

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

*До 90-річчя
Дніпропетровського
національного університету
імені Олеса Гончара
(1918–2008)*

**ІСТОРІЯ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА**

Дніпропетровськ
Видавництво Дніпропетровського
національного університету
2008

УДК 378 (09)
ББК 74. 58 (4Укр-4І)
І-89

Редакційна колегія:

проф. М. В. Поляков (голова редколегії), проф. М. М. Дронь, проф. М. П. Д'яченко, проф. В. В. Іваненко (заст. голови редколегії), проф. О. О. Кочубей, проф. С. І. Світленко (відп. секр.), проф. С. О. Чернецький.

Авторський колектив:

канд. іст. наук викл. О. В. Бойко (розд. 9); д-р іст. наук, проф. А. Г. Балебрех (розд. 7, 8); д-р іст. наук, доц. Є. І. Бородін (розд. 7, 8); д-р іст. наук, проф. В. В. Іваненко (розд. 5, 8, 9); канд. іст. наук, доц. М. Е. Кавун (розд. 8); доц. Т. М. Кондратюк (розд. 6, п. 1–3); магістр історії І. С. Лісниковська (розд. 1, п. 2; розд. 7); Ю. А. Лопатін (розд. 1, п. 1, 2; розд. 3, п. 2); канд. іст. наук, доц. В. Д. Мирончук (розд. 1, п. 1, 2; розд. 3, п. 1); канд. іст. наук, доц. С. І. Поляков (розд. 4); д-р іст. наук, проф. В. С. Савчук (розд. 1, п. 4; розд. 2–4); д-р іст. наук, проф. С. І. Світленко (розд. 1, п. 2, 3; розд. 5, п. 3; розд. 6, п. 1, 3; розд. 7; розд. 9, п. 1–4); магістр історії А. М. Терновський (розд. 5, п. 1, 2); д-р іст. наук, проф. Р. Р. Хісамутдінова (розд. 5, п. 2); старш. викл. І. А. Шах-райчук (розд. 5, п. 1–3); канд. іст. наук, доц. В. Я. Яценко (розд. 5, п. 4; розд. 6, п. 1–3).

Науковий редактор:

проф. С. І. Світленко

*Рекомендовано до друку вченою радою
Дніпропетровського національного університету
(протокол № 12 від 2 липня 2008)*

Рецензенти:

д-р соціол. наук, проф., чл.-кор. АПН України В. С. Бакіров;
д-р іст. наук, проф., акад. НАН України П. Т. Тронько

Ілюстративний матеріал взято з фондів Музею історії ДНУ,
фотоколекції УНІ-прес ДНУ, краєзнавчого відділу
Дніпропетровської обласної універсальної наукової бібліотеки

Редакційна підготовка видання до друку здійснена редакційно-видавничим відділом ДНУ

І-89 Історія Дніпропетровського національного університету / Голова редколегії проф. М. В. Поляков. – 4-те вид., переробл. і доповн. – Д. : Вид-во ДНУ, 2008. – 308 с.

ISBN 978-966-551-259-2

У книзі висвітлюються історія утворення та діяльності Дніпропетровського національного університету, основні етапи становлення навчального закладу – одного з провідних класичних вузів України. У центрі уваги – особливості розвитку навчально-виховного процесу, науково-дослідних робіт, питання зміцнення матеріально-технічної бази.

Під час написання використані матеріали першого, другого і третього видань (1988, 1993 та 2003), доповнені й перероблені авторами книги.

ISBN 978-966-551-259-2

ББК 74. 58 (4Укр-4І)

© Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара, 2008

© Видавництво Дніпропетровського національного
університету, оформлення, 2008

ЗМІСТ

СЛОВО ДО ЧИТАЧА.....	4	7.1. Створення університетського містечка.....	149
ВІТАЛЬНЕ СЛОВО	7	7.2. Структурна модернізація.....	152
<i>Розділ 1. ПЕРЕДУМОВИ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ В КАТЕРИНОСЛАВІ (кінець XVIII – початок XX ст.).....</i>	8	7.3. Удосконалення форм і методів навчання.....	157
1.1. Заснування перших початкових і середніх шкіл.....	8	7.4. Науковий світ університету	161
1.2. Навчальні заклади і педагоги пореформеного періоду.....	15	7.5. Ідейно-виховна робота: здобутки і прорахунки.....	172
1.3. Зміни в галузі освіти на початку XX ст.	23	<i>Розділ 8. У ПОШУКАХ ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ В УМОВАХ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ (1991–1998).....</i>	181
1.4. Проекти створення Катеринославського університету	30	8.1. Кадрові та структурні зміни	181
<i>Розділ 2. УТВОРЕННЯ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1918–1920).....</i>	39	8.2. Традиції та інновації навчального процесу	184
2.1. Прийняття першого університетського статуту	39	8.3. До нових науково-дослідних пріоритетів ...	187
2.2. Початок навчальної діяльності.....	43	8.4. Активізація міжнародних контактів.....	189
2.3. Перша генерація професорів та викладачів .	48	<i>Розділ 9. СУЧАСНИЙ КЛАСИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ (1998–2008).....</i>	191
<i>Розділ 3. ІНСТИТУТ НАРОДНОЇ ОСВІТИ: ДОБА ТРАНСФОРМАЦІЙ (1920–1933).....</i>	55	9.1. Кадрове, структурне та матеріально- технічне оновлення.....	191
3.1. Зміна університетського статусу.....	55	9.2. Модернізація навчального процесу і розши- рення сфери освітніх послуг.....	196
3.2. Підготовка вчительських кадрів в інституті народної освіти	58	9.3. Виховання фахівців-патріотів	200
3.3. Дніпропетровський ІНО і реформа вищої школи на початку 1930-х рр.	65	9.4. На передових рубежах наукових досліджень...208	
3.4. Формування науково-дослідних напрямів і наукових шкіл.....	70	9.5. Шляхами міжнародного співробітництва ...	218
3.5. Початок переслідування науково- педагогічних кадрів.....	77	ПІСЛЯМОВА	224
3.6. Відновлення Дніпропетровського університету	80	БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ	225
<i>Розділ 4. ЗДОБУТКИ І ВТРАТИ ВІРОДЖЕНОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1933–1941)</i>	83	ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК (без бібліографічних поси- лань і додатків)	235
4.1. «Кузня» нового покоління інтелігенції.....	83	Д О Д А Т К И.....	245
4.2. Здобутки університетської науки.....	92	Додаток 1	245
4.3. У лепцатах масових репресій.....	97	Ректори ДНУ	245
<i>Розділ 5. УНІВЕРСИТЕТ У РОКИ ВІЙНИ ПРОТИ ФАШИЗМУ (1941–1945).....</i>	104	Вихованці та працівники ДНУ, удостоєні високих звань героїв.....	246
5.1. Усі на захист Батьківщини.....	104	Науково-педагогічні працівники та вихованці ДНУ – члени АН СРСР.....	246
5.2. Наукова та викладацька робота під час евакуації	108	Науково-педагогічні працівники та вихованці ДНУ – члени української та інших національних АН.....	246
5.3. У тенетах нацистської окупації.....	111	Науково-педагогічні працівники ДНУ – члени галузевих академій наук.....	247
5.4. Повернення на рідну землю.....	122	Почесні доктори Дніпропетровського університету.....	248
<i>Розділ 6. ДДУ ЧАСІВ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ ТА «ВІДЛИГИ» СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ (1945–1964).....</i>	126	Співробітники ДНУ, яким присвоєні почесні звання	249
6.1. Труднощі повоєнного відродження.....	126	Лауреати державних премій і нагород.....	251
6.2. Налагодження навчання і поступ наукових досліджень	133	Відмінник освіти України	252
6.3. Виховання і дозвілля студентської молоді	143	Працівники університету, удостоєні почесних звань ДНУ.....	254
<i>Розділ 7. ПЕРЕТВОРЕННЯ НА БАЗОВИЙ КЛАСИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КРАЇНИ (1964–1991).....</i>	149	Додаток 2.....	257
		Перелік монографій, підручників, посібників, вибраних праць, археографічних публікацій, енциклопедій, виданих співробітниками Дніпропетровського національного університету у 1918–2008 роках.....	257
		Додаток 3. Фотолітопис ДНУ	277

СЛОВО ДО ЧИТАЧА



У нинішньому році Дніпропетровському національному університету виповнюється 90 років від часу заснування. І це слушна нагода ще раз відтворити та по-новому осмислити пройдений історичний шлях. Адже в минулому ми знаходимо джерела сьогодення, через яке торуємо шлях у майбутнє. Вивчення історії нашої alma mater важливе не тільки з погляду на реалізацію суто академічних завдань дослідження минулого освіти та науки України, а і в контексті утвердження у свідомості кожного члена нашого колективу – від ректора до першокурсника – ідеї причетності до єдиної університетської корпорації, яка ґрунтується на сильних академічних та соціальних цінностях і робить важливий внесок у справу прогресу цивілізації.

За мірками світової історії, 90 років – невеликий термін. Утім заснований у буремному 1918-му, за часів Української Держави гетьмана Павла Скоропадського, наш університет пройшов непростий, часом досить тернистий, але вже помітний шлях формування, становлення і зростання, поступово перетворившись на один із провідних інтелектуальних центрів вищої освіти та науки Придніпров'я й усієї України. В історії нашого класичного університету – традиція, організаційна та інтелектуальна основа, яка і в часи мирного поступу, й у годину найтяжчих воєнних випробувань надавала животворної енергії дії, творчої наснаги й спонукала освітянина до подолання всіх перешкод, досягнення омріяних педагогічних успіхів та здійснення наукових відкриттів.

Осмислюючи етапи історії університету, ми завжди ретроспективно осягаємо свої початки, згадуємо тих, хто закладав підвалини університету, формував і утверджував його традиції, авторитет, визначав тенденції, пріоритети та перспективи розвитку. Сьогодні з особливою шаною і вдячністю слід назва-

ти цілу плеяду вітчизняних учених, зокрема професорів Д. І. Багалія, М. П. Василенка, В. І. Вернадського, М. Й. Лебедева, Л. Л. Іванова, Л. В. Писаржевського, Ф. П. Сушицького та інших, з ініціативи й за клопотанням яких гетьманський уряд ухвалив рішення про відкриття університету в Катеринославі.

Із самого початку наш університет будувався як заклад вищої класичної освіти, свідченням чого були перші чотири факультети – історико-філологічний, юридичний, медичний та фізико-математичний. Розбудова навчального закладу відбувалася в обстановці жорсткої соціальної й національної конфронтації, яка затягувала країну у вир революції та громадянської війни. Усвідомлюючи весь драматизм, а часом і трагізм тодішньої ситуації, можна лише пишатися нашими видатними попередниками, які попри суспільні катаклізми послідовно втілювали в життя ідею Катеринославського університету.

У тодішньому сузір'ї талановитих науковців та організаторів вищої освіти не можна не згадати таких творців університету, як виконувач обов'язків ректора, видатний учений-геолог і палеонтолог професор М. Й. Лебедев, перший обраний ректор, відомий учений-біолог професор В. П. Карпов, проректор, знаний спеціаліст у галузі гірничої справи професор П. М. Леонтовський, вчений секретар професор М. В. Головинський, перші декани, авторитетні професори: медик М. О. Кабанов, історик М. К. Любавський, хімік Г. Ю. Тимофеев, юрист Ф. В. Тарановський. Перші кроки молодого навчального закладу були нерозривно пов'язані з діяльністю ряду непересічних представників української патріотичної інтелігенції, які своєю науково-педагогічною діяльністю затверджували в університетському житті українську гуманітарну компоненту. Серед них В. О. Біднов, П. О. Єфремов, Д. І. Яворницький та ін.

У 1920 р. радянська влада, що здобула перемогу в кривавому протистоянні з іншими суспільно-політичними силами, реорганізувала освітню систему УСРР. Унаслідок цього на базі класичних університетів, у тому числі Катеринославського, були створені інститути народної освіти (ІНО). Ці вищі навчальні заклади відігравали свою роль, але функціонували недовго. У 1933 р. чергова реформа вищої освіти відновила університети в Радянській

Україні. Відтоді поновив свою діяльність і Дніпропетровський державний університет.

Незважаючи на всі реорганізаційні труднощі та протиріччя, складнощі відбудовчого й реконструктивного періодів, навчальний заклад поволі міцнів, утверджувався як провідний ВНЗ регіону. Тут швидко зростало нове покоління інтелігенції, знання якої були конче потрібні країні. Наукові дослідження вчених у різних галузях знань, зокрема в теоретичній (електронній) хімії (академік О. І. Бродський), фізиці рідкого стану (академік В. І. Данилов), прикладній математиці (академік О. М. Динник), металофізиці (академік Г. В. Курдюмов) та інші, помітно збагачували вітчизняну науку, служили надійним підґрунтям для формування наукових шкіл, які згодом здобули визнання не тільки в Україні, а й далеко за її межами.

Проте утвердження сталінського тоталітарного режиму не могло не позначитися на розвитку університету, насамперед його кадрів. Лише через молох «великого терору» 1930-х рр. пройшло до 80 співробітників, серед них ректори Дніпропетровського ІНО у 1926–1933 рр. Н. А. Александров і В. М. Фідоровський, ректори ДДУ в 1933–1937 рр. М. І. Куїс, М. Б. Комаровський, З. А. Морозов, І. М. Єфимов, виконувач обов'язків ректора в 1937–1938 рр. В. М. Архангельський, а також професори: П. Г. Глузман, А. Е. Малиновський, О. Я. Мікей, А. С. Рева, С. Й. Ринський, В. С. Фінкельштейн, М. О. Юр'єв та ін. Тавро «ворогів народу» тяжіло над образами цих учених і педагогів упродовж десятиліть і було зняте тільки після реабілітації (здебільшого помертної), яка розтягнулася в часі від середини 1950-х до кінця 1980-х рр.

Небачені жорстокі випробування випали на долю колективу університету в роки Другої світової війни. Понад 600 викладачів, співробітників, аспірантів та студентів добровольцями пішли на fronti Великої Вітчизняної захищати рідну землю від навали німецько-фашистських варварів. З них 160 віддали своє найдорожче – життя – за свободу й незалежність Батьківщини. Їх імена навечно вписані золотими літерами в історію ДНУ. Десятки співробітників були удостоєні високих державних нагород, а вихованці університету – Я. П. Вергун і П. А. Риндін, співробітники В. П. Юбкін і С. І. Швець стали Героями Радянського Союзу. Водночас більш ніж дворічна окупація міста загарбниками мала вкрай негативні наслідки – фашисти залишили після себе справжню руїну, спаливши всі навчальні

університетські корпуси та гуртожитки. Однак ще гриміла кононада війни, а науково-педагогічні кадри, які частково встигли евакуюватися на схід у 1941 р., почали повертатися на рідну землю й відроджувати університет.

Важко загоювалися рани війни. Але за кілька повоєнних п'ятирічок колектив тодішнього ДДУ, долаючи значні труднощі, не тільки успішно відбудував свій «університетський дім», а й перетворив його на один із найбільш динамічно зростаючих навчальних закладів у країні. З кожним десятиліттям посилювався науковий, матеріально-технічний і кадровий потенціал. Формувалися й набували розвитку нові наукові школи у фундаментальних і прикладних галузях знань, започатковувалися науково-дослідні інститути, факультети, кафедри та лабораторії.

Особливий злет університету, перетворення його на один із провідних (за тодішньою термінологією – базових) ВНЗ України й колишнього Радянського Союзу цілком справедливо пов'язується з ім'ям академіка, Героя Соціалістичної Праці ректора В. І. Моссаковського, який незмінно очолював колектив упродовж 22 років (1964–1986). Справжньою гордістю й окрасою Дніпропетровська стало побудоване в той час сучасне університетське містечко.

Нові значні здобутки у справі модернізації навчально-виховного процесу й науково-дослідної роботи, розширення масштабів підготовки фахівців за цілим спектром найсучасніших напрямів і спеціальностей, активне залучення до Болонського процесу, участь в експерименті з упровадження університетської автономії, докорінне оновлення існуючої інфраструктури, налагодження та зміцнення міжнародної співпраці, – усе це є прикметами нашого університетського життя часів незалежності України попри всі труднощі процесу становлення молодого держави на рубежі ХХ–ХХІ ст. На сучасному етапі стають особливо актуальними проблеми якості освіти, ефективності наукових досліджень, формування в нинішнього покоління студентів активної громадянської позиції, національної самосвідомості, їх конкурентоспроможності як фахівців на ринку праці.

Упродовж останніх років уже стало доброю традицією, що за інтегрованими показниками науково-педагогічної діяльності наш університет постійно здобуває високі рейтинги в системі вищої освіти і науки України. Вагомі досягнення університету одержали загальнодержавне та міжнародне визнання. У вересні 2000 р. згідно з указом Президента України

Дніпропетровському державному університету наданий статус національного закладу освіти. У червні 2008 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України ДНУ був удостоєний почесного імені Олеся Гончара – нашого славетного випускника, видатного українського письменника, вченого і громадського діяча Героя Соціалістичної Праці та Героя України.

Сучасний Дніпропетровський національний університет – це багатогалузевий навчально-науковий комплекс, де функціонують 16 факультетів, 3 науково-дослідних інститути, магістратура, екстернатура, аспірантура, докторантура, діє розгалужена мережа об'єктів життєзабезпечення. На 104 університетських кафедрах працює понад 1 200 викладачів, у тому числі близько 150 докторів наук, професорів і понад 650 кандидатів наук, доцентів. Ці кадри вищої кваліфікації дійсно є нашим «золотим фондом». Саме завдяки їх ґрунтовним знанням, величезній енергії, щирій любові до своєї справи в університеті активно утверджується культ «високої» освіти, науки та культури. Тут навчається майже 15 тис. студентів та слухачів за 81 спеціальністю, а також понад 400 іноземних студентів та аспірантів. У структурі ВНЗ є два ліцеї для обдарованої молоді, кілька вищих навчальних закладів I і II рівнів акредитації.

На наших очах університет з кожним роком стає все величнішим і кращим. Архітектурними «перлинами» ДНУ є навчально-адміністративний корпус, Наукова бібліотека та Палац студентів ім. Ю. О. Гагаріна. Всі ці унікальні споруди реконструйовані за часів української незалежності.

Головним надбанням і справжньою гордістю ДНУ є його випускники, загальна кількість яких за весь час функціонування вузу перевищила 125 тис. Вихованці нашого класичного університету плідно працюють у різних галузях народного господарства незалежної України та всього світу. Серед найвідоміших випускників ДНУ такі постаті, як Герої Соціалістичної Праці: О. Ф. Ватченко, В. Х. Догужиев, Г. Г. Романов, В. І. Моссаковський, В. М. Сайгак, Ю. П. Семенов, С. І. Ус, А. Л. Ягджиев; Герої України: Ю. С. Алексєєв, О. Т. Гончар, П. А. Загребельний, В. Г. Команов, В. І. Січовий, В. П. Шевченко та інші визначні інтелектуали

сучасності. У цій плеяді не можна не згадати й видатних політиків незалежної України – А. Д. Кучму – Президента України 1994–2004 рр. та нинішнього Прем'єр-міністра України – Ю. В. Тимошенко, яким саме наш університет дав «путівку в життя».

Шановний читачу! У стислому вступному слові немає можливості навіть згадати багатьох достойних науковців, справжніх патріотів нашого університету та численних результатів їх звитяжної, копійної праці. Про все це можна дізнатися у книзі – четвертому виданні колективної монографії «Історія Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара».

Звичайно, ця праця увібрала все краще із трьох попередніх видань, що вийшли друком у 1988, 1993 та 2003 рр. Утім нове видання, підготовлене до 90-річного ювілею ДНУ, являє собою перероблене й доповнене наукове дослідження. Воно вирізняється не тільки оновленою структурою у вигляді дев'яти розділів, поділених на 37 підрозділів, а й змістом. Авторський колектив університетських учених-істориків фактично по-новому осмислив цілі пласти університетського минулого. Особливу увагу автори приділили новітньому періоду історії ДНУ часів незалежності України, якому присвячені два останні розділи. Суттєво оновлені й наповнені новим змістом додатки, уміщені наприкінці книги.

Впевнений, що підготовлене видання викличе у Вас, шановний читачу, непідробний інтерес. Адже, подорожуючи його сторінками, Ви дізнаєтеся про численні цікаві факти та події нашого університетського минулого, про справжніх патріотів нашої *alma mater*, наших вчених, педагогів, співробітників, студентів та випускників, які мають ґрунтовні знання, вирізняються сумлінною професійною діяльністю та високими людськими якостями. Пізнаючи минуле, ми прагнемо оновити наш день сьогоднішній заради майбутніх університетських поколінь, які становитимуть прогресивну інтелектуальну еліту модерного українського суспільства.

*М. В. Поляков,
ректор ДНУ,
академік АН вищої освіти України*

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Шановні друзі!

У ці святкові дні щиро вітаємо вас – професорсько-викладацький склад, співробітників та студентів Дніпропетровського національного університету – зі славним 90-річним ювілеєм!

Як швидко плине час... Вже майже століття наш рідний університет є одним із форпостів поширення сучасних знань, передових освітнянських і наукових технологій, виховання справжніх патріотів своєї Батьківщини. Символічно, що в далекому 1918 р. українська влада дала дозвіл на відкриття Катеринославського університету. І сьогодні в умовах незалежної України наш університет продовжує виконувати значущі соціальні та культурно-освітні функції, готуючи для держави й суспільства інтелектуальну еліту.

У житті завжди є місце подвигу! Підготовлена істориками університету книга є яскравим тому підтвердженням. За дев'ять десятиліть уже змінилося декілька поколінь освітян, науковців та студентів. Але жодне з них не мало «теплих умов» життя. Було все: труднощі заснування, драма революції та громадянської війни, непрості трансформації періоду соціалістичної реконструкції та випробування сталінського тоталітаризму, руїни світової війни й відродження в повоєнний період, модернізація на сучасному етапі.

І вирішувати складні завдання університетського життя завжди допомагали високий професіоналізм, повна самовіддача, любов до рідного університету, до своєї країни. Саме ця звитяжна праця і дозволила перетворити наш класичний університет на один із провідних вищих навчальних закладів країни.

Читаючи цю цікаву книгу, переконуємося, що Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара має славні історичні традиції, а це є важливою передумовою життєвої сили колективу в майбутньому. Нехай зміцнюється й розквітає наш університет, а його колектив досягає нових висот у справі розвитку національної освіти та науки України!

*Випускники ДНУ
Герої України*

*Ю. С. Алексєєв
П. А. Загребельний
В. Г. Команов
С. М. Конюхов
В. П. Шевченко*

Розділ 1

**ПЕРЕДУМОВИ
УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ
В КАТЕРИНОСЛАВІ
(кінець XVIII – початок XX ст.)**

**1.1. ЗАСНУВАННЯ ПЕРШИХ ПОЧАТКОВИХ
І СЕРЕДНІХ ШКІЛ**

Початки освіти в нашому краї тісно пов'язані з життям Запорозької Січі. Саме тут у 1754–1768 рр. існувала січова школа, де навчалося 80 осіб, яка утримувалася на кошти запорозької казни та пожертвування старшини¹. Крім того, у 1771 р. на Січі виникла спеціальна музична школа, яку пізніше перенесли до слободи Орловщина на р. Оріль. Із зміною курсу царського уряду, у 1775 р. ці школи припинили своє існування. Замість козацьких поселень Катерина II задумала кардинально змінити економічний та соціальний стан регіону. Планувалося будівництво 12 фабрик, лікарні, собору, церков. Передбачалося, що вулиці міста будуть мати ширину не менше 30 сажнів. Згідно з указом від 4 вересня 1784 р. імператриця вирішила «...основать университет, в котором не только науки, но и художества преподаваемы быть должны, как для верных наших подданных, так и для соседственных нам же для единоверных наших»².

Певну увагу формуванню матеріальної бази майбутнього університету, кадровим питанням приділяв Г. О. Потьомкін. Відомі 6 його «ордерів», датованих 1786–1788 рр., згідно з якими до штату університету зараховувались випускники Петербурзької академії мистецтв Василь Неретін та Михайло Бухаров. Придворний капельмейстер Джузеппе Сарті призначався директором майбутньої музичної академії при університеті. Запрошувались викладачами архімандрит Іраклій – грецька мова; надвірний радник Гібал – точні науки³. Домоведення покладалось на відомого на той час професора Василя Ліванова, автора праці «О земледелии, садоводстве и птицеводстве»,

історичні науки повинен був викладати де Гюен⁴. Скарбником університету був спочатку Олексій Страхов, пізніше – Данило Ондрієвський. Для бібліотеки майбутнього університету князь Г. О. Потьомкін придбав у відомого вченого, колишнього бібліотекаря Катерини II, згодом Словено-Херсонського архієпископа Євгена Булгаріса 1500 томів загальною вартістю 6 тис. крб, які пізніше були поділені між Казанським університетом і Катеринославською гімназією⁵.

З метою матеріалізації «паперового» існування університету в Катеринославі була заснована особлива будівнича університетська експедиція під безпосереднім керівництвом генерала І. М. Синельникова. Крім того, згідно з указом Катерини II від 13 жовтня 1786 р. університет і всі його структури отримували з доходів губернії 6 тис. крб щорічно, а також 14,5 тис. крб з коштів, що надходили на утримання чоловічого та жіночого училищ у Кременчуці, які згодом увійшли до складу Катеринославського народного училища. Корпуси університету планували розташувати між губернською лікарнею (нині лікарня ім. І. І. Мечникова) і казармами колишнього Сімферопольського полку.

Проте гроші, необхідні для розвитку університету, часто стягувалися з боржників і нерідко тут же роздавалися, що перешкоджало здійсненню планів. До того ж смерть головного натхненника заснування «південної столиці» князя Г. О. Потьомкіна у жовтні 1791 р. і подальше правління Павла I, який ненавидів свою матір, не сприяли реалізації катеринських проєктів, і масштаби будівництва значно скоротились.

У цілому університету судилася доля мертвонародженого, та й сам край протягом трьох чвертей століття знаходився на периферії суспільного й культурного життя. Як писав відомий церковний діяч Гавриїл (Розанов): «Місто Катеринослав, що сподівалося сіяти златом, стати давніми Афінами, могутім Римом, в найкоротшій проміжок часу втратив все. Він повернувся в посуд глиняний, або в ту саму первісну Половицю, на якій був заснований»⁶.

Проте саме у 80-х рр. XVIII ст. набрали чинності розпорядження Катерини II про необхідність заснування в краї народних шкіл, які стали важливою ланкою розвитку освіти на Катеринославщині. Першим навчальним закладом у Катеринославі згідно зі статутом 1786 р. стало Головне народне училище, відкрите за рескриптом від 15 вересня 1792 р. на ім'я намісника Нечуя-Коховського⁷. Надвірний радник І. І. Бебер, призначений на посаду директора, раніше служив інспектором у шляхетному кадетському корпусі. Комісія із запровадження училищ відібрала чотирьох викладачів. П. В. Завадовський у листі до В. В. Коховського назвав їх прізвища і дисципліни, які вони повинні викладати: Сава Білецький – усі предмети 1-го класу та малювання у всіх класах; Іван Севастьянов – усі предмети 2-го класу; Данило Саєвський – природознавчі та гуманітарні предмети в 3–4-х класах; Василь Якубович – точні науки, латинь та російську мову в старших класах⁸. Директору була призначена плата у 1 000 крб.

17 квітня 1793 р. відбулось урочисте відкриття Головного Народного училища. Усі члени «присутственных мест» та дворянство зібрались у будинку губернатора й о 10-й годині рушили до собору на молебень, де протоієрей Іоанн Станіславський відслужив літургію. Підкреслюючи важливість моменту, він зазначив: «Благосостояние Отечества утверждается на добронравии и просвещении сынов своих». Після цього учасники богослужіння попрямували до училища, де їх зустрів персонал навчального закладу. Училище стало першим паростком освіти та цивілізації у малоосвіченому й невивченому краї, де тільки зароджувалась нова губернія. Викладач історії та географії Д. Саєвський вважав, що поширення знань буде сприяти зміцненню моральних якостей суспільства і засад загального благоустрою: «Опыт уверил, что добропорядочно воспитанные дети вечное возымеют отвращение к порокам..., получают способность к отправлению общественных должностей, сделаются любителями и покровителями полезных

знаний, блюстителями законов, защитниками отечества, подспорью всеобщего блага»⁹.

Одночасно директор записував бажаючих навчатися. У перший день зареєструвалося 25 претендентів, наприкінці року навчалось до 65 хлопців. Уроки почалися на третій день після урочистостей.

У жовтні 1795 р. була відкрита жіноча школа. Однак у квітні 1797 р. згідно з указом Павла I її закрили, тому, починаючи з цього часу і до 1805 р., у Головному народному училищі щорічно навчалось від 3 до 11 дівчат, які отримували нагороди у вигляді похвальних листів та книг. За соціальним станом частка учнів вихідців із привілейованих сімей становила близько 80 %; 17 % – з різночинців і тільки 3 % – з селян. Кількість учнів постійно зростала, досягнувши у 1804 р. 198 чол. (із них 11 дівчат), хоча з 1797 р. згідно з Наказом громадського піклування бралася плата за навчання 15 крб за рік, за винятком учнів з найбільш незаможних родин.

Перші педагоги училища, зокрема В. Якубовський, Д. Саєвський, І. Севастьянов, Ф. Одинець-Заставський, К. Стефан, К. Обюртень, Г. Конжаке, Ф. Репін, були приїжджими. Навчання поділялось на чотири класи. Основними предметами були арифметика, читання, письмо, священна історія, катехізис, граматики, креслення, історія, географія, природничі історія. Крім того, допускалось викладання латини. З 1796 р. програма училища передбачала викладання французької та німецької мов, а також артилерії та фортифікації. Деякі бажаючі з дворян (по середах та суботах) могли брати уроки танців, музики, етикету та фехтування. За 12 років існування училища повний курс закінчив 61 чоловік. Усі випускники отримали чини від колезького реєстратора до колезького асесора.

Першим директором училища був І. І. Бебер (до 1795 р.), його змінив Ф. М. Пугачевський (1796–1797) та Т. П. Міщенко (1798–1803). Важливим етапом розвитку цього навчального закладу став початок XIX ст., коли директором став Д. Т. Мізко (1803–1831). Дмитро Тимофійович був нащадком старовинного козацького роду, народився у 1772 р. у м. Борзна на Чернігівщині, по материній лінії доводився родичем Кониським. Отримавши гарну освіту в Чернігівському колегіумі й Київській академії, з 1788 р. почав служити підканцеляристом Катеринославської казенної палати, пізніше – членом приказу громадської опіки.

Саме за часи його керівництва Головне народне училище (згодом гімназія) стає одним із

найкращих закладів у Харківському навчальному окрузі. Завдяки своїй енергії та відданості справі Д. Т. Мізко забезпечив відкриття училищ у всіх повітах та 53 парафіяльних або сільських училищ. Він постійно турбувався про покращення стану підпорядкованих йому навчальних закладів, для чого закликав дворян жертвувати гроші для щорічної видачі учням двох золотих та двох срібних медалей, які виготовлялись у столичному Монетному дворі. Д. Т. Мізко був членом ряду наукових товариств, мав звання доктора «изящных наук» і за свою діяльність нагороджений орденом Св. Володимира IV та III ступенів, Св. Анни II ступеня¹⁰.

Значну турботу про Головне народне училище виявляли і його опікуни – катеринославські губернатори. Губернатор Ю. О. Ніколаєв часто відвідував навчальний заклад, спілкувався з учнями, задовольняючи їх прохання, а найкращих запрошував до себе на сніданок та в благородне зібрання, що сприяло вихованню їх гордості, порядності й патріотизму. Не забував училище і наступний губернатор – М. П. Міклашевський, який поповнив його бібліотеку книгами й навчальними посібниками, а фізичний кабінет – приладами та експонатами. Також із власних коштів він надавав грошову допомогу дітям з незаможних родин та нагороджував кращих учнів.

Головне народне училище нерідко відвідували урядові ревізори, серед яких були полковник Денисов (батько відомого партизана), Новоросійський військовий губернатор І. І. Михайлович та ін. Усі вони вельми позитивно відгукувались про училище.

Як відомо, важливим етапом розвитку освіти в Російській імперії став початок XIX ст. З 8 вересня 1802 р. у Росії почало функціонувати Міністерство народної освіти. Згідно з його статутом 1804 р. освітні заклади поділялись на 4 типи: парафіяльні, повітові училища, губернські гімназії та університети. У гімназіях курс навчання тривав 4 роки і туди приймалися лише особи, які засвоїли програму повітових училищ. Головними предметами гімназійного курсу була латина, французька та німецька мови, природнича історія, географія, історія, статистика, філософія, пізніше були додані військові науки, вивчались мистецтва, однак у 1819 р. суспільні та політичні дисципліни з курсу було виключено. Це мотивувалось необхідністю давати більш практичну освіту. В той же час зростала увага до богослов'я, російської мови.

Першого серпня 1805 р. відбулось урочисте відкриття Катеринославської гімназії, що

утворилась на базі Головного народного училища. На урочистостях були присутні професор Харківського університету А. І. Стойкович, губернатор фон Берг, відомі громадяни міста. За результатами іспитів до гімназії були зараховані – до 1-го класу – 28 і до 2-го – 8 осіб. Урочистості в місті тривали два дні, однак у самій гімназії вже 2 серпня почалися заняття.

Матеріальна база гімназії за підтримки Харківського університету була досить значною. Так, у 1805–1806 рр. у її бібліотеці було 8 738 екземплярів підручників, 50 карт, «20 фігур для вивчення природничої історії», а у 1812 р. з Лейпцига було виписано 705 книг грецькою, латинською, французькою та німецькою мовами¹¹. Будинок, який отримала гімназія від училища, був незручним, тому в 1804 р. дворянство запропонувало їй свій дім з садом неподалік від будинку Хренникова. Навчальний рік тривав з 1 серпня до кінця червня, з 17 по 26 червня проводились іспити з предметів, а 26 та 27 червня – урочисті іспити в присутності губернатора, чиновників та дворян.

Кількість учнів щорічно зростала: якщо в 1805 р. їх було 36, то у 1815 р. – вже 93, ще через 10 років – 109 і у 1835 р. – 139¹². Зменшення кількості учнів порівняно з попереднім періодом діяльності (ще за народного училища) пояснювалось тим, що програми 1-го та 2-го (нижчих) класів тепер вивчались до гімназії, а тому багато поступало на службу після закінчення училищного курсу, не продовжуючи освіти в гімназії.

Перший випуск 1808 р. складався всього з трьох чоловік; у 1835 р. повний курс закінчили 355 учнів. Переважна більшість випускників належала до привілейованих станів (особливо за останньої третини XIX ст.).

У період існування гімназії її нерідко відвідували високоповажні чиновники. Крім регулярних перевірок професорами Харківського університету в гімназії з ревізією побував у 1806 та 1809 рр. генерал-губернатор Новоросійського краю А. Е. де Рішельє. У 1807 р. гімназію інспектував катеринославський губернатор К. С. Гладкий, у 1809 і 1810 рр. – віце-адмірал С. І. Пустошкін. Пізніше її відвідували новоросійські генерал-губернатори – граф О. Ф. Ланжерон та граф М. С. Воронцов. Усі вони позитивно оцінили стан справ у гімназії, особливо зазначивши вагомий внесок у розвиток освіти Д. Т. Мізка.

З 1836 р. по 1849 р. Катеринославська гімназія керувалась статутом 1828 р. Він передба-

чав зміну терміну навчання, який зріс до семи років. Правом навчання користувались ті, хто засвоїв програму парафіяльного училища. З курсу дисциплін були виключені природничі науки, крім фізики, на вивчення мов, у тому числі латини, навпаки, відводилась більша кількість годин. Запроваджувалась особлива посада інспектора, до обов'язків якого входив контроль за навчальним процесом і моральністю учнів. Крім того, вводилась плата за навчання (у Катеринославі вона становила в 1845 р. 5 крб сріблом). Була окреслена настанова щодо прийому до гімназії переважно дітей дворян та чиновників. Як засіб виховання для учнів 1–3-х класів передбачались різки, а для старшокласників – виключення з числа учнів.

Катеринославська гімназія згідно з новим статутом була реформована лише в 1836 р. Перед цим директор повинен був надати опікуну Одеського навчального округу (якому з 1833 р. підпорядковувалися навчальні заклади губернії) інформацію щодо здібностей учителів, скласти повні програми з предметів і перевірити на іспитах, яка кількість класів може бути відкрита відповідно до нових вимог. Тому в 1836/37 навчальному році гімназія за статутом 1828 р. мала лише 5 класів.

Головними дисциплінами стали Закон Божий та свята історія, російська, французька, німецька мови та латина, логіка, географія та статистика, чистописання, малювання, фізика, історія. Однак у середині 40-х рр. XIX ст. вивчення логіки та статистики було замінене церковнослов'янською мовою. Взагалі дисциплінам, пов'язаним з релігією, приділялося ще більше уваги в навчальних планах, а іспит з Закону Божого відбувався тільки у присутності почесного духівництва.

Новий статут вніс зміни в життя педагогів: тепер за 20 років вислуги їм надавалась пенсія у розмірі 50 % від окладу, а за 25 років – 100 % та й ще додаток за кожен рік. З'явилась можливість професійного вдосконалення в університетських містах. Так, у 1837 р. у столичній Сергіївській ланкастерській школі викладач історії Катеринославської гімназії, «кандидат Харківського університету» М. І. Садовський вивчав метод взаємного навчання дітей. У 30-40-х рр. XIX ст. у гімназії працювали випускники Санкт-Петербурзької академії мистецтв М. І. Королькевич, І. І. Гроднинський, О. М. Сабінін, випускник Харківського університету П. С. Семеновський.

Вагомий внесок у розвиток гімназії зробили її директори Я. Я. Ковалевський, Г. М. Фовиць-

кий та Я. Д. Грахов. Серед них слід особливо відмітити Якима Яковича Ковалевського, який обіймав цю посаду з 1831 до 1842 р. Саме за час його керування кращих учнів стали нагороджувати медалями (золотими або срібними). Так, золоту медаль отримали 5, а срібну – 11 учнів. Серед відомих випускників, які закінчили гімназію, були брати Мізко (Микола і Григорій). Зокрема, Микола Мізко отримав срібну медаль¹³. Я. Д. Грахов займав цю посаду у 1846–1862 рр. Він же видав у 1855 р. в Одесі першу книгу з історії Катеринославської гімназії, був дійсним членом Імператорського географічного товариства.

Серед вчителів першої чверті XIX ст. слід відзначити І. І. Любачинського та К. І. Герна. Іван Іванович Любачинський відрізнявся ґрунтовним знанням багатьох іноземних мов. Почав свою викладацьку діяльність у Катеринославській гімназії і закінчив свій професійний шлях у 1835 р. (вийшов на пенсію в чині статського радника). За ці роки він отримав у Харківському університеті в 1812 р. ступінь магістра філософії, а в 1816 р. – доктора філософії та витончених наук. Іншим доктором філософії та витончених наук був Карл Іванович ГERN, який викладав у гімназії впродовж 1812–1831 р. у старших класах латинську, а також французьку мови без заробітної плати. Свої гроші він перераховував на користь гімназії для виготовлення золотих та срібних медалей. У 1822 р. його капітал становив уже 3,5 тис. крб, що дало змогу почати випускати медалі для кращих учнів¹⁴.

З роками гімназія розширювалась, зміцнювалась її матеріальна база. Так, збільшилась кількість книг у бібліотеці, з'явилася своя книжкова крамниця, постало питання про відкриття пансіону. 3 травня 1810 р. катеринославське дворянство отримало імператорську грамоту «за сприяння в організації земського війська 1807 р.». На честь цієї події вирішено заснувати й утримувати за свій рахунок при гімназії пансіон для дітей з неродовитих дворян та різночинців. Проте гроші з різних причин стали надходити тільки з кінця 1817 р., а вже в 1838 р. сума, разом з накопиченими відсотками, була передана в розпорядження дирекції училищ і призначена для будівництва будинку пансіону.

Тоді ж пансіон мав затверджений кошторис на щорічне утримання 70 вихованців і, нарешті, 9 серпня 1840 р. його відкрили у приміщенні будинку колезького секретаря Антонова. Пансіонери, які закінчили гімназійний курс, були зобов'язані 6 років прослужити за

призначенням керівництва. З 1847 р. під пансіон використовувався придбаний у власність дерев'яний будинок поблизу гімназії, що покращило життя його вихованців. У 1848 р. при пансіоні відкрилися курси прискороеного вивчення іноземних мов, а з 1849 р. почала діяти невелика обсерваторія для метеорологічних спостережень, що дало можливість учням старших класів отримати практичні навички в цій галузі (вона проіснувала до 1866 р.).

Революційна хвиля «весни народів», що охопила європейські країни у 1848 р. не могла не зачепити життя Російської імперії та політику її уряду в справах освіти. Тому в 1849 р. було прийнято новий статут, що передбачав перехід від загальної освіти до більш спеціальної. Реформа відповідала намаганням уряду зупинити приплив до гімназій та університетів людей з «нижчого стану».

Відтепер гімназійний курс тривав 7 років. Перші 3 роки дисципліни були однакові для всіх, а з четвертого починалася спеціалізація залежно від майбутнього призначення. Наприклад, ті, хто мав намір продовжити освіту в університетах, поглиблено вивчали класичні мови, а ті, хто готувався до державної служби, більш ретельно вивчав арифметику й інші прикладні науки, у тому числі законодавство та географію.

У Катеринославській гімназії, за клопотанням директора, з 1852 р. розпочалося викладання природничих наук, геометрії, а також розширилось викладання Закону Божого, який вимагав вивчення історії православної церкви. Отже, з початку 50-х до середини 60-х рр. XIX ст. головними дисциплінами були: математика (1–7-й кл.); фізика (5–7-й кл.); історія (3–7-й кл.); фізична, математична і політична географія (1–7-й кл.); природознавство, ботаніка, зоологія, геологія, хімія (1–7-й кл.); латина (4–7-й кл.); німецька та французька мови (1–7-й кл.) – з перекладами з Міллера та Гете; законодавство (5–7-й кл.); російська мова (1–7-й кл.); Закон Божий (1–7-й кл.); крім того, для бажуючих, починаючи з 4-го класу, запроваджувався ще один урок на тиждень з малювання та креслення.

У період 1849–1864 рр. у середньому щороку навчалось до 250 учнів. Однак не всім, хто вступили до гімназії, вдалося її закінчити. Це пояснювалось низкою причин, серед яких правила проведення перевірних іспитів, що постійно змінювались і жорсткість відбору (під час переходу у вищий клас з 1860 р. не припускалась наявність «двійки» з жодного предмета). Це призвело до зниження показчи-

ка успішності до 51,3%, тобто до відсіву майже половини учнів у кожному старшому класі.

Педагогічна рада звертала увагу батьків та опікунів «на неаккуратное посещение многими учениками классов». Під час Кримської війни 1853–1856 рр. для гімназистів 7-го класу, що мали бажання піти на військову службу, дозволялись дострокові випускні іспити у березні-квітні.

Плату за навчання у Катеринославській гімназії, як зазначалось вище, вперше ввели з 1845 р. і становила вона 5 крб сріблом. Звільнялись від неї неможливі учні тільки з дозволу попечителя округу. За рішенням вищестоящих інстанцій з 1858 р. вона зросла до 10 крб.

Будинок, у якому гімназія розміщувалась ще з 1804 р., ставав усе більш незручним для подальшої експлуатації. І хоча ще у 1843 р. було затверджено кошторис на будівництво нового помешкання гімназії та пансіону при ній, ще цілих 18 років віддалили план від його втілення. Це спричинилося нестачею коштів, пов'язаною з чималими витратами на ліквідацію епідемії холери, а пізніше – з Кримською війною. І тому замість передбаченого помпезного будинку було вирішено побудувати більш скромне приміщення. У 1857 р. остаточно визначили місце поблизу собору. Однак неточності проекту призвели до того, що будівництво закінчили лише у травні 1861 р.

Водночас із відкриттям гімназії у Катеринославі відбулась ще одна подія. 1 серпня 1805 р. у місті було засновано повітове училище¹⁵, яке згодом стало трикласним міським. Дума виділила на його утримання 300 крб на рік. За даними на 1810 р., у ньому нараховувалось 96 учнів, з яких 12 закінчили курс. Розміщувалось училище у власному дерев'яному будинку з декількома флігелями. Проте в 1837 р. ця споруда стала непридатною і тому її продали. На отримані кошти придбали цегляний дім, збудований опікунським відомством для контори іноземних поселенців.

Для забезпечення навчального процесу було визначено штат із шести осіб: почесний наглядач, штатний наглядач (цю посаду у 1805–1808 рр. обіймав Д. Т. Мізко), законовчитель та три викладачі-предметники. Училище складалось із нижчого (підготовчого) відділення з дворічним курсом і двох основних класів з однорічним навчанням у кожному. Склад учнів характеризувався багатостановістю, однак більшість залишалась за дітьми дворян, чиновників, хоча були представлені й діти міщан, селян, різночинців віком від 7 до 17 років.

При училищі існувала бібліотека, яка нараховувала понад 500 томів. У вересні 1836 р. цей навчальний заклад було реформовано – додано 3-й клас. У 1838 р. запроваджено викладання латинської та німецької мов, а з 1840 р. – французької, щоб полегшити випускникам вступ до 3-го класу гімназії. Однак ці нововведення проіснували недовго – до 1844 р. Це сталося тому, що вказані предмети не передбачалися програмою і викладачі не отримували за них додаткової платні, то вели заняття абияк.

Подібну долю спіткало й інше починання. 28 березня 1859 р. при училищі була відкрита недільна школа, де знання отримували діти, які навчались у ремісників. Їм викладали основи Закону Божого, читання, письмо та початкову арифметику. Проте праця учителів не оплачувалась, а інші витрати компенсувались за рахунок добровільних пожертвувань. І якщо у 1869 р. у недільній школі нараховувалось 12 учнів, то у наступні 2 – 3 роки чисельність скоротилась і школу довелося закрити.

Разом із повітовим училищем 1 серпня 1805 р. відкрилось і народне чоловіче училище¹⁶. До 1869 р. воно входило до складу першого під назвою «парафіяльного класу».

У першій чверті XIX ст. у Катеринославі засновувалися приватні пансіони. Так, у 1810 р. вже існувало два чоловічих пансіони – Герне та Любчинського і три жіночих – Понятовської, Следкіної та Арнольд. 10 квітня 1818 р. приватний пансіон рівня повітового училища для дівчат був відкритий іноземкою Вірджінією Навер. За 20 років подібних навчальних закладів виникло 10, однак надалі 8 з різних причин було закрито¹⁷.

Своєрідним навчальним закладом, що з'явився у першій половині XIX ст., став Катеринославський дитячий притулок, який відкрився у 1839 р.¹⁸ з ініціативи тодішнього губернського керівника дворянства П. Струкова на пожертвування приватних осіб. Спочатку його метою було виховання, навчання і опікування круглими сиротами з незаможних прошарків місцевого населення. Згодом у школі почали навчатися й так звані «приходящі» учні. Близько 25 років притулок розташовувався у різних місцях, і лише у 60-ті рр. XIX ст. для нього придбали будинок за сприяння тодішнього старости притулку П. Белявського.

У зв'язку з наявністю людей багатьох національностей на Півдні України, у Катеринославі було відкрито навчальні заклади і для «іноземців». Так, у 1850 р. у місті відкрилось єврейське училище I розряду, в якому на 1 січня 1855 р. навчались 40 осіб, однак у 1873 р. школа була

закрита. Разом з нею почали відкриватись і приватні єврейські училища – хедери. З'явився особливий вид школи – талмуд-тора¹⁹, до якої одразу вступило близько 100 учнів. Разом з елементарною освітою і вивченням засад іудейської віри діти з незаможних родин отримували одяг, взуття, навчальні посібники, що були придбані на пожертвування.

Водночас зі світською освітою на Катеринославі почала розвиватись і духовна. Перша думка щодо її запровадження належала архієпископу Слов'янському та Херсонському Євгену Булгарісу. Враховуючи те, що в щойно народженому губернському місті не було належного будинку для розміщення духовного навчального закладу – семінарії, її перші роки існування пов'язані з Полтавою. 24 січня 1777 р. Є. Булгаріс дав доручення архімандриту Феоктисту заснувати при полтавському Хрестовоздвиженському монастирі невелику школу з архієрейських півчих, до якої прийняли 10 хлопців, які вміли читати й писати. Учні вивчали латинь, катехізіс, арифметику, історію та географію.

Четвертого лютого 1777 р. Святійший Синод отримав подання архієпископа щодо відкриття семінарії. Для її розміщення Є. Булгаріс передбачив нежитловий будинок, що належав колишньому гетьману К. Г. Розумовському. До Батурина, де перебував гетьман, преосвященний Євген направив свого духівника ієромонаха Єпіфанія, приурочивши прибуття останнього до 18 березня – дня іменин колишнього гетьмана. На пропозицію продати цей будинок К. Г. Розумовський відповів тим, що подарував його. Однак у будинку не було дверей, вікон, підлоги, печей – усе потребувало капітального ремонту, а отже, чималих коштів. Архієпископ, отримавши позичку в Хрестовоздвиженському монастирі, звернувся за допомогою до дворянства, купців, духівництва і використав на потребу училища так звані «штрафні гроші», які збирались консисторією²⁰. Додаткові джерела існування знаходились за рахунок того, що серед учнів були не тільки діти духівництва, але й нащадки дворян та купецтва, батьки яких інколи ставали опікунами училища.

27 листопада «епаршеское училище» було відкрито. Керівництво цим навчальним закладом покладалося на ієромонаха Никифора Феотокія, згодом відомого архієпископа. Тоді ж здійснили перепис усіх дітей духівництва від 8 до 11 років, здібних до навчання, і провели заходи щодо їх утримання. Є. Булгаріс передав керівництво епархією Феотокію, який 27 жовтня 1779 р. отримав наказ Синоду від 22

вересня того ж року, який дозволяв відкрити семінарію, що отримала назву Словенської. Згодом відбувся урочистий акт відкриття спочатку тільки нижчих класів. Казна виділила на їх утримання 2 тис. крб щорічно.

Викладання в духовній семінарії розпочалося у 1780 р. Першими педагогами стали: з грецької мови – протоієрей Іоанн Святайло, курс риторики та піітики вів священник Григорій Богуновський, французької мови навчав Петро Атон, а німецької та арифметики – професор Лейпцизького університету Шаль, малюванню навчав відставний поручик фон Роткіх. 21 вересня 1786 р. було відкрито останній клас (богословський), до якого вступили 6 осіб, і до предметів, що викладались латиною, додались богослов'я та філософія. З 1786 р. місцевому архієрею було наказано називатись Катеринославським та Херсоно-Таврійським, а семінарії – Катеринославською, хоча вона все ще залишалась у Полтаві. Однак 21 грудня 1797 р. Павло I видав наказ про її перенесення до Новомиргорода Херсонської губернії разом з архієпископською кафедрою. Сам архієпископ почав називатись Новоросійським та Дніпровським.

Отже, 1798–1803 рр. – найскладніший для семінарії «Новомиргородський» період: у провінційному місті майже неможливо було знайти нормальне приміщення для семінарії, ректора, лікарні, бібліотеки, господарчих служб. Тому на початку XIX ст. єпископ Афанасій Іванов, який очолював тоді єпархію, розпочав клопотання щодо переходу архієрейського штату й семінарії до Катеринослава. Знаходячись на кордоні єпархії, він писав Синоду про Новомиргород, про те, що духівництво зазнає чимало незручностей: вони повинні їздити туди і у справах до архієрея, і заради своїх дітей. Це призводило до значних витрат. Наприкінці 1803 р. клопотання Афанасія увінчались успіхом: була видана постанова Синоду про перенесення архієрейської кафедри із семінарією і консисторією до Катеринослава (куди вона й перейшла під час канікул) і на її потреби було відпущено 5 тис. крб. Самому єпископу Афанасію пожалували сан архієпископа з титулом Катеринославського, Херсонського та Таврійського.

До Катеринослава семінарія переїхала влітку 1804 р. Утім і в губернському центрі для цього закладу ще довго не знаходилося належного

приміщення. Спочатку Міністерством внутрішніх справ через губернатора К. С. Гладкого архієпископу (тоді вже Платону) було запропоновано зайняти під семінарію Потьомкінський палац, проте Платон відмовився через непридатність приміщення, яке вимагало величезних коштів на ремонт. Про це ж він доповів у 1811 р. обер-прокурору Синоду князю А. Голіцину. Сама ж семінарія вселилася в один із корпусів суконної фабрики, так званий лікарський дім, а пізніше перейшла до приватного будинку керівника дворян І. І. Штерича. Згодом семінарія розміщувалась у декількох напівзруйнованих приміщеннях казенної палати й інших службових місць.

У цілому ж напередодні скасування кріпосного права у Катеринославі з його десятитисячним населенням налічувалось 32 навчальних заклади (включаючи приватні, духовні та єврейські), де навчались близько 1 450 дітей різних соціальних верств, працювали понад 100 викладачів і вихователів. Серед численних навчальних закладів слід зазначити такі: губернська чоловіча гімназія і благородний пансіон при ній (232 учня, 12 вчителів та вихователів); повітове училище (59/5); парафіяльне училище при повітовому (85/1); приватний чоловічий пансіон рівня парафіяльного училища (112/17); приватний жіночий пансіон (25/5); жіноче училище (21/6), жіноче училище II розряду (54/4); жіноча школа (23/7); казенне єврейське училище I розряду (34/3); єврейський жіночий пансіон (26/4); талмуд-тора (50/1); 15 приватних єврейських навчальних закладів, що утримували меламеди, I ступеня (110/15); духовна семінарія (229/7); повітове духовне училище (295/5); дитячий притулок та ін. Якщо з цього числа виключити навчальні заклади, у яких навчалось менше десяти дітей (переважно єврейських), залишиться 15 шкіл різних ступенів і напрямків на все губернське місто²¹.

Цілком зрозуміло, що такий стан справ у галузі освіти в країні, що стояла на порозі глибоких соціальних змін, був незадовільним, а тому назріла нагальна потреба в її розвитку та реорганізації. Кінець XVIII – перші десятиліття XIX ст. стали періодом закладення фундаменту розвитку початкових і середніх навчальних закладів у Катеринославі, що надалі відіграли важливу роль у становленні міста.

1.2. НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ І ПЕДАГОГИ ПОРЕФОРМЕННОГО ПЕРІОДУ

Реформування всіх сторін соціально-економічного життя Російської імперії, розпочате у 1860–1870-х рр., потребувало збільшення кількості писемних людей і відкриття навчальних закладів нового типу, які б у короткий термін готували б фахівців для різних галузей господарства.

Важливу роль відіграло прийняття нового гімназійного статуту 19 листопада 1864 р., згідно з яким гімназії поділялись на класичні та реальні. Доступ до університету був відкритий тільки випускникам перших; останніх готували до вступу в спеціальні навчальні заклади. Класичні гімназії звертали увагу на вивчення давніх мов, а реальні – на прикладні науки. Гімназичний курс складався, як і раніше, з семи класів.

У пореформений період у Катеринославі продовжувала функціонувати чоловіча гімназія – найстаріший у місті середній навчальний заклад. З 1861 р. гімназисти здобували освіту в новому будинку на Соборній площі. Заняття тривали з 9-ї ранку до 14.30. Виходячи з нових навчальних планів, Катеринославська гімназія в період 1865–1871 рр. мала стати класичною з однією давньою мовою – латинською. Щоправда, в 1865 р. на педагогічній раді порушувалося питання про перетворення її на реальну, але все ж таки перемогли прихильники класичної освіти.

З 1865 р. по 1869 р. у гімназії, крім основних семи, існував також підготовчий клас, однак унаслідок недостатньої кількості учнів його було закрито. Наплив бажаючих до основних класів поставив у 1865 р. питання про відкриття при них паралельних відділів з курсу перших трьох класів. Проте казна не виділяла грошей, а тому кошти надходили лише з економічних сум гімназії та субсидій земств.

Незважаючи на це, кількість гімназистів тривалий час зростала. Так, у 1872 р. у цьому навчальному закладі здобували освіту 384 учні, серед них 239 – вихідці з сімей дворян і чиновників, 118 – з міських станів. У 1882 р. чисельність гімназистів досягла вже 458, у тому числі дітей дворян і чиновників – 205, а вихідців із міських станів – 241. Найбільша кількість учнів (511) відвідувала гімназію в 1883 р. Проте відкриття нових навчальних закладів у Катеринославі призвело в подальшому до помітного зменшення кількості її учнів. Ця тенденція чітко простежується з 1888 р.

Епоха реформ спричинила певну лібералізацію суспільної атмосфери, що виявлялося і в гімназичному житті. Так, рада гімназії інколи йшла навіть наперекір керівництву навчального округу, не погоджуючись з його пропозиціями залишати учнів після занять для покарання за невиконання ними завдань і призначати їм відпрацювання, тому що це могло викликати у дітей відразу до роботи взагалі, як примусової. До того ж це незручно співробітникам, які вимушені були залишатися на службі до 4-5 годин вечора.

Деяка лібералізація торкнулася й пансіону. Згідно з новим статутом до нього могли приймати дітей євреїв, якщо вони погодяться підкоритись усім правилам у ньому. Крім того, дозволялось утримувати напівпансіонерів, які тільки обідали при гімназії з відповідно меншою платою. Була здійснена спроба підняти плату для пансіонерів-стипендіатів дворянських та благодійних за рахунок скорочення їх кількості, оскільки дворянство відмовлялось підвищувати витрати на кожного пансіонера.

У повсякденному гімназичному житті прагнення до певної лібералізації «знизу» стикалося з консервативно-охоронними заходами, що надходили «згори». Приміром, у 1869 р., піклуючись про виховання учнів у вірнопідданському дусі, попечитель навчального округу запропонував не видавати гімназістам книг М. О. Добролюбова та Марка Вовчка, і взагалі «произведений, не соответствующих их возрасту».

У 1871 р. міністр народної освіти Д. А. Толстой затвердив новий гімназійний статут, де запропонував обмежити право визначати на місцях статус гімназії як реальної, так і класичної, не допускати «вольності» у визначенні обсягу викладання різних предметів, закликав до запровадження загальної програми і посилення виховної ролі гімназії.

Згідно з новим статутом за гімназіями закріплювалось право на вивчення давніх мов із зростанням кількості занять, а щоб прикладна освіта розвивалася по-новому, запроваджувались реальні училища. Відкривались підготовчий та восьмий класи, що полегшило вступ як до гімназії, так і до вищих навчальних закладів.

Природознавство виключалось з навчальних предметів. Необхідні відомості з цієї галузі знань передбачалось давати на уроках фізики та географії, а з 7-го класу – на основах пси-

хології. Під час великої перерви передбачався обов'язковий гімнастичний урок для кращої підготовки юнаків до військової повинності, але маленька гімнастична зала обмежувала ці заняття. На початку 1883 р. було розіслано нові правила щодо іспитів, які передбачали проводити їх з головних предметів, а з другорядних – перевіряти найбільш суттєве. Для випускників встановлювались письмові та усні «іспити зрілості»: з російської та давніх мов, історії, математики, Закону Божого. На медалі міг претендувати випускник, який засвідчив не тільки ґрунтовну підготовку, але й відзначався відмінною поведінкою.

Після введення нового статуту педагогічна рада продовжувала вирішувати найбільш нагальні питання. Це – поновлення бібліотек, дотримання учнями правил ношення форменого одягу, чемності, нагляд за учнівськими квартирами та відвідування учнів, які живуть з родичами та батьками.

Увага ради поширювалась і на матеріальний стан гімназистів: незаможні звільнялись від плати за навчання, їм призначались пільги, надавались приватні та казенні стипендії пансіону (за умови успішного навчання). До компетенції ради належали й спеціальні випробування осіб на вчительські та інші звання, для вступу учням до аптеки і на перший класний чин, а також для вступу в медичні інститути.

З плином часу у зв'язку із розширенням гімназії зростала й плата за навчання. Якщо у 1871 р. вона становила 30 крб, то у 1881 р. – вже 50 крб, а в 1890 р. зросла до 60 крб на рік. Для полегшення умов навчання й проживання гімназистів у березні 1882 р. створюється «Товариство для допомоги нужденним учням», кошти до якого надходили у вигляді пожертвувань окремих осіб та установ. Для малозабезпечених учнів на ці кошти купувались підручники, форма, сплачувались витрати на лікування, витрати на проїзд абітурієнтів і здійснювалась плата за право навчання в гімназії. І хоча членів цього товариства з часом ставало менше, їх грошові надходження зростали (в 1883 р. від 83 членів товариства надійшло 583 крб 90 коп., а у 1905 р. від 65 чоловік – 2569 крб 67 коп.), значні пожертвування на межі століть робив почесний попечитель гімназії В. Ф. Малама.

В останній чверті XIX – на початку XX ст. у пансіоні при гімназії перебувало в середньому 52 вихованці на рік. Плата за утримання в ньому доходила до 350 крб, за що учні, які користувалися його послугами, могли додатково займатися математикою, іноземними мовами, музикою (за особливу плату), фехтуванням

(усе необхідне для якого придбав М. П. Міклашевський). Від пансіону вихованці також отримували чотириразове харчування, навчальні посібники та медичну допомогу

У пореформені десятиліття Катеринославська чоловіча гімназія була представлена талановитими педагогічними силами. У цей час директорами найстарішого навчального закладу міста були прогресивні діячі освіти, зокрема В. К. Зозулін, М. І. Білий, З. В. Коленко. Авторитет гімназії формували й зміцнювали такі педагоги, як І. Я. Акінфієв, М. О. Андрієвський, Г. В. Донцов, П. С. Козловський, П. Т. Окулов та ін. Завдяки своїм глибоким знанням та педагогічній майстерності вони змогли виховати десятки здібних учнів. Варто зазначити, що тільки в період 1865–1900 рр. гімназія підготувала 719 випускників, серед яких 49 нагороджені золотими медалями, а 24 – срібними. Третина вихованців гімназії продовжувала освіту в Харківському, Новоросійському, Київському св. Володимира та Московському університетах, ставала справжніми інтелігентами. Так поступово в Катеринославі розривалися пута провінційності та створювалося сприятливе середовище для подальшого розвитку освіти та науки²².

Реформа 1861 р. поставила ще одне нагальне питання – проблему жіночої освіти. Перша спроба відкрити жіночу школу в Катеринославі була здійснена на початку 60-х рр. XIX ст., коли організували відповідне училище II розряду. Однак воно проіснувало лише кілька років виключно за рахунок пожертвувань і в 1868 р. закрилось через нестачу коштів.

Безумовно, головною подією в історії жіночої освіти Катеринослава другої половини XIX ст. стало відкриття Маріїнської гімназії. Думка про її необхідність була вперше сформульована у вересні 1859 р. Міністерством внутрішніх справ Росії у зверненні до дворянства. Вважалося, що створення навчального закладу такого типу сприяло б прогресу нації в цілому й відповідало потребам середнього стану.

Місцеве дворянство прихильно поставилося до цієї ідеї і 21 вересня 1859 р. виділило кошти на її реалізацію. Через два роки губернські дворяни асигнували 31 282 крб на ремонт будинку, що пожертвував А. С. Понятовський, який учителював у духовній семінарії та чоловічій гімназії. Він заповідав свій дім на таких умовах: його можна використовувати тільки під жіноче училище; ніколи не продавати євреям (як приміщення, що знаходилось поблизу православного храму); надавати безкоштовну осві-

ту і виховання 10 малозабезпеченим ученицям, переважно духовного звання. І хоча згодом суд не затвердив цілком цей заповіт, гімназія виграла процес у міста на свою користь.

Після усунення різних перепон 30 серпня 1865 р. у Катеринославі відкрилось жіноче училище I розряду у складі чотирьох нижніх класів, до яких зарахували 64 учениці. Остаточно воно сформувалося з відкриттям 6-го класу, а згідно з правилами 1870 р. було перейменоване на гімназію²³.

Першою начальницею гімназії стала Олександра Якимівна Чернова (Риндовська) (з 1865 до 1904 р.) – донька директора Катеринославської класичної гімназії – Якіма Ковалевського. Вона керувала педагогічною радою, що складала програми викладання дисциплін, робила оцінку існуючих навчальних інструкцій та посібників, укладала каталоги для бібліотеки, визначала число класів в училищі, робила настанови щодо прийому учениць.

Олександра Якимівна була не тільки значним організатором освіти, а ще й викладала французьку мову, читала класичні твори російських і зарубіжних авторів. У 8-му класі Олександра Якимівна ставала класним керівником та була наставником дівчат.

О. Я. Чернова (Риндовська) мала такі ж доброзичливі стосунки зі своїми вихованками, як і її батько. Вона проводила суботні вечори, на які запрошувала інтелігенцію тогочасного Катеринослава та старшокласниць. На них читалися різні лекції з питань літератури, історії, природознавства, проводилось художнє читання найкращих творів російської та іноземної літератури. Олександра Якимівна сама часто виступала на цих вечорах.

За свою працю Олександра Якимівна отримала багато подяк: «Августейшая признательность Великих княжон, Покровительниц гимназии», вираження вдячності від «Попечительского округа» та місцевих губернаторів. Найпочеснішою нагородою стала золота медаль на Аннінській стрічці з надписом «за усердие», яка була вручена в грудні 1898 р.²⁴

Свою роль у становленні жіночого училища, а згодом гімназії відіграла опікунська рада під головуванням М. Д. Милорадовича. Почесними піклувальницями училища, згодом гімназії були В. П. Котляревська, М. С. Кох та К. І. Мессарош, які багато зробили для зміцнення матеріальної бази навчального закладу, що успішно готував домашніх учительок і наставниць.

Основним джерелом утримання гімназії стала плата за навчання, що становила 30 крб

на рік у підготовчому класі, 50 крб – у трьох нижніх і 60 крб – в інших. Третій клас мав більшу наповненість, ніж нижчі за рахунок того, що до нього вступали учениці прогімназії та інших навчальних закладів, проте до 8-го класу йшли не всі семикласниці. Крім вищезгаданих, джерелами прибутків гімназії була допомога від казни, дворян та губернського земства.

Гімназія мала спеціальний капітал майже у 10 000 крб, що утворився за рахунок пожертв. З процентів від цього капіталу вносили плату за навчання стипендіаток. З 1872 р. існували такі стипендії: 1 – імені графа П. Е. Коцебу від дворянства; 2 – імені Олександра II на гроші, що були пожертвованими Г. П. Алексеевим та М. С. Кох у розмірі 2 000 крб; 1 – імені дружини губернатора І. М. Дурново за передплатою всіх станів міста; 1 – імені М. С. Кох; 2 – за духовним заповітом дочки дійсного статського радника Мізка – Н. Д. Мізко; 1 – імені дружини Мізка – Є. Г. Мізко. При гімназії функціонував обладнаний фізичний кабінет, який нараховував наприкінці століття понад 400 різних приладів і пристроїв, і бібліотека, що налічувала 2 183 томи.

Перший гімназичний випуск відбувся у 1868 р. За 12 років після відкриття гімназії її закінчили 218 дівчат, за 7 наступних – 312, що свідчило про швидке зростання її популярності. Мінімальний випуск припав на 1869 р. – 7 осіб; максимальний – на 1886 р. – 51 людина. Більше половини семикласниць звичайно вступали до 8-го додаткового класу і, закінчивши його, отримували звання домашніх наставниць або домашніх вчительок. При гімназії утворилось товариство допомоги ученицям, які не мали коштів, з членськими внесками у 3 крб, проте більшість учениць до категорії злиднених ніяк не можна було віднести. Так, у рік століття міста з 458 учениць 221 належала до родини дворян і чиновників, 118 – з родин купців, 101 – з міщан; за віросповіданням – 291 православної, 141 – іудейської віри. Вихідцям із звичайних родин у XIX ст. доводилося вдовольнитись навчанням у школах більш низьких ступенів²⁵.

Для поліпшення стану нужденних учениць було вирішено, як і у випадку з чоловіками, відкрити благодійне товариство. У жовтні 1860 р. розпочало свою діяльність «Товариство піклування жіночою освітою у м. Катеринославі». У 1872 р. воно вже настільки зміцніло і розширило свою діяльність, що відкрило безкоштовну школу для приїжджих учениць. У 1883 р. були організовані народні читання, у 1887 р. – про-

фесійні рукодільні школи, у 1893 р. – «вечірні малювальні класи», у 1898 р. – платне відділення «школи на Чечелевці»²⁶.

26 серпня 1881 р. за ініціативою О. Я. Чернової відкрилось і «Товариство допомоги нужденним ученицям». Кількість його членів уже до 1-го вересня 1881 р. досягла 106 осіб. Завдання «Товариства» – надавати допомогу для лікування, придбання одягу, підручників; надавати субсидії тим, кому вони потрібні. Членський внесок складав 3 крб²⁷.

Чим далі, тим більше ставало зрозумілим, що не всі бажаючі можуть отримати освіту в училищі. Щоб хоч як-небудь послабити напругу в цьому питанні, викладачі жіночої гімназії здійснили спробу організувати особливе товариство піклування про жіночу освіту в Катеринославі.

21 квітня 1872 р. відбулись його перші збори, на яких з промовою виступив директор чоловічої гімназії З. В. Коленко, закликавши знайти кошти для поширення жіночої середньої освіти. Обраний розпорядчий комітет розпочав пошук приміщення для нової школи, складання навчальних програм.

Піклувальник навчального округу 19 жовтня 1873 р. затвердив план занять у новій жіночій школі та дозволив її відкрити. Міська дума вирішила питання з приміщенням, орендувавши клуб у міському саду, і зобов'язалась у разі необхідності за рахунок міста перевести його в інше зручне місце.

24 квітня 1874 р. відбулось відкриття жіночого училища у складі трьох відділень. Спочатку мали намір брати плату за навчання, але пізніше від цієї думки відмовились і таким чином в Катеринославі з'явилась безкоштовна жіноча школа з шестирічним терміном навчання²⁸. У перший рік існування сюди вступили 88 дівчат, уже через десять років їх кількість становила понад 250. Ось чому з 1883 р. розпочалися клопотання щодо будівництва нового приміщення, для чого почався збір пожертвувань. Закладання будинку відбулося в листопаді 1883 р. і вже в наступному році в ньому розпочались заняття.

Джерелом утримання школи були членські внески товариства, субсидії від губернського земства й міста, різні пожертвування, збори з заходів, які влаштовувались. З 1879 р. по 1889 р. товариство утримувало також окрему фабричну жіночу школу, але через відсутність зручного приміщення змушене було перевести її до будинку безкоштовної жіночої школи²⁹.

Педагогічний колектив проводив велику просвітницьку роботу серед населення. З 1883 р.

при безкоштовній школі були організовані так звані народні читання. Всі бажаючі могли отримати певні знання з пропонованої тематики в галузі історії, культури, природничих і точних наук. Систематично такою роботою в той час у Російській імперії не займалися в жодному місті. Народні читання відбулись і в дні святкування 100-річчя Катеринослава³⁰.

У пореформену добу дівчата Катеринослава змогли отримувати освіту й у навчальних закладах духовного відомства. Преосвященний Платон Троєпольський прийняв у своє управління Катеринославську єпархію в 1864 р. і першим висловив думку про заснування жіночого училища для дівчат духовного звання. Ця ініціатива зустріла підтримку громадськості, і 1 жовтня 1866 р. така школа відкрилась. Спочатку було прийнято 40 учениць, у тому числі 22 сироти. Курс навчання поділявся на 3 класи з дворічним строком навчання у кожному. У 1867 р. училище перейшло у власний дім, на просторому дворі якого 23 квітня 1874 р. був закладений новий будинок, враховуючи зростання кількості учениць. У 1875 р. цей навчальний заклад мав 6 класів згідно з правилами, виробленими Священним Синодом. Від цього часу він став іменуватися Єпархіальним жіночим училищем³¹.

Проте вже через 10 років після цього довелося будувати новий просторий двоповерховий корпус із церквою при ньому, тому що потік бажаючих вчитися зростав. На 1 січня 1887 р. в ньому навчалось 267 учениць (з них частина знаходилась в Тихвінському жіночому монастирі Катеринослава). Сироти в училище приймались безкоштовно, як діти духовних осіб; учениці інших соціальних станів вносили по 50 крб на рік за право навчання. Капітал училища складався із сум, які виділялися єпархіальним духівництвом, а також недоторканого фонду в 6 500 крб і стипендіального – 1 700 крб. З 8 березня 1887 р. при училищі відкрилась недільна школа для дітей різної статі. Її спочатку відвідували 8 хлопчиків і 7 дівчат. У матеріальному відношенні цей навчальний заклад був добре забезпечений, мав бібліотеку з 1337 книг та фізичний кабінет з 158 приладами³².

У світській жіночій освіті також було здійснено крок уперед: на підставі доповіді міської управи 4 квітня 1872 р. відкрилось народне жіноче училище³³, що розміщувалося в міському будинку і утримувалося на кошти міста. З моменту відкриття до 1876 р. в ньому навчались 162 учениці. У 1887 р. училище функціонувало у складі трьох відділів, причому перше

було поділено на дві групи, старшу та молодшу (підготовчу).

З 1877/78 навчального року в училищі ввели викладання скороченого курсу вітчизняної географії та історії, але вже в наступному році за пропозицією директора народних училищ ці предмети виключили з навчальних планів, як складні для учнів. Проте з 1881 р. як окремий предмет було запроваджено рукоділля. Навчальний заклад щорічно відвідувала піклувальниця та інспектор народних училищ губернії, однак більш високе керівництво обходило його своєю увагою.

А тим часом Маріїнська гімназія не могла вмістити всіх, хто бажав учитись. Тому у лютому 1882 р. її опікунська рада звернулась до міської думи з пропозицією знайти кошти для відкриття жіночої чотирикласної прогімназії замість паралельних молодших класів, що дозволило б збільшити паралелі у старших.

Міська дума на засіданні від 7 квітня 1882 р. ухвалила рішення про організацію у місті другої гімназії, розраховуючи на фінансову підтримку повітового земства, міських і дворянських товариств Верхньодніпровська, Новомосковська та Павлограда. Однак узгодження аспектів цього питання затягувалось, і тому 10 серпня 1883 р. міська дума подала клопотання перед Міністерством освіти щодо відкриття у Катеринославі чотирикласної жіночої прогімназії на кошти міста³⁴. Такий дозвіл було отримано від опікуна Одеського навчального округу 25 серпня того ж року.

Директором майбутнього навчального закладу опікунська рада обрала А. І. Вальяно, а почесною піклувальницею К. І. Мессарош. Дім було наймано у міщанина Денисенка і через «Екатеринославський листок» оголошено про відкриття прогімназії, яке призначили на 30 жовтня 1883 р.

Спочатку прогімназія складалася з двох класів: підготовчого й першого. Вступили лише 16 дівчат, однак наприкінці навчального року стало вже 35 учениць. Плата за навчання була встановлена 25 крб у підготовчому і 35 крб – в основних класах (з 1883 р. – 38 крб). Усі суми надходили до міської каси для відшкодування витрат на утримання прогімназії. Крім того, цей навчальний заклад мав недоторканий капітал у 750 крб, що пожертвували для іменної стипендії.

Заняття почались 7 листопада 1883 р., і, щоб виконати програму, педагоги прогімназії проводили додаткові уроки безкоштовно. Кількість учениць зростала: у 1884 р. їх було 92, у 1885 р. – 117, у 1886 р. – 164 (у цьому році

відкрито 4-те відділення, прогімназія стала повною і в такому вигляді проіснувала до 1891 р.). До цього часу в ній були відсутні кабінети, було декілька невеликих колекцій, навчальних посібників і близько 700 книжок. Проте кваліфікований педагогічний колектив (що зазначали у своїх звітах під час відвідування прогімназії окружні інспектори і попечитель навчальної округи), а також щедрі пожертвування попечительки К. І. Мессарош (тільки за перші 3 роки вона дала прогімназії більше 2 300 крб) відкривали перед цим навчальним закладом нові перспективи.

У червні 1887 р. відбувся перший випуск вихованок прогімназії, які перейшли в 5-й клас Маріїнської гімназії. У 1892 р. було відкрито 6-й, а з відкриттям 1 серпня 1893 р. 7-го класу в Катеринославі з'явилась ще одна жіноча міська гімназія. На момент перетворення у ній навчалось 335 учениць, у тому числі 218 – з міщан та 117 – з дворян і чиновників. Утримувалась гімназія Думою на кошти міста, гроші, що надходили від учениць, благодійних внесків (особливо від К. І. Мессарош) і кошти, отримані від уроків танців. Здібні учениці з мало-забезпечених верств суспільства звільнялись від плати за навчання, так як міське самоврядування визначило своїм завданням полегшити шлях до знань усім. Тому під час прийому до міської гімназії не було станової або релігійної дискримінації (у 1893 р. там навчалось 203 учениці православного, 127 іудейського та 5 караймського віросповідання)³⁵.

Пореформений період став важливим часом формування окремої галузі освіти – ремісничого навчання. Тоді робилася спроба поєднати в навчальному процесі викладання теорії із залученням практичних навичок. З 1867 р. у Катеринославському повітовому училищі бажуючі навчатися палітурному та чоботарському ремеслам могли двічі на тиждень відвідувати у вільний від занять час тригодинні уроки з кожного. Майстри-ремісники отримували по 75 коп. за урок, а обладнання та поточні витрати сплачувались за рахунок добровільних пожертв, лєвова частка яких припадала на почесних наглядців Г. П. Алексеєва, М. Д. Милорадовича. У 1869 р. чоботарській справі навчалось 3 чол., а палітурній – 26. У той же час відчувалась нестача коштів, тому в 1877 р. заняття припинились.

У 1868 р. так зване нижнє відділення перейшло у розпорядження училищної ради і через рік переведено в окреме приміщення, яке згодом увійшло до складу міського парафіяльного училища. До 1870 р. училище мало 68

учнів, 32 з яких були діти міщан і 11 – селян.

1 липня 1877 р. повітове училище було перетворене на міське 3-класне училище за положенням 1872 р. і 20 червня 1872 р. при ньому, за клопотанням директора А. І. Малевінського, було створено ремісниче відділення з трьома класами – чоботарським, столярним та шорним із штатом у три майстри та одного наглядча. У перший же рік відділення прийняло 38 учнів.

Це було перше училище серед ремісничих відділень у Катеринославі. Цікаво зазначити його соціальний склад за даними на 1888 р.: з 68 учнів 12 було дворян та чиновників, 38 міщан і 18 сільських обивателів. У 1886 р. на місцевій губернській виставці відділення отримало похвальну грамоту. В останнє десятиріччя XIX ст. воно виробляло продукцію на суму до 200 крб на рік, а гроші, за винятком вартості матеріалів, надходили у фонд спеціальних коштів.

Через 10 років після перетворення в міському училищі навчалось 177 дітей, у тому числі 98 – з міщанського та купецького станів, 49 – з селян. Таким чином, цей заклад обслуговував представників нижніх та середніх прошарків більше, ніж гімназія.

З нагоди 50-річчя з дня смерті О. С. Пушкіна, міська дума в січні 1877 р. ухвалила провести передплату серед жителів міста з метою запровадження в училищі стипендії імені великого поета. На відсотки із зібраної суми утримувались 4 стипендіати, яких визначила Дума.

У пореформений період відчувалася нагальна потреба у фахівцях різних галузей господарства. Одним із перших досвідів запровадження таких закладів стало відкриття в Катеринославі 8 жовтня 1861 р. землемірно-таксаторських класів, що існували формально при гімназії, однак були самостійними підрозділами. Метою цих класів стало «образование способных съемщиков и таксаторов». Туди приймалися особи всіх верств, не молодші 15 років, із свідоцтвом про закінчення 4 класів гімназії або за іспитом. Курс навчання тривав два роки, впродовж яких майбутні фахівці вивчали топографію, нівелювання, природничі науки й межові закони, креслення й накладку планів, планіметрію, таксацію.

У 1861 р. до 1-го класу було прийнято 27 учнів, з них 18 – з гімназії. Викладачів було трое: інженер шляхів сполучення Биков, вчитель гімназії Залюбовський і фахівець з межових законів та креслення Жигачов (останній виконував також обов'язки інспектора класів).

Витрати на утримання навчального закладу (5 тис. крб) покладались на губернію у вигляді особливої земської повинності. Для його устаткування тільки в перший рік було придбано геодезичних та креслярських інструментів на 1 277 крб і на 100 крб навчальних книг та посібників³⁶.

Через те що класи користувались приміщеннями і послугами гімназії, вирішено було меблі, бібліотеку, креслярські й інші прилади, які їм належали, передати у розпорядження гімназії. Формально допис директора керівникові межового корпусу про закриття землемірно-таксаторських класів датоване 10 грудня 1868 р. Навчальний заклад такого типу – землемірне училище – з'явиться знову лише на початку XX ст.

Сімдесяти роки стали переломними в розвитку краю. Дж. Юз та О. М. Поль почали свої мінералогічні розшуки, завдяки яким стало зрозуміло, що Придніпров'я має бути промисловим краєм. Отже, виникла гостра потреба в людях, які б мали спеціальні практичні знання, що їх не можна отримати в класичній гімназії. У країні в цілому назрівав промисловий бум і тому в «Уставе о реальных училищах», затвердженому 15 травня 1872 р., їх завдання полягало «доставить учащемуся в них юношество общее образование, приспособить к практическим потребностям и к приобретению технических познаний». У закладі такого типу, крім загальноосвітніх предметів, викладались креслення, механіка, комерційна економіка, бухгалтерія, землемірне і будівничче мистецтво, хімічна технологія, моделювання.

У квітні 1875 р. Державна рада прийняла постанову про відкриття семи нових реальних училищ, одне з яких у Катеринославі. На його потреби казна відпустила 11 140 крб. 17 травня 1875 р. відповідне рішення ухвалила міська дума. Під нове училище зняли новий будинок у Б. І. Горовіца, а директором призначили А. А. Соколова. Вступні іспити до нового навчального закладу почались з 12 вересня і за їх результатами у 3-ій клас було прийнято 19, а в 4-й – 12 учнів. 28 вересня відбулось урочисте відкриття Катеринославського училища у присутності губернатора І. М. Дурново. У перший рік існування училища його відвідали міністр освіти граф Д. А. Толстой і опікун Одеського навчального округу С. П. Голубцов³⁷.

З перших днів роботи новий навчальний заклад відчував значні незручності через погане приміщення та нестачу меблів. За сприяння першого почесного опікуна П. М. Міклашевського ці питання були вирішені: 10-річний

контракт з Горовіцем розірвати, а замість цього прийняти зручний дім від С. Штейна, отримавши дозвіл на користування меблями закритого на той час єврейського казенного училища.

Для заохочення учнів земство у 1886/87 навчальному році встановило стипендію ім. І. М. Дурново. Однак для якісного засвоєння знань дітьми реальному училищу потрібен був підготовчий клас. Це питання було зняте у 1889/90 навчальному році методом «латання дірок» – у 7-му зачинилось хіміко-технологічне відділення, залишилось тільки загальне. У серпні 1891 р. реальне училище зайняло власний цегляний двоповерховий дім у нагірній частині міста³⁸.

Реальне училище влаштувало також велику необхідну для потреб суспільства метеорологічну станцію (до цього їх було всього дві на всю губернію – при Таганрозькій гімназії і в с. Маргаритівка). Ініціатива її створення належала П. М. Міклашевському, а кошти для обладнання надало губернське земство. З 1885 р. під керівництвом викладача фізики П. М. Желеховського велись постійні спостереження за погодою (з 1887 р. їх здійснював природознавець І. Я. Акінфієв). Спостереження вели 2–3 учні старших класів, яким у винагороду надавалась оселя і по 120 крб на рік. Прогноз погоди вивішувався для загального ознайомлення у спеціальній рамці біля дверей училища на проспекті.

Училище мало у своєму розпорядженні змістовні бібліотеки: фундаментальну (2 812 назв, 6 480 томів) і учнівську (810 назв, 2 008 томів) – за даними на 1901 р. – і добре оснащений фізичний кабінет, кабінет природничих наук та хімічну лабораторію.

Плата за навчання вносилась раз на півріччя і постійно зростала – від 30 крб у 1875/76 рр. до 40 крб у 1890/91 рр. Від неї звільнялись діти робітників Міністерства народної освіти і вільні, які пред'явили свідоцтво про бідність.

Органи самоврядування, меценати не обходили стороною потреби училища. У 1876–1879 рр. П. М. Міклашевський пожертвував 1 600 крб на стипендії для бідних учнів, земські збори надавали стипендію ім. І. М. Дурново; верхньодніпровське дворянство – ім. О. М. Поля; губернське правління – ім. М. П. Ашберга. О. М. Поль, який був попечителем училища 1883–1890 рр., подарував йому колекцію мінералів.

Викладачі навчального закладу займалися дослідною роботою, їх педагогічна корпорація забезпечила видання праць природознавця

І. Я. Акінфієва, мовознавця П. С. Козловського та ін.³⁹

Незважаючи на наявність різноманітних навчальних закладів, у Катеринославі існували і розвивались приватні навчальні заклади разом зі школами для національних меншин міста.

З 1875 р. у місті починають відкриватися приватні школи. Найбільшою була школа пані А. Л. Карбоньєр, що виникла на початку 70-х рр. XIX ст., однак її офіційно відкрили в серпні 1875 р. Спочатку в ній навчалось тільки 25 дівчат, однак з 1876 р. туди приймалися і хлопчики. На 1 січня 1887 р. навчалось 60 учнів (39 дівчат і 21 хлопець). При школі був пансіон для дівчат, які отримували освіту в інших закладах. Курс же самої школи складався з двох класів, кожен з яких мав два відділення. Плата за навчання становила 50 крб на рік.

У 1884 р. відкрилась школа пані фон Шварц, проте вона не змогла завоювати значної популярності й у кінці 80-х років XIX ст. припинила своє існування. Школа М. Овчинникової офіційно відкрилась у 1878 р., хоча існувала з початку 60-х рр. XIX ст. Вона розміщувалась у Спаському домі й спеціалізувалась на підготовці хлопців до вступу до військового корпусу. Плата за навчання становила 100 крб на рік. У 1886 р. тут також спостерігалось скорочення кількості учнів: 10 хлопців і 2 дівчини, а у 1887 р. вчилися тільки 4 дівчини через епідемію дифтериту. Ці школи припинили своє існування у 90-х рр. XIX ст., однак стали своєрідним зразком численних приватних навчальних закладів, які розвивалися на початку XX ст.

Школи засновували не тільки приватні особи, але й громади. Зокрема, у місті існувала невелика (до 40 родин) релігійна громада караїмів, що в 1878 р. відкрила своє училище, яке в деяких джерелах називалось російсько-караїмською школою. Її мета полягала у підготовці до вступу в урядові навчальні заклади, а також до торгової та промислової діяльності, тому що майже всі родини караїмів були можливими.

Школа утримувалась винятково на кошти громади. У перший рік у ній навчалось 17 учнів, а через 10 років – 23 (з них 14 – у молодшому і 9 – у старшому відділенні). Навчання забезпечували два викладачі – росіянин та караїм, які вели уроки з караїмського Закону Божого, давньоєврейської мови (з перекладом на татарську, яка вважалась в общині розмовною), і з російської – в обсязі, необхідному для вступу до державного навчального закла-

ду. Для дівчат-караїмок окремого училища не було. При школі утримувався молитовний дім, в якому обов'язки хазана (священика) виконував один з членів громади⁴⁰.

На початку 90-х рр. XIX ст. було засновано двокласне училище при станції Катеринослав. У 1894/95 навчальному році навчалось 16 дітей із дворянського та чиновницького стану, 84 – з міщан, 141 – з селян та 41 – діти нижчих військових чинів⁴¹. Крім загальних знань за програмою двокласних училищ діти навчались картонажному, жестяному й столярному ремеслам, для дівчат проводились заняття з рукоділля, кухарського мистецтва. У 1894 р. училище відвідав міністр шляхів сполучення, який дав позитивний відгук про справи в ньому.

Кінець XIX ст. став для Катеринослава початком нового етапу в розвитку системи народної освіти – 30 вересня 1899 р. відбулось відкриття першого навчального закладу за типом вищої школи – Катеринославського вищого гірничого училища. Це стало можливим завдяки зусиллям місцевої влади й громадськості, а також остаточному усвідомленню значення Катеринославської губернії як гірничодобувного району, чому значно сприяли Дж. Юз та О. М. Польш. У 1895 р. в губернії діяло 83 кам'яновугільні рудники, 19 залізних, 3 марганцеві, 1 ртутний та 5 соляних.

26 січня 1896 р. міський голова скликав особливу нараду гласних думи з пропозицією обговорити питання про можливість гірничого вищого навчального закладу в Катеринославі, внаслідок чого до уряду було надіслано відповідне клопотання. 17 квітня того ж року міська дума одногосно прийняла позитивне рішення, виділила під будівництво ділянку землі й асигнувала 200 тис. крб. У січні 1897 р. до цього почту приєдналась губернська управа, однак у верхах питання ще не було остаточно вирішено – за право відкриття нового ВНЗ вів боротьбу також і Харків.

25 жовтня 1896 р. відкрився XXI з'їзд гірничопромисловців півдня Росії, який висловився після обговорення на користь Катеринослава, завдяки позиції голови з'їзду І. І. Зеленцова і ректора Харківського університету М. М. Алексеєнка, а також виступам делегатів від міської думи.

Вагомою виявилась і думка міністра фінансів С. Ю. Вітте, що прибув до Катеринослава у вересні того ж року. Ознайомившись зі станом справ на місці, він визнав, що треба відкривати новий ВНЗ саме тут, де існують умови для успішної практичної підготовки фахівців: можна було три роки вивчати теорію й два

роки присвятити практиці, після чого, за бажанням студентів, їм надавалось право скласти іспити на звання гірничого інженера при Петербурзькому гірничому інституті. У всьому ж іншому училище мало будуватись за типом ВНЗ.

29 липня 1897 р. в Катеринославі побував міністр землеробства і державних маєтностей А. С. Єрмолов, перед яким з приводу питання відкриття гірничого училища клопотався міський голова, а 28 жовтня міська дума встановила порядок і строки виконання своїх раніше прийнятих рішень цієї проблеми, нарешті, 12 червня 1898 р. Микола II розпорядився створити в Катеринославі під керівництвом губернатора П. Д. Святополк-Мирського комітету для збору коштів для улаштування гірничого училища й будівництва необхідних споруд. Гірничий департамент виробив проект «Положение о Екатеринбургском высшем горном училище» (КВГУ). Внаслідок діяльності комітету було зібрано пожертвувань на суму 529 138 крб 35 коп., з яких місто Катеринослав виділило 200 000 крб (плюс безкоштовно ділянка землі під забудову на Соборній площі), 100 000 крб асигнував з'їзд гірничопромисловців півдня Росії. Від гласного міської думи М. С. Копилова надійшло 50 000 крб, 30 000 крб від губернського земства і значно менші внески – від інших організацій та приватних осіб.

Нарешті, 4 червня 1899 р. Микола II затвердив «Положение о Екатеринбургском высшем горном училище»⁴², а 7 липня було підписано призначення на посаду директора КВГУ інженера С. М. Сучкова. 7 серпня відбулось перше засідання ради училища, на якому були визначені правила конкурсних екзаменів, а з 15 по 24 вересня пройшли самі іспити.

У перший рік було подано 352 прохання, на екзамени з'явилося 177 чоловік, з яких 144 здавали їх повністю. Перший набір студентів складав 60 осіб, які до цього закінчили: університет – 1, академію генштабу – 1, кадетський корпус – 2, комерційне училище – 2, гімназію – 7, реальне училище – 47 (9 з них навчались у Катеринославі).

30 вересня відбулась церемонія відкриття КВГУ. В присутності губернатора П. Д. Святополк-Мирського, дворян та іменитих громадян відслужили молебень, а згодом – панахиду за Катериною II у кафедральному соборі. По закінченні церемонії на адресу Миколи II надійшла телеграма з «вірнопідданими запевненнями»⁴³.

Спочатку відкрили тільки 1-й корпус, вся ж програма навчання спершу розраховувалась

на три, а пізніше – на чотири роки. Утворились два відділення – гірниче та заводське, на яких викладались богослов'я, вища математика, аналітична механіка, загальна хімія, мінералогія, кристалографія, геодезія, маркшейдерська справа, накреслювальна геометрія, креслення, технічні переклади з французької та німецької мов. Плата за навчання складала 100 крб на рік⁴⁴.

Оскільки випускники КВГУ готувались до практичної роботи, їм видавались дипломи із званням рудничного інженера або металурга з правом самостійного влаштування підприємства в різних галузях гірничої або заводської промисловості.

До числа студентів приймались лише російські піддані, які мали атестати про закінчення ВНЗ, міністерських гімназій і реальних училищ. Не могли стати студентами особи, які були на державній або громадській службі, та особи з фізичними вадами. Прийому передував особливий екзамен з малювання та креслення, а для випускників семінарій вводились екзамени з математики й фізики в обсязі гімназійного курсу. Особи, які закінчили фізико-

математичні факультети університетів, приймались без іспитів.

Катеринославське вище гірниче училище (згодом гірничий інститут) відіграло важливу роль у промисловому розвитку Півдня Росії, готуючи висококваліфікованих фахівців-практиків для провідних галузей економіки цього регіону, зробило вагомий вклад у розвиток технічних наук.

Пореформений період започаткував нові напрямки розвитку освітньої справи у регіоні – відкриття різноманітних жіночих навчальних закладів, як нижніх, так і середніх, у тому числі і єпархіальних. Не слід забувати і про подальший розвиток класичної освіти, яка була представлена славетною класичною гімназією. Особливо бурхливим виявились 1880-ті рр. Саме в цей час з'являються численні ремісничі середні навчальні заклади, які задовольняли соціальні і певною мірою економічні потреби катеринославців. І одним із ключових моментів становлення Катеринослава як промислового міста стало відкриття Катеринославського вищого гірничого училища.

1.3. ЗМІНИ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ НА ПОЧАТКУ XX ст.

Економічне піднесення Катеринослава наприкінці XIX ст. диктувало необхідність суттєвих соціально-культурних змін, без яких важко було б здійснити його перетворення на сучасне високорозвинуте місто. На цьому шляху особливо важливе місце належало модернізаційним процесам у сфері освіти. Адже, за даними першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р., з 112 839 мешканців губернського центру освічені складали 53 586 чол., або 47 % населення⁴⁵. Щоправда, за цим показником місто на Дніпрі випереджало досить невисокі середні цифри по Російській імперії, але такий рівень письменності вже не задовольняв нагальні потреби життя суспільства.

Те ж статистичне джерело свідчить, що соціальний шар тодішньої катеринославської інтелігенції був зовсім тонким. Так, лише 771 особа займалася «навчальною і виховною діяльністю» самостійно, а з членами родин – 1 746 мешканців міста, або 1,5 % населення⁴⁶. Це було помітно менше в порівнянні з тими, хто обіймав посади в адміністрації, суді та поліції, а також з членами їх сімей (2 162 чол.)⁴⁷.

На початку XX ст. не вражала й кількість катеринославських навчальних закладів. На 1 січня 1900 р. був лише один ВНЗ – щойно засноване Вище гірниче училище; чотири середніх, зокрема Катеринославська чоловіча гімназія, Катеринославське реальне училище, жіноча Катеринославська Маріїнська гімназія та жіноча Катеринославська міська гімназія; а також два чотирикласних училища – М. В. Клевцової та П. А. Іоффе, безкоштовна жіноча школа Товариства попечительства жіночою освітою в м. Катеринославі, училище при станції Катеринослав Катерининської залізниці та Єврейська талмуд-тора. До цього слід додати й такі навчальні духовні заклади, як Духовна семінарія, Духовне училище та Єпархіальне жіноче училище, а також Троїцьку церковно-парафіяльну школу та три училища при церквах іноземних сповідань⁴⁸.

Більшість указаних світських навчальних закладів підпорядковувались Міністерству народної освіти, а духовні – Відомству православного сповідання. Окремі належали Товариству попечительства жіночою освітою в м. Катеринослав та приватним особам. Значна частина

католино-славських навчальних закладів утримувалась на кошти міста⁴⁹.

На початку ХХ ст. Міністерство народної освіти здійснювало чергові спроби реформування освітянської галузі. Це пояснюється намаганням влади наблизити школу до потреб життя за умов погіршення економічної кон'юнктури, ускладненням суспільно-політичної ситуації в країні та загостренням міжнародних суперечностей. Уже на початку 1900 р. з приводу освітянської реформи розпочалась робота спеціальної комісії, яка нагромадила вісім томів матеріалів. Спираючись на цей досвід, 29 квітня 1900 р. міністр народної освіти М. П. Боголепов запропонував основні засади реформи середньої школи. До числа невідкладних заходів входило поліпшення підготовки, матеріального становища та соціального статусу вчителів середньої школи. Зберігаючи два типи середніх закладів (гімназії та реальні училища), міністр зосередив увагу на більш ефективному виконанні ними завдань морального та фізичного виховання учнів і деяких змінах у навчальних планах⁵⁰.

Уже влітку 1900 р. у католино-славських середніх навчальних закладах відбулися перші зміни: у гімназіях відмінили письмові іспити з давніх мов, а в нових планах із латинської та грецької головну увагу стали приділяти читанню творів античних авторів і скоротили обсяг вивчення граматики. Відтепер педагогічні ради могли ухвалювати рішення про переведення з класу в клас без іспитів тих гімназистів, хто мав добру успішність⁵¹.

У 1901 р. новий міністр народної освіти П. С. Ванновський продовжив справу свого попередника з реформування середньої школи. У цей період було розроблено проект «Основних положень облаштування загальноосвітньої середньої школи». З осені, ще до законодавчого затвердження, розпочалося практичне застосування реформи. При цьому припинялось викладання латинської мови в перших двох класах і грецької – у третьому та четвертому. Водночас посилювалось викладання російської мови та географії, а в першому класі знову вводилися такі дисципліни, як російська історія, одна іноземна мова та природознавство. Зазначені заходи впроваджувались як тимчасові в чоловічих гімназіях і прогімназіях на один рік. Нововведення обговорювались на опікунських і педагогічних радах⁵².

У 1902 р. проект реформи середньої школи був поданий на розгляд Навчального комітету і Ради міністрів. Тим часом новий міністр на-

родної освіти Г. Е. Зенгер визнав недоцільним повертатися до старих настанов і продовжив реформістський курс. Нарешті, указ царя Миколи II від 15 березня 1903 р. зберігав восьми-класну структуру гімназій, дві давні мови, але навчання грецькою в переважній більшості закладів визнавав необов'язковим. Закінчення гімназійного курсу надавало можливість вступати до університетів. У реальних училищах зберігалась шестикласна основна структура, як і сьомий додатковий клас.

Окрім гімназій і реальних училищ дозволялось створення шестикласних середніх навчальних закладів, здобуття освіти в яких відкривало можливість службової кар'єри на губернському рівні. Передбачалось створити умови для розвитку середньої технічної та професійної освіти, розрахованої на задоволення практичних потреб життя. Царська реформа середньої освіти початку ХХ ст. зосереджувала особливу увагу на підвищенні релігійно-морального та взагалі виховного впливу всіх типів шкіл на учнів, на зміцненні в них відданості російській державності й народності. Ставилось питання щодо вживання невідкладних заходів у справі більш доцільної підготовки вчительських кадрів⁵³.

На початку ХХ ст. відбувалася певна модернізація старих середніх навчальних закладів Катеринославщини. Наприклад, у 1904 р. завершилась реставрація та розширення приміщення Катеринославської Першої маріїнської жіночої гімназії. Цей навчальний заклад тепер розміщувався у приватному двоповерховому будинку на Троїцькій, 1, де в розпорядженні гімназисток було 13 широких і світлих класних кімнат. Нове приміщення гімназії поділялося на сім основних класів, підготовчий, вісім додаткових і чотири паралельні у 4–7-х класах. Крім того, при гімназії відкрили безкоштовний клас для бідних дівчат⁵⁴.

На 1 січня 1906 р. в Катеринославській Першій маріїнській гімназії (почесна попечителька К. І. Мессарош, голова опікунської ради М. І. Міклашевський) навчалися 584 учениці. Серед гімназисток налічувалося 146 (25 %) дочок особистих дворян і чиновників, 128 (21,9 %) спадкових дворянок, 105 (17 %) дочок почесних громадян і міщан, 29 (4,9 %) селянок⁵⁵. Указані цифри переконливо свідчать про елітарний характер навчального закладу. За віросповіданням переважна більшість належала до православних – 396 гімназисток (67,8 %). Більше чверті налічували учениці іудейської віри – 154 (26,3 %). Значну меншість становили гімназистки римсько-католицького ві-

росповідання – 22 (3,8 %)⁵⁶. Про досить високу успішність учениць свідчить те, що в 1905 р. із 46 гімназисток-випускниць 7-го класу 4 одержали золоту медаль, 4 – срібну, а 8 – нагороджені книгою⁵⁷.

На початку XX ст. розширювалось Катеринославське перше реальне училище. За клопотанням попечителя цього навчального закладу М. В. Родзянка та згідно з постановою Катеринославських губернських земських зборів від 17 грудня 1904 р. було асигновано 5 тис. крб і виділено 25 тис. крб взаємної позики зі страхового капіталу на 10 років під 4 % річних для придобування рекреаційного та гімнастичного закладів⁵⁸.

У майбутньому приміщення училища буде пов'язане з історією університету. У 1920 р. там розмістився факультет професійної освіти (профос) Інституту народної освіти, організованого на базі Катеринославського університету⁵⁹.

Із початку XX ст. постійно зростала мережа катеринославських освітніх закладів: відкривалися нові гімназії, училища тощо. Своєрідністю цього періоду стало започаткування середніх навчальних закладів нових типів. Таким освітнім осередком по праву є Перше катеринославське 7-класне комерційне училище, яке урочисто відкрилося у вересні 1901 р. Про його заснування клопоталися купецьке зібрання, міська дума та земство, а ініціативу в його організації виявили катеринославський міський голова О. Я. Толстиків, окружний інспектор Д. Д. Морев і губернатор князь П. Д. Святополк-Мирський⁶⁰.

Директором комерційного училища обрали А. С. Синявського – учня видатного українського історика В. Б. Антоновича й товариша М. С. Грушевського, учасника української студентської громади в Києві, а потім в Одесі, прихильника ідей М. П. Драгоманова⁶¹. Директор Катеринославського комерційного училища відзначався великою енергійністю. Для свого закладу він вибудував величний будинок, справжній палац, що став однією з архітектурних окрас Катеринослава. Перший камінь під новий корпус заклали 23 липня 1904 р., і А. С. Синявський зробив усе, щоб у вересні 1905 р. гімназисти та викладачі розпочали навчальний процес у модерному приміщенні⁶².

А. С. Синявський зміг по-хазяйськи розпорядитися великими фондами училища, які формувалися та поповнювалися Спілкою копалень вугілля й заліза на Катеринославщині. Новий будинок училища являв собою велику споруду. Просторі класи, широкі корпуси,

паркетні підлоги, величезна аудиторія амфітеатром, де відбувалося читання літературних творів з демонструванням діапозитивів і проби хору, – все це справляло незабутнє враження на учнів⁶³.

Училище відзначалося бездоганно організованим навчальним процесом. Першорядну роль відігравав добре підібраний склад висококваліфікованих викладачів-українців, серед яких були Є. С. Вировий, Д. І. Дорошенко, П. О. Єфремов, Б. Ф. Павловський, В. С. Петрушевський, І. М. Труба, В. А. Харцієв, Г. Г. Черняхівський. Прикладом для вчительських кадрів став директор училища, який мав великий педагогічний хист і з любов'ю викладав комерційну географію, комерційну статистику, політичну економію, історію та ін. Високому навчальному рівню викладання сприяли й прекрасно устатковані предметні кабінети: хімічний, природничих наук, спеціальний клас креслення та малювання⁶⁴.

А. С. Синявський належав до справжніх українських патріотів. Обіймаючи посади директора й учителя, він, за тих несприятливих умов, робив усе можливе для пропаганди української культури та формування української національної свідомості серед середньошкільної молоді та студентства⁶⁵.

Дух української історії витав уже у великій парадній залі училища, де вгорі над вікнами були намальовані великі медальйони – портрети Б. Хмельницького, П. Сагайдачного, І. Мазепи, П. Могили та інших діячів. Училищна бібліотека містила багато українських книжок. Учням були відомі імена визначних культурних діячів українського народу І. П. Котляревського, Т. Г. Шевченка, ювілеї яких у той час відзначалися товариством «Просвіта»⁶⁶.

Український напрямок яскраво виявився у викладенні історії. Коли вчитель І. М. Комаренко торкався історичних подій в Україні, він навчав українській історії не за офіційним підручником С. Ф. Платонова, а за історичними книжками М. С. Грушевського і М. М. Аркаса. Учні відчували цю «дійсно українську правду», яка офіційно заборонялась царським урядом тодішньої Росії⁶⁷.

Утім певна українська атмосфера, створена А. С. Синявським у комерційному училищі, не могла ще дати відчутних позитивних результатів через своєрідний соціальний і національний склад учнів. Адаже здебільшого йшли навчатися на «комерсантів» вихідці із заможних родин – сини купців, поміщиків, підприємців та ін. За національною належністю не менше половини учнів були євреї, а інша частина –

росіяни, поляки, німці-меноніти. Українців-учнів налічувалось зовсім мало, хоча навчання для них, завдяки А. С. Синявському, здебільшого було безкоштовним⁶⁸.

Директор комерційного училища належав до дійсних ліберальних демократів. «Двері школи, – згадував В. Здрайковський, – було відчинено для дітей усіх національностей і всіх соціальних шарів суспільства. Разом з тим вона була привілейованою школою щодо її можливостей»⁶⁹. Примітно, що крім православного священнослужителя в училищі був і рабин для обслуговування учнів єврейського походження⁷⁰.

Перше Катеринославське 7-класне комерційне училище набуло швидкого темпу розвитку. Вже в 1906 р. в цьому навчальному закладі налічувалось 17 класів, 45 вчителів, 700 учнів і велась підготовка на економістів, бухгалтерів і фінансистів для всього південноукраїнського регіону. У тому ж році училищу присвоїли ім'я Государя-Імператора Миколи II. Під керівництвом А. С. Синявського цей навчальний заклад став однією з кращих середніх шкіл і центром науково-педагогічної думки Катеринослава. Тут постійно шукали новаторські прийоми викладання, особливо займалися організацією самостійної роботи учнів, позакласним читанням, проведенням екскурсій та засідань гуртків. Упродовж 1903–1914 рр. училище випустило 25 видань, зокрема програми, списки учнів, звіти, плани, каталоги, збірники науково-педагогічних праць⁷¹.

Закінчивши училище, гімназисти одержували атестати та звання особистого почесного громадянина. Відмінники здобували звання кандидата комерції, нагороджувалися золотими й срібними медалями⁷².

Перше катеринославське 7-класне комерційне училище підпорядковувалось Міністерству торгівлі й промисловості, що сприяло розвитку ліберального поступового напрямку⁷³. Зовсім інша ідейна атмосфера панувала в тих навчальних закладах, які підпорядковувались Міністерству народної освіти з його консервативно-охоронним спрямуванням. Типовим прикладом таких навчальних закладів у Катеринославі була Перша катеринославська класична гімназія на Соборній площі. Знаменною постаттю, яка в міжреволюційний період тривалий час визначала розвиток цього навчального закладу, був директор гімназії та водночас член Катеринославської губернської училищної ради від Міністерства народної освіти М. Ф. Щербинський⁷⁴. Цей адміністратор належав до політично-консервативного керівни-

цтва та великих україноненависників. Через це двері гімназії були наглухо зачинені для дітей політично неблагонадійних батьків.

Цікаві згадки про його підхід до відбору майбутніх учнів на вступних іспитах до гімназії залишив М. Сокіл. Відповівши добре на всі запитання з російської мови, він мусив насамкінець продекламувати один із найулюбленіших віршів, само собою зрозуміло за тодішніх обставин, з російської поетичної класики. Проте через свою юнацьку наївність М. Сокіл заявив, що може продекламувати й вірші Т. Г. Шевченка. «Нет-нет, Шевченко здесь не нужно», – відповів керівник навчального закладу. Після цього М. Сокіл вже не декламував жодного вірша, а наступного дня дізнався про те, що до гімназії не прийнятий⁷⁵.

Попри політично-консервативну атмосферу керівництва педагогічний колектив Першої катеринославської гімназії прагнув до вдосконалення навчального процесу, розширення світогляду своїх вихованців. Про досить високий рівень технічного оснащення гімназії свідчить добре устаткування кількох предметних кабінетів. Так, у 1904 р. у фізичному налічувалось 324 прилади, природно-історичному – 2 389 предметів, нумізматичному – 461 екземпляр монет, археологічному – 246 предметів⁷⁶.

Крім традиційних для таких навчальних закладів дисциплін, якими були російська, німецька та французька мови, математика, історія, географія, природознавство, графічне мистецтво, гімнастика, у цій гімназії в 1912 р. проводилися заняття з фізики й космографії, законодавства, музики й танців⁷⁷. Варто зазначити, що в Другій чоловічій гімназії, рішення про будівництво якої було прийнято міською управою в червні 1910 р. і яка незабаром постала на Пушкінському проспекті, напроти Олександрівської церкви, в цей час такі предмети не викладали, хоча три ставки виділялося на наглядачів⁷⁸. Утім у 1916 р. і Перша, і Друга катеринославські гімназії належали до числа «класичних»⁷⁹.

У другому десятилітті ХХ ст., поряд з «класичними» гімназіями, у Катеринославі засновуються приватні чоловічі гімназії. До них належали Чоловіча гімназія І. Ф. Вертоградова з правами для учнів на вулиці Упорній у будинку Кузьмицького та Чоловіча гімназія О. Л. Фовицького на розі Катерининського проспекту й вулиці Крестової у будинку Рогинського. Кожний з цих навчальних закладів мав свої особливості. Так, у Чоловічій гімназії І. Ф. Вертоградова читалися такі дисципліни, як психологія, логіка та законодавство, а в Чоловічій

гімназії О. Л. Фовицького – психологія, законодавство, чистописання та малювання⁸⁰.

Розширювалася й мережа середніх закладів інших типів. Так, у 1912 р. в Катеринославі функціонувало вже Друге реальне училище на Тюремній площі (директор Д. М. Фінаков) та 8-класне Комерційне училище Катеринославського товариства Взаємної допомоги прикажчиків на Базарній вулиці (директор В. В. Якунін)⁸¹.

Характерною ознакою освітянської галузі в Катеринославі початку XX ст. став бурхливий розвиток жіночих навчальних закладів. Передові позиції утримувала Перша катеринославська міська жіноча гімназія, заснована ще в 1883 р. На початку XX ст. тривав процес подальшого розширення навчального закладу: відкривалися паралельні відділення при основних класах, а також комерційне відділення в складі трьох класів, які існували паралельно 5–7 класам гімназії⁸². У 1908 р. для гімназії був зведений двоповерховий, з двома крилами, цегляний будинок у класичному стилі⁸³.

Чимало добрих починань у справі розвитку цього навчального закладу ініціювала опікунська рада гімназії. Почесною попечителькою гімназії та головою опікунської ради була К. І. Мессарош, яка не шкодувала ані сил, ані коштів для розвитку навчального закладу⁸⁴. До 1908 р. ця відома діячка катеринославської освіти пожертвувала на користь гімназії 13 700 крб, які використовувались на поліпшення матеріального становища вихованок та учительського складу, для поповнення бібліотеки, закупівлю навчальних посібників, проведення шкільних екскурсій та дозвілля гімназисток⁸⁵.

Опікунська рада гімназії послідовно захищала інтереси свого навчального закладу. Особливою турботою попечителів стала допомога найбіднішим ученицям, які повністю або частково звільнялися від плати за навчання, отримували допомогу на придбання теплового одягу, на сплату за житло тощо. Піклувальна рада влаштовувала благодійні вечори, залучала до пожертвувань місцеву громаду та особисті кошти. Частина цієї добродійної допомоги направлялася на організацію дозвілля учнівської молоді. Майже щорічно для гімназисток влаштовувались літературні ранки, для молодших – із роздачею солодоців, або танцювальні вечори⁸⁶.

Починаючи з 1900 р. допомогу опікунській раді в справі опіки над бідними гімназистками стало надавати Товариство допомоги незабезпеченим ученицям Катеринославської міської

жіночої гімназії. Цей добродійний осередок був створений при гімназії за ініціативою начальниці закладу О. В. Юрченко⁸⁷.

Указане товариство поставило своїм головним завданням облаштування при гімназії гуртожитку для учениць-сиріт та з малозабезпечених сімей. Тільки в 1907 р. Товариство витратило на допомогу гімназисткам 1042 крб 50 коп.⁸⁸

У 1906 р. в гімназії почав діяти батьківський комітет, який надавав ученицям різноманітну допомогу у вигляді внесків за право навчання, купівлі бідним гімназисткам взуття, одягу, підручників, організації групових занять із репетитором для учениць зі слабкою успішністю, розумних розваг і корисних екскурсій до Києва та на Дніпровські пороги⁸⁹. Батьківський комітет піклувався про здоров'я гімназисток, ставлячи питання про періодичний медичний огляд учениць, боротьбу з вітринною і біоскопною порнографією, про облаштування учнівської купальні та навчання гімназисток плавання⁹⁰.

Кошти на розвиток гімназії черпалися з різних джерел. Головний внесок на утримання цього навчального закладу робило місто. Наприклад, у 1905 і 1906 рр. міські гроші робили навчання в жіночій гімназії наполовину безкоштовним. Велику допомогу надавали приватні особи, Катеринославське повітове земство, Товариство взаємного кредиту Катеринославського губернського земства, Товариство франко-російських майстерень та Англійський клуб⁹¹.

Унаслідок постійної фінансової підтримки Перша катеринославська міська жіноча гімназія мала досить значну фундаментальну учнівську бібліотеку, яка до 1 січня 1908 р. нараховувала 1 547 назв у 2 715 томах наукових видань та 1 995 назв у 3 004 томах навчальних посібників і підручників загальною вартістю 6 тис. крб. Неабияке значення надавалося й створенню предметних кабінетів. Так, гімназистки могли здобувати знання в добре облаштованому фізичному кабінеті, де налічувалось 378 приладів, а також у кабінеті природничих наук, де розміщувалось 542 предмети, навчальні та навчально-допоміжні посібники⁹².

Перша катеринославська міська жіноча гімназія відчиняла свої двері для дітей різного етнічного та соціального походження. Так, на 1 січня 1908 р. православні гімназистки становили 73,38 % із 511 учениць. На другому місці за чисельністю – гімназистки іудейського віросповідання (19,37 % загального учнівського складу)⁹³. Цікаві зміни відбувалися в соціальному складі гімназисток. Наприклад, чисель-

ність учениць селянського стану-класу збільшилася з 6,25 % у 1902 р. до 13,11 % у 1908 р., тобто більш ніж удвічі. Кількість гімназисток дворянського та чиновницького походження, навпаки, скоротилась із 38,07 % у 1901 р. до 23,28 % у 1908 р.⁹⁴

На початку ХХ ст. розвиток Першої катеринославської міської жіночої гімназії відбувався небезпроблем. Частина з них пов'язувалась із загальною ситуацією в країні, яка вступила в добу революційних подій і катаклізмів. Так, унаслідок Першої російської революції 1905–1906 рр. навчальний рік було скорочено. Водночас нагромадилося чимало внутрішніх проблем, причому не тільки навчально-методичного та виховного, а й соціального характеру. Не випадково число загальних засідань педагогічної ради разом із засіданнями класних і предметних комісій щорічно доходило до 60 і навіть більше, тобто становило два місяці вечорів⁹⁵.

Актуальними залишалися питання про зрівняння в правах учителів жіночих навчальних закладів із чоловічими, про надання їм права на отримання пенсії. Так, 17 березня 1908 р. опікунська рада гімназії звернулася з проханням до М. Ф. Щербинського як до голови педагогічної ради міської жіночої гімназії з тим, щоб він підготував відповідне клопотання до Міністерства народної освіти⁹⁶.

Безвідрадным залишалося матеріальне становище викладачів жіночої гімназії, що призводило до кадрового голоду, частих вакансій на вчительські місця, що не заповнювалися впродовж місяця й більше⁹⁷. 8 травня 1908 р. така ситуація стала предметом обговорення в гімназії. Причому був ухвалений річний оклад для вчителів у розмірі 2 400 крб за 18 уроків на тиждень зі збільшенням на 150 крб кожні п'ять років. За цими ж пропозиціями для вчительок розмір річного окладу мав становити 1 200 крб із збільшенням на 75 крб кожні п'ять років, тобто помітна соціальна нерівність у оплаті чоловічої та жіночої праці зберігалася⁹⁸.

Соціальне розшарування помітно виявлялося і в учнівському середовищі. Досить показові в цьому контексті були результати «правильного медичного огляду» учениць підготовчого та першого класів гімназії, що вперше був проведений у 1907 р. Так, із 149 оглянутих із хорошим харчуванням зафіксовано лише 49 учениць (32,88 %), із середнім – 63 (42, 28 %), а з поганим – 37 (24,83 %)⁹⁹.

У першому десятилітті ХХ ст. в Катеринославі були започатковані ще дві міські жіночі гімназії. Друга Міська жіноча гімназія розташовувалась на Тюремній площі. Головою педа-

гогічної ради цього навчального закладу став В. М. Гудков, а начальницею – А. І. Бракенгеймер¹⁰⁰. У 1909 р. в місті на Дніпрі відчинила двері Третя міська жіноча гімназія ім. Ю. Й. Нестелей, яка розміщувалась у приватному будинку на вулиці Московській. Появі цієї триповерхової будівлі в неокласичному стилі катеринославці зобов'язані місцевій дворянці Ю. Й. Нестелей, яка вклала власні кошти в це будівництво. Катеринославська міська дума присвоїла гімназії ім'я шляхетної меценатки¹⁰¹.

Гімназія мала солідну опікунську раду на чолі з Є. А. Івановим. До її складу входили голова міської думи І. В. Способний, директор Державного банку О. Н. Беляєв, архітектори Д. С. Скоробогатов і Г. І. Панафутін та ін. Почесною попечителькою гімназії стала княгиня В. Г. Урусова – дружина катеринославського губернського предводителя дворянства¹⁰².

У 1915–1916 рр. Третя міська жіноча гімназія ім. Ю. Й. Нестелей налічувала вісім основних класів, два підготовчі й один паралельний перший клас, де навчалася 501 учениця. Голова педагогічної ради К. І. Попель та начальниця гімназії К. І. Кранц за кілька років вивели цей навчальний заклад у ряд привілейованих¹⁰³. У 1920-х рр. у приміщенні гімназії розмістився факультет соціального виховання та робфак Інституту народної освіти, створеного на базі університету¹⁰⁴.

У 1912 р. крім трьох міських жіночих гімназій у Катеринославі функціонувало ще шість приватних жіночих гімназій. Це, зокрема, Жіноча гімназія Н. М. Тіблен (вулиця Козача, будинок М. В. Клевцової); Жіноча гімназія П. А. Іоффе (єврейська) (вулиця Базарна, будинок І. В. Гвоздева), яка мала права урядових гімназій Міністерства народної освіти; Жіноча гімназія О. Г. Петрової (так називали Катерининський проспект, будинок Ароновича); Приватна жіноча гімназія Н. Бітнер (вулиця Олександрівська, будинок Карбоньєра); Приватна жіноча гімназія Р. Ф. Ващук (вулиця Троїцька, будинок Топоровського) та Жіноча гімназія С. М. Юдкович (вулиця Тиха, будинок 8)¹⁰⁵.

До числа жіночих середніх навчальних закладів цього періоду слід віднести й Жіноче комерційне училище С. І. Степанової (площа Троїцька, будинок Мізка) та Жіноче комерційне училище, засноване Ю. Х. Юргенс (вулиця Козача, будинок Лур'є)¹⁰⁶.

На початку ХХ ст. у Катеринославі започатковувалася середня вечірня освіта. Її первістком можна вважати приватні вечірні середні

курси для дорослих обох статей без розрізнення віри й національності, засновані І. Ф. Вертоградовим за програмою державних чоловічих гімназій¹⁰⁷.

Неповну середню освіту надавали в Катеринославі три вищі початкові училища. Їх представляли Перше вище початкове училище (Катерининський проспект, будинок 94), Міське вище початкове (колишнє Перше міське 6-класне) училище (вулиця Козача, будинок 61) та Вище початкове училище ім. О. С. Пушкіна (Олександро-Невська площа). Почесними попечителями цих навчальних закладів були відповідно М. П. Волоцький, М. Г. Поюровський та І. І. Тіссен¹⁰⁸.

На початку XX ст. в Катеринославі існувала досить розвинута мережа нижчих навчальних закладів, які підпорядковувались у межах регіону дирекції народних училищ Катеринославської губернії. Структура навчальних закладів, що підпадали під категорію народних училищ, відзначалася розмаїттям. Так, на 1 січня 1906 р. у підпорядкуванні Катеринославської дирекції народних училищ перебували 1 024 нижчі навчальні заклади, зокрема 16 міських училищ та навчальних закладів, що відповідали курсу повітових училищ, 1 004 початкові училища різних типів (приміром, парафіяльні) та 4 ремісничі навчальні заклади й професійні курси. Другим за чисельністю складником мережі народних училищ були єврейські навчальні заклади, яких налічувалося 286. Серед них значна питома вага належала хедерам (201) та приватним училищам 1-го, 2-го і 3-го розрядів (51). Значно менші групи закладів, що об'єднувались в категорію народних училищ, становили загальноосвітні навчальні заклади для дорослих (61), зокрема 6 недільних шкіл та 55 вечірніх курсів; приватні навчальні заклади, якими були 23 училища 2-го і 3-го розрядів; педагогічні курси для підготовки вчителів (3) та персоналу (2)¹⁰⁹.

У мережі народних училищ Катеринослав займав провідні позиції в губернії. Так, у 1916 р. в губернському місті нараховувалися 72 початкові училища. У цю кількість входили 15 міських чоловічих та 12 міських жіночих початкових училищ, 19 єврейських училищ (18 приватного характеру), 2 римсько-католицькі, 1 євангелістсько-лютеранське, 1 менонітське, 1 російсько-татарське училища та ін.¹¹⁰

Серед народних училищ слід відзначити навчальні заклади творчого спрямування, у тому числі Музичну школу вільних художників С. А. Брілліант-Лівен та М. М. Брілліант-Лівена й Музичне училище Катеринослав-

ського відділення Імператорського російського музичного товариства¹¹¹. У той період простежуються непоодинокі приклади, коли справою початкової освіти опікувалися різноманітні товариства. Крім вищевказаного Катеринославського відділення Імператорського російського музичного товариства такою ж діяльністю займалося Товариство попечительства жіночою освітою в м. Катеринославі, яке субсидувало безкоштовну двокласну школу в м. Катеринославі, професійні класи, відкриті при ній, вечірній малювальний клас для дорослих і двокласну школу на Чечелівці. Сфера початкової освіти була в полі зору й Літературно-просвітницького товариства ім. М. В. Гоголя, яке започаткувало недільну чоловічу школу при Катеринославському чоловічому парафіяльному училищі¹¹².

Як і середні навчальні заклади, нижчі фінансувались з різних джерел. Найбільший внесок у формування їх бюджету робили громадські та станові збори, на другому місці були пожертвування громадян, і порівняно небагато коштів (приблизно 5 %) виділялося державою¹¹³.

На початку XX ст. в Катеринославі почали діяти щорічні загальноосвітні курси для народних учителів і вчительок Катеринославської губернії. Ініціатива в їх організації належала Губернській земській управі, про що було заявлено в травні 1903 р. Улітку того ж року перші загальноосвітні курси для учителів і вчительок губернії були організовані під керівництвом професора Вищого гірничого училища В. В. Курилова на базі цього навчального закладу¹¹⁴.

Упродовж місяця курси відвідували 140 освітян, у тому числі 27 учительок. Це справжнє підвищення учительської кваліфікації пробуджувало інтерес до читання наукової літератури, поновлювало шкільні знання вчителів та давало поштовх до самоосвіти. Значною мірою успіху курсів сприяв ретельний підбір лекторів-професіоналів. Так, професор В. В. Курилов читав загальну хімію і вчення про ґрунт, професор М. Й. Лебедев – геологію, головний санітарно-епідеміологічний лікар І. А. Бутаков – шкільну гігієну, викладач Катеринославської семінарії П. А. Соколов – педагогіку та дидактику, приват-доцент Московського університету Д. І. Яворницький – історію та археологію¹¹⁵.

Практично кожний з лекторів прагнув зацікавити слухачів курсів, провести заняття на високому професійному рівні, творчо. Наприклад, Д. І. Яворницький прочитав кілька лек-

цій з історії України та місцевого краю, показав і пояснив колекцію музею ім. О. М. Поля, а також організував археологічні розкопки двох курганів поблизу селища Рибальське.

Улітку 1904 р. загальноосвітні курси для народних учителів та учительок Катеринославської губернії проводилися вдруге. Керівник курсів професор В. В. Курилов знов залучив до читання лекцій відомих науковців і педагогів. Так, лекції з права і держави читав заслужений професор Л. Є. Владимиров,

зоології – професор Київського університету О. М. Северцов, фізики – кандидат математичних наук В. О. Волжин, ботаніки – інспектор Комерційного училища І. Я. Акінфієв та ін.¹¹⁶ Курси 1904 р. закінчилися теж успішно. У 1905 р. Катеринославські губернські земські збори виділили на організацію щорічних учительських курсів 500 крб¹¹⁷. Подальшим логічним кроком у підготовці вчительських кадрів стало відкриття в 1910 р. у Катеринославі Учительського інституту.

1.4. ПРОЕКТИ СТВОРЕННЯ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Політичні умови, які були характерні для СРСР, не завжди сприяли об'єктивному висвітленню різноманітних аспектів функціонування владних структур та організацій наукової громадськості, що діяли до встановлення радянської влади. Стосується це твердження й діяльності подібних структур у Катеринославі, зокрема з питань організації вищої освіти у місті. Одним із важливих і досить довго неправильно трактованих питань було питання щодо розвитку університетської освіти в Катеринославі та створення у ньому класичного університету. Це питання розглядалося без розкриття складного й історично важливого перебігу процесу його організації. Цей процес нерідко спрощувався, однобічно трактувалися зміни в політичній та військовій обстановці, що супроводжували його, не враховувалися глибинні мотиви розвитку вищої освіти в Катеринославі, що існували ще до 1917 р., дії владних структур, зокрема міського самоврядування. Важлива частина архівних матеріалів і періодичних видань часів бурхливої зміни політичної влади в Україні взагалі були виведені з наукового обігу і тривалий час перебували на спеціальному зберіганні.

Все це призвело до того, що загальноприйнятим було трактування виникнення після 1917 р. не тільки Катеринославського університету, а й усіх інших на території колишнього СРСР як результат відповідних дій радянського уряду. Так, з посиланням на газету «Правда» від 30 серпня 1967 р. стверджувалося, що 7 листопада 1918 р. Раднарком ухвалив декрет про відкриття низки університетів, у тому числі й у Катеринославі. Хоча, як нами буде доведено нижче, Катеринославський університет на той час вже

функціонував і статут його був затверджений зовсім іншою владою.

Цікаво, що спроби спростування цього твердження були й за часів СРСР. Зокрема, Ш. Х. Чанбарисов у першому виданні своєї монографії, що вийшла друком в Уфі у 1973 р., зазначав: «В течение ряда лет ленинский декрет об открытии университетов в ознаменование первой годовщины Октябрьской революции трактуется с различными искажениями... Из одной работы в другую стала переходить версия, о том, что якобы декретом Советского правительства за подписью В. И. Ленина были открыты новые университеты в Нижнем Новгороде, Тифлисе, Воронеже, Иркутске и Екатеринославе»¹¹⁸. Однак у книзі цього ж автора, що вийшла друком у 1988 р. у видавництві «Высшая школа», замість наведеного вище з'явилося інше твердження: «В 1918 г. в стране возникла и четвертая группа университетов: в Тифлисе, Екатеринославе, Иркутске и Симферополе. Формально открытие этих университетов состоялось тогда, когда в этих городах Советская власть еще не утвердилась, или была упразднена белогвардейцами. Но их возникновение по праву связывают с Октябрьской социалистической революцией. Почва для них подготавливалась долголетней борьбой прогрессивных сил за просвещение»¹¹⁹. Ось так вельми туманно і вичерпується інформація в книзі про створення Катеринославського та Симферопольського університетів. Що ж це були за «прогрессивные силы» не пояснювалось. Тема виникнення й діяльності Дніпропетровського університету в перші роки його існування довгий час взагалі не розроблялася.

Точніше висвітлювалася історія Дніпропетровського університету в дослідженнях дніпропетровських істориків. Першою працею, в якій розглядалася історія виникнення Дніпропетровського університету була розвідка Д. П. Пойди¹²⁰. У 1988 р. ним, як співавтором книги¹²¹, фактично вперше зроблена спроба більш ретельного, ніж раніше, вивчення історії створення Катеринославського університету та його діяльності у 1918–1920 рр. Причому чи не перший він вказував на те, що Катеринославський університет був не тільки створений за часів гетьмана П. Скоропадського, а і статут університету затверджувався міністром народної освіти гетьманського уряду¹²².

На початку 90-х рр. XX ст. вже за часів незалежності України вперше з урахуванням нових джерел історія створення Катеринославського університету була досліджена, починаючи з років, що передували його затвердженню, в працях^{123, 124}. Були визначені фактично всі найважливіші учасники цього процесу, у тому числі й місце самоврядування.

Важливим виявилось виокремлення певних напрямів діяльності міського самоврядування, в тому числі й на освітянських теренах (зокрема, у справі організації вищої освіти). І все ж навіть сучасні дослідження з питань діяльності міського самоврядування Катеринослава не завжди повно висвітлюють вказаний процес¹²⁵. Проблема аналізу такої діяльності є актуальна, враховуючи особливо, що період створення Катеринославського університету збігся зі зміною кількох державно-політичних режимів.

Враховуючи, що становлення більшості наукових та освітніх інституцій відбувалося протягом певного історичного часу, що припадав на зміни політичної влади, слід розглядати створення університету в Катеринославі не як одномоментний акт, а як досить довгий процес формування, що мав кілька етапів. Такий підхід, зокрема, застосовувався і під час розгляду питання про створення Української академії наук¹²⁶.

Передісторія формування осередків вищої освіти розглянута нами досить детально у попередніх публікаціях, які торкаються створення Катеринославського вищого гірничого училища¹²⁷ та Катеринославського вчительського інституту¹²⁸. Щодо університету, то загальновідома й описана в літературі є спроба його заснування у Катеринославі в 1784 р. за відповідним наказом Катерини II¹²⁹.

Першому проекту створення університету в Катеринославі, основні моменти якого були розглянуті на початку розділу, не судилося здійснитися. Але це зовсім не означало, що в

Катеринославі прагнення створити університет зникло. Довгі роки думка ця хоча і ледве жевріла, але не згасала. Вона жила в серцях катеринославців, знаходила своє відбиття у засобах масової інформації. Зокрема, у визначене міською владою святкування століття міста, одна з газет звернулася до жителів із закликом: «Мы не должны забывать... духа нравственного совершенствования и знания... Кто знай, успеи Потемкин выполнить свою благородную миссию – наш родной Екатеринослав с печальным для него поворотом колеса фортуны, быть может, и не был бы сразу так жестоко забыт. Университет заменил бы ему энергию его основателя и вывел бы его тогда на блестящую дорогу всесторонней и общепользительной деятельности»¹³⁰. Однак здійснити цю мрію тривалий час було неможливо. За півтора століття в Російській імперії виникли 11 університетів, причому на теренах Наддніпрянської України – лише 3 (Харківський, Київський та Новоросійський в Одесі).

Тим часом бурхливий розвиток капіталістичних відносин вимагав нових виконавців – чиновників середньої ланки. Характерними для початку XX ст. стали численні клопотання торговельно-промислових кіл, наукової інтелігенції та громадськості багатьох міст про створення нових інститутів та університетів. Місцеві органи самоврядування і фінансові та промислові кола висловлювали свою готовність до значних асигнувань на ці потреби. Приєднався до цієї кампанії й Катеринослав. Починаючи з кінця XIX ст. процес боротьби за відкриття вищих навчальних закладів у місті (в тому числі й університету) став неперервним і знаходився в полі зору наукової громадськості та місцевого самоврядування.

Історичний парадокс полягав у тому, що місто, яке задумувалося як столиця південного краю, залишалося довгий час науковою провінцією. Але вже наприкінці XIX ст. Катеринослав перетворився на одне з найбільших міст імперії, значний промисловий центр Півдня, з особливо розвинутими гірничо-промисловою та металургійною галузями. Потужний поштовх такому розвитку надала побудова в 1884 р. Катерининської залізниці, яка з'єднала величезні кам'яновугільні родовища Донбасу з районами багатючих покладів залізної руди Кривбасу. Недарма саме в Катеринославі знаходилось і Гірниче управління південної Росії.

У зв'язку зі швидким зростанням металургійної та кам'яновугільної промисловості виникла велика потреба у кваліфікованих інженерних кадрах та майстрах. Гостра нестача спеціалістів із

технічною освітою привела до виникнення першого вищого навчального закладу у Катеринославі – Вищого гірничого училища, про створення якого вже йшла мова в попередньому підрозділі.

Із самого початку існування Катеринославського вищого гірничого училища (КВГУ) спостерігався певний внутрішній конфлікт між статусом училища й тим високим науковим та інженерним рівнем, який мали та й поступово набували викладачі КВГУ. У його стінах сформувався професорсько-викладацький склад такого рівня і широти наукових інтересів, що воно могло по праву вважатися у певному сенсі технічним університетом. Створення КВГУ стало потужним поштовхом до поживавлення діяльності наукових товариств, які вже існували та виникнення нових, реалізацій устремлень місцевої громадськості та місцевого самоврядування щодо організації університету в Катеринославі.

Стратегічне завдання наукової громадськості Дніпровського Надпоріжжя, було завжди незмінним – розвиток вищої освіти та наукових досліджень у регіоні. Однак шляхи його виконання багато в чому залежали від суспільно-політичної ситуації в Росії, яка на початку ХХ ст. швидко змінювалася. Тому заснування університету в Катеринославі необхідно розглядати як результат досить тривалого процесу формування системи місцевої вищої освіти за різних суспільно-політичних обставин, складовою частиною якого було створення ряду вузів, які в подальшому увійшли до складу Катеринославського університету.

Після революційних подій 1905–1907 рр. у місті все ще залишався один вищий навчальний заклад, який на той час ще не мав статусу інституту. Спроби як розширити функціональні можливості КВГУ, так і створити нові вищі навчальні заклади тривали. У 1908 р. була зроблена спроба відкрити при Катеринославському вищому гірничому училищі сільськогосподарське відділення. На замовлення земства велику доповідь із цього приводу, в якій обґрунтовувалася необхідність відкриття такого відділення, зробив професор КВГУ В. В. Курилов. На жаль, клопотання земства не було підтримане в Санкт-Петербурзі. Тоді ж (у 1908 р.) виникла можливість відкриття у Катеринославі вчительського інституту, доля якого в подальшому була пов'язана з університетом.

Отримавши з цього приводу пропозицію Міністерства народної освіти, попечитель Одеського навчального округу (до якого належала й Катеринославська губернія) звернувся до губернської та повітової земських управ із

тим, щоб вони повідомили про їх можливу фінансову участь у справі відкриття вчительського інституту. Катеринославська повітова управа винесла це питання на розгляд повітових земських зборів, висловивши попередньо думку, що «не отвергая пользы открытия в Екатеринославе учительского института как учреждения просветительного и, следовательно, крайне необходимого, она тем не менее не может не высказаться, что трата денежных средств на учреждение учительского института для уездного земства будет непроизводительной, так как воспитанники сих институтов идут исключительно на должности городских учителей, обязанности сельских же учителей совершенно игнорируют, а между тем образование кадров сих последних путем открытия не учительских институтов, а учительских семинарий, составляет прямую и первую обязанность уездных земств, куда и должна быть направлена их деятельность»¹³¹.

Катеринославське повітове земство погодилося з пропозицією управи, але інші повітові земства губернії визнали бажаним утворення вчительського інституту в Катеринославі, хоча розійшлися в думках стосовно джерел фінансування. Розглянувши всі пропозиції, губернська земська управа запропонувала «ассигнование кредитов из средств губернского земства в помощь казне по оборудованию учительского института по 3000 рублей ежегодно в течение трех лет, в том случае, если институт будет открыт в Екатеринославе»¹³².

19 жовтня 1910 р. Інститут було відкрито, і в подальшому він відіграв певну роль у структурній реорганізації університету в 1919–1921 рр., а також у формуванні його матеріальної бази. Вчительський інститут готував спеціалістів із незакінченою вищою освітою за трирічним циклом. Перший рік був загальноосвітнім, спеціалізація запроваджувалася на другому і третьому роках навчання.

Ситуація стосовно розвитку науки та вищої освіти в регіоні хоча і повільно, але стала змінюватися. Велику роль тут відіграли громадсько-наукові організації та наукова громадськість у цілому. Вони виступали каталізатором руху за створення нових закладів вищої освіти, що зрештою було підтримано й місцевим самоврядуванням. У 1910 р. у Катеринославі відбулася «Южнорусская сельскохозяйственная фабрично-заводская и промышленная выставка», подібної до якої Південь Російської імперії не знав більше 20 років.

Регіон, який представляла виставка, охоплював 450 тис. квадратних верст (майже те-

риторія Франції) з населенням, що перевищувало 20 млн чол. Мета її полягала в тому, щоб уперше представити сучасні культурно-економічні досягнення великого краю. Виставка мала величезний успіх і набула резонансу в громадських колах Катеринославщини, збудивши життя міста.

За ініціативою катеринославського відділення Російського технічного товариства, Товариського гуртка інженерів та інших науково-технічних товариств під час проведення виставки було скликано I Всеросійський з'їзд з гірничої справи, машинобудування та металургії. Усе це спонукало місцеве Технічне товариство обговорити питання про відкриття середнього технічного навчального закладу, а надалі й ВНЗ у Катеринославі.

У 1912 р. нарешті статус інституту отримало Катеринославське вище гірниче училище. Воно одержало назву Катеринославський гірничий інститут (КГІ), який був прирівняний за програмами навчання та юридичним статусом до Гірничого інституту в Санкт-Петербурзі. Ці події виявилися потужним стимулом до подальших дій.

Могутнім поштовхом до втілення ідеї університетської освіти в Катеринославі стала також спроба створити Вищі жіночі курси (ВЖК). 12 травня 1913 р. відбулися збори ініціативної групи професорів і викладачів гірничого інституту, до яких дещо пізніше приєдналися і представники самоврядування (голова губернської земської управи, міський голова), інші професори, представники руху за жіночу освіту, підприємці. Серед них були В. О. Волжин, С. А. Заборовський, Л. Л. Іванов, М. Й. Лебедев, Л. В. Писаржевський, Е. А. Штебер, О. В. Тихонова, М. М. Копилов, О. М. Терпигорев, С. Б. Шарбе та ін. Відзначимо, що в особі міського голови рух за вищу жіночу освіту одержав і відповідну підтримку.

Уже 28 травня 1913 р. було заслухано й ухвалено проект статуту ВЖК. Цей документ був надісланий до Міністерства народної освіти з клопотанням міста. Спочатку курси планувалися як приватні з тим, щоб за сприятливих умов вони перейшли в підпорядкування Товариства сприяння вищій жіночій освіті. Роль засновників узяли на себе О. В. Тихонова та промисловець М. С. Копилов. Восени почалися пошуки коштів і водночас розпочалася розробка навчальних планів. У цій справі брали участь також І. А. Бутаков, А. Л. Говсеев, Я. М. Должанський, О. М. Динник, К. І. Котелов, П. М. Леонтовський. Незважаючи на те, що організаційна робота була завершена, питання про відкриття курсів залишалося невирішеним^{133, 134}.

Улітку 1914 р. почалася Перша світова війна, яка привнесла елементи нової тактики у справі відкриття вищих навчальних закладів у Катеринославі, й університету зокрема. В цей час великого значення набула діяльність нового «гравця» в боротьбі за відкриття університету в Катеринославі, а саме – міського самоврядування.

На засіданні міської думи, враховуючи, що справа про відкриття КВЖК залягла в глибинах урядової бюрократичної машини, гласний М. З. Євтюков 3 серпня 1915 р. «предложил городскому голове возбудить ходатайство о переводе в Екатеринбург физико-математического факультета эвакуированного Варшавского университета, с тем, чтобы пока поместить его в здание вечерних курсов Технического Общества, а затем из этого факультета образовывать университет»¹³⁵. Ця пропозиція знайшла подальший розвиток у діях гласних М. М. Ільїна та Є. П. Непокойчицького, які вже наступного дня (4 серпня 1915 р.) запропонували більш радикальний варіант – порушити клопотання взагалі про переведення до Катеринослава всього Варшавського університету.

Другий варіант, утворення в Катеринославі спочатку університету з двома факультетами – юридичним та історико-філологічним, був запропонований на приватній нараді гласних міської думи. Ідея створення університету була підхоплена всіма присутніми, і було прийняте рішення клопотати перед урядом про створення в Катеринославі університету. 7 серпня 1915 р. міська дума «...единогласно постановила: 1) возбудить перед Правительством ходатайство об учреждении в г. Екатеринославе университета в полном его объеме; 2) отвести для потребностей университета необходимый участок городской земли; 3) просить Екатеринбургскую Губернскую Земскую Управу о поддержании ходатайства Городского Управления и внести об этом доклад в очередное Губернское Земское Собрание; 4) уполномочить гласных Городской Думы... лично ходатайствовать перед Правительством об удовлетворении этого ходатайства и лично обратиться к почетным гражданам г. Екатеринослава... и депутатам от Екатеринбургской губернии с просьбой оказать содействие...»¹³⁶.

Університет передбачалося розмістити в будинку Гірничого інституту. Одночасно, враховуючи можливість відмови у відкритті нового університету, на додаток до вказаної постанови міська дума одногласно ухвалила ще одне рішення: «Ходатайствовать перед Правительством о переводе в г. Екатеринбург какого-

нибудь із евакуйованих університетів або політехнічних інститутів, розположених на театре воєнних дій»¹³⁷. Міська дума відрядила до Петрограда делегацію в складі декількох гласних, які повинні були звернутися за сприянням цій справі до почесних громадян Катеринослава князя М. П. Урусова, М. В. Родзянка, М. М. Алексеєнка та депутатів Державної думи від Катеринославської губернії.

18 серпня 1915 р. (ще до повернення делегації з Петрограда) на надзвичайних зборах міська дума розглянула повідомлення, що Варшавський університет у повному складі переїздить у Ростов-на-Дону і на роздроблення не погоджується. Ця звістка призвела на засіданні до гострої дискусії щодо шляхів розвитку вищої освіти в Катеринославі між прихильниками створення університету та відкриття політехнічного інституту. Міський голова у своєму виступі заявив, що «при значительном числе свободных мест в университетах Харьковском, Киевском и Одесском и при скудости профессорских сил ассигнование нескольких миллионов на учреждение Екатеринославского университета может быть рассматриваемо как роскошь, недопустимая при нынешнем состоянии Государственного Казначейства... Для Екатеринослава как промышленного центра более приемлем политехнический институт»¹³⁸.

За результатами дискусії міська дума одногосно ухвалила доповнення до постанови від 7 серпня 1915 р. : «1) ходатайствовать перед правительством о переводе в г. Екатеринослав какого-либо из эвакуированных университетов или политехнических институтов, расположенных на театре военных действий; 2) при удовлетворении ходатайства Городского Управления оно обязывается предоставить для учебного заведения соответственные помещения, приспособить их, оборудовать, а равно принять на себя расходы, вызванные пополнением приборов и учебных пособий, и вообще удовлетворять требования администрации учебного заведения... 3) поручить Техническо-Строительной комиссии осмотреть в городе все помещения, которые возможно занять под учебное заведение»¹³⁹. Привертає до себе увагу готовність міського самоврядування взяти на себе виконання надзвичайно важливих для нормального функціонування університету завдань. Між іншим, багато з них актуальні і для сучасного вищого навчального закладу, у тому числі й університету. Тобто міське самоврядування в Катеринославі брало на себе відповідальність за широке коло питань, пов'язаних із реальним функціонуванням університету.

Однак результат перебування делегації гласних міської думи в Петрограді був невтішним. Не пощастило вирішити позитивно проблему переведення Варшавського університету або політехнічного інституту до Катеринослава. Варшавський університет був переведений до Ростова-на-Дону, а Варшавський політехнічний інститут – до Нижнього Новгорода. З приводу причин цієї невдачі серед членів міської думи виникли розбіжності. Так, члени делегації Ільїн та Непокійчицький вважали, що провина за це певною мірою лягає на плечі Катеринославського міського управління, яке (на їх думку) зволікало. У своєму звіті про відрядження, який делегати надали міському голові та опублікували в газеті «Приднепровский край», вони зазначили, що «Министерство народного просвещения в самом начале предполагало перевести Варшавский университет в Екатеринослав, и если бы Городское самоуправление своевременно сообщило о своих условиях, то университет, несомненно, был бы переведен к нам»¹⁴⁰.

Дискутуючи з ними, третій делегат міської думи до Петрограда, гласний М. Ю. Ворожейкін іронічно зауважив, «...что и Министерство народного просвещения, и Министерство торговли и промышленности только о том и помышляют, как бы перевести старые и устроить новые университеты и Политехникумы и другие высшие учебные заведения в Екатеринославе»¹⁴¹. Щоб завершити цю дискусію, міський голова 4 вересня 1915 р. звернувся до Міністерства вищої освіти з листом, у якому просив повідомити, чи відповідає дійсності заява гласних міської думи, зроблена ними в газеті. Відповідь, що надійшла з Департаменту Народної освіти, була швидкою й однозначною: «Вследствие письма от 4 сего сентября, по вопросу о переводе Императорского Варшавского университета в г. Екатеринослав, Департамент Народного просвещения имеет честь сообщить, что предположений о переводе названного университета в г. Екатеринослав в Министерстве не возникало»¹⁴².

Справа ж у дійсності полягала в загальній політиці держави щодо вищої освіти. У плані відкриття нових університетів, що розроблявся на той час, Катеринослав узагалі був відсутнім. Не слід забувати, що цар взагалі негативно ставився до ідеї поширення університетської освіти в країні. Так, ще 2 квітня 1912 р., затверджуючи постанови Ради Міністрів зі створення низки навчальних закладів, Микола II накреслив таку резолюцію: «Я считаю, что Россия нуждается в открытии высших специальных заведений, а еще больше в средних технических и сельскохозяйственных

школах, что с нее вполне достаточно существующих университетов. Принять эту резолюцию за руководящее указание»¹⁴³.

І такий підхід був переважаючим у розвитку університетської освіти в Російській імперії. Невипадково з 1878 р. по 1917 р. в Російській імперії з'явилися лише один повний університет – Саратовський (1909) і відділення Петроградського університету в Пермі (1916).

Аналізуючи причини невдачі створення університету в Катеринославі, газета «Приднепровский край» наприкінці 1915 р. зазначала: «Проект перевести университет Екатеринослав был красивой мечтой, невыполнимость которой, кроме перечисленных причин, объясняется и нежеланием правительства идти ей навстречу»¹⁴⁴. Хоча є свідчення, що думки в уряді щодо створення університету в Катеринославі не завжди збігалися. Так, міністр торгівлі й промисловості заявив одному з делегатів Катеринославської міської думи, що «Екатеринослав не входит в сеть насаждения высших учебных заведений в будущем»¹⁴⁵, а граф П. М. Ігнат'єв (на той час міністр народної освіти) у бесіді з представниками Катеринослава 27 серпня 1915 р., навпаки, сказав, що місто має дані для облаштування в ньому університету, однак уже прийняте рішення про переведення Варшавського університету в повному складі до Ростова-на-Дону.

13 жовтня 1915 р. міська управа подала міській думі детальний звіт про свої спроби добитися переведення Варшавського університету до Катеринослава. Особливу увагу у звіті було звернуто на те, що Катеринослав взагалі не розглядається в майбутніх планах уряду як університетське місто. Це викликало бурхливу реакцію, й у виступах представників громадськості була висловлена думка, що «...общественная жизнь не может быть заключена в определенные рамки и Дума должна на этом настаивать и просить Екатеринославское Губернское Земское Собрание обратить внимание, что такое предположение... вредно не только для города, но также и для Государства»¹⁴⁶. Вже на цьому засіданні Дума одноголосно ухвалила рішення: «...3) Поручить Городской Управе продолжать ходатайствовать перед соответственными Министерствами о переводе в г. Екатеринослав университета или политехникума, или об открытии одного из них вновь; 4) Представить Правительству, что исключение города Екатеринослава из числа городов, в которых еще не наступило время открытия высших учебных заведений, приносит громадный вред не только городу Екатеринославу, но и вообще государству»¹⁴⁷.

Тоді ж міська дума вирішила об'єднати свої зусилля разом із земством. Як наслідок, на черговій сесії губернських земських зборів, що відбулася наприкінці 1915 р., рішення міської думи було підтримане¹⁴⁸. Але змінилася тактика дій. Місто вирішило розглянути питання про переведення до Катеринослава іншого університету, який ще не був евакуйований до Росії, хоча і потрапив на поле бойових дій, а саме – Юр'ївського університету (нині Тартуського). Останній попередньо передбачалося евакуювати в одне з трьох міст – Уфу, Перм або Катеринбург.

Це питання розглядалося і на сесії губернських земських зборів, і на засіданнях Думи. Взимку 1915–1916 рр. міська дума надіслала до Ради Юр'ївського університету запрошення ознайомитися з умовами, які будуть надані університету в разі його переїзду до Катеринослава. Необхідно врахувати, що члени наукових товариств Катеринослава підтримували тісні зв'язки з Юр'ївським університетом, публікували наукові праці в його виданнях тощо.

18 лютого 1916 р. до Катеринослава прибули делегати Юр'ївського університету професори В. П. Курчинський та А. Г. Люткевич. А вже 19 лютого міська дума порушила клопотання про переведення до Катеринослава Юр'ївського університету¹⁴⁹. В. П. Курчинський і А. Г. Люткевич дали високу оцінку на засіданні ради університету матеріальній базі, що йому пропонується у Катеринославі.

Професор Ф. В. Тарановський (надалі один із засновників юридичного факультету Катеринославського університету, його перший декан та один із перших дванадцяти академіків ВУАН) виступив на цій раді з великою промовою «По вопросу эвакуации Юрьевского университета», в якій заявив: «Екатеринослав предлагает нам прекрасные, можно сказать, блестящие условия. Не подлежит также сомнению, что с точки зрения заведения нового очага высшего образования на месте эвакуации Юрьевского университета и при содействии личного его состава у Екатеринослава все преимущества перед Пермью... Екатеринослав вырос в условиях кипучей деятельности южного района, и ему предстоит блестящее будущее. Этот город может и должен иметь свой университет»¹⁵⁰. Крім того, Ф. В. Тарановський звернув увагу на те, що запрошення від Катеринослава «совершенно чуждо вмешательства и давления со стороны отдельных лиц, хотя бы и почетных граждан города. В нем отсутствует элемент частного предприятия, и имеется обращение к нам со стороны общественных учреждений... Нам предлагают широкое и

радушное гостеприимство без всяких оговорок и не связывают нас при этом обещаниями, рассчитанными на десять лет». Передбачалося, що одночасно будуть переведені до Катеринослава і Вищі жіночі курси.

Міська дума поспішала та направила до Петрограда з клопотанням нову депутацію у складі члена міської управи К. І. Макаренка та гласного О. Є. Іванова. Вона також опікується звільненням приміщень, зайнятих військовим відомством, щоб розмістити в них університет. Делегати повернулися 5 березня 1916 р. (напередодні надзвичайного засідання міської думи 18 березня 1916 р.) із не дуже втішними результатами. За їх заявою міністр народної освіти не вніс ясності у справу евакуації Юр'ївського університету, але запропонував порушити від міста клопотання про відкриття медичного факультету й пообіцяв, що у випадку відповідних матеріальних витрат міста таке клопотання буде задоволено. Крім того, майже всі міністри, яких відвідали делегати, з розумінням поставилися до відкриття в Катеринославі політехнічного інституту за умови наявності відповідного клопотання міста.

Міська дума більш широко підійшла до цих пропозицій, ухваливши постанову про клопотання щодо відкриття у Катеринославі не тільки політехнікуму та медичного факультету, але й природничого факультету, щоб вони стали основою майбутнього університету. Міське самоврядування та губернське земство об'єднали свої зусилля і зобов'язалися збудувати й обладнати будинки, з тим, щоб за рахунок казни здійснювалось лише їх утримання. До того ж міська дума ухвалила рішення про щорічне асигнування 1,5 млн крб, а також про звернення до губернського земства з проханням виділити таку ж суму¹⁵¹. Тобто міське самоуправління, не відкидаючи можливості переведення університету до Катеринослава, почало новий етап боротьби за університетську освіту на Дніпровському Надпоріжжі. Тепер як основний напрям діяльності розглядалося створення нового університету, хоча й варіант переїзду якогось з університетів або інститутів не відкидався. Тому міська дума після ухвалення вказаних вище рішень вже спокійно поставилася до офіційного повідомлення міністра народної освіти про те, що Катеринослав не може бути місцем евакуації Юр'ївського університету.

Розробляючи план відкриття нового університету, 20 квітня 1916 р. міська дума порушила, відповідно до своєї ж постанови від 18 березня 1916 р., клопотання перед катеринославським губернатором про відкриття в Катеринославі

медичного і природничого факультетів університету та політехнічного інституту¹⁵². 30 квітня 1916 р. губернатор звернувся з листом до Міністерства народної освіти, в якому висловив свою підтримку клопотання міської управи. Подібний лист підтримки був направлений губернатором і до міністра торгівлі й промисловості.

У цей час відбулася подія, яка надалі суттєво вплинула на ідею створення університету. Це довгоочікуване і певною мірою несподіване рішення уряду про відкриття в Катеринославі Вищих жіночих курсів у складі двох факультетів – фізико-математичного (з природничо-історичним і математичним відділеннями) та медичного, тобто фактично тих, які передбачались у проекті відкриття університету. Медичний факультет, у зв'язку з воєнними діями, повинен буде забезпечувати потреби армії. Причому обумовлювалось, що викладання здійснюватиметься за університетськими програмами. Але зауважимо, що неправильною, на наш погляд, є думка деяких дослідників, що в цей момент громадськість і місто вже мали намір створити університет на базі КВЖК.

Документи свідчать, що проблема відкриття університету залишалася на порядку денному Думи, яка з літа 1916 р. по осінь 1917 р. все ще намагалася здійснити спробу створення університету окремо від КВЖК. Про це свідчить і той факт, що до міського бюджету Катеринослава на 1917 р. було включено пункт про створення фонду на побудову корпусів університету – тобто ще задовго до виникнення питання про перетворення КВЖК на університет. Крім того, наприкінці 1916 р. міська дума знову заслухала доповідь у зв'язку з тим, що восени того року «Русское слово» надрукувало статтю «Проект новых университетов», за яким Катеринослав не потрапляв до кандидатів на університетське місто¹⁵³.

Збори ухвалили рішення скласти доповідну записку на користь внесення міста в цей проект і надати цю записку міністру народної освіти та членам Державної думи від Катеринославської губернії. Однак певна стурбованість, навіть розгубленість, може й була серед думців, оскільки за деякими даними «осуществление постройки университета в Екатеринославе можно ожидать не ранее чем через 25 лет». Проте губернські земські збори 21 лютого 1917 р. відгукнулися на прохання Думи і теж запропонували асигнувати 1,5 млн крб на облаштування вищих навчальних закладів у Катеринославі¹⁵⁴.

Наприкінці липня 1916 р. був оголошений набір на Вищі жіночі курси. На медичний факультет записали 404 слухачі, а на

фізико-математичний – 200. Вони іменувалися Катеринославськими приватними курсами М. С. Копилова й О. В. Тихонової, але навчальною та господарчою частиною керувала відповідна комісія.

Офіційне відкриття відбулося 15 вересня 1916 р. Завідувачем курсів призначили ректора Гірничого інституту професора М. Й. Лебедева. Деканами стали: фізико-математичного факультету – П. М. Леонтовський, медичного факультету – Я. М. Должанський. До того ж був утворений спеціальний господарчий комітет у складі М. С. Копилова (голова), М. Й. Лебедева, Я. М. Должанського, П. М. Леонтовського, О. М. Динника, Л. А. Іванова та двох членів правління за вибором ради курсів.

Раду курсів очолив М. Й. Лебедев, членами ради стали всі професори й викладачі курсів та по два представники від слухачок з кожного факультету. До компетенції ради належало запрошення викладачів, розробка навчальних планів і т. ін. У 1917/18 навчальному році викладання майже повністю здійснювалося місцевою професурою та викладачами. Серед запрошених на ВЖК працювали викладачі Харківського університету Л. В. Рейнгард (біологія), А. Г. Зоммер (анатомія), професор Новоолександрійського сільськогосподарського інституту М. В. Цингер (ботаніка)¹⁵⁵.

У тому ж таки 1916 р. у Катеринославі розпочав свою діяльність ще один вищий навчальний заклад – Приватний політехнічний інститут. Його засновниками були А. А. Прес та гірничий інженер Л. Г. Рабинович. Відповідно до статуту, затвердженого в тому ж році, у ньому мали право навчатися чоловіки та жінки іудейського віросповідання, які закінчили середні навчальні заклади. Інститут підпорядковувався Міністерству народної освіти. Заняття почалися з 1 січня 1917 р. на двох факультетах – електротехнічному та механічному. У подальшому передбачалося відкриття інженерно-будівельного, архітектурного, економічного та комерційного факультетів. Курс навчання був чотирирічним і здійснювався за програмою, аналогічною до державних ВНЗ. Перший набір не перевищував 235 студентів.

Діяльність КВЖК набула широкого розмаху. Вже наприкінці 1916 р. було порушене питання про зміну статусу ВЖК, а саме про передачу їх у підпорядкування майбутнього Товариства сприяння жіночій освіті. Тим самим вони набували статусу громадських, що значно підсилювало їх позиції, тому що до приватних навчальних закладів не застосовувався ряд положень, дійсних для державних і громадських

установ. Статут Товариства ухвалили 2 червня 1917 р., а 9 липня ця організація звернулася до Міністерства народної освіти з проханням передати в її підпорядкування ВЖК.

Міністерство не заперечувало, однак офіційного підтвердження своєї позиції Товариство довго не одержувало, у зв'язку з чим виникло листування професора КГІ Л. А. Іванова зі своїм учителем В. І. Вернадським, який був на той час товаришем міністра народної освіти в Тимчасовому уряді. Л. А. Іванов прохав В. І. Вернадського прискорити вирішення питання про перехід курсів у підпорядкування Товариства сприяння жіночій освіті. В. І. Вернадський особисто взяв участь в обговоренні та встановленні положень, що прирівнювали випускниць курсів, після складання іспитів за загальними для університетів правилами, до випускниць державних університетів. Він особисто направив повідомлення до Катеринослава про підсумки роботи комісії, яка позитивно вирішила долю ВЖК як вищого навчального закладу університетського типу. Таким чином, В. І. Вернадський вже на початку 1917 р. був добре поінформований щодо справи організації університетської освіти в Катеринославі, що надалі, очевидно, відіграло суттєву роль під час створення університету в місті.

Високий рівень викладання за університетськими програмами, успіхи розвитку КВЖК, залучення висококваліфікованих викладачів, їх новий статус зумовили новий напрямок дій катеринославської громадськості та міського самоврядування. Наприкінці 1917 р. Товариство сприяння вищій жіночій освіті в Катеринославі порушило ще й клопотання про відкриття двох нових факультетів: юридичного й історико-філологічного. Такий підхід збігався з бажанням створити в Катеринославі університет у повному складі з чотирьох факультетів.

Усі ці події змінювали і значно підвищували статус Вищих жіночих курсів. У цей час з'явилися нові припущення про евакуацію установ Прибалтійського краю у зв'язку з воєнними діями. Місту необхідно було зробити вибір: або повертатися до клопотання про переїзд Юр'ївського університету до Катеринослава, або спрямувати свої зусилля на організацію власного університету, спираючись на КВЖК.

Підптовхнули Думу до рішучих дій політичні події. 29 грудня 1917 р. у Катеринославі перемогла радянська влада й однією з перших постанов міського комітету народної освіти від 15 січня 1918 р. була така: «Предложить Думе принять в свое ведение существующие Высшие женские курсы при условии преобразования

их в університет для лиц обоєго пола в составе четырех факультетов и войти в соглашение с земством по вопросу о его содержании. Признать желательным закончить преобразование к началу будущего года, указав Думе на Потемкинский дворец, как на помещение, наиболее подходящее для университета»¹⁵⁶.

25 січня 1918 р. як відповідь на вказану вище постанову міська дума, заслухавши доповідь міського комітету з народної освіти про можливість переведення Юр'ївського університету до Катеринослава, дійшла висновку, що жодного сенсу в цьому немає: «...перевод Юр'ївського університету не представляє в настоящее время никаких выгод для города, особенно принимая во внимание заявление присутствовавших на заседании представителей совета профессоров Высших женских курсов о предполагаемом преобразовании курсов в Университет для лиц обоєго пола, с предложением принять этот университет в ведение города»¹⁵⁷.

Паралельно зі спробами організувати університет у Катеринославі були здійснені й інші успішні заходи у справі організації вищої освіти. 16 жовтня 1915 р. на засіданні Катеринославського товариства народних дитячих садків під головуванням відомого педагога та вченого І. Я. Акінфієва предметом обговорення став статут дворічних педагогічних курсів, а 7 листопада ухвалене рішення порушити клопотання перед Міністерством народної освіти про затвердження цього статуту. І. Я. Акінфієв доклав максимум зусиль, щоб з 1916 р. ці курси стали вищими¹⁵⁸. Такі спеціалізовані (педагогічні) курси започатковувалися одними з перших у Російській імперії. Подальшого розвитку вони набули в 1918 р., коли на їх основі утворився Вищий педагогічний інститут. Доля цього вищого навчального закладу виявиться пов'язаною з розвитком Катеринославського університету.

Зазначимо, що ані політичні бурі, ані соціальні потрясіння цієї історичної доби не могли вплинути на прагнення організувати в Катеринославі університет. Після Лютневої революції 13 серпня 1917 р. у Катеринославі відбулися вибори до місцевих органів самоврядування. Вони привели до появи в Думі представників різноманітних політичних партій – кадетів, російських та українських есерів, українських соціал-демократів, представників РСДРП(б), меншовиків, соціалістів^{159, 160}. Але жодні політичні події та зміни у Думі у зв'язку з ними фактично не впливали на стратегічні дії наукової громадськості та міського самоврядування у справі облаштування університету в Катеринославі.

Якими ж бачилися перспективи університету, що мав виникнути на базі Вищих жіночих курсів? За заявою ради професорів університет міг прийняти уже тоді близько 3000 студентів. І це не дивно, бо вже на 1 січня 1918 р. на ВЖК навчалися 1 218 студентів, у тому числі на медичному факультеті – 945 і на фізико-математичному – 353¹⁶¹. Викладання вже на той час вели такі визначні або відомі вчені та педагоги, як Л. В. Писаржевський, Г. Ю. Тимофєєв, О. М. Динник, С. А. Заборовський, К. І. Котелов, С. Б. Шарбе, Я. М. Должанський, І. Я. Акінфієв, В. Ц. Томашевич, С. М. Чуманів, Е. А. Штебер (Катеринославський гірничий інститут, Катеринославський вищий педагогічний інститут), В. П. Карпов, М. М. Марич (Московський університет), В. П. Курчинський (Юр'ївський університет), Т. Є. Тимофєєв, Л. В. Рейнгард, А. Г. Зоммер (Харківський університет), М. С. Кахіані (Новоросійський університет) та ін. Для читання лекцій вже були запрошені М. А. Струєв, М. О. Кабанов, А. І. Тальянцев (Московський університет), С. М. Салтиков (Харківський університет), Л. В. Подлевський, І. В. Головинський та інші викладачі з таким розрахунком, щоб 1 грудня 1917 р. приступити до занять. Усі вони восени 1918 р. продовжили свою діяльність у Катеринославському університеті.

Отже, наприкінці XVIII – на початку XX ст. у Катеринославі визрівали передумови для створення класичного університету. Освітня система в місті почала зароджуватись ще в дореформений період і набула більшого динамізму в пореформену добу, особливо на початку XX ст. Це знайшло вияв у заснуванні й функціонуванні мережі початкових і середніх навчальних закладів різних типів та форм власності. Поряд із чоловічою набула певного розвитку й жіноча освіта. Попри те, що тодішня освіта відставала від потреб життя, прогрес у її поступі був очевидним. Уже в останні десятиліття XIX – на початку XX ст. Катеринослав мав не тільки розвинуту індустрію, а й талановиті кадри педагогів, вихователів, які сприяли перетворенню міста на Дніпрі на сучасний освітній та науковий центр. Цілком закономірно, що в 1910–1917 рр. робилися активні спроби започаткувати в місті класичний університет. Важливо, що, незважаючи на значне зрощення краю, офіційний русифікаторський курс, найкращі представники української інтелігенції Катеринослава вже тоді усвідомлювали необхідність творення національної освіти і виховання, робили перші спроби впровадження їх у життя.

Розділ 2

УТВОРЕННЯ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1918–1920)

2.1. ПРИЙНЯТТЯ ПЕРШОГО УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО СТАТУТУ

Подальша доля університетської освіти в Катеринославі була тісно переплетена з політичними подіями та діяльністю владних структур у місті за умов повалення російського царизму внаслідок Лютневої революції 1917 р. У перші післяреволюційні місяці в Катеринославі, як і в багатьох інших містах і регіонах України, утвердилося двовладдя. З одного боку, діяв губернський виконавчий комітет громадських організацій і губернський комісар, які репрезентували Тимчасовий уряд, а з іншого, – Рада робітничих і селянських депутатів. Після I Українського губернського з'їзду (21–22 травня 1917 р.) у Катеринославі утворилась Українська губернська рада як представницький орган повітових українських рад та українських організацій краю. 13 серпня того ж року на нових демократичних засадах і в гострій політичній боротьбі пройшли вибори в міську думу Катеринослава.

У листопаді 1917 р. (після Жовтневого більшовицького перевороту в Петрограді) в Катеринославі встановилося багатовладдя. Тут водночас діяли міська дума, ради робітничих та солдатських депутатів (РРСД), губернська українська рада, губернський революційний комітет. Унаслідок перемоги Грудневого збройного повстання (27–28 грудня 1917 р.) у Катеринославі встановилася радянська влада під контролем більшовиків. Утім Другий український національний з'їзд Катеринославської губернії, що відбувся в губернському центрі 13 січня 1918 р., схвалив IV універсал української Центральної Ради, за яким Українська Народна Республіка (проголошена в листопаді 1917 р.) ставала незалежною. У цій складній

суспільно-політичній обстановці змінювалися й місцеві самоврядні структури. Зокрема, міська дума, обрана в серпні 1917 р., проіснувала до 20 січня 1918 р. Із цієї дати вся влада в губернії та місті перейшла до губернського комітету РРСД¹. Безсумнівно, стрімке розгортання революційного процесу в 1917 – на початку 1918 рр. ставало на заваді вирішенню питання про утворення Катеринославського університету.

Дума була поновлена (у складі 1913 р.) у квітні 1918 р. у період існування Гетьманату П. Скоропадського. Проіснувала вона недовго, і 28 травня 1918 р. її змінила цензова дума². Остаточо інститут міської думи був ліквідований у лютому 1919 р.^{1,2} Саме в цей період і відбулося перетворення Вищих жіночих курсів (ВЖК) на Катеринославський університет та розпочалася його робота.

Політична ситуація в Україні в той час була гострою, 4 квітня 1918 р. Катеринослав був зайнятий військами кайзерівської Німеччини – союзниці Української Народної Республіки. 29 квітня 1918 р. українська Центральна Рада припинила своє існування. Утвердилася монархічна Українська держава гетьмана П. Скоропадського. Проте рух наукової громадськості за створення університету в Катеринославі зростав, знаходив усе більшу підтримку серед учнів, учителів, прогресивної громадськості, впливаючи на дії міського самоврядування. Причому поновлена міська дума взяла на себе зобов'язання «доставлять проєктуруемому університету недостаючі средства и приспособить свои больницы для целей универ-

ситетських клінік, а лікарський персонал губернського земства висказався за готовність передати всі установи Губернської земської лікарниці для цілей університетського викладання»³.

7 (20) травня 1918 р. міська дума від імені губернської земської управи відправила до Міністерства народної освіти Українського уряду лист такого змісту: «Потреба відкриття університету в Катеринославі дуже велика. Про це катеринославське земство давно вже клопоталося, але дозволу старий російський уряд не давав. Тепер же... з утворенням української самостійної держави становище змінилось на користь українського народу, і Земська управа, маючи надію, що у відкритті університету не буде відмовлено, найпокірніше прохає Міністерство народної освіти відкрити в цій же 1918 році університет в місті Катеринославі у складі таких факультетів: юридичного, історико-філологічного, фізико-математичного та медичного, задля якого земство має клініку – земську лікарню.

На заснування університету земське зібрання сесії 1916 року асигнувало півтора мільйона карбованців. Міська дума теж асигнувала півтора мільйона карбованців і призначила 8 десятин землі. У справі улаштування університету земство теж візьме значну участь надалі»⁴.

Катеринославська міська дума 28 травня 1918 р. прийняла постанову про створення опікунської ради майбутнього університету із представників міста, громадськості, земства, представників ради ВЖК у складі М. С. Копилова, М. Ф. Щербинського, А. О. Дерново-Ярмоленка, М. Ю. Ворожейкіна. Про останнього Д. І. Яворницький у подальшому писав: «Самым горячим ревнителем открытия университета был местный присяжный поверенный М. Ю. Ворожейкин, широко образованный, весьма популярный и уважаемый в городе человек»⁵.

Ідею створення університету гаряче підтримували вчителі й учнівська молодь не лише Катеринославської, а й інших губерній. У заяві зверненні до Всеукраїнського вчительського з'їзду прибулі на початку червня 1918 р. делегати просили зробити все, щоб університет Катеринослава був відкритий і якомога швидше. Весь цей підготовчий період (квітень – травень 1918 р.) проводилася напружена робота з розробки статуту університету, навчальних планів, кошторисно-фінансової та іншої документації університету, який передбачалося відкрити.

За часів гетьмана П. Скоропадського багато уваги було приділено розвитку освіти і

культури. Велика група інтелігенції, яка працювала в галузі освіти і науки, навесні 1918 р. об'єдналася навколо професора М. П. Василенка. Останній, після призначення його міністром народної освіти, запросив до співробітництва в справі організації системи вищої освіти в Україні В. І. Вернадського, який на той час перебував у Полтаві і погодився на пропозицію М. П. Василенка. Він очолив декілька комісій і серед них – комісію у справах учених установах та вищої школи.

14 червня 1918 р. Катеринославське товариство сприяння вищій жіночій освіті в особі голови Д. Федорової і директора ВЖК професора М. Й. Лебедева звернулося до міністра народної освіти з клопотанням про відкриття в Катеринославі університету на базі Вищих жіночих курсів. Цей лист був переданий до вказаної вище комісії⁶. Водночас опікунська рада звернулася з проханням про підтримку цього проекту до міської думи. Катеринославська міська дума на своїх надзвичайних зборах 28 червня 1918 р. розглянула клопотання опікунської ради й одногосно, враховуючи суспільну важливість питання, затвердила проект статуту Катеринославського університету, розроблений радою професорів і Товариства сприяння вищій жіночій освіті. Було також прийняте рішення порушити клопотання перед урядом «...об утверждении устава и о разрешении теперь же открыть прием на 4 факультета университета». Для вирішення питання місто відрядило до Києва учня В. І. Вернадського, професора Л. Л. Іванова, громадського діяча, товариша катеринославського міського голови К. І. Макаренка та голову Постійної комісії Катеринославського відділення Російського технічного товариства з професійної та технічної освіти К. І. Попеля.

4 липня 1918 р. проект статуту Катеринославського університету надійшов до комісії з учених установ та вищої школи. На засіданні комісії було запропоновано створити спеціальну підкомісію для розгляду вказаного питання під головуванням відомого вченого-історика Д. І. Багалія. На перше засідання підкомісії, яке відбулося 9 липня 1918 р., запросили і представників міста. У роботі підкомісії взяли участь професори Є. В. Спекторський, Г. Г. Павлуцький, Л. Л. Іванов, В. В. Дубяньський, Д. І. Багалій, директор Департаменту вищої школи Ф. П. Сушицький і товариш катеринославського міського голови К. І. Макаренко. Цікаво, що в цей же день міській владі випала нагода ще раз підтвердити своє волевиявлення стосовно долі університету, від яко-

го залежало його відкриття. Ознайомившись попередньо з проектом статуту, міністр «звернув увагу на те, що... в постанові Думи немає нічого про засоби матеріального забезпечення університету з боку міського самоврядування (себто про землю, будинок та інше)»⁷.

У день засідання підкомісії (9 липня) Дума провела своє засідання та ухвалила постанову, що підтверджувала її попередні рішення з відкриття університету в Катеринославі. Дума одностайно прийняла рішення про те, що вона підтверджує свої попередні постанови з відкриття в Катеринославі університету. Тоді ж було ухвалене рішення невідкладно довести до відома Міністерства народної освіти, що Дума висловлює свою згоду на те, що крім вже відведених Катеринославському товариству сприяння вищій жіночій освіті 3900 сажнів міської землі (постанова Думи від 2 грудня 1916 р.), які переходили в розпорядження Катеринославського університету, вона передбачає відвести в тій же місцевості безкоштовно таку кількість міської землі, яка буде необхідною, і при першій же можливості передати університету садибу Сімферопольського полку, яка належить місту й розташована в кращій частині міста поблизу пасажирського вокзалу Мерефо-Херсонської залізниці, з тим, щоб по лінії Катерининського проспекту були зведені головні будинки університету, які повинні прикрасити місто. Крім того, було підтверджене рішення асигнувати на зведення будинку університету 1 500 000 крб (постанова Думи від 16 лютого 1916 р.). Місто обіцяло також утримувати університет і в подальшому, головним чином на кошти міського громадського управління, а з боку Української держави університету може надаватися субсидія. Було також підтверджене рішення (від 29 травня 1918 р.) про утворення на базі міської лікарні медичних клінік університету. Місцевість, відведену під університетську забудову, заборонялося займати іншими спорудами⁸.

Отже, всупереч традиційним поглядам на роль міської влади у справі створення університету, що тривалий час були характерними для історіографії вказаного питання, дійсність була іншою. Затягування вирішення питання про відкриття університету в Катеринославі за часів царату слід віднести в першу чергу до центральних урядових органів, а не до місцевої влади.

Міське самоврядування в тісній співдружності з науковою та освітянською громадськістю міста зробило великий внесок у справу розбудови університетської освіти в Катеринославі. Відзначимо, зокрема, те, що місто на-

дало безкоштовно кращі земельні ділянки для зведення університетських споруд, прийняло рішення про переведення університету на своє утримання, надало безкоштовно відповідні установи для проведення практичних занять медичного факультету, виділило кошти для облаштування матеріальної бази університету тощо.

На всіх етапах створення університету спостерігалась єдність наукової громадськості та міського самоуправління у виконанні стратегічного завдання – забезпеченні розвитку вищої (університетської) освіти в регіоні. Важливим чинником вирішення цієї проблеми стало те, що ніякі політичні події не впливали на фактичну діяльність місцевого самоврядування в цьому напрямі. Змінювалася тактика, вносилися поправки до документів, що регламентували діяльність університету, відпрацьовувалися елементи взаємодії земства і міського самоуправління, але мета була єдиною. Міське самоуправління було надійною рушійною силою позитивних перетворень у вищій освіті Катеринослава, а регламентний і діяльнісний перебіг безпосереднього вирішення цієї важливої проблеми може бути історичним прикладом й для сучасного місцевого самоврядування.

Можна вважати, що така постанова міської думи була швидко передана до Києва телеграфом і вплинула на рішення підкомісії. Остання ухвалила створити в Катеринославі університет і «считать Екатеринославский университет частным высшим учебным заведением», що утримується за рахунок міста. У зв'язку з цим було запропоновано внести деякі зміни до проекту статуту. Комісія В. І. Вернадського погодилася з цією думкою і висловилася за найшвидше затвердження статуту у зв'язку з необхідністю розпочати прийом заяв до університету. Але поставило умову про внесення змін до статуту та надання містом гарантій матеріального забезпечення університету. 18 липня 1918 р. думка комісії була доведена міністру М. П. Василенку з проханням прискорити затвердження статуту.

Вся громадськість Катеринослава доклала чимало зусиль для найшвидшого затвердження статуту. Так, професор А. В. Писаржевський, відомий вже на той час хімік, звернувся з листом до однієї з осіб, наближеної до урядових кіл у Києві: «Пишу Вам по поводу преобразования наших высших Женских курсов в Университет. Дело у нас обставлено очень солидно. Преподавание ведется по университетским программам в полных объемах их.

У нас тепер функціонують два роки медичний і фізико-математичний факультети. На наступний рік (3 курс) намечено ще ряд професорів для запрошення на постійне місце життєвості в Катеринослав для курсов...

Нам важко швидше відкрити прийом прошеений. Для цього потрібно дозвілля міністра на перейменування в університет з 4-х факультетами. Дуже, дуже прошу Вас, дорогий Юлій Ніколаєвич, поговоріть з ним і попросіть телеграфом (можливо на моє ім'я або директора) дозвілля»⁹. З таким же проханням зверталися також В. І. Вернадський та Б. А. Личков.

25 (12) липня 1918 р. газета «Придніпровський край» надрукувала таке повідомлення з Києва: «Міністр народної освіти по телеграфу повідомив міського голову про затвердженні ним уставу Катеринославського університету з змінами, внесенними комісією академіка Вернадського. Дозволяється відкрити прийом студентів»¹⁰. В архіві автором знайдено чернетку тексту цієї телефонограми, який виглядає так: «Катеринославському Міському Голові. Затверджую Статут Катеринославського Університету зі змінами комісії Вернадського. Об'яви прийому можуть бути зроблені. Міністр освіти»¹¹. Однак затверджений рукопис статуту повинен був вийти й друкарським способом. Можливо, затримка друку статуту призвела до того, що його текст певний час не надходив до Катеринослава, хоча прийом студентів уже розпочався.

Тоді виконувач обов'язків ректора Катеринославського університету професор М. Й. Лебедєв звернувся 7 серпня 1918 р. із листом до Міністерства народної освіти з проханням передати текст статуту до Катеринослава, враховуючи необхідність розпочинати навчальний рік. 23 серпня 1918 р. друкований текст статуту був відправлений до Катеринослава й на ньому зазначені підписи управляючого Міністерством народної освіти і мистецтв М. П. Василенка та директора Департаменту народної освіти Ф. П. Сушицького, датовані 20 серпня 1918 р.¹²

Статут у цілому складений за традиційною схемою: ректор – правління з деканів – рада університету – факультетські ради. Однак були й відмінності від статутів державних університетів, згідно з якими вищим фінансово-господарчим органом визначалася опікунська рада. На останню покладалася обов'язки здобувати кошти для існування університету. За статутом передбачалася організація 74 ка-

федр: на медичному факультеті – 26, фізико-математичному – 16, історико-філологічному – 17 і на юридичному – 15. Університет мав право видавати наукові праці й тримати на загальних підставах друкарню та книжкові крамниці. Пропонувалася низка цікавих засобів заохочення студентів до наукової роботи у вигляді нагород за відмінне виконання призначеної факультетом теми наукової роботи: золота або срібна медаль, почесний відгук, грошова премія¹³.

Аналізуючи процес утворення університету в Катеринославі, не можна не відзначити моменти, які або не сприяли, або перешкождали, або не могли бути вирішені на той час. Одним з основних умов затвердження статуту стало відповідне матеріальне забезпечення його діяльності. Саме вирішення цього питання відіграло важливу роль у тому, що університет у Катеринославі створений не як державний, а як приватний. І навіть затвердження його як приватного влітку 1918 р. було під сумнівом саме з причин його матеріальної забезпеченості.

Не слід забувати, що університет створювався як російськомовний. Водночас із Катеринослава до комісії, яку очолював В. І. Вернадський, надходили й пропозиції щодо створення українського державного університету. Зокрема, це були листи від засновників Першої української катеринославської гімназії, губернського комісара народної освіти Івана Труби, частини катеринославських учителів, у яких висловлювалися заперечення проти організації викладання в університеті російською мовою. До того ж, як впливає з виступів деяких відомих українських діячів, університет пропонувалося створити в першу чергу на базі двох, а не чотирьох факультетів. Так, Іван Труба, виступаючи 2 червня 1918 р. на раді Київського українського народного університету як представник катеринославського учительства та й взагалі україномовної громади Катеринослава, пропонував «відкрити в першу чергу факультет історико-філологічний та правничий і допустити до вступу семінаристів, скінчивших учительський інститут... та полегшити вступ учителям»¹⁴.

Крім того, на заваді багатьом ідеям стало і фінансове питання. Ніякої матеріальної підтримки для створення українського державного університету в Катеринославі не пропонувалося, не вистачало також викладацьких кадрів для організації навчання у вищому навчальному закладі українською мовою. Державних україномовних університетів на той час було створено усього два: Кам'янець-Подільський

державний український університет та Київський державний український університет. Та й з них лише один фінансувався на державний кошт.

Тому відповіді Міністерства народної освіти на подібні листи складалися за зразком такої: «У відповідь на телеграму Департамент Вищої Ш[коли] має честь повідомити, що Катеринославський Російський Університет є цілком приватна інституція, яка не одержує жодної допомоги з Державної Скарбниці. Заснування нових Українських Університетів при скрутному становищі Державної Скарбниці та без щирої допомоги з боку самого громадянства є цілком неможливо. Камінець-Подільський Український університет було засновано лише завдяки такій допомозі. На державні кошти утримується Київський Український Університет (б. Народний)»¹⁵.

Об'єктивні обставини склалися так, що університет, відкритий у Катеринославі, був приватним з викладанням російською мовою. Однак слід відзначити, що розвитку української культури надавалося великого значення, і під час обговорення питання про університет «... комісія сочала необхідним включити в состав кафедр соответствующих факультетов кафедры украинского языка, украинской

литературы, истории Украины и истории западнорусского украинского права с преподаванием на украинском языке... и установитъ общую лектуру по украинскому языку»¹⁶.

Про матеріальну базу Вищих жіночих курсів, що склалася на час перетворення на університет, можна судити зі звіту про стан і діяльність КВЖК за 1917/18 навчальний рік: «Кроме помещений Горного Института, коими женские курсы пользовались в течение первых двух лет их существования, и здания бывшего Алексеевского приюта, в котором сосредоточено преподавание главных дисциплин медицинского факультета, на будущий учебный год обеспечены помещения в виде двух больших зал для чтения лекций на юридическом и историко-филологическом факультете и обещаны учреждения губернской земской больницы для медицинского факультета. В распоряжение женских курсов предоставлен участок земли, на котором начато здание, по проекту трехэтажное... в ближайшем будущем послужит для целей университета»¹⁷.

Влітку 1918 р. Катеринославський університет здійснив свій перший набір студентів, автоматично до нього були приєднані два курси з ВЖК. З цього моменту почала розгортатися його навчальна і наукова діяльність.

2.2. ПОЧАТОК НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Катеринославський університет із самого початку свого існування був великим, особливо на той час, ВНЗ. Уже в першому 1918/19 навчальному році контингент студентів був визначений у кількості 2750 чол., у тому числі на медичному факультеті – 1150, юридичному – 600, фізико-математичному й історико-філологічному факультетах – по 500 чол. Навчання було платним – від 300 до 500 крб на рік залежно від факультету. Відповідно до статуту до лекцій і практичних занять допускалися вільнослухачі на підставі правил, затверджених радою університету.

Перші місяці обов'язки ректора Катеринославського університету виконував професор М. Й. Лебедев, який багато сил доклав до організації ВЖК та Катеринославського університету. Вибори керівництва університету вперше відбулися 1 (14) вересня 1918 р. Ректором був обраний відомий учений-біолог, директор гістологічного інституту при Московському

університеті професор В. П. Карпов. Це був учений, який зробив значний внесок у гістологію, автор широко відомих книг «Начальный курс гистологии» (витримав декілька видань), «Очерк общей теории микроскопа в ее историческом развитии», «Витализм и задачи научной биологии в вопросе о жизни», «Основные черты органического понимания природы» та ін. В 1917 р. В. П. Карпов приїхав до Катеринослава й очолив кафедру гістології на медичному факультеті ВЖК¹⁸.

Проректором університету був обраний відомий український учений, спеціаліст у галузі гірничої справи, професор П. М. Леонтовський; ученим секретарем – професор М. В. Головинський. 18 жовтня 1918 р. Міністерство народної освіти гетьманського уряду затвердило ці кандидатури. Першими деканами були обрані професори: медичного факультету – М. О. Кабанов, відомий терапевт і громадський діяч, учень знаменитого професора О. О. Остроумова; історико-філологічного –

М. К. Любавський, визначний учений-історик, послідовник видатного російського історика В. О. Ключевського; фізико-математичного – Г. Ю. Тимофєєв, авторитетний учений-хімік; юридичного – Ф. В. Тарановський, знаний учений-юрист.

У листопаді 1918 р. відбулися перевибори опікунської ради, до нового складу якої увійшли М. Ю. Ворожейкін (голова), професор М. Й. Лебедев (товариш голови), професор Ю. А. Фохт (секретар). Для організації факультетів були запрошені відомі спеціалісти з інших університетів. Так, в організації історико-філологічного факультету брав участь уже згадуваний відомий учений, спеціаліст у галузі західноруської історії, колишній ректор Московського університету професор М. К. Любавський. У липні 1918 р. він прибув до Катеринослава і незабаром подав навчальний план і правила викладання опікунській раді.

Насамперед пропонувалося відкрити два відділення: словесне й історичне. У подальшому передбачалося запровадження спеціалізації з російської та української мов, української та російської словесності, романо-германських мов, а також відкриття нових відділень: філософського, історії мистецтв, класичного, візантійського і порівняльного мовознавства тощо. Учні при цьому повинні були оволодіти навичками наукового дослідження. Курс навчання – 4 роки. Пропонувалося надати перевагу для вступу до університету особам, які володіють латиною. Для тих, хто не володіє латиною, передбачалися дворічні курси, а для бажаючих – курси з грецької мови.

Професор М. К. Любавський домігся принципової згоди на перехід до Катеринославського університету ряду молодих, але уже відомих учених з Московського університету: М. С. Арсеньєва, Ю. А. Фохта, А. Захарова, М. І. Радцига, О. М. Пешковського, С. О. Карцевського, М. І. Поливанова, О. І. Щербини, С. І. Радцига, П. О. Расторгуєва, В. Ф. Ржиги. Особливо слід відзначити, що Д. І. Яворницький дав згоду на викладання курсу історії України і старожитностей Півдня.

До початку 1918/19 навчального року планувалося відкрити кафедри філософії, класичної філософії, історії України, російської і слов'янської мов, порівняльного мовознавства, історії російської і західноєвропейської літератури, загальної і російської історії, української мови і літератури. Передбачалося також організація кафедр історії мистецтв, історії церкви, археології і т. ін.¹⁹

На медичному факультеті було заплановане відкриття фармацевтичного відділення з попереднім набором 150 чол.

За традицією університетів того часу підготовка фахівців з економіки відбувалась на кафедрах політичної економії, які входили структурно до юридичних факультетів. Так, однією з 15 кафедр юридичного факультету Катеринославського університету стала кафедра політичної економії. Організацію цієї кафедри в 1918 р. можна вважати початком університетської економічної освіти в регіоні. Кафедру очолив професор, доктор економічних наук Мануйлов Олександр Аполлонович^{20,21}.

На юридичному факультеті у 1918/19 навчальному році діяли такі кафедри: енциклопедії та історії і філософії права, римського права, історії руського права, західноруського (українського) права, політекономії. Велося викладання соціології (кафедра не була відкрита через відсутність професора із соціології). Енциклопедію права читав професор О. М. Ладиженський, історію римського права – професор К. А. Флейшиц, історію руського права – професор Ф. В. Тарановський, соціологію – доцент С. І. Гальперін.

Викладацький склад Катеринославського університету вдало поєднував місцеві наукові кадри і професуру, яка приїхала з інших університетських центрів. На фізико-математичному факультеті в 1918/19 навчальному році викладали І. Я. Акінфієв, О. М. Динник, С. А. Заборовський, Л. Л. Іванов, К. І. Котелов, М. А. Курчинський, М. Й. Лебедев, П. М. Леонтовський, Л. В. Писаржевський, Л. В. Рейнгард, П. Г. Рубін, Т. Є. Тимофєєв, С. Б. Шарбе; на медичному – К. В. Бебешин, К. І. Буйневич, І. В. Головинський, Я. М. Должанський, В. П. Карпов, М. М. Марич, Л. В. Подлевський, С. М. Салтиков, М. А. Струєв, С. М. Тальянов, В. Ц. Томашевич, М. М. Тростянецький та ін.; на історико-філологічному – Д. І. Яворницький, М. Ф. Злотников, М. К. Любавський, О. М. Пешковський, М. І. Радциг, Ю. А. Фохт, О. І. Щербина; на юридичному факультеті – О. М. Ладиженський, А. О. Мануйлов (колишній ректор Московського університету, який у 1911 р. на знак протесту проти реакційних наказів міністра народної освіти Л. А. Кассо і введення поліцейського режиму в університеті подав у відставку (як відомо, 146 викладачів залишили університет, підтримавши цей акт)), М. М. Соболев, Ф. В. Тарановський, К. А. Флейшиц та ін.²²

Коли в листопаді 1918 р. Українська академія наук сформувала свій перший склад, то од-

ним із 12 її дійсних членів став професор Катеринославського університету Ф. В. Тарановський (відділення соціальних наук). Професором Катеринославського університету недовго був і В. О. Біднов, якого незабаром призначили професором Кам'янець-Подільського державного українського університету і 6 жовтня 1918 р. він виїхав за призначенням²³. У 1918 р., після того як професор М. В. Цингер пішов із університету, доцентом кафедри ботаніки обраний Д. О. Свіренко, який у 1919 р. обійняв посаду завідувача кафедри ботаніки.

На початку навчального року відбулися урочисті збори, присвячені обранню ректора Гірничого інституту професора М. Й. Лебедева – першого директора КВЖК, який тимчасово виконував обов'язки ректора університету, почесним членом Катеринославського університету. У поданні, що відзначало його колосальний внесок у розвиток науки і вищої освіти в Придніпров'ї, було сказано, що він «... своєю великою любов'ю к делу, необычайной трудоспособностью, академическим опытом и беззаветной преданностью интересам высшего образования усиленно и чрезвычайно содействовал достижению намеченной цели и преодолению всех встречающихся на пути препятствий»²⁴.

10 (23) вересня в повному складі відбулося відкриття юридичного факультету. Першу, вступну лекцію прочитав декан, професор Ф. В. Тарановський²⁵. 3 листопада 1918 р. відбувся перший університетський бал у Потьомкінському палаці (нині Палац культури студентів) за участю зірки кіноекрана Віри Холодної.

Таким чином, університетське життя поступово налагоджувалося, хоча виникали й досить великі складнощі, насамперед поселення студентів і нових викладачів. За свідченням газет, «прибывшие в Екатеринослав профессора и ассистенты медицинского факультета до сих пор не могут найти себе квартиру»²⁶. Газети писали, що «універсанти» вимушені поки що тулитися на вулицях, у садах, на вокзалі. Не краще становище було і в Гірничому інституті, студенти якого ночували в креслярських залах. Опікунська рада, щоб якось вирішити цю проблему, звернулася до жителів міста з проханням надати за платню притулок для «універсантів», які прибували до Катеринослава з усіх куточків країни. Саме в цей час народжується думка про створення студентських гуртожитків, як у Харкові та Києві. Була навіть відведена ділянка землі для будівництва гуртожитків та студентського клубу.

Складна суспільно-політична обстановка в Україні, плачевний стан фінансового забезпечення університету та інші негативні моменти безумовно впливали на навчальний і науковий процеси. Університет так і не зміг урочисто відзначити своє відкриття, яке було призначене опікунською радою на 14 грудня 1918 р. Усім ВНЗ країни були розіслані запрошення. Передбачалося перетворити цей день на свято педагогічної та наукової громадськості міста, запросити на нього педагогічні ради, батьківські комітети і навчальний персонал усіх середніх та початкових навчальних закладів. Однак революція і громадянська війна, що розгорялися в Україні, сплутали всі плани. У листопаді 1918 р. була закрита робітничка газета «Дело», проведені масові арешти, посилювалися репресії. Ці заходи призводили до багатолюдних студентських сходок, зриву занять, розколу в студентському та викладацькому середовищі. Важко було взагалі зорієнтуватися в політичній ситуації.

Для того щоб створити певне уявлення про політичну ситуацію, що склалася в Катеринославі в ті дні, наведемо декілька рядків із газети «Приднепровский край»: «Со всех сторон горят неугасимые костры власти, и обыватель, хотя и произведенный в гражданина, мечется между ними, потеряв голову... Губернский староста, он же главнокомандующий, – одна власть. Власть сия призывает к верности киевскому правительству, а неповинующимся угрожает карами. Кошевой атаман Воробьев – вторая власть, представитель директории, которая гетмана объявила вне закона, а всех поддерживающих киевское правительство – изменниками. Командир добровольческого корпуса Васильченко – третья власть... Четвертая власть – городская Дума, которая гетмана не признает, петлюровцев не одобряет, большевиков побаивается и ничего не делает. Пятая власть – губернский комиссар, который никого еще не завоевал и никому не угрожает, но, надо думать, проявит себя не замедлит. Шестая власть – надвигающаяся Цикука с Квиригом и Авериным во главе. Эта власть вообще ничего не признает и норовит разогнать старосту, комиссара, Думу и петлюровцев. Позвольте не считать довольно существенной власть хозяйничающих в городе беглых арестантов, которых никак изловить не могут, и власть Махно, командующего губернией. Итого «власть властей», каждая из которых считает себя единственно авторитетной»²⁷.

Листи Ф. В. Тарановського В. І. Вернадському цього періоду підтверджують, що вищенаведе-

не – не журналістські вигадки: «Екатеринослав переживает двоевластие: нижняя часть города занята «вільними козаками» ...нагорная охраняется местной добровольческой дружиной (не добровольческой армией). Параллельно функционируют и публикуют свои приказы и воззвания и органы гетманского правительства, и штаб «вільних козаків». Украинский гарнизон соблюдает нейтралитет, т. е. не вступает в борьбу с «вільними козаками» и только стоит наготове для охраны порядка и безопасности граждан. Германский гарнизон тоже соблюдает нейтралитет – полное невмешательство во внутренние междоусобия Украины. Собралась и действует «демократическая» городская Дума. Из тюрьмы выпущены политические, а заодно уж и уголовные. Посему по вечерам раздевают и грабят и все обыватели вынуждены сидеть по домам, которые тоже подвергаются грабительским нападениям. Всю ночь идет перестрелка добровольческой охраны с уголовниками, а иногда и с «вільними козаками»...»²⁸.

Через складні обставини в місті свято відкриття університету, відкладене на невизначений термін, так і не відбулося. Все-таки 17 грудня 1918 р. силами катеринославської громадськості було проведено вшанування 25-річної діяльності професора В. П. Карпова, ректора університету. Ювіляра привітали представники всіх вищих навчальних і науково-дослідних установ міста, факультетів університету, науково-технічних товариств і Народного університету ім. Караваєва, що зібралися на це свято²⁹.

Перший семестр у Катеринославському університеті закінчився 14 грудня 1918 р. у зв'язку з важкими політичними і військовими обставинами, що склалися в місті. Стан університету був надзвичайно важким. Він був позбавлений усіх державних субсидій з боку гетьманського уряду, який хоча і ставився лояльно до діяльності університету, проте розглядав його як повністю приватну установу, яка не отримує жодної допомоги з державної скарбниці. Міська влада і земство в умовах гострої економічної кризи також не виділили обіцяних субсидій. Газета «Слово» у середині листопада писала: «До последнего времени университет не получил от города ни обещанных 280 000 руб., ни тех 120 000 руб., которые должны были получить от приема сверх комплекта 120 студентов, уроженцев Екатеринослава. Если город не уплатит университету, то университет вынужден будет уволить добавочно принятых студентов. Надо напомнить городу и обществу, что университет живет исключительно собственными средствами, ничего не получая от казны»³⁰.

На які кошти існував університет? Це в основному платня за навчання, пожертвування (наприклад, збори ради присяжних повірених на знак відкриття університету асигнували йому 5 тис. крб), збори з благодійних вечорів тощо. Сильний фінансовий удар Катеринославський університет отримав взимку 1919 р. Все, що змогли зібрати у вигляді платні за навчання та з інших джерел, уклали в замовлення наукових приладів та апаратури для медичного і фізико-математичного факультетів. Замовлення на загальну суму 100 000 марок було зроблене під час відрядження за кордон професором Головинським. Однак після його повернення контакти із закордоном були перервані й замовлення залишилися нереалізованими.

Допомагали університету видатні вчені з інших міст, місцеві науковці. Зокрема, завідувач кафедри зоології і порівняльної анатомії Харківського університету академік П. П. Сушкін передав безкоштовно кафедрі ембріології ВЖК 10 мікроскопів. Л. В. Писаржевський дозволив у своїй лабораторії Гірничого інституту розташувати дві шафи для майна кафедр ботаніки та ембріології. Відомий місцевий ботанік І. Я. Акінієв передав біологічному факультету для потреб навчального процесу свій знаменитий гербарій, за який він свого часу отримав золоту медаль на Всеросійській виставці. Надходили й інші пожертвування.

Дуже важко було з приміщеннями. Деякі факультети переходили з місця на місце. Наприклад, весною 1919 р. природниче відділення університету (нинішній біолого-екологічний факультет) розташовувалося в Палаці Потьомкіна, потім у 1919-1920 рр. – у недобудованому будинку Гірничого інституту, причому деякі кафедри знаходилися на приватних квартирах (зокрема, кафедра зоології безхребетних у будинку на вул. Полтавській, нині Олеся Гончара)³¹. І тільки вже наприкінці 1920 р. біологічне відділення остаточно переїхало в будинок колишнього реального училища. Але частина лабораторій продовжувала залишатися на приватних квартирах, оскільки існуюча нині надбудова на реальному училищі тоді була ще відсутня.

Фінансовий стан професури Катеринославського університету з огляду на його статус мало залежав від держави. Службовці ж державних інституцій (у тому числі й освітніх) із 15 серпня 1919 р. мали відсоткові надбавки до заробітної плати у зв'язку з дорожнечою, гарантовані законом УНР. Зокрема, платня за виконання штатного навантаження в університе-

тах, за читання лекцій, завідування кабінетами зростала в 5 разів³².

Про проблеми, пов'язані з матеріальним станом Катеринославського університету напередодні чергової зміни влади, яскраво свідчить лист-прохання опікунської ради, з яким вона звернулася (21 січня 1919 р.) до міністра народної освіти з пропозицією вирішення проблеми приміщень для навчання: «В час п'ятиденних боїв на вулицях Катеринослава, викликаних нападом Махно, значно пошкоджено гарматним та рушничним вогнем будинок Духовної Семінарії, в котрим тимчасово, в другу зміну проводились заняття юридичного та історико-філологічного факультетів Катеринославського університету. З огляду на відсутність коштів та необхідних матеріалів не можна рахувати на хуткий ремонт зазначених помешкань. В распорядження Університету з 1 січня цього року було передано місцевим відділом громади, осіб, записаних в родовідні книги, приналежний йому будинок Потьомкинського Дворця, о передачі якого велись перемовини ще з липня місяця минулого року. В помешканні Дворця гадалось перевести обидва вищезгаданих факультета.

Між тим по распорядженню квартирно-військового бюро при управлінні коменданта м. Катеринослава весь будинок був реквізований для потреб Військового відомства.

З огляду на надту потрібність Університету в скористуванні Потьомкинського Дворця Попечительна Рада Катеринославського Університету звертається до Вас з ласкавим проханням про відміну зазначеної реквізиції та зоставлення Дворця задля потреб Університету. В супротивнім випадкові відновлення зайнятій на юридичним та історико-філологічним факультетах Університету буде віддалено на неозначений час за повною відсутністю в распорядженні Університету підходящих для цієї мети по числові і розмірам помешкань»³³.

А втім у зв'язку з політичними подіями громадянської війни відповідь на цей лист не надійшла. 27 січня 1919 р. у місті була знову встановлена радянська влада. На цей час набув чинності важливий для подальшого існування Катеринославського університету декрет Раднаркому України «О переходе всех частных высших учебных заведений на содержание государства». Термін переходу для ВНЗ Харкова, Києва, Катеринослава, Одеси встановлювався з 26 січня 1919 р. Фінансовий стан університету в цей період суттєво поліпшити не вдалося, проте важливим актом стало те, що радянська влада закріпила за університетом землі, якими

він уже володів, і надала нову земельну ділянку під лабораторні корпуси.

Поряд із цим почалося здійснення державної політики управління ВНЗ. 10 березня 1919 р. відділ вищої школи Наркомату освіти УРСР затвердив «Временное положение... об управлении высшими учебными заведениями», відповідно до якого всі вищі навчальні заклади повинні були вести роботу за трьома основними напрямками: науковим, науково-освітнім і просвітницьким. Для керівництва цією роботою у ВНЗ утворювалися відповідні ради. Посади ректора і проректора скасовувалися, а їх функції повинен був виконувати комісар ВНЗ, який призначався Наркомом освіти і мав право затверджувати інструкції та накази, видавати постанови з усіх питань роботи навчального закладу, стежив за впровадженням у життя постанов Наркомату освіти, розглядав і затверджував річний звіт з наукової, навчальної та іншої діяльності ВНЗ, проекти фінансового бюджету, організації навчального процесу тощо. Комісар відповідав також за організацію політичної освіти і виховання студентів і співробітників ВНЗ й покращання їх матеріального становища.

Першими комісарами університету були спочатку студент Карташов, а потім студент Морозов. Збори комісарів усіх ВНЗ складали раду комісарів вищих навчальних закладів – РКВНЗ, виконавчим органом якого була президія у складі голови, заступника і секретаря. РКВНЗ вирішував усі питання у справах місцевої вищої школи. Питання загальнодержавного характеру передавались на розгляд Наркомату освіти республіки. Діяльність РКВНЗ була під контролем президії губвиконкому. Таким чином, керівництво вищою школою було повністю сконцентроване в руках державної влади. Господарча діяльність була відокремлена від адміністративної і зосереджена в господарчій раді, яка складалася з представників факультетських рад, наукової і просвітницької рад, представників службовців і запрошеного спеціаліста з правом дорадчого голосу. Згідно з постановою від 10 березня 1919 р. відбулися відповідні зміни й у Катеринославському університеті.

У березні 1919 р. Катеринославський університет мав таку структуру: 1. Медичний факультет із фармацевтичним відділенням (1700 студентів, на фармацевтичному відділенні 155 студентів). 2. Фізико-математичний факультет із природничим (455 студентів) і математичним (315 студентів) відділеннями. 3. Історико-філологічний факультет (485 сту-

дентів). 4. Юридичний факультет (990 студентів). Усього навчалося 4100 студентів³⁴. У Катеринославі на цей час існував Катеринославський студентський кооператив, при якому працював видавничий відділ. Завдяки його діяльності видавалися підручники і посібники місцевої професури, що знімало певною мірою напруженість, зумовлену відсутністю навчальної літератури. Зокрема, були видані такі книги: «Теоретическая петрография» (професор І. Й. Танатар), «Механика. Ч. II» (професор О. М. Динник) «Интегральное исчисление» (професор С. Б. Шарбе). Були підготовлені до видання праці «Франсуа Рабле, его жизнь и творчество» (професор Ю. А. Фохт), «Записки по истории средневековой литературы» (професор Ю. А. Фохт), «Сферическая тригонометрия» (В. Загулин), «Механика. Ч. 1» (професор О. М. Динник) та ін.³⁵

Однією з перших справ у цей період стала поїздка делегації в Київ з клопотанням про виділення коштів на зведення будинку для університету й відведення Ольгінського притулку під потреби університету. Якогось покращання справ добитися не пощастило. Фінансовий стан ще більше погіршився, про що свідчить телеграма ректора університету, професора В. П. Карпова від 22 травня 1919 р. до Народного комісаріату продовольства, у якій він повідомляв: «Следствие отсутствия денег положение Екатеринбургского университета катастрофическое преподаватели голодают учебно-вспомогательные учреждения вынуждены прекратить работу хозяйственная жизнь стала ... во избежание... полного краха и развала просим немедленно переслать аванс миллион рублей счет сметы...»³⁶.

Київ не зміг нічого зробити на той час, бо вже влітку 1919 р. місто перейшло до рук Добровольчої армії генерала А. І. Денікіна. Безпосередній свідок цих подій професор В. П. Карпов згадував: «С этого момента началась страшная пора для Екатеринбургского университета. Добровольческая власть не захотела признать Екатеринбургский

университет государственным. Она признала таковым Симферопольский и отпустила только одновременно небольшую сумму. В кассе университета денег не было, жалование выплачивать стало нечем, и положение сотрудников стало прямо критическим. Занятия, правда, начались, но тут на смену белым явился Махно. Полтора месяца город подвергался постоянному обстрелу со стороны белых, но внутри его грабили махновцы. Занятия волевым образом прекратились»³⁷.

Ставлення денікінців до Української академії наук також було негативним. Вони її не визнавали і намагалися припинити її існування. У цей період померли І. Я. Акінф'єв, М. В. Головинський, К. І. Котелов; виїхали М. С. Кахіані, Режабек та багато інших. Почали викладати нові професори, серед них відомий психіатр і невропатолог професор В. Е. Дзержинський (брат Ф. Е. Дзержинського).

Тільки в грудні 1919 р. радянська влада остаточно утвердилася в Катеринославі й зупинила пограбування і насильство, що вже вимучили населення. Такі дії були сприйняті позитивно, і професор В. П. Карпов із цього приводу писав: «По приходе Советской власти можно было вздохнуть свободно, отношение к университету было самое благожелательное, но обстановка была удручающе тяжелая – холод, голод и сыпной тиф, которым переболели многие сотрудники. И тем не менее учение продолжалось, и академический год был выполнен...»³⁸.

І це дійсно було так. Восени 1919 р. місто декілька разів переходило з рук у руки, осінній семестр був відмінений. За постановою ради університету вирішено обидва семестри 1919/20 навчального року провести до осені 1920 р. З березня почалися інтенсивні заняття, до середини липня обидва семестри 1919/20 навчального року були завершені. Після короткочасних двотижневих канікул у серпні 1920 р. почався новий навчальний рік. Весь цей час заняття проводилися за навчальними програмами, затвердженими ще в 1918 р.

2.3. ПЕРША ГЕНЕРАЦІЯ ПРОФЕСОРІВ ТА ВИКЛАДАЧІВ

Перший колектив професорів та доцентів Катеринославського університету, більшість з яких у майбутньому стали професорами й досягли значних успі-

хів у наукових дослідженнях, формувався в 1916–1919 рр. Формування професорсько-викладацького складу відбувалося двома етапами. На першому етапі воно було пов'язане з

початком діяльності Вищих жіночих курсів і спиралося в основному на використання місцевих кадрів. Тільки деякі з викладачів були запрошені з інших міст, зокрема з Харкова. На другому етапі, коли докорінно змінилася політична ситуація, з'явилася можливість запросити до Катеринославського університету, який щойно відкрився, велику групу провідних викладачів і вчених, які залишали університетські міста в Росії. Серед них, зокрема, були й ті, хто народився на Катеринославщині, але навчався і набував визнання в університетських містах Російської імперії. Цікавий той факт, що в цей період у Катеринославському університеті працювали три колишні ректори Московського університету – М. К. Любавський, О. А. Мануйлов та В. П. Карпов. Відповідно до структури університету виокремлюються чотири великі групи викладачів. І перша з них – це професори і доценти, які викладали природничі дисципліни на фізико-математичному факультеті. Останній об'єднував два відділення: математичне і природниче.

У галузі природничих наук на КВЖК, а потім у Катеринославському університеті працювали професори та доценти Катеринославського гірничого інституту та Вищого педагогічного інституту А. А. Іванов, О. М. Динник, С. А. Заборовський, П. М. Леонтовський, П. Г. Рубін, С. Б. Шарбе, А. В. Писаржевський, І. Я. Акінфієв, Я. І. Грдіна, К. І. Котелов, М. Й. Лебедєв. З інших міст, зокрема з Харкова, Юр'єва, Москви, Петрограда, приїхали Г. Ю. Тимофєєв, Д. П. Коновалов, Д. О. Свіренко, М. А. Курчинський, Г. О. Грузинцев, В. М. Архангельський, О. В. Рейнгард, А. В. Рейнгард, І. Ю. Огівецький, М. В. Цингер та ін. Серед доцентів відзначимо Д. О. Свіренка, І. Я. Акінфієва. Життя та діяльність представників місцевої професури більш відомі, ніж тих, хто приїхав з інших міст, тому зупинимося більш детально на біографіях останніх.

Висококваліфікованим було поповнення професорів університету в галузі хімії. Так, у 1919 р. професором Катеринославського університету став Дмитро Петрович Коновалов, один із найвідоміших хіміків зі світовим ім'ям³⁹. Він був одним з основоположників вчення про розчини, чий закон під назвою «законів Коновалова» входять в усі підручники з фізичної хімії. Сам він із села Іванівка Верхньодніпровського повіту Катеринославської губернії, закінчив із золотою медаллю Катеринославську гімназію у 1873 р. У 1878 р. після закінчення Петербурзького гірничого інституту його ім'я було занесене на почесну дошку інституту. Надалі він за два роки закінчив ще й Петер-

бурзький університет і почав спеціалізуватися з неорганічної хімії. Його дисертація була настільки важливою, що тричі перевидавалася (1884, 1909, 1928). У 1904 р. він обійняв посаду ректора Петербурзького гірничого інституту, у 1907 р. – директора Гірничого департаменту, а в 1908 р. – посаду товариша міністра торгівлі і промисловості. З цієї посади він повернувся до викладацької і наукової діяльності у 1915 р., коли став керувати кафедрою Петроградського технологічного інституту.

У 1918 р. вже всесвітньо відомий учений був обраний професором Катеринославських ВНЗ – Гірничого інституту та університету, керував кафедрою органічної хімії університету. Цікавий той факт, що саме за часів роботи в Катеринославі він був обраний членом-кореспондентом Академії наук (АН СРСР). У Катеринославі крім викладацької діяльності керував виробництвом дефіцитних хімічних та лікарських препаратів, пошуком замінників бензину та іншими дослідженнями⁴⁰.

Професор Г. Ю. Тимофєєв, відомий хімік-органік, який приїхав із Харкова, у 1917 р. за результатами Всеросійського конкурсу очолив кафедру аналітичної хімії Катеринославського гірничого інституту, викладав на Вищих жіночих курсах, а з 1918 р. очолив кафедри фізичної та аналітичної хімії на хімічному відділенні Катеринославського університету. Певний час був деканом фізико-математичного факультету. У роки, що передували його переїзду до Катеринослава, він став відомим фахівцем у галузі вивчення неводних розчинів, великий його внесок (під час Першої світової війни) для розробки методів одержання низки фармацевтичних препаратів.

Серед прибулих з інших міст математиків відзначалися Григорій Олександрович Грузинцев та Ісаак Юхимович Огівецький. Перший приїхав із Харківського університету. Він був сином відомого фізика О. Г. Грузинцева й сам теж зробив значний внесок у свою галузь. І. Ю. Огівецький після закінчення Новоросійського (Одеського) університету приїхав до Катеринослава викладати в приватному (єврейському) Політехнічному інституті, заснованому в 1916 р. Саме вони стояли біля джерел навчальної і наукової діяльності з математики в Катеринославському університеті.

Серед представників природничого відділення вирізнявся професор В. М. Архангельський – учень видатного фізіолога, лауреата Нобелівської премії І. П. Павлова. Відомим ученим приїхав до Катеринослава Леонід Володимирович Рейнгард⁴¹. Це один із синів

відомого зоолога В. В. Рейнгарда, професора Харківського університету. У Катеринославі він починав працювати як професор зоології Вищих жіночих курсів з 1916 р., а з 1918 р. продовжив свою діяльність професором Катеринославського університету. З цього ж року працював професором Катеринославського університету його брат – Олександр Володимирович Рейнгард, який також приїхав із Харкова⁴². У подальшому вони зробили значний внесок в організацію та розвиток наукових досліджень із біології.

Відомим вже на той час фахівцем із вивчення водоростей (альгології) був і Дмитро Онисифорович Свіренко, який також приїхав із Харківського університету й обійняв посаду доцента. З 1920 р. він уже обіймав посаду професора кафедри ботаніки. Д. О. Свіренко був учнем видатного альголога В. М. Арнольді, проводив перед переїздом до Катеринослава дослідження з альгології на гідробіологічній станції біля Змієва (Харківська губернія), мав відомі в науковому світі наукові праці з альгології, описав низку нових видів евгленових водоростей.

Значною фігурою був також Микола Васильович Цингер – представник родини, яка дала чотирьох відомих у науковому світі вчених-професорів з різних галузей наук. М. В. Цингер став відомим ботаніком-флористом, вивчав видоутворення в рослинному царстві. Почав працювати в Катеринославі ще з ВЖК у 1918 р.

Серед представників медичного факультету відомими лікарями і викладачами були К. О. Буйневич, В. Е. Держинський, М. О. Кабанов, М. С. Тростянецький і М. М. Тростянецький, М. П. Сагредо, Я. М. Должанський, М. М. Марич, А. І. Тальянцев та ін.

Владислав Едмундович Держинський, тоді вже відомий психіатр, автор монографічного дослідження, приїхав до Катеринослава з Харківського університету і багато зробив для створення і розвитку медичного факультету Катеринославського університету. За деякими даними, він навіть певний час був деканом медичного факультету. Надалі, після виокремлення медичного факультету в Медичну академію, а потім у Медичний інститут, він очолював науково-дослідну кафедру, яка займалася дослідженнями з психіатрії⁴³.

Відомим ученим-медиком був Микола Саулович Кахіані. Родом він із Кутаїської губернії. Закінчив медичний факультет Новоросійського університету. Спеціалізувався у відомого професора Батуєва. Був на Першій світовій

війні, працював із 1915 р. помічником прозектора кафедри нормальної анатомії Новоросійського університету. З 1917 р. обійняв посаду завідувача кафедри нормальної анатомії спочатку Вищих жіночих курсів у Катеринославі, а потім і Катеринославського університету, був біля джерел створення медичного факультету. 26 грудня 1918 р. був обраний завідувачем кафедри гістології та ембріології Тифліського університету і виїхав на Кавказ, а згодом став одним із основоположників грузинської наукової хірургії.

До плеяди визначних медиків входив і професор Антон Іванович Тальянцев, який належав до відомої наукової школи професора А. Ф. Фохта. Її репрезентанти (А. Ф. Фохт, В. Г. Коренчевський, В. К. Ліндеман, Г. П. Сахаров, Ф. О. Андреев та ін.) розробляли клініко-експериментальний напрям досліджень, здійснювали клінічне вивчення хвороб експериментально-фізіологічними і клінічними методами. Вони досліджували пристосувальні компенсаторні реакції організму, вивчали роль нервових і гуморальних механізмів регуляції функцій у разі патології серцево-судинної, лімфатичної і сечовивідної систем.

А. І. Тальянцевим спільно з іншими представниками вказаної наукової школи розроблені оригінальні методики одержання експериментальних моделей різних захворювань серця. Таким чином були закладені основи клініко-експериментального напрямку в патології та кардіології у вітчизняній медицині⁴⁵.

Сам А. І. Тальянцев основний принцип цього напрямку сформулював у своїй вступній лекції в 1893 р., у якій зазначав: «Лікар починає свою роботу з вивчення якогось патологічного процесу точним і всебічним спостереженням біля ліжка хворого, продовжує її в лабораторії на тваринах і закінчує знову у клініці». Його підручник «Краткий учебник общей и экспериментальной патологии» обсягом більше 500 сторінок одержав широке визнання і перевидавався до 1918 р. п'ять разів. Шосте з цих перевидань вийшло у видавництві «Товарищество Екатеринославского университета» у 1919 р. Згодом цей учений організував кафедру патології в Катеринославському (Дніпропетровському) медичному інституті.

Із 1917 р., починаючи з Вищих жіночих курсів, кафедрою гістології керував Володимир Порфирійович Карпов, ректор, професор Московського університету, надалі перший виборний ректор Катеринославського університету. Він був представником відомої школи з гістології професора О. І. Бабухіна, створе-

ної в Москві. З 1914 р. В. П. Карпов працював у Московському університеті – обіймав посаду професора кафедри гістології та одночасно читав лекції на філософському відділенні Московських вищих жіночих курсів. Учені-медики вказують на те, що, «працюючи у Відні в лабораторії видатного мікроскопіста Аббе, В. П. Карпов зробив значний внесок у розробку загальної теорії мікроскопа й написав посібник «Очерк общей теории микроскопа в ее историческом развитии», який протягом десятиліть був настільною книгою для морфологів». За декілька років до переїзду до Катеринослава (1913) він написав підручник «Начальный курс гистологии», який вирізнявся дуже високим науковим та педагогічним рівнем, витримав 7 видань та користувався великою популярністю та повагою у науковому світі.

Кафедра гістології Катеринославського університету була створена на базі Олександрівського шпиталю. У подальшому В. П. Карпов керував цією кафедрою в університеті. Крім того, В. П. Карпов – відомий філософ науки. Є свідчення, що в Катеринославському університеті він керував і кафедрою філософії. Лекції В. П. Карпова завжди вражали своєю глибиною, філософським осмисленням, були блискучими за формою.

Свої подальші наукові дослідження в Катеринославі вчений розвивав у Медичному інституті в галузі загальної гістології та цитології, де завідував кафедрою, створив наукову школу і виховав багато послідовників. Одним з його учнів, який приїхав із ним до Катеринослава і починав працювати в Катеринославському університеті, був доцент М. М. Марич. Згодом він став професором, завідувачем кафедри морфології людини Саратовського університету⁴⁶.

Микола Олександрович Кабанов відомий у науковому світі як автор методики клінічного дослідження хворих, що неодноразово перевидавалася. Він також приїхав із Москви. У 1911 р. М. О. Кабанов був серед тих, хто пішов у відставку з Московського університету на знак протесту проти реакційної політики міністра освіти Л. А. Кассо. Після звільнення з Московського університету він працював лектором московських Вищих педагогічних курсів ім. Тихомирова (1911–1918). З 1918 р. – професор терапевтичної клініки Катеринославського університету, ректор Катеринославського вищого педагогічного інституту. Його наукові погляди ґрунтувалися на уявленні про хворобу будь-якого органа як місцевий прояв захворювання всього організму людини.

Ще один учений-медик Катеринославського університету – Казимир Альбінович Буйневич – родом із Чернігівщини. Він закінчив Московський університет і захистив у Москві докторську дисертацію, що стосувалася проблем нефрології. Це дослідження отримало високу оцінку фахівців і було видане окремою брошурою. У 1905 р. К. А. Буйневич опублікував підручник «Руководство к изучению внутренних болезней. Частная патология и терапия». За цю працю Товариство російських лікарів нагородило вченого Голіцинською премією. Даний підручник із доповненнями перевидався чотири рази. Четверте видання, зокрема, вийшло у 1922 р. під час роботи К. А. Буйневича в Катеринославі. Під час Першої світової війни він працював у Московському головному військовому шпиталі, а коли почалася громадянська війна переїхав до Катеринослава. Тут він став директором терапевтичної клініки Катеринославського університету і продовжив викладацьку діяльність на посаді професора. Умови для праці були хорошими й на них до певного часу не впливали зміни політичних режимів, які відбувалися в Україні.

Одним із відомих лікарів, які викладали в Катеринославському університеті, був Яків Мойсейович Должанський. Він закінчив Дерптський (Юр'ївський) університет і працював надалі в Катеринославі, очоливши кафедру в Катеринославському гірничому інституті. Під час російсько-японської війни 1904–1905 рр. був мобілізований у діючу армію, став генералом медичної служби. Процес створення медичного факультету він обійняв посаду керівника кафедри оперативної хірургії і топографічної анатомії. Часи були складні, але Я. М. Должанський завжди мужньо виконував свій громадянський обов'язок лікаря. В одному електронному виданні стверджується, зокрема, що він оперував дружину Н. І. Махна, який наводив тоді жах на жителів Катеринослава. Життя в Катеринославі після приходу радянської влади було тривалий час складним і Я. М. Должанський у 1921 р. добився дозволу у Ф. Е. Дзержинського на свій від'їзд (разом із сім'єю) за кордон⁴⁷.

Серед тих, хто створював медичний факультет Катеринославського університету, а потім продовжив свою наукову і викладацьку діяльність у Медичному інституті, був і Мойсей Маркович Тростянецький, випускник Новоросійського (Одеського) університету. Перед приїздом до Катеринослава він уже встиг побувати на стажуванні у відомих медиків Німеччини. Після повернення з Німеччини у 1914 р.

перед революційними подіями (до жовтня 1917 р.) працював старшим лікарем-хірургом Другого Кауфманського лазарету Червоного Хреста. У 1917 р. М. М. Тростянецький був обраний прозектором кафедри нормальної анатомії Катеринославських вищих жіночих курсів. Після перетворення курсів на університет продовжив діяльність на цій же посаді. У липні 1918 р. в університеті була організована кафедра топографічної анатомії з оперативною хірургією, на якій він також обійняв посаду прозектора і суміщав обидві посади до липня 1920 р. М. М. Тростянецький зробив значний внесок в організацію громадсько-наукової діяльності викладачів університету. У 1918 р. він був членом-засновником і секретарем Біологічного товариства при Катеринославському університеті. Надалі, працюючи в Медичному інституті, став професором, завідувачем кафедри нормальної анатомії і керував нею з 1923 по 1950 рр.⁴⁸

На жаль, рано пішов із життя прозектор та професор кафедри патологічної анатомії Микола Петрович Сагредо, випускник медичного факультету Женевського університету. До 1917 р. він працював у Патолого-анатомічному інституті цього університету. Потім повернувся в Росію й у 1918 р. був запрошений на посаду прозектора при кафедрі патанатомії медичного факультету Катеринославського університету. Згодом працював у Медичному інституті й пішов із життя в 1923 р.⁴⁹ Дуже рано пішов із життя і професор-фізіолог В. П. Курчинський. Він приїхав у 1918 р. із Юр'ївського університету, в якому з 1896 р. очолював кафедру фізіології.

Сильним був склад і першого покоління професури історико-філологічного факультету університету. Серед відомих істориків першої генерації професорів Катеринославського університету слід насамперед назвати Матвія Кузьмича Любавського, випускника Московського університету. Його наукові інтереси сформувалися під впливом В. О. Ключевського, В. І. Гер'є, М. О. Попова. З 1902 р. він – професор Московського університету, знаний фахівець у галузі історії Великого князівства Литовського. З 1911 р. М. К. Любавський – ректор Московського університету, а з 1913 р. – голова Товариства історії і старожитностей російських при Московському університеті.

З 1918 р. видатний учений-історик працював у Катеринославському університеті, віддаючи багато сил створенню історико-філологічного факультету, деканом якого його обрали. Крім того, він очолював кафедру за-

гальної і російської історії. У 1919 р. М. К. Любавський повернувся до Москви. Згодом він став академіком АН СРСР, але за звинуваченням в «академічній» справі був заарештований у 1930 р., висланий до Уфи, де і помер 1936 р.⁵⁰

Велику роль у розгортанні діяльності філологічного напрямку відіграв О. М. Пешковський – лінгвіст, граматист, спеціаліст із російської мови. Він займався вивченням форм мови, її граматичних засобів, типів значень, взаємодії граматичних і неграматичних мовних засобів тощо. Видатний спеціаліст у галузі методики викладання мови він ще в 1914 р. видав книгу «Русский синтаксис в научном освещении», яка перевидавалася більше десяти разів. Це одне з найбільш детальних і змістовних досліджень російського синтаксису і російської граматики в цілому. То ж його роль у становленні філологічного напрямку в Катеринославському університеті була надзвичайно важливою. Після повернення до Москви у 1921 р. О. М. Пешковський працював у МДУ та Вищому літературно-художньому інституті ім. В. Я. Брюсова⁵¹.

Серед тих, хто закладав основи історичної науки в Катеринославському університеті був і приват-доцент Петроградського університету Михайло Федотович Злотников. Його було обрано професором Катеринославського університету в 1918 р. Працював він настільки добре й самовіддано, що в 1920 р. був затверджений на посаді ректора Катеринославського інституту народної освіти, на який перетворився згодом університет. Його життєва і творча доля до 1930-х рр. пов'язана із цим ВНЗ⁵².

Значний внесок у навчальну та наукову діяльність на історико-філологічному факультеті в даний період зробив й учений-філолог Ю. А. Фохт. Він був одним із найвідоміших дослідників творчості Ф. Рабле. У сучасній «Літературной енциклопедии» на його книгу «Ф. Рабле. Его жизнь и творчество», що вийшла першим виданням ще в 1914 р., посиляються як на одне з кращих досліджень із цього питання. Працюючи в Катеринославі, він підготував у 1919 р. у видавництві «Товарищество Екатеринославского университета» перевидання вказаної книги, а також «Записки по истории средневековой литературы»⁵³.

Досить сильною за своїм складом була і група професорів та викладачів, які стояли біля джерел юридичного факультету. Особливо виділялася постать Федора Васильовича Тарановського, випускника Варшавського університету, видатного вченого з історії західноруського права. Його наукова діяльність

проходила під керівництвом відомих учених О. А. Блоха та Ф. І. Леонтовича. Свого часу він був професором Варшавського університету та ординарним професором Юр'ївського університету, а з 1910 р. вів викладацьку діяльність і в Санкт-Петербурзі як професор ВЖК (з енциклопедії права) та Імператорського Олександрійського ліцею (з історії руського права).

Дисертаційні роботи Ф. В. Тарановського були присвячені історії західноєвропейського права. Магістерська – історії розвитку німецького, а докторська – французького державного права в епоху монархічного абсолютизму. Багаторічна робота (1900–1911) у царині історії західноєвропейського права вплинула і на коло інтересів Ф. В. Тарановського в галузі історії руського права. До 1917 р. у його науковому доробку була низка наукових праць та науково-популярних видань. До того ж учений – постійний співробітник енциклопедичного словника Брокгауза й Ефрона.

Вже згадувалося, що саме Ф. В. Тарановський був у складі делегації від Юр'ївського університету, яка приїздила до Катеринослава. Саме йому належить пропозиція щодо надання притулку Юр'ївському університету в місті на Дніпрі. Після виступу Ф. В. Тарановського на раді Юр'ївського університету остання ухвалила рішення про перенесення університету до Катеринослава, але його втіленню в життя завадили два міністри: освіти та військового відомства. Тоді Ф. В. Тарановський переїхав до Петрограда.

Запрошений у 1918 р. до Катеринослава для організації юридичного факультету Катеринославського університету Ф. В. Тарановський активно взявся за цю роботу. Тут він – декан, професор, завідувач кафедри – багато сил докладає до того, щоб залучити до викладання на юридичному факультеті відомих учених – юристів, економістів та ін. У листопаді 1918 р. Ф. В. Тарановський став академіком першого складу Всеукраїнської академії наук (відділення соціальних наук). У 1919 р. учений уже перебуває в Харкові, де працює ординарним професором на кафедрі історії західноруського права. Водночас він займає посаду голови Соціально-економічного відділу ВУАН. У липні 1919 р. доля закинула його в Євпаторію. Урешті-решт він разом із С. П. Тимошенком виїхав із Криму через Туреччину до Югославії. Там він і залишився до кінця життя, тривалий час працював професором, був академіком Сербської академії наук^{54, 55}.

Значною постаттю в університетському житті Катеринослава був Олександр Аполло-

нович Мануйлов – видатний економіст і громадський діяч, якого влітку 1918 р. було запрошено до Катеринославського університету, учень професора О. С. Постникова в Новоросійському університеті. Його магістерська дисертація, присвячена оренді землі в Ірландії, на думку видатного російського економіста О. І. Чупрова, стала одним із найбільших внесків у російську економічну літературу кінця ХІХ ст.

Після захисту в 1901 р. докторської дисертації О. А. Мануйлов пройшов шлях до ординарного професора й змінив О. І. Чупрова, який пішов у відставку, на кафедрі в Московському університеті. У 1905–1911 рр. він обіймав посаду ректора Московського університету, у 1907 р. став членом Державної ради від Академії наук і університетів. З посади ректора був звільнений у 1911 р. за наказом міністра народної освіти Л. А. Кассо у зв'язку з тим, що не погодився з втручанням Ради міністрів і Міністерства освіти в університетське життя, порушенням автономії університету, самостійної дії поліцейської влади в університеті. До переїзду в Катеринослав працював у Міському університеті ім. А. Л. Шанявського, Московському комерційному училищі та Вищих жіночих курсах, керував виданням «Русские ведомости».

О. А. Мануйлов став одним із розробників законопроекту про регулювання земельної оренди, внесеного фракцією конституційних демократів (кадетів) на розгляд Державної думи четвертого скликання. У 1917 р. він був членом Тимчасового уряду, обіймаючи в ньому посаду міністра освіти⁵⁶. У Катеринославському університеті керував кафедрою політичної економії впродовж 1918–1920 рр., одночасно викладаючи політичну економію в Катеринославському гірничому інституті.

На юридичному факультеті недовгий час у 1918 р. читав лекції і відомий російський економіст, випускник юридичного факультету Московського університету, ординарний професор Харківського університету Михайло Миколайович Соболев. Точні дані про час його перебування в Катеринославі відсутні, оскільки вже в 1919 р. його ім'я знову фігурувало у списку професорів Харківського університету. Найімовірніше, він не був штатним професором Катеринославського університету, а приїздив із Харкова читати лекції. Викладали на юридичному факультеті й інші, тоді ще молоді юристи, які дуже швидко після ліквідації юридичних факультетів в Україні повернулися на свої попередні місця роботи, де й стали відомими професорами, фахівцями в юридичній сфері.

Серед викладачів юридичного факультету був і магістрант Петроградського університету Георгій Давидович Гуревич⁵⁷, майбутній професор соціології в Університеті Парижа, центральна фігура французької соціології після Другої світової війни. П. А. Сорокін оцінював Г. Д. Гуревича як одного з видатних соціологів ХХ ст. Як писав М. Раєв, Гуревич, «...чьи интересы охватывали область права, социологии, философии и истории исторической науки, внес важный вклад в эти сферы, который стал всеобщим достоянием западной науки»⁵⁸. У 1920 р. Г. Д. Гуревич емігрував із Росії. Архівні матеріали свідчать, що в 1918–1919 рр. він перебував у Катеринославі, але потім повернувся до Петрограда. Оцінити час його повернення можна за некрологом, який учений присвятив пам'яті професора О. М. Кулішера, і де згадував про бесіду з ним «в обледенелом кабинете кафедры государственных наук Петроградского университета в страшную зиму 1919 года».

На початку діяльності юридичного факультету недовго (близько року) там працювали і такі відомі вже тоді, а надалі визначні юристи – К. А. Флейшиц та О. М. Ладигенський. Саме вони були першими керівниками кафедр юридичного факультету, про що вже йшла мова. Катерина Абрамівна Флейшиц народилася в Україні, у Кременчуці в родині юриста. Закінчила Паризький університет та здала екстерном іспити за курс юридичного факультету Петербурзького університету. Вона була першою жінкою-адвокатом у Російській імперії. Це за її справою на запит до Сенату про можливість жінкам працювати адвокатом останній відповів, що під особами, «окончившими юридический факультет одного из университетов и имеющими право быть адвокатами, разумелось в русском законе исключительно лица мужского пола». Як наслідок, К. А. Флейшиц була виключена з адвокатури. Надалі вона ста-

ла і першою жінкою – доктором юридичних наук та професором у СРСР⁵⁹. Відомий юрист у галузі цивільного права Олександр Михайлович Ладигенський перед приїздом до Катеринослава обіймав посаду приват-доцента Московського університету. З часом він теж став відомим юристом, доктором юридичних наук, професором⁶⁰.

Серед запрошених до Катеринославського університету в серпні 1918 р. були й такі професори, магістри й доценти, як І. І. Іванов, П. О. Расторгуєв, В. Ф. Ржига, М. І. Радциг, С. І. Радциг, С. О. Карцевський, В. А. Панов, О. В. Михайлов, О. О. Захаров, Г. І. Ревенкова, А. О. Круглов, І. А. Ларіонов, І. М. Трепицин та ін. Але відомості про їх перебування в Катеринославі поки що не знайдені⁶¹.

Є ще не одне невідоме або забуте прізвище тих викладачів, які велінням долі потрапили в роки громадянської війни до Катеринослава і склали першу генерацію викладачів та професорів Катеринославського університету, роль якої важко переоцінити. У тяжких умовах громадянської війни, за фінансової та матеріальної скрути, в умовах воєнного часу, часто не маючи навіть відповідних приміщень, вони формували основи викладання багатьох дисциплін.

Катеринославський університет був утворений у драматичний період революції і громадянської війни. Саме в ті непрості роки відбувалося формування навчально-педагогічної та наукової діяльності нашого ВНЗ як представника форми організації вищої освіти, що складалася віками, – класичного університету. Вже з самого початку діяльності професорсько-викладацький склад Катеринославського університету виявив свою кваліфікацію, що наклало відбиток і на всю його подальшу діяльність, на всю його історію як класичного вищого навчального закладу.

Розділ 3

**ІНСТИТУТ НАРОДНОЇ ОСВІТИ:
ДОБА ТРАНСФОРМАЦІЙ
(1920–1933)**

3.1. ЗМІНА УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО СТАТУСУ

На початку 1920 р. у Катеринославі крім Гірничого інституту було ще 4 вищі навчальні заклади: університет, Вищий педагогічний інститут, Учительський інститут і Приватний політехнічний інститут. Ідея об'єднання цих ВНЗ була висловлена ще в 1918 р. проректором Катеринославського університету П. М. Леонтовським, який вважав, що необхідно «об'єднати все наші 4 виші школи в одну – большой многофункциональный университет»¹. Але радянське керівництво в 1920 р. зробило навпаки. На ґрунті гострої потреби країни в педагогічних та інженерно-технічних кадрах виникла недооцінка загальнотеоретичної освіти аж до лівої ідеї «отмирання університетов».

У Росії захоплення вузькоспеціалізованим практичним нахилом усе-таки не дійшло до повного згортання фундаментальної університетської освіти. Значно гірша ситуація склалася в Україні. Керівні працівники Наркомату освіти стали на шлях ліквідації університетів. Я. Ряпо, який очолював головний комітет професійної і спеціально-наукової освіти (Укрголовпрофос) у складі Наркомату освіти, писав: «Отжившими явились для диктатуры пролетариата и организационные формы, и вся система высшего образования. Вот почему Укragenпрофобр поставил в порядок дня не реформу, а революцию – ликвидацию университетов и реорганизацию специальных высших учебных заведений»².

Навесні 1920 р. в Україні почався період цілеспрямованого розвалювання університетської системи освіти. Для нього характерним

був калейдоскоп адміністративних рішень, що приймалися з питань розвитку вищої школи. У Катеринославі подібна реорганізація проводилася паралельно в усіх вищих навчальних закладах.

Першого перетворення університет зазнав після того як 24 лютого 1920 р. була розіслана «Тимчасова інструкція губернським відділам народної освіти», відповідно до якої наказувалося вжити низку термінових заходів щодо вищої освіти й передусім налагодити навчання в технічних ВНЗ, а також ліквідувати старі юридичні й історико-філологічні факультети і братися до організації інститутів народної освіти з метою підготовки працівників освіти. Ця інструкція мала діяти «до оповіщення урядом Законодавчих положень у галузі освіти на Україні»³.

Відповідно до цього рішення у квітні – травні 1920 р. Учительський інститут, що працював у Катеринославі з 1910 р., і Вищий педагогічний інститут, відкритий у 1917 р., були об'єднані в Катеринославський інститут народної освіти (КІНО), який почав функціонувати з травня 1920 р.⁴ До його складу входили: дошкільне відділення, відділення підготовки класних викладачів, соціально-історичне, словесне, фізико-математичне відділення. Катеринославський же університет розпався на окремо функціонуючі фізико-математичний та медичний факультети, тимчасом як юридичний та історико-філологічний були ліквідовані. Ліквідували й кафедру політичної економії, а викладання дисципліни «Політична економія» тимчасово (до часів відродження університету) припинили.

Згідно з наступною інструкцією Наркому освіти України від 9 червня 1920 р.⁵ замість закритих юридичних факультетів в інститутах народного господарства відкривали факультети права. На базі двох старших курсів історико-філологічного та фізико-математичного факультетів університетів і відповідних відділень ВЖК передбачалося створення тимчасових вищих педагогічних курсів. Тих студентів фізико-математичних факультетів, які мали схильність до технічних дисциплін, планували перевести до спеціальних інститутів. Фактично ця інструкція являла собою тимчасовий статут ВНЗ.

На початку 1920 р. відповідно до цього ж документа медичний факультет Катеринославського університету був перетворений на Медичну академію, а через рік – на самостійний Медичний інститут. Паралельно й поки незалежно від КІНО існував фізико-математичний факультет у складі трьох відділень: природничого, хімічного й математичного. Викладання здійснювалося за університетськими навчальними планами 1918 р.

Восени 1920 р. на базі фізико-математичного факультету утворився Інститут теоретичних наук (ІТЕН). Головою його ради в 1920 р. був обраний Л. В. Писаржевський, товаришем голови – Д. О. Свіренко. Паралельно продовжував свою роботу КІНО, із структури якого в жовтні 1920 р. до ІТЕН передали фізико-математичне відділення. Верховним органом ІТЕН була рада, виконавчі функції здійснювала президія ради, до складу якої входили голова, товариш голова й секретар. У зв'язку з виокремленням ІТЕН у самостійний вищий навчальний заклад при ньому відкрили основне відділення, на яке восени 1920 р. оголосили прийом для бажаючих стати студентами із колишніх фізико-математичного й медичного факультетів університету та колишнього Вищого педагогічного інституту. Основне відділення поділили на цикли: педагогічний, природничий, медичний, математичний і хімічний. Три старші курси утворювали спеціальне відділення ІТЕН, на яке студенти основного відділення могли переходити після закінчення відповідних циклів. Ця реорганізація, а також наступ військ генерала П. М. Врангеля призвели до того, що регулярні заняття в катеринославських ВНЗ почалися тільки в грудні 1920 р.

До 1 січня 1921 р. Інститут народної освіти функціонував у складі таких відділень: дошкільного виховання (1–4 курси); підготовки класних керівників (1–2 курси); соціально-історичного (1–3 курси); словесного (1–3 курси);

фізико-математичного (1–3 курси); фізико-математичного (1–3 курси). В Інституті теоретичних наук у перші місяці 1921 р. функціонували чотири відділення: фізико-математичне, хімічне, геолого-географічне та біологічне. Два останні були організовані на початку 1921 р.

Навесні 1921 р. почався останній етап ліквідації системи університетської освіти в Україні. Як підсумок такої реорганізації 14 лютого 1921 р. до Катеринослава з Харкова надійшло розпорядження, в якому у зв'язку з постановою колегії Головногопрофосвіти від 8 лютого 1921 р. про об'єднання катеринославських Інституту теоретичних наук та Інституту народної освіти⁶ вказаним ВНЗ пропонувалося подати не пізніше 1 травня проект злиття і проект навчального плану повного Інституту народної освіти як педагогічного навчального закладу, який повинен готувати викладачів загальноосвітніх і спеціальних предметів, працівників соціального виховання та працівників політпросвіти.

У березні 1921 р. КІНО перейшов у розпорядження Головногопрофосвіти. 5 квітня 1921 р. надійшла інструкція Наркому освіти⁷, що остаточно встановила статус цих інститутів: у зв'язку із загальною реформою всіх вищих педагогічних навчальних закладів і відповідно до прийнятого колегією Укрголовосвіти у квітні 1921 р. операційного плану підготовки робітничої освіти вони повинні об'єднатися для організації Інституту народної освіти з трирічним терміном навчання. Пропонувалося заснувати два факультети: соціального виховання (працівники дитячих будинків, садів, трудової школи) і техніко-педагогічний (викладачі професійних шкіл і технікумів). При факультеті соціального виховання передбачалося організувати річні підготовчі курси з метою залучення дійсно пролетарських елементів до ІНО. Для Катеринославського ІНО була встановлена така норма прийому слухачів: на факультет соціального виховання – 500 чоловік, на техніко-педагогічний – 150.

Улітку 1921 р. відбулося злиття КІНО та ІТЕН⁸. Проходив цей процес болісно, з багатьма втратами як особового складу, так і низки напрямів університетської діяльності. Наприклад, не знайшлося місця в новому інституті таким визначним ученим, як Любавський, Котляревський, Мануйлов, Янчук. Звелася практично нанівець науково-дослідна робота.

Незгоду з основними шляхами перебудови вищої освіти висловив і КІНО в листі, що надійшов 29 червня 1921 р. до Головногопрофосвіти. Основна його думка зводилася до того, що в проектах реформи надзвичайно применшу-

валося значення спеціальних дисциплін – до розмірів, за яких навчальні заклади не зможуть сприяти успішній підготовці висококваліфікованих викладачів.

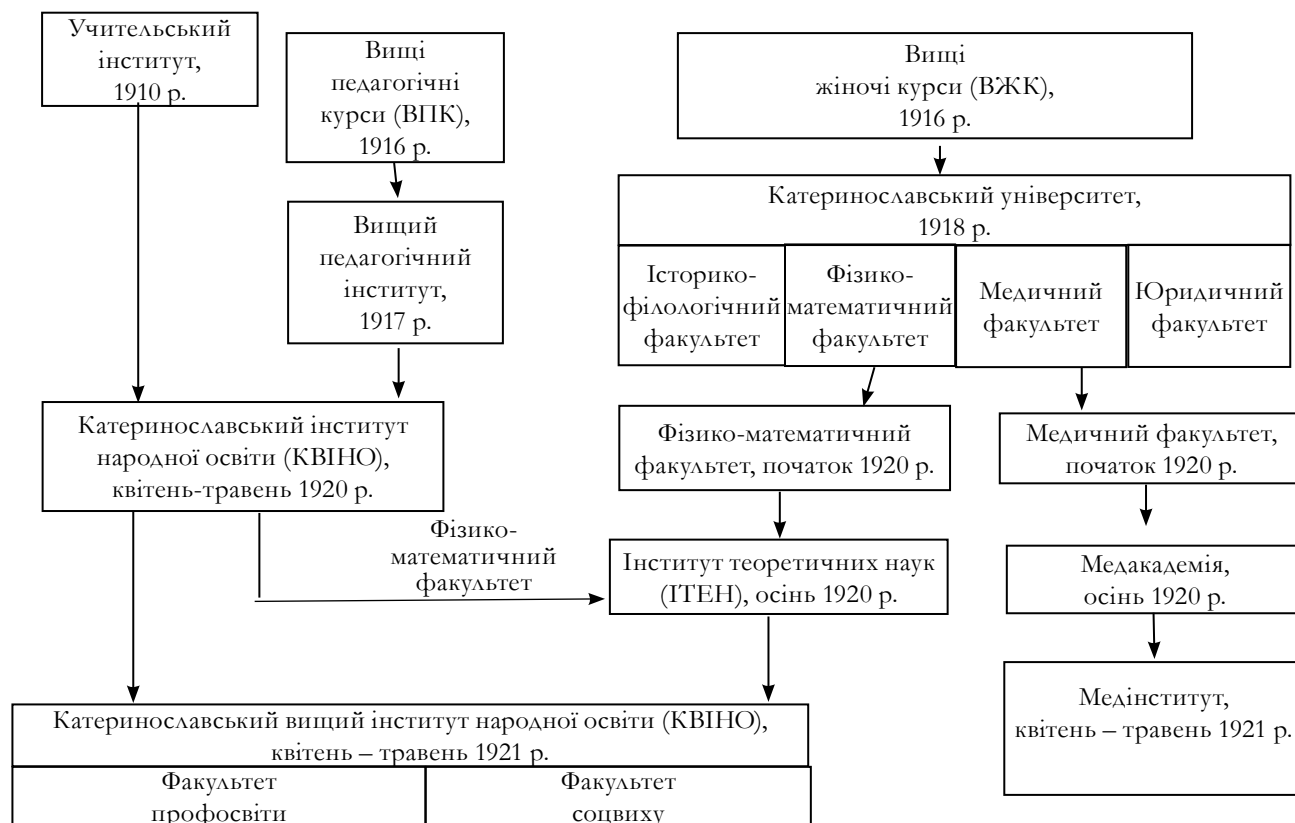
Науково-навчальна рада Інституту теоретичних наук, маючи потужний науковий потенціал (на момент реорганізації, на 10 березня 1921 р. – 16 професорів, 5 доцентів і 25 асистентів, які представляли професорів і викладачів колишнього Катеринославського університету), не могла змиритися з таким становищем вищої освіти в Україні. У червні 1921 р. ННР ІТН направила доповідну записку в Укрголови профосвіти, в якій виклала свою незгоду з реформою і серйозні побоювання з приводу скорочення програм окремих курсів та переорієнтації фундаментальної освіти на виконання вузькоспеціальних одномоментних педагогічних завдань¹⁰.

Таким чином, нова система освіти не була, на думку більшості вчених Катеринослава, оптимальною ані з наукового, ані з навчально-методичного погляду. Проте бажання йти своїм шляхом у справі вирішення проблем вищої освіти, яке ґрунтувалося на переконанні комуністичного керівництва в Україні, що університетська освіта вкрай відірвана від життя, і прагнення швидко вирішити проблему підготовки педагогічних кадрів, призвели до послідовного втілення в життя всіх прийнятих

рішень. Про їх перегляд не могло йти мови. Проте науковцям усе ж вдалося досягти певних зрушень. Відповідно до концепції організації наукової роботи, яка розроблялася в той час Голови профосвітою, на доповідну записку ради Катеринославського фізико-математичного факультету (ІТЕН) Я. Ряппо наклав спеціальну резолюцію. Згідно з нею Катеринославському губпрофосу пропонувалося розглянути питання про організацію науково-дослідних кафедр, які вирішували б питання, порушені в записці Катеринославських учених.

Організаційне перетворення закінчилося влітку 1921 р., коли ВНЗ отримав нову назву – КВІНО (Катеринославський вищий інститут народної освіти). У його складі залишилися лише два підрозділи: факультет соціального виховання (соцвих) із відділеннями дошкільного виховання та підготовки класних керівників і факультет професійної освіти (профос) у складі фізико-математичного, природничо-історичного, хімічного, соціально-історичного (замість закритого юридичного факультету), геолого-географічного та словесно-літературного відділень. З осені 1921 р. дво-семестрова система навчання була замінена на триместрову.

Подана нижче схема ілюструє динаміку структури університетської освіти на Придніпров'ї до 1921 р.¹¹



Структурні зміни в системі університетської освіти у Катеринославі

Система трирічної освіти у КВІНО, започаткована 1921 р., дуже нагадувала трирічний цикл навчання в колишньому Учительському інституті який давав неповну вищу освіту. При цьому руйнувалася система фундаментальної освіти, база для наукових досліджень. Однак у знов організованому інституті докладалися всі зусилля для налагодження як навчального процесу, так і наукових досліджень.

Звернемо увагу на існування суворого ставлення до організаційних питань, пов'язаних із початком діяльності будь-якої установи до радянських часів. Остання могла починати відлік своєї діяльності лише з моменту затвердження статуту або за відповідним дозволом (в особливих випадках), як це було з КВЖК. Статут Дніпропетровського (Катеринославсько-

го) університету був затверджений 20 серпня 1918 р. і лише дозвіл, що надійшов із Києва від міністра народної освіти 25 липня того ж року, почати прийом студентів, дає підстави говорити про офіційний початок діяльності університету.

Відповідно до цього і враховуючи згадану схему реорганізації університетської освіти, слід вважати, що вища медична освіта взяла початок у Катеринославі з 1916 р., коли були створені Вищі жіночі курси. Медичний же інститут як окрема навчальна установа офіційно заснований у 1920 р., коли на базі медичного факультету, виокремленого зі складу Катеринославського університету, була створена самостійна Медична академія, яка в 1921 р. перетворилася на Медичний інститут.

3.2. ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЬСЬКИХ КАДРІВ В ІНСТИТУТІ НАРОДНОЇ ОСВІТИ

Після тривалої реорганізації, що розтягнулася на декілька років, був остаточно створений Катеринославський вищий інститут народної освіти (КВІНО), який проіснував до 1930 р. Із 1926 р., після перейменування міста, він став називатися Дніпропетровським інститутом народної освіти (ДІНО).

Наприкінці 1921 – на початку 1922 р. чисельність студентів зменшилася внаслідок закриття юридичного факультету, але все-таки була немалою і становила 1389 чол. Із них на факультеті професійної освіти навчались 1212 чол., на факультеті соціального виховання – 177 чол. На 1 січня 1922 р. в інституті працювали 83 викладачі, у тому числі 19 професорів, 5 доцентів і приват-доцентів. Перетворення університету на Інститут народної освіти поклало початок змінам у викладацькому складі. Власне кажучи, слід відмітити дві основні причини міграції: від'їзд із Катеринослава через відсутність перспектив наукової роботи з огляду на закриття університетів в Україні та репресивні заходи щодо інтелігенції. Восени 1921 р. переїхали до Москви завідувач кафедри мовознавства О. М. Пешковський і завідувач кафедри фізичної географії В. Ф. Добринін, у Грузію – С. Кахіані. У 1922 р. виїхав до Польщі В. Е. Дзержинський, повернувся в Петроград Д. П. Коновалов. Восени 1923 р. до Сімферополя, щоправда, ненадовго вибув О. В. Рейн-

гард, до Одеси – Д. О. Свіренко. Помер професор Г. Ю. Тимофєєв.

У 1922 р. на факультеті соціального виховання ще функціонувало відділення підготовки класних керівників, яке вирішили ліквідувати одразу ж після випуску старшого курсу. Таким чином, цей підрозділ в основному готував вихователів дошкільних установ. В остаточно підсумку у КВІНО було шість відділень. Одне з них – відділення географії і геології – ліквідували до 1923/24 навчального року після злиття з природничим відділенням¹². Це було зроблено в усіх ІНО України. Програми й навчальні плани не змінювалися до 1925/26 навчального року.

У 1925 р. із введенням нових навчальних планів запропонували ряд змін у структурі КВІНО, які вирішили здійснити протягом декількох років. Основний їх зміст полягав у тому, що навчання переходило на чотирирічний цикл, як це було раніше в університетах. На останньому курсі факультету соціального виховання передбачалася спеціалізація за чотирма відділами: дошкільним, суспільствознавчим, виробничим із індустріально-технічним нахилом (фізико-математичним) і виробничим з агробіологічним спрямуванням. На факультеті професійної освіти замість п'яти відділень зробили три: техноматематичне (фізика, математика, хімія), агробіологічне

й соціально-економічне, до якого належало й колишнє відділення мови та літератури.

Ректором КВІНО з вересня 1921 р. був призначений М. Ф. Злотников, якому тоді виповнилося 32 роки; проректором – В. М. Архангельський; деканом факультету професійної освіти з вересня 1922 р. – А. В. Рейнгард; деканом факультету соціального виховання – С. П. Циммерман. Відповідно до постанови радянського уряду 23 жовтня 1922 р. на посаду політкомісара інституту призначили А. П. Лучина. Перед об'єднанням інститут розташовувався в будинках колишніх Вчительського інституту (вул. Нагірна, 12) і Вищого педагогічного інституту (вул. Полтавська, 3). Крім того, він мав у своєму розпорядженні отримане наприкінці 1920 р. приміщення колишнього Першого реального училища. Однак після об'єднання в ІНО будинок на Полтавській відібрали; клубу, їдальні, гуртожитку не було. Частина приміщень відійшла до Медичного інституту – колишнього медичного факультету університету. У подальшому ІНО передали будинок на вул. Московській, 6. Там знаходилися факультет соціального виховання і робітфак. У будинку колишнього Реального училища на пр. Карла Маркса, 18 розташувалися факультет професійної освіти і правління ІНО. Однак повноправним господарем цього будинку ІНО став лише в 1924/25 навчальному році, після того як будинок залишила трудова школа. Частина кабінетів була в Гірничому інституті (в основному хімічні й фізичні).

У 1923 р. факультет профосвіти складався з 5 секцій (відділень): математики, природознавства, хімії, історії, мови й літератури. Заняття відбувалися за планом, узгодженим із планом Харківського ВІНО. В інституті відчувалася гостра нестача кваліфікованих кадрів. На 15 травня 1923 р. було багато вакансій на посади завідувачів кафедр, проте деяких викладачів (Бурова, М. М. Малова та ін.) не допускали до роботи за політичними мотивами.

Тоді ж у рамках ІНО зробили спробу відновити підготовку юристів. Із цією метою Катеринославський губернський виконком направив у Раднарком УСРР лист, у якому, посилаючись на ускладнення громадських взаємовідносин в умовах непу, звертав увагу на те, що юристів відповідної кваліфікації катастрофічно не вистачає. На Катеринославщині, яка мала великий потенціал в індустрії, сільськогосподарській промисловості й торгівлі, це особливо відчувалось. Уже в 1923 р. у регіоні налічувалося не менше ніж 765 вакансій фахівців із юридичною освітою. Виходячи

з цього губвиконком просив Раднарком республіки вплинути на Наркомат освіти, щоб при ІНО було відкрите правове відділення для підготовки юристів. У крайньому випадку пропонувалося відкрити самостійний юридичний відділ, навіть незалежний від ІНО, із перспективою його перетворення на Інститут народного господарства. Однак Секретаріат Раднаркому УСРР направив цього листа для відповіді в Наркомат освіти. Останній не забарився з негативною відповіддю, підготовленою заступником наркома освіти, заступником ворогом університетської освіти Я. Ряппо. Зокрема, у відповіді повідомлялось: «1. Открытие правового отделения в составе Педагогического Института совершенно недопустимо. Здесь проявляется тенденция протянуть прежний университет...»¹³. Далі без будь-якого обґрунтування стверджувалось, що для відкриття такого відділення немає ні матеріальних, ні викладацьких сил. До того ж стверджувалося, що існуючих в Україні юридичних факультетів цілком достатньо. Поновлення юридичного напрямку в університеті було відкладене на тривалий час і відбулося лише наприкінці 1980-х рр.

Катеринославський інститут народної освіти вважався одним із кращих у Радянській Україні. Про це, наприклад, свідчить друга премія, отримана ним на Всеукраїнській виставці соціального виховання.

15 жовтня 1923 р. за постановою Раднаркому УСРР від 7 березня 1921 р. при Катеринославському ІНО був відкритий робітфак (перший робітфак у Катеринославі почав свою роботу влітку 1921 р. при Гірничому інституті). Першим його деканом став І. М. Шереметьєв, якого затвердили на цій посаді 13 жовтня 1923 р. Головнопрофосом. Заступником декана був І. Ф. Вертоградов. Серед педагогів слід відмітити таких відомих вчених і методистів, як Ю. А. Фохт (філологія) і Г. О. Грузинцев (математика) та ін.

На робітфаці читали такі дисципліни: суспільствознавство, світознавство, українську, російську і німецьку мови, математику, природознавство, історію культури, фізику, психологію, анатомію і фізіологію, графіку, співи. Викладанню на робітфаці приділялася велика увага.

Спочатку на робітфаці був дворічний термін навчання, але вже через рік виявилось, що цього часу недостатньо для підготовки слухачів до вступу в ІНО. У 1925/26 навчальному році Наркомос видав розпорядження про перехід робітфаків на трирічний цикл. На

той час (20 вересня 1925 р.) змінилось і керівництво робітфаку. Деканом був затверджений А. С. Чигиринський, а заступником – В. С. Балабан.

Робітфаки були новою справою, і викладання на них часто обговорювалося. Професор Скублевський звернув увагу на те, що робітфаки і в Україні, і в Росії являють собою, за рідкісним винятком, фотознімки, як він висловився, колишніх середніх навчальних закладів (реальних училищ і гімназій). На його думку, «основная задача ИНО – подготовка красного спеца» на фронте просвещения... Она сложнее задачи подготовки красных спецов на фронте промышленности и техники»¹⁴. Відповідно до цього і повинна відбуватися підготовка майбутніх студентів на робітфаці при ІНО.

Як відомо, робітфаки створювалися для того, щоб забезпечити пролетаризацію ВНЗ. І дійсно, це значною мірою зумовило поступові зміни складу студентства. Для прикладу наведемо деякі статистичні дані щодо робітфаку в 1925/26 навчальному році. Усього на робітфаці вчилися 146 чол., із них 117 чоловіків і 29 жінок. Робітників було 71 чол., селян – 72, службовців – 3. Із тих, які навчалися, членів КП(б)У – 58 чол., кандидатів у члени КП(б)У – 14, членів ЛКСМУ – 44, кандидатів у члени ЛКСМУ – 4, позапартійних – 26. За національним складом: українців – 113, росіян – 10, євреїв – 15, інших національностей – 8. У 1927/28 навчальному році на робітфаці вчилися уже 194 чол.: 47 – на першому курсі, 78 – на другому і 69 на третьому (випускному). Закінчили робітфак у тому році 54 особи.

Із 1926/27 навчального року на робітфаці був прийнятий новий навчальний план. Заняття йшли, як і раніше, за триместрами. Із 1925 р. викладання на робітфаці велося в основному українською мовою.

Робітфаківцям виплачували стипендію, надавали матеріальну допомогу. Призначили сімейні та персональні стипендії. Так, відповідно до звіту про діяльність комосередку ІНО (вересень 1925 р.) всі студенти робітфаку отримували державну стипендію в розмірі 17 крб і більшості було надане житло в гуртожитку в Будинку пролетарського студентства на вулиці ім. Т. Шевченка. Однак робітфаківців було явно недостатньо для повного набору студентів. Парадоксально, але факт – коли відкрився Катеринославський університет, то в перший же рік у ньому навчалися 2750 студентів і були ще бажані. Інститут народної освіти декілька років не міг забезпечити повноцінний набір (у 1923 р. – на 500 місць). Очевидно, це було ви-

кликано тим, що ІНО не мав університетського статусу, хоча водночас не став і технічним ВНЗ. Про це писали: «... охотников поступать в ВИНО очень мало. Это объясняется тем, что ВИНО дает специальность (педагогика), которая, несмотря на свою трудность, оплачивается весьма низко. Рабочие также стараются не идти туда, не желая лишиться своей пролетарской чистоты. Более охотно идут в ВИНО незаможники... Есть надежда при помощи профсоюзной и партийной организаций места, представляемые ВИНО, заполнить желательным элементом»¹⁵.

Склалася надзвичайно цікава ситуація. З одного боку, робітники не дуже прагнули до ВИНО, віддаючи перевагу технічним ВНЗ, з іншого боку, була наявна жорстка фільтрація, що здійснювалася партійними й іншими органами, з метою забезпечити пролетаризацію ВНЗ і не допустити до них «мелкобуржуазный элемент». Певний час до ВНЗ приймали лише за рознарядкою губернських комітетів КП(б)У, КСМУ, жіночих відділів, губпрофосу та інших «фільтруючих» організацій. Проте сама проблема пролетаризації існувала. Наприклад, у 1922/23 навчальному році в ІНО вчилися усього 0,06 % робітників, у Медінституті – 0,12 %, у Гірничому інституті – 14 %. Завдяки заходам із пролетаризації ВНЗ у наступному навчальному році серед першокурсників було вже робітників – 5,7 %, селян – 17 %, службовців – 66 %, інших – 11,3 %. Подібна картина спостерігалась і в інших ВНЗ Катеринослава.

Газети в 1923 р. писали: «В текущем году прием студентов в вузы производится исключительно по командировкам партийных, профессиональных и военных организаций. Таким образом, вузы будут наполняться исключительно пролетарскими элементами»¹⁶. Однак великий приплив непідготовленого для навчання у ВНЗ пролетарського елемента мав і негативні наслідки, тому що ІНО довелося перебрати на себе функції середніх навчальних закладів, що призводило до зниження рівня освіти.

Взагалі роль такої «громадської» організації, як партійна, була виключно великою в усіх питаннях, пов'язаних із діяльністю ВНЗ. Не слід забувати, що університети в Російській імперії мали певну автономію, яка була знищена після 1917 р. У той час (як і в інші роки радянської влади) вузівська парторганізація вважала роботу з формування контингенту студентства одним із найважливіших напрямків своєї діяльності. Становлення радянської вищої школи, відбуваючись у руслі партійних рішень, природно й вважалося справою партії, що форму-

вала світогляд і соціальні установки радянської інтелігенції, яка тоді народжувалася.

Важливим заходом комуністичної партії в процесі закріплення своєї провідної, основоположної ролі у вихованні та підборі нових кадрів стало створення первинних парторганізацій у ВНЗ. На початку 1921 р. ЦК РКП(б) прийняв постанову про формування вузівських партійних осередків. Інститути, у яких була невелика кількість комуністів, створювали спільні партосередки. До вересня 1924 р. комуністичний осередок ІНО існував разом із осередком Медичного інституту. Розділення відбулося у вересні 1924 р., коли в ІНО нараховувалось уже 83 члени, із них 50 партійних і 33 кандидати.

Партійні організації ВНЗ проводили політику правлячої партії і будували свою повсякденну роботу на підставі циркуляра ЦК РКП(б) від 14 грудня 1922 р. «О работе парторганизации в вузах и рабфаках», що мав на меті в найкоротший термін забезпечити країну кадрами «червоних спеціалістів».

Опорою партійних організацій із самого початку стали робітфаки, оскільки саме там, особливо в перші роки становлення вищої школи, зосереджувалась основна кількість комуністів і комсомольців. Наприклад, у вересні 1925 р. у комосередку ІНО нараховувалось 138 членів партії, із них на робітфаці – 71 чол., а зі 193 членів АКСМУ на робітфаці навчався 91 чол.

Діяльність ІНО в ці роки (так само, як і в наступні), багато в чому визначалася лінією партії і залежала від конкретного її втілення місцевим партосередком. Партійні органи ІНО займалися формуванням контингенту студентства, стежили за рівнем його пролета-

ризації, підбирали викладацький склад тощо. У формуванні соціального складу студентів не останню роль відігравало матеріальне забезпечення з боку ВНЗ. Без надання студентам гуртожитків, стипендій тощо неможливо було залучити до вищої освіти необхідну кількість робітників і селян. А від своєчасного й задовільного вступу до ВНЗ цієї категорії студентів залежав успіх пролетаризації. Тому партійні організації ІНО, громадські організації та адміністрація тримали це питання під постійним контролем, особливо щодо робітфаку. Усі ці заходи, що здійснювалися партією, радянськими органами, урядом, викликали приплив «желательного» контингенту і зумовили досить різку зміну соціального складу студентства.

У серпні 1928 р. ЦК КП(б)У повернувся до розгляду питання про роботу парторганізацій ВНЗ республіки й ухвалив спеціальну постанову «О состоянии вузов Украины», у якій звернув увагу на досі ще слабу роботу з пролетаризації. За результатами набору 1928/29 навчального року з 365 чоловік, прийнятих на перший курс ДІНО, нараховувалось вихідців із робітників і батраків – 126 чол. (34,6 %), із селян – 131 (36 %), учителів і їх дітей – 55 (15 %). Це одразу ж змінило співвідношення соціальних груп студентів ІНО: робітники становили 22 %, а селяни – 21 %.

Практично не було питання, яке б не знаходилося в полі зору КП(б)У. Цьому сприяло і постійне збільшення партійного та комсомольського складу студентів ДІНО, наочне уявлення про яке можна отримати з нижченаведеної таблиці. Партійна організація ДІНО перед груднем 1929 р. нараховувала вже 258 комуністів.

Таблиця 1

Зміни партійного та комсомольського складу студентів ДІНО у першій половині 1920-х рр.

Навчальний рік	Члени і кандидати ВКП(б)		Члени і кандидати ВЛКСМ	
	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток
1922/23	37	4	15	2
1923/24	40	14	75	8
1924/25	90	10	129	14
1925/26	157	12	204	15

Особливу увагу партійна організація приділяла вирішенню проблеми викладацьких кадрів. Тут було декілька напрямів: залучення старих спеціалістів, підготовка нових кадрів, «чистка» професорсько-викладацького складу відповідно до загальнодержавних партійних настанов.

У той час стан професорсько-викладацьких кадрів у вищій школі не можна вважати задо-

вільним. Основна маса старої професури не відразу визначила своє ставлення до радянської влади, а значна частина її була налаштована вороже, для чого були об'єктивні причини. Такий стан справ негативно відбивався на навчальному процесі, зокрема тому, що викладачів не вистачало. У зв'язку з цим набуло поширення сумішництво. Так, у 1925/26 навчальному році з 32 професорів, які працювали в

ІНО, штатні становили всього 15 чоловік; у 1927/28 – зі 115 викладачів штатних налічувалося лише 49.

На незадовільний стан роботи ВНЗ щодо підготовки науково-педагогічних кадрів звернув увагу липневий пленум ЦК ВКП(б) (1928). Керуючись його рішеннями, спеціальна комісія в жовтні 1928 р. перевірила роботу парторганізації ДІНО і рекомендувала покращити якість підготовки нових кадрів, при цьому, зрозуміло, контролюючи соціальний склад професорів і викладачів. Характерним стилем роботи ректорату й парторганізації ДІНО в цей період стало висування на посади викладачів випускників інституту, а в першу чергу студентів-комуністів. При цьому не завжди враховувалися професійні якості. Парторганізація ДІНО періодично розглядала такі питання і приймала відповідні рішення. Однак проблема не стала менш гострою. Потрібна була спеціальна система підготовки науково-педагогічних кадрів.

До 1917 р. таку систему забезпечував інститут «профессорских стипендиатов». Партія дійшла висновку про необхідність створення чогось подібного і в СРСР. У 1925 р. заснували аспірантуру, яка надалі являла собою основне джерело поповнення науково-педагогічних кадрів.

Із початку 1927 р. набуло поширення висування студентів старших курсів на наукову роботу. У червні 1929 р. ЦК партії прийняв розгорнуте рішення про наукові кадри, у якому зазначалося, що у справі підготовки кадрів наукових працівників із комуністів через аспірантуру у ВНЗ досягнуті певні успіхи. Водночас визнавалося, що наявність кадрів науковців-партійних, їх підбір, підготовка та використання незадовільні й не відповідають завданням оволодіння партією науковим знанням для соціалістичного будівництва. Запроваджувався строгий відбір до аспірантури вихідців із трудового народу, здатних до науково-педагогічної діяльності, відданих справі соціалізму. У січні 1930 р. на партбюро Дніпропетровського ІНО заслухали постанову секретаріату окружного партійного комітету і прийняли рішення провести підбір кандидатур для аспірантури із комуністів та комсомольців, які закінчили інститут, а також із середовища безпартійної робітничо-селянської частини студентства. Для цього партосередкам рекомендували розглянути це питання на курсових зборах студентства і в партгрупах. Таким чином, парторганізація ДІНО, так само як і в інших ВНЗ, визначала, хто повинен і може бути вченим, а хто

ні, з урахуванням у першу чергу «пролетарської чистоти» і належності до ВКП(б) або ВЛКСМ.

У навчальному процесі багато часу відводилося суспільним (соціально-економічним) наукам, основним завданням яких було впровадження марксистського світогляду, що побіжно зумовлювало надмірну ідеологізацію навчання. Уже 19 листопада 1920 р. був прийнятий декрет Раднаркому Російської Федерації «О реорганизации преподавания общественных наук в высших учебных заведениях РСФСР». Трохи пізніше, 26 квітня 1921 р., Раднарком УСРР ухвалив постанову про введення в усіх ВНЗ обов'язкового мінімуму з соціально-економічних дисциплін.

Велику роль у розробленні змісту викладання суспільних дисциплін у ДІНО відіграла парторганізація інституту. На засіданні партбюро 19 вересня 1924 р. прийняли рішення переглянути питання щодо програм із соціально-економічного мінімуму. У плані роботи парторганізації ІНО на 1925/26 навчальний рік зазначалось: «Обратить особое внимание на проработку программы по социально-экономическому минимуму». Основна спрямованість лекцій зводилась до розгляду непримиренної боротьби марксизму-ленінізму з іншими напрямками й течіями суспільно-політичної думки, які розглядалися як опортуністичні та буржуазні. У 1926 р. відбувся Всеукраїнський з'їзд викладачів суспільних наук, на якому були розглянуті недоліки викладання цих дисциплін у ВНЗ та накреслені шляхи їх подолання. Особлива увага зверталася на незначний відсоток комуністів серед викладачів-суспільствознавців і взагалі – на відсутність достатньої кількості викладачів. Звіт про роботу з'їзду обговорювався партколективом ДІНО. Однак об'єктивні умови були такими, що в 1927/28 навчальному році заняття з політекономії та економічної політики не велися через відсутність викладачів.

За роки існування ДІНО зміцніла комсомольська організація. У 1922/23 навчальному році налічувалось усього 15 комсомольців, у вересні 1925 р. комсомольська організація нараховувала вже 235 чол., у листопаді 1926 р. – 345 чол., у грудні 1929 р. – 394 чол.

Відповідно до постанови РНК УСРР у 1922 р. була створена також загальноміська студентська організація «Комитет улучшения быта трудящихся» (КУБУЧ). Роботою таких комітетів керувало Центральне бюро комуністичного студентства при ЦК КП(б)У. Воно відіграло певну роль у покращенні матеріального стану студентів.

У 1920-х рр. утворилася і діяла її профспілкова організація ДІНО. Серед студентів членами профспілки в 1923/24 навчальному році було 502 чол., а напередодні 1925/26 навчального року їх стало вже 1040. Спочатку існувало декілька різних профорганізацій, але потім усі співробітники інституту об'єдналися в одну організацію «Работпрос». У 1925 р. у ДІНО діяв один профком, у складі якого була комуністична фракція. Голова профкому одночасно був і членом партбюро інституту.

Основним методом виховної роботи стало залучення студентів і викладачів до громадсько-політичної діяльності, досить різноманітної за формою. Це – політнавчання в політгуртках із вивчення творів В. І. Леніна (у листопаді 1926 р. їх було 15), проведення мітингів і зборів, участь у святкових демонстраціях, організація вечорів відпочинку, участь у виборчій кампанії, культпоходи, вечори зустрічей із письменниками, художниками й артистами та ін. Посилюючи свій вплив, ЦК КП(б)У в грудні 1929 р. прийняв постанову про запровадження у ВНЗ політгодин. Наприкінці січня 1930 р. парторганізація ДІНО прийняла рішення про перехід із 1 лютого 1930 р. на нову систему політпросвітрова. Для цього в кожній академічній групі вводилися обов'язкові дві години на декаду для проведення політзанять (ця система діяла майже 60 років).

Громадсько-політична робота поза стінами ВНЗ розвивалася відповідно до політичної ситуації в країні. Широкого розмаху набула діяльність спеціального осередку ліквідації неписьменності (лікнеп), який у лютому 1926 р. нараховував 375 членів. Особливо велику роботу проводили серед червоноармійців та допризовників. Значне місце займала діяльність, пов'язана з перетворенням села. Студенти й викладачі брали активну участь у посівній та збиральній кампаніях, у заготівлі хліба, сприяли підвищенню агрономічних знань селян тощо. До сіл направлялися пропагандисти, у районах відкривалися агрокурси.

Дніпропетровський ІНО надавав велику допомогу загальноосвітній школі шляхом організації конференцій і консультацій, різноманітних курсів для працівників освіти, зустрічей-звітів випускників інституту тощо. Усе це сприяло вчительським кадрам Придніпров'я робити вагомий внесок у справу культурної революції. Важливу місію в ці роки виконував і осередок МОПР, у якому до кінця 1929 р. тільки на факультеті професійної освіти нараховувалось 410 чол. Студенти збирали кошти для надання допомоги страйкуючим робітникам

і політв'язням капіталістичних держав, вели листування із зарубіжними країнами.

У виховній роботі широко використовувалась преса. На кінець 1920-х рр. з'явилася можливість видавати власну друковану газету. 26 січня 1930 р. на засіданні партбюро ДІНО затвердили склад редколегії. Газета «За більшовицькі і педагогічні кадри» почала виходити 1932 р. як спільний орган парткому КП(б) У, АКСМУ, профкомів і місцевих комітетів фізико-хіміко-математичного інституту й інститутів професійної освіти та соціального виховання. Разом із цією газетою виходили і стіннівки: «Гальванометр» на фізичному факультеті, «Штурмовик» на математичному та ін. Після відновлення університету газета змінила свою назву і з третього номера, що вийшов 17 листопада 1933 р., почала називатися «За більшовицькі наукові кадри». Нова назва газети, як пояснювалося в передовій, пов'язувалася зі зміною цілей підготовки – тепер університет буде «готовити кваліфікованні наукові кадри для нужд строительства социализма». Крім того, вона стала загальноуніверситетською газетою. У Дніпропетровську також виходила міжвузівська багатотиражна газета «Студент Жовтня». На республіканському рівні видавався студентський журнал «Студент революції».

У 1926 р. виповнилося п'ять років із дня організації ІНО. Правління інституту вирішило звернутися в Наркомос із проханням щодо назви ВНЗ. 11 червня 1926 р. на засіданні правління прийняли рішення «Про порушення клопотання перед НКО про дозвіл іменуватися «Інститутом народної освіти ім. Франка». Однак відповіді не надходило.

Два роки потому у зв'язку з 60-річчям Н. К. Крупської президія Всеукраїнського центрального виконавчого комітету постановила 27 лютого 1929 р. відзначити ювілей. А 28 лютого 1929 р. секретаріат ВУЦВК прийняв рішення присвоїти ім'я Н. К. Крупської Інституту народної освіти в Харкові та робітфаку при ньому. Однак із незрозумілих досі причин Наркомос не погодився із цим, і секретаріат на засіданні 13 квітня 1929 р. вимушений був відмінити попереднє рішення та ухвалив підшукати інший Інститут народної освіти.

Почались пошуки необхідного об'єкта. Називались різні ВНЗ. Наприкінці травня сформувалася думка, що ім'я Н. К. Крупської слід дати Дніпропетровському інституту народної освіти. 1 липня 1929 р. до ВУЦВК надійшла доповідна записка такого змісту: «Наркомпрос вважає, що назву імені Н. К. Крупської треба надати Дніпропетровському інституту на-

родної освіти, зважаючи на те, що місто Дніпропетровськ є великим робітничим центром і що Дніпропетровський інститут народної освіти має всі дані для дальшого розвитку та зміцнення. На підставі наведеного Нарком освіти подає проект відповідної постанови ВУЦВК'у¹⁸. У результаті цього було прийняте рішення і з другої половини 1929 р. до назви ДІНО додалося «імені Н. К. Крупської».

У другому півріччі 1926 р. відбулася зміна керівництва ДІНО у зв'язку з відкликанням ректора М. М. Кашкарова у розпорядження ЦК. Серед кандидатур, які висувалися на цей пост, були такі: Гадзинський із Одеси та ректор Херсонського інституту народної освіти Ярославенко. Із цього приводу відбувалося листування між наркомом народної освіти О. Я. Шумським та його заступником Я. Ряпшо. Нарком наполягав на кандидатурі Гадзинського, однак результат був несподіваним. 1 грудня 1926 р. ректором затвердили Н. Л. Александрова – колишнього випускника ДІНО. Можна припустити, що раптова зміна початкових планів пов'язана зі звинуваченнями в цей період на адресу О. Я. Шумського в «націонал-уклонизме», що потягло подальше звільнення його з посади наркома освіти.

Перші 5 років існування ІНО показали, що трьох років навчання недостатньо для підготовки хорошого спеціаліста. До того ж у ДІНО давно дійшли висновку, що крім загальних основ методики викладання необхідно знати методику викладання різних предметів. Навчальні плани факультету соціального виховання, за якими, починаючи з 1925 р., проходили заняття на старших курсах, не передбачали спеціалізації з методики викладання окремих дисциплін, а нові, розраховані на чотирирічний цикл, у яких значне місце відводилося спеціалізації, до старших курсів дійшли б тільки через два роки. Тому ДІНО самостійно запровадив таку спеціалізацію на останньому курсі, студенти якого навчалися ще за старими програмами, і звернувся після цього до Наркомосу з проханням про дозвіл, який отримав у лютому 1927 р.

Таким чином, ДІНО ще до офіційного переходу на чотирирічний цикл навчання в інститутах народної освіти працював за різними спеціалізаціями, що значно підвищувало якість підготовки фахівців. У 1927 р. на факультеті соціального виховання за чотирирічним навчальним планом почалося викладання студентам набору 1925 і 1926 рр., а на факультеті профосвіти – студентам набору 1924, 1925 і 1926 рр.

теті профосвіти – студентам набору 1924, 1925 і 1926 рр.

У другій половині 1920-х рр. поступово почали поновлюватися в рамках ІНО різні спеціалізації та відділення. Отже, відбулося повернення, поки ще окремо в рамках ІНО, спеціалізацій за університетським типом.

У 1927 р. управління Укрпрофосвіти зробило ще одну спробу обмежити й без того скромні можливості Дніпропетровського інституту народної освіти в галузі виховання творчої інтелігенції. Воно повідомило керівництву інституту, що «секція літературно-лінгвістична факпрофосу ВІНО скорочується, а тому з цього року не передбачається робити прийому до неї. Пропонується подати до НКО проект послідовного скорочення згаданої секції, а також про можливість злиття літературно-лінгвістичної секції з історичною»¹⁹. Не виключено, що таке рішення було прийняте в загальному руслі боротьби з українською національною інтелігенцією.

Декан факультету профосвіти С. П. Циммерман звернувся до правління ІНО з листом, у якому закликав не закривати секцію мови й літератури при соціально-економічному відділенні. Він мотивував це тим, що значна кількість його випускників стала журналістами, письменниками, поетами в Києві, Дніпропетровську та інших містах, деякі працюють у науково-дослідних інститутах, не говорячи вже про тих, хто трудиться на педагогічній ниві... Крім того, він підкреслював, що українізація потребує солідної наукової підготовки, щоб не перетворитися суцільно на спекуляцію.

Боротьба за збереження цього напрямку в ДІНО тривала й далі. У 1928 р. ректор ДІНО Н. Л. Александров у листі до Наркомату освіти просив: «... а) залишити в наступному 1928/29 академічному році III курс секції Мови та Письменства поруч із IV курсом, що є... продовженням цього річного III курсу; б) доручити секції протягом того ж наступного академічного року розробити положення про переведення Секції на становище самостійного відділу факультету, зі спеціалізацією з першого курсу»²⁰.

Управління професійної освіти негативно поставилося до цієї ідеї. І все ж таки в ДІНО дійшли висновку, що необхідно не тільки організувати різні спеціалізації та напрями, але й відкривати нові факультети. У липні 1929 р. інститут звернувся до Укрголопрофосу з проханням реорганізувати фізико-хімічне відділення факультету профосвіти таким чином, щоб на його базі створити окремий хімічний факультет із п'ятирічним терміном

навчання. Укрпрофос заборонив ДІНО самостійні дії, але все ж повідомив, що питання розглядається. У жовтні 1929 р. правлінням ДІНО була направлена в Наркомос доповідна записка з нагадуванням про клопотання, подане в квітні, щодо відкриття словесного відділення. Але керівництво Наркомосу визнало це недоцільним, вважаючи, що вчителів мови й літератури може готувати вже існуюче соціально-економічне відділення.

Час ішов, а питання про відкриття відділення словесності не вирішувалося. Новий ректор ДІНО В. М. Фідровський відправив ще одне обґрунтування, у якому писав: «Справа викладання мови і літератури на Дніпропетровщині та в інших округах, що їх ДІНО має забезпечити новими педсилами, перебуває у загрозовому стані... У найкращому разі викладають учителі колишніх гімназій, але це стосується лише російської мови й літератури, щодо української мови й літератури, то її викладають здебільшого не фахівці... Таке становище негативно відбивається на українізації та розвиткові української культури, національною

[за] формою й пролетарською [за] змістом, а також впливає на зниження загального рівня письменності.

Ця справа стояла гостро на IV Окружному з'їзді профспілки РОБОСу Дніпропетровщини, де й винесена резолюція про необхідність відділу мови й літератури при ДІНО...

Правління ДІНО прохає затвердити при ДІНО перший курс відділу мови і літератури як базу для дальшого поступового розвитку цього відділу»²¹.

У січні 1930 р. В. М. Фідровський, заручившись підтримкою Всеукраїнського комітету хімізації, повторив запит про перетворення фізико-хімічного відділення на хімічний факультет із педагогічним спрямуванням.

Перетворення, яких добивався Дніпропетровський інститут народної освіти в організації навчального процесу, та зміст навчання були на часі. Їх необхідність уже добре відчувалася й у вищих ешелонах влади. І ці перетворення стосувалися розробки нових принципів вищої освіти.

3.3. ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ІНО І РЕФОРМА ВИЩОЇ ШКОЛИ НА ПОЧАТКУ 1930-х рр.

Надумана система вищої освіти в Україні, що сформувалася наприкінці 1910-х – на початку 1920-х рр., викликала сильні суперечності з потребами народного господарства, перешкоджала культурному розвитку республіки. Тому зростала кількість спроб повернути систему університетської освіти в різних галузях знання.

Реформа, що почалася, відбувалася в певній послідовності. Спочатку в 1928 р. липневий пленум ЦК ВКП (б) запропонував приступити з 1928/29 навчального року до уніфікації системи технічної освіти в СРСР. У вересні 1929 р. ЦВК і РНК СРСР прийняли постанову «Об установлении единой системы индустриально-технического образования»²². На цій підставі вводилася єдина загальноосвітня середня школа-десятирічка, яка повинна була стати базою для вищої освіти. Багато з технікумів, залежно від стану матеріальної бази та викладацького складу, або перетворювалися на інститути, або зливалися з ними, або ставали середніми спеціальними навчальними закладами.

У країні формувалась єдина система вищої освіти. При цьому шляхи реорганізації інститутів народної освіти в Україні пропонувалися різні. В офіційних документах українського Наркомосу, починаючи з 1928/29 навчального року, вже застосовувалися такі терміни, як «індустріально-педагогический институт» (на базі колишніх факультетів профосу) та «інститут соціального виховання» (на базі факультетів соціального виховання).

Ректор ДІНО В. М. Фідровський виступив із публікацією в березні 1930 р. на сторінках газети «Зоря» із міркуваннями щодо майбутньої реформи вищої школи: «Замість старих і мало пристосованих до вимог теперішнього моменту факультетів профосу, соцівху і молодшого концентра організується індустріально-педагогічний інститут соціального виховання. Індустріально-педагогічний ВИШ Дніпропетровська має такі факультети та відділи: механіко-технічний, технохімічний, економічний, літературно-лінгвістичний, історичний, агробіологічний. Термін навчання – 3-4 роки. Інститут комуністичного виховання:

механіко-математичний, суспільствознавчий, агробіологічний, дошкільний відділ. Термін навчання – 3 роки»²³.

Перший ВНЗ повинен був готувати педагогів для фабрично-заводських училищ (ФЗУ), професійних шкіл і технікумів – як загальних, так і спеціальних предметів. Інститут комуністичного виховання здійснював підготовку викладачів для шкіл сільської молоді, семирічних і десятирічних трудшкіл і т. д. Але й такий поділ ІНО, що передбачався, не вирішував багатьох проблем. Газета «Зоря» писала 14 травня 1930 р. : «Окремо стоїть питання про ІНО. З пролетарськими резервами тут просто катастрофа. Робітники не йдуть до ІНО. Причин цьому багато: мала стипендія, не дуже блискучі перспективи тощо. Але ж потреба в педагогах у нас найгостріша... Нарада в ІНО ухвалила з цього приводу «порушити клопотання про збільшення стипендії, про впорядкування оплати педпрацівників тощо».

Подальша доля ДІНО була визначена низкою постанов Раднаркому УСРР. Так, 12 червня 1930 р. на засіданні уряду республіки, яке

відбулося під головуванням В. Я. Чубаря, було розглянуте питання про організацію ВИШРів та ВТИШРів і прийняте таке рішення:

«На розвиток постанов Союзного Уряду та постанови РНК УСРР від 3 квітня ц. р. «Про забезпечення підготовки кадрів фахівців для народного господарства» згідно з п'ятирічним планом Рада Народних Комісарів УСРР ухвалює провести реорганізацію існуючих багатопрофільних ВИШРів та ВТИШРів, спеціальних інститутів, розгалужуючи, як правило, ці ВИШРі та ВТИШРі, а в разі потреби, з'єднаючи відповідні факультети різних ВИШРів в єдині інститути відповідних галузей (до 1 липня 1930 р.)... Ураховуючи велику потребу народного господарства в кадрах дослідників, а також потребу збільшеної мережі середніх учбових закладів в педагогічних кадрах, доручено Наркомосвіти утворити спеціальні хіміко-фізико-математичні інститути на базі хімічних і фізико-математичних факультетів Харківського, Київського, Одеського і Дніпропетровського Інститутів Народної Освіти»²⁴.

Таблиця 2

Кількісний склад студентів Дніпропетровського університету (КВІНО, ДІНО) у період реорганізації системи народної освіти

Навчальний рік	1918/19	1919/20	1921/22*	1922/23	1923/24	1924/25	1925/26	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931**
Університет												
1. Фіз.-мат. ф-т	500	770										
2. Юр. ф-т	600	990										
3. Іст.-філол. ф-т	500	485										
4. Мед. ф-т	1150	1855										
КВІНО												
1. Ф-т проф. освіти			1407	962	723	911	871	639	721	680		
2. Ф-т соц. виховання			144	187	131	273	314	545	455			
3. Робітфак					110	146	194		208	270		
ДФХМІ											930	451
ДІСВ											722	563
ДІШО												446
Усього	2750	4100	1551	1149	964	911	1290	1147	1266 (без робіт, ф-ту)	1343	1922	1460 (без робіт, ф-ту)

Примітки.

Усі відомості наведені на початок навчального року. Відсутні дані за 1920/21 та 1932/33 навчальні роки – час докорінної реорганізації, коли студентський контингент був розкиданий по різних структурних підрозділах.

*На 1 січня 1922 р.

**На 1 січня 1931 р.

Відповідною була й загальносоюзна постанова ЦВК і РНК СРСР від 23 липня 1930 р. «О реорганизации высших учебных заведений, техникумов и рабочих факультетов», згідно з якою факультети багатопрофільних вищих навчальних закладів перетворювалися на самостійні навчальні заклади (вузькопрофільні) і передавалися в підпорядкування відповідних наркоматів. Оскільки в РРФСР ще залишалися університети, на такі інститути стали перетворювати окремі університетські факультети після їх розформування.

В Україні університетів уже не існувало, але функціонували прямі спадкоємці колишніх університетів – інститути народної освіти. Тому вже після згаданої постанови РНК РРФСР, ґрунтуючись на своєму рішенні від 12 червня 1930 р., Раднарком УСРР на засіданні 11 серпня 1930 р. серед інших питань розглянув і питання «Про реорганізацію мережі і системи педагогічної освіти». У протоколі цього засідання було зафіксоване таке рішення: «...Виходячи з засад встановленої системи педагогічної освіти затвердити на 1930–31 рік, використавши наявну базу, таку мережу учбових педагогічних закладів:...»

Інститути

16. Дніпропетровський фізико-хіміко-математичний інститут (ДФХМІ) з відділами фізики, хімії, математики.

17. Дніпропетровський педагогічний інститут Профосвіти з факультетами соціальних наук, біологічних і виробничого навчання.

18. Дніпропетровський інститут соціального виховання з факультетами шкільним і дошкільним...»²⁵.

Відповідно до проекту реорганізації педагогічних ВНЗ України в Дніпропетровську вона здійснювалася таким чином. Факультет профосвіти, у складі якого на момент реорганізації налічувалося 680 студентів, був ліквідований. Із нього виокремилися фізико-математичне й хімічне відділення, на основі яких були створені фізико-хіміко-математичний інститут із відділеннями фізики, хімії і математики. На базі агробіологічного, соціально-економічного, літературно-лінгвістичного відділень факультету професійної освіти утворився Інститут професійної освіти з біологічним, соціально-економічним і літературним відділеннями. Серед директорів Дніпропетровського педагогічного інституту професійної освіти (ДППО), які змінювалися досить часто, у цей період працювали Ю. Д. Тріюдіал, М. Х. Калачник та ін.

Факультет соціального виховання перетворився на Інститут соціального виховання,

при цьому дошкільне відділення перевели в Новомосковський педтехнікум. Російське відділення молодшого концентра ліквідували і замість нього створили педтехнікум. В інституті повинні були організуватися шкільний, дошкільний і художньо-педагогічний факультети. Наприкінці жовтня 1930 р. в Інституті соціального виховання функціонували кафедри педагогіки, дидактики, політехнізації, політекономії, діалектичного матеріалізму, загальної історії, історії України, мовознавства, літератури, математики, фізики, хімії, зоології, ботаніки, агрономії, педології, анатомії та фізіології, геології та географії, воєнних дисциплін. Директором інституту призначили В. М. Фідровського. Основним корпусом новоствореного інституту став будинок на вул. Московській, 5.

На початку 1933 р. у Дніпропетровському інституті соціального виховання директором став уже Б. М. Шляхов. Тоді інститут остаточно перевели до Новомосковська в повному складі з такими факультетами: техніко-математичним, історико-економічним, агробіологічним. При ІСВ був також Дніпропетровський вечірній педолого-педагогічний відділ. У 1933 р. його ліквідували й перевели на заочну форму навчання. 1 лютого 1933 р. він був затверджений як Новомосковський.

ДФХМІ був створений у складі трьох факультетів, або відділів: фізичного, математичного, хімічного. Основним корпусом для ДФХМІ став будинок на просп. Карла Маркса, 9. Після поділу ДІНО директором ДФХМІ був призначений Кондрацький, але в 1932 р. цю посаду посіла Р. С. Ринська. У 1930–1931 рр. вона очолювала у ДФХМІ партійний осередок. Після закінчення інституту її висунули на керівну посаду директора ДФХМІ.

При Дніпропетровському ФХМІ діяла мережа таких робітфаків: 1) денний; 2) вечірній; 3) змінний на заводі; 4) змінний у радгоспі. В Інституті професійної освіти робітфаків було три: 1) денний; 2) вечірній; 3) змінний на заводі «Комінтерн».

У квітні 1931 р. у ДФХМІ працювали такі кафедри: неорганічної хімії, органічної хімії, органічної технології, фізичної хімії, геохімії, фізики, математики, діалектичного матеріалізму, політекономії, геометрії, диференціального числення, механіки, теоретичної фізики, педагогіки. Вже на початку 1931/32 навчального року математичний факультет ДФХМІ складався з 10 кафедр: аналізу нескінченно малих, геометрії, експериментальної фізики, теоретичної фізики, політекономії, діалектичного

матеріалізму, військових наук, прикладної механіки, хімії.

Кількісний склад студентів за даними на 1 січня 1931 р. у цих інститутах був таким (табл. 3):

Таблиця 3

Кількісний склад студентів ВНЗ, створених на основі ДІНО

Інститут	Кількість викладачів	Кількість студентів				Загалом	У тому числі жінок
		I	II	III	IV		
ДІСВ	79	229	186	155	–	563	358
ДІПШО	41	174	108	68	96	446	160
ДФХМІ	97	215	78	98	60	451	183

Із таблиці випливає, що професорсько-викладацькими кадрами новостворені інститути були укомплектовані досить нерівномірно. У процесі реорганізації не було враховано, що в Дніпропетровському ІНО склався достатньо працездатний колектив із єдиною матеріальною базою. У результаті його механічно поділили між трьома новими інститутами. Після цього до Інституту професійної освіти, наприклад, відійшли навчальний корпус на просп. Карла Маркса, 18 (нині навчальний корпус № 2), флігель у дворі цього корпусу, професорський триповерховий будинок на вул. Клари Цеткін, 12, будинки «А», «Б», «В» по вул. Шевченківській, 59, а також будинок на Шевченківській, 58. Але цього було замало, щоб створити нормальні умови для навчання та проживання студентів.

Після переїзду Інституту соціального виховання до Новомосковська НКО УСРР передав у розпорядження Інституту профосвіти гуртожиток першого інституту, але він уже був зайнятий іншими організаціями. Приміщень для проведення навчальних занять не вистачало, частину кімнат (для робітфаку) Інститут профосвіти орендував.

Багато викладачів ДІНО не перебували в штаті, а були сумісниками. Невизначеність майбутніх інститутів, послаблення їх матеріальної бази внаслідок розподілу приміщень і майна призвели до того, що велика група викладачів у період реорганізації залишила ВНЗ. Нестача викладачів негативно впливала на наукову й навчальну роботу.

Такий стан був характерний не тільки для ДІНО, але й для інших ВНЗ України. Наприклад, восени 1930 р. Одеський інженерно-меліоративний інститут оголосив конкурс на заміщення вакантних науково-викладацьких посад, вимагаючи від професорів наявності лише вищої освіти і педагогічного стажу, а від доцентів і асистентів – вищої освіти. Навіть у такому

найстарішому ВНЗ, як Дніпропетровський гірничий інститут, у 1929/30 навчальному році не вистачало 17 викладачів, у тому числі 8 професорів. Певну роль відіграли і репресивні заходи більшовицького режиму проти старих кадрів²⁶.

Водночас таке структурування нових ВНЗ, а особливо запровадження мережі спеціалізацій, значно підвищили підготовку не тільки суто педагогічних, але й наукових кадрів. Найбільше вплинули на цей процес фізико-хіміко-математичні інститути, у тому числі й ДФХМІ. Уперше в практиці вузівського навчання в Україні у виробничому профілі випускників з'явилися спеціальні вказівки на дослідницьку підготовку. Так, у ДФХМІ (станом на 1 квітня 1931 р.) існували такі виробничі профілі випускників (табл. 3 наводиться в оригінальному вигляді).

У 1931/32 навчальному році в ДФХМІ навчалось вже 657 студентів, у ДІПШО – 686 студентів, у Інституті соціального виховання – 697 студентів.

Порівняння чисельності студентів у січні 1931 р. та наприкінці 1931 /32 навчального року свідчить, що за два роки у ВНЗ, що виникли на базі ДІНО, кількість студентів збільшилася на 580 чол. (майже на 40 %). Цьому сприяло і створення в 1930–1933 рр. при ДІПШО та ДФХМІ вечірніх відділень. У табл. 4 наведені статистичні дані, що відображають динаміку зміни складу студентів починаючи з 1918 р.

Як бачимо, із самого початку діяльності Катеринославський університет був потужним центром вищої освіти. Потім у зв'язку з переведенням його до рівня вчительського інституту старих часів із трирічним циклом навчання його статус понизився, а відтак і контингент студентів зменшився до мінімальної кількості. Перехід на чотирирічне навчання, введення нових (точніше, поступове поновлення старих) чотирьох спеціалізацій плідно вплинуло на покращення діяльності ДІНО. Кількість бажаючих навчатися в ДІНО почала швидко зростати в 1930 р.

Виробничі профілі випускників Дніпропетровського фізико-хіміко-математичного інституту

Факультет	Секція (сектор)	Термін навчання	Основна спеціальність	У яких установах може працювати	У якій галузі	Дод. спеціальність	Перспектива
Хімічний (дослід.)	Неорганіки	4 р.	Хімік-аналітик у галузі мінеральної пром-сті, фізико-хімік у галузі мінеральної пром-сті	НДІ і лабораторії	Металургія, геохімія	Геохімік	Аспірантура
	Органіки	4 р.	Хімік-синтетик у галузі органічної пром-сті	- // -	Коксобензолна галузь (великий синтез)		Аспірантура
Хімічний (пед.)		4 р.	Викладач неорг., фіз., аналіт. хімії		Середні навчальні заклади. Фізико-хімік у галузі органічної пром-сті, ФЗУ, технікуми, робітфаки		Аспірантура
Фізичний (дослід.)	Хім. фізики	4 р.	Фізик-дослідник у галузі хім. фізики	НДІ, лабораторії заводів	Лабораторії техніки безпеки у гірн. пром-сті, автотранспортні в-ва, газова оборона с/г, лабораторії		Аспірантура
	Рентгенології	4 р.	Фізик-дослідник у галузі рентген. дослідження матеріалів		Металургійні процеси		
Фізичний (пед.)		4 р.	Викладач фізики	Середні навчальні заклади		Викладач електротехн.	Аспірантура, асист. ВНЗ, НДІ
Математичний (дослід.)	Статистики	4 р.	Математик-дослідник у галузі вищих мат. обчислень	НДІ	Лабораторії трестів, пром. об'єднань, проектних бюро		Аспірантура, НДІ
	Механіки	4 р.	Математик у галузі механіки	Трест точної механіки	Кінематика механізмів		- // -
Математики		4 р.	Викладач математики	Навчальні заклади		Викладач механіки, графічної граматики	- // -
Біологічний (дослід.)	Ботаніки	4 р.	Дослідник-ботанік, дослідник-фітопатолог (фізіологія рослин)	Науково-дослідні лабораторії інститутів, підприємств			- // -

Факультет	Секція (сектор)	Термін навчання	Основна спеціальність	У яких установах може працювати	У якій галузі	Дод. спеціальність	Перспектива
	Зоології	4 р.	Дослідник-гідробіолог	- // -			- // -
Біологічний (пед.)		4 р.	Викладач біологічних дисциплін	Середні навчальні заклади			
Соціальних наук, відділ історико-економічний	Історії	3 р.	Викладач історичних дисциплін	- // -			
	Економіки	3 р.	Викладач економічних дисциплін	- // -			
	Філософії	3 р.	Викладач філософських дисциплін	- // -			
Літературно-лінгвістичний	Літератури	3 р.	Викладач укр., рос, всесв. літератури	- // -			

3.4. ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ НАПРЯМІВ І НАУКОВИХ ШКІЛ

Для початку 1920-х рр. була характерною реорганізація форм наукової діяльності. Університетська наука як організаційна форма заперечувалась. Позадержавні форми наукової діяльності (наукові товариства, асоціації, гуртки) тільки почали поновлюватися, або заново організовуватися. Розвиток науки в Радянській Україні проходив із серйозними труднощами. Багато хто із учених почали виїздити до Росії, де університети не зазнали такої реорганізації і не перетворилися на звичайні педагогічні ВНЗ. Становище було важке, і в цих умовах 2 грудня 1921 р. вийшла постанова Раднаркому УСРР «Об учреждении научно-исследовательских кафедр в главнейших центрах Украины», яка спрямовувалася на розви-

ток наукових досліджень і підготовку наукових кадрів²⁷.

У Катеринославі спочатку утворилося 11 таких кафедр, однак життєздатними виявились 8, із них 2 – створені на базі Інституту народної освіти: кафедра історії України (вивчення історії Запоріжжя) – керівник – професор Д. І. Яворницький і кафедра органічної хімії – керівник професор Д. П. Коновалов. Зауважимо, що ІНО передбачав організувати на своїй базі за фізико-математичним циклом не менше ніж 8 науково-дослідних кафедр, у тому числі фізичної хімії (керівник – професор Г. Ю. Тимофеев), астрономії (професор С. Б. Шарбе), математики (професор Г. О. Грузинцев), механіки (професори О. М. Динник

і Я. І. Грдіна), зоології (професори Т. Є. Тимофєєв і Л. В. Рейнгард), фізіології тварин (професор В. М. Архангельський), ботаніки (професор Д. О. Свіренко). Крім того, нарада професорів КВІНО визнала можливим створити науково-дослідні кафедри органічної і неорганічної хімії та мінералогії з геологією. Доповідь комісії, підписану Л. В. Писаржевським і Д. О. Свіренком, надіслали в Наркомат освіти у Харків – тодішню столицю Радянської України.

У Наркоматі освіти, однак, прийняли рішення відкрити науково-дослідні кафедри фізико-математичного циклу, в основному на базі харківських ВНЗ. Це спричинило виїзд викладацького складу з Катеринослава: виїхав до Харкова Г. Ю. Тимофєєв, до Ленінграда – Д. П. Коновалов, до Одеси – Д. О. Свіренко та ін. Проте вчені КВІНО прагнули підтримати університетський дух і стиль роботи навіть за таких умов. Вони почали організовувати студентські наукові гуртки, які завжди були традиційно «сильними» в університетах до радянської доби (результати студентських досліджень тоді публікувались у наукових виданнях, у тому числі інститутських), і стали на шлях підготовки майбутніх учених через систему таких гуртків. Одним із перших при факультеті соціального виховання в жовтні 1921 р. утворили педагогічний гурток, потім у січні 1923 р. – біолого-експериментальний при ІНО, восени 1923 р. – соціально-історичний. У березні 1924 р. організували зі своїм статутом хімічний гурток.

Організаційна структура цих гуртків у КВІНО була такою: гурток мав статут, його очолювало правління, до якого обиралися видатні вчені й деякі студенти. Наприклад, до правління соціально-історичного гуртка входили професори М. Ф. Злотников, М. В. Бречкевич. Працювали декілька секцій – із вивчення історії України (керівник – Д. І. Яворницький), російської історії, революційного руху, археологічна секція. До правління хімічного гуртка входили Л. В. Писаржевський, В. А. Ройтер, С. З. Рогинський, К. С. Ляликов та ін. Причому діяльність гуртків вирізнялася активністю. На засіданнях із доповідями виступали як викладачі, так і студенти. Це була гарна школа для майбутніх наукових працівників.

Однією з найважливіших умов подальшої наукової підготовки студентів було впровадження у практику навчання семінарів підвищеного типу. Положення про ці семінари було підписане головою Державної науково-методичної комісії Я. Ряппо і затверджене 10 січня 1927 р. Завданням семінарів стала під-

готовка студентів старших курсів за основними теоретичними дисциплінами до науково-дослідної роботи, сприяння набору кандидатів до аспірантури для науково-дослідних кафедр та інститутів. У ці семінари приймали студентів двох останніх курсів, і в разі позитивних рекомендацій із наукової та громадської сторони вони могли направлятися до аспірантури. Семінари «виростали», природно, із наукових гуртків і об'єднували талановиту молодь, яка відіграла в подальшому важливу роль у розвитку наукових досліджень та організації науки в Дніпропетровську.

Наприклад, на факультеті профосвіти спочатку працював математичний гурток під керівництвом Г. О. Грузинцева та І. Ю. Огівецького. Згодом (у 1927/28 навчальному році) створили семінар підвищеного типу із математики. Про рівень цього семінару свідчать спогади одного з його учасників (у майбутньому академіка АН СРСР, лауреата державних премій СРСР та України) С. М. Нікольського. За його спогадами серед учасників семінару були студенти ДІНО – майбутні відомі вчені та викладачі М. І. Алхімов (доцент, кандидат фіз.-мат. наук, зав. кафедри математичного аналізу ДДУ, заслужений діяч вищої школи), В. М. Дубровський (д-р фіз.-мат. наук, фізичний факультет МДУ), Я. Л. Шапіро (доцент, канд. фіз.-мат. наук, професор Горьковського університету), Т. Я. Загорський (доцент, канд. фіз.-мат. наук, професор Дніпропетровського інженерно-будівельного інституту), Б. Д. Франк (д-р фіз.-мат. наук, ЦАГІ), Ю. Я. Доронін (доцент, кандидат фіз.-мат. наук, зав. кафедри математики Дніпропетровського інженерно-будівельного інституту), В. Т. Пінкевич (доцент кафедри теорії функцій ДДУ, кандидат фіз.-мат. наук), Є. С. Степанів (доцент кафедри математики Дніпропетровського гірничого інституту, кандидат фіз.-мат. наук) та ін.

«Після утворення фізико-хіміко-математичного інституту, – згадував видатний учений, – починаючи з 1932 р., значну роль у розвитку математичних досліджень у Дніпропетровську відіграли всесвітньо відомі математики П. С. Александров, А. М. Колмогоров. На запрошення математичного товариства в Дніпропетровську та дирекції ФХМІ ці фахівці, відповідно в галузі теорії ймовірностей та математичної статистики і геометрії, почали приїздити до Дніпропетровська з циклами лекцій із проблем математики. Ця практика була продовжена і після відродження університету»²⁸.

Напередодні 1927/28 навчального року найбільш відомими в ДІНО були семінари підви-

щеного типу за такими науковими напрямками: зоологія (керівник – Л. В. Рейнгард), ботаніка (керівник – О. В. Рейнгард), загальна історія (керівник – М. В. Бречкевич), історія України (керівник – В. О. Пархоменко), російська історія (керівник – М. Ф. Злотников), математика (керівники – Г. О. Грузинцев, І. Ю. Огієвецький), фізика (керівник – А. Е. Малиновський), хімія (керівник – Л. В. Писаржевський), українська мова (керівник – П. О. Єфремов), органічна хімія (керівник – Ю. В. Коршун), загальна методологія мовознавства (керівники – Ю. А. Фохт, С. П. Циммерман).

Так поступово поновлювалася за нових історичних умов фундаментальна наука університетського типу, оскільки вже й в урядових колах почали розуміти, що «чиста» наука не є схоластика, вона – основа багатьох найважливіших напрямів розвитку народного господарства.

Поступово в Дніпропетровському ІНО розвивалися головні напрями науково-дослідної діяльності, хоча це важко було зробити за умов тодішньої основної спрямованості інституту – підготовки педагогів для середніх навчальних закладів. Слід відзначити спадкоємність у розвитку багатьох наукових напрямів. Колективи молоді, як правило, формувалися навколо визначних учених, які працювали на той час у ДІНО. Саме ці вчені, більшість з яких представляла стару, дореволюційну професуру, багато в чому визначили наукові перспективи в Дніпропетровському університеті. У подальшому нові покоління науковців заснували цілий ряд раніше невідомих напрямів, однак саме спадкоємність у науці допомогла їм відбутися як дослідникам.

На 28 кафедрах ІНО активно велася наукова робота. Особливих успіхів досягли кафедра органічної і технічної хімії (завідувач – професор Ю. В. Коршун), кафедра історії України і місцевого краю (завідувач – професор Д. І. Яворницький), української мови і літератури (завідувач – професор П. О. Єфремов), російської історії та історії російської культури (завідувач – професор М. Ф. Злотников), психології (завідувач – професор Д. Б. Франк), мовознавства і методології історії літератури (завідувач – професор М. Я. Немировський) та ін.

У цей же період в ІНО обіймають посади завідувачів кафедр ряд визначних учених: кафедра фізики – професор А. Е. Малиновський – колишній викладач Кам'янець-Подільського університету; хімії (факультет соціального виховання) – професор К. В. Ролл; анатомії людини – доцент М. М. Марич; російської

мови – професор Ю. А. Фохт та ін. На кафедрі загальної історії починає працювати професор М. В. Бречкевич, який переїхав із Казані. На цей час були підготовлені монографії М. О. Кабанова «Педагогическая физиология» і О. О. Дерново-Ярмоленка «Педагогические основы детского сада»; «Учебник ботаники» Д. О. Свіренка та ін.

Традиційно «сильними» були в Катеринославі дослідження з біології. Ще до створення університету тут довгі роки працював відомий український ботанік І. Я. Акінфієв – один із засновників Катеринославського наукового товариства, дійсний член Новоросійського, Харківського, Московського товариств дослідників природи і ряду інших, енергійний дослідник флори південно-східної України. Його учнями були академік АН СРСР О. А. Гроссгейм, професор ДІНО та університету М. П. Акімов та інші відомі вчені. На жаль, у 1919 р. І. Я. Акінфієв помер, залишивши нездійсненими багато своїх задумів. Він є одним із засновників кафедри ботаніки, і його знаменитий «Гербарій екатеринославской флоры», відзначений вітчизняними і закордонними нагородами, і сьогодні використовується в ході підготовки ботаніків-дослідників у Дніпропетровському університеті²⁹.

Визначними спеціалістами і прекрасними педагогами, які працювали ще на Вищих жіночих курсах, були біологи – професори Леонід та Олександр Рейнгарди, М. В. Цингер, В. П. Курчинський та ін. У галузі фізіології тварин активно працював учень І. П. Павлова – професор В. М. Архангельський. Вискокваліфікованим спеціалістом у гідробіології зарекомендував себе професор Д. О. Свіренко. Важливі дослідження в галузі зоології хребтних були проведені професором В. В. Стаховським, у галузі зоології безхребетних – професором – М. П. Акімовим.

На початку 30-х рр. ХХ ст. у країні нечувано поширилася така хвороба, як малярія. За спогадами професора О. Л. Бельгарда, були періоди, коли через хворобу на роботу виходило не більше половини від усієї кількості працюючих. На кафедрі зоології під керівництвом Л. В. Рейнгарда велося поглиблене вивчення біоекології малярійного комара з метою розробки ефективних засобів боротьби з цим переносником захворювання. Найтісніші контакти були встановлені зоологами університету з відомою школою паразитологів, очолюваною академіком В. М. Павловським.

У 1930 р. Л. В. Рейнгардом разом із учнями, при організаційній підтримці Дніпропе-

тровського обкому КП(б)У, була проведена успішна акліматизація на території Дніпропетровщини живородної рибки гамбузії, яка поїдала личинок малярійного комара. У проведенні цих заходів брали участь студенти і зоологи Дніпропетровського ІНО. Цією акцією був зроблений вагомий внесок у боротьбу зі страшною хворобою. А. В. Рейнгард став організатором і керівником науково-дослідної кафедри біології, що виникла в другій половині 1920-х рр. у ДІНО і займалася фундаментальними питаннями науки (ембріологією, паразитологією, палеозоологією і геоботанікою).

На кафедрі фізіології рослин розгорнув дослідження із вивчення закономірностей росту і розвитку, мінерального харчування, фотоперіодизму професор О. В. Рейнгард. Його великою заслугою була організація в 1929 р. ботанічного саду при ДІНО; він став і першим його директором. О. В. Рейнгард зміг здійснити мрію дореволюційної інтелігенції, яка добивалася відкриття ботанічного саду на початку ХХ ст. Необхідність його створення в умовах різких змін екології краю була підкреслена членами спеціальної ботанічної комісії Катеринославського відділення Російського товариства садівництва, яка у квітні 1914 р. у доповіді про значення ботанічного саду писала: «Усиленный темп культурного развития местности ведет к тому, что скоро совсем не останется ни одного из видов тех растений и трав, свойственных этой местности, которые росли в девственных некогда степях Екатеринославской губернии. Надо не забывать, что много из таких видов совсем уже затеряно. Оставьте же затеряться остальные виды – а это большой грех перед подрастающим поколением, перед грядущей историей. А удержать их может только правильно организованный музей флоры – ботанический сад»³⁰. Необхідно зазначити, що до Великої Вітчизняної війни ботанічний сад розробляв комплексну проблему «Вивчення і освоєння флори, фауни і рослинного світу південного сходу України», у рамках якої велися роботи з інтродукції, акліматизації та фізіології рослин. Засновник ботанічного саду ДНУ похований у ньому відповідно до свого заповіту.

Альгологічну школу в ДІНО представляв Д. О. Свіренко, який повернувся в 1928 р. із Одеси. Завдяки зусиллям цього вченого Дніпропетровськ на довгі роки став провідним центром альгологічної та гідробіологічної науки. Автор відомої монографії «Микрофлора стоячих водоемов» Д. О. Свіренко зробив ве-

ликий внесок у розвиток гідробіологічної науки. Під його керівництвом на кафедрі працювали такі відомі в майбутньому альгологи, як А. Я. Муратова та Е. М. Аптекарь.

Із діяльністю вчених-біологів багато в чому були пов'язані створення відповідної матеріальної бази для розвитку біологічних досліджень, організація перших науково-дослідних інститутів ІНО. Навесні 1924 р. зоологічний відділ крайового музею за ініціативою зоологічного кабінету ІНО був переданий інституту в тимчасове користування (на 2 роки). Напередодні червня 1925 р., після тривалої роботи із урятування експонатів від зараження музейними шкідниками, він був відкритий не тільки для шкільних екскурсій, але й для занять студентів-біологів, оскільки давав можливість ґрунтовно ознайомитися з місцевою фауною. У 1927 р. зоологічний відділ знову повернувся до крайового музею. Однак через деякий час остаточно був переданий університету.

Першим директором зоологічного музею став професор А. В. Рейнгард. Потім тривалий час його незмінним керівником був професор В. В. Стаховський. У подальшому зоомузей університету перетворився на центр фауністичної колекції і, як свідчать спеціалісти, займає за своєю питомою вагою друге (після музею НАН України) місце в державі. Існує він і сьогодні.

У 1928 р. за ініціативою Д. О. Свіренка була заснована ще одна науково-дослідна установа ІНО – гідробіологічна станція. Завдяки її діяльності одержувались унікальні наукові результати. Особливе значення мали висновки, зроблені Д. О. Свіренком, його учнями і співробітниками відносно якісних і кількісних змін, що відбувалися під впливом спорудження греблі. У дніпровських гідробіологічних експедиціях була одержана низка зовсім нових даних із практичних питань розвитку кормової бази для рибного господарства, чистоти води, процесів її замулення і заростання водоростями тощо.

На жаль, багато рекомендацій в умовах жорсткої організаційно-наукової структури й акцентування на індустріальні пріоритети просто не були враховані, однак зберегли своє значення і сьогодні. Крім того, була підготовлена значна кількість спеціалістів із вивчення планктону, бентосу і нектону. Серед них можна назвати П. О. Журавля (у майбутньому професор Дніпропетровського університету), Г. Б. Мельникова (у подальшому професор, ректор університету), П. П. Ширшова

(аспірант Д. О. Свіренка з 1926 р. по 1929 р., у майбутньому учасник перших полярних експедицій, Герой Радянського Союзу).

Цікавий колектив майбутніх великих учених, а тоді студентів, виник завдяки В. М. Архангельському. Серед них П. Є. Моцний, П. М. Зубенко та ін. Навколо Олександра і Леоніда Рейнгардів завжди збиралися захоплені наукою студенти, багато з яких надалі самостійно очолили наукові напрями, наприклад, Т. Н. Забудько, С. М. Бровко, В. В. Горицька, О. В. Гуревич (згодом професор Военно-медичної академії), І. І. Барабаш (у майбутньому професор зоології Воронежського університету).

Біологи ДІНО співробітничали з іншими відомими вченими і науковими центрами. З 1928 р. в ІНО під керівництвом всесвітньо відомого вченого-лісознавця Г. М. Висоцького, який працював тоді в Харкові, О. Л. Бельгард почав розвивати дослідження в галузі лісорозведення в степовій смузі України.

Широкого розмаху набули дослідження з різних розділів хімії, що проводилися в Катеринославському університеті, а потім у ДІНО Л. В. Писаржевським. Значний вплив на розвиток цих досліджень здійснили також роботи професорів Г. Є. Тимофеева і Д. П. Коновалова. Невдовзі після від'їзду Г. Є. Тимофеева в 1922 р. до Харкова професор Д. П. Коновалов був запрошений до Петрограда на посаду голови Головної палати мір і ваги.

Катеринославська губерньська економічна рада, беручи до уваги велике значення, яке мав професор Д. П. Коновалов для науки і промисловості Катеринославщини, навіть виступила з пропозицією просити центр, щоб його залишили в Катеринославі для подальших науково-технічних робіт. Дослідження в галузі органічної хімії, розвинуті ним у Катеринославському університеті та КВІНО, були настільки значними, що український уряд затвердив ще в 1922 р. серед одинадцяти науково-дослідних кафедр у Катеринославі й кафедру органічної хімії під його керівництвом. Передбачалося також, що Г. Є. Тимофеев очолить науково-дослідну кафедру фізичної хімії. Серед учнів Л. В. Писаржевського, які працювали в ті роки в ДІНО і проводили активну науково-дослідну роботу, слід у першу чергу відзначити К. В. Ролл, О. І. Бродського, М. А. Розенберг, В. А. Ройтера, К. С. Ляликова, Ф. І. Березовську, А. І. Занько, В. Ф. Стефановського, М. С. Біленького та ін.

У цей період Л. В. Писаржевський опублікував свої значні праці «Підручник хі-

мії» (1918), «Основы неорганической химии» (1922), «Введение в химию на основе атома и электронного строения молекул» (1926), «От атома к электрону» (1929), «Электрон в электрохимии» (1929), «Диссоциация атомов металла на ионы и электроны и осмотическая теория возникновения тока» (1930), «Неорганическая химия» (1933), О. І. Бродський видав підручник «Физическая химия» (1927), М. А. Розенберг – «Лекции по неорганической химии» (1926), Л. Л. Иванов – «Определитель минералов» (1926). Наукова робота О. І. Бродського в галузі термодинаміки й електрохімії розчинів була відзначена в 1927 р. АН СРСР премією ім. М. Г. Кучерова.

До 1925 р. дуже повільно розвивалися дослідження з фізики. Це було пов'язано з тим, що професори, які обиралися на кафедру фізики, із різних причин не приїздили до Катеринослава. Стан справ значно покращився після приїзду до міста (за запрошенням Л. В. Писаржевського) відомого фізика, професора Кам'янець-Подільського університету, учня Г. Г. де Метца, який пройшов стажування у лабораторіях В. К. Рентгена, П. Ланжевена та інших всесвітньо відомих фізиків, члена Українського наукового товариства А. Е. Малиновського. У вересні 1923 р. він обійняв посади завідувача кафедри фізики Гірничого інституту, професора кафедри фізики ДІНО й очолив при науково-дослідній кафедрі електронної хімії секцію фізики. У ДІНО науковець вів семінар підвищеного типу з фізики, а також із учасників цього семінару організував у Фізхіматінституті на початку 30-х рр. ХХ ст. групу, яка займалася питаннями електронної теорії металів і фізики горіння та вибухів.

До цієї групи входили випускники Дніпропетровського ІНО К. Т. Ткаченко, М. М. Підосинников, Б. І. Наугольников, К. Є. Єгоров, В. І. Данилов, В. С. Россіхін, Є. Є. Плужник, Є. С. Тихонов, М. І. Бражник та ін. Багато хто з них одними із перших у Дніпропетровську захистили дисертації з цієї тематики, стали в майбутньому докторами і кандидатами наук, завідувачами фізичних кафедр у дніпропетровських ВНЗ. Особливе місце серед них належить В. І. Данилову, одному з перших аспірантів Д. Е. Малиновського, який одразу ж проявив себе як серйозний і самостійний дослідник. Він почав розробляти зовсім новий напрям у світовій науці – рентгенографію рідин та рідкого стану металів – і швидко став провідним ученим у даній галузі не лише в Україні, але й у світі.

Із 1928 р. у Дніпропетровському ІНО почала розвиватися теоретична фізика. Її розвиток пов'язаний з обранням на посаду професора фізики Б. М. Фінкельштейна – учня М. М. Семенова, А. Ф. Йоффе та Я. І. Френкеля, які й направили його до Дніпропетровська. Б. М. Фінкельштейн створив в університеті (ДІНО) кафедру теоретичної фізики. Грунтовні дослідження проводилися в галузі механіки і математики. Тут провідну роль відіграли професори Я. І. Грдіна (позаштатний співробітник ДІНО), І. Ю. Огієвецький, Г. О. Грузинцев, М. П. Беляєв, О. М. Динник, Є. Я. Гройсман та ін.

І. Ю. Огієвецький розробляв на той час питання кінематичної геометрії. У низці праць даного періоду він намагався проаналізувати в доступній формі поняття простору і часу та висловити міркування про доцільність зміни уявлення про геометрію фізичного світу, започатковане А. Ейнштейном і Г. Мінковським. Велике значення мали також математичні дослідження професора Г. О. Грузинцева, чий математичний талант не встиг розкритися через передчасну смерть – у 1929 р. він помер від туберкульозу. Проте вчений залишив після себе низку дуже цікавих праць, наприклад монографію «Элементы теории множеств», що вийшла в 1927 р. і була високо оцінена сучасниками. Особливе місце в його науковій спадщині займає монографія «Очерки по истории науки» (1928), яка і сьогодні не втратила актуальності. Під час розгляду концепції ноосфери В. І. Вернадського сьогодні використовуються такі дефініції (поняття), як екзактність, моногенна і пізнавальна система тощо, уперше введені Г. О. Грузинцевим.

Значна увага в ІНО приділялася експериментальній педагогіці. При інституті діяли дитячий садок, музей соціального виховання; у стадії організації знаходилися кабінет експериментальної педагогіки, експериментальної психології, гігієни. У Дніпропетровському ІНО проводилися також серйозні дослідження в галузі психології, педагогіки, педології. З моменту виникнення Катеринославського університету і до повторного його відродження як Дніпропетровського університету (1933) у ньому працювали такі відомі вчені, як професори В. Е. Держинський, М. Ф. Даденков, І. М. Левенсон, Д. Ф. Франк, В. А. Трилеська, М. І. Задериголова, С. М. Смолинський та ін. Ними були написані досить відомі підручники і наукові монографії. Так, М. І. Задериголова (завідувач кафедри педагогіки) опублікував дві монографії: «История педагогики» (1928)

і «Нормирование детского поведения» (після 1930 р.); С. М. Смолинський – «Нариси з педагогіки колективу» (1929); І. М. Левенсон – «Наука о поведении человека» (1929) і «Анатомия и физиология человека»; М. В. Корчинський – «Учебник по элементарной математике» (1929); Л. Б. Каменко – «Школьные гистологические препараты» (1926) та ін.

Активно працювали також спеціалісти в галузі історичних наук. Особливий інтерес викликають дослідження, що проводилися науково-дослідною кафедрою українознавства під керівництвом видатного історика Д. І. Яворницького. Це одна з найстаріших університетських кафедр. У її складі в різні періоди у 20-х рр. ХХ ст. працювали професори М. В. Бречкевич, М. Ф. Злотников, В. О. Пархоменко та ін. Історія України, історія місцевого краю, етнографія, археологія, російська історія склали тематику їх досліджень.

Особливо слід відзначити експедиції для археологічного вивчення районів, що потрапили в зону затоплення в разі будівництва Дніпрогесу. Їх учасниками написана низка фундаментальних праць із різних питань історичної науки. Особливу цінність мають книги Д. І. Яворницького «Дніпровські пороги» (1928), «До історії степової України» (1929). Дуже цікавим був досвід видання одного з перших словників української мови, підготовленого Д. І. Яворницьким у 1920 р. Поряд з ім'ям Д. І. Яворницького, без сумніву, слід поставити ім'я історика В. О. Пархоменка, який займався вивченням важливих аспектів державно-політичного та духовно-культурного життя Давньої Русі. Роботи В. О. Пархоменка з історії взаємовпливів Русі й степу кочових народів більше ніж на півстоліття випередили сучасні дослідження і багато в чому залишаються новаторськими і в наш час. Саме з цими вченими пов'язував у своїй історіографічній схемі діяльність Катеринославського локального історичного центру визначний український історик О. П. Оглоблин.

Одним із важливих напрямів наукових досліджень учених періоду діяльності КВІНО – ДІНО була історія Росії. У цьому контексті слід відзначити дослідження професора кафедри російської історії та історії російської культури М. Ф. Злотникова, який у 1927 р. у «Записках Днепропетровского института народного образования» опублікував своє дослідження «Сахарная промышленность в России в период континентальной блокады».

На жаль, до теперішнього часу не одержали відповідної оцінки роботи мовознавців, лінг-

вістів, літературознавців, які в 1920-х рр. працювали у КВІНО, а потім у ДІНО. Однією з причин цього були політичні події тих років. У ДІНО в період, що розглядається, працювали такі відомі вчені, як професори О. М. Пешковський, С. П. Циммерман, П. О. Єфремов, М. Я. Немировський, І. І. Завадовський, Ю. А. Фохт та ін. Особливо слід відзначити працю І. І. Завадовського «Основи мовознавства» – перший курс мовознавства українською мовою, що вийшов у 1928 р.

У різні періоди з 1920 по 1933 рр. у КІНО–КВІНО–ДІНО працювали також професори Є. М. Скублевський, П. В. Коротков, М. Є. Коренгольд, І. І. Степанов, А. А. Іванов, С. П. Аржанов, С. Б. Шарбе, П. Г. Рубін, А. П. Виноградов, Я. І. Грдіна, доценти М. М. Марич, Є. В. Загулін, Е. А. Штебер, В. С. Ільїн, М. М. Малов, В. О. Дубянський, Б. І. Чернишов, М. Д. Аверкієв, Д. О. Смирнов, А. Б. Каченко та інші, однак після короткочасного періоду роботи вони перейшли до інших ВНЗ або стали сумісниками, здійснюючи наукові дослідження за місцем основної діяльності, або приділяли більше уваги навчально-методичній роботі.

Неабияке значення для наукової і навчальної діяльності Катеринославського університету, а потім і Інституту народної освіти мала фундаментальна бібліотека. Вона була складена з бібліотечних колекцій розформованих дореволюційних навчальних закладів (Народного університету ім. Караваєва, Вищого педагогічного інституту, Учительського інституту та ін.). Напередодні червня 1923 р. у бібліотеці нараховувалося близько 43 тис. томів, а до 1930 р. – вже приблизно 70 тис., серед яких дуже цінні видання з гуманітарних наук, зокрема з історії, літератури, педагогіки. На той час це була одна з найбільших академічних бібліотек міста й України. З 1922 по 1927 рр. бібліотека передплачувала в загальній кількості 42 іноземних і 80 вітчизняних журналів. Крім фундаментальної, були створені бібліотеки при факультетах і кабінетах ДІНО.

У розвитку науково-дослідної діяльності не-маловажну роль відіграли і громадсько-наукові об'єднання, у яких як організатори і члени брали активну участь викладачі ДІНО. Робота в

таких об'єднаннях мала давні, ще дореволюційні традиції. Багато хто із старої професури були дійсними і почесними членами різних наукових товариств і вели в них активну діяльність.

Після періоду деякого занепаду, пов'язаного з революцією і громадянської війною, стала поновлюватися діяльність старих товариств і виникла ціла низка нових. У 1924 р. на базі ДІНО з'явилося Дніпропетровське наукове товариство при Українській академії наук, яке мало у своєму складі історико-літературну, виробничу, соціально-економічну, педагогічну і педологічну секції. Почесним головою цього товариства був Д. І. Яворницький, головою президії товариства – В. О. Пархоменко, вченим секретарем – С. М. Смолинський. Наукові співробітники – в основному викладачі ДІНО – М. В. Бречкевич, П. О. Єфремов, І. М. Левенсон, А. В. Писаржевський, А. Е. Малиновський, М. В. Корчинський та ін. Члени товариства написали комплекс важливих праць із питань організації рибного господарства, пов'язаних зі спорудженням Дніпрогесу, провели низку історико-археологічних досліджень, розробили багато тем у галузях фізики, педагогіки і педології тощо. Товариство мало навіть власне видання – «Записки Дніпропетровського при УАН товариства».

У 1926 р. Д. І. Яворницький організував Товариство любителів світознавства, був його головою. Тут активно працювали викладачі ДІНО, зокрема В. В. Стаховський, І. І. Барабаш, О. І. Блізнецов, М. П. Акімов, С. Б. Шарбе та ін. Члени товариства вели гуртки охорони природи, вивчали фауну і флору, пам'ятки старовини тощо, друкували свій бюлетень. Викладачі ДІНО співробітничали і в інших громадсько-наукових об'єднаннях.

У 1926 р. у зауваженнях до звіту ДІНО за 1925/26 навчальний рік управління профосвіти звернуло увагу інституту на необхідність видання наукових записок. У 1927–1928 рр. вийшли перші два томи «Научних записок ДІНО». У них були подані роботи як суто наукового, так і науково-методичного характеру. Ці перші два збірники поклали початок періодичним виданням Дніпропетровського університету з різних розділів.

3.5. ПОЧАТОК ПЕРЕСЛІДУВАННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ

Труднощі в навчальній і науковій діяльності Катеринославського (Дніпропетровського) ІНО, що спостерігалися впродовж 1920-х – на початку 1930-х рр., зумовлювалися не тільки нелегкими матеріальними умовами, але й тими «класовими» підозрами, політизацією й ідеологізацією, які посилено насаджувалися правлячим режимом у стінах ВНЗ. І справа не в «пролетаризації» та «українізації», які хоча і проводилися у вищій школі тих років із певними «перегинами», але були процесами об'єктивними, а в тій уніфікації культури, у зведенні її до певного загального знаменника шляхом ідеологізації духовного і культурного життя, у суцільному контролі й адмініструванні з боку Комуністичної партії та Радянської держави. Причому все це супроводжувалося моральним і фізичним терором. В історії нашого університету є багато конкретних прикладів необґрунтованих репресій, яких зазнавали професори і викладачі вже починаючи з 20-х рр. ХХ ст. Незаконні репресії були, природно, одним із факторів (і досить важливим), що негативно відобразився на навчальній і науково-педагогічній діяльності ВНЗ.

Уже наприкінці 1920 р. Катеринославське управління ВНЗ запропонувало раді інституту усунути від викладання єдиного в місті спеціаліста із загальної психології П. В. Левітова і викладача російської історії М. С. Єршова. Першого – без зазначення причини, другого – із мотивуванням про вороже ставлення до радянської влади. У листопаді того ж року під час виборів адміністративної ради інституту Управління вищих навчальних закладів м. Катеринослава попередило, причому знову без будь-яких пояснень, що у випадку повторного обрання М. Ф. Злотникова (товариша голови ради і декана історико-філологічного факультету) його кандидатура не буде затверджена. З цього приводу професор О. М. Пешковський написав листа до Укрголовпрофосу, у якому висловив здивування й обурення відстороненням від діяльності відомих педагогів і вчених, у той час як спеціалістів катастрофічно не вистачало. Відповідь була такою: «В отношении первых двух все оставить в силе, а в отношении М. Ф. Злотникова решение Уп. В. У. За будет отменено»³¹. Важко стверджувати, але можливо цей лист і був причиною швидкого від'їзду О. М. Пешковського до Москви.

Водночас це був період, коли ще якимось можна було відстоювати автономію ВНЗ. У подальшому робити це ставало все складніше. Бажання вивести вищу школу в першу чергу з-під ідеологічного контролю радянської влади і компартійних органів вважалося в ті роки реакційною політичною лінією професури. У 1923 р. без висунення будь-яких звинувачень зі списку викладачів були викреслені М. М. Малов і Г. Ф. Буров. Тепер уже М. Ф. Злотников надіслав із цього питання запит до Наркомосу. Інтелігенція, яка почала потроху оживати, проявляти інтерес до громадських питань, тепер постійно знаходилася під дамокловим мечем звинувачень в антирадянській діяльності. Усе це відображалося на її долі.

У травні 1924 р. відбулася VIII Всеукраїнська конференція КП(б)У, де серед іншого було зачитане «Обращение к украинской советской интеллигенции и советской общественности», де містилися погрози на адресу тієї частини інтелігенції, яка ще не продекларувала свою відданість радянській владі. Принагідно зазначимо, що в цей період серед старої інтелігенції розгорнувся так званий «зміновіхівський рух». Суть його полягала в тому, що значна частина науковців відмовилася від конфронтації з радянською владою, сподіваючись, що розвиток непу, ринкових відносин сприятиме і політичній лібералізації. Однак уже в 1924 р. «зміновіхівська» інтелігенція стала об'єктом показового процесу в Києві, у результаті якого перед судом постали 18 професорів, академіків, представників інтелігенції, у тому числі й академік М. П. Василенко – один із організаторів УАН³².

Усе це створювало напружену обстановку в середовищі інтелігенції. На її представників збиралися досьє, складалися політичні характеристики тощо³³. Зокрема, ще в 1921 р. політичний комісар Медичного інституту так доповідав про деяких професорів, які працювали й в університеті: «Самый бледный – Архангельский – физиология... антисоветски деятелен... антисемит, имеет влияние на Карпова, можно бы убрать... Карпов – не совсем ясно, как он в политическом отношении»³⁴ та ін.

Наприкінці 1924 р. після судового процесу в Києві партійному керівництву надали «Политотчет по Екатеринославскому ИНО за истекший осенний триместр...», у якому були, наприклад, такі характеристики викладачів: «Акимов М. П.

Ассистент зоології беспозвоночних. Политическое отношение – скрыто антисоветское. Архангельский В. М. Проф. по физиологии. Контакта со студентами нет. Делом не заинтересован, настроен антисоветски. Грдина Я. И. Основная работа по Горному институту... Академичен. Со студентами контактирует в работе мало. В политическом отношении настроен антисоветски... Ефремов П. А... настроен антисоветски. Преподаватель украинского языка и украинской литературы. Новые методы не усваивает. Предназначен к замене... Коршун Г. В. Политически не совсем лоялен. Малиновский А. Э. Профессор физики. Основная работа по Горному... Политически антисоветски настроен... Ролл К. В. Политически не совсем лояльна... Циммерман С. П. Сменеховец... Эварницкий Д. И. Профессор. Украиноведение. По идеологии черносотенец. Предназначен к замене...» тощо³⁵.

Слід підкреслити, що такі характеристики були звичайним явищем у структурі повсякденного нагляду за представниками інтелігенції, зокрема викладачами катеринославських вищих навчальних закладів.

Ситуація змінювалася таким чином, що стало небезпечним заступатися за тих, проти кого роз'язувалася кампанія політичного цькування. Запанувала атмосфера загального підозріння. Так, у 1928 р. професора Ю. А. Фохта звинувачують в антимарксизмі й повідомляють про це в Наркомос. На початку 1929 р. до всіх парторганізацій надійшов секретний циркуляр ЦК КП(б)У з рекомендаціями організувати осудження громадськістю «антисоветских выступлений академика Ефремова». Наступний 1930 р. пройшов під знаком процесу над «Спілкою визволення України» (СВУ). У 1931 р. резонанс отримала «справа українського національного центру».

У фальсифікованій справі СВУ, яка призвела до розгрому цвіту української самостійно мислячої інтелігенції, у Дніпропетровському ІНО в 1929 р. були заарештовані два професори: П. О. Єфремов (брат академіка С. О. Єфремова) – 9 вересня та В. О. Пархоменко – 30 вересня. В. О. Пархоменка звинуватили в тому, що він «перебував в антирадянській організації, яка ставила собі за мету послаблення радянської держави і збройну боротьбу з нею». Вченого засудили до ув'язнення на десять років у виправно-трудовах таборах. Подібна доля спіткала і П. О. Єфремова.

У ті роки особливо сильно постраждали представники суспільних наук, літератури, мистецтва, педагогіки. Все це не могло не тор-

кнутися і дніпропетровських науковців. Вважаючи, що практично всі видатні вчені крім роботи в університеті вели наукову діяльність у різних науково-дослідних інститутах, для багатьох із них мали важкі наслідки рішення бюро Дніпропетровського міськкому партії в лютому 1931 р.

Бюро, «констатує недовольствительную работу по изучению политических настроений среди научных работников (особенно группы старых кадров)», запропонувало «комчастям научно-исследовательских институтов иметь точный учет политических настроений и характеристику научной работы (особенно старых кадров)». І далі пропонувалося «совместно с фракцией секции научных работников вести постоянный учет политических настроений среди научных работников, организовав повсеместно систематическое руководство по развертыванию и углублению классовой и политической дифференциации среди научных работников»³⁶.

У ті часи поширилася практика громадського перегляду навчальних програм, у якому активну участь брали й студенти. Це давало можливість виявляти «буржуазний ухил» і впливати на перебування викладачів на своїх посадах. Так, удруге організований в Інституті профосвіти подібний громадський перегляд програм «дав можливість виявити буржуазну суть викладання деяких професорів (Бречкевича та Смирнова), поставивши їх поза нашим ВИШ'ом. Ці ж заходи було вжито й до доцента Степанова та Євстаф'єва. Катедра політекономії дала рішучу відсіч намаганням професора Цейтліна, що хотів перетворити цю науку на догму, обминаючи під час викладання завдання боротьби на два фронти»³⁷.

Така практика призводила до постійної нестачі викладачів, яку намагалися компенсувати «замість вибувшлих буржуазних професорів» «асистентами-партійцями та комсомольцями». Зокрема, саме в такий спосіб «підсилили» кафедри мовознавства, літератури, загальної історії, економполітики, історії народів у СРСР, політекономії. Різкій критиці піддали брошуру лікаря-викладача соціальної гігієни Скульського, якого звинуватили в «протягуванні класово ворожого ідеології».

Зазнавали утисків і філософи. Зокрема, викладач Сазимов був звинувачений студентами через газету в тому, що, «даючи пояснення про значення машин у суспільствах, не дає різниці між призначенням машин в капіталістичному суспільстві і в нас, соціалістичному»³⁸.

У житті деяких професорів ДІНО фатальну роль відіграв і відомий лист Й. В. Сталіна «О некоторых вопросах истории большевизма», опублікований у журналі «Пролетарская революция» у 1932 р. «У зв'язку з листом тов. Сталіна кафедра історії загострила боротьбу проти просування буржуазної контрабанди в історичній науці». На підставі положень цього листа на засіданні кафедри історії в Інституті профосвіти «було відзначено ряд фактів прояви гнилого лібералізму з боку проф. Сербенто у викладанні всесвітньої історії, а також було відзначено про просування буржуазної контрабанди з боку проф. Злотникова у викладанні історії народів СРСР»³⁹. Цю тему підхопили й інші.

Професор ДІНО М. Ф. Злотников був звинувачений у тому, що «своїм викладанням не озброює студентів революційною теорією, а лише копається в історичному архіві», і в тому, що він «протягує» «буржуазну контрабанду» у викладання Історії СРСР⁴⁰. Професора С. П. Циммермана звинувачено в тому, що «вступну лекцію про письменника Вольтера він побудував цілком на буржуазних засадах... Жодного натяку на класове обличчя письменника»⁴¹. Партійне бюро Інституту профосвіти на підставі листа Й. В. Сталіна завело справу на професорів М. Ф. Злотникова і С. П. Циммермана, прийнявши рішення про недопустимість їх подальшого перебування у ВНЗ. Як результат – професори М. Ф. Злотников і С. П. Циммерман були звільнені з роботи.

Тоді ж політичні репресії торкнулися й інших учених. Так, професора М. М. Тростянецького звинуватили в тому, що в його програмі з біології, анатомії людини і гістології відсутні боротьба на два фронти, класовий підхід, а є тільки «чиста наука, що пояснює виникнення рас, розмір та розвиток черепа мозку лише кліматичними та географічними умовами»⁴².

Жорстка боротьба точилася на мовознавчому «фронті». При цьому більшовики висунули гасло: «Мовознавчому фронту, цій цитаделі ідеалізму, треба більше уваги, більше класової пильності»⁴³. Значних політичних гонінь зазнав професор І. І. Завадовський, який видав перший в Україні підручник із мовознавства українською мовою (1928), перевиданий у 1930 р. Вченого звинуватили в тому, що він стоїть на позиціях буржуазно-ідеалістичної індоєвропеїстики і вороже налаштований до марксистсько-ленінської теорії. У лютому 1929 р. йому довелося виступити з публічним покайням. Але лист тов. Сталіна викликав новий спалах критики.

Тепер у 1932 р. уже разом із І. І. Завадовським каявся і доцент Москаленко, який «викрив свої помилки, що він їх припустив при рецензії на підручник Завадовського»⁴⁴. Одночасно він розкритикував і свій власний підручник «Конспективний курс української мови», який, як він уже зрозумів, не виявив «класової суті мовних явищ та трактує їх з позиції крайнього формалізму»⁴⁵. Вже у травні того ж 1932 р., не витримавши такого тиску, І. І. Завадовський помер від серцевого нападу. У некролозі йшлося, що він «зумів перебороти буржуазні спадщини, відмежувався від соціологічної школи в мовознавстві, на позиціях якої він раніше стояв»⁴⁶.

Фактично весь час за радянської влади під наглядом жив і Д. І. Яворницький, якому остання закидала ідеологію українського націоналізму. Про те, що він вважався соціально небезпечним елементом, свідчать відомі на сьогодні документи, зокрема доповідна записка ДПУ (1928) про політичний стан Дніпропетровського округу, в якій наводяться й висловлювання ученого.

У 1933 р. Д. І. Яворницький був позбавлений владою можливості працювати в музеї та університеті, але його переслідування тривало й надалі. Невдовзі після вигнання з роботи визначного вченого знову звинуватили в «українском буржуазном национализме» і в цілому ряді «тяжких преступлений», наприклад у прийомі на роботу «класово враждебного элемента». У статті «Кубло націоналістичної контрреволюційної пропаганди» писалося, що «музей попав до класово-ворожих рук». Констатуючи той факт, що відділ запорозької старовини найбагатший, автор статті звинуватив керівництво музею (Д. І. Яворницького) у тому, що цей відділ представлений «в душі крайньої націоналістичної ідеалізації Запорізького козацтва». І далі: «Політичний зміст роботи музею цілком відбиває ідеологію, що знайшла свій вплив у наукових працях акад. Яворницького по історії Запорізького козацтва»⁴⁷. Серед «класово враждебного элемента» називалися прізвища відомого етнографа В. Г. Кравченка, археолога М. О. Міллера – майбутнього професора Українського університету в Мюнхені та інших.

У цей період піддавалися різкій критиці представники педагогічної науки. В Інституті соціального виховання професор С. М. Смолинський був звинувачений у класовій ворожості, антисемітизмі, чорносотенстві, на кафедрі педагогіки Фізико-хіміко-математичного інституту – завідувач кафедри Олексієнко,

доцент Задесенець, які в курсі педагогіки висловлювали ідеї, спрямовані «на дискредитацію партії щодо керівництва справою освіти та виховання». Вченим закидали, що, читаючи «Вступ до педагогіки», вони «не дали марксо-ленінського визначення педагогіки, а дали різні погляди на неї»⁴⁸.

Гостро критикувалися й педагогічні погляди Н. Г. Бутович (відомого педагога з дошкільного виховання, однієї з засновниць перших дитячих садків у Катеринославі ще до 1917 р.), професора дидактики Зеленського, доцента Тихоновича, професора педології Левенсона та інших за те, що вони «будують процес виховання «на інтересах дітей»⁴⁹, у своїх педагогічних творах (Зеленський) не згадують про дитячий комуністичний рух. Зеленський був звинувачений у «відриві» школи від пролетаріату. Професор М. І. Задериголова, автор книги «Історія педагогіки», звинувачувався в тому, що «затушовував» різницю між буржуазною

педагогікою і педагогікою робітничого класу.

Ректор ДІНО В. М. Фідровський, який ще до переїзду в Дніпропетровськ із Миколаєва написав за результатами відрядження в Німеччину книгу «О современной народной школе в Германии» був підданий за неї жорсткій критиці. У першу чергу він звинувачувався в тому, що книга «содержит антимарксистские и антипартийные утверждения»⁵⁰. На підставі цих звинувачень робився висновок, що викладачі кафедри педагогіки колишнього ДІНО, а нині трьох інститутів – ДІСВ, ДФХМІ, ДППЮ – не здатні виконувати завдання озброєння студентства марксистсько-ленінською педагогічною теорією і деякі з них навіть повинні бути звільнені.

У таких умовах почалися самокатувальні й самокритичні виступи. Тільки такою ціною, ціною каяття, визнання провин, яких у дійсності могло й не існувати, можна було сподіватися на полегшення своєї долі.

3.6. ВІДНОВЛЕННЯ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Тим часом об'єктивні процеси розвитку системи народної освіти вже наприкінці 20-х рр. ХХ ст. виявили недоліки політики, що проводилася в цій сфері, і поставили на порядок денний питання про необхідність поновити підготовку спеціалістів із фундаментальних наук, з одного боку, а з іншого – забезпечити підготовку висококваліфікованих науково-технічних кадрів. Більшовицька партія висунула гасло – «Кадры решают все», і саме виховання таких кадрів, здатних вирішувати питання індустріалізації країни, стало основним із основних завдань часу.

Своєчасність і актуальність постановки такого питання чітко простежується на прикладі України, де на початок другої п'ятирічки лише 44 % усіх керівників і спеціалістів народного господарства, а також 57 % учителів загальноосвітніх шкіл мали вищу і середню спеціальну освіту. XVII партійна конференція, звернувши увагу на необхідність розширення підготовки спеціалістів, порушила питання і про підвищення якості їх підготовки та професійної кваліфікації.

У справі реалізації поставленого завдання значну роль мала відіграти вища школа, яка готувала в новій п'ятирічці 340 тис. спеціалістів, тобто у два рази більше, ніж було підготовлено

за першу п'ятирічку. Пропорційно зростали і витрати на вищу школу.

Тривали пошуки нових форм організації вищої освіти. Почалася масована і спішна підготовка молодих кадрів, причому в дуже різноманітних формах: аспірантура, висуванство, контрактація, робоча аспірантура тощо. У 1928–1932 рр. наголос робився на вузьку спеціалізацію, що мало не призвело до розформування університетів у Російській Федерації (в Україні вони вже були давно реорганізовані). Однак на кінець першої п'ятирічки стало зрозуміло, що така система науки й освіти не спрацьовує.

Серед інтелігенції зростав рух за збереження університетів або їх поновлення. Наприкінці 1930 р. учені Московського університету звернулись у вищі інстанції зі спеціальним листом, у якому висловилися за збереження університетської освіти, проти розчленування університетів на складові частини, указуючи при цьому на порушення зв'язків, необхідних для формування повноцінних спеціалістів із фундаментальних наук, зниження теоретичного рівня наукових розробок тощо. На прикладі ДІНО, який у ці роки боровся за відкриття хімічного факультету, також простежується прагнення до поновлення структури університетської освіти.

Наприкінці 1930 р. нарком освіти РРФСР А. С. Бубнов у доповіді про перебудову вищої освіти на 3-й сесії Державної вченої ради розглянув проблеми розвитку університетів. Тоді ж на сесії створили комісію з вироблення пропозицій, пов'язаних із визначенням цільових завдань університетів. На початку січня 1931 р. ці пропозиції були обговорені на колегії Наркомосу. Невдовзі вийшли дві постанови: ЦК ВКП(б) «О целевых установках университетов» (квітень 1931 р.) та РНК РРФСР «Об университетах Российской Федерации» (липень 1931 р.). Відтоді почалося зміцнення університетів у Російській Федерації.

Докорінні зміни в розвитку університетської системи в СРСР сталися після виходу постанови ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 р. «Об учебных программах и режиме в высшей школе и техникумах». Відповідно до цього документа заборонялися колективні заліки студентів, упроваджувалася диференційована оцінка їх знань із двома заліковими сесіями на рік, на останньому курсі вводилися дипломні проекти з їх захистом тощо. Крім того, на підставі серйозного і глибокого аналізу розвитку вищої освіти в СРСР була сформульована державна концепція розвитку університетської освіти в усій країні: «Укрепите существующие университеты как учебные заведения, подготовляющие высококвалифицированных специалистов по общенаучным дисциплинам и развернуть университеты в тех республиках (Украина и др.), в которых их не имеется»⁵¹.

Робота з перетворення вищої школи і поновлення університетської освіти велась уже і в самій Радянській Україні. Протягом 1932 р. Наркомос України розробив нові навчальні плани майбутніх державних університетів і визначив мережу університетів у республіці. 3 січня 1933 р. колегія Наркомосу УСРР ухвалила таке рішення про організацію університетів в Україні: «Відкрити державні університети в таких містах: Києві, Харкові, Одесі та Дніпропетровську. Термін відкриття – початок 1933/34 навчального року»⁵².

10 березня 1933 р. була прийнята постанова РНК УСРР «Про організацію на Україні державних університетів», а 13 вересня того ж року – постанова РНК УСРР «Мережа й контингенти державних університетів УСРР». Останньою постановою вводився 5-річний термін навчання в університетах. До того ж згаданою постановою визнавалося, що Дніпропетровський державний університет повинен складатися з чотирьох факультетів: фізико-математичного, хімічного, геологічно-

го та економічного. Відновлюваному університету передавалися такі наукові заклади, як ботанічний сад, філія Українського геологічного інституту з бібліотекою, гідробіологічна станція. У постанові також визначалося, що «всі учбові і спеціального призначення приміщення (як основні, так і допоміжні), що є у віданні фізико-хіміко-математичних інститутів та інститутів профосвіти в містах: Харків, Одеса, Київ, Дніпропетровськ повинні бути передані відповідним університетам не пізніше 15 серпня 1933 р.». Цікавим є ще один пункт, відповідно до якого Дніпропетровський університет отримав (як і всі інші університети України) «право одержувати безплатно обов'язковий примірник наукових видань УСРР»⁵³.

Ці постанови створили умови для початку відбудови в республіці системи університетської освіти. У 1932 р. директором Інституту профосвіти був призначений П. С. Палько. Одночасно він став уповноваженим НКО УСРР у справах організації державного університету. Але в березні 1933 р. він подав у відставку, написавши листа В. П. Затонському, у якому просив звільнити його з посади ректора та призначити ректором Інституту профосвіти таку людину, яка стане в майбутньому і директором (ректором) Державного університету⁵⁴.

На той час в Інституті професійної освіти функціонували вже три факультети: соціально-економічний з історичним, економічним, літературно-лінгвістичним відділеннями і вечірнім із двома спеціалізаціями – економічною і літературною; біологічний і робітничий факультети (останній – денний, вечірній і змінний на заводі «Комінтерн»). Фізико-хіміко-математичний інститут також мав у своєму складі декілька факультетів. Уже в 1932/33 навчальному році в Інституті профосвіти вперше створили два п'ятих курси, які повинні були готувати викладачів для ВНЗ і ВТНЗ із політекономії і теорії радянського господарства, а також аспірантуру при економічній, історичній, біологічній (спеціальність – «Зоологія») кафедрах⁵⁵. Інститути готувалися до злиття на базі організації майбутнього університету і вживали відповідних заходів. Так, у 1933 р. на фізичному факультеті ДФХМІ були організовані кабінети рентгенології, оптики, високих тисків, радіохімії, електротехніки, теплофізики та ін., запрошувалися викладачі з інших вищих навчальних закладів.

Відповідно до рішення уряду республіки Дніпропетровський університет поновлювався на базі Дніпропетровського фізико-хіміко-математичного інституту і біологічного

факультету Дніпропетровського інституту професійної освіти у складі чотирьох факультетів.

Призначений у 1933 р. після П. С. Палька ректором Дніпропетровського університету М. Г. Куїс писав у статті «До питання організації Дніпропетровського державного університету»: «На сьогодні Дніпропетровський університет посідає приміщення і лабораторії 2 вузів – ФХМ і педпрофосу та трьох науководослідних одиниць – гідробіологічної станції, ботанічного саду і геологічного інституту. Думати, що в цих приміщеннях можна розмістити 7 факультетів, це не уявляти, що таке університет. В цих будинках можна розмістити тільки факультети фізики, математики, хімії і біології. Цілком вірним було рішення обкому про те, що наявних приміщень для цих факультетів на перший час вистачить. Але з того часу обставини змінилися. Дніпропетровський університет буде мати ще геологічний, історичний, економічний та на консервації літературно-мовний відділи...»⁵⁶.

Таким чином, протягом одного 1933 р. університет у Дніпропетровську «виріс» із запропонованих Наркомосом на початку року чотирьох факультетів.

Опубліковані у пресі влітку 1933 р. правила прийому до Дніпропетровського університету оголошували набір на шість факультетів: фізичний із відділеннями електрофізики, фізики твердого тіла, теплофізики; хімічний із відділеннями неорганічної, аналітичної і фізичної хімії; математичний із відділеннями аналізу нескінченно малих і теорії функцій, механіки; геологічний із відділеннями геології, геохімії, геофізики; біологічний із відділеннями зоології та ботаніки; історико-економічний з історичним і економічним відділеннями. Термін навчання – 5 років.

Як випливає з цих даних, спочатку передбачалося мати окремі фізичний та математичний факультети і спільний історико-економічний. Повністю відсутнім був філологічний факультет. Хоча набір на біологічний факультет був проведений, затвердження факультету відбулося значно пізніше початку занять. 5 листопада 1933 р. вийшла постанова РНК УСРР, відповідно до якої «на зміну постанови своєї... «Мережа і контингенти державних університетів УСРР» ... Раднарком УСРР постановила: 1. Утвердити в складі Дніпропетровського державного університету біологічний факультет»⁵⁷.

При університеті функціонували також робітфак, гуртожиток і їдальня. Сімдесят п'ять відсотків студентів отримували стипендію.

Відповідно до постанови ВУЦВК від 10 березня 1933 р. обласне бюро Союзу наукових працівників створило комітет сприяння організації університету на чолі з Л. В. Писаржевським. У нього увійшли також академік О. М. Динник, професори Л. В. Рейнгард, В. С. Фінкельштейн та ін. Проблем було багато, і одна з найважливіших – кадрова. Практично не укомплектованими залишалися кафедри економічної політики, історії партії, відсутніми були професори і завідувачі на кафедрах слов'янського мовознавства і методики мовознавства, української літератури, історії України, мовознавства тощо. Щодо питання про кадри ректор М. Г. Куїс писав: «Є велика потреба у кадрах математичних і особливо історико-економічних і літературних. На місці їх нема»⁵⁸.

Серед завдань, які ставило керівництво поновлюваного університету, були і такі, як забезпечення підручниками, приміщеннями для занять, житлом (запрошених професорів), організація наукової бібліотеки тощо. Особливу увагу передбачалося приділити видавничій діяльності університету, покращанню соціально-побутових умов студентів і викладачів.

І все-таки 1 жовтня 1933 р. Дніпропетровський університет відкрився у складі шести перерахованих вище факультетів. Поновлений університет почав активну навчальну і наукову діяльність.

Отже, на початку 1920-х рр. більшовицька влада перетворила класичний Катеринославський університет на Інститут народної освіти, який у різних організаційних формах діяв до 1933 р. У цей період здійснювалася підготовка дипломованих спеціалістів – нової радянської інтелігенції, формувалися відомі наукові напрями і школи, розпочалися ґрунтовні дослідження в різних галузях науки. Становлення колективу відбувалося за непростих умов постійних реорганізацій, браку коштів, відсутності міцної матеріальної бази та висококваліфікованих кадрів. Негативне значення мало переростання авторитарного суспільно-політичного режиму в країні в тоталітарний. Ця тенденція супроводжувалася посиленням ідеологізації та політизації навчально-виховного процесу й наукових досліджень, а на рубежі 1920–1930-х рр. спричинила необґрунтовані політичні репресії серед науково-педагогічних кадрів. Але попри всі труднощі ідея відновлення університету перемогла. У 1933 р. Дніпропетровський ІНО трансформувалася у Дніпропетровський державний університет.

Розділ 4

ЗДОБУТКИ І ВТРАТИ ВІДРОДЖЕНОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1933–1941)

4.1. «КУЗНЯ» НОВОГО ПОКОЛІННЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Відродження університетської освіти в СРСР стало невід'ємною складовою частиною культурного будівництва – «культурної революції» 30-х рр. ХХ ст. Історичний досвід підтверджує, що це була дійсно багатогранна і широкомасштабна діяльність, яка мала свою стратегічну мету, поетапні цілі, проміжні завдання, конкретні результати і наслідки, зумовлені часом, протиріччями економічного і суспільно-політичного розвитку, свої форми, методи і засоби здійснення¹. Значні здобутки в культурно-освітній сфері життя радянського суспільства у справі підготовки і виховання «нової, народної, соціалістичної інтелігенції» відзначають деякі зарубіжні дослідники². У 1914 р., наприклад, у Росії нараховувалося 106 тис. шкіл, у яких працювала 231 тис. вчителів, а також 400 вищих і середніх навчальних закладів. У 1927 р. ці показники відповідно становили 119,347 та 1,2 тис., а в 1940 р. – 192,1216 і майже 4,6 тис.³

Особливо вражають успіхи вищої і середньої спеціальної освіти. Взагалі до кінця 1932 р. були підготовлені 1 366,1 тис. спеціалістів, у тому числі 462,4 тис. з вищою та 903,7 тис. з середньою освітою⁴. У роки другої п'ятирічки для різних галузей державного управління, народного господарства і культури вищі навчальні заклади підготували майже 370 тис. спеціалістів або на 200 тис. більше, ніж протягом першої п'ятирічки. Контингент студентів збільшився з 504,4 тис. у 1932/33 навчальному році до 547,2 тис. у 1937/38 навчальному році⁵.

Великим досягненням слід вважати створення умов для переходу від принципу класового комплектування вищих навчальних за-

кладів до вільного, загального прийому. Згідно з Постановою ЦВК та РНК СРСР про прийом у вищі навчальні заклади і технікуми (грудень 1935 р.) були скасовані обмеження для абітурієнтів за соціально-класовою ознакою⁶. Вже в 1937–1938 рр. у СРСР навчалося студентів більше, ніж в Англії, Німеччині, Франції, Італії та Японії разом узятих⁷.

Партійно-державне керівництво намагалося вчасно реагувати на виклики часу. Протягом 1928–1934 рр. ЦК ВКП(б) прийняв майже 60 постанов із різних питань культурної політики, у тому числі й проблем освіти⁸. Спеціальні установи, підрозділи, комісії, які створювалися державними і партійними органами всіх рівнів із метою поліпшення роботи вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, покращання шкільної освіти, ретельно вивчали стан справ, розробляли необхідні заходи, сприяли їх здійсненню, надавали допомогу на різних ділянках культурного будівництва. Особлива увага приділялася національним республікам, областям та округам.

Якщо висвітлювати не тільки кількісні показники культурної політики, а й звернути увагу на громадсько-політичні процеси в країні, форми і методи партійного керівництва і державного управління, не можна не відзначити складність і суперечливість усіх процесів, що мали місце в 30-х рр. ХХ ст. Їх не можна пояснити лише офіційним поглядом на те, що здійснення індустріалізації, перебудова сільського господарства на соціалістичних засадах, розвиток культури вимагали значного розширення підготовки спеціалістів із вищою освітою, а заходи щодо укрупнення вищих навчальних закладів були спрямовані на покращу-

щання роботи вищої школи, удосконалення системи підготовки кадрів. Водночас, як підкреслив відомий український учений-історик і громадський діяч, «тільки розумовою обмеженістю та моральною неповноцінністю можна пояснити те, що нині все радянське зазнає огульного паплюження. Звісно, в ньому було й таке, чим не слід пишатися, що можна і необхідно засуджувати. Ненормально тільки, що це перетворилося на сенс нашого нинішнього життя»⁹.

На нашу думку, «збитковим» із наукового та виховного поглядів є підхід, що ґрунтується на логіці євроцентристської дихотомії: «добре суспільство – погана держава». Інша річ, що, цілком не заперечуючи очевидних досягнень 30-х рр., зокрема у справі відновлення університетської освіти в СРСР, слід одночасно висвітлювати і ціну перетворень, визначати їх дійсний результат, оскільки він суттєво відрізнявся від стереотипів офіційної пропаганди.

Університетське життя цього періоду визначалося своєрідністю культурного будівництва – інтенсивним патріотичним рухом, спрямованим на здійснення концепції «державно-адміністративного соціалізму», яка стала політикою, майже неусвідомленою широкими масами. Соціалістичні ідеали були тоді надзвичайно популярними і привабливими, захоплювали народні маси, відображали їх мрії про найвищі стандарти якості життя. Але ж як їх досягти в умовах кризи непу, «великої» світової депресії, технічної та технологічної відсталості від провідних країн, відсутності допомоги з їх боку, відмови значної частини селянства від реалізації продовольчих планів тощо? Партійно-державне керівництво було як у «зачарованому колі», вийти з якого необхідно було терміново, у найкоротші строки. Ситуація ускладнювалася і відсутністю необхідної єдності у власному середовищі. Врешті-решт перемогла група Й. В. Сталіна. Поступово у політбюро ЦК партії вона стала більшістю¹⁰. Причому першочергового значення набули не стільки проблеми стратегії (яким бути соціалізму), скільки питання тактики (що робити в конкретний момент для подолання кризових явищ).

Ніхто тоді спеціально не «прописував», не ухвалював концепції «державно-адміністративного соціалізму». Це продукт наукової логіки, певне досягнення сучасних істориків або умовно-книжна дефініція. Вважається, що характерними ознаками саме такої моделі соціалізму були: тотальна централізація управління усіма сферами громадського життя;

адміністративно-командні методи у поєднанні з державним терором; екстенсивний, витратний політичний та господарський механізм; відмова від цінностей попередніх форм демократії, усунення народних мас від управління і формалізація інститутів демократії; відмова від ідей самоуправління; сакралізація влади аж до культу особи; зрощування партійного апарату з державним; суцільний контроль виконавчих органів над представницькими, виборними; вихід каральних органів за межі підкорення закону, суспільству тощо¹¹.

Дійсно, відновлення університетів як організаційно-правової форми вищих навчальних закладів відбувалося з метою покращання роботи вищої школи, удосконалення підготовки спеціалістів. Але проблема була не тільки в цьому. Адже в будь-яких розвинених країнах, незалежно від державного ладу, влада турбується про стан освіти, намагається створити умови для функціонування ефективної, досконалої системи навчання і діяльності корпусу висококласних фахівців. Унаслідок численних «антиспецовських» кампаній у середовищі «старої» інтелігенції виник значний вакуум¹². Він заповнювався працівниками, які мали відверто низьку кваліфікацію. На ключових ділянках управління, особливо виробництва, стали повсякденною проблемою елементарна технічна безграмотність, низька продуктивність праці, аварії з важкими травмами і людськими жертвами, злочинна безгосподарність, невідповідність витрат одержаному результату.

Радянське керівництво усвідомлювало, що «обґрунтувати» вищеназвані прорахунки, недоліки, трагічні помилки звичайним «шкідництвом» буржуазної інтелігенції, яку хвилеподібно знищували, просто неможливо. Крім того, на нього протверезливо вплинуло недовиконання деяких важливих показників першої п'ятирічки. Таким чином, проблема якості підготовки кадрів перетворилася на першочергову проблему культурної політики.

Новостворена соціальна структура – «народна соціалістична інтелігенція» – мала вирішити такі соціально-економічні й політичні проблеми: всебічна підтримка «генеральної лінії», забезпечення якісного керівництва економікою, виробництвом, збільшення і розгалуження управлінського корпусу. Дійсно, найцінніший досвід накопичується саме під час практичної діяльності. Навіть у ситуаціях, коли кермо управління тримали в руках досвідчені спеціалісти-практики, відчувався брак необхідної освіти – вищої або середньої

спеціальної. Навіть такі працівники не могли засвоїти новітніх технологій, що значно стримувало економічне зростання.

Вирішення вищою школою, університетською освітою вищезазначених проблем безпосередньо залежало від її структури й організації навчального процесу. Перші п'ять–шість років стали періодом пошуку найбільш оптимальної структури, підвищення рівня науково-педагогічних кадрів, поліпшення матеріально-технічного забезпечення.

Позитивно вплинула на якість підготовки фахівців, організацію навчального процесу низка урядових рішень 1933–1936 рр., зокрема про поновлення вступних іспитів, відмову від набору абітурієнтів і відряджень-мобілізацій комуністів та комсомольців у вищі навчальні заклади за соціальною ознакою, відновлення ролі лекції як основної форми навчання, екзаменаційних сесій, семінарських і лабораторних занять, виробничої практики, захисту дипломних робіт тощо. Іспити та заліки визнавалися єдиним критерієм оцінки знань студентів. Встановлювався чіткий навчальний режим, зростало значення професорсько-викладацького складу. Таким чином, новаті охопили весь комплекс питань діяльності вищої школи, починаючи зі вступних іспитів і закінчуючи випуском дипломованих спеціалістів.

У 1933 р. в університеті відкрили фізико-математичний, біологічний, хімічний, геологічний факультети. У 1937/38 навчальному році утворився географічний факультет. Він мав спільний із геологічним факультетом деканат і невдовзі перетворився на географічне відділення єдиного геолого-географічного факультету. У наступному 1938/39 навчальному році розпочав діяльність філологічний факультет, хоча перші спроби його організації мали місце ще в 1933–1934 рр. Спочатку здійснили набір на трирічний курс навчання, а через рік уперше в університеті розпочали готувати спеціалістів за п'ятирічною програмою. Відкриттю філологічного факультету із трирічним курсом навчання передувала постановою ЦК ВКП(б) та РНК СРСР про обов'язкове викладання російської мови в школах національних республік і областей. Тому підготовка фахівців проводилася тільки з російської мови і літератури. Але вже в наступному році відкрилася ще одна спеціальність – «Українська мова і література».

Ця постанова, а також відкриття філологічних факультетів у Дніпропетровському університеті, інших вищих навчальних закладах,

безумовно, відіграли визначальну роль для підготовки вчителів шкіл. У той же час слід підкреслити, що українську мову ніхто офіційно не «цькував». Адже українською мовою видавалася наукова, навчальна, технічна, політична, художня література. На українську мову перекладалися «перлини» світової літератури. Функціонували школи, технікуми, училища, в яких навчальні дисципліни викладалася саме українською мовою. Врешті-решт у республіці діяли свої, «власні» творчі об'єднання, зокрема Спілка письменників України.

Керівництво СРСР, ВКП(б) розуміло, що здійснення політики «коренізації» – підготовки і виховання національних радянських державних і партійних кадрів – неможливе без приділення відповідної уваги національним мовам. Проте процес розвитку й утвердження національних мов у СРСР проходив суперечливо. Російська мова поступово витісняла мови інших національностей, ставала домінуючою через те, що на неї як на засіб спілкування, отримання необхідної інформації попит зростав значно більше, ніж на інші мови. Безсумнівно, цьому сприяли загальносоюзні централістичні тенденції у всіх напрямках буття радянського суспільства. У культурно-освітній сфері воно об'єднувалося російською культурою, зокрема російською мовою, що широко використовувалася як засіб міжнаціонального спілкування.

За цих обставин значна частина молодого амбітного покоління почала усвідомлювати свою належність до єдиного радянського народу. У його ментальності швидко формувалася стереотип, що для майбутнього життєвого успіху, кар'єри в будь-якій сфері необхідне знання російської мови. Відхід від офіційного курсу на українізацію і заміна його курсом на русифікацію не міг не сприяти закріпленню вищезгаданого стереотипу мислення.

У 1940/41 навчальному році за рішенням Наркомату освіти УРСР студенти-філологи всіх курсів писали контрольний диктант із російської та української мов. На жаль, результати були невтішними, тому що свідчили про низький рівень підготовки не тільки студентів молодших курсів, а й випускників. Особливо загрозлива ситуація склалася у випускників трирічного відділення російської мови і літератури. Це питання неодноразово обговорювалося на засіданнях вченої ради, ректорату, зборах деканів.

Для підвищення рівня знань, загальної мовної культури розробили план заходів. Зокрема, для студентів-випускників трирічного

відділення російської мови і літератури проводилися додаткові заняття в обсязі 60 год. Для студентів інших курсів, випускників факультетів планувалися консультації. Попередні контрольні диктанти увійшли до програми обов'язкової підготовки до державних іспитів. Вони також виявили низький рівень грамотності переважної більшості випускників. Для студентів, які одержали незадовільні оцінки, навчальною частиною університету були організовані спеціальні курси.

На час утворення філологічного факультету функціонувала тільки одна кафедра російської мови. Наприкінці 1938-го – на початку 1939-го рр. до факультету були приєднані кафедри соціально-економічних наук, педагогіки та іноземних мов. У зв'язку з реорганізацією і розширенням факультету деканом став завідувач кафедри соціально-економічних наук В. О. Громовий, а з 1939/40 навчального року – доцент В. С. Ващенко.

Упродовж двох років (1937–1939) не здійснювався набір студентів на геологічне відділення геолого-географічного факультету. Причина полягала в тому, що саме в цей період хвиля репресій охопила й університет. Особливо постраждали викладачі-геологи. У 1939/40 навчальному році набір студентів відновили. Другий та третій курси геологів виокремили зі складу відповідних курсів географічного відділення. Деканами факультету були призначені: професор М. Г. Ніколаєв (1938/39), директор НДІ геології Н. З. Хмарський (1939/40).

Найбільш складним у житті університету був 1938/39 навчальний рік. У цей час усі ВНЗ Радянського Союзу впроваджували в навчальний процес єдині типові плани. Встановлювалися єдині програми з основ марксизму-ленінізму, діалектичного та історичного матеріалізму, політичної економії, іноземної мови, військової підготовки, фізичної культури, російської мови (загальноуніверситетські дисципліни); з історії докласового суспільства та Стародавнього Сходу, історії Стародавньої Греції, Риму, історії середніх віків, історії народів СРСР, історії нового часу, історії залежних і колоніальних країн (спеціальність – «Історія»); із математичного аналізу, аналітичної геометрії, вищої алгебри, загальної фізики, диференціальної геометрії, диференціальних рівнянь, рівнянь математичної фізики, теоретичної механіки, загальної астрономії, креслення з елементами нарисної геометрії (загальні дисципліни для всіх спеціальностей фізико-математичного факультету); із теорії електромагнітного поля, термодинаміки та

статичної фізики, теорії атома (спеціальність – «Фізика»); із опору матеріалів, теорії пружності, гідромеханіки з елементами гідравліки, аеромеханіки (спеціальність – «Механіка»); із теорії функцій дійсної змінної, вищої геометрії (спеціальність – «Математика»); із вищої математики, фізики, елементів лабораторної техніки, загальної і неорганічної хімії, якісного та кількісного аналізу, органічної та фізичної хімії (загальні дисципліни з усіх спеціальностей хімічного факультету); із фізико-хімічного аналізу (спеціальність – «Неорганічна хімія»); із теорії органічної хімії, аналізу і структури органічних речовин (спеціальність – «Органічна хімія»); із аналітичної, неорганічної та органічної хімії, зоології безхребетних і хребетних, фізіології тварин, анатомії і морфології рослин, нижчих і вищих рослин, фізіології рослин, генетики з основами селекції, історії біології та дарвінізму (загальні дисципліни з усіх спеціальностей біологічного факультету); із топології, загальної фізичної географії, географії тварин з основами зоології, географії ґрунту з основами ґрунтознавства, історичної геології, картографії, метеорології, кліматології, фізичної географії СРСР, економічної і політичної географії світу (загальні дисципліни з усіх спеціальностей геолого-географічного факультету).

Поданий перелік дисциплін (майже 70 назв) свідчить про широкий діапазон підготовки спеціалістів у галузях неорганічної, органічної, аналітичної і фізичної хімії та хімії зв'язаного азоту, зоології, ботаніки, фізіології тварин, математики, механіки, фізики, геології, географії, російської мови і літератури, української мови і літератури, історії.

У 1939 р. стало можливим вирішити питання про відновлення в університеті історичного факультету та поділу фізико-математичного факультету на фізичний і механіко-математичний.

Реорганізацію Дніпропетровського університету як класичного вищого навчального закладу значно прискорила постанова РНК СРСР від 29 серпня 1938 р. «Про вищу заочну освіту». Уряд констатував, що організація вищої заочної освіти себе цілком виправдала, мала велике значення для підготовки фахівців без відриву від виробництва. В університетах країни була дозволена вища заочна підготовка на механіко-математичному, фізичному, історичному, філологічному, географічному, хімічному, біологічному факультетах. Постанова упорядкувала такі питання, як прийом абітурієнтів на заочні відділення; підготовка і затверджен-

ня навчальних планів та програм відповідно до обсягів навчального часу для денної форми освіти; курсова система організації навчального процесу; обов'язкове очне складання іспитів і заліків з усіх дисциплін навчального плану; проходження переддипломної практики і виконання дипломного проекту; надання додаткових відпусток студентам-заочникам; видання навчальної літератури, методичних посібників та матеріалів, що сприяють плануванню та організації самостійної роботи; забезпечення необхідною виробничою базою тощо¹³.

У 1939 р. наказом Наркомату освіти УРСР в університеті були відкриті заочні відділення, які готували спеціалістів на п'яти факультетах (історичному, геолого-географічному, механіко-математичному, фізичному, філологічному) із шести спеціальностей (історії, гео-

графії, математики, фізики, російської мови і літератури, української мови і літератури)¹⁴.

У 1938/39 навчальному році колектив університету плідно працював над проектом статуту ДДУ. Цей документ був затверджений Всесоюзним комітетом зі справ вищої школи (ВКВШ) при РНК СРСР 22 серпня 1939 р. Статут визначив основні завдання університету як вищого навчального закладу, його структуру, функції різних установ, служб та посадових осіб.

Наведений статистичний матеріал (табл. 1–3) свідчить, що протягом 1933–1941 рр. у результаті напруженої діяльності сформувалися провідні структури університету, визначився його статус, головні пріоритети в підготовці кадрів – природничо-наукова й технічна спрямованість.

Таблиця 1

**Факультети, контингент студентів університету
(1 вересня 1938/ 1 липня 1939 навчального року)¹⁵**

Факультет	I курс		II курс		III курс		IV курс		V курс		Усього	
	01/09 1938	01/07 1939	01/09 1938	01/07 1939	01/09 1938	01/07 1939	01/09 1938	01/07 1939	01/09 1938	01/07 1939	01/09 1938	01/07 1939
Фізичне відділення	101	88	77	71	32	30	26	25	27	27	263	241
Математичне відділення	65	57	78	71	52	47	38	38	39	39	272	252
Хімічний факультет	73	62	86	83	48	52	55	54	38	38	300	289
Біологічний факультет	68	65	71	63	54	53	53	52	45	45	291	278
Геолого-географічний факультет	97	91	62	60	32	29	49	48	107	49	347	277
Філологічний (3-річний) факультет	131	134	–	–	–	–	–	–	–	–	131	134
Усього	535	497	374	348	218	211	221	211	256	198	1 604	1 471

Накопичений потенціал мав розкритися в майбутньому. Уже в наступному 1939/40 навчальному році здійснилися чергові новації. Кафедри фізичного відділення фізико-математичного факультету об'єдналися в самостійний фізичний факультет, а кафедри математичного та механічного профілю утворили механіко-математичний факультет. На цей час вони вже мали досить міцну матеріальну базу – велику кількість лабораторій, призначених для наукових досліджень та навчального процесу. Деканом фізичного факультету став доцент

О. В. Вендерович, механіко-математичного – доцент М. В. Корчинський.

У 1939/40 навчальному році після тривалої перерви відновився набір на перший курс історичного факультету. Тоді ж відкрилися п'ятирічні відділення на філологічному факультеті.

Створювалися нові кафедри, зокрема української мови, української літератури, історії народів СРСР, військових дисциплін, молекулярної фізики, аеродинаміки.

Таблиця 2

Факультети, контингент студентів університету (1 вересня 1939/ 1 липня 1940 навчального року)¹⁶

Факультет	01/09 1939	01/07 1940
Фізичний	261	239
Механіко-математичний	265	252
Хімічний	308	295
Географічний	139	132
Геологічний	168	158
Біологічний	297	291
Історичний	61	63
Філологічний	Українське відділення (5-річне)	87
	Російське відділення (5-річне)	64
	Російське відділення (3-річне)	199
Усього	1 860	1 780

Таблиця 3

Факультети, контингент студентів університету (1 вересня 1940/ 1 липня 1941 навчального року)¹⁷

Факультет	Курс	Контингент студентів	
		01/ 09 1940	01/07 1941
Фізичний	1	60	27
	2	35	23
	3	55	49
	4	60	58
	5	44	–
Усього		254	157 (без випускників)
Механіко-математичний	1	121	72
	2	52	35
	3	77	62
	4	60	46
	5	29	–
Усього		339	215 (без випускників)
Історичний	1	64	52
	2	64	54
Усього		128	106
Хімічний	1	61	45
	2	53	43
	3	59	42
	4	79	73
	5	46	–

Закінчення табл. 3

Факультет	Курс	Контингент студентів		
		01/ 09 1940	01/07 1941	
Усього		298	203 (без випускників)	
Біологічний	1	66	42	
	2	62	57	
	3	66	58	
	4	61	59	
	5	53	–	
Усього		308	216 (без випускників)	
Геолого-географічний	1	96	72	
	2	45	39	
	3	74	72	
	4	63	58	
	5	29	–	
Усього		307	241 (без випускників)	
Філологічний	3-річне відділення	1	67	54
		2	61	55
		3	140	–
	5-річне відділення	1	180	145
		2	152	128
Усього		600	382 (без випускників)	
Разом по університету		2 234	1 520	

Складна ситуація спостерігалася на історичному факультеті, де катастрофічно не вистачало кваліфікованих кадрів. Тому було прийняте рішення, згідно з яким кафедра історії народів СРСР тимчасово до створення кафедри всевітньої історії мала забезпечити викладання курсів з історії докласового суспільства, Стародавнього Сходу, Стародавньої Греції та Риму, історії середніх віків і Нового часу. А поки що єдину кафедру історії очолила старший викладач Н. Л. Ладиженська. Вона ж була призначена й деканом історичного факультету.

Напередодні наступного 1940/41 навчального року вирішилося питання про укомплектування кадрами не тільки кафедри всевітньої історії, а й шести нових: політичної економії (загальноуніверситетська кафедра), дарвінізму (біологічний факультет), класичних мов, всевітньої літератури (філологічний

факультет), корисних копалин, економічної географії (геолого-географічний факультет).

За рівнем навчально-методичної роботи найбільш сильними визнавалися кафедри металофізики, російської мови і літератури, геометрії, експериментальної фізики, геоботаніки, петрографії, молекулярної фізики, тео-

ретичної фізики, математичного аналізу, неорганічної хімії, гідробіології та систематики нижчих рослин, теорії функцій.

У 1938/39 навчальному році університет мав у своєму складі 38 кафедр. У наступні роки помітне значне розширення структури університету, зростання кадрових ресурсів (табл. 4, 5).

Таблиця 4

Кафедри, їх керівництво в 1939/40 навчальному році¹⁸

Факультет, загально-університетські кафедри	Кількість кафедр	Очолоюють кафедри				
		Професори, доктори наук	Професори	Доценти, кандидати наук	Доценти	Старші викладачі
Історичний	1	–	–	–	–	1
Філологічний	3	–	–	1	1	1
Механіко-математичний	8	–	2	6	–	–
Фізичний	6	3	–	3	–	–
Біологічний	8	4	1	3	–	–
Геолого-географічний	8	2	–	4	–	2
Хімічний	5	2	–	3	–	–
Загальноуніверситетські кафедри	5	–	–	1	1	3
Усього	44	11	3	21	2	7

Таблиця 5

Кафедри, їх керівництво в 1940/41 навчальному році¹⁹

Факультет, загальноуніверситетські кафедри	Кількість кафедр	Мають учене звання	
		професора	доцента
Історичний	2	–	–
Філологічний	5	–	4
Механіко-математичний	8	2	6
Фізичний	6	3	3
Біологічний	9	5	4
Геолого-географічний	10	3	5
Хімічний	5	3	2
Загальноуніверситетські кафедри	6	–	3
Усього	51	16	27

Водночас гострота багатьох проблем у цей період аж ніяк не сприяла тому, щоб університет міг розгорнути свою діяльність відповідно до вимог народного господарства, освіти та культури. Головною, мабуть, була проблема нестачі виробничих площ. До 1939 р. університет мав 2 навчальні корпуси. Потім їх стало 3: перший корпус (просп. К. Маркса, 18; нині просп. К. Маркса, 36) – біологічний, другий і третій (просп. К. Маркса, 41; нині просп. К. Маркса, 35) – хімічний та фізико-математичний²⁰. У них розміщувалися 7 факультетів, Інститут фізіології, Інститут геології, Зоологічний та Геологічний музеї, заочне від-

ділення, адміністративно-управлінський апарат, громадські організації, майстерні, склади. Бібліотека університету, фонди якої щорічно збільшувалися, розташовувалась у 5 будівлях у різних частинах міста. Нестача приміщень, розпорошеність книгосховищ створювали величезні незручності і студентам, і викладачам. Деякі книгосховища мали погане освітлення, не провітрювалися, завжди були вогкими. Через це залишалися неупорядкованими цінні фонди.

У 1938 р. було прийняте рішення побудувати поблизу Транспортного інституту сучасне університетське містечко. Зокрема, планувало-

ся спорудити навчальні корпуси для гуманітарних спеціальностей, приміщення для наукової бібліотеки, великий актовий зал, студентський гуртожиток, навіть кінотеатр. Наступного року вже розпочалися деякі будівельні роботи. Але в 1940 р. через нестачу коштів вони були припинені, а напівзбудовані об'єкти – законсервовані на невизначений строк.

За таких умов забезпечити роботу було важко. Багато кафедр і лабораторій, особливо на фізичному, механіко-математичному факультетах, навіть не мали окремих кабінетів. Цінне обладнання, що належало багатьом лабораторіям, через нестачу постійних приміщень, використовувалося частково. Заняття на істо-

ричному й філологічному факультетах повністю проводились у другу зміну. Періодично в другу і третю зміни працювали хімічний та геолого-географічний факультети. Наприклад, у 1940/41 навчальному році через суворе обмеження енергопостачання (установлений ліміт не задовольняв потреб університету) часто припинялися денні лабораторні заняття, пов'язані з використанням електрики, а також заняття в другу й третю зміни.

Чисельність штатних викладачів збільшувалася, хоча своїми кадрами університет ще не міг забезпечити навчальний процес у цілому (табл. 6–8).

Таблиця 6

Співвідношення штатних працівників та сумісників у 1938/39 навчальному році²¹

Посада	Штатні працівники	Сумісники	Доктори наук		Кандидати наук	
			Штатні працівники	Сумісники	Штатні працівники	Сумісники
Професор	11	5	7	4	–	–
Доцент	42	4	–	–	37	3
Старший викладач	17	9	–	–	3	–
Викладач	17	4	–	–	–	–
Асистент	42	21	–	–	–	1
Усього	172	43	7	4	40	4

Таблиця 7

Співвідношення штатних працівників та сумісників у 1939/40 навчальному році²²

Посада	Штатні працівники			Сумісники		
	Кількість	Доктори наук	Кандидати наук	Кількість	Доктори наук	Кандидати наук
Професор	11	9	–	6	5	–
Доцент	52	–	50	15	–	15
Старший викладач	42	–	8	7	–	1
Викладач	23	–	–	7	–	–
Асистент	43	–	5	30	–	10
Усього	171	9	63	65	5	26

Керівництво університету намагалося вирішити кадрові питання. Наприклад, з березня 1939 р. функціонував лекторій, який користувався широкою популярністю серед викладачів та студентів, громадськості міста й області. Серед напрямів його роботи була організація лекцій, консультацій видатних учених із провідних ВНЗ, наукових установ Москви, Ленінграда, Києва, Харкова. Для читання курсів лекцій в університет були запрошені: професор Московського університету, фахівець з основ геометрії та диференціальної геометрії В. Ф. Каган; фізик-теоретик, засновник науко-

вої школи в галузі радіофізики, спеціаліст із проблем статичної фізики, поширення радіохвиль, теорії антен М. О. Леонтович; академік АН СРСР, засновник школи теорії ймовірностей і теорії функцій А. М. Колмогоров; автор багатьох праць із теорії магнетизму, ядерної фізики, теорії фазових переходів, теорії гравітації Є. М. Ліфшиц; член-кореспондент АН СРСР, фахівець із проблем руху електронів у металі, феромагнетизму, кінетичної теорії рідини, ядерної фізики Я. І. Френкель та ін.

Болючими питаннями, такими, що не завжди вирішувалися на практиці, були жит-

лові. На зібраннях колективу різних рівнів неодноразово йшлося про те, що місцева влада не приділяє достатньої уваги цій важливій проблемі, бо майже ніхто з викладачів не отримав квартири. Про тогочасні здобутки університету ставало відомо далеко за межами регіону. Тому не випадково надходили пропозиції щодо працевлаштування від відомих фахівців із Ленінграда, Ростова-на-Дону, Горького, але ж запросити цих професорів через скруту із житлом було неможливо. Коли

проводилися конкурси на заміщення вакантних посад, то пробували відмовитися від сумісництва, хоча вирішити цю проблему тоді не вдалося. Університет не мав гуртожитку для професорсько-викладацького складу. Наприклад, конкурс у травні 1941 р. закрили у зв'язку з відсутністю вільного житлового фонду для запрошених спеціалістів. Два студентські гуртожитки (вул. Університетська, 1; вул. Шевченка, 59) не задовольняли потребу всіх викладачів у житлі.

Таблиця 8

Співвідношення штатних працівників та сумісників у 1940/41 навчальному році²³

Факультет, загальноуніверситетські кафедри	Штатні працівники					Сумісники				
	усього	Науковий ступінь		Учене звання		усього	Науковий ступінь		Учене звання	
		Доктори наук	Кандидати наук	Професори	Доценти		Доктори наук	Кандидати наук	Професори	Доценти
Механіко-математичний	23	1	19	2	13	7	1	2	1	2
Фізичний	22	3	12	3	10	2	–	2	–	1
Хімічний	26	3	18	2	14	2	–	–	–	–
Біологічний	25	5	16	4	15	5	–	2	–	–
Геолого-географічний	15	–	6	–	4	8	3	1	4	1
Філологічний	19	–	4	–	5	5	–	1	–	1
Історичний	4	–	–	–	–	2	–	–	–	–
Кафедра основ марксизму-ленінізму	9	–	1	–	–	2	–	–	–	–
Кафедра політекономії	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Кафедра іноземних мов	17	–	–	–	1	6	–	–	–	–
Кафедра педагогіки	1	–	–	–	1	8	–	–	–	1
Кафедра військової підготовки	5	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Кафедра фізкультури	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Ботанічний сад	3	–	2	–	1	4	–	4	–	–
Усього	173	12	78	11	64	51	4	12	5	6

В університеті відкривалися нові факультети й кафедри, зростав контингент студентів, більш різноманітними та досконалими ставали форми навчально-методичної роботи. Усе це потребувало залучення нових кваліфікованих кадрів, невідпинного підвищення їх наукового рівня.

Протягом 1938–1941 рр. відбувалися істотні якісні зміни в рівні професійної підготовки викладацького складу, проте й вони були недостатні. Анітрохи не піддаючи сумніву про-

фесіоналізм викладачів, які працювали в університеті за сумісництвом, слід усе ж таки визнати, що з організаційного погляду найбільш якісно навчальний процес проходив на факультетах, які повністю укомплектовувалися штатними викладачами. Найліпше власними кадрами були забезпечені фізичний, хімічний, біологічний факультети.

Особливо турбували ректорат, громадські організації університету питання наукової кваліфікації завідувачів кафедр, підбору кандида-

тів для керівництва щойно створеними підрозділами. У 1939/40 навчальному році з 44 завідувачів кафедр тільки 11 мали науковий ступінь доктора наук і вчене звання професора. Ще 3 особи мали звання професора, але були кандидатами наук. У наступному навчальному році з 51 завідувача кафедр професорами були 16, доцентами – 27, старшими викладачами – 8; із 7 деканів: докторами наук, професорами – 2, кандидатами наук, доцентами – 3, старшими викладачами – 2.

Украї неблагополучна ситуація склалася на історичному, філологічному та геолого-географічному факультетах. На посади завідувачів кафедр геолого-географічного факультету були запрошені професори Дніпропетровського гірничого інституту І. Й. Танатар (кафедра корисних копалин), М. П. Семененко (кафедра геотектоніки та геоморфології), доцент того ж інституту М. М. Каніболоцький (кафедра петрографії). Університету були потрібні висококваліфіковані спеціалісти з геології, математики, фізики, механіки, історії. Через брак викладачів відмовилися від викладання курсів з історії математики й механіки, історії геолого-мінералогічних наук та деяких інших дисциплін.

І все ж таки авторитет університету як навчального закладу невпинно зростав. Збільшувалася кількість абітурієнтів, які бажали одержати саме університетську освіту. У 1934 р. набір на перший курс склав 220 осіб, а в 1938 р. в ДДУ прийняли 520 абітурієнтів, хоча планувалося 480. Уже тоді приймальна комісія підкреслювала, що рівень підготовки абітурієнтів 1938 р. порівняно з попередніми роками став значно вищим. Найгостріша конкурсна ситуація (4 претенденти на місце) склалася на фізико-математичному факультеті. У 1939 р. на 570 місць претендувало 1 148 осіб, серед них

349 – відмінники десятирічних шкіл. У 1940 р. на перші курси вступило 690 студентів. За даними на 21 липня 1941 р., у приймальну комісію надійшло 325 заяв, у тому числі 80 – від відмінників десятирічок. Найбільше було бажаних вступити на філологічний факультет (116 заяв на 60 планових місць).

У 1939 р. кількість випущених спеціалістів складала 198 осіб, 1940 р. – 209, 1941 р. – 324. Усього за період від 1933 до 1941 р. університет закінчили 1185 осіб. Щоб більш наочно уявити динаміку змін, слід назвати найхарактерніші причини відрахування студентів: пропуски занять та академічна неуспішність, перехід до інших навчальних закладів, військова служба, залишення університету за власним бажанням (особисті обставини). Максимальна кількість відрахованих була зафіксована на молодших курсах²⁴. Значно покращилися показники навчання студентів. Наприклад, у 1937/38 навчальному році загальна кількість студентів складала 1 686 осіб. На старші курси були переведені без жодної заборгованості 592 студенти, мали одну заборгованість – 299, залишені на повторне навчання – 98, відраховані за неуспішність – 50 студентів. У 1938/39 навчальному році відповідні показники були такими: загальна кількість студентів – 1 424, переведені без жодної заборгованості – 1 294, мали одну заборгованість – 110, залишені на повторне навчання – 8, відраховані – 9 студентів. Якщо в 1937/38 навчальному році академічна успішність складала 54,5%, то в 1938/39 р. – 89,2%, у 1939/40 р. – 92,7%²⁵.

Таким чином, у другій половині 1930-х рр. колектив університету досяг значних результатів у педагогічній діяльності. Відновлення ДДУ сприяло перетворенню Дніпропетровська на великий університетський центр України.

4.2. ЗДОБУТКИ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ НАУКИ

Невід'ємною складовою частиною університетського життя в 1930-х рр. стало відновлення організаційно-правових форм наукової діяльності. Уже в серпні–грудні 1933 р. група науковців-геоботаніків на чолі з О. Л. Бельгардом досліджувала Нікопольські плавні. Результатом цієї експедиції стала великомасштабна карта рослин регіону, яку можна вважати однією з перших наукових праць університетських учених даного періоду.

Урядовими постановами в липні 1933 р. були створені Інститут гідробіології, Інститут геології і Ботанічний сад, у липні 1936 р. – Інститут фізіології. У 1935 р. з ініціативи Л. Л. Іванова відкрився Геолого-мінералогічний музей, колекції якого відобразили характер родовищ корисних копалин України, Уралу, Кавказу, Середньої Азії, Казахстану, Алтаю, Далекого Сходу. Активно підтримували ініціативи університетських науковців академіки Союзу РСР

І. П. Павлов, Л. А. Орбелі та ін. Відповідно до статуту ДДУ 1939 р. новостворені наукові установи увійшли до складу біологічного (Інститут фізіології, Інститут гідробіології, Ботанічний сад) та геолого-географічного (Геолого-мінералогічний музей, Інститут геології) факультетів.

Уже в 1930-х рр. сформувалася модель, за якою фундаментальні наукові дослідження були зосереджені головним чином в академічних інститутах, а не в університетських лабораторіях і на кафедрах. Держава не мала необхідних ресурсів для достатнього матеріально-фінансового забезпечення наукових досліджень у системі вищої школи. Ця відірваність, ізольованість фундаментальної науки від вищої школи певною мірою шкодила загальній справі підготовки спеціалістів із вищою освітою. Наука як така не має властивості самозароджуватися. «Науковий організм» – це розгалужена система елементарних клітинок, якими виступають лабораторії, сектори, дослідні групи, кафедри при вищих навчальних закладах. Тому продуктивність «наукового організму» в цілому визначається продуктивністю його осередків²⁶. Водночас науково-дослідна діяльність в університеті підвищувала його рівень як навчального закладу, була спрямована на підготовку власних кадрів вищої кваліфікації – кандидатів і докторів наук.

Багато уваги в університетському колективі приділяли організації науково-дослідної роботи студентів. У той період діяли 28 наукових гуртків, у яких працювали 864 студенти. Для координації їх діяльності було створене студентське наукове товариство. У наукових гуртках набували свого першого дослідницького досвіду майбутні вчені.

За статутом університет мав право присуджувати наукові ступені: доктора й кандидата фізико-математичних наук – із математичного аналізу, теоретичної механіки, експериментальної фізики, теоретичної фізики; доктора й кандидата біологічних наук – у галузі зоології хребетних і безхребетних, гідробіології, морфології та систематики рослин, фізіології тварин, фізіології рослин; доктора й кандидата хімічних наук – із неорганічної хімії, фізичної хімії, органічної хімії; кандидата фізико-математичних наук – із геометрії, теорії функцій, аеродинаміки, алгебри, теорії пружності; кандидата хімічних наук – у галузі аналітичної хімії²⁷. Докторські дисертації захищалися тільки на засіданнях ради університету, а захист кандидатських дисертацій відбувався на засіданнях факультетських рад із наступним

затвердженням рішення радою університету²⁸. Надання такого права, безумовно, було певним визнанням, оцінкою наукової діяльності університетського колективу.

Найбільш успішно робота з підготовки дисертацій проводилася на кафедрах металознавства, молекулярної фізики, теоретичної фізики та електрофізики, математичного аналізу, теоретичної механіки та аеродинаміки, неорганічної хімії, органічної та фізичної хімії, фізіології рослин, фізіології тварин, ембріології з порівняльною анатомією та гідробіології. Водночас на деяких кафедрах через вузьку спрямованість дисертаційних досліджень молоді кандидати наук ще не досягли необхідного якісного рівня викладання дисциплін, якими вони мали оволодіти в повному обсязі.

Більш чітко, ніж раніше, виконувався план аспірантської підготовки, різко зменшувалося відставання від установлених графіків захисту дисертацій. Якщо в 1937 р. частка аспірантів, які своєчасно захистили дисертації, складала 12,5%, то в 1938 р. – 13%, 1939 р. – 44%, 1940 р. – 75%. У 1938/39 навчальному році аспірантську підготовку на кафедрах біологічного факультету проходили 18 осіб, хімічного – 15, фізико-математичного – 24. У наступному році біологічний факультет мав 15 аспірантів, хімічний – 11, механіко-математичний – 14, фізичний – 9. Крім того, була відкрита аспірантура на кафедрі основ марксизму-ленінізму (2 аспіранти).

До керівництва аспірантами залучили 3 академіків, 2 членів-кореспондентів АН СРСР, 8 докторів наук, професорів, 2 кандидатів наук, професорів, та 4 кандидатів наук, доцентів. Про високий рівень наукового керівництва аспірантами свідчать такі факти: 10 аспірантами керували академіки та члени-кореспонденти АН СРСР, професори; 24 – доктори наук, професори; 11 – кандидати наук, професори; 4 – кандидати наук, доценти. Двома аспірантами керував старший викладач, який не мав наукового ступеня.

У 1940/41 навчальному році в аспірантурі університету навчалися 55 осіб. Більшість аспірантів мали висококваліфікованих наукових керівників – 2 академіків, 2 членів-кореспондентів АН СРСР, 1 заслуженого діяча науки, 10 професорів та 6 доцентів, кандидатів наук²⁹. Між іншим, навіть високий клас наукових керівників не убезпечував від найпоширенішої помилки – дрібних тем у виборі проблематики досліджень. Невдалі теми переглядалися, що врешті-решт негативно впливало на

кінцеві результати роботи (перенесення термінів перебування в аспірантурі, несвоєчасна підготовка дисертацій). Мали місце випадки, коли автори окремих дисертацій отримували

від опонентів негативні відзиви. Несприятливо впливали на кінцеві результати і злиденність університету, і гостра нестача виробничих площ для досліджень.

Таблиця 9

Зростання наукового рівня викладачів університету в 1938/40 р.³⁰

Посада	Навчальний рік					
	1938/39			1939/40		
	Кількість	Мали науковий ступінь		Кількість	Мали науковий ступінь	
Доктора наук		Кандидата наук	Доктора наук		Кандидата наук	
Професор	16	11	–	17	14	–
Доцент	46	–	40	67	–	89

У 1939 р. викладачами та аспірантами університету були захищені 1 докторська та 28 кандидатських дисертацій. У першій половині 1940 р. рада університету та ради факультетів розглянули 47 (докторських – 3, кандидатських – 44) дисертацій. Рішення щодо 45 дисертацій (докторських – 3, кандидатських – 42) були позитивними. Автори 2 докторських та 18 кандидатських дисертацій працювали в університеті на штатних посадах або перебували в аспірантурі, зокрема на факультетах: фізичному – 5, механіко-математичному – 3, хімічному – 6, біологічному – 631.

Наукова діяльність університету 1930-х рр. пов'язана з іменами багатьох відомих вчених. І дотепер їх здобутки є гордістю вітчизняної науки. Сучасні фізики та хіміки, математики й біологи, історики та філологи ставляться до праць своїх великих попередників із великою пошаною.

Найбільш почесне місце серед науковців, які віддали свій талант, знання та досвід Дніпропетровському університету, посідає Л. В. Писаржевський, академік ВУАН (з 1925), АН СРСР (з 1930), заслужений діяч науки УРСР. Виконуючи обов'язки директора створеного за його ж ініціативою Українського інституту фізичної хімії, він мав з університетом тісні наукові контакти. Наукові інтереси Л. В. Писаржевського – це дослідження властивостей та структури пероксидів і надкислот, вивчення впливу розчинника на хімічну рівновагу та вільну енергію реакцій. Наукові ідеї визначного вченого сприяли утвердженню в наш час наукових поглядів на роль електрона в хімічних реакціях, створили першооснови електронної теорії гетерогенного каталізу.

У 1930-х рр. були значно примножені дослідження колективу механіків, очолюваних академіком ВУАН (з 1929 р.) О. М. Динником,

одним із фундаторів наукової школи в галузі теорії пружності в Україні³¹. Він, його учні, послідовники вивчали такі проблеми, як поведінка різних компонентів споруд і конструкцій, стійкість та коливання пластин, мембран і оболонок, теорії анізотропного середовища, шахтних піднімальних канатів, гірничого тиску тощо.

У 1934 р. на фізичному факультеті відкрилася кафедра металофізики, яку очолив академік ВУАН (з 1939) Г. В. Курдюмов. Серед університетських кафедр такого напрямку її називають першою в Радянському Союзі. У 1935 р. під керівництвом М. П. Арбузова, який після закінчення в 1934 р. Томського університету приїхав у Дніпропетровськ і працював разом з Г. В. Курдюмовим, була створена рентгенометалографічна лабораторія. І в подальшому, у 1960-х рр., М. П. Арбузов, працюючи в Інституті проблем матеріалознавства АН УРСР, продовжував досліджувати процеси мартенситних перетворень у сталях, висококоерцитивних магнітних сплавах. У 1967 р. він був обраний членом-кореспондентом АН УРСР.

До школи академіка Г. В. Курдюмова належав і професор В. І. Данилов, лауреат Державної премії СРСР (1950), академік АН УРСР (з 1951), а в той час – завідувач кафедри молекулярної фізики. Як неординарний учений-фізик, піонер у галузі рентгенографічних досліджень рідкого стану Віталій Іванович на багато років визначив шляхи розвитку на світовому рівні нового напрямку науки. Свої дослідження він присвятив аналізу структури рідини, теорії кристалізації, і саме йому належить першорядна заслуга в обґрунтуванні наукових уявлень про будову рідини, розробці методів виявлення її атомної та молекулярної структури (зокрема, структури металів і спла-

вів у рідкому стані), у вирішенні принципів питань про перехід речовини з рідкого стану у твердий, фізику процесів зародження центрів кристалізації, вплив на них різних факторів, у тому числі нерозчинних домішок. Вивчення закономірностей кристалізації дозволило В. І. Данилову виявити критерії спонтанної кристалізації, розробити класифікацію рідини відповідно до її схильності до переохолодження. Його монографія «Розсіювання рентгенівського проміння в рідині» (1935) стала для науковців настільною книгою, взірцем для наслідування.

Особистий науковий внесок В. І. Данилова привернув до себе увагу наукової громадськості інших країн. Наприклад, у вересні 1939 р. шведська Королівська Академія наук запросила Данилова номінуватися кандидатом на Нобелівську премію з фізики 1940 р. Проте збіг обставин перешкодив видатному радянському вченому взяти участь у найпрестижнішому науковому конкурсі, отримати світове визнання³².

Ґрунтовні дослідження згуртували навколо В. І. Данилова талановиту молодь, багатьох колишніх випускників ДДУ і майбутніх відомих науковців. Учитель націлював своїх учнів, співробітників перш за все на широке впровадження наукових результатів у промислове виробництво. У спогадах І. В. Радченко писав, що В. І. Данилов, створюючи рентгенографічну лабораторію, сформулював головне завдання: встановити зв'язок між структурою речовини у твердому й рідкому станах, дослідити закони утворення та росту кристалів для того, щоб управляти процесами кристалізації та одержувати металічні зливки, які б мали наперед задану структуру³³. У 1940 р. завідувач кафедри теоретичної фізики професор Б. М. Фінкельштейн захистив докторську дисертацію «Дослідження теорії розчинів потужних електролітів»³⁴. Саме така спрямованість наукової діяльності вважалася найбільш перспективною.

На механіко-математичному факультеті кафедру математичного аналізу очолював професор І. Ю. Огівецький. З 1937 р. його наукові інтереси зосередилися навколо теорії сумовних рядів. У дослідженнях були встановлені критерії рівномірної та квазірівномірної збіжності, відпрацьовані нові методи розв'язання операторних рівнянь. У 1939–1940 рр. старший викладач факультету І. І. Теумін сконструював перший у Дніпропетровську катодний осцилограф, захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата фізико-математичних

наук за темою «Узагальнені рівняння генератора зі стороннім збудженням». У той же період ступінь кандидата фізико-математичних наук здобули С. Ю. Белов, Ф. І. Коломойцев, Д. Д. Лазебник, О. М. Зубко, М. І. Алхімов.

У 1933–1934 рр. на фізико-математичному факультеті сформувалася творча наукова група з дослідження проблем аеродинаміки, яку очолював учень О. М. Динника професор В. П. Лисков³⁵. У 1938 р. Всесоюзний комітет у справах вищої школи при РНК СРСР затвердив її як самостійний науково-дослідний підрозділ у складі кафедри аеродинаміки. Група університетських науковців-аеродинаміків тісно співпрацювала з відомими спеціалістами та конструкторами в галузі авіабудування, зокрема з творчою групою з питань вібрації Центрального аеро-гідродинамічного інституту (ЦАГІ), створеного в 1918 р. за ініціативою М. Є. Жуковського та А. М. Туполева.

Своєрідним визнанням наукового потенціалу стала дискусія на розширеному засіданні ради ЦАГІ за участю провідних авіаконструкторів СРСР (березень 1939 р.), на якій В. П. Лисков та Б. Д. Франк довели свою здатність вирішувати найскладніші технічні проблеми. Зокрема, дніпропетровські вчені за дорученням ЦАГІ протягом кількох попередніх років обраховували вібраційні параметри крила літака «рекордного» типу АНТ-25, на якому, як відомо, екіпажі М. М. Громова та В. П. Чкалова встановили світові рекорди дальності безпосадкового перельоту через Північний полюс до США. У 1940 р. Б. Д. Франк, захистивши дисертацію «Вигинально-крутильний флатер дволонжеронного крила», здобув науковий ступінь кандидата фізико-математичних наук.

Широку популярність за межами університету мали дослідження професорів біологічного факультету. Одним із засновників Інституту гідробіології, його багаторічним директором, завідувачем кафедри гідробіології та систематики нижчих рослин був членкореспондент АН України (з 1934 р.) Д. О. Свіренко. Свої праці він присвятив класифікації та географії зелених джгутикових, евгленової водорості, розвитку окремих гідробіонтів та водних біоценозів залежно від умов зовнішнього середовища. Послідовник Д. О. Свіренка, директор Дніпропетровської гідробіологічної станції, завідувач кафедри дарвінізму, декан біологічного факультету Г. Б. Мельников у 1940 р. захистив докторську дисертацію «Зоопланктон Дніпропетровського водосховища»³⁶.

Фізіологи університету під керівництвом професора В. М. Архангельського – учня ака-

демкіа І. П. Павлова, завідувача кафедри фізіології тварин – зосередилися на дослідженні центральної нервової системи людини та проблем біохімії. У 1936 р. вони організували Інститут фізіології, а в 1938 р. – кафедру біохімії. Ентомологи створили наукову лабораторію, яка вивчала на території Дніпропетровської області фауну комах³⁷. Зоологи, які спеціалізувалися в університеті на дослідженнях шкідників сільськогосподарських рослин, паразитів тварин і людини, отримували направлення для подальшої роботи в провідних всесоюзних науково-дослідних установах, зокрема в інститутах отруйних речовин, захисту рослин, коноплярства тощо.

Викладачі й студенти геолого-географічного факультету проводили різноманітні наукові дослідження протягом навчальної або переддипломної практики, брали участь у роботі розвідувальних експедицій на Кавказі, Уралі, Кольському півострові, на берегах сибірських річок та Північного Льодовитого океану, у Якутії, Алтайському краї, багатьох областях і районах України. Науково-дослідний інститут геології вивчав властивості червоно-бурих та інших видів глини як будівельного матеріалу й сировини для виробництва алюмінію, різноманітні рідкісні елементи, генезу графітових родовищ, процес утворення залізних руд, планував підготовку геологічної карти Дніпропетровщини тощо.

Серед студентів велику популярність мали підручники, підготовлені викладачами університету: професором М. А. Розенбергом – із хімії металів; завідувачем кафедри класичних мов, старшим викладачем В. М. Гудковим – із латинської мови; деканом механіко-математичного факультету, доцентом М. В. Корчинським – з алгебри; деканом філологічного факультету, доцентом В. С. Ващенко – з української мови. Академік А. В. Писаржевський написав для студентів підручник з неорганічної хімії.

Наукові розвідки професорів А. В. Рейнгарда, О. В. Рейнгарда (біофак), В. С. Фінкельштейна, Ф. І. Березовської, М. А. Розенберга (хімфак) та інших учених університету були високо оцінені громадськістю. У 1939 р. з метою активізації наукової діяльності, підвищення її ефективності керівництво університету започаткувало конкурс наукових праць співробітників та студентів. Для переможців конкурсу була встановлена премія ім. А. В. Писаржевського. Тоді ж, у 1939 р., Харківський та Дніпропетровський університети уклали договір про соціалістичне змагання, що свідчило про зростання потенціалу ДДУ, спроможність зма-

гатися з провідним університетом республіки.

Підсумовуючи результати наукової діяльності викладачів Дніпропетровського університету, слід зазначити, що саме вони сформували такі фундаментальні напрями, проблематику кафедр: короткі ряди та послідовності, стійкість сітчастих конструкцій, метрична подвійність, математична теорія ймовірностей, проблема флатера, пружні та пластичні деформації (механіко-математичний факультет); будова рідких та аморфних тіл, фазові перетворення під час термічної обробки металів, електричні властивості діелектриків (фізичний факультет); застосування фізико-хімічних методів аналізу в контролі виробництва, будова речовини та природа хімічних процесів, активність каталізаторів у синтезі аміаку (хімічний факультет); природні багатства Дніпропетровської області та суміжних із нею районів Донбасу (геолого-географічний факультет); ліси південного сходу України, підвищення врожайності, боротьба проти шкідників у сільському господарстві, вплив на організми фізико-хімічних факторів, вплив великих гіротехнічних споруд на біологію річок (біологічний факультет). Проте було б неправильно обмежитися лише описом творчих здобутків відомих учених і тим прикрасити організацію науково-дослідної роботи в університеті. Документи свідчать про те, що її розвиток відбувався дуже суперечливо. Безумовно, вона несла на собі відбиток того часу, його достоїнств і помилки, історичну зумовленість і обмеженість.

Перш за все науково-дослідна робота була зорієнтована на кількісні показники. Вважалося, що кожен викладач повинен мати свою тему. У 1938/39 навчальному році 124 із 138 штатних викладачів вели роботу з виконання конкретних тем. Протягом 1939/40 навчального року опрацьовувалися 188 тем (на біологічному факультеті – 41, хімічному – 33, механіко-математичному – 29, фізичному – 25, геолого-географічному – 19 тощо). Така ж кількість тем виконувалася і в наступному навчальному році. Поліпшення кількісних показників знайшло відображення в такій динаміці: якщо в 1937, 1938, 1939 рр. відсоток виконання тематики відповідно складав 37 %, 65 % та 70 %, то в 1940 р. він досяг рекордного рівня – 85 %. Однак виконати тематику досліджень у повному обсязі колектив університету все ж таки не зміг.

Результати досліджень публікувалися на сторінках університетської наукової періодики. У 1938/39 навчальному році вийшло з друку 4 збірники «Наукових записок ДДУ»

(загальний обсяг – 49 друкованих аркушів). У процесі виробництва були 5 збірників (42 друковані аркуші) та готувалися ще 2 збірники (до 15 друкованих аркушів кожен). Планувалося видати не менше 10 збірників. Передбачалося дати кожному факультету, науково-дослідному інституту можливість видати протягом року свій збірник обсягом у 10 друкованих аркушів. Але через відсутність грошей та паперу кількість видань скоротили наполовину. У 1939/40 навчальному році вийшли з друку 9 томів «Наукових записок ДДУ» (у них були опубліковані 95 статей співробітників університету), а в наступному навчальному році – 12 томів (152 статті).

Якщо аналізувати показники якості, економічний ефект та впровадження в промисловість результатів наукових досліджень, то зв'язок науки у вищих навчальних закладах із виробництвом був у ті роки скоріше винятком, аніж правилом. Таким винятком слід вважати діяльність кафедр металофізики, аеродинаміки, аналітичної й технічної хімії. Кафедра металофізики плідно співпрацювала з лабораторією Дніпропетровського трубного заводу ім. В. І. Леніна з питань зміни структури металів у процесі їх термічної та холодної обробки. Співробітники кафедри аналітичної хімії, наприклад, проводили дослідження спільно зі своїми колегами із хімічних лабо-

раторій Дніпропетровського заводу ім. Комінтерну³⁸.

Аналізуючи тематичний план науково-дослідної роботи, не можна не помітити, з одного боку, багатства й різноманіття проблематики, а з іншого, – відсутності кооперативних засад у діяльності кафедр та факультетів. Найбільш яскравим прикладом творчого співробітництва можна назвати спільну роботу кафедр металофізики та неорганічної хімії над проблемою корозії металів.

Наприкінці 1940/41 навчального року кількість наукових тем, пов'язаних із виробництвом, порівняно з попередніми роками збільшилася, хоча в цілому орієнтація наукових досліджень на потреби розвитку народного господарства лише розпочиналася. Університету був потрібен певний час, щоб узагальнити свої можливості, акумулювати науковий потенціал, визначити ті сфери народного господарства, куди найбільш ефективно, раціонально можна спрямувати наявні сили. Очевидно, координувальні та регулювальні зв'язки між Наркоматом освіти та Академією наук, галузевими науково-дослідними інститутами ще не склалися. Це стало причиною дублювання окремих видів діяльності, роздібнення проблематики, хоча такий стан можна вважати й проблемою загального зростання.

4.3. У ЛЕЩАТАХ МАСОВИХ РЕПРЕСІЙ

Як відомо, у 1930-х рр. керівництво країни здійснювало політику так званого державно-адміністративного соціалізму. Якщо в одних колах політиків і науковців панувала думка про те, що група Й. В. Сталіна покладалася лише на державний примус, особливо на терор, то в інших вважали, що модернізаційні соціалістичні перетворення, зокрема курс на індустріальну революцію, навіть у разі застосування примусових механізмів мали широку підтримку «знизу», бо населення відчувало на собі позитивні результати прискореного розвитку.

Важко не погодитися, що прискорена індустріальна революція була життєвою необхідністю для країни і вважалася домінантою в економічній політиці або стратегією. Однак вражаючі темпи промислового розвитку й значні успіхи у сфері соціальних гарантій (охорона здоров'я, освіта, зайнятість населення тощо)

досягалися, можливо, за рахунок стагнації рівня добробуту, який на той час ще не досяг показників 1913 р.

Правляча партія кваліфікувала таке протиріччя як природну й тимчасову тактичну ситуацію, яка не повинна ставити під сумнів стратегію в справі побудови соціалізму в СРСР. Історична правота сталінського керівництва визнавалася переважною більшістю населення, оскільки саме це керівництво в очах народу було вірне ідеалам соціалістичної революції, соціальної справедливості. Але діяли й дійсно опозиційні групи: троцькістські ліві радикали, переважно студентська молодь; партійні функціонери, які за допомогою різних тактичних комбінацій планували усунути від влади групу Й. В. Сталіна та відновити внутрішньопартійну демократію 1920-х р.; позапартійні інтелектуали – «специ», колишні члени опозиційних партій; республіканські й обласні партійні «барони», розчаровані першими результатами

соціалістичної модернізації, невдоволені централізмом, волюнтаризмом, налякані «силовими акціями» органів НКВС. Важко об'єднати ці групи в цілісне системне утворення, але всі разом вони щиро бажали змінити сталінський курс.

Таким чином, вищезазначене протиріччя, на думку Й. В. Сталіна, можна було усунути, одночасно вирішуючи такі питання, як експансія методів директивного управління в умовах дефіциту коштів, мобілізація населення на працю, подолання спротиву невдоволених.

Оскільки єдиним джерелом фінансування будь-якої діяльності був тільки державний бюджет, то капітальні вклади, матеріальні ресурси буквально «дерли на шматки», і відповідно до загальної стратегії розвитку в країні вводилася своєрідна «розкладка» за галузями, визначалися першочергові витрати. Освітня сфера не могла розраховувати на першочерговість, навчальним закладам, у тому числі Дніпропетровському університету, катастрофічно бракувало коштів.

У результаті сформувалася вкрай централізована система управління не тільки економікою, а й усіма галузями громадського життя. Вона характеризувалася такими ознаками: у розпорядженні центральних органів управління перебувала майже вся товарна продукція галузей виробничої сфери, основна частина чистого прибутку, і мобілізовані в такий спосіб величезні матеріальні та фінансові ресурси концентрувалися на ключових напрямках; головними стимулами розвитку суспільного виробництва були директивні «адресні» завдання, виконання яких забезпечувалося досить високим рівнем державної, партійної, планової дисципліни, особистої відповідальності керівників за стан справ; моральне стимулювання, ідеологічний вплив і тиск перетворилися на потужні русійні сили. Якщо адміністративні, дисциплінарні, ідеологічні, морально-психологічні важелі впливу не «спрацьовували», то стимулюючу та контрольну функцію в системі централізованого управління виконували карально-репресивні органи.

Усі каральні заходи мали на меті: дійсно необхідне очищення суспільства від безконтрольної влади партійних босів, які бюрократизувалися, просто кажучи, «розклалися», забули про соціальне призначення політичної еліти; придушення відомчих, містечкових, сепаратистських, кланових, опозиційних настроїв і забезпечення влади центру над периферією; «зняття» соціальної напруги в суспільстві шляхом виявлення, покарання «шкідників» та

«ворогів народу». Не останню роль у мотивації репресій відігравав зовнішньополітичний чинник, загострення міжнародних відносин, «дух війни», що підживлювало шпигуноманію в суспільстві.

Отже, з одного боку, кожен ризикував потрапити в яку-небудь категорію репресованих, а з іншого, – значна частина населення сприймала репресії з «розумінням». Для неї суто юридичний складник ситуації (правові засади слідства, суду, бездоганність доведення вини, захист тощо) не мав великого значення, бо сповідував принцип: неправда заради порятунку. Навіть репресовані, які вирізнялися стійкістю й мужністю перед «слідством», врешті-решт визнавали свою «вину». Їм не давала спокою дилема: або захищати себе до останнього, доводити свою правоту, показувати злочинність режиму, держави, заради якої вони вели жорстоку боротьбу в царських тюрмах, революційному підпіллі у роки громадянської війни, або визнати свій «злочин» і зберегти честь держави й партії, революційної справи, чистоту ідеї.

Найгучнішими сфальсифікованими процесами того періоду були так звані: «Союз марксистів-ленінців», «Антипартійна контрреволюційна група правих Слєпкова та інших («бухарінська школа»)» в 1932–1933 рр.; «Ленінградська контрреволюційна зинов'євська група Сафарова, Залуцького та інших», «Московський центр», «Московська контрреволюційна організація – група «робочої опозиції» в 1934–1935 рр.; «Антирадянський об'єднаний троцькістсько-зинов'євський центр» в 1936 р.; «Паралельний антирадянський троцькістський центр», «Антирадянська троцькістська військова організація» в 1937 р.; «Антирадянський правотроцькістський блок» у 1938 р.³⁹

Загальний хід репресій проти інтелігенції України у 1930-х рр. висвітлений у працях В. В. Іваненка, Г. В. Касьянова, В. І. Марочка, Т. Хіллага та ін.⁴⁰ Підозрілість стосовно представників інтелігенції зростала, а способи покарання ставали все жорсткішими. Не обминула ця доля і дніпропетровські вищі навчальні заклади, у тому числі й університет. Огляд репресій у дніпропетровських ВНЗ, зокрема й у Дніпропетровському університеті, та наукових установах наведений у працях В. В. Іваненка та В. С. Савчука⁴¹. Приклади переслідування інакодумців із викладацького середовища Дніпропетровська наводилися й у попередніх розділах цієї книги, але переслідування не настільки масштабного, що зводилося в основному до звільнення з роботи та заборони ви-

кладання, або в гіршому випадку до висилки за межі України.

Як уже йшлося, університет відновив свою діяльність у 1933 р. Це був рік, який на загальному тлі індустріалізації та колективізації в СРСР та Україні поставив нові завдання перед вищою школою. Цього ж року Україна опинилася у вирі голодомору. Але загальний настрій в університеті, поновлення діяльності якого очікував кожен із його працівників, налаштував на плідну роботу. Утім на заваді багатьох намірів і сподівань університету, як і інших вищих навчальних закладів, дедалі більше поширення дій адміністративно-командної системи, що поступово зрощувалася, перепліталася з партійно-політичною.

Втрати від репресій у відновлених у 1933 р. університетах України та в науково-дослідних установах на той час уже становили близько 270 професорів та викладачів. Але загальнополітична ситуація ще більше загострювалася, що призводило до проведення відповідних політичних кампаній. Останні досить часто були спрямовані проти інтелігенції. Підготовка каральних органів до «чисток» набувала нових організаційних форм, як-от у вигляді відповідних позасудових органів (воєнна колегія при НКВС СРСР та різноманітні «трійки», «двійки» і т. ін. на місцях). Зокрема, «трійки» були створені в грудні 1934 р.

Постановою ЦВК СРСР був визначений хід ведення справ про підготовку або здійснення терористичних актів. Час слідства різко скорочувався, справи велися до 10 днів без прокурорів і адвокатів, вирокі оскарженню не підлягали. Вирокі за вищою мірою покарання виконувалися негайно після оголошення. У квітні 1935 р. кримінальна відповідальність аж до розстрілу була поширена на дітей з 12 років. У вересні 1937 р. порядок справ щодо терористичної діяльності поширився на шкідництво та диверсії. Політичні справи розглядалися в позасудовому порядку із застосуванням вищої міри. У практику увійшло винесення вироків списками.

Багатопартійність у Радянському Союзі на той час була вже знищена, тому обвинувачували у збереженні «троцькістських» або «націоналістичних» уподобань, «шкідництві», «втрата пильності», «дворушництві» тощо. Після 1936 р. з'являлося додаткове формулювання – «контрреволюційно-терористична діяльність» тощо. Звинувачення викладачів у націоналізмі, які застосовувалися ще у 1920-х рр., у наступному десятилітті набули поширення в союзних республіках та автономних утвореннях Союзу РСР.

Подібні звинувачення стали прикметою суспільно-політичного життя й після поновлення діяльності університету. Так, у зв'язку з публікацією 12 липня 1934 р. у газеті «Правда» статті, яка засуджувала «українських націоналістів» – професора Карпенка та доцента Давиденка, – відповідна кампанія була проведена й у Дніпропетровську. У місцевій пресі з'явилася низка публікацій, спрямованих проти «націонал-опортунізму»⁴². У результаті М. Г. Куїс, Н. М. Ягнетинська, М. Б. Комаровський, А. С. Рева та інші викладачі були виключені з партії як такі, що підтримували «націонал-ухильників».

Але цькування тривали, і 25 листопада 1934 р. газета «Правда» опублікувала нову статтю «Буржуазные националисты разоблачены, а их покровители – нет». Обласна комісія з «чистки» дійшла висновків про існування в університеті організованого «політичного блоку» та про політичні помилки міському партії з цього питання, який не довів справу до остаточного завершення, не провів усіх необхідних заходів, «незважаючи на неодноразові попередження «Правды» щодо повного викриття троцькістсько-націоналістичного блоку та його прибічників. Ця постанова стала поштовхом до нових перевірок і чисток в університеті.

Катализатором подальших репресій стало вбивство С. М. Кірова в Ленінграді 1 грудня 1934 р. Рівно за два тижні газета «Правда» опублікувала чергову викривальну статтю – «Гнилой либерализм Днепропетровского горкома». За матеріалами статті Дніпропетровський обком КП(б)У звільнив із займаних посад ректора Дніпропетровського державного університету М. Б. Комаровського та проректора А. М. Брохіна.

Наслідком цієї кампанії стало те, що в 1934 р. університет втратив двох ректорів: М. Б. Комаровського, затвердженого 21 липня 1934 р., а вже 29 грудня того ж року виключеного з партії та знятого з посади, і М. Г. Куїса, першого ректора (1933–1934) відновленого університету, який потім працював проректором. Спочатку, на «першому етапі», їх лише виключили з партії, звільнили з посад, але вони продовжували працювати: М. Б. Комаровський – директором тресту «Зеленбуд», М. Г. Куїс – інструктором-методистом тресту «Головхліб», А. М. Брохін – інструктором відділу кадрів заводу ім. К. Лібкнехта⁴³.

Невдовзі справу значно розширили, надавши їй звучання існування троцькістської опозиції. Унаслідок поєднання обвинува-

чень у троцькізмі та підтримці «націонал-ухильництва» з партії були виключені професор М. О. Юр'єв, секретар парткому університету Коган, проректор із наукової роботи Н. М. Ягнетинська, завідувач кафедри історії партії і лєнінізму П. Г. Глузман.

Згодом названі працівники університету зазнали більш суворих переслідувань. Зокрема, Н. М. Ягнетинська була заарештована в грудні 1934 р., М. О. Юр'єв та П. Г. Глузман – у 1935 р., М. Г. Куїс – у квітні 1937 р. Протягом 1935 р. Н. М. Ягнетинська, М. О. Юр'єв, П. Г. Глузман були покарані позбавленням волі на 5 років. Засуджені відбували покарання в трудових або виправно-трудоx таборах. П. Г. Глузман працював на будівництві Біломорсько-Балтійського каналу, але вже потім особлива «трійка» УНКВС по Ленінградській області засудила його до розстрілу.

М. Б. Комаровський арештовувався двічі: вперше – у грудні 1934 р. за обвинуваченням у приховуванні дій «троцькістів-націоналістів» (справа Давиденка, Ягнетинської, Карпенка), але був звільнений з-під арешту в липні 1935 р. після особистого втручання секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У М. М. Хатаевича, а варуге – у серпні 1936 р. у зв'язку зі справою «українського троцькістського центру». Виїзна сесія Верховного суду СРСР 28 березня 1937 р. засудила М. Б. Комаровського до розстрілу⁴⁴.

У зв'язку зі вказаними обставинами морально-психологічний клімат в окремих трудових колективах був нестерпним. Майже одногласно на партійних, комсомольських, профспілкових зборах засуджували «шкідників», «ворогів народу», «членів сім'ї зрадника батьківщини». Одні заради самозахисту, власного порятунку діяли «активно» – писали різні «викривальні листи», а по-простому – доноси, відмовлялися від родичів і друзів, інші – не витримували тиску, закінчуючи життя самогубством.

Саме таким шляхом пішов доцент кафедри теоретичної фізики університету, начальник спеціалізаторії Фізико-технічного інституту В. Д. Нескучаєв. Відомий фахівець у галузі військово-технічних досліджень, який свого часу закінчив три вищі навчальні заклади, він приїхав працювати у Дніпропетровськ із Ленінграда. Як людина з прямим, різким характером В. Д. Нескучаєв не визнавав жодних титулів та звань, окрім наукових. Такі особистості не можуть не мати недоброзичливців або відвертих ворогів. Саме вони виступили викривальниками нібито «антипартійної» пропаганди В. Д. Нескучаєва. Його звинуватили

в тому, що він, диференціюючи коефіцієнт ряду Фур'є «Ск», спрямовував його до нуля, а це нібито могло принизити авторитет партії, якщо порівняти коефіцієнт Ск з аббревіатурою ЦК. 14 травня 1936 р. В. Д. Нескучаєв застрелився прямо на робочому місці. Безглуздість, абсурдність звинувачення була настільки очевидною, що відразу після самогубства вченого міський комітет КП(б)У відмовився від такої «зумисності» В. Д. Нескучаєва, визнавши його невинним⁴⁵.

Антитроцькістські, антименшовицькі процеси в Москві й Ленінграді відіграли фатальну роль у житті випускника Ленінградського політехнічного інституту А. С. Джидаряна, який із жовтня 1933 р. працював на фізичному факультеті нашого університету. У 1935 р. його виключили із партії за належність до ленінградської групи троцькістів, а в листопаді 1936 р. – заарештували.

Своєрідні «методологічні засади» в обґрунтуванні звинувачень були викладені в закритому листі ЦК ВКП(б) «Уроки подій, пов'язаних зі злочинницьким вбивством тов. Кірова» (січень 1935 р.), який із грифом «Таємно» направлявся в усі партійні організації, а також у закритому листі ЦК ВКП(б) «Про терористичну діяльність троцькістсько-зинов'євського контрреволюційного блоку» (липень 1936 р.), який із грифом «Цілком таємно» направлявся тільки на адресу обкомів, крайкомів, ЦК національних компартій, міськкомів та райкомів ВКП(б)⁴⁶.

А. С. Джидаряна обвинувачували в тому, що він не поривав багатолітніх відносин із ленінградськими троцькістами, читав нелегальну літературу, пасивно поводив себе під час обговорення в університеті закритого листа про уроки подій, пов'язаних з убивством С. М. Кірова, не виступав на зборах, не проробив цієї теми в гуртку партійної освіти, спілкувався із заарештованими М. Б. Комаровським, М. Г. Куїсом, Н. М. Ягнетинською, хоча, за свідченнями А. С. Джидаряна, їх могла пов'язувати лише наукова або навчально-методична робота тощо. Особлива нарада при Наркомі внутрішніх справ 9 березня 1937 р. засудила А. С. Джидаряна до позбавлення волі у виправно-трудоx таборах терміном на 5 років за контрреволюційну троцькістську діяльність. Його заслали на Далекий Схід. Із заслання він уже не повернувся, помер 8 лютого 1939 р. у лікарні поселення поблизу Магадана⁴⁷.

Незадовго до завершення справи про так званий «Антирадянський об'єднаний троцькістсько-зинов'євський центр» 6–7 серп-

ня 1936 р. газета «Правда» опублікувала статтю «Троцкістские агенты и днепропетровские либералы» і «Уметь распознать врага», у яких місцеві партійні організації обвинувачувалися в лібералізмі стосовно «ворогів Радянської влади». Наступного дня, 8 серпня, Дніпропетровський обком КП(б)У визнав свої помилки, закликав обласну партійну організацію «до більшовицької пильності і непримиримості до ворогів»⁴⁸.

Партійна організація міста відреагувала на рішення обкому проведенням відповідних заходів під гаслами боротьби з троцькістами та прихильниками меншовиків. Зокрема, 9 серпня 1936 р. відбувся загальноміський актив, а 11 серпня партактив Жовтневого району, у якому розміщувалися майже всі вищі навчальні заклади й науково-дослідні установи міста, що також обговорили матеріали газети «Правда». 15 серпня секретар райкому КП(б)У запевнив, що «Жовтневий райком і районна парторганізація зуміють очистити свої ряди від підбурювачів, від агентури контрреволюції, зуміють виявити і добити гадину»⁴⁹.

Відтоді почався новий спалах репресій. У загальному колі заарештованих науковців опинилися й викладачі Дніпропетровського державного університету. Уже 20 серпня 1936 р. каральні органи диктатури пролетаріату вдруге заарештували М. Б. Комаровського, обвинувативши в участі в контрреволюційній троцькістській організації в Україні. У серпні того ж року був арештований і професор С. Й. Ринський, обвинувачений в участі в українському націоналістичному підпіллі.

Із метою поліпшення звітності, показників у боротьбі проти «ворогів народу» в національних республіках, областях органи держбезпеки не тільки перекручували факти, а й намагалися показати, що вони нібито знешкодили системну й цілісну опозицію у формі регіонального або національного «центру». За поданням органів НКВС головним координатором діяльності меншовиків і троцькістів в Україні, зокрема на Дніпропетровщині, «призначили» відомого філософа-академіка С. Ю. Семковського і заарештували вченого у березні 1936 р. Відтоді каральні органи послідовно розробляли його зв'язки з дніпропетровськими науково-педагогічними кадрами.

Такий вибір був не випадковим. Семен Юліївич Семковський (Бронштейн), 1882 р. народження, відомий партійний функціонер, мав за плечима багате й суперечливе минуле. Він член соціал-демократичної партії з 1900 р. У 1904–1905 рр. перебував у женеvській емігра-

ції (партійний публіцист, співробітник багатьох періодичних видань). Після повернення в Росію активно працював у меншовицькій фракції РСДРП, але після поразки революції 1905–1907 рр. відійшов від меншовиків, став позафракційним. Повернувся в еміграцію і в 1908–1912 рр. разом із Л. Д. Троцьким брав участь у виданні газети «Правда» у Відні. Виступав проти ліквідації в РСДРП. У роки Першої світової війни – інтернаціоналіст, у багатьох питаннях підтримував більшовиків, був учасником міжнародної конференції інтернаціоналістів у Кинталі. Після Лютневої революції приїхав у Росію, приєднався до меншовиків-інтернаціоналістів, у 1917 р. увійшов до складу ЦК меншовицької партії. Виступав проти співробітництва з партією кадетів. Як член комітету київської організації меншовиків у березні 1920 р. разом з іншими київськими меншовиками був засуджений революційним трибуналом, після чого відійшов від партійної діяльності. У 1920–1930-х рр. викладав у вищих навчальних закладах Радянської України. Це відомий фахівець у галузі соціології, загальної філософії та філософії науки, автор багатьох наукових праць⁵⁰.

На слідстві С. Ю. Семковський обвинувачувався у створенні троцькістсько-меншовицької організації в республіці, яка організовувала терористичні групи для проведення терактів щодо державних, партійних діячів. За версією НКВС, у Дніпропетровську існував так званий «паритетний центр», який об'єднував дві контрреволюційні організації – троцькістсько-меншовицьку й інженерську⁵¹. Крім того, у Дніпропетровську нібито діяв обласний троцькістський центр, від якого троцькістсько-меншовицька організація отримувала відповідні завдання. Між іншим показово, що ані на допитах, ані на очних ставках з іншими заарештованими С. Ю. Семковський винним себе не визнав, не назвав жодного імені, що могло спричинити нові необґрунтовані арешти. Мужня, стійка поведінка С. Ю. Семковського сприяла реабілітації в 1950-х рр. невинно репресованих, у тому числі вчених і педагогів ДДУ.

У 1937 р. розпочалася нова хвиля репресій за справою Г. А. П'ятакова, К. Б. Радека та інших відомих діячів партії, яких звинуватили в злочинах проти народу. 18 лютого за невстановлених обставин пішов із життя визначний партійний і державний діяч Г. К. Орджонікідзе (Серго). Уже 3 березня 1937 р. на лютнево-березневому пленумі ЦК ВКП(б) Й. В. Сталін виступив із доповіддю, у якій порушив тему

шкідництва й пильності, зокрема, зазначивши, що «в тыл СССР вдвое и втрое засылают шпионов больше, чем в другие буржуазные страны». Аналіз виступу Й. В. Сталіна свідчить, що за своєю сутністю це був заклик до подальших масових репресій. У тому ж 1937 р. накладом у півмільйона примірників вийшла у світ брошура А. Вишинського «Деякі методи шкідницько-диверсійної роботи троцькістсько-фашистських розвідників». Залишалося тільки вжити «відповідних» заходів, за чим і не забарилися на теренах СРСР та в Дніпропетровську зокрема.

Весною 1937 р. почалася хвиля арештів серед професорсько-викладацького складу співробітників ВНЗ та НДІ Дніпропетровська. Масштабну ідеологічну та морально-психологічну підготовку забезпечили дніпропетровські газети. Їх сторінки рясніли статтями з характерними назвами: «Как враг обманул доверчивых руководителей», «О честных научных работниках и шарлатанах от «науки», «До конца выявит вражескую агентуру», «Профессор Финкельштейн замечает следы», «Кто руководит Химико-технологическим институтом?», «Чего недостает отделу школ и науки обкома?» і т. д.

Причому оцінки діяльності професури змінювалися подібно флюгеру. Так, професори А. Е. Малиновський та Г. Є. Євреїнов ще в березні 1936 р. розхвалювалися на всі лади в газеті «Зоря» як «актив професури»⁵², а вже у 1937 р. вони стали «ворогами народу». Під загрозою арешту після публікації в газеті знаходився завідувач кафедри теоретичної фізики професор Б. М. Фінкельштейн. Газета «Зоря» писала: «У Фінкельштейна сім років лежить у кишені партійний квиток, але за ці роки професор не набув ні грама партійності. Він діє не як більшовик, а як безхребетний обиватель, якщо не прямий захисник ворога»⁵³.

Щомісяця колектив університету втрачав своїх колег: у квітні 1937 р. був заарештований колишній ректор М. Г. Куїс, у травні – член-кореспондент АН УРСР В. С. Фінкельштейн, професори А. С. Рева, О. Я. Мікей (завідувач кафедри геохімії) та доцент С. В. Молчанов, у червні – ректор університету, професор-геолог І. М. Єфимов, професор-фізик А. Е. Малиновський, у липні – професори В. М. Фідровський (колишній ректор ДІНО, завідувач кафедри марксизму-ленінізму), Н. А. Александров (колишній ректор ДІНО); у серпні – викладач А. А. Попов, секретар парткому університету О. В. Хохлов, помічник проректора В. А. Данишевський, у вересні – доцент А. Ф. Єфимова,

викладач Р. В. Бикова, асистент П. І. Симоненко, студенти М. М. Боришполь, М. Н. Галаур, М. П. Соколенко, С. Р. Новогрудський та ін.⁵⁴ У 1956–1958 рр. названі особи були реабілітовані Військовою колегією Верховного суду СРСР чи іншою судовою установою.

Історична справедливість, на перший погляд, відновлена, але не можна остаточно визначити ціну наукових втрат, бо серед репресованих – немало відомих у світі науки діячів. Дослідження, які вони проводили, були або згорнуті, або набули іншого спрямування в працях послідовників, учнів, якщо хто-небудь залишився живим. Зокрема, праці професора геології І. М. Єфимова можна зустріти на сторінках такого престижного наукового видання, як «Доповіді Академії наук СРСР».

Один зі свідків за його справою згадував про професора І. М. Єфимова у 1957 р. : «При радянській владі виріс до крупного науковця в галузі історичної геології. Фактично він створив Дніпропетровський науково-дослідний інститут геології. Я пригадую, як він листувався з т. Молотовим, і останній надавав Єфимову підтримку... Лекції читав дохідливо, на високому науковому рівні...»⁵⁵.

Не менш помітними постатями були й інші репресовані науковці і педагоги ДДУ. Так, член-кореспондент АН УРСР, професор В. С. Фінкельштейн відомий своїм значним внеском у вирішення проблем каталітичного синтезу аміаку, вивчення кінетики горіння оксиду вуглецю⁵⁶. Професор А. С. Рева, працюючи одночасно в університеті та Дніпропетровському фізико-технічному інституті, проводив започатковані саме тут перші в Радянському Союзі дослідження з фізики й техніки високих тисків⁵⁷.

А. Е. Малиновський був першим професором фізики в Дніпропетровську, піонером у дослідженнях фізики горіння та вибухів в Україні⁵⁸. За свідченням майбутнього нобелівського лауреата М. М. Семенова, «им были открыты удивительные явления замедления и даже задержки пламени электрическим током и поставлен ряд исследований роли электронов в распространении пламени»⁵⁹. Вчений створив великий колектив, який здійснював дослідження в галузі фізики горіння та вибухів, але цей колектив не зміг перетворитися на школу з указаних вище причин. Арешт цих видатних учених був значною втратою як для науки України, так і певною мірою для європейської науки.

Повертаючись до питання про ціну здобутків, втрат радянської держави, суспільства, у

тому числі й Дніпропетровського університету, констатуємо, що однозначні позитивні або негативні характеристики взагалі неприйнятні. Визначаючи загальний напрямок наукового розвитку в 1930-х рр., не можемо розглядати цей історичний період у парадигмі «суцільного провалу комуністичного експерименту» або «чорної дірки» вітчизняної історії. Деякі соціальні утопії часів соціалістичної революції змінилися культом інженера, передовика виробництва, професіонала своєї справи. Більше реалістичним, обґрунтованим з економічного погляду стало планування як спосіб управління будь-якою сферою суцільного життя. Ідеал сильної держави змінив традиційні уявлення про відмирання держави як такої. Більше того, держава відіграла патерналістську роль і концентрувала людські й матеріальні ресурси на першочергових завданнях соціалістичної модернізації. На вирішення другорядних питань, хоч і не менш значущих, коштів не вистачало. Саме на такій основі виникла ідеологія державної централізації.

Якщо аналізувати зміст, форми державної централізації, або «радянського тоталітаризму», то слід звернути увагу на стан міжнародних відносин того періоду й констатувати, що західні держави незалежно від суцільного, державного ладу, що існував у СРСР, були об'єктивно зацікавлені в його послабленні. Можливо, державна централізація (навіть у поєднанні з державним терором) була способом самозбереження країни в об'єктивно важких умовах загальної модернізації 1930-х рр., індустріальної революції зокрема. СРСР розглядався його керівниками як самодостатнє державне утворення, яке мало свої економічні, політичні, ідеологічні, геополітичні інтереси.

Відомо, що «радянський тоталітаризм» у розумінні євроцентристів – «антицінність»

західної свідомості, синонім «світового лиха». Дійсно, бюрократична держава підкорила собі суцільне суцільство. Але ж «радянський тоталітаризм» – це не тільки терор. Він не мав би соціальної бази, підтримки з боку широких верств населення, якби не вирішував своїми специфічними способами дійсно нагальних проблем суцільного розвитку.

Таким чином, від середини 1930-х і до початку 1940-х рр. колектив ДДУ зробив помітний внесок у відновлення класичної університетської освіти. Відкривалися нові кафедри і факультети, здійснювалися пошуки найбільш оптимальної структури, підвищувався рівень науково-педагогічних кадрів, поліпшувалася матеріально-технічна база. Університетська наука збагачувалася новими розробками вчених, особливо в галузях технічних і природничих наук, активізувалася підготовка кадрів високої кваліфікації та спеціалістів для народного господарства. Водночас колектив університету відчув і значні труднощі, і не тільки матеріально-технічного характеру. Упродовж зазначеного періоду прикметами університетського життя стали такі явища, як панування командно-адміністративних методів управління, намагання поставити всю роботу під жорсткий контроль партійних органів, посилення політизації й ідеологізації в навчально-виховному процесі. Масові чистки і репресії, зведені до рангу офіційної державної політики, спричинили помітні кадрові втрати в ДДУ, знизили ефективність університетської освіти і науки. Утім, попри всі негаразди й труднощі, відновлення державного університету, яке відбулося в означений період, сприяло перетворенню Дніпропетровська на великий університетський центр Радянської України.

Розділ 5

**УНІВЕРСИТЕТ У РОКИ ВІЙНИ
ПРОТИ ФАШИЗМУ
(1941–1945)**

5.1. УСІ НА ЗАХИСТ БАТЬКІВЩИНИ

Із нападом Німеччини на Радянський Союз 22 червня 1941 р. Україна була втягнута в Другу світову війну. Недостатньо підготовлені та слабкоозброєні радянські війська не могли стримувати натиск ворога. Період 1941–1943 рр. став, мабуть, найдраматичнішим в історії університету. Мирне життя порушилося, розвиток вищої школи був зупинений. Багато викладачів і студентів ДДУ за призовом чи добровільно пішли на фронт (усього понад 600 осіб), інші готувалися до евакуації. Уже 23 червня відбувся загальноуніверситетський мітинг, який прийняв резолюцію: професорсько-викладацький склад, співробітники та студенти ДДУ вважають своїм обов'язком стати на захист Батьківщини.

Серед перших улилися в лави діючої армії М. І. Алхімов (доцент, завідувач кафедри загальної математики); Г. П. Бистрицький (доцент); І. П. Луб'янов (доцент, згодом професор); Д. П. Пойда (завідувач кафедри історії, згодом професор); М. Р. Миронов, Д. Г. Юрко, А. І. Земляний. Разом із ними були й викладачі кафедри політичної економії: професори А. В. Новосолов, А. К. Василевський, М. Д. Сухоносенко; доценти І. Ю. Губа, Ю. А. Карцев, В. А. Новицький, М. І. Новичкова, І. Г. Саяпін, Г. А. Сагайдачний, А. Л. Чвертка, А. І. Яковлев; викладачі В. І. Васильєв, Р. Р. Сливко, В. В. Цимбаленко, асистенти О. Д. Рева, С. П. Федій, Г. І. Зорек, Я. О. Бойко та ін.¹

Коли в ніч на 20 серпня лінія фронту вприпул підійшла до міста, у рядах його захисників було чимало працівників і студентів ДДУ. Серед них, зокрема, політпрацівник артилерійського полку 255-ї стрілецької дивізії М. Р. Миронов.

Будучи студентом п'ятого курсу ДДУ, він у перші ж дні війни пішов добровольцем в армію. У бою був тяжко поранений, але товаришів не залишив, продовжуючи нищити ворога.

Назавжди закарбуються в пам'яті вдячних нащадків імена мужніх захисників Дніпропетровська – вихованців державного університету, які загинули смертю хоробрих під час оборони рідного міста, таких як випускник філологічного факультету, секретар парторганізації, іменний стипендіат В. З. Бучавер, молодий талановитий фізик, кандидат фізико-математичних наук М. П. Чурсін і багато інших.

Героїчно боролися, захищаючи місто, артилеристи 58-го резервного артполку і серед них випускник ДДУ, командир взводу лейтенант О. В. Синяков (згодом доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри електрофізики Дніпропетровського університету). Уламком ворожої міни йому відірвало руку.

Сотні вихованців і співробітників університету билися з німецько-фашистськими загартниками на фронтах, брали участь у партизанському русі, діяли в антифашистському підпіллі. Багато з них за бойові заслуги були відзначені урядовими нагородами. Після війни вони успішно працювали в рідному університеті, віддаючи всі сили, знання й досвід шляхетній справі виховання молоді, підготовки висококваліфікованих фахівців для народного господарства країни.

Славний бойовий шлях пройшов завідувач кафедри загальної математики доцент М. І. Алхімов, який добровольцем пішов на фронт 22 червня 1941 р. Призначений на поса-

ду командира батареї окремого зенітного артилерійського дивізіону ППО 38-ї армії, він уже в липні брав участь у боях, відбиваючи шалені атаки фашистських літаків і танків. На початку серпня 1941 р. німецько-фашистські війська, наступаючи по правому берегу Дніпра, підійшли до м. Крюків, де знаходилася батарея. Протягом трьох днів, із 6 до 9 серпня, зенітники під командуванням М. І. Алхімова вогнем стримували наступ переважаючих сил ворога, прямою наводкою розстрілюючи його піхоту й танки. Витративши всі снаряди, М. І. Алхімов за наказом командира дивізіону залишив вогневу позицію й разом з особовим складом батареї вступив у бій із фашистами безпосередньо в Крюкові. У вуличних боях він в'язкою гранат особисто знищив ворожий танк. Після того як були витрачені боеприпаси, він із частиною особового складу під смертоносним вогнем загарбників переправився на лівий берег Дніпра.

У лютому 1942 р. М. І. Алхімов був призначений заступником командира дивізіону, де проявив себе як ініціативний офіцер. У липні того ж року в чині капітана він прийняв штаб 1259-го армійського полку ППО. Ось що написав про нього в бойовій характеристиці командир полку: «Товариш М. Алхімов чимало попрацював над питанням бойової підготовки підрозділів полку, завдяки чому полк із 1 до 9 грудня 1942 р. збив 20 літаків противника...» М. І. Алхімов – учасник Сталінградської битви, Курсько-Орловської операції, боїв за звільнення Прибалтики. За вмиле керівництво бойовими діями й особисту хоробрість нагороджений орденами Бойового Червоного Прапора, Червоної Зірки, Вітчизняної війни I ступеня, медалями. Після війни він повернувся до університету, працював доцентом кафедри математичного аналізу.

Мужньо борючись з німецько-фашистськими загарбниками студент хімічного факультету Д. Г. Юрко, призваний в армію з четвертого курсу й зарахований курсантом Дніпропетровського артилерійського училища. У серпні 1941 р. у боях за рідне місто був поранений. Пройшов курс лікування, знову повернувся в училище, яке знаходилося на той час у Томську, і успішно закінчив його у квітні 1942 р. На початку травня з групою молодих офіцерів – випускників училища – Дмитро Юрко прибув на Волховський фронт і незабаром став командиром 7-ї гарматної батареї 88-го артилерійського полку 80-ї стрілецької дивізії. Учасники оборони Ленінграда з теплою згадують Д. Г. Юрка, бойові справи його

батареї. За словами його однополчанина, начальника штабу 88-го артполку М. Шувалова, Д. Г. Юрко був мужнім воїном, розумним і сміливим командиром, скромним трудівником, улюбленцем бійців і командирів. Д. Г. Юрко був призначений начальником штабу дивізіону, а потім помічником начальника штабу 88-го артполку з розвідки. На цій посаді, бездоганно виконуючи військовий обов'язок, він перебував до закінчення війни. Батьківщина оцінила його бойові заслуги, нагородивши орденами Червоної Зірки, Вітчизняної війни I ступеня та медалями. Після війни Д. Г. Юрко працював доцентом кафедри органічної хімії.

Війна перервала навчання студента біологічного факультету І. П. Луб'янова, який пішов на фронт у перші ж дні. Будучи командиром відділення дивізійної розвідротти, він брав участь у боях на Південно-Західному, 3-му й 4-му Українських фронтах, 1-му Білоруському фронті. Серед багатьох бойових операцій, учасником яких був Іван Павлович, особливе місце займає епізод полонення солдатів та офіцерів німецького угруповання. Як відомо, у серпні–вересні 1944 р. війська 2-го і 3-го Українських фронтів разом з кораблями Чорноморського флоту оточили й розгромили в районі Ясси–Кишинів велике угруповання гітлерівців.

Це була одна з найбільш значних операцій, блискуче здійснених Радянською армією на завершальному етапі Великої Вітчизняної війни. Коли становище оточених ворожих військ стало дійсно безнадійним, наше командування вжило низку заходів, що мали на меті запобігти зайвим жертвам. У зв'язку з цим І. П. Луб'янов отримав наказ командира 266-ї стрілецької дивізії проникнути в розташування однієї з оточених фашистських частин і пред'явити командуванню ультиматум про негайну капітуляцію, гарантуючи життя й медичну допомогу всім, хто добровільно здасться в полон.

Склавши текст ультиматуму, І. П. Луб'янов з одним із розвідників попрямував до противника як парламентар. Коли незабаром вони підійшли до групи офіцерів, І. П. Луб'янов звернувся до старшого з них за званням – полковника – з ультиматумом. Вислухавши його, полковник (як потім з'ясувалося, командир дивізії) віддав команду скласти зброю. Через годину велика колона полонених німців була приведена до розташування наших військ. За успішну операцію Луб'янов визнаний гідним високої державної нагороди. Бойові подвиги Івана Павловича в період Великої Вітчизняної

війни відзначені 3 орденами і багатьма медалями. Повернувшись у 1945 р. до університету, І. П. Луб'янов продовжив навчання, був секретарем комітету комсомолу ДДУ. Згодом захистив кандидатську дисертацію, став доцентом, працював директором Науково-дослідного інституту гідробіології ДДУ.

У 1941 р., по закінченні університету, добровольцем вступив до лав Червоної армії І. О. Земляний. Він був направлений до Військової академії хімічного захисту ім. К. Є. Ворошилова, де незабаром його обрали секретарем партійного бюро командного факультету. Пройшовши прискорений курс навчання, Іван Опанасович повернувся в армію. Обіймав посади начальника хімічної служби стрілецької бригади, дивізії, корпусу, воював на Брянському, Центральному, 1-му й 2-му Білоруських фронтах, брав участь у багатьох визначних битвах, у тому числі на Курській дузі. За час перебування на фронті 6 разів був поранений, останнє поранення – на підступах до Варшави виявилось тяжким – І. О. Земляний втратив ногу. Гвардії підполковник І. О. Земляний нагороджений орденами Вітчизняної війни I і II ступеня та медалями. Після війни він обирався секретарем парткому університету, працював деканом біологічного факультету, доцентом кафедри фізіології рослин.

Нелегкі випробування в суворі роки війни випали на долю П. М. Федаша, який залишився за завданням обласного комітету партії на окупованій ворогом території й приєднався до партизанського загону Жовтневого району Дніпропетровська під командуванням В. О. Шахновича. Тут він воював протягом двох років, будучи командиром відділення. У листопаді 1941 р. на партійних зборах загону, що проходили за участю секретаря підпільного Дніпропетровського обкому КП(б)У М. І. Сташкова, Петро Михайлович був обраний парторгом.

Як відзначається в книзі учасника партизанського руху на Дніпропетровщині І. Ю. Вєтрова «В лесах под Новомосковском» (Дніпропетровськ, 1963), П. М. Федаш був людиною скромною, добре знав географію, ботаніку, метеорологію, підривною справу тощо. Він любив зброю і завжди тримав її в зразковому стані, у будь-яку хвилину готовою до бою, знався на трофейній техніці. Восени 1943 р., після звільнення області від німецько-фашистських загарбників, П. М. Федаш був призваний до Червоної армії і вже через кілька днів разом із іншими бійцями форсував Дніпро в районі с. Могильова. В одному з боїв він дістав по-

ранення. Після лікування брав участь у багатьох боях як стрілець протитанкової рушниць (ПТР). За бойові заслуги П. М. Федаш визнаний гідним ряду вищих урядових нагород. У 1946 р. він повернувся в рідний університет, працював деканом хімічного факультету².

Велика Вітчизняна війна стала справжньою школою мужності для багатьох вихованців Дніпропетровського університету. Студент геолого-географічного факультету Михайло Носовський пройшов шлях від топографа артилерійського полку до помічника начальника політвідділу дивізії. Був нагороджений орденом Червоної Зірки й медалями. Після демобілізації з рядів Радянської армії продовжив навчання в ДДУ. Довгий час професор М. Ф. Носовський очолював Інститут геології, був проктором університету з наукової роботи.

24 липня 1941 р. пішов на фронт і був направлений у Військово-морське авіаційне училище ім. С. О. Леваневського, на курси штурманів, аспірант М. І. Варич. Після успішного закінчення курсів молодий лейтенант як один із кращих випускників був залишений в училищі штурманом загону, де прослужив до 1946 р. За цей час він підготував чимало кваліфікованих фахівців – штурманів пікіруючої бомбардувальної авіації. Багаторазово він піднімався в повітря з курсантами, навчаючи їх мистецтву ведення бою. В окремі дні йому доводилось робити до 20 літако-вильотів. Після війни М. І. Варич – доктор технічних наук, завідувач кафедри металофізики ДДУ.

Із самого початку війни мобілізований у діючу армію й призначений на посаду начальника зв'язку ескадрильї 296-го авіаційного полку, перейменованого в 1943 р. на 72-й гвардійський винищувальний полк, асистент біологічного факультету О. Д. Рева. Разом із полком він пройшов від Сталінграда до Відня. Нагороджений орденом Червоної Зірки й п'ятьма медалями. У післявоєнний час гвардії капітан запасу О. Д. Рева – доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри біохімії³.

З 1941 до 1944 р. брав участь у бойових діях у складі військ Південно-Західного, Західного та Калінінського фронтів студент механіко-математичного факультету К. М. Слепенчук. Двічі був поранений; нагороджений орденом Вітчизняної війни II ступеня і медалями. Капітан резерву К. М. Слепенчук після війни працював на посаді доцента кафедри математичного аналізу в рідному університеті.

Зі студентської лави пішов на фронт Ю. А. Шевляков. Брав участь у боях з 1941 до 1944 р. Після війни був нагороджений орде-

ном і медалями, став доктором технічних наук, професором, завідувачем кафедри, проректором Донецького, а потім – Сімферопольського держуніверситетів.

Мужньо боровся в роки війни аспірант М. А. Сидельник. Він пройшов шлях від рядового до старшого лейтенанта, помічника начальника штабу окремого батальйону зв'язку. Воював у Криму, на Кавказі, в Україні, Чехословаччині. Закінчив війну на Далекому Сході, де брав участь у розгромі мілітаристської Японії.

Доцент С. М. Бровко, мобілізований в армію у вересні 1941 р., воював, будучи політруком винищувальної протитанкової бригади, постійно знаходився у вирі подій, серед воїнів, полум'яним словом і особистим прикладом підтримував їх моральний дух, надихаючи на рішучу боротьбу з німецькими окупантами.

У боях за визволення Північного Кавказу та України брав участь Г. А. Ємельяненко. захищаючи Вітчизну, був двічі поранений. Після війни працював доцентом кафедри неорганічної хімії.

З 1941 до 1945 р. брав участь у бойових діях І. В. Саллі, який став після війни професором, завідувачем кафедри експериментальної фізики. Асистент І. Р. Бур'ян воював у складі військ Північно-Кавказького і 4-го Українського фронтів. Декан філологічного факультету професор В. С. Ващенко залишився в окупованому Дніпропетровську й успішно виконував спецзавдання керівництва області.

Виявляючи мужність, стійкість, відвагу, важкими фронтowymi шляхами, у неймовірно складних умовах ішли в лавах визволителів до довгоочікуваної перемоги викладачі й вихованці Дніпропетровського університету. Серед них В. П. Юбкін, який став Героєм Радянського Союзу, Я. В. Загубиженко, А. І. Сафронов, Г. Ф. Романець, Є. Ф. Лещинський, Д. П. Пойда, В. М. Полежаєв, А. К. Протопопов, В. П. Галушко, Я. М. Лобковський, Б. Є. Резник, А. Д. Колесников, А. Б. Розенберг, І. Я. Колбовський, О. Д. Козачковський (капітан артилерійської розвідки, після війни займався дослідженнями в галузі ядерної фізики та ядерної енергетики, професор, лауреат Ленінської премії, згодом директор Фізико-енергетичного інституту в м. Обнинськ) та ін.

За проявлені під час форсування р. Дніпро мужність та героїзм випусникам Дніпропетровського університету Я. В. Вергуну та П. А. Риндіну присвоєне високе звання Героя Радянського Союзу. Так, парторг 120-го стрілкового полку 69-ї стрілецької дивізії, 65-ї армії Центрального

фронту старший лейтенант Павло Риндін на чолі 1-ї десантної групи батальйону 15 жовтня 1943 р. здійснив переправу через р. Дніпро коло с-ща Радуть Репкінського району Чернігівської області та вступив у нерівний бій із німецько-фашистськими загарбниками, проявивши мужність, стійкість та героїзм. Під артилерійсько-мінометним вогнем П. А. Риндін зайняв важливу стратегічну висоту, відбив численні ворожі контратаки, тим самим забезпечив переправу інших підрозділів 120-го стрілецького полку на зайнятий плацдарм.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 30 жовтня 1943 р. за зразкове виконання бойових завдань командування на фронті боротьби з німецько-фашистськими загарбниками та проявлені при цьому мужність і героїзм старшому лейтенанту П. А. Риндіну присвоєне звання Героя Радянського Союзу з врученням ордена Леніна та медалі «Золота зірка» (№1588)⁴.

Заступник начальника штабу 181-ї танкової бригади 18-го танкового корпусу 5-ї гвардійської танкової армії, Воронежського фронту Я. В. Вергун у ніч на 6 серпня 1943 р. на чолі групи танків увірвався в смт. Золочів Харківської області, проник у ворожий штаб, знищив гранатами генерала та 8 офіцерів. Коли його танк був підбитий, продовжував боротися на захопленому танку, у ході бою замінив пораненого командира бригади та успішно виконав поставлене завдання. За цей подвиг 22 лютого 1944 р. йому присвоєне високе звання Героя Радянського Союзу⁵.

Сміливими воїнами зарекомендували себе дівчата університету. Вони служили зв'язківцями й санітарками, зенітницями й снайперами, офіцерами й політпрацівниками, стійко й мужньо переносили всі труднощі фронтового життя.

Серед перших добровольців пішла на фронт студентка хімічного факультету З. Ф. Соломко (пізніше професор кафедри органічної хімії ДДУ). Усю війну працювала медичною сестрою в шпиталях на Південно-Західному, Брянському й 2-му Українському фронтах.

На початку Великої Вітчизняної війни, закінчивши 4-й курс хімфаку, добровільно вступила до лав діючої армії студентка М. О. Терешкевич (Кругликова). З 1942 р. до 1945 р. вона на посаді медичної сестри в 337-й Лубенській орденів Суворова і Богдана Хмельницького стрілецькій дивізії пройшла шлях від Кавказу до Відня. Хоробро боролася на фронтах війни А. П. Дьоміна (згодом – доцент на геолого-географічному факультеті), учасниця

бойових дій на Курській дузі Є. А. Стафійчук. Аспірантка хімфаку А. К. Чернова брала участь у Сталінградській битві, пройшла шлях від рядового до капітана й повернулася до університету, маючи кілька урядових нагород.

Активно брали участь у партизанському русі випускниця філологічного факультету 1941 р. О. В. Бова, аспірантка біологічного факультету В. В. Боченко (пізніше доцент). Героїзм та мужність у боротьбі з фашистськими загарбниками проявили студентка механіко-математичного факультету О. Галінкіна – партизанка загону В. А. Шахновича, студент фізичного факультету В. Панютін – активний член оперативної групи Дніпропетровської підпільної організації, заарештований німцями та розстріляний за антифашистську діяльність у 1943 р., та ін.

Відважно боролися з німецько-фашистськими загарбниками в грізні роки Великої Вітчизняної війни сотні викладачів і співробітників Дніпропетровського університету, грудьми відстоюючи разом з воїнами армії і флоту кожну п'ядь рідної землі. Вони гідно виконали свій священний обов'язок перед Батьківщиною, зробили посильний внесок у досягнення перемоги.

Загинули 160 викладачів, співробітників та студентів ДНУ, яким до 60-річчя Перемоги біля наукової бібліотеки ім. Олеся Гончара встановлений пам'ятний знак, де золотом навечно закарбовані їх імена. Це завідувач кафедри марксизму-ленінізму доцент В. А. Громовий, доценти С. Є. Белов, М. В. Беліков, М. А. Давидов, В. Т. Пінкевич, І. С. Тартаковський, М. П. Чурсін; кандидати наук Ю. М. Мерсон, Б. М. Теверовський; викладачі й асистенти Ю. М. Грибановський, В. В. Казьмін, П. Н. Ненадкєвич; аспіранти П. Д. Олексєв, В. Н. Бойко, А. М. Григоренко, Г. Т. Наливайко; студенти М. М. Бандура і В. Д. Білоус, Я. О. Бойко, секретар комітету комсомолу ДДУ Ф. К. Булик, іменний стипендіат В. З. Бучавер; А. Н. Бугацький, А. П. Герко, С. П. Гінзбург, П. Драган, Б. І. Кондратьєв, Д. Д. Кравченко, С. М. Лукашевич, А. П. Макарова, М. Т. Панасенко, В. І. Панютін, Ф. Ф. Підпригора, А. А. Рябонь, М. М. Сидоренко, П. П. Слинкевич та багато інших, чий подвиг безсмертний⁶.

Імена справжніх патріотів, які віддали життя за волю і незалежність Батьківщини, за наше сьогодні, колектив Дніпропетровського університету свято шанує і пам'ятає дотепер.

5.2. НАУКОВА ТА ВИКЛАДАЦЬКА РОБОТА ПІД ЧАС ЕВАКУАЦІЇ

По-різному склалася доля тих, хто евакуювався, і тих, хто залишився в місті, зайнятому окупантами. Частина вчених була евакуйована до м. Чкалов Оренбурзької області, де проводила викладацьку та науково-дослідну роботу, інша частина професорсько-викладацького складу переїхала на Урал (до Магнітогорська) та Краснодарського краю.

Складна ситуація, пов'язана з наближенням лінії фронту до Дніпропетровська, змусила вжити рішучих заходів. Тоді прийняли рішення про евакуацію професорсько-викладацького складу та майна Дніпропетровського державного університету до м. Чкалов (сучасне м. Оренбург). До м. Чкалов були евакуйовані: проректор університету, член-кореспондент АН УРСР Д. О. Свіренко, доценти Є. М. Балкова, М. Є. Писарева, В. С. Россіхін, А. В. Приходько.

За дорученням керівництва університету доцент кафедри географії А. В. Приходько

супроводжувала до м. Чкалов навчальне майно та обладнання Дніпропетровського державного університету⁷. Евакуйовані науково-педагогічні працівники та співробітники увійшли до складу Чкаловського державного педагогічного інституту й брали участь у викладацькій та науково-дослідній роботі.

У довоєнний час педагогічний інститут мав навчальний корпус площею 6 707 кв. м, на початок війни він займав будівлю площею в 2 700 кв. м, тобто в 2,4 разу менше, ніж у довоєнний час. Із початком війни інститут позбувся також двох своїх гуртожитків загальною площею 3 101 кв. м. Замість колишніх 80 аудиторій, кабінетів і лабораторій довелося обладнати тільки 7 кабінетів, 10 аудиторій, військовий і фізкультурний зали⁸.

Заняття проходили в 3 зміни з перервами 5 хв між парами: 1-ша зміна – з 7.15 до 12.45 (медінститут), 2-га зміна – з 13. 10 до 17.45 (природничий і фізико-математичний фа-

культети), 3-тя зміна – з 18. 00 до 20. 45, а іноді з 19.00 до 23.25 (літературний та історичний факультети). Продуктивність роботи в 3-тю зміну була дуже низькою. Таким чином, майже всі навчальні приміщення з 7.00 до 23.00 використовувалися під аудиторії; читального залу не було. Усе це означало майже повну відсутність необхідних умов для самостійної роботи студентів. Гостра нестача приміщень у край ускладнювала й проведення політико-масової роботи серед студентів та працівників закладу⁹.

Із початком війни були прийняті нові скорочені навчальні плани, розраховані на трирічний термін навчання, складені перехідні навчальні плани для всіх факультетів і курсів, які надалі корегувалися у зв'язку з пізнішими директивами ВКВШ і Наркомосу. Для їх виконання середньотижневе навантаження доводило до 42–44 год замість 36. Крім того, уведення нового курсу тракторної справи ще збільшили й без того насичені навчальні плани¹⁰.

Професорсько-викладацький склад інституту в першому воєнному навчальному році нараховував: 5 професорів, зокрема 2 доктори наук, 20 доцентів і кандидатів наук¹¹. Багато хто з учених був евакуйований у м. Чкалов із прифронтових міст, у тому числі й із Дніпропетровська. Так, професор ДДУ Д. О. Свіренко був завідувачем кафедри ботаніки Чкаловського інституту; кандидат біологічних наук Є. М. Балкова працювала з вересня 1941 р. доцентом кафедри ботаніки; у вересні 1941 р. до інституту з України приїхав П. Є. Матвієвський (учень академіка Д. І. Яворницького), усе подальше життя якого було пов'язане з педінститутом¹². Він пропрацював більше 40 років доцентом, професором, завідувачем кафедри, деканом історичного факультету, проректором із науково-навчальної роботи. Як учений, педагог, громадський діяч, не мобілізований на фронт за станом здоров'я, П. Є. Матвієвський прагнув своєю працею робити посильний внесок у перемогу над фашистськими загарбниками. Він опублікував брошуру «Дмитрий Донской» (1942). Яскрава і досить змістовна за формою викладу, вона була націлена на виховання в радянських людях глибокого патріотизму, гордості за свою Батьківщину та її героїчну історію¹³.

Незважаючи на суворі воєнні умови, якість лекцій, практичних занять, семінарів була в центрі уваги дирекції, деканів і завідувачів кафедр. Якість лекцій контролювалася шляхом відвідування занять деканами та завідувачем навчальної частини, директором інституту й

завідувачами кафедр із подальшим обговоренням на засіданнях кафедр.

На початку війни співробітники інституту виділили одноденний заробіток у фонд оборони країни. Якщо за перше півріччя 1941/42 навчального року до цього фонду було здано облігацій, готівки й зроблено відрахувань на суму 55 480 крб, перераховано на створення танкової колони 27 748 крб 26 к., поширено квитків грошово-речової лотереї на суму 19 783 крб, зокрема серед науковців і службовців – на суму 13 788 крб (156 осіб), серед студентів – на 5 995 крб (394 особи) – всього 103 011 крб 26 к., то за друге півріччя – відповідно 61 014 крб, 49 299 крб 26 к., 39 910 крб плюс підписка на держвоєнпозику – 279 189 крб (140% фонду зарплати. Як видно з указаних даних, у другому півріччі було зібрано коштів у 4 рази більше, ніж у першому. Загалом же за 1941/42 навчальний рік зібрали 532 423 крб 52 к. Так, директор інституту Макаров при зарплаті 1 100 крб підписався на суму 1 500 крб, проректор Є. М. Балкова при зарплаті 1 000 крб – на 1 500 крб і т. д.

Натомість матеріальне становище інституту залишалося складним. У розпорядженні було 10 аудиторій та лише 11 кабінетів, де займалися з 7.30 до 13.00 10 груп історичного й літературного факультетів педінституту і 12 груп медичного інституту, з 13.00 до 19.30 – академічні групи природничо-географічного та фізико-математичного факультетів, з 19.30 до 23.00 – 8 груп вечірнього педінституту¹⁴.

Через скупченість і неймовірну тісноту навчальний процес проходив в абсолютно неприпустимих умовах: нерідко студенти слухали лекції стоячи, не маючи можливості записати лекцію. Кафедри й деканати не мали приміщень для роботи. Не було кімнати для відпочинку викладачів. Консультації, а іноді лекції доводилося проводити в канцелярії, у коридорах. Читального залу не існувало. Величезна бібліотека продовжувала перебувати в трьох маленьких кімнатах, багато літератури знаходилося в сараї, де вона була приречена на загибель¹⁵.

Завідувач бібліотеки Р. М. Давидова 26 грудня 1942 р. написала директору Макарову доповідну записку про стан приміщення бібліотеки. «Приміщення бібліотеки холодне. З наявних 3 печей до останніх днів жодна не топиться. У бібліотеці 6 градусів тепла, замерзає чорнило. В останні два дні почали топити всього одну піч. Працювати абсолютно неможливо: співробітники хворіють, йдуть обігріватися в інші сектори. Книжковий фонд 9 170 тис. томів.

Прощу вжити термінових заходів. Необхідно регулярно топити всі три печі й поставити додатково залізну печ, яка б обігрівала кімнату абонементу, як це зроблено в обласній бібліотеці, утеплити вхід»¹⁶.

Із 30 січня до 4 квітня 1942 р. директором Чкаловського педагогічного інституту була кандидат біологічних наук Є. М. Балкова з Дніпропетровського університету.

Часи воєнного лихоліття впливали на організацію навчального процесу в інституті. Так, траплялися великі перебої з постачанням електричного струму. В інституті систематично вимикалося освітлення, у результаті лекції зривалися. Керівництву інституту після довгих поневірянь удалося добитися підключення обладнання на спеціальну лінію, яка не вимикалася навіть в умовах аварійного стану¹⁷.

У жорстких умовах війни держава турбувалася про своє майбутнє й прагнула не скорочувати терміни навчання. У 1942/43 навчальному році всі ВНЗ країни були повністю переведені на 4-річний термін навчання, у тому числі й педінститут.

Увесь навчальний процес за своїм змістом повністю відповідав завданням, спрямованим на зміцнення обороноздатності країни. На всіх факультетах у навчальні плани були введені відповідні до часу нові курси: на історичному факультеті – «Воєнне минуле народу», «Велика Вітчизняна війна»; на географічному факультеті – «Військова топографія», «Військова геологія»; на факультеті природознавства – «Токсикологія Великої Вітчизняної війни», на фізико-математичному – «Теорія пострілу та бомбометання».

Наукова робота в роки війни поживавилася. Це було пов'язане з приїздом в евакуацію із великих міст країни багатьох науковців і насамперед професорсько-викладацького складу Дніпропетровського університету.

Кафедра ботаніки під керівництвом професора Д. О. Свіренка розробляла колективну тему «Дослідження лікарських багатств флори Чкаловської області». Мета роботи полягала в тому, щоб з'ясувати лікарські рослинні ресурси Чкаловської області, встановити місця масового поширення лікарських рослин і організувати їх збір.

Улітку 1942 р., професор Д. О. Свіренко, доценти О. О. Михайличенко і Є. М. Балкова, старший лаборант А. З. Дульська провели дослідну роботу із заготівлі лікарської сировини в 12 районах Чкаловської області. Результати її були використані аптечним управлінням. Професор Д. О. Свіренко написав роботу

«Гідробіологічне дослідження р. Урал у районі м. Чкалов». У розробці цієї теми брала участь доцент Є. М. Балкова, лаборант А. З. Дульська. Вони розробили способи кількісного і якісного аналізу проб. Робота мала велике значення для лікувальних установ міста. Професор Д. О. Свіренко виконував обов'язки голови науково-технічного комітету Чкаловського облвиконкому¹⁸.

У проведенні загальноінститутської конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження К. А. Тимірязєва, брали участь і викладачі Дніпропетровського університету. Професор Д. О. Свіренко виступив із доповіддю «Тимірязєв, його життя і творчість»; доцент Є. М. Балкова – із доповіддю «Тимірязєв і сільськогосподарська наука». Під керівництвом Д. О. Свіренка і Є. М. Балкової в педінституті регулярно (раз на тиждень) працював студентський ботанічний гурток, який підготував групу студентів-біологів для участі в дослідженні флори лікарських рослин Чкаловської області; 5 студентів-гуртківців виїхали на польову дослідну роботу.

Із науковців педінституту (54 особи) 26 були евакуйованими. У зв'язку зі звільненням окупованих територій вони дістали можливість повернутися додому.

Наприкінці січня 1944 р. заступник директора з навчальної роботи доцент І. А. Слущкий, доценти Є. М. Балкова (кафедра анатомії і морфології рослин), А. В. Приходько (кафедра геології) та інші вчені повернулися до Дніпропетровська¹⁹.

Через хворобу залишився працювати в Чкаловському педінституті член-кореспондент АН УРСР, професор Д. О. Свіренко, який підготував до друку «Дослідження планктону річки Урал біля міста Чкалов» та «Лікарські рослини 23 районів Чкаловської області». На науковій конференції 27–28 лютого 1945 р., присвяченій вивченню ресурсів Чкаловської області, заслухали доповіді професора Д. О. Свіренка «Гідробіологія річки Урал» (робота прочитана доцентом А. З. Градовцевою, оскільки професор був тяжко хворий)²⁰.

Частина професорсько-викладацького складу Дніпропетровського фізико-технічного інституту (ДФТІ) працювала на Уралі (переважно в Магнітогорську) та брала участь у роботах тем оборонного призначення. У складі трьох лабораторій – рентгенівського аналізу, кристалізації та залишкових напружень – ДФТІ розпочав роботу в ЦЗЛ Магнітогорського металургійного комбінату. Тут утворилося сильне ядро учених-металофізиків у складі Г. В. Курдюмова, В. І. Данилова, Г. І. Аксьонова,

Б. М. Фінкельштейна, О. М. Зубка, В. Ю. Неймарка, Е. З. Камінського, В. Я. Любова та ін.

Частина вчених-фізиків працювала в Бюро з броньових сталей, яке координувало діяльність усіх заводів, що виробляли танки. Серйозною проблемою для виробничників стала шиферність броньової сталі, тобто її розшарування під час прокату. На допомогу прийшли вчені. Серед них найголовнішу роль відіграли дніпропетровські фізики, у першу чергу співробітники ДФТІ. За виявлення фізичної природи шиферності броньової сталі, розробку методів підвищення якості танкової броні й створення сталей-замінників для озброєння багатьох співробітників ДФТІ – Г. В. Курдюмова, В. І. Данилова, О. М. Зубка, В. Ю. Неймарка – та інших науковців нагородили орденами й медалями. Надходили повідомлення й про тих, хто працював на інших заводах. Ленінградська газета «Звезда» писала про нові розробки М. П. Арбузова, що дозволили здешевити процес магнітної дефектоскопії виробів²¹.

Основний склад провідних учених біологічного факультету евакуювався в серпні

1941 р. до станиці Ільїнська Краснодарського краю. Серед них О. Л. Бельгард, О. В. Рейнгард, Л. В. Рейнгард, М. П. Акімов, В. В. Стаховський. Так, доцент О. Л. Бельгард працював учителем в Ільїнській середній школі, а всі інші – на польових роботах у місцевому колгоспі. Незабаром професори О. В. Рейнгард, Л. В. Рейнгард та доцент В. В. Стаховський були запрошені до Пятигорського фармацевтичного інституту, де працювали асистентами, а доценти Т. М. Забудько-Рейнгард і В. В. Стаховський – лаборантами. У період окупації Краснодарського краю евакуйовані викладачі біологічного факультету та їх родини працювали на різних роботах у місцевих колгоспах, зазнали злиднів, страждань та голоду. Після вигнання окупантів із Краснодарського краю, більшість професорсько-викладацького складу повернулася до рідного університету в Дніпропетровськ.

Праця вчених сприяла нагромадженню та зміцненню військово-економічного потенціалу країни наближала жаданий час Перемоги над німецько-фашистськими загарбниками.

5.3. У ТЕНЕТАХ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

25 серпня 1941 р. нацистські загарбники захопили Дніпропетровськ. У місті встановилася чорна доба «нового порядку», яка тривала до визволення Радянською армією 25 жовтня 1943 р. Людиноненависницький окупаційний режим тимчасово унеможливив діяльність Дніпропетровського державного університету, який не функціонував на окупованій території. Втім у Дніпропетровську залишилася частина науково-педагогічних кадрів, співробітників та студентів, приміщення, обладнання, адже не всі людські та матеріальні ресурси змогли евакуювати. І з цього погляду було б неправильно зовсім обійти увагою період нацистської окупації.

Натомість, розглядаючи цей складний і драматичний період історії, слід зважати на те, що створений восени 1941 р. Дніпропетровський український державний університет (ДУДУ) юридично не міг бути правонаступником Дніпропетровського державного університету. Адже відкрили його під повним контролем нацистської окупаційної влади, яка вела нещадну боротьбу проти влади радянської. Невипадково організатори нового університету майже

відразу після встановлення «нового порядку» німецько-фашистських загарбників заповналиво розпочали роботу над розробкою нового статуту.

Статут Дніпропетровського українського державного університету було підготовано в короткий термін і вже 15 жовтня 1941 р. затверджено обласною управою. Цей документ визначав, що новий університет є державним закладом і проводить свою роботу під контролем і керівництвом державної влади (хоча поняття такої влади в той період зводилося до прямого підпорядкування німецькому військовому командуванню)²².

Указане є визначальним для з'ясування місця і ролі ДУДУ, його юридичного статусу, а тому не варто вводити себе в оману через те, що заняття і деякі наукові пошуки велися в тих же корпусах, на тому ж устаткуванні й тими ж людьми, що працювали і навчалися в ДДУ до війни. Отже, ДДУ і ДУДУ – це різні навчальні заклади і про жодне їх правонаступництво не може бути й мови. Інші твердження є помилковими з теоретико-методологічного погляду.

Інша річ, що історія ДУДУ цікава насамперед з огляду на вивчення таких непростих питань, як колабораціонізм, стратегія і тактика нацистської окупаційної влади. Остання, втілюючи план розширення «німецького життєвого простору» на Сході Європи за рахунок слов'янських народів, прагнула розколоти їх єдність, інколи заграючи з певними прошарками населення, спекулюючи їх невдоволенням соціальними та національними аспектами внутрішньої політики сталінського тоталітарного режиму, який вдавався до таких антинародних дій, як насильницька колективізація, голодомор 1932–1933 рр., масові політичні репресії, згортання українзації й посилення русифікаторської тенденції тощо.

Безсумнівно, ці явища довоєнного життя в СРСР, а також стрімке просування німецьких нацистів та їх сателітів у перші місяці війни вглиб радянської території, жорстокі поразки Червоної армії, паніка і розгубленість частини цивільного населення, пропаганда німецької окупаційної влади – все це створювало сприятливі морально-психологічні умови для самовиправдання певного прошарку науково-педагогічних кадрів та студентів, які ставали на шлях співробітництва з «новим порядком», по суті перетворившись на колабораціоністів, якими б мотивами не прикривалися.

Процес утворення нового університету з перших кроків відбувався під повним контролем гітлерівських загарбників. Про це йдеться у свідченнях професора В. М. Архангельського (декана медичного факультету нового університету), складених 22 жовтня 1941 р. для німецької влади: «З приходом німецької армії за ініціативою пана Вааля, начальника 560-го мотострілецького полку, зі співробітників вищих навчальних закладів була організована група для збору та збереження устаткування й узагалі майна вищих навчальних закладів. Ця група працювала під головуванням гауптмана Доома і за дієвою участю офіцерів і нижчих чинів цієї військової частини. У результаті була зібрана така кількість устаткування, а приміщення були приведені в такий стан, що можна було подумати про початок занять, тим більше що студенти з'явилися у великій кількості й наполегливо про це просили»²³.

Утворення ДУДУ дозволялося й регламентувалося наказом окупаційної влади № 2 по Дніпропетровській області. Крім структур довоєнного ДДУ до складу нового університету включалися медичний і транспортний інститути. За задумом новоспечених «батьків міста» навчальний заклад мав складатися з

шести факультетів: філологічного (з українським і німецьким відділеннями), хімічного, біологічного, фізико-математичного, історико-географічного, сільськогосподарського²⁴.

На чолі повинен був стояти ректор, затверджений урядовим органом, якому університет підпорядковувався (у цьому випадку – Дніпропетровській обласній управі), такому ж затвердженню підлягала й кандидатура проректора з наукової та навчальної роботи. Крім того, передбачалось призначення двох помічників проректора: з навчальної та наукової роботи та помічника ректора з господарської частини (ці вакансії були в компетенції ректора); кандидатури деканів факультетів також підлягали затвердженню окупаційною адміністрацією.

Ректором університету голова обласної управи Олійніченко призначив доктора біологічних наук І. Ф. Розгіна, 1897 р. н., уродженця Кам'янця-Подільського. Призначений ректор видав наказ № 1 по університету, датований 26 вересня 1941 р., у якому вимагав від осіб, залишених охороняти приміщення й майно вузів, письмових звітів про свою роботу.

Уже 16 жовтня 1941 р. обласна управа видала наказ, який визначав керівництво факультетами. Тимчасово виконувочими обов'язки деканів були призначені: доцент В. С. Ващенко – філологічний факультет (він же проректор з навчальної роботи); професор В. І. Архангельський – медичний факультет (він же директор інституту фізіології); доцент Х. І. Класен – сільгоспфакультет; доцент Д. Я. Петров – фізико-математичний; виконувач обов'язків доцента О. Н. Семенюта – історико-географічний; доцент А. В. Бондарев – біологічний; доцент А. Т. Чорний – хімічний факультет.

Перекладачем університету став Я. І. Самотовка, якому І. Ф. Розгін присвятив спеціальну статтю у виданні «Самостійна Україна» через 25 років після війни. Я. І. Самотовка був членом групи ОУН і крім перекладацької роботи виконував обов'язки асистента на кафедрі історії, готував дисертацію. Ректор особливо відзначав його допомогу у встановленні контактів з Берлінським, Гейдельберзьким, Віденським університетами, налагодженні відносин з німецькою владою.

Наказ № 2 від 20 жовтня 1941 р. встановлював порядок зарахування студентів. Усі бажаючі продовжити навчання могли поновитися на відповідні курси й факультети; абітурієнти із середньою освітою, а також ті, які переходили з інших спеціальностей, з урахуванням «особливих умов комплектації вищих шкіл у цьому навчальному році», зараховувалися без

іспитів. Реєстрація та зарахування відбувались з 1 жовтня до 1 листопада 1941 р.

Освіта в цьому університеті була платною: на медичному факультеті 500 карбованців за рік, на інших – 400; але від оплати звільнялися студенти української і німецької національностей, які добре навчалися або були малозабезпеченими, у такому випадку їм могла призначатися державна або приватна стипендія. Плата вносилася трічі на рік: 50 відсотків – через 15 днів після початку навчання, 25 до 1 лютого і 25 – не пізніше 1 травня (стосовно 1941/42 навчального року). Дія студентських квитків продовжувалась після чергового внеску.

Варто зазначити, що право навчання в ДУДУ надавалося громадянам, які досягли 17-літнього віку, однак зазначалося, що перевагою під час вступу користуються особи української і німецької національностей; євреї в університет не приймалися. У цьому яскраво виявилася расистська доктрина нацистів, яку вони послідовно впроваджували в усі сфери життя, у тому числі в галузь освіти.

Для проведення навчальної й наукової роботи новий університет одержав навчальні корпуси на просп. Карла Маркса, 18 і 41, на вул. Поля, 15; та п'ять гуртожитків (два, що належали до війни університету, і три – педінституту), ботанічний сад, біостанцію на річці Самара, водну станцію напроти Комсомольського острова, приміщення медичного інституту на вул. Севастопольській і Жовтневій площі, корпуси обласної лікарні, будівлі сільськогосподарського інституту на вул. Ворошилова і Чонгарській, а також Сухачівську дослідну станцію. Крім того, в музеї Революції повинна була розміститися бібліотека, у СШ № 80 – філологічний факультет, а в будинку на вул. Московській, 6 (колишні облартуркурси) – історико-географічний факультет²⁵.

При університеті організувалася рада як дорадчий орган, що допомагала ректору у вирішенні найважливіших питань. Вона повинна була працювати за планом, затвердженим на навчальний рік. До складу ради входили ректор, директор бібліотеки. До компетенції ради входили питання наукової та навчальної роботи; присудження вчених ступенів і звань; розробка плану підготовки молодих наукових кадрів (аспірантура). З перших днів усе діловодство в університеті було переведене на українську мову, а згодом незнання мови стало приводом для того, щоб звільняти тих, «хто не володіє українською мовою, а тому не відповідає призначенню».

Кошти на утримання університету повинні були складатися з державної дотації адміністрації та плати за навчання; усе його майно являло собою державну власність (забігаючи наперед, відзначимо, що через кілька місяців після його відкриття більшість будинків і устаткування були реквізовані на потреби армії).

У процесі створення університету відбувалася його структуризація й укомплектування науково-педагогічними кадрами. Так, у складі медичного факультету були створені 28 кафедр, фізико-математичного – 5, хімічного – 4, історико-географічного – 6, біологічного – 7, сільськогосподарського – 6, філологічного – 7. Із числа тих, хто працював у ДДУ до війни, восени 1941 р. приступили до виконання своїх обов'язків у ДУДУ В. М. Архангельський, І. І. Зеленський, П. А. Козар, М. М. Малов, І. М. Забарний, Я. А. Спринчак, В. В. Степанова, К. П. Старчева та ін.

Нарешті, відповідно до розпорядження Дніпропетровської обласної управи, 25 жовтня 1941 р. було оголошено про початок занять в університеті. Однак поновлення навчального процесу відбувалося у складних умовах – руйнування під час бойових дій у місті і розкомплектованість устаткування дозволили в оголошений термін розпочати навчання тільки студентам 4 і 5 курсів медичного факультету. 5 листопада почалися заняття на 3 курсі цього ж факультету. Тільки 10 листопада до аудиторій увійшли студенти перших курсів медичного факультету, випускних курсів інших спеціальностей. Після реєстрації абітурієнтів і прийому студентів старших курсів їх кількість становила 3 168 осіб.

Зазначимо, що більшість студентів старших курсів, як у плані прийому, так і в плані реєстрації, були представниками медінституту, що пояснюється прагненням окупантів згодом використовувати їх для потреб армії. Значна їх кількість була зарахована на річні курси німецької мови, що випускали перекладачів. Колишніх студентів ДДУ, які погодилися навчатися в ДУДУ було небагато – всього 291 чоловік, тобто трохи більше десятої частини від загальної кількості студентів нового університету.

Про початок занять на курсах і спеціальностях, не згаданих вище, не було видано жодних наказів. Відомо лише, що службове розпорядження по ДУДУ від 10 листопада 1942 р. констатувало: у зв'язку з тим, що не підготовані приміщення і не оформлені справи студентів біологічного, сільськогосподарського,

фізико-математичного, хімічного й історико-географічного факультетів, навчання на них (крім 5-х курсів) не починати до спеціального розпорядження.

Викладацький персонал ДУДУ не був стабільним, але не перевищував 300 чоловік (із них: 41 професор, 71 доцент, 136 асистентів). Розподілявся він у 1941 р. таким чином: біологічний факультет – 49 осіб, у тому числі 4 співробітники музею, сільськогосподарський – 24, медичний – 96, фізико-математичний – 28, хімічний – 31, філологічний – 59, історико-географічний – 12 осіб.

Ряд співробітників не нехтували більш широким співробітництвом з нацистами, працюючи «за сумісництвом» у обласній управі: доцент кафедри географії Т. О. Бабій – як економіст, доцент кафедри загальної історії А. П. Шарек – завідувач підвідділу обласного відділу просвіти; завідувач цієї кафедри І. І. Зеленський одночасно завідував відділом пропаганди міської управи. Частина викладачів сільськогосподарського факультету співробітничала з сільгоспбюро Генерального комісаріату; медики, займаючись практикою в клініках, одержували зарплату відвідділу охорони здоров'я обласної управи. Заробітна платня по університету становила: для професорів, завідувачів кафедр – 1 500, доцентів – 900, асистентів – 500–600, лаборантів – 220–270, преparatorів – 175–225 крб на місяць²⁶.

Стосовно забезпечення матеріальною базою для проведення занять, то, як видно зі звітів адміністрації університету, частина обладнання була евакуйована, решта ушкоджена у ході взяття міста німецькими військами, частково конфіскована новою владою. Але й за наявності того, що залишилося, заняття могли продовжуватись. Цей висновок був зроблений на всіх факультетах, а декани історико-географічного та філологічного факультетів рапортували, що нічого з майна їх підрозділів не евакуйовано, лише частина книжок постраждала під час воєнних дій. Таким чином, на думку керівництва ДУДУ, ніщо не заважало розпочати заняття на всіх факультетах.

Тривав процес формування університетських структур. Наприкінці жовтня оголосили конкурс на заміщення вакантних посад завідувачів 36 кафедр, створена конкурсна комісія під керівництвом ректора І. Ф. Розгіна, до якої увійшли також проректор В. С. Ващенко й доктори наук Ю. Б. Андрієвський і А. В. Бондарев. Водночас була заснована кваліфікаційна комісія з питань присудження наукових ступенів і вчених звань, також очолювана ректором,

у складі 6 професорів і 6 доцентів, у тому числі Архангельського, Ващенко, Семенюти, Степанової.

Наприкінці листопада відбулося засідання конкурсної комісії, що ухвалила кандидатури завідувачів 22 кафедр. Із них 8 належали до медичного факультету, 2 – до сільськогосподарського, інші існували раніше. Зокрема, завідувачами кафедр стали: професор В. А. Ройтер (неорганічної хімії), професор А. М. Занько (аналітичної хімії), доцент П. А. Козар (історії України), доцент Л. М. Агаїтов (української літератури), доцент К. П. Старчева (фізіології рослин), професор І. І. Зеленський (загальної історії). Особа останнього досить цікава. Він працював у системі вищої освіти з 1918 р. на посаді приват-доцента в Київському університеті, читав курс «Історія Києва», але наукового ступеня не мав і подав прохання у кваліфікаційну комісію про присвоєння йому звання професора за працю «Російська торгівля в VII столітті», написану в радянський час (це прохання було задоволене).

Хоча термін прийому й перереєстрації абітурієнтів і студентів був оголошений до 1 листопада 1941 р., проте й після його закінчення набір і поновлення до університету продовжувалися. Наказами по університету тільки з 21 листопада до 24 грудня 1941 р. були прийняті або поновлені як студенти на всіх факультетах і відділеннях більше 360 осіб, зокрема, на філологічному – 100, сільськогосподарському – 45, медичному факультеті та його відділеннях – 154. У середині грудня 1941 р. до числа студентів були прийняті також колишні четвертокурсники Інституту іноземних мов (французького й англійського відділень), яким після екстернату дозволялося видати університетські дипломи.

Порядок закінчення університету для всіх випускних курсів визначався складанням держіспитів з 3–4 дисциплін у термін з 15 травня до 15 червня 1942 р. (пізніше ці терміни змінювалися). До складу ДЕК повинні були входити декан відповідного факультету, професор або доцент кафедри, що проводила цей курс, і представник обласної управи як голова.

Дисципліни на різних спеціальностях читалися в основному за підручниками й програмами, що діяли в радянські часи. Це стосувалося насамперед технічних і природничих предметів. Програми курсів були затверджені наприкінці 1941 – на початку 1942 р., але їх укладачі, коли справа дійшла до гуманітарного циклу, зіткнулися з деякими неминучими труднощами. Підміна одних ідеологічних

штампів іншими призводила до перекручення історії. Курси з цих дисциплін мали тенденційний, «антимосковський» характер. Останній період історії України, відповідно до робочого плану, характеризувався як «Звільнення українського народу Великою Німецькою Армією», але навіть цей реверанс у бік окупантів практично не дав результатів, оскільки студенти-історики випускного курсу не розпочали заняття²⁷.

Програма з історії слов'янських літератур для філологічного факультету в розділі «Історія російської літератури XIX століття до 1917 р.» передбачала відведення 5-6 год для вивчення творчості І. С. Тургенєва, М. О. Некрасова, М. Є. Салтикова-Щедріна, Ф. М. Достоєвського, Л. М. Толстого, О. О. Блока; у курсі української літератури передбачалося вивчення творчості Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, Лесі Українки й інших видатних українських письменників та поетів, а також ознайомлення зі зразками радянського фольклору. Але й у такому поданні української літератури німецька влада не була зацікавлена. Насправді певна робота зі студентами-філологами велася лише на німецькому відділенні, яке готувало філологів-перекладачів²⁸.

У жовтні 1941 р. ректор ДУДУ І. Ф. Розгін звернувся до обласного сільськогосподарського відділу управи з клопотанням про закріплення за університетом навчального господарства при станції Сухачівка, земельні площі й ферми якого використовувалися до війни сільськогосподарським інститутом для наукових досліджень і практики студентів. Ректор усвідомлював, що нова влада зацікавлена в підготовці фахівців у галузі сільського господарства, що цілком відповідало планам нацистів про перетворення України на аграрний додаток рейху, і тому сподівався на успіх. Він не помилився: 15 жовтня 1941 р. це навчальне господарство було закріплене за сільськогосподарським факультетом ДУДУ рішенням Дніпропетровської обласної управи.

Відгомоном недавнього мирного часу стало одержання 22-го тому «Наукових записок Дніпропетровського університету», що вийшли напередодні війни. До обласної управи направили клопотання про передачу університету друкарської машини для створення друкарні, але відповідь була отримана негативна.

Які-небудь пільгові умови для студентів і співробітників університету нова влада створювати не поспішала. Через два тижні після початку занять студенти зовсім, а викладачі частково, не одержали хлібних і продуктових

карток, а деякі з них продовжували вважатися безробітними, і їх раціон обмежувався 200 г хліба на добу. Про це ректор сповіщав обласну управу 3 листопада 1941 р. Але справа не рухалася з місця, і через півмісяця І. Ф. Розгін звернувся з цим питанням до господарського командування німецької армії, висловлюючи стурбованість тим, що кадри і студенти ДУДУ не внесені в першу категорію постачання, що загрожувало голодом 357 науковим співробітникам, 276 працівникам обслуговуючого персоналу й більше ніж 3000 студентам. Щоб добитися результату свого клопотання, ректор особливо підкреслив, що «у складі університету є професори, які працюють у клініках, працівники університетських майстерень, німці, що обслуговують німецький відділ філологічного факультету й курси німецької мови, працівники ботанічного саду та ін.».

З метою виходу з «продовольчої кризи» були сформовані дві бригади студентів, які працювали в колишньому колгоспі «Пролетар» у с. Новоолександрівка й заробили 1000 трудовнів. За рахунок їх оплати вони через посередництво міжрайонного агронома мали отримати продукти харчування. Пізніше за працівниками університету була закріплена крамниця. Певний час навіть функціонувала їдальня для студентів і викладачів.

Із ремонтом університетських корпусів справи йшли також повільно. Наближалася зима, а аудиторії не були готові до проведення занять на всіх курсах і факультетах. До початку листопада адміністрація домоглася дозволу підключити до електромережі корпуси на вул. Широкий (просп. К. Маркса), 18 і 41; вул. Шевченка, 59; Соборної (Жовтневої) площі, 2, вул. Севастопольській, 16. Крім того, катастрофічно не вистачало скла для вікон, палива, меблів. У низці університетських підрозділів, де стояли військові частини, солдати на правах завойовників знищили майно, яке залишилося, про що в листопаді-грудні 1941 р. ректор повідомив військову комендатуру. Надійшли від нього скарги й на те, що військові конфіскували виділену університету машину.

Знову прийняті студенти, поки заняття не проводилися, залучалися до робіт із розчищення завалів і відновлення зруйнованих будинків. Проректор В. С. Вашенко разом з деканами факультетів зобов'язувався розробити план і регламент робіт студентів і співробітників з відновлення міста й устаткування будівель, призначених для німецької військової та цивільної влади.

Самі діячі вищої школи «нового типу» були зацікавлені в збереженні свого становища, а отже, були змушені шукати будь-які можливі шляхи для доказів своєї значимості й необхідності новій владі. Так, університет підтримав ініціативу з відновлення філії історичного музею ім. Д. І. Яворницького, висунуту завідувачем кафедри історії України П. А. Козаром, який у 1941–1942 рр. служив начальником відділу освіти міської управи, але ремонт, природно, зроблений не був – німецька влада як ім'ям Д. І. Яворницького, так і українською культурою не цікавилася²⁹.

Пам'ятаючи також про «хліб насущний», ректорат подав до обласної управи клопотання – дозволити оплачувати всім завідувачам кафедр ДУДУ їх роботу з розрахунку професорських ставок незалежно від оформленого ними раніше наукового ступеня (а треба сказати, що його не мали за радянської влади більше половини тих, хто обіймав посади завідувачів кафедр у ДУДУ).

Наближався до кінця 1941 рік. Заняття в повному обсязі так і не почалися, але тих, хто був задіяний у навчальному процесі, з 24 грудня до 10 січня 1942 р. відпустили на зимові канікули. Тим часом уже 19 грудня було віддано розпорядження Генерального комісара: школи, вищі навчальні заклади закрити й лекції припинити³⁰.

Другого січня 1942 р. обласна управа видала наказ № 6, яким лекції у всіх ВНЗ міста (університеті, Політехнічному й Транспортному інститутах) припинялися, а професорсько-викладацькому складу, задіяному тільки в навчальному процесі, давалася відпустка без оплати до поновлення лекцій. Кафедри повинні були скласти плани, куди включалися роботи, пов'язані з наданням допомоги військовій і цивільній владі³¹.

Керівництво ВНЗ усе-таки не залишало надії домогтися перегляду рішення про закриття університету, і ректор направив листа рейхкомісару України Е. Коху, в якому заподяливо клявся у вірності Німеччині й німецькій армії і представляв університет як «вогнище, що повинне добити більшовизм у психології молоді».

Закриття університету не дало б змоги закінчити навчання, зокрема, 133 випускникам медичного факультету, 15 – біологічного, 25 – хімічного, 8 – сільськогосподарського та ін. Медики й фахівці з німецької філології, «також дуже потрібні зараз», не могли, на думку І. Ф. Розгіна, переривати навчання. Нарешті, «закриття університету негативно вплине на

громадськість Дніпропетровська, а особливо на студентство і викладачів, які в минулому в боротьбі з більшовицькою владою завоювали право на навчання».

Але навіть це послання не змогло похитнути думку окупаційної влади стосовно навчання молодих українців, хоча 24 січня 1942 р. відділ охорони здоров'я обласної управи направив декану медичного факультету В. М. Архангельському листа, яким дозволялося продовжувати заняття на випускному курсі «як виняток, через великий брак лікарів у Дніпропетровську». З 29 січня заняття там відновилися, і були призначені випускні іспити з 15 травня до 15 червня 1942 р.

На початку березня стало відомо про призначення держіспитів для студентів сільськогосподарського, фізико-математичного, історико-географічного факультетів, які побажали закінчити університет екстерном. Водночас тривало зменшення матеріальної бази університету: окупанти конфіскували корпуси на вул. Шевченка, 59, вул. Широкий (просп. К. Маркса), 41, біостанцію³².

У такій ситуації наприкінці січня 1942 р. І. Ф. Розгін направив листа ректору Київського університету, у якому пропонував обмінятися досвідом роботи з відтворення університету за допомогою командування та обласної управи³³.

16 лютого 1942 р. обласна управа видала наказ, яким затвердила «Положення про вечні ступені й звання для науково-педагогічного персоналу вищої школи» та інструкцію з його застосування. Науковий ступінь надавався, якщо претендент відповідав таким вимогам: наявність вищої освіти, дисертації та складання чотирьох іспитів – двох загальнонаукових і двох вузькоспеціальних. Дисертаційна робота обговорювалася на кваліфікаційній комісії без присутності докторанта на підставі висновків двох рецензентів і оцінювалась відкритим голосуванням за п'ятибальною системою (вища оцінка – 1). До усних іспитів допускалися особи, що одержали за дисертацію 1, 2 та 3 бали.

На підставі вищевикладених «Положень» та «Інструкції» почали діяти кваліфікаційні комісії при ДУДУ та управі, завдяки чому в березні 1942 р. докторами наук, професорами з новими дипломами стали 26 викладачів університету, у тому числі В. С. Ващенко, О. А. Єліашевич, М. М. Малов, М. М. Карлов, І. Ф. Розгін, К. П. Старчева, В. В. Степанова, Д. Я. Петров та ін. (наказ № 100 по ДУДУ від 22.04.1942 р.). Трохи пізніше, згідно з наказом № 108, ще 7 чоловік отримали ступінь доктора наук, у тому

числі історики І. І. Зеленський і П. А. Козар (23 березня 1942 р. завідувач кафедри історії України П. А. Козар захистив дисертацію на тему: «Лоцмани Дніпровських порогів»), математик М. А. Марченко, і 7 – зайняли посади доцентів. Улітку 1942 р. лави докторів наук «нової формації» поповнили Я. І. Скринчак і А. І. Красноперов³⁴.

Про рівень деяких робіт можна скласти уявлення за особовою справою здобувача ступеня доктора фізико-математичних наук Ф. І. Самійленка, який у 1939–1941 р. був завідувачем навчальної частини заочного відділення ДДУ і виконував у 1941 р., до окупації, обов'язки проректора навчальної частини. Ще в 1937 р. під керівництвом академіка О. М. Динника він захистив кандидатську дисертацію, але друкованих робіт з того часу не мав і не брав участі в наукових конференціях; узявши стару дисертацію, у вступі якої висловлював подяку своєму науковому керівникові, став здобувати звання доцента, а тепер уже ступеня доктора.

У березні 1942 р. наказом по Дніпропетровській обласній управі «для забезпечення планової наукової праці в університеті й для залучення у творчу роботу всіх наукових співробітників університету» була створена низка науково-дослідних інститутів: гідробіологічний, ботанічний, крайового господарства, фізіології і прикладної медицини, прикладної фізики та хімії. Зрозуміло, що вони мусили насамперед вирішувати проблеми, пов'язані з практичними завданнями, що стояли перед окупаційною владою.

Гідробіологічний інститут існував з 1927 р. і підготував на своїй базі 2 докторів і більше 20 кандидатів біологічних наук, випустив 8 томів праць, багато статей і науково-популярних видань. У 1942 р. він відновився у складі 4 секцій з 15 співробітниками. Очолив його доктор біологічних наук М. А. Гордієнко, він же керував сектором гідроботаніки. Сектор рибальства та іхтіології очолював А. І. Дехтяренко (доктор наук); гідроботаніки – А. І. Берестов; гідрохімічний – А. С. Калітаєва. Основні завдання полягали в складенні рибогосподарських характеристик водоймищ, розрахунків на норми їх заселення мальком цінних риб, санітарно-біологічних характеристик водоймищ у цілому та організації консультацій з системи водопостачання міста. Інститут проводив науково-дослідні експедиції й налагоджував зв'язки з окремими рибними господарствами.

У травні 1942 р. Генеральний комісаріат доручив університету виконати роботи з відновлення рибних ресурсів водних басейнів Дніпра

та Самари шляхом штучного запліднення ікри й випуску мальків. Гідробіологічний інститут організував 10 пунктів, що працювали з травня до липня 1942 р. У чотирьох господарствах роботи проводилися винятково співробітниками ДДУ, в інших – місцевими рибалками. Керували роботами професори М. А. Гордієнко та А. І. Дехтяренко. На 20 липня, незважаючи на загалом несприятливі метеорологічні умови того літа, були випущені 25,5 млн мальків коропа, ляща, карася та інших порід річкової риби, що на 20 млн перевищувало завдання, отримане від німецької влади³⁵.

Інститут прикладної фізики й хімії був найчисельнішим за своїм складом – 58 осіб, у тому числі директор – професор І. Марченко, його заступник – завідувач кафедри фізики М. М. Малов (улітку 1942 р. він замінив І. Ф. Розгіна на посаді ректора ДДУ), завідувач сектора фізики й математики професор Д. Я. Петров та 21 співробітник цього сектора, серед яких були професор А. Б. Моргаєвський, доценти В. Т. Кондурар, Є. І. Добровольський (він був також начальником управління школами міської управи), Ф. Є. Білогуб, М. А. Левашевич; сектор хімії очолював професор В. Ройтер і 37 співробітників, серед них: професори А. М. Занько, В. В. Степанова (декан хімічного факультету) і А. М. Качановський, доценти А. Т. Чорний, К. К. Грянєнко (водночас працював у Генеральному комісаріаті). На цей інститут німці поклали великі надії з огляду на розробку військової тематики, однак усі документи, пов'язані із серйозними дослідженнями, були вчасно евакуйовані, а устаткування, що знаходилося в розпорядженні інституту, не дозволяло вести масштабні наукові розробки в період окупації.

У березні почав функціонувати інститут фізіології та прикладної (клінічної) медицини з фізіологічним та медичним секторами. Він нараховував 58 співробітників, які працювали під керівництвом професора В. М. Архангельського. Його заступниками по секціях стали Б. Ю. Андрієвський і П. М. Зубенко, у списку співробітників значився також І. Ф. Розгін. Варто згадати, що саме В. М. Архангельський і був ініціатором створення цього інституту за підтримки академіків І. П. Павлова та Л. А. Орбелі (у той час заклад такого типу був єдиним в Україні). Інститут мав цінну апаратуру, але значна частина її була евакуйована, а багато чого розграбовано чи знищено, однак на тому, що зберіглося, на думку В. М. Архангельського, можна було ще працювати. За основною тематикою – проблеми біологічної дії ультра-

частотного поля й вивчення нервової системи – роботи майже не проводилися через відсутність устаткування, тому зусилля зосереджувались на практичних питаннях, зокрема боротьбі з польовими шкідниками³⁶.

Ботанічний інститут був заснований на базі Ботанічного саду, що існував з 1929 р. Директором призначили професора О. А. Єліашевича. Штат інституту й ботсаду разом з технічним персоналом становив 20 осіб. До його структури входили лабораторії фізіології рослин, геоботанічна, а також бібліотека. Передбачалося вести роботи з акліматизації рослин і створення колекції рослинних форм в умовах південного сходу України, сортовивчення та організації науково-дослідної діяльності з усіх розділів ботаніки.

Зрозуміло, що у виборі конкретної тематики інститут також не був вільний від потреб німецької влади, частина завдань (приміром, стосовно каучуконосних рослин) видавалась безпосередньо Генеральним комісаріатом. Крім того, вивчалися проблеми збереження й транспортування сільськогосподарської продукції. Природно, ніяких публікацій за період окупації інститут не підготував, більше того – відбувалося розкомплектування унікального гербарію, частина якого призначалась для передачі Кенігсберзькому університету.

П'ятим НДІ за наказом обласної управи від 19 березня 1942 р. мав стати Інститут крайового господарства, але в процесі розвитку структур замість нього були створені інші НДІ. У травні обласна управа видала наказ, за яким «у зв'язку з розгортанням підготовчої роботи до відкриття університету й збільшенням обсягу навчально-методичної, науково-дослідної та адміністративно-господарської роботи» запроваджувались нові посади – заступник ректора з науково-дослідної роботи (ним став професор Б. Ю. Андрієвський) і заступник ректора із загальної адміністративної роботи. Цим же наказом при університеті засновувався НДІ землеробства степової України, що ставив за мету не тільки вирішення теоретичних проблем, а й організацію систематичної допомоги сільськогосподарському виробництву, підвищення кваліфікації фахівців. Його директором став І. Ф. Розгін, а заступником ректора – доцент Фомін. Для нормального функціонування інституту потрібна була відповідна матеріальна база. Ректор направив до Генерального комісаріату лист, у якому просив передати університету устаткування й бібліотеку колишнього зернового інституту, базу Українського інституту механізації на Хорти-

ці, обласну біологічну лабораторію в Підгородному й експериментальну ділянку нових культур колишнього Українського інституту соціалістичного землеробства в Іларіоновому. Очевидно, позитивного рішення отримано не було, тому що в наказах по університету не йдеться про перепідпорядкування цих об'єктів.

Крім перелічених у травні з'явився ще один НДІ, якого не було в наказі управи від 19 березня, – з вивчення місцевого краю. Директором був призначений професор М. М. Карлов, а його заступником – доцент О. Н. Семенюта (восени він очолив НДІ). Інститут вивчення місцевого краю нараховував 27 співробітників і поділявся на 4 сектори: фізичної географії, яким керував Семенюта (із 6 співробітників сектора були 4 українці, 1 грек і 1 естонець); геології – керівник професор Карлов, що мав у своєму розпорядженні 8 співробітників; культурно-історичний, де справами керував П. А. Козар, що був, як згадувалося вище, також керівником відділу обласної управи, йому підпорядковувались 12 осіб; нарешті, сектор економіки, до якого входила одна людина, доцент Т. О. Бабій, який суміщав університетську діяльність із роботою в обласній управі, а також із пастирськими обов'язками (у с. Мануйлівці, де він мав парафію, його знали як отця Тихона).

Програма досліджень була складена широка, але, як і в усіх НДІ, виконувалася тільки та її частина, що могла дати швидкі практичні результати, які відповідали інтересам німецького керівництва: вивчення природи Дніпропетровщини, складання картографічних матеріалів, пошук корисних копалин. Останній напрямок особливо цікавив німецьке командування. Навесні 1942 р. університету доручили в найкоротший термін провести геологічну розвідку на території Славгорода під керівництвом професора М. М. Карлова для виявлення там родовищ бурого вугілля, яке «можна видобувати протягом одного дня». Геологорозвідувальна й бурильна бригади з цією метою фінансувалися Генеральним комісаріатом у розмірі 3 740 рейхсмарок. Доповідати про хід робіт необхідно було щотижня.

Крім того, за завданням будконтори СС проводилися дослідження ґрунтових вод для пошуків нових джерел водопостачання міста. Велся й розрахунок основи для биків мосту через р. Дніпро. Пізніше було створене спеціальне геолого-розвідувальне бюро на базі університету й Політехнічного інституту для ведення геолого-розвідувальних та бурових робіт у регіоні.

Питання дослідження історії, побуту й культури, організація охоронних заходів щодо збереження пам'яток історії та культури, збір фольклору, спогадів сучасників, що були вже в плані роботи з вивчення краю, залишилися тільки благими намірами, хоча одна наукова конференція, на якій А. П. Козар прочитав доповідь про нові археологічні матеріали, знайдені на Дніпровських порогах, усе-таки відбулася.

Створення науково-дослідних інститутів практично збіглося в часі з такою важливою для університету подією, як проведення на випускних курсах іспитів, що, незважаючи на припинення лекцій, були дозволені міською управою.

Відповідно до документів на 1 січня 1942 р., тобто на момент припинення лекцій, на п'ятих курсах усіх факультетів навчалися 204 студенти, з них по 5 осіб на історико-географічному й фізико-математичному факультетах, 11 – на біологічному, 12 – на сільськогосподарському, 24 – на хімічному й 146 – на медичному (філологів на випускних курсах не було). На цих шести факультетах були створені державні екзаменаційні комісії, які очолили І. А. Мороз (медичний), К. П. Старчева (біологічний), А. Т. Чорний (хімічний), І. Марченко (фізико-математичний), М. М. Карлов (історико-географічний). На останньому випускалися фахівці тільки з географічного відділення. Іспити мали розпочатися на сільгоспфакультеті 14 березня (щоб до початку польових робіт відправити фахівців у господарства), на інших – з 1 квітня до 15 травня. На всіх факультетах складалося по 3 іспити (крім медиків, які склали 4 іспити). За всіма спеціальностями, крім медичних, на кожен іспит виділялося по одному дню, кількість випускників це дозволяла.

4 червня 1942 р. закінчили університет 129 осіб, у тому числі 13 – з відзнакою. Держіспити склали 5 випускників історико-географічного факультету (географічне відділення), 12 біологів, 7 хіміків. Організовувалися іспити й для студентів-філологів колишнього Інституту іноземних мов.

І все ж рівень підготовки фахівців не задовольняв викладацький корпус ДУДУ. Завідувачі кафедр медичного факультету одноставно відзначали на своїх зборах 30 травня 1942 р.: «Студенти малокультурні, вони не можуть зовсім виражати свої думки, мало читають... вони не знають жодної мови, випущені кадри – це не інтелігенція». Тим часом обласна управа почала реанімувати ідею підтримки університету, незважаючи на те, що лекції, які раніше

не читалися, не проводилися й далі. 26 травня 1942 р. видали наказ про реорганізацію факультетів. У зв'язку з тим що географічне відділення, яке належало до складу історико-географічного факультету, за змістом своєї роботи було ближче до біологічного напрямку, воно приєднувалося до біологічного факультету, який перейменовувався на природничий.

Оскільки адміністрація мала потребу у фахівцях-землевпорядниках, у складі сільськогосподарського факультету організовувалися землевпорядкувально-кадастрові відділення. Деканом сільгоспфакультету призначався професор І. Г. Красовський. Нове відділення мало штат з 9 викладачів, 6 з них були професорами, у тому числі В. А. Крижанівський, І. А. Антоненко, Ф. Ф. Малькевич, Д. Я. Петров та ін. Відділення мусило забезпечити проведення аграрної реформи, що планувалася, підготовку інженерних кадрів землевпорядників для виконання кадастрових й іпотечних робіт та інженерів-геодезистів для здійснення полінометричних та нівелірних зйомок в умовах як міського, так і сільського землевпорядкування. ДУДУ мав обслуговувати степовий район України, щорічний план прийому студентів на земельно-кадастрове відділення становив 150 осіб.

Обґрунтувавши в такий спосіб ще одну спеціальність, підготовка за якою в той час була необхідна, адміністрація університету готувалася до відновлення лекцій, тим більше що обласна управа, здавалося, надавала підтримку. На початку червня у зв'язку з підготовкою до розгортання навчання збільшили штат допоміжного персоналу й навіть створили ремонтно-будівельний підрозділ при адміністративно-господарській частині університету.

До літа 1942 р. біологічний факультет перетворився на природничий із двома відділеннями, а історико-географічний став просто історичним факультетом із кафедрами загальної історії, історії України й кафедрою економічних наук та філософії. Але історичний факультет так і не розпочав набір студентів. Навіть програми з дисциплін були відсутні, як і весь навчальний план.

Улітку 1942 р. почали прийом документів від абітурієнтів нового набору: прийняли 52 заяви на сільськогосподарський факультет, 22 – на філологічний, 13 – на природничий, 5 – на фізико-математичний. Були затверджені штат і ставки по університету (60 кафедр у середньому по 2 співробітники) і деякі допоміжні служби; інший персонал знаходився у відпуст-

ці без утримання до початку занять. Однак з 13 липня консультації за розпорядженням куратора університету Круга були припинені з посиланням на початок канікул. Поновлення занять з вересня могло відбутися тільки на підставі нового наказу куратора ВНЗ.

За умов чергового згортання роботи університету в червні 1942 р. його колектив одержав нове завдання – розробити й скласти систему українсько-російсько-німецьких термінологічних словників, а також загального українсько-німецького та українського тлумачного словника. Куратор університету Круг доручив очолити цю роботу В. С. Ващенку та Я. А. Спринчаку (наприкінці 1942 р. Спринчак занедужав і припинив роботу). В. С. Ващенко, відомий ще до війни як автор підручника з української мови, зробив на цю тему доповідь, після чого були створені 8 секцій і обрані їх редактори (фізико-математичної – І. Марченко, хімічної – В. В. Степанова, психолого-педагогічної – професор І. М. Забарний, географічної – доцент О. М. Семенюта). Редактором секції тлумачного словника сучасної української літератури став Я. А. Спринчак, під керівництвом якого працювали 16 співробітників. Професор П. М. Зубаренко очолив медико-біологічну групу, що утворилася в результаті об'єднання медичної та біологічної секцій.

На першому засіданні запланували створення секції німецько-українського словника та словника сільськогосподарської термінології, але вона так і не розпочала практичну роботу через постійне скорочення штатів університету. Практична робота зі складання карток до словників велася з 17 липня до 7 грудня 1942 р.

У грудні виконувач обов'язків ректора М. М. Малов надіслав начальнику штабу Паффену звіт про роботу над словниками, у якому відзначалося, що в їх складанні брав участь 51 співробітник, у тому числі 14 професорів, 26 доцентів, 11 асистентів, і вказувалися можливі терміни закінчення роботи – з осені 1943 до 1945 р. Однак улітку 1942 р. між ректором І. Ф. Розгіним і куратором ВНЗ Кругом виник конфлікт з приводу роботи університету, зокрема порушень під час присудження наукових ступенів, приписок під час видачі продовольчих карток, недоліків в експлуатації автомашини й перевитрати палива. Призначили ревізійну комісію для перевірки діяльності І. Ф. Розгіна та його заступників.

15 серпня І. Ф. Розгін був знятий із посади ректора, а на його місце призначений

М. М. Малов, який працював ще в 1917 р. на Вищих жіночих курсах, потім – у ДДУ, а з 1931 до 1941 р. – у ДІТі. В анкеті нового ректора зазначалося, що в 1922–1924 рр. він був звільнений з усіх посад, які обіймав, за обвинуваченням у протидії радянській владі під час проведення реформи вищої школи³⁷. У серпні за підозрою в зловживанні службовим становищем були звільнені співробітники групи М. М. Карлова, зайняті роботами з підготовки траси мосту через Дніпро.

Новим проректором замість В. С. Ващенка призначили І. А. Мороза, який з 1935 до 1937 р. перебував у сталінських таборах; проректором із господарської частини – Г. Я. Фота.

Отже, зміна керівництва відбулася, але заняття зі студентами (крім консультацій зі старшокурсниками медичного факультету) з вересня 1942 р. не проводилися. А кафедри продовжували складати плани робіт, де відбивали свою наукову діяльність. Судячи з документів, головною для всіх факультетів восени 1942 р. була робота над системою словників, про які вже йшлося. Водночас продовжувала розроблятися й інша наукова тематика.

На природничому факультеті восени 1942 р. налічувалося 6 кафедр, що об'єднували 21 співробітника. Кафедра морфології та систематики рослин (О. А. Єліашевич, М. М. Дзюбенко) проводила роботу за темою «Лікарська флора південного сходу України», узагальнюючи дані збору природних матеріалів, а також займаючись темою «Кормові угіддя України». Кафедри зоології безхребетних і фізіології рослин (А. В. Бондарев, К. П. Старчева) готували збірник статей «Природа південного сходу України» і займалися проблемою транспортабельності плодів, тобто виконували роботи, що мали для німців практичне значення, а також готували збірник «Комахи південного сходу України». Діяльність інших кафедр і співробітників обмежувалася роботою над словниками, інвентаризацією майна й технічним обслуговуванням.

Зберігся план наукової тематики природничого факультету на 1942/43 навчальний рік, у якому прямо вказувалося, що основні наукові розробки велися за завданням Генерального комісаріату, серед них: дослідження лікарських рослин долини р. Оріль, можливостей використання Дніпра й Самари як кормової бази; досліди з каучуконосними рослинами в умовах степової зони України; вивчення зберігання й транспортабельності баштанних культур для південного сходу України; складання рибопромислових характеристик водосховищ.

Кафедра геології цього факультету повинна була працювати над проблемою закладення фундаментів по трасі мосту через Дніпро й на території металургійного заводу в Дніпродзержинську, а також сприяти діяльності Генерального комісаріату в процесі ремонту й прокладення нових шляхів.

Хімічний факультет тепер складався з 4 кафедр, де працювали 5 співробітників, які, крім підготовки спеціальних словників упорядковували бібліотечні фонди. Аналогічну діяльність вели 7 кафедр (12 співробітників) філологічного факультету, а деякі філологи (Р. Я. Вецлер, А. П. Цибакіна) працювали перекладачами.

Фізико-математичний факультет (5 кафедр, 6 співробітників) крім роботи над словником, упорядкування наукової літератури та інвентаризації майна нічим іншим не займався; якщо врахувати, що один із шести співробітників перебував у тривалій відпустці, а інший (М. М. Малов) виконував обов'язки ректора, стає зрозуміло, що факультет існував скоріше на папері. Однак у планах наукових досліджень викладачі факультету на 1942/43 навчальний рік визначили собі такі теми: професор Д. П. Петров – «Поверхня із плоскими лініями кривизни» із застосуванням диференціальних рівнянь; професор І. А. Марченко – «Застосування нескінченних лінійних систем до розв'язання інтегральних рівнянь і виконання на цій основі різноманітних техніко-економічних завдань»; доцент В. Т. Кондурар – питання про застосування інтеграла в небесно-механічних дослідженнях із вивченням теорії руху супутників та планет; М. М. Малов – «Загальна теорія лінійних схем змінних струмів». Але практичні результати цих досліджень у період окупації не були досягнуті.

Сільськогосподарський факультет (6 кафедр, 11 співробітників) був зайнятий, як і природничий, вирішенням практичних питань. Кафедра геодезії (І. Г. Красовський) виконувала завдання Генерального комісаріату; кафедра загального землеробства (М. В. Чапек, Н. Є. Скакун) вирішувала питання поліпшення методики удобрення ґрунту. Професор Х. І. Классен (кафедра розмноження сільськогосподарських тварин) займався проблемою інкубації птахів і вивчав особливості породи червоної німецької рогатої худоби. І. Шевелєв (кафедра спеціального землеробства) працював на Синельниківській дослідній станції, збираючи матеріали для організації науково-дослідної роботи з покращення врожайності культур.

Найчисельнішим, як і раніше, залишався склад медичного факультету (із фармацевтичним відділом, 25 кафедрами й 52 співробітниками). Працівники кафедри проводили огляд хворих разом зі студентами, давали консультації практикантам, займалися поточною клінічною роботою, готували навчальні плани, програми, препарати в очікуванні нового навчального року. Деякі вчені вели розробку тем за завданням військової німецької влади, а доцент кафедри біохімії М. П. Бохвала працювала над оформленням дисертації за темою: «Абсорбція органічних кислот вугіллям». Фахівці із захворювань очей розробляли проблему ранньої діагностики захворювання очей, фізичних методів лікування в офтальмології (А. М. Яковенко). Завідувач кафедри ортопедії Т. М. Степанов писав наукову працю «Закриті й відкриті переломи кінцівок таза», кафедра фармакології вела підбір насіння лікарських рослин.

Проводилися науково-практичні експедиції. Одна з них відбулася 9–13 вересня 1942 р. під керівництвом В. М. Архангельського в складі П. Є. Зубенка, П. Є. Моцного, І. А. Мороза й мала на меті визначення місцезнаходження промислових заростей лікарських рослин, зокрема шипшини. Але учасники експедиції виявили лише одну балку – біля с. Ямбург. Пройшовши від Військового до Солоного, вони не знайшли заростей шипшини промислового значення. Ще одна експедиція (1–7 жовтня) – на Самарське водосховище – очолювалася завідувачем кафедри зоології хребетних А. І. Дехтяренком, який за завданням Генерального комісаріату об'їжджав водосховища³⁸.

Грудень 1942 р. був останнім місяцем примарного існування університету. На початку місяця співробітники були цілком залучені до розбирання майна й підготовки його до зберігання. Зокрема, 16 грудня М. М. Малов видав наказ по університету, у якому згідно з розпорядженням Генерального комісаріату повідомлялося про звільнення з 31 грудня всіх співробітників. Для врегулювання всіх питань залишався як керуючий Г. Я. Фот і ще 2–3 особи³⁹.

В останній день 1942 р. новий керівник університету, чи «керуючий» (як він називав себе в підписуваних документах) асистент Г. Я. Фот видав службове розпорядження № 1, у якому визначив згідно з дозволом Генерального комісаріату на час закриття університету штат працівників: 14 осіб, у тому числі 5 сторожів, 2 прибиральниці, пожежник і комендант⁴⁰.

Лінія радянсько-німецького фронту невпинно пересувалася на захід. Усім, хто спів-

працював із німцями, ставало зрозуміло, що тим недовго залишалося керувати в Дніпропетровську. Геологічна група саботувала завдання, і зрештою її керівник М. М. Карлов у липні був знятий Г. Я. Фотом з посади. Останні службові розпорядження Г. Я. Фота датовані 23 серпня 1943 р., тобто за 2 місяці до звільнення міста.

У жовтні 1943 р. окупанти вдалися до варварських дій: під керівництвом начальника центрального будівельного управління СС оберштурмфюрера фон Гетце був підірваний головний корпус університету, а корпуси фізико-математичного і хімічного факультетів – спалені разом із обладнанням (акт 137-143 від 10 жовтня 1944 р.). Під час відступу німецько-фашистські окупанти спалили будівлю бібліотеки та знищили бібліотечний фонд у складі понад 170 тис. книг. Акцією зі знищення бібліотеки Дніпропетровського університету керував штудистпрет Круг, а грабежем цінностей університетських лабораторій – штурмфюрер Вільгельм-Йордан⁴¹.

За матеріалами роботи Надзвичайної комісії, загальні завдані збитки університету становили 26 265,6 тис. крб, у тому числі: будівлі господарчого призначення 293,1 тис. крб; житлові будівлі – 1564,2 тис. крб; будівлі культурного призначення – 8539,5 тис. крб; споруди – 201,7 тис. крб; обладнання та транспортні засоби – 426,1 тис. крб; багаторічні насадження 1955,0 тис. крб.; робоча та продуктивна худоба – 9,1 тис. крб.⁴²

Витрати на евакуацію та реевакуацію обладнання університету становили 947,5 тис. крб (за даними звіту про підсумки втрат, завданих німецько-фашистськими загарбниками закладам Народного комісаріату та освіти УРСР).

25 жовтня 1943 р. війська Радянської армії під командуванням генерала Р. Я. Малиновського звільнили м. Дніпропетровськ від німецько-фашистських окупантів. Це створило необхідні передумови для відродження Дніпропетровського державного університету.

5.4. ПОВЕРНЕННЯ НА РІДНУ ЗЕМЛЮ

Ще тривали жорстокі бої за визволення краю, а робота з відновлення Дніпропетровського державного університету розпочалася. Уже у вересні 1943 р. до Харкова, де тимчасово знаходився уряд Радянської України, був викликаний і призначений на посаду ректора ДДУ доцент В. М. Полежаєв. Ректорат спочатку разом з іншими радянськими органами Дніпропетровської області розмістився в Павлограді, на околиці міста в невеличкому будинку. Збиралися адреси евакуйованих викладачів, фронтників, їх родин. Через деякий час ректорат переїхав до Нижньодніпровська, а 25 жовтня 1943 р. разом із частинами Радянської армії прибув до Дніпропетровська.

Починати доводилося в надзвичайно складних умовах. Під час окупації були спалені 2 навчальних корпуси (фізико-математичного та хімічного факультетів) із цінним обладнанням, будинок наукової бібліотеки з книжковим фондом, лабораторії Ботанічного саду, біологічна та водна станції. Відступаючи, фашисти підірвали новий навчальний корпус, призначений для факультетів гуманітарних наук. Усього були зруйновані близько 70 %

усіх приміщень. Частково збереглися один навчальний корпус (просп. К. Маркса, 36) та два гуртожитки (вул. Шевченка, 59 та вул. Університетська, 1), але з розбитими вікнами, без дверей, засмічені, з пошкодженою опалювальною системою. Збитки, завдані університету, визначалися в 10 млн крб⁴³.

Роботи було багато, починати ж доводилося з простого. Так, доцент О. Г. Топчієв, який одним із перших прибув до університету, знайшов ректора в гуртожитку, де він разом зі сторожем ремонтував входні двері. У той же день О. Г. Топчієв був призначений на посаду декана біологічного факультету, директора Ботанічного саду й Зоологічного музею. Проректорами з навчальної та наукової частин стали С. М. Бровко і Ф. І. Березовська⁴⁴. Серед перших до університету прибули доценти П. Є. Моцний, П. М. Зубенко, В. А. Масальський, Я. А. Спринчак. Поверталися й студенти (М. В. Калиниченко, М. Д. Калашников, Є. А. Охомуш, Н. Ф. Винник, П. О. Петрова, К. І. Позняков, В. С. Подворчанський, І. О. Артеменко та ін.). Колектив швидко зростав і саме завдяки самовідданій праці його першого складу вже тоді, у перші тижні та місяці, університет відновлював свою роботу.

Головним завданням було в найстисліші строки забезпечити діяльність університету як навчального закладу. Рішенням міськради ДДУ були передані 2 будівлі: житловий (просп. К. Маркса, 34) та навчальний корпуси (вул. Московська, 6). Приміщення потребували ремонту. Будівельні матеріали, яких не було, розшукували серед руїн. Не було віконного скла. Вікна доводилося закладати цеглою, залишаючи невеличкі отвори, які закривалися шматками битого скла. Чимало зусиль витратили на відновлення опалювальної системи. Не вистачало навіть чавунних грубок, які тимчасово встановлювали. Не менш гострою була й продовольча проблема. Чималими зусиллями заготували деякий запас продуктів харчування, відкрили 2 їдальні.

Як результат, уже 6 листопада 1943 р. в університеті почалися заняття. Перше пробне заняття провели на геолого-географічному факультеті. Починався навчальний процес урочисто, у присутності ректора, деканів, представників громадськості та командування військ, що звільнили місто. ДДУ першим серед університетів України відновив діяльність.

З 20 листопада 1943 р. розпочалися навчальні заняття на всіх факультетах університету. Зрозуміло, що все відразу налагодити було неможливо. У перші місяці заняття проводилися нерегулярно й не завжди на всіх факультетах. Не було стабільного розкладу. Курси та факультети ще не повністю були укомплектовані викладачами. Але, оскільки прибували студенти, навчальний процес починався без зволікань⁴⁵.

З 1 січня 1944 р. заняття в університеті стали регулярними. На той час уже відновили 7 факультетів: фізико-математичний, біологічний, хімічний, геолого-географічний, історичний, філологічний і факультет західних мов і літератури, на яких навчалися 540 студентів.

Факультети були розташовані таким чином. На одному з поверхів гуртожитку № 1 (вул. Шевченка, 59) проводилися заняття історичного, філологічного факультетів та факультету західних мов і літератури. У головному корпусі (просп. К. Маркса, 18) розмістилися біологічний, хімічний, фізико-математичний та геолого-географічний факультети. Бібліотека й читальня зайняли флігель та 4 кімнати головного корпусу. Науково-дослідні установи ДДУ розмістилися переважно у своїх довоєнних приміщеннях. Гідробіологічний інститут зайняв будинок на вул. Поля, 15а, лабораторії Ботанічного саду – на пров. Урицького, 8. Геологічний інститут, не маючи власного примі-

щення, працював у будинку Гідробіологічного інституту та головному корпусі ДДУ⁴⁶.

Умови для проведення занять були не найкращі. Аудиторії не опалювалися й погано освітлювалися. Не було столів та стільців. Викладачі та студенти не знімали верхнього одягу, проводили заняття, стоячи чи сидячи на підлозі. Записуючи лекції, тримали конспект на колінах, використовуючи замість зошитів старі книжки, газети. Підручників не було, оскільки книжковий фонд бібліотеки ДДУ загинув під час окупації.

Щодня доводилося займатися відновлювальними роботами, заготівлею палива. У покинутих підвалах розшукували вугілля, дрова. Чоловікам установили норму – 10 відер вугілля на день. З дозволу міськради розібрали на дрова та будівельні матеріали німецькі бліндажі.

Фронт ще був неподалік. Місто не раз бомбили. Для ліквідації наслідків ворожих нальотів доводилося переривати заняття. Двічі на тиждень університет направляв по 100 чоловік на оборонні роботи, переважно на будівництво дерев'яного мосту через Дніпро. Носили колоди, дошки, каміння, землю. Створювалися дружини з санітарного обслуговування шпиталів. Багато студентів ставали донорами, віддаючи кров пораненим. Під шпиталі тимчасово університет віддав гуртожиток №2 (вул. Університетська, 1) і навчальний корпус на вул. Московській, 61⁴⁷.

Незважаючи на складний час, життя тривало. Уже в січні 1944 р. в університеті працювали хор, драматичний та балетний гуртки. Учасники художньої самодіяльності формували програми університетських вечорів, виступали у військових частинах, шпиталях міста.

Усі були сповнені енергії та рішучості подолати існуючі труднощі, відновити університет, розширити його навчальну та наукову діяльність. У «Довідці про стан Дніпропетровського державного університету» відзначалося, що є всі передумови для якнайскорішого відновлення ДДУ як вищого навчального закладу I категорії. Така перспектива розвитку вважалася реальною в умовах міста – великого промислового, наукового та культурного центру. Уже влітку 1944 р. в університеті працювали 8 професорів – Г. Б. Мельников, К. П. Бунін, Л. В. Рейнгард, О. В. Рейнгард, М. О. Розенберг, Ф. І. Березовська, І. Ю. Огівецький, В. Ф. Стефановський та багато доцентів і кандидатів наук.

За планом, розробленим ректоратом у квітні 1944 р., на 1 вересня 1944 р. в університеті повинно було бути 1 500–1 700 студентів,

53 кафедри і 3 науково-дослідні інститути. Ці розрахунки були досить реальні. На новий 1944/45 навчальний рік, який розпочався своєчасно й у відносно нормальних для того часу умовах, у ДДУ налічувалося 1 633 студенти, 150 викладачів (серед яких 52 з науковими ступеннями і званнями), 46 кафедр. Запрацювала бібліотека, для відновлення фондів якої викладачами, студентами й населенням міста був організований збір літератури. На квітень 1944 р. зібрали близько 100 тис. примірників книжок, брошур, журналів. 5 тис. книжок були надіслані з Москви як допомога районам, що постраждали від окупації. Із поверненням зі Чкалова евакуйованого обладнання за короткі строки були відновлені існуючі раніше лабораторії та створені нові. Університет знову очолив А. І. Сафронов, який змінив на посаді ректора Н. З. Хмарського⁴⁸.

Уже влітку 1944 р. Дніпропетровський університет випустив 45 нових фахівців, а в липні 1945 р. перший повоєнний випуск становив 199 чоловік⁴⁹.

Після 9 травня 1945 р. розпочалася демобілізація зі Збройних сил СРСР. Згідно з указом Президії Верховної Ради СРСР, викладачі ВНЗ підлягали невідкладному звільненню з армії й направленню за довоєнним місцем роботи. У числі перших демобілізованих був підполковник І. О. Земляний він закінчив біофак у червні 1941 р., працював у політвідділі армії. У бою був тяжко поранений, втратив ногу. За мужність та відвагу нагороджений трьома орденами Вітчизняної війни та численними медалями. Працював секретарем парткому університету, завідував кафедрою, захистив кандидатську дисертацію і здобув учене звання доцента. Також повернувся до університету доцент кафедри зоології С. М. Бровко. У перші повоєнні роки працював проректором університету з наукової роботи. У жовтні 1945 р. демобілізувався в запас гвардії капітан О. Д. Рева, нагороджений орденами Червоної Зірки, Вітчизняної війни та багатьма медалями. Під час роботи в університеті захистив кандидатську та докторську дисертації, одержав учене звання доцента й професора. Сержант І. Г. Дерій закінчив біофак захистив кандидатську дисертацію, працював доцентом на кафедрі геоботаніки, був деканом біологічного факультету. Розвідник-фронтвик І. П. Луб'янов, нагороджений трьома бойовими орденами та багатьма медалями, захистив кандидатську та докторську дисертації, працював у НДІ Гідробіології ДДУ, був деканом біологічного факультету.

Учасники Великої Вітчизняної війни в перших рядах брали активну участь у відбудові зруйнованого університету та подальшому його розвитку, у вихованні та підготовці молодих спеціалістів.

Поступово все налагоджувалося, але проблем було багато. Умови життя та праці викладачів і студентів залишалися важкими, особливо в перші роки. Навчально-виробнича база ДДУ протягом цього періоду змін не знавала. Навесні 1945 р. університету був повернутий гуртожиток на вул. Університетській, 1. Це дозволило майже повністю звільнити колишній студентський гуртожиток на вул. Шевченка, 59, у якому розташувалися гуманітарні факультети, а також заочне відділення, адміністративно-управлінський апарат, громадські організації, бібліотека, майстерні та ін. У навчальному корпусі на просп. К. Маркса, 18 окрім фізико-математичного, хімічного, геолого-географічного та біологічного факультетів розмістилися Зоологічний та Геологічний музеї, гербарій⁵⁰.

У міру можливостей проводилися відновлювальні роботи. Так, навесні – влітку 1945 р. зробили капітальний ремонт навчальних корпусів і гуртожитків. Відремонтували всю опалювальну систему, побілили й пофарбували приміщення, а також відремонтували дахи, підлоги, двері, вікна. Усього витратили 301 тис. крб. Проте в наступні 2–3 роки через відсутність асигнувань приміщення ДДУ не відновлювалися⁵¹.

Окрім підбору найбільш здібної, підготовленої молоді на якість навчання майбутніх фахівців і загальне піднесення університету великий вплив мала цілеспрямована підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації, актуалізація та укрупнення тематики наукових досліджень. Особливо важливе місце належало аспірантурі. У 1944/45 навчальному році в аспірантурі ДДУ навчалися 16 осіб (таким чином, план набору цього року – 10 чоловік – був виконаний повністю). Уже в 1945 р. відбувся захист двох кандидатських дисертацій: асистентом кафедри аналітичної хімії А. С. Сердюком та старшим викладачем кафедри експериментальної фізики В. Є. Соловйовим.

Навчання й наукова робота студентів доповнювалися організацією їх дозвілля. Можливостей для самореалізації, розкриття творчих здібностей було достатньо. У 1945 р. в університеті працювали драматичний та хорівий гуртки, гурток художнього читання, духовий оркестр. Із кожним роком кількість колективів художньої самодіяльності в ДДУ зростала.

Отже, напад нацистів та їх сателітів на Радянський Союз спричинив початок війни, перервавши і без того складний процес відродження Дніпропетровського державного університету. Із перших днів німецько-фашистської агресії сотні викладачів, співробітників та студентів університету були мобілізовані до лав Червоної армії. Члени колективу ДДУ діяли також у партизанських загонах та в антифашистському підпіллі. Всі вони наближали час перемоги над ворогом. За проявлені мужність та героїзм окремим воїнам присуджене високе звання Героя Радянського Союзу, а багато учасників війни нагороджені орденами й медалями.

В умовах наближення ворога до Дніпропетровська було прийняте рішення про евакуацію ДДУ до м. Чкалов Оренбурзької області. Частина колективу на чолі з проректором, членом-кореспондентом АН УРСР Д. О. Свіренком влилась до складу Чкаловського державного педагогічного інституту, де здійснювала викладацьку та науково-дослідну роботу. Деякі відомі вчені евакуювалися в інші міста. Так, фізики В. І. Данилов, Г. В. Курдюмов

та Б. М. Фінкельштейн працювали в Магнітогорську, біологи Л. В. Рейнгард та О. В. Рейнгард – у П'ятигорську.

Частина викладачів і студентів була змушена перебувати на окупованій ворогом території, у тенетах «нового порядку». Діяльність ДДУ, який з кон'юнктурних міркувань тимчасово відкрила окупаційна влада, стала свідченням того, в плани нацистів не входило сприяння повноцінному відродженню української освіти і науки.

Війна принесла їй непоправні втрати. 160 представників колективу університету не повернулися з фронтів, деякі професори померли від голоду і хвороб. Відступаючи під напором частин Радянської армії, нацисти прагнули залишити після себе справжню пустелю і завдали матеріально-технічній базі університету величезних збитків.

Визволення Радянською армією Дніпропетровська відкрило шлях до відродження університету. Хоча війна тривала, вже в 1943–1945 рр. розпочалось налагодження університетського життя.

Розділ 6

ДДУ ЧАСІВ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ ТА «ВІДЛИГИ» СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ (1945–1964)

6.1. ТРУДНОЩІ ПОВОЄННОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Травень 1945-го... Кінець війни, початок мирного життя. Нові надії, сподівання. Символічним був сам місяць – пора весіннього буйання. Неважко уявити, що відчували в той час радянські люди, з яким настроєм закінчував 1944/45 навчальний рік колектив Дніпропетровського університету. У липні 1945 р. відбувся перший повосенний випуск, який склав 199 осіб¹.

Тим часом лави студентів поповнювалися колишніми фронтовиками, які демобілізувалися і прагнули продовжити перерване військово навчання. Серед них було чимало обдарованих особистостей. Одним із них був О. Т. Гончар, якого зарахували на 4 курс українського відділення філологічного факультету наприкінці 1945 р. У життєвому досвіді цього студента були і трагедія відступу Червоної армії в 1941 р., і німецько-фашистський полон, і звитяжні фронтові дороги України, Румунії, Чехословаччини, Угорщини та Австрії у складі передових частин Радянської армії, і радість визволення рідної Батьківщини та Європи від «коричневої чуми» ХХ ст.

У 1946 р. Олесь Гончар із відзнакою закінчив університет і деякий час працював викладачем-стажистом кафедри української літератури. Маючи непересічний літературний дар і виняткову працездатність, молодий письменник швидко став помітним явищем української радянської літератури. У тому ж році він став членом Спілки письменників України, а впродовж 1946–1948 рр. видав свою знамениту трилогію «Прапороносці», за яку двічі удостоївся Сталінської премії, а головне – став популярним у народі майстром

художнього слова, приніс славу рідному краю й університету. Попереду у талановитого випускника ДДУ був тривалий і плідний творчий шлях...

Після війни налагодити університетське життя було непросто, труднощів було багато, але поступово все входило в мирний ритм. Умови життя та праці викладачів і студентів залишалися складними, особливо в перші повосенні роки. Навчально-виробнича база ДДУ протягом цього періоду змін не зазнавала. Навесні 1945 р. університету був повернутий гуртожиток по вул. Університетській, 1. Це дозволило майже повністю звільнити колишній студентський гуртожиток по вул. Шевченка, 59, у якому розташувалися гуманітарні факультети, а також заочне відділення, адміністративно-управлінський апарат, громадські організації, бібліотека, майстерні та ін. У навчальному корпусі по просп. К. Маркса, 18 окрім фізико-математичного, хімічного, геолого-географічного та біологічного факультетів розмістилися зоологічний та геологічний музеї, гербарій.

У 1947/48 навчальному році за рахунок виселених орендарів (винного заводу і Головхімпосту) університет отримав нові приміщення для бібліотеки та лабораторій НДІ геології². У міру можливостей проводилися відновлювальні роботи. Так, навесні–влітку 1946 р. був зроблений капітальний ремонт навчальних корпусів і гуртожитків. Тоді відремонтували всю опалювальну систему, дахи, підлоги, двері, засклали вікна, побілили й пофарбували приміщення. Усього на ремонт витратили 301 тис. крб. Проте в наступні два–три роки

через відсутність асигнувань приміщення ДДУ не відновлювалися³.

У 1946/47 навчальному році придбали значну кількість господарського інвентарю, столів, стільців, ліжок, шаф та різноманітного обладнання для навчальних корпусів і гуртожитків. Але й отриманого тоді було недостатньо для забезпечення нормального проведення навчального процесу. Значна кількість аудиторій, лабораторій, кабінетів не мала достатньої кількості столів, стільців, шаф⁴. Не вистачало й навчальних приміщень, що змушувало організовувати двозмінні заняття на філологічному та деяких інших факультетах, а лабораторні заняття на експериментальних факультетах (хімічному та фізико-математичному) проводились у 3 зміни⁵.

Як постійно зазначалося в щорічних звітах ДДУ тих років, наявні навчальні приміщення не задовольняли потреб університету в проведенні навчальної та наукової роботи. Факультети гостро потребували розширення аудиторного фонду. І все ж таки кількість лабораторій та кабінетів в університеті щороку зростала. Якщо в 1945 р. було 22 лабораторії і 6 кабінетів, то в 1949 р. – відповідно 57 і 21⁶. Поліпшувалося їх матеріально-технічне забезпечення. Навесні 1948 р. ДДУ отримав вагон трофейного обладнання з міста Віндави, що дозволило фізико-математичному факультету змонтувати ряд цінних установок⁷. Із кожним роком лабораторії й кабінети поповнювалися необхідним обладнанням, тим самим створювалася належна матеріальна база для повноцінної навчальної та науково-дослідної роботи на експериментальних факультетах. Але й на початку 50-х рр. на фізико-математичному та хімічному факультетах лабораторії щоденно були завантажені по 10–11 годин, а в окремі дні в них одночасно проводили заняття для двох груп⁸.

У 1952/53 навчальному році з утворенням фізико-технічного факультету графік завантаженості аудиторного фонду став ще жорсткішим. У другу зміну навчалися історико-філологічний факультет та перші 3 курси фізико-математичного, також заняття проводилися в другу зміну в 20 аудиторіях Гірничого інституту⁹.

Непростими були й умови проживання студентів у гуртожитках. На четвертому поверсі корпусу по вул. Шевченка, 59 розміщувався гуртожиток № 1, у 18 кімнатах якого проживало 50–80 студентів, переважно інвалідів Великої Вітчизняної війни. У чотириповерховому гуртожитку № 2 по вул. Університетській,

1 мешкало в ці повоєнні роки від 400 до 800 студентів, або 60–70 % від їх загальної кількості в ДДУ. На початку 50-х рр. за норми 4 кв. м на 1 студента середня площа в гуртожитках дорівнювала 2,5 кв. м¹⁰. Але й це не дозволяло забезпечити житлом усіх студентів, які його потребували. Щороку на «кутках» проживало по 300–400 студентів.

У перші післявоєнні роки матеріальна база гуртожитків залишалася слабкою. Приміщення були недостатньо обладнані, не вистачало меблів, білизни. На засіданні бюро Жовтневого райкому КП(б)У м. Дніпропетровська 13 жовтня 1947 р. зазначалося, що на 678 студентів ДДУ, які проживали в гуртожитках, налічувалося всього 4 шафи, 18 етажерок, зовсім відсутні тумбочки, не вистачало постільної білизни. У гуртожитках було брудно, незатишно, робочі кімнати не обладнані. Відсутні й барила з кип'яченою водою. Наводилися факти систематичних крадіжок окремими працівниками ВРПґу ДДУ продовольчих та промислових товарів (сіль, господарське мило, пиріжки), призначених для студентів. А далі робився висновок, що складні матеріально-побутові умови були головною причиною «відсіву» з ДДУ за 1946/47 навчальний рік 335 студентів. Про голод, який у ці роки був в Україні, – ані слова¹¹.

Поступово матеріальна база гуртожитків поліпшувалася. У 1947/48 навчальному році на кожному поверсі були обладнані душові установки з кабінками¹². У 1949/50 навчальному році гуртожитки отримали 350 ліжок, 350 тумбочок, 250 пір'яних подушок, 10 шаф, 6 диванів, 50 столів, 1 000 напівм'яких стільців. Усі меблі із лози вилучили. Цього ж року обладнали побутові кімнати для приготування їжі. Гуртожитки забезпечувалися окропом. На початку 1950-х рр. гуртожитки були вже значно краще обладнані, мали достатню кількість меблів та білизни, але не вистачало одяжних шаф, етажерок, скатертин¹³. На цей час обидва гуртожитки знаходилися в гарному стані. У 1951/52 навчальному році постановою Міністерства вищої освіти СРСР та президії ЦК профспілки працівників вищої школи та наукових установ за досягнуті успіхи в поліпшенні культурно-побутового обслуговування студентів гуртожитки ДДУ були відзначені як кращі серед вищих навчальних закладів СРСР.

У гуртожитку № 2 знаходилися: ленінська кімната, читальня, 3 побутові кімнати, пральня, на кожному поверсі душові установки з кабінками. Також були кубова, камери для зберігання особистих речей та продуктів студентів, шевська майстерня, медпункт із двома ізолято-

рами (чоловічим та жіночим) та ін. Для культурного обслуговування студентів при кожному гуртожитку був клуб із залом на 450 місць (гуртожиток № 1) та 230 місць (гуртожиток № 2). Усі кімнати в гуртожитках були радіофіковані¹⁴.

Поліпшувалося й харчування студентів. Значну допомогу їдальням ДДУ надавало створене навесні 1944 р. підсобне господарство університету, особливо в перші повоєнні роки (до його передачі в 1948/49 навчальному році біологічному факультету для науково-дослідної роботи). У 1947/48 навчальному році університет із підсобного господарства отримав 5,6 т зерна і бобових, 3,6 т борошна, 18 т картоплі, 11 т овочів, 5,3 т молочних продуктів, 2,6 т м'яса, 0,2 т меду¹⁵.

На початку 1950-х рр. при гуртожитках функціонували 2 їдальні й 2 буфети. Обидві їдальні (на 136 і 32 посадочних місця) в середньому за день обслуговували 1 000 чол. Середня вартість страв становила 1,5–2 крб. Ціни в основному були за 3-ю категорією, але для студентів вважалися високими, особливо на другі страви, до того ж у меню не завжди були здешевлені молочні, овочеві та дієтичні страви. Тому значна частина студентів готувала їжу в побутових кімнатах¹⁶. Слід враховувати й те, що здобуття вищої освіти в СРСР у ті роки було платним. Хоч у 1948/49 навчальному році від оплати за навчання був звільнений 731 студент, а в наступному році – 440¹⁷.

Щороку впорядковувалася прилегла до гуртожитку № 2 територія. На початку 1950-х рр. була збудована фундаментальна кам'яна огорожа. На місці колишнього пустиря було насаджено кілька сотень дерев та розбиті клумби для квітів. Утворився гарний сквер для відпочинку студентів площею близько 1 га¹⁸.

Гострим у повоєнні роки залишалося питання покращення житлових умов професорсько-викладацького складу. Частково воно вирішувалося наданням місць для проживання в студентських гуртожитках. На початку 1950-х рр. понад 40 наукових співробітників ДДУ вкрай потребували житла. Саме в цей час університет почав отримувати квартири від міськради за рахунок 10 % житлового фонду, що перебував у її розпорядженні. У 1950/51 навчальному році ДДУ були надані 4, а наступного року – 5 квартир¹⁹. Зрозуміло, що такі темпи не сприяли швидкому вирішенню цієї болючої проблеми.

У перші повоєнні роки в студентському колективі спостерігалася велика плінність, яка сягала 250–300 осіб. Це багато в чому зумов-

лювалося особливостями періоду (люди влаштовувалися, переїздили, створювали сім'ї та ін.). Найбільший відсів студентів (341 особа) припав на голодні 1946–1947 рр. Неврожай 1946 р. та викликані ним важкі матеріальні умови називалися однією з причин, яка змушувала частину студентів шукати роботу та залишати навчання в університеті²⁰. У наступні роки ситуація покращилася. Відсів студентів зменшувався, покращувалися і якісні показники. Так, у 1947/48 навчальному році відсів складав 247 студентів (48 – за неуспішність), у 1948/49 навчальному році – 100 (29), у 1949/50 навчальному році – 46 (10), у 1950/51 навчальному році – 31 (15), 1951/52 навчальному році – 75 (12)²¹.

Загальна кількість студентів ДДУ на початок навчального року в другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. складала від 1 900 до 2 300 осіб, у середньому на рік 2 000–2 100. Щороку зростала кількість дипломованих спеціалістів, підготовлених університетом. У 1946 р. ДДУ закінчили 284 особи, у 1951 р. – 477, а в 1954 р. – 542, що в 3,3 разу перевищило випуск 1940 р.²² Збільшувалася кількість студентів, які одержували диплом з відзнакою. У 1947 р. таких було 16 осіб, а у 1950-му – 60²³.

Поряд зі зміцненням денної форми навчання подальшого розвитку набувала й заочна форма. У 1947/48 навчальному році на 5 факультетах заочного відділення (історичному, філологічному, фізико-математичному, біологічному, геолого-географічному) навчалася 495 студентів. Збільшувався їх випуск, який у 1946 р. і 1947 р. складав відповідно 11 і 10, а в 1948 р. – 59 осіб²⁴.

Про зростання авторитету Дніпропетровського університету свідчило й збільшення кількості абітурієнтів, які прагнули навчатися в ньому, та поступове відродження конкурсу. У перші повоєнні роки були труднощі із забезпеченням якості набору, але вже наприкінці 1940-х рр. відзначалося поліпшення якісного складу студентів. Для досягнення цього викладачами університету проводилася велика робота (дні відкритих дверей, олімпіади, зустрічі зі школярами, гуртки, лекції тощо). Очікуваними ставали результати. Так, улітку 1948 р. конкурс на філологічному факультеті (російське відділення) становив 9 заяв на 1 місце, на історичному факультеті – 4 заяви на місце²⁵. У 1950 р. на 300 місць надійшло 609 заяв, у 1951 р. було 754 заяви на 400 місць (із найбільшим конкурсом на філологічний, історичний та геолого-географічний факультети), у 1952 р. – 1 080 заяв на 400 місць (з-поміж зара-

хованих майже половину складали медалісти й відмінники)²⁶. У 1952 р. конкурс був на всіх факультетах, відзначалося значне покращення якісного складу студентів.

Якість навчання майбутніх фахівців, загальне піднесення університету як навчального закладу залежали не тільки від комплектування набору студентів із найбільш здібної, підготовленої молоді, а й від цілеспрямованої підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації, актуалізації й укрупнення тематики наукових досліджень. Особливо важливе місце належало аспірантурі. У 1944/45 навчальному році в аспірантурі ДДУ навчалося 16 осіб, тобто план набору цього року (10 осіб) був виконаний повністю. Вже у 1945 р. відбувся захист двох кандидатських дисертацій: асистентом кафедри аналітичної хімії А. С. Сердюком та старшим викладачем кафедри експериментальної фізики В. Є. Соловйовим²⁷. У 1952 р. в аспірантурі ДДУ навчалося 17 осіб. У той час дисертації розроблялися без відриву від основної діяльності, оскільки не було можливості надавати творчі відпустки, наукові відраження. Проте вже в 1947 р. О. Л. Бельгард, а в 1951 р. – О. П. Тіман захистили докторські дисертації.

Таким чином, одночасно зі збільшенням числа студентів і аспірантів змінювався кількісно і якісно професорсько-викладацький склад університету. На 1952 р. в ДДУ сформувався досить кваліфікований викладацький колектив у складі 7 професорів і 87 кандидатів наук.

У другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. керівний склад університету був представлений такими кадрами:

- ректор: 1945–1951 рр. – доц. А. І. Сафронів, з 1951 р. – проф. Г. Б. Мельников;
- проректор навчальної частини: 1945–1950-ті рр. – доц. С. М. Бровко;
- проректор наукової частини: 1945–1948 рр. – проф. Ф. І. Березовська, 1948–початок 1950-х рр. – доц. М. І. Алхімов;
- проректор заочного відділення: 1945–1946 рр. – доц. Ф. І. Самойленко, 1947–1949 рр. – канд. філол. наук О. Б. Бунько, 1949 – початок 1950-х рр. – М. І. Каплюк;
- проректор зі спеціальних питань: з 1952 р. – доц. Ф. І. Коломойцев;
- проректор АГЧ: 1945–1946 рр. – Н. Ф. Попов, 1946–1947 рр. – М. А. Зубрицький, 1948–1949 рр. – Г. С. Зальцман, 1949 – початок 1950-х рр. – Н. Ф. Попов.
- головний бухгалтер: 1945 – початок 1950-х рр. – С. С. Палесв;
- секретар партбюро партійної організації ДДУ: 1945–1949 рр. – І. О. Земляний;

– декан філологічного факультету: 1945–1952 рр. – доц. В. Т. Плахотишина, з 1952 р. – вона ж декан історико-філологічного факультету;

– декан факультету західних мов: 1945–1946 рр. – старш. викл. С. А. Данилов; у 1946/47 навчальному році реорганізований у відділення західних мов і літератури філологічного факультету;

– декан історичного факультету: 1945–1948 рр. – канд. іст. наук П. К. Перепеченко, 1948–1950 рр. – доц. А. Г. Назаркін, 1950–1951 рр. – канд. іст. наук І. Л. Болясний (виконуючий обов'язки), 1951–1952 рр. – канд. іст. наук В. Я. Борщевський; з 1952/53 навчального року в складі історико-філологічного факультету;

– декан біологічного факультету: 1945–1946 рр. – проф. М. М. Денисенко, 1946–1949 рр. – доц. О. Л. Бельгард, 1949–1951 рр. – доц. Є. М. Балкова, з 1951 р. – доц. М. Є. Писарева;

– декан хімічного факультету: 1945–1946 рр. – доц. В. Л. Масальський, 1946–1951 рр. – доц. Б. Є. Резник, з 1951 р. – канд. хім. наук П. М. Федаш;

– декан геолого-географічного факультету: 1945–1949 рр. – доц. А. В. Приходько, 1949–1950 рр. – старш. викл. В. Г. Стадниченко, з 1950 р. – доц. Г. А. Агаян;

– декан фізико-математичного факультету: 1945–1948 рр. – доц. Ф. І. Коломойцев, 1948–1951 рр. – доц. О. К. Протопопов, 1951–1952 рр. – доц. Ф. І. Коломойцев, з 1952 р. – канд. фіз.-мат. наук П. Х. Деркач.

– декан фізико-технічного факультету: з 1952 р. – канд. фіз.-мат. наук Н. С. Варич.

У перші повосенні роки активізувалася науково-дослідна робота університету. Основні проблеми, над якими працювали науковці ДДУ, остаточно сформувалися в 1946 р. Цього ж року був розроблений п'ятирічний план розвитку НДР ДДУ на 1945–1950 рр.²⁸ Уже наступного року науково-дослідною роботою займалися від 85 до 100% професорсько-викладацького складу²⁹. Науковцями ДДУ кожного року опрацьовувалося близько 100 держбюджетних та господарчо-договірних тем (1946 р. – 91, 1947 р. – 149, 1948 р. – 94, 1949 р. – 97, 1950 р. – 144, 1951 р. – 116, 1952 р. – 87)³⁰. Науково-дослідну роботу здійснювали всі факультети, кафедри та НДІ університету.

Основна тематика наукових досліджень, над якою працювали викладачі ДДУ, наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. була такою. На історичному факультеті досліджували історію

рідного краю, історію вітчизняної філософської та суспільно-політичної думки. Окрім питань краєзнавства пріоритетною була й проблематика революційних рухів, зокрема і на Катеринославщині (праці Д. П. Пойди, В. Я. Борщевського, І. Л. Болясного та ін.)³¹.

Викладачі філологічного факультету досліджували мову й стиль найбільш видатних російських та українських письменників XIX і XX ст., вивчали шляхи розвитку реалізму в новій західній літературі. Слід зазначити, що тематика НДР цього факультету значною мірою була скоригована відповідно до положень праці Й. В. Сталіна з питань мовознавства³².

Наукову тематику біологічного факультету НДІ гідробіології та Ботанічного саду також значною мірою визначили рішення серпневої (1948) сесії ВАСГНІЛ. Тому серед пріоритетних напрямків були такі: сприяння найшвидшій реалізації сталінського плану перетворення природи, розробка ідей І. Павлова (нервові й гуморальні регуляції фізіологічних процесів), боротьба за підвищення використання дикорослих рослинних ресурсів, освоєння субтропічних культур у місцевих умовах, боротьба з малярією, рибогосподарське освоєння водоймищ³³.

На хімічному факультеті займалися вивченням кінетики й механізму реакції складних органічних молекул, досліджували проблеми поділу ізотопних і рідких сумішей та їх аналізу, катодного захисту металів та сплавів від корозії, анодної обробки металів, розробляли нові експресні фізико-хімічні методи аналізу³⁴.

Науковці фізико-математичного факультету зосередилися на виконанні завдань, відповідних профілю їх кафедр. Математичні кафедри розробляли питання підсумовування рядів і нескінченних добутоків, продовжували дослідження з теорії наближення неперервних функцій. Фізичні кафедри головну увагу приділяли вивченню питань електропровідності й поляризації діелектриків та дослідженню властивостей металів і сплавів. Кафедра теоретичної механіки опрацьовувала проблеми міцності³⁵.

Науково-дослідна робота геолого-географічного факультету та НДІ геології проводилася переважно в напрямку вивчення великих родовищ корисних копалин на території УРСР та географічного середовища південного сходу України. Викладачі й студенти факультету разом із співробітниками НДІ геології брали участь у розробці теми щодо вивчення властивостей ґрунтів траси Південноукраїнського

каналу, а також тем, пов'язаних із будівництвом Каховської ГЕС³⁶.

Велике значення в ті роки надавалося зміцненню зв'язків науки з виробництвом та впровадженню результатів наукових досліджень у народне господарство. Факультети, кафедри та НДІ ДДУ були пов'язані та творчо співпрацювали з великими металургійними заводами Дніпропетровська, Сталінською залізницею, геологічними трестами, рибогосподарськими організаціями, обласними організаціями Управління лісовим та сільським господарством та ін. Щороку ці зв'язки зміцнювалися і зростали³⁷.

У проведенні науково-дослідної роботи ДДУ спостерігалися й труднощі. Окрім недостатнього рівня лабораторного забезпечення експериментальних факультетів найістотнішою проблемою було незадовільне фінансування. Так, не виділялися спеціальні асигнування на польові роботи, які проводилися геолого-географічним, біологічним факультетами, НДІ геології та гідробіології, Ботанічним садом. Мало виділялося бюджетних коштів. У 1947 р. МВО СРСР на наукову роботу ДДУ асигнувань не виділило³⁸. У 1948 р. з бюджету надійшло 175 тис. крб, з яких 85 тис. – на наукові відрядження, 30 тис. – на захист дисертацій, 65 тис. – на видання наукових збірників³⁹. Наступного року на наукові відрядження виділили 10 тис. крб.⁴⁰ Цих коштів було явно недостатньо.

Незважаючи на труднощі, науково-дослідна робота в ДДУ зростала. Одним із її результатів стало підвищення наукової кваліфікації професорсько-викладацького складу університету. Так, у 1947 р. було захищено 9 кандидатських дисертацій, у 1948 р. – 1 докторська (О. А. Бельгара) і 9 кандидатських, у 1949 р. – 5 кандидатських, у 1950 р. – 17 кандидатських⁴¹. Усього ж у 1949 р. в ДДУ над докторськими дисертаціями працювало 25 осіб, а над кандидатськими – 65 осіб⁴².

У повоєнний час почали видаватися наукові збірники. До кінця 1940-х рр. видавнича діяльність ДДУ стримувалася відсутністю власної друкарні⁴³. З її появою робота активізувалася. У 1949 р. були видані збірники геолого-географічного та хімічного факультетів, до друку віддані збірники фізико-математичного і філологічного факультетів⁴⁴. Тоді ж були підготовлені до друку збірники наукових праць фізико-математичного та історичного факультетів. У 1950 р. за видавничим планом, затвердженим МВО СРСР, передбачалося надрукувати 8 наукових збірників, 1 монографію, 1 бро-

шуру⁴⁵. Цього ж року до друку підготували збірники фізико-математичного та історичного факультетів, а для публікації в журналах СРСР надіслали 27 наукових статей⁴⁶. Видавалися й монографії: «Лесная растительность юго-востока Украины» О. Л. Бельгарда (1950), «Шевченкова мова» В. С. Ващенко (1952). Готувалися до друку й інші книжки.

До участі в науково-дослідній роботі кафедр та НДІ широко залучалися студенти, які виконували дипломні й курсові роботи за тематикою наукових досліджень, входили до складу експедицій (біологічних, геологічних, діалектологічних) та ін. НДР студентів із самого початку була чітко організованою. З 28 травня 1945 р. відновилася діяльність наукового студентського товариства⁴⁷. Щороку проводилися підсумкові університетські й факультетські студентські наукові конференції. Активнішою ставала робота студентських наукових гуртків. У 1945/46 навчальному році в 14 гуртках працювало близько 300 студентів, наступного року 40 гуртків об'єднували 727 студентів⁴⁸.

У 1951/52 навчальному році в 57 гуртках налічувалося вже 1 250 студентів. На 639 засіданнях гуртків були заслухані 589 доповідей, випущені 170 наукових бюлетенів, змонтовані 84 вітрини, відбулося 37 екскурсій. За цей рік були проведені 32 факультетські й 4 університетські студентські наукові конференції⁴⁹. Щороку зростала кількість доповідей студентів на підсумкових конференціях з НДРС ДДУ (1948 р. – 43, 1950 р. – 74, 1952 р. – 123)⁵⁰.

Рік у рік навчальна та наукова робота в ДДУ набирала позитивної динаміки. Водночас слід пам'ятати, що друга половина 1940-х – початок 1950-х рр. – непростий період в історії радянського суспільства, який характеризувався виявами пізнього сталінізму. Різноманітні ідеологічні кампанії, особливо за умов «ждановщини», досить відчутно позначалися на становищі колективу Дніпропетровського університету.

Питання ідеологічної роботи в першу чергу розглядалися по лінії партійної організації ДДУ. Зокрема, 2 жовтня 1946 р. на її зборах мова йшла про вивчення постанови ЦК ВКП(б) відносно ленинградських журналів «Звезда» та «Ленинград» і постанову ЦК КП(б)У від 24 серпня 1946 р. щодо помилок та перекручення у «Нарисах з історії української літератури»⁵¹.

На закритих партійних зборах ДДУ 6 вересня 1947 р. під час розгляду питання про закритий лист ЦК ВКП(б) у справі професорів Ключової та Роскіна за низькопоклонство перед Заходом був підданий критиці професор

І. Й. Танатар. Йому закидали те, що у своєму підручнику «Полезные ископаемые» він використовував головним чином досягнення зарубіжної, а не вітчизняної геології, а у своїй науково-дослідній роботі звеличував німецьку науку, а себе з гордістю називав доктором натурфілософії (науковий ступінь, присуджений німецькою академією). Як зазначалося, звичною фразою в бесідах цього професора з аспірантами була така: «Як навчалися ми в Німеччині».

На цих же партійних зборах наводилися факти й стосовно інших викладачів. Наприклад, відзначалося, що викладач російської мови Горський у бесідах зі студентами та викладачами із захопленням відгукувався про матеріальні умови інтелігенції Заходу, порівнюючи їх із радянською дійсністю. Доцент Моцний у бесідах із деякими викладачами пропагував ідею «чистої та аполітичної безпартійної» науки, що трактувалося як приклад «безідейності» й «аполітичності», властивих буржуазним ученим. НДІ гідробіології випустив збірник, присвячений пам'яті професора Д. О. Свіренка, в якому, як вважали, тенденційно підібрані документи, фотографії зовсім перекрутили образ ученого-більшовика⁵².

30 вересня 1948 р. на зборах партійної організації ДДУ заслухали питання про стан викладання біологічної науки й науково-дослідної роботи на біологічному факультеті, у Ботанічному саду й НДІ гідробіології. Це було зроблене відповідно до рішень IV сесії ВАСГНІЛ, на якій заслухали схвалену ЦК ВКП(б) доповідь академіка Т. Д. Лисенка «Про стан у біологічній науці», та Республіканської наради біологів та практиків-мічурінців.

Партбюро ДДУ визнало, що названі на цих наукових форумах недоліки мали місце і в університеті. Так, було визнано, що не піддавався принциповій критиці менделізм-морганізм у викладанні та науково-дослідній роботі, а передове вчення І. В. Мічуріна та Т. Д. Лисенка підносилося лише як один із напрямів біологічної науки. Професору Г. Б. Мельникову закидали й те, що він не виявляв необхідної войовничості проти біологів-антимічурінців у СРСР (Шмальгаузена, Полякова та ін.). Професор Л. В. Рейнгард у курсі «Вступ до біології» не тільки некритично поставився до вейсманістів (Наталі, Бляхера, Шмальгаузена), але й рекомендував студентам учитися за їх книжками, а отже, на думку партбюро ДДУ, знаходився на еkleктичних позиціях. Доцент Е. Л. Бро в курсі генетики непомірно багато місця відвела викладенню менделізму, що, як вважали,

по суті, перетворилося на його пропаганду. У названих викладачів, як зазначалося, була відсутня «партійна заостреність»⁵³.

Не оминула ДДУ й кампанія боротьби з «безрідним космополітизмом». Ця ідеологічна тематика розглядалась у березні–травні 1949 р. на засіданнях партбюро та зборах парторганізації ДДУ. Тоді були заслухані питання про статті в газетах «Правда» та «Культура и жизнь» «Про антипатріотичну групу театральних критиків», про вивчення роботи окремих кафедр історичного факультету, стан роботи на хімічному факультеті.

Найсильнішого ідеологічного удару зазнав філологічний факультет, а особливо доцент М. І. Соїфер. Якщо в газетах «Правда» і «Культура и жизнь» були викриті як безрідні космополіти Ю. Юзовський, Гурвіч, Борщаговський, Альтман, Холодов (Месрович), Бояджієв, Варшавський, Малюгін та інші викладачі та науковці, в редакційних статтях «Правды України» та «Радянської України» й у рішеннях Пленуму правління Спілки радянських письменників України – безрідні космополіти, які «орудували» в Україні, зокрема І. С. Стебун (Кацнельсон), Л. Санов (Смільсон), Є. Адельгейм, А. Кацнельсон та деякі інші вчені, то в Дніпропетровську в редакційних статтях «Зорі» та «Днепровской правды» до цих списків додали Пустинського, Соїфера, Штейна.

Завідувач кафедри російської літератури доцент М. І. Соїфер звинувачувався в тому, що у своїх виступах (друкованих та усних) дворушничав, проповідував безрідний космополітизм, а по суті був «ідейним натхненником буржуазного націоналізму» серед частини відсталих викладачів та студентів філологічного факультету. Йому закидали й те, що він буквально третирував молодого письменника Олеся Гончара, а потім, коли той здобув визнання, по-фарисейськи почав виступати в ролі його захисника. Докоряли й тим, що М. І. Соїфер своїми необ'єктивними рецензіями прагнув зганьбити, залити брудом твори молодих письменників. У своїх лекціях, як зазначалося, услід за Борщаговським, Юровським він паплюжив роман О. Фадєєва «Молода гвардія», наклепницьки оголошуючи, що образи краснодонців не є типові для радянської молоді. Лунали й інші звинувачення на адресу М. І. Соїфера. Як результат, його виключили з членів ВКП(б) і визнали неможливим подальше перебування на посаді завідувача кафедри російської літератури. Колектив філологічного факультету зобов'язали піднятися на боротьбу за розкриття й ліквідацію наслідків шкід-

ницької діяльності буржуазних націоналістів, безрідних космополітів, естетів і формалістів, їх відкритих і прихованих підголосків на факультеті⁵⁴.

На історичному факультеті критиці піддали старшого викладача кафедри історії СРСР І. А. Болясного. Йому закидали методологічні перекручення під час читання лекцій. Так, В. Г. Белінський зображався І. А. Болясним не видатним російським філософом, а послідовником і учнем західноєвропейських філософів. У лекції про П. Я. Чаадаєва його погляди були охарактеризовані як космополітичні. З огляду на ці та інші факти партбюро ДДУ зазначало, що І. А. Болясний занедбав принцип більшовицької партійності, перейшов на позиції буржуазного об'єктивізму. Такий же закид робився й доценту кафедри загальної історії Рубіну, який лекцію з історії середньовічних міст теж прочитав у дусі буржуазного об'єктивізму, а члени його кафедри високо її оцінили⁵⁵.

Стосовно хімічного факультету відзначалося, що кафедра неорганічної хімії безвідповідально поставилася до перегляду програми з історії хімії, у викладанні якої, а також курсу неорганічної хімії був порушений принцип партійності й мало місце низькопоклонство перед буржуазною іноземщиною. До того ж ішлося про неправильний підбір та розстановку кадрів на факультеті, про нестворення належних умов для роботи молодих кадрів корінної національності. У виступах зазначалося, що на хімічному факультеті з п'яти завідувачів кафедр не було жодного представника українського походження. Те ж можна було простежити й на кафедрі неорганічної хімії, а на кафедрі органічної хімії була тільки 1 особа. Професору Ф. І. Березовській за допущені недоліки в підборі та підготовці молодих наукових кадрів була оголошена сувора догана як члену ВКП(б)⁵⁶.

Наведені факти, зрозуміло, не висчерпують реалій тодішньої суспільно-політичної практики. Таким було життя в останні роки сталінщини. На засіданнях партбюро ДДУ розглядалися й більш «приземлені» питання. Зокрема, 1 червня 1949 р. була заслухана персональна справа викладачів філологічного факультету щодо фактів вручення подарунків студентами викладачам. У результаті ухвалили: «Засудити практику піднесення подарунків студентами викладачам після закінчення читання курсів і під час сесії». На думку проректора доцента С. М. Бровко, дарування квітів необхідно розцінювати як підкуп викладача⁵⁷.

Незважаючи на всі негаразди, університетське життя вирувало. Інакше не могло й бути. Для студентів навчання та наукова робота доповнювалися організацією їх дозвілля. Можливостей для самореалізації, розкриття творчих здібностей було достатньо. У 1945 р. в університеті працювали драматичний та хоровий гуртки, гурток художнього читання, духовий оркестр⁵⁸. Із кожним роком кількість колективів художньої самодіяльності в ДДУ зростала. У 1952 р. окрім названих працювали домровий оркестр, вокальна студія, танцювальний колектив, шахова секція, школа крою та шиття, які разом об'єднували 391 студента⁵⁹.

У травні 1946 р. у ДДУ відновили й капітально відремонтували університетський клуб, у якому й зосередилася культурно-масова робота. Вже 7–9 травня 1946 р. відбулася загальноуніверситетська олімпіада художньої самодіяльності, участь у якій взяли всі факультети, театральна студія і струнний оркестр – усього 90 осіб. Програма містила 81 номер. Переможцем визнали факультет західних мов і літератури⁶⁰. Такі олімпіади надалі проводилися щороку. В університетському клубі часто влаштовувалися вечори, різні за тематикою (концерти, зустрічі та ін.). Так, у 1946 р. відбувся концерт заслуженої артистки РРФСР К. І. Шульженко⁶¹. Крім того, проводилися літературні вечори, присвячені ювілейним датам з життя і творчості О. М. Островського, Максима Горького, Т. Г. Шевченка, О. С. Пушкіна та інших письменників, диспути, обговорення кінофільмів, книжок, концерти й вечори художньої самодіяльності. Щочетверга викладачі ДДУ виступали з лекціями на різноманітну наукову тематику. Демонструвалися у клубі й художні фільми. Так, протягом 1951/52 навчального року було показано 21 художній

та 92 науково-популярних і хронікально-документальних фільми⁶².

З 1947 р. в університеті організували музичний лекторій, у якому слухали лекції в супроводі концертів у виконанні симфонічного оркестру, оперної студії, хорової капели, струнного квартету й солістів Дніпропетровської обласної філармонії. З великим інтересом більше 3 200 студентів прослухали лекції-концерти про Чайковського, Глінку, Римського-Корсакова, Бородіна, Бетховена, Даргомизького, Мусоргського, Шуберта, Мендельсона, Вагнера, Рахманінова та ін.⁶³

Студенти ДДУ активно залучалися до різноманітних спортивних заходів. У 1947 р. в університеті працювали такі секції, як гімнастична, баскетбольна, волейбольна, легкоатлетична, лижна, фехтувальна, шахова, альпіністська, секція плавання та деякі інші, які разом охоплювали 680 студентів⁶⁴. Систематично ж секції відвідували 280–300 студентів. В університеті регулярно проводилися змагання з різних видів спорту між факультетами. Команди ДДУ брали участь у міських, обласних, республіканських та союзних спортивних змаганнях, нерідко виборюючи перші місця. Так, у 1946 р. університетська команда зайняла друге місце на Всесоюзних змаганнях із гімнастики ДСТ «Наука»⁶⁵. Наступного року (4–7 липня 1947 р.) жіноча команда на Першій українській республіканській літній олімпіаді вищих навчальних закладів МВО СРСР ДСТ «Наука» в Києві завоювала третє місце в змаганнях із плавання⁶⁶.

Таким чином, повенні труднощі потроху долалися, а університетське життя налагоджувалося. Університет відроджувався з воєнного лихоліття. На початку 1950-х рр. ДДУ повністю відновив та примножив свій навчальний і науковий потенціал.

6.2. НАЛАГОДЖЕННЯ НАВЧАННЯ І ПОСТУП НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розробка та реалізація програми розвитку країни наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. потребувала здійснення суттєвої реорганізації університету. Основна увага приділялася підготовці кадрів перш за все для тих галузей, які забезпечували науково-технічний прогрес.

У 1951 р. ректором університету призначили професора Г. Б. Мельникова (1904–1973),

відомого вченого в галузі гідробіології, життєвий шлях якого вже кілька десятиліть був пов'язаний із рідним навчальним закладом. У 1925–1932 рр. він навчався в Катеринославському (Дніпропетровському) інституті народної освіти, в 1934–1938 рр. працював директором Інституту гідробіології ДДУ, в 1938 р. – завідував кафедрою дарвінізму й очолював деканат біологічного факультету, а з 1944 р. – завідував

кафедрою гідробіології. З іменем цього ректора був пов'язаний тривалий і досить плідний період в історії ДДУ від 1951 до 1964 р.

Повоєнний період характеризувався бурхливим розвитком науки й техніки, що спричинило справжню науково-технічну революцію у світі. За цих обставин керівництво країни поклало особливі завдання на Дніпропетровський університет. Тому не випадково вже наступний 1952 р. став роком значних структурних змін. В університеті відкрили фізико-технічний факультет, головне завдання якого полягало в підготовці фахівців із новітньої, у тому числі ракетно-космічної, техніки. Студенти цього факультету мали поєднати всебічну теоретичну підготовку з ґрунтовними практичними навичками⁶⁷. Деканом нового підрозділу призначили М. І. Варича, який до вересня 1952 р. працював заступником декана фізико-математичного факультету.

Відкриття факультету було пов'язане з перепрофілюванням Дніпропетровського автозаводу на ракетобудівний, що зумовлювало необхідність підготовки інженерів-ракетників. Фізико-технічний факультет ДДУ відкрився 1 вересня 1952 р. відразу в повному складі – від першого до п'ятого курсів. Якщо перший курс укомплектовувався звичайним набором, то решта – шляхом переведення студентів з інших ВНЗ Дніпропетровська та інших міст України й Радянського Союзу. Так, п'ятий курс сформувався зі студентів-фізиків, які закінчили четвертий курс фізико-математичних факультетів Казанського (10 осіб), Дніпропетровського (5), Воронежського (4), Київського (1) університетів. Усього було створено 2 групи по 10 осіб, одна зі спеціальності «Двигуни», друга – «Системи управління»⁶⁸.

З метою розширення підготовки фахівців у галузі ракетної техніки за наказом МВО СРСР № 4159-1626 від 11 вересня 1952 р. передбачалося здійснити прийом студентів на перший курс 1952/53 навчального року спеціального факультету в кількості 250 осіб, переважно чоловічої статі, й укомплектувати 2, 3, 4 і 5-й курси в кількості 75 осіб за рахунок прийому з інших ВНЗ⁶⁹. У цьому контексті переглядалися плани набору студентів у цілому по університету. В 1952 р. планувалося прийняти 400 студентів, 1953 р. – 650, а в 1955 р. – 825 осіб.

Вищевказане змусило керівництво університету піти на тимчасове скорочення набору з інших спеціальностей. Так, припинився набір на денне історичне відділення, внаслідок чого історичний факультет об'єднали з філологічним і створили новий історико-філологічний факультет. До його складу крім спеціальних кафедр увійшли загальноуніверситетські: основ

марксизму-ленінізму, філософії, політичної економії та педагогіки. Водночас був припинений набір на факультет західних мов і літератури, який згодом ліквідували⁷⁰.

Відбулися зміни й у житті геолого-географічного факультету. У новому 1954/55 навчальному році замість спеціальності «Геологія» була відкрита спеціальність «Гідрогеологія» та «Геологія і розвідка корисних копалин», у яких країна відчувала тоді велику потребу. Після закінчення університету випускникам присвоювалися кваліфікації «інженер-геолог» та «інженер-геологорозвідник»⁷¹.

У 1954 р. в університеті налічувалося 6 факультетів: фізико-технічний, фізико-математичний, хімічний, біологічний, геолого-географічний та історико-філологічний⁷². Із кожним роком постійно зростала загальна кількість студентів університету. Так, якщо в 1953 р. тут навчалось 2 тис. студентів, то в 1955 р. – уже 3,6 тис., а наприкінці 1950-х рр. на всіх відділеннях ДДУ здобувало освіту близько 4,7 тис. студентів⁷³.

Поряд із денною формою важливе значення надавалося вечірній та заочній формам навчання. Тому надзвичайно швидкими темпами зростала кількість студентів, які здобували в університеті освіту без відриву від виробництва. Питома вага студентів, які навчалися на вечірньому й заочному відділеннях, у 1959/60 навчальному році складала 36% від їх загальної кількості⁷⁴.

У наступні роки їх кількість постійно збільшувалася. Завдяки цьому в максимально короткі строки й із найменшими втратами задовольнялись гострі потреби країни в інженерних і педагогічних кадрах з вищою освітою.

У зв'язку з уведенням загальної десятирічної освіти більшість випускників університету, в тому числі фізиків і хіміків, одержували призначення в середні школи. Переважна більшість із них направлялась у середні навчальні заклади Дніпропетровської, Запорізької, Кіровоградської, Миколаївської, Хмельницької й Сталінської (Донецької) областей. Немало випускників одержали призначення за межі Української РСР – у Сахалінську, Читинську, Новосибірську, Мурманську та інші області Російської Федерації⁷⁵. Водночас головними споживачами інженерних кадрів, підготовлених у 1953–1959 рр. на технічних факультетах, були підприємства оборонної, авіаційної, хімічної промисловості країни. Так, випускники ФТФ 1953 р. направлялися на роботу головним чином на підприємства п/с 186 (майбутній Павлоградський механічний завод), у Москву та Підмосков'я (м. Довгопрудне – 3 особи, м. Хімки – 3, м. Москва – 2, м. Тушино – 3),

у розпорядження Міністерства оборонної промисловості – 13 осіб, Міністерства авіаційної промисловості – 5 осіб, у м. Горький – 6 осіб. У 1954 р. Міністерство оборонної промисловості відібрало 48 випускників (з них 33 – на дніпропетровські підприємства), до СКБ-385 пішли працювати 15 осіб, у Судпром – 8 осіб, а 2 випускники залишилися у ДДУ. У 1956 р. випускників направили в розпорядження ракетних КБ Міністерства авіаційної промисловості⁷⁶.

У 1950-х рр. в університеті тривав процес планомірного зростання викладацького складу, головним чином за рахунок викладачів із науковим ступенем. Про якісне покращення тодішнього професорсько-викладацького складу свідчать дані таблиці⁷⁷.

Викладацький склад ДДУ в 1950–1960-х рр.

Рік	Кількість викладачів			
	Разом	Професорів	Доцентів, кандидатів наук	Старших викладачів, асистентів
1950	227	6	85	136
1955	273	7	122	144
1960	295	14	144	137

У 1950-х рр. в університеті працювали професори Г. Б. Мельников, О. А. Бельгард, О. Ф. Тіман, Ф. І. Коломойцев, В. І. Моссаковський, М. С. Саллі, А. Д. Іванов, Г. М. Гай, В. С. Ващенко, Ю. А. Шевляков, П. Є. Моцний, П. О. Журавель та ін.⁷⁸ Зростала й кількість кафедр. На середину того ж десятиліття їх налічувалося 49⁷⁹.

Змінювалася й навчально-матеріальна база університету. У 1955 р. була завершена відбудова навчального корпусу № 4 фізико-математичного факультету (пр. К. Маркса, 35), уведений у дію новий гуртожиток (вул. Університетська) на 1 000 місць⁸⁰. У 1956 р. ввійшов в експлуатацію щойно відбудований навчальний корпус № 3, де розмістився фізико-технічний факультет. Тоді ж розпочалося будівництво великого житлового будинку для професорсько-викладацького складу. Однак навіть після цього площ для розміщення такого великого контингенту студентів не вистачало. Тому ще впродовж тривалого часу навчальний процес на молодших курсах проводили в орендованих приміщеннях найближчих шкіл⁸¹.

За даними на 1954/55 навчальний рік, заняття в університеті проводились у 2 зміни і ДДУ орендував приміщення 22 шкіл міста⁸².

У цей період в університеті з'явилися нові науково-дослідні лабораторії радіофізики й атомної фізики, напівпровідників і діелектриків, металофізики, а також оптична, ядерна, ізотопна лабораторії (фізико-математичний факультет), лабораторія міцності (ФТФ) та ін. Більшість лабораторій поповнювалася новим устаткуванням. Розширювалися й навчально-виробничі майстерні, які обладнувалися токарними, фрезерними й стругальними верстатами. Бібліотека ДДУ поповнилась 47 тис. екземплярів книг, із них – майже 6 тис. підручників⁸³. У 1959 р. у ДДУ почав діяти обчислювальний центр⁸⁴.

На факультетах і кафедрах поступово формувалися наукові напрями, що відбивали розвиток науково-технічного прогресу в країні. Ю. А. Шевляков (механіко-математичний факультет) досліджував сингулярні особливості в місцях прикладення зосереджених сил і моментів. В. І. Моссаковський (завідувач кафедри аеродинаміки) уперше поставив і розв'язав задачу теорії пружності для півпростору з круговою лінією поділу граничних умов. Під керівництвом М. І. Варича (завідувач кафедри фізики) велись перспективні дослідні роботи з вивчення впливу електронної будови металів на створення метастабільних структур у сплавах. Успішно розробляли проблеми лінійної теорії гравітації та гравідинаміки фотонів, теорії полів О. О. Боргард, М. П. Коркіна, В. І. Пустовойт, В. С. Ваняшин. Із ініціативи й за безпосередньою участю Ф. І. Коломойцева (завідувач кафедри електрофізики) почала функціонувати лабораторія дослідження електричних характеристик напівпровідників та діелектриків⁸⁵.

Важливих результатів досягли вчені хімічного факультету. Кафедра фізичної хімії провела численні дослідження щодо застосування ізотопів. При цьому, зокрема, розглядалися закони фракційного поділу ізотопів кисню (В. Ф. Гречановський), проблеми відносної поширеності ізотопів водню й кисню в природі (М. О. Терешкевич). Кафедра фізичної хімії разом із кафедрою органічної хімії вирішила ряд актуальних на той час проблем, пов'язаних із будовою молекул карбонових кислот та їх солей. За допомогою реакцій ізотопного обміну були виявлені розбіжності в рухливості атомів водню. Фахівці у галузі технічної хімії зосередилися на вивченні електронних процесів. Під керівництвом професора М. С. Малиновського успішно працювала лабораторія синтезу фізіологічно активних речовин⁸⁶. Результати наукових пошуків учених і викладачів хімічного факультету широко застосо-

увалися в металургійній промисловості та інших галузях народного господарства.

Наукові дослідження з вивчення стимулюючої дії ультракоротких хвиль на процес проростання насіння й подальшого розвитку рослин здійснили співробітники кафедри ботаніки під керівництвом професора О. В. Рейнгарда. На кафедрі фізіології людини й тварин (керівник – професор П. Є. Моцний) за участю О. Д. Реви, І. О. Земляного та інших учених були отримані важливі результати в галузі структури полісинаптичної рефлекторної дуги деяких механізмів, що беруть участь у перехресному гальмуванні полісинаптичних відповідей, розпочаті дослідження механізмів розгальмування, що діють на вході рефлекторної дуги. Значного розвитку на факультеті набув еколого-фауністичний напрямок у контексті праць професора В. В. Стаховського та доцента М. О. Акімова. У розробці проблем цього напрямку взяла участь доцент О. Г. Топчієв, М. Є. Писарева, В. А. Булахов, А. Г. Апостолов та ін. На кафедрі геоботаніки, яку очолював доктор біологічних наук О. Л. Бельгард, сформувався й успішно розвивався науковий напрямок «Степове лісівництво», започаткований академіком Г. М. Висоцьким⁸⁷.

Колектив фізико-технічного факультету також активно включився в науково-дослідну роботу університету. Надзвичайно швидкими темпами новітня науково-технічна думка розвивалась у другій половині 1950-х рр. У працях М. М. Беляєва, Ю. М. Гризодуба, В. А. Махіна, М. І. Дупліщева, І. І. Морозова, Г. С. Шандорова, М. І. Ігумнова та інших викладачів факультету знайшло відображення проектування найскладніших приладів та пристроїв, що відповідали найвищим тогочасним стандартам⁸⁸.

Помітних успіхів у дослідженні важливих проблем мовознавства й літератури досягли вчені-філологи. Професор А. Д. Іванов видав книгу «Михайло Коцюбинський», професор В. С. Ващенко опублікував монографії «Лексика «Енеїди» і «Стилістичні явища в українській мові», професор Г. М. Гай – монографію «О. С. Серафимович». Над проблемами історії української мови та літератури успішно працювали молоді вчені та аспіранти Ф. М. Білецький, К. П. Фролова, Д. Х. Баранник, В. В. Ільєнко, О. М. Шиловський, В. О. Влащенко⁸⁹.

Активну наукову роботу вели НДІ гідробіології й геології, що працювали в тісному контакті з відповідними кафедрами факультетів. Співробітники Інституту гідробіології, очолюваного з 1951 р. професором П. О. Журравлем, здійснювали дослідження переважно в межах наукової проблеми «Реконструкція

флори, фауни та відтворення промислових риб водоймищ степової зони України». Учені-гідробіологи на основі комплексних сезонних досліджень виявили джерела забруднення та визначили їх вплив на флору й фауну Каховського водоймища, зокрема на фауну риб, розробивши конкретні заходи щодо його санітарної охорони, чим посприяли збереженню й збільшенню рибних запасів⁹⁰.

Плідну наукову діяльність здійснював колектив Інституту геології. Особлива увага серед досліджуваних проблем була зосереджена на комплексному вивченні Південно-українського марганцеворудного басейну (В. І. Грязнов), залізрудних покладів Криму та Приазов'я (О. У. Литвиненко), корисних копалин Придніпров'я та західних регіонів Донбасу (М. М. Ільвицький, Г. Н. Романенко, Н. З. Хмарський). Уже тоді розпочалася розробка фундаментальних біостратиграфічних та палеографічних досліджень мезо-кайнозойських відкладень Півдня України у зв'язку з державним геологічним картуванням і пошуком корисних копалин (М. Ф. Носовський)⁹¹.

Науковий поступ і всебічне вдосконалення навчального процесу в університеті помітно впливали на подальше підвищення кваліфікації викладачів та співробітників. Виявом цього стала інтенсивна підготовка дисертацій. Так, тільки в 1954 р. було завершено написання текстів 6 докторських і 18 кандидатських дисертацій, підготовлено до друку 8 томів наукових записок і 2 монографії. Понад 40 статей науковців університету були надруковані в академічних та інших виданнях союзного і республіканського значення⁹². У наступному 1955 р. захищені 13 кандидатських дисертацій і 19 подані до захисту. У 1956–1959 рр. докторські дисертації захистили М. В. Саллі (фізичний факультет), А. Д. Іванов (історико-філологічний факультет), Ю. А. Шевляков (механіко-математичний), П. Є. Моцний (біологічний факультет), П. О. Журравель (Інститут гідробіології) та ін. Про зростання наукової кваліфікації викладачів ДДУ досить переконливо свідчить таке порівняння: якщо в 1941 р. в університеті працювало 73 кандидати наук, то в 1960-му – вже 144⁹³.

На тлі цих успіхів простежувалися й деякі недоліки. Найрельєфніший серед них – наявна невідповідність між темпами зростання кількості викладачів із науковим ступенем та вченим званням і темпами нарощування кількості студентів, особливо порівняно з іншими університетами. Недостатньо активно працювала аспірантура. Кількість аспірантів не лише не збільшилася, а, навпаки, скоротилася. Так, якщо в 1952 р. в аспірантуру ДДУ при-

йняли 17 осіб, то в 1958-му – лише 15. Усього ж в аспірантурі в цей час навчалося 50 осіб⁹⁴. Нагальним завданням стало подолання цього недоліку, і необхідні заходи були вжиті.

Значно збільшився набір студентів і аспірантів, створювалися сприятливі умови для творчої праці викладачів, підготовки дисертацій. Наприкінці 1950-х рр. набір до аспірантури збільшився до 25 осіб. Ректорат і деканати більше уваги приділяли тим викладачам, які активно займалися науково-дослідною роботою. Окрім того, з ініціативи вченої ради ДДУ провідним викладачам університету доцентам В. С. Россіхіну, В. П. Галушці і Ф. С. Павлову було присвоєне вчене звання професора⁹⁵.

Удосконалення підготовки кадрів фахівців вищої кваліфікації, активізація наукової роботи в університеті сприяли створенню передумов для широкого залучення студентів до науково-дослідної роботи з метою набуття ними вмінь і навичок самостійно проводити дослідження. Однією з поширених форм залучення студентів до наукової роботи стали наукові гуртки при кафедрах університету. У 1955 р. в ДДУ налічувалося 56 наукових тематичних гуртків, де брало участь понад 1 тис. студентів⁹⁶. На фізико-математичному факультеті, наприклад, наукове студентське товариство, підбивши підсумки за 1954 р., відзначило, що на науковій конференції заслухані 39 доповідей, 38 із них висунуті на міжобласний огляд. Університет подав на огляд 76 праць⁹⁷. За 1958–1960 рр. були надруковані й підготовлені до друку 22 роботи студентів. Студенти ДДУ виступили з науковими доповідями в Москві, Києві, Мінську, Львові, 12 робіт студентів були відзначені преміями МВССО УРСР. Особливо успішно працювали студенти під керівництвом професорів Ф. І. Коломойцева і М. С. Малиновського⁹⁸.

На історико-філологічному факультеті функціонував літературно-творчий гурток, що об'єднував студентів усіх факультетів, які мали здібності до художньої творчості. У його роботі брали активну участь відомі тепер, а тоді молоді літератори-початківці Леонід Сахно, Василь Сологуб, Ігор Пушко, Віктор Корж та ін.⁹⁹

Стосовно природничих факультетів, то тут багато студентських наукових праць давали конкретні практичні результати, пов'язані з виробництвом. Так, студентка п'ятого курсу фізико-математичного факультету К. Маймур, працюючи над замовленням заводу ім. Г. І. Петровського, розробила методику спектрального аналізу доменних шлаків, що дозволило скоротити час його проведення з восьми до двох годин¹⁰⁰. Студентка хімічного факультету Н. Буткова за завданням Амур-Ниж-

ньодніпровського заводу виконала експериментально-дослідну роботу на тему «Визначення концентрації кислоти в травильних ваннах», що була високо оцінена виробничниками, а її результати успішно застосовувалися на цьому підприємстві. Студентські дослідження відзначалися преміями й нагородами. Наукові дослідження студентів Проскуракової (біологічний факультет) та Ковтун (хімічний факультет) були відзначені преміями та дипломами Міністерства вищої освіти СРСР¹⁰¹.

Пройшовши більше 40 років своєї історії, ДДУ вступив у 60-ті рр. ХХ ст., в які характеризувався зростанням матеріально-технічної бази, появою нових напрямів у підготовці спеціалістів і наукових дослідженнях. Основну увагу колектив університету приділяв відкриттю нових спеціальностей і спеціалізацій, що диктувалося потребами народного господарства, освіти й культури, удосконаленню методів навчання й організації навчального процесу, підвищенню якості підготовки спеціалістів, створенню умов для збільшення кількості докторів наук. У наукових дослідженнях пріоритетне значення надавалося становленню фундаментальних комплексних напрямів, усуненню дрібних тем і зміцненню зв'язків науки з виробництвом.

На початку 1960-х рр. ДДУ мав 5 факультетів (фізико-технічний, фізико-математичний, біологічний, хімічний і філологічний), 2 науково-дослідних інститути, Ботанічний сад і низку інших підрозділів. У 1960 р. були ліквідовані геологічний факультет і кафедри загальної геології та гідрогеології, що входили до його складу. Усього ж на той рік в університеті налічувалося 43 кафедри, на яких працювало 14 докторів наук і професорів, 144 кандидати наук і доценти, понад 150 викладачів без наукових ступенів. Для того періоду дані показники були досить високими на фоні інших ВНЗ.

Виконання більшості завдань, що стояли перед університетом, залежало від стану його матеріально-технічної бази. У 1960 р. ДДУ мав 3 навчальних корпуси (№2, 3, 4 по просп. К. Маркса), адміністративно-житловий корпус (вул. Т. Шевченка, 59), а також 2 студентських гуртожитки (№ 1 та № 2 по просп. Ю. Гагаріна і вул. Університетській). Проте цього було явно недостатньо. Університет відчував гостру нестачу в площах: на одного студента денного відділення припадало тільки 4,5 кв. м навчальної площі (загальна кількість 13 617 кв. м). Через півтора десятиріччя після завершення війни побутові умови викладачів, співробітників і студентів університету все ще залишалися досить складними. У гуртожитку №1 за наявності 800 місць проживала 1 000 студентів,

у гуртожитку №2 (тоді по вул. Університетській) – 400 студентів і 30 сімей професорсько-викладацького складу. Понад 500 студентів винаймали житло. У гуртожитку на одного мешканця припадало 3 кв. м площі. Університет усіляко допомагав студентам, які знімали «кутки». Із його фондів виділялися постільні речі, вугілля, дрова, виплачувалися гроші¹⁰². Трохи покращилася ситуація із житлом після введення в експлуатацію в 1965 р. гуртожитку № 3, однак темпи збільшення кількості студентів стійко випереджали темпи задачі в експлуатацію гуртожитків протягом усіх наступних років.

На початку 1960-х рр. матеріально-технічна база ДДУ зазнала змін. Із другого семестру 1959/60 навчального року запрацював відновлений навчально-лабораторний корпус фізико-математичного факультету з навчальними площами близько 3 800 кв. м. У цьому корпусі були створені декілька нових спеціальних фізичних лабораторій, розширені існуючі лабораторії та обладнаний новий кабінет методики фізики і математики.

Звільнені площі після переведення лабораторій фізико-математичного факультету до відновленого корпусу були надані переважно хімічному факультету, який працював в особливо складних умовах, а також біологічному. На їх базі були облаштовані нові навчальні лабораторії з органічної, неорганічної, аналітичної хімії та хімії полімерів, предметні хімічні аудиторії, лабораторія біофізики.

У 1959/60 навчальному році почав роботу обчислювальний центр ДДУ, який мав у розпорядженні електронно-обчислювальну машину «Урал». В аудиторній частині корпусу по вул. Т. Шевченка, 59, звільненій фізико-математичним факультетом, розмістили студентів філологічного факультету. Уперше за повосенний час цей підрозділ був повністю переведений на навчання в першу зміну. Одночасно в цьому ж корпусі відкрили нові навчальні кабінети: філософії, педагогіки, мовознавства¹⁰³.

Як уже зазначалося, на 1960/61 навчальний рік у розпорядженні ДДУ було 3 навчальні корпуси: крім нововведеного корпусу фізико-математичного факультету (просп. К. Маркса 41) – також корпус по просп. К. Маркса, 18 (площа – 4 000 кв. м) і корпус фізико-технічного факультету (площа – 3 400 кв. м). Були ще навчальні приміщення (близько 2 700 кв. м) в адміністративно-житловому корпусі університету по вул. Т. Шевченка, 59. У цьому навчальному році всі факультети університету, за винятком вечірнього відділення та підготовчого робсільфаку, працювали в першу зміну.

У наступні 1961–1965 рр. навчальні площі ДДУ змін не зазнавали, зате зростала кількість студентів. Відповідно за названими роками динаміка цього явища була такою: 3 702 – 4 059 – 4 750 – 5 472 – 6 612. Також швидко збільшувалась кількість лабораторій і зменшувався аудиторний фонд. За ці роки кількість аудиторій скоротилася з 40 до 34. Зростання фізичного та фізико-технічного факультетів потребувало розширення лабораторного фонду. На цих факультетах, також і на хімічному, продовжувалося розширення й дообладнання існуючих лабораторій за спеціальними дисциплінами. Щороку лабораторії ДДУ отримували нового обладнання на десятки тисяч карбованців (1961/62 навчальний рік – 75 тис.; 1962/63 навчальний рік – 60 тис.; 1963/64 навчальний рік – 61,8 тис.; 1964/65 навчальний рік – 267 тис.).

Названі нові тенденції зумовили зміни в порядку проведення занять. У 1961/62 навчальному році перший курс фізико-технічного факультету перевели на заняття в другу зміну. Частина семінарських та практичних занять доводилося проводити в лабораторіях. На хімічному, фізичному та фізико-технічному факультетах в окремих групах та потоках заняття проводилися навіть у три зміни. Таке становище змушувало університет орендувати на вечірній час навчальні приміщення в середніх школах¹⁰⁴. У 1962/63 навчальному році фізико-технічний факультет із восьмої години вечора проводив заняття в СШ № 80. Перший курс фізико-технічного факультету увечері працював у СШ № 67. У другу зміну проходили заняття студентів романо-германського відділення (СШ № 9) і першого курсу російського та українського відділень філологічного факультету (СШ № 19). У вечірній час проходили заняття загальнонаукового факультету (СШ № 57) та підготовчих курсів (СШ № 45)¹⁰⁵.

У 1964/65 навчальному році зростання загальнонаукового факультету посилювало завантаженість аудиторно-лабораторного фонду університету. Заняття, як і в минулі два роки, проводились у три зміни (8 пар – 2 години по 45 хв.), орендували також у третю і частково в другу зміну аудиторний фонд СШ № 67, 80, 9, 19, 57, 22, 55. Ряд занять (семінарських, практичних із іноземних мов) проводився в лабораторіях, кабінетах і на кафедрах¹⁰⁶.

Ця проблема для підрозділів університету могла вирішуватися тільки за рахунок розширення власної матеріально-технічної бази. Досягти результату можна було двома шляхами: поверненням колишніх будівель університету або передачею йому нових будівель і розгортанням власного широкомасштабного будівництва. У цих напрямках і діяв університет.

Розпочалися спроби повернути ДДУ корпус по вул. Московській, 6. Підтримку надали вищі інстанції. У листопаді 1961 р. міністр вищої й середньої спеціальної освіти УРСР Ю. М. Даденков звернувся в ЦК Компартії України з проханням про передачу Дніпропетровському державному університету приміщення по вул. Московській, 6, яке раніше належало йому (до 1953 р.) і пізніше займалося обласною партійною школою, а на момент складання листа було вільним¹⁰⁷. Однак повернути це приміщення університету не вдалося ані тоді, ані пізніше. Залишався один вихід – проектування й будівництво власного університетського містечка. Основні проектні роботи розпочалися в 1964 р.

У 1960/61 навчальному році на денному відділенні навчалось 2 847 студентів, із них 809 – на вечірньому й 1 539 – на заочному відділеннях. Про середню чисельність майбутніх спеціалістів різного профілю свідчать дані прийому на перший курс. Усього студентами одного з двох існуючих тоді в центральній-східній частині України університетів (інший – у Харкові) на той рік стало понад 600 абітурієнтів, у тому числі: фізико-технічного факультету – 250; фізико-математичного – 225; філологічного – 55; хімічного – 60; біологічного – 50. Університетські спеціальності відображали інженерну й природничо-наукову спрямованість Дніпропетровського університету. Підготовка з гуманітарних спеціальностей була обмежена.

Примітний національний склад студентства ДДУ, що відобразив структуру населення регіону: українців – 1 695, росіян – 1 022, євреїв – 79 осіб. Вихідцями з робітників були 45 % студентів, зі службовців – 40 %, із селянства – 15 %. Правила прийому в університет початку 1960-х рр. давали деякі переваги абітурієнтам, які мали стаж роботи на виробництві. Прагнення до того, щоб склад студентства обов'язково відображав класовий склад суспільства, часом призводило до зниження якості характеристики набору¹⁰⁸.

У 1960 р. ректорат склав перспективний план розвитку університету на 20 років (до 1980 р.), який в основному був реалізований у стислий термін. Найбільш перспективними вважалися фізико-технічний і фізико-математичний факультети, причому останній передбачалося розділити в тому ж році на два. Планувалося відкрити історичний факультет і геолого-географічний (спеціалізації з гідрогеології й географії) замість тільки що ліквідованого геологічного факультету, а також нові спеціальності на існуючих факультетах: хімічному («Хімія високомолекулярних сполук»

і «Радіохімія»), філологічному («Журналістика», «Лінгвоматематика»), біологічному («Біофізика», «Біохімія»), фізико-математичному («Радіофізика й електроніка», «Фізика напівпровідників», «Електронно-обчислювальні машини»)¹⁰⁹.

Факультети університету вели роботу, головною метою якої було прагнення відповідати вимогам часу. У 1960 р. в університеті з'явився документ – «Перебудова в Дніпропетровському державному університеті». У ньому перелічувалися основні напрями діяльності: удосконалення організації нового набору (робота підготовчих курсів, робсільфаків на підприємствах та в університеті); перебудова навчального процесу (впровадження нових навчальних планів і курсів, розширення обсягів самостійної роботи студентів за наявності контролю, поєднання теоретичного навчання із практикою), наближення науково-дослідної роботи до запитів практики й залучення студентів до науково-дослідної держбюджетної роботи кафедр, організація нових спеціальностей, лабораторій, кабінетів¹¹⁰.

У 1960-х рр. ДДУ зазнав нових структурних змін. Уже протягом 1961/62 навчального року відбувся поділ фізико-математичного факультету на два самостійні: фізичний і механіко-математичний¹¹¹. У 1962 р. з ініціатииви МВССО УРСР у ВНЗ України було запроваджено нову форму заочної освіти – загальнонаукові факультети, студенти яких після трьох років навчання мали право без іспитів вступати на четвертий курс будь-якого ВНЗ країни. Такий загальнонауковий факультет був відкритий і в ДДУ з філіалами в Запоріжжі та Кривому Розі¹¹².

Поповнювався і якісно зміцнювався керівний склад, ректорат. Проректорами ДДУ з навчальної роботи в 1960-х рр. були: професор Ю. А. Шевляков, доценти М. І. Варич і В. І. Оніщенко (став професором), а деканами факультетів: механіко-математичного – доценти П. Х. Деркач, А. А. Безпалько, П. А. Загубиженко; фізико-технічного – професор В. І. Моссаковський, доценти В. І. Оніщенко, Г. Д. Макаров; фізичного – доценти М. В. Мохов, О. Я. Якунін; хімічного – доценти О. П. Бринза, П. М. Федаш; історико-філологічного – доценти В. О. Шадура, В. О. Власенко, Ф. С. Павлов, М. П. Ковальський; біологічного – доценти М. Є. Писарева, І. П. Луб'янов, І. О. Земляний; загальнонаукового – доцент О. М. Шилівський.

У 1963 р. прийнято новий статут Дніпропетровського державного університету, що закріпив існування дев'яти факультетів. У 1962 р. на філологічному факультеті відкрили романо-

германське відділення. У 1964 р. на фізичному факультеті почало діяти відділення радіофізики та електроніки, а в наступному 1965 р. – історичне відділення на філологічному факультеті, перетвореному на історико-філологічний.

Потреби розвитку народного господарства, освіти та науки вимагали розширення переліку спеціалістів, що готувалися. У 1960-х рр. почалася підготовка студентів за спеціальностями: «Обчислювальна математика», «Радіоелектроніка», «Промислова автоматика», «Промислова радіоелектроніка», «Гідроаеродинаміка», «Динаміка та міцність машин», «Історія», «Англійська мова», «Французька мова», «Німецька мова» та ін.

Створювалися нові кафедри: обчислювальної математики, прикладної газової динаміки й тепломасообміну, аерогідромеханіки, геометрії та алгебри (механіко-математичний факультет), економіки та організації виробництва промислових підприємств (фізико-технічний факультет), біофізики і біохімії (біологічний факультет), фізики надвисоких частот, біоніки (пізніше – кафедра ЕОМ), радіоелектроніки (фізичний факультет), історичних дисциплін (пізніше поділилася на кафедри загальної історії, історії СРСР і УРСР), англійської філології, англійської, німецької, французької мови – все на базі кафедри іноземних мов (історико-філологічний факультет).

Упродовж першої половини 1960-х рр. університет здійснив переведення навчання на нові програми, запроваджуючи їх поступово, широко вдаючись до перехідних планів. Особливу увагу приділяли введенню спецкурсів з підготовки вчителів, адже вищі інстанції ставили перед університетами країни завдання – орієнтувати практично всю підготовку спеціалістів-гуманітаріїв на роботу в школі, а також усіляко розширювати випуск учителів на природничих факультетах. Але основний курс на підготовку кадрів для школи мав і певні негативні наслідки. Зміна вектора діяльності в напрямку шкільної педагогіки призвела до певного звуження наукового пошуку, а тим самим і до деякого зменшення підготовки кадрів інженерно-технічних та природничих спеціальностей.

Велике значення для підвищення якості підготовки спеціалістів мало введення навчальних і спеціальних курсів, що ґрунтувалися на найновіших досягненнях науки. Наприклад, у 1960/61 навчальному році з'явилися такі курси: на фізико-технічному факультеті – «Курс теорії гіроскопів», «Теорія твердопаливних ракетних двигунів»; фізико-математичному – «Сучасні обчислювальні машини та програмування», «Методи наближених обчислень»; біологічно-

му – «Біофізика» й «Основи сільського господарства»; хімічному – «Основи хімії полімерів» і спецкурс «Хімія полімерів і пластмас»; філологічному – «Практична стилістика», «Теорія і практика друку», спецкурси – «Лінгвоматематика», «Мова преси».

У ДДУ створювалися навчальні лабораторії (електронних, точних і напівпровідникових приладів, синтезу й випробовування пластмас, опору матеріалів, анатомії та фізіології рослин, біохімії рослин) і кабінети (філософії, педагогіки, мовознавства, методики викладання фізики й математики, нових методів навчання, програмованого навчання, лінгафонний). Запроваджувалися нові форми викладання, які ґрунтувалися на застосуванні технічних засобів навчання (ТЗН), у першу чергу – навчального кіно. У 1963/64 навчальному році під керівництвом доцента Г. Я. Фірюліна була створена ініціативна група з програмованого навчання, до якої увійшли 25 найбільш досвідчених викладачів (професор П. Є. Моцний, доценти Ф. Ф. Каджеспіров, В. П. Галушко, О. В. Синяков та ін.)¹¹³.

В університеті постійно діяв семінар із технічних засобів навчання, проводилися конференції. Прийом попередніх заліків на машинах К-53 («Ластівка») та інших навчально-контролюючих пристроях доповнив нові (експериментальні програми практичних занять, тренувальні вправи) та вже традиційні (співбесіди, колоквіуми, надання індивідуального графіка навчання) форми навчання.

Початок 1960-х рр. пройшов під гаслом «наближення освіти до життя». Відобразилося це й на організації виробничої практики студентів. Уже в 1960/61 навчальному році фізико-технічний факультет замість 6-тижневої технологічної практики вводив 5-місячну практику на радіозаводі й підприємствах військово-промислового комплексу. Широко використовувалися й університетські майстерні¹¹⁴.

ДДУ налагодив міцні зв'язки з провідними навчальними центрами, що стало особливо важливим для розвитку теоретичних дисциплін і підготовки спеціалістів у цих галузях. Студенти, які спеціалізувалися з теоретичної фізики, проходили практику у Фізичному інституті ім. П. М. Лебедева, Об'єднаному інституті фізики АН України. З 1960 р. почала здійснюватися стажувальна педагогічна практика¹¹⁵. Нова організація практичної підготовки студентів поєднувала три види практики: навчальну, виробничу, переддипломну. Для 1960-х рр. стали характерні такі методи роботи, як екскурсії на промислові підприємства, у колгоспи й радгоспи, науково-дослідні інститути, використання виробничого досвіду

самих студентів, зустрічі з передовиками виробництва, діячами науки, культури й народної освіти. Упродовж цього десятиліття університет приділяв особливу увагу розвитку форм освіти без відриву від виробництва, що диктувалося рішеннями директивних органів.

Плануючи розвиток на 20 років (1960–1980), керівництво університету передбачало у разі розширення денного відділення двічі збільшити набір на заочне відділення у 12 разів, а на вечірне – у 4 рази. І хоча ці цифри були явно завищені, збільшення заочного й вечірнього відділень стало відчутним. Кількість студентів-заочників до середини 60-х рр. збільшилась у 5 разів, а вечірників – у 4 рази. Питома вага в загальному контингенті студентів університету тих, хто навчався без відриву від виробництва, за цей термін збільшилась з однієї третини до двох третин¹¹⁶.

Головним фактором, що зумовив зростання заочної форми освіти, стало створення загальнонаукових факультетів у березні 1962 р. згідно із спільним рішенням Мінвузу і міністерств сільського господарства, культури і торгівлі республіки. Дніпропетровський, Криворізький, Запорізький загальнонаукові факультети ДДУ мали гуманітарне, математичне, агробіологічне й економічне відділення, передбачені затвердженням положенням. Три факультети обслуговували Дніпропетровську й частково Запорізьку, Херсонську та Миколаївську області.

Відкриття загальнонаукових факультетів здійснювалося поділом заочної освіти на два етапи: перший – загальнонаукова підготовка на молодших курсах, другий – спеціалізована підготовка за профілем вищого навчального закладу на старших курсах. На першому етапі передбачалося використовувати широкую мережу новоутворених факультетів. Ці підрозділи мали наблизити студента-заочника до навчального центру, забезпечити уніфікацію системи заочної освіти (від єдиних навчальних програм і навчальних посібників до централізації підготовки спеціалістів усіма ВНЗ). Реалізація вказаних завдань вимагала більших матеріальних витрат, наявності кваліфікованих викладачів і навчальних площ. Значною мірою все це було зроблене протягом кількох років.

Загальнонауковий факультет як структурний підрозділ навчального закладу мав свого декана й раду, яких обирала вчена рада ВНЗ. У її складі створювалися кафедри гуманітарних, економічних, агробіологічних та економічних наук. Безпосередню участь у розробці документів з організації ОНФ брала доцент ДДУ М. Є. Писарева.

Загальнонаукові факультети ДДУ в Запоріжжі та Кривому Розі отримали певну матеріальну базу, що за гострої нестачі площі в самому університеті створювало непогані перспективи для розширення й заочної форми навчання. Криворізький факультет мав два триповерхових корпуси, де викладало 10 доцентів і 8 старших викладачів, а Запорізький – нову п'ятиповерхову будівлю в центрі міста й кадрове забезпечення – 2 професори, 7 доцентів і 7 старших викладачів.

Підготовка на факультетах проводилася за 16 спеціальностями, причому ряд з них був відсутній у самому університеті. Випускники після отримання свідоцтва встановленого зразка продовжували навчання в багатьох ВНЗ України. До 1966 р. на Дніпропетровському загальнонауковому факультеті навчалось більше тисячі студентів, а на Криворізькому й Запорізькому – трохи більше ніж по 1,5 тис. осіб.

Розширення можливостей отримання освіти без відриву від виробництва давало працюючій молоді доступ до вищої освіти, забезпечувало зростання професійної майстерності, виробничу кар'єру. І цим правом скористалися багато юнаків і дівчат, які прагнули знань. Викладачі ДДУ відзначали гарну підготовку багатьох студентів заочної та вечірньої форми освіти. Водночас виявилось прагнення певної частини студентів не до знань, а до отримання диплома як документа про вищу освіту, який надає право займати певну (нерідко керівну) посаду. Це відбувалося насамперед через падіння престижу знань, низьку оплату інтелектуальної праці.

У 1960-х рр. в університеті відкрили курси іноземних мов для навчання спеціалістів, яких відряджали за кордон. Ці курси існували вже більше 30 років і надавали необхідну мовну підготовку інженерам, що направлялися за кордон для спорудження й експлуатації промислових підприємств, спеціалістам – для стажування, викладацької, наукової роботи тощо.

Для викладання в ДДУ як штатні сумісники запрошувалися висококваліфіковані спеціалісти, серед яких були: двічі Герой Соціалістичної Праці, професор О. М. Макаров; член-кореспондент АН України, легендарний керівник Південмашу М. Ф. Герасюта; академік АН України В. С. Будник; член-кореспондент АН України, професор В. М. Ковтуненко. Практикувалося запрошення для читання лекцій видатних учених країни, наприклад директора Інституту теоретичної фізики АН України академіка АН СРСР М. М. Боголюбова; директора Інституту металургії АН СРСР академіка АН СРСР Г. В. Курдюмова; академіка АН України О. Я. Усикова (Харків) та ін.

Викладачі ДДУ, у свою чергу, надавали допомогу іншим ВНЗ в організації та забезпеченні навчального процесу. Деякі видатні професори, становлення яких як учених і педагогів проходило в стінах університету, переходили до інших навчальних закладів і наукових установ. В. А. Махін, І. В. Саллі з університету перейшли до філіалу Інституту механіки АН України. У Донецький університет перевівся В. П. Шевченко, який з часом став його ректором, а також Ю. А. Шевляков (пізніше – проректор Сімферопольського університету), О. О. Боргардт, В. В. Ільєнко.

Істотно зросла кількість науково-дослідних підрозділів в університеті. У 1960-х рр. проректорами з наукової роботи були доцент М. Г. Алхімов, професори Ф. І. Коломойцев, З. С. Донцова.

З 1960 р. були важливим чинником науково-дослідних робіт став обчислювальний центр (керівник – доцент В. М. Чернишенко). У ньому була єдина цінна машина «Урал-1», яка не задовольняла існуючих потреб. Однак це не стало перешкодою для розвитку такого перспективного наукового підрозділу. До 1970 р. у ОЦ ДДУ з'явилися сучасні на той час цифрові машини М-50, Мінськ-22, ВНПЕМ-1, аналогова машина МН-8. На його базі проводилася наукова робота, організовувалася практика студентів.

У тому ж 1960 р. були створені дві нові науково-дослідні лабораторії: з вивчення електричних характеристик напівпровідникових і діелектричних матеріалів (керівник – професор Ф. І. Коломойцев) і з синтезу фізіологічно активних речовин і мономерів для високомолекулярних сполук (професор М. С. Малиновський).

У 1961 р. в університеті функціонували такі науково-дослідні заклади: інститути гідробіології й геології, обчислювальний центр, Ботанічний сад і чотири лабораторії (крім створених у 1960 р., існували також лабораторія ядерної фізики, теплової та аеродинамічна). У наступні роки почали створюватися як держбюджетні лабораторії та групи, так і лабораторії, в існуванні яких були зацікавлені певні міністерства.

У 1963 р. у ДДУ функціонували 3 науково-дослідні інститути, 5 проблемних лабораторій, обчислювальний центр, біологічна станція, Ботанічний сад¹¹⁷. У 1963/64 навчальному році було обладнано ряд нових лабораторій (біофізики, електролюмінесценції, хімії мінералів і полімерів, обчислювальний центр та ін.)¹¹⁸. Якщо у 1944 р. ДДУ мав устаткування на суму 250 тис. крб, у 1953 р. – 521 тис. крб, у 1963 р. – 1 679 тис. крб, то у 1964 р. – на 2 430 тис. крб.

За ці роки значно збільшилося число наукових підрозділів, що підтверджувалося не тільки кількісними показниками, але й результатами роботи. Усі вони в основному були спрямовані на проведення наукових досліджень в інтересах розвитку промисловості. Фундаментальні ж проблеми науки вирішувалися головним чином у межах кафедральних держбюджетних тем. Звертає на себе увагу й те, що практично всі науково-дослідні підрозділи створювалися для вирішення наукових проблем розвитку техніки й промисловості, а частина лабораторій і груп, що займалися природничо-науковими й гуманітарними проблемами, була незначною.

Досить широкою була тематика науково-дослідних робіт викладачів ДДУ на початку 1960-х рр. Наукова робота кафедр суспільних наук в основному була зосереджена навколо питань, пов'язаних із практикою соціалістичного будівництва в СРСР. У 1962 р. авторський колектив викладачів кафедри історії КПРС (професор Ф. С. Павлов, доценти В. В. Мартинкова, О. Ф. Батаріна, Л. О. Бардагова) видали брошуру «Возрастающая роль КПСС в строительстве коммунизма». Також були видані брошури «На пути к коммунистическому самоуправлению» (доцент В. А. Зайчук), «Создание материально-технической базы коммунизма – главная экономическая задача партии и советского народа» (старший викладач Н. Д. Сухоносенко), «От социалистических производственных отношений к коммунистическим» (доцент Д. І. Соколов), «О религиозной морали и современном приспособленчестве ее проповедников» (старший викладач А. К. Фоменко).

Літературознавчі кафедри зосереджували свої зусилля на вивченні питань становлення і розвитку соціалістичного реалізму і питань розвитку критичного реалізму в українській та російській літературі. Кафедра української мови займалася опрацюванням комплексної теми з вивчення говорів Придніпров'я і мови сучасної газети. Кафедра російської мови розробляла проблеми мови і стилю письменників ХІХ–ХХ ст., закономірності історичного розвитку мови. У 1960 р. були видані навчальні посібники В. С. Ващенко «Словник полтавських говорів», Я. С. Спринчака «Очерк русского исторического синтаксиса». Кафедра педагогіки вивчала методи виховання дітей у процесі навчання в школі та психологічні основи навчання.

Кафедри фізико-математичного профілю проводили наукові дослідження з розробки таких проблем: взаємодія і взаємні перетворення елементарних частинок, напівпровідники та їх застосування, механізми світіння та іонізації у

факелах, властивості металів та сплавів, проблема міцності, складання рядів та відтворень, теорія наближення функцій, методи наближеного аналізу, проблеми автоматизації і механізації.

Хімічні кафедри займалися вивченням закономірностей механізму процесів розчинення та електроосадження металів, дослідженнями зі встановлення залежності між будовою речовини, її реакційною здатністю і фізичною активністю, синтезуванням отрутохімікатів гербіцидної та фунгіцидної дії, необхідних для боротьби зі шкідниками в сільському господарстві.

Кафедри фізичної та аналітичної хімії проводили важливі в теоретичному і практичному відношенні дослідження реакційної здатності сполук у зв'язку з їх будовою та дослідження реакції комплексоутворення рідкісних та рідкісноземельних елементів.

Найважливішими науковими напрямками біологів ДДУ були дослідження, які проводилися комплексною експедицією, що розробляла основні принципи степового лісоводства, і дослідження з проблеми «Природа нервових процесів центрального збудження і гальмування», які мали важливе значення для практичної медицини.

Зростала питома вага госпдоговірних наукових робіт в університеті. Кафедра електрофізики виконувала комплексну тему «Пошук можливостей підвищення якості феритових пластин і зниження процента браку під час їх виготовлення». Кафедра № 3, яка проводила дослідження в галузі автоматизації виробничих процесів, працювала за госпдоговірною роботою на тему «Розробка автоматичного дозатора рідкого чавуну для заливання ливарних форм на контейнері» (замовник – НДІ Ливмаш, м. Москва). Кафедра металофізики виконала роботу «Рентгеноструктурний аналіз

графітизованої продукції для Дніпровського електродного заводу» (м. Запоріжжя). Виконувався ряд госпдоговірних робіт з дослідження електроосадження і розчинення металів за умови великої щільності струму; проводилася робота з отримання високодисперсних порошків металу, розробки способу електрополірування виробу зі сталі 12х244 А. Важливі дослідження проводилися кафедрою органічної хімії з боротьби із забрудненням водоймищ стічними водами промислових підприємств.

На початку 1960-х рр. вийшли у світ навчальні посібники І. А. Скабаллановича «Гидрогеологические расчеты по динамике подземных вод» та «Методика опытных откачек», І. О. Рейнгарда «Сборник задач по геометрии и тригонометрии с практическим описанием», а також монографії О. П. Тімана «Теория приближения функций действительного переменного», О. А. Бельгарда «Искусственные леса степной зоны УССР». Усього в 1960 р. викладачами ДДУ опубліковані 25 монографій, навчальних та методичних посібників, брошур, а також 198 статей.

У 1962 р. у ДДУ побачив світ збірник науково-популярних статей «Життя у Всесвіті» за редакцією професора Г. Б. Мельникова, серед авторів якого були також доценти Г. А. Агарян, Д. І. Соколов і І. О. Рейнгард. Кандидат філософських наук Б. М. Шляхов опублікував книгу «Общественная роль искусства». У 1963 р. великий авторський колектив на чолі з професором Г. Б. Мельниковим видав збірник «Человек, природа, общество» (18 друк. арк.), який містив 19 суспільно-політичних, атеїстичних, літературних і науково-популярних статей. У журналі «Наука і життя» (1964, № 5) була вміщена велика підбірка науково-популярних статей (19) науковців ДДУ, які популяризували їх наукову роботу¹¹⁹.

6.3. ВИХОВАННЯ І ДОЗВІЛЛЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Колектив університету брав активну участь у господарському, громадсько-політичному та культурному житті міста, області, країни. Факультети налагодили зв'язки з підприємствами міста, встановили шефство над низкою сіл та МТС області. Фізико-технічний факультет у рамках допомоги сільському господарству взяв шефство над Новомосковською МТС, уклавши договір з її керівництвом про співробітництво. Відповідно до нього співробітники кафедр теорії механізмів і машин та аеромеханіки й теорії пружності

протягом 1953/54 навчального року 5 разів відвідали МТС, надавши їй працівникам допомогу з деяких технічних питань, пов'язаних з експлуатацією тракторів та інших сільськогосподарських машин. Тоді ж був налагоджений зв'язок між комсомольськими організаціями ФТФ та МТС. Фізтехівці прочитали в МТС 2 доповіді, провели 4 концерти художньої самодіяльності, виготовили 28 діаграм, оформили дошку Пошани, зібрали й передали близько 350 книг¹²⁰.

У 1954/55 навчальному році колектив хімічного факультету надавав допомогу металургій-

ним підприємствам міста й області, а також підприємствам суміжних областей у застосуванні на виробництві нових методів аналізу металів та боротьби з корозією, здійснював шефство над Попаснянською МТС Перещепинського району, обладнав її агрохімічну лабораторію. Група студентів IV курсу надала Новомосковській МТС допомогу під час складання карти ґрунтів зони діяльності МТС. Представники факультету часто виїздили туди з лекціями та концертами художньої самодіяльності¹²¹.

Студенти університету постійно залучались до суспільно корисної праці, брали участь у відновленні зруйнованих у роки війни навчальних корпусів ДДУ, в будівництві окремих об'єктів промисловості, у суботниках і недільниках з благоустрою міста, району, території університету. У цей період у студентському лексиконі з'явилося, а згодом увійшло в площину практичних дій вузівської молоді під час літніх канікул нове поняття – третій трудовий семестр.

Значну допомогу студенти університету надавали колгоспам під час збирання врожаю, у складі будівельних бригад вони брали участь у будівництві шкіл, сільських клубів, ремонті приміщень тваринницьких ферм.

У 1956 р. ФТФ майже в повному складі виїздив до Павлоградського району для надання допомоги сільським трудівникам у збиранні врожаю. Понад місяць колектив фізико-технічного факультету працював у 21 колгоспі, за що одержав численні подяки, грамоти, цінні подарунки¹²².

Бригада студентів ДДУ у кількості 103 чол. улітку 1958 р. працювала протягом місяця в колгоспі ім. А. О. Жданова, очистивши 67 тис. ц зерна, заскиртувавши 2,4 тис. ц сіна, 4,5 тис. ц соломи, прополовши 40 га баштану та овочевих культур. Студенти П. Степанов, А. Хромой та інші допомогли будівельним бригадам закінчити будівництво сільського клубу на хуторі Горбуновому, повністю відремонтувати приміщення тваринницьких ферм¹²³.

Улітку 1956–1958 рр. студенти університету у відповідь на звернення ЦК ВЛКСМ виїздили на освоєння цілинних земель, допомагали збирати врожай. У 1956 р. у боротьбі за «казахстанський мільярд» взяли участь близько 400 студентів ДДУ, в 1958 р. – 420¹²⁴. Посланці ДДУ виконували всі види сільськогосподарських робіт, освоїли кілька професій: працювали змінними трактористами, комбайнерами, помічниками комбайнерів, на соломокопнувачах, скиртувальниками соломи, на току, на перевезенні зерна. «Я потрапив у комбайнери, – ділився спогадами випускник університету 1960 р. О. Антоненко. – Як згадаю – здриг-

нуся. Це була робота з п'ятої години ранку до першої-другої години ночі. І так кожного дня два місяці підряд».

У своїх спогадах колишні студенти відтворюють атмосферу дружби, самовіддачі, змагання та хвилювань. «Дуже подобалося орати вночі трактором, – пригадував студент-фізтехівець Л. Іщенко, – відчувати його тепло і дрижання, важіль управління. А вранці, коли зійде сонце, кинути оком на величезний зораний клин... і відчутти задоволення». А випускник фізтеху В. Лобанов згадував, як студентам довелося гасити пожежу: у степу горіла пшениця. Серед тих, хто першим кинувся захищати врожай, був і студент того ж факультету Леонід Кучма. Завдяки зусиллям студентів пожежу приборкали й врятували сотні гектарів пшениці¹²⁵.

Студенти університету працювали напружено і, незважаючи на труднощі, виконали значний обсяг робіт. Трудівники радгоспів «Михайлівський» та ім. XX партз'їзду щиро дякували студентам ДДУ за допомогу. «150 тис. чол., – відзначалось у подяці, – можна прогудувати протягом року хлібом, зібраним юнаками і дівчатами університету на цілині»¹²⁶. Усі, хто працював на цілині вартує, а серед них – К. Жиденко, Л. Іщенко, Л. Кучма, В. Чорнобривець, В. Якимчук та інші – були відзначені медалями «За освоєння цілини»; Ю. Морозенко, Т. Чепур – грамотами ЦК ВЛКСМ, К. Яцина – грамотою ЦК комсомолу Казахстану¹²⁷.

Суспільно-політичне життя в повоєнний період характеризувалось досить складними й суперечливими процесами. Авторитарно-командні методи управління негативно впливали на духовний і моральний стан суспільства, заважали виявам творчої активності людей. Грубому тиску ззовні нерідко піддавалась наука й культура. Це певною мірою відбивалося й на духовному житті університету, на всій його діяльності. Після смерті Й. В. Сталіна розпочався складний процес оновлення суспільства, поступова демократизація. У постсталінський період у роботі викладачів і студентів повною мірою виявилася атмосфера творчих дискусій, наукового пошуку, сформувались сприятливі умови для очищення праць у галузі суспільних наук від догм «Короткого курсу історії ВКП(б)».

У ці роки університет жив інтенсивним громадсько-політичним і культурним життям. Активно діяли партійна, комсомольська та профспілкова організації. За їх участю на факультетах проводилась цілеспрямована ідейно-виховна робота серед викладачів та студентів. На політзаняттях, методологічних і теоретичних семінарах розглядалися актуаль-

ні питання суспільного життя, науки й культури. Звичайно, всі ці заходи проходили в межах тодішньої офіційної комуністичної ідеології.

У 1954 р. у СРСР широко відзначали «300-річчя возз'єднання України з Росією». У травні того ж року на ознаменування цієї дати рішенням Президії Верховної Ради УРСР Дніпропетровському державному університету було присвоєне ім'я 300-річчя возз'єднання України з Росією¹²⁸, що цілком відповідало курсу тодішньої правлячої КПРС на формування світогляду професорсько-викладацького складу й студентства «в дусі пролетарського інтернаціоналізму», який протиставлявся «українському буржуазному націоналізму».

Викладачі університету брали активну участь у роботі Товариства за поширення політичних і наукових знань, міського Народного університету науки і техніки. Лекційною пропагандою серед населення міста та області цілеспрямовано займалися доценти О. Ф. Батаріна, А. Є. Бардагова, Ф. С. Павлов, С. М. Дубовик, І. К. Воропай, Я. Д. Мамонтов (кафедра марксизму-ленінізму), викладачі А. К. Фоменко, Ю. М. Колотій, Р. Я. Ромашко, Б. М. Шляхов (кафедра діалектичного та історичного матеріалізму) та ін. Тільки викладачами кафедри марксизму-ленінізму за період з вересня 1959 р. до липня 1960 р. було прочитано студентам, трудящим міста та області 260 лекцій і доповідей¹²⁹.

У полі зору партійної, комсомольської і профспілкової організацій постійно була організаційно-виховна й культурно-масова робота. Так, у 1953/54 навчальному році проводились тематичні комсомольські збори курсів: «Про роль колективу у вихованні характеру», «Хто твій справжній товариш?», «Робота над книгою», «Мій вклад у побудову комунізму». Студентські академічні групи здійснювали культпоходи в театри та кінотеатри, музеї міста. Тоді ж організували перегляд спектаклів «Навіки разом», «Сильні духом» тощо, а також кінофільмів «Богдан Хмельницький», «Адмірал Ушаков» та ін.¹³⁰

Студенти й викладачі широко залучались до участі в різних жанрах художньої самодіяльності: художнього читання, вокалу, музики, танців. Так, у 1953 р. лише на фізико-технічному факультеті в художній самодіяльності брало участь 70 студентів та співробітників, 40 із них стали учасниками танцювального та хорового колективів ДДУ. На факультеті створили естрадний студентський оркестр під керівництвом професійного музиканта¹³¹. Учасники художньої самодіяльності з успіхом виступали на урочистих вечорах, вечорах відпочинку, оглядах художньої самодіяльності,

брали участь також і в шефських концертах¹³².

У 1957 р. профком ДДУ і профбюро факультетів підготували і провели перший загальноуніверситетський фестиваль художньої самодіяльності, в якому взяли участь близько тисячі виконавців. Хор і танцювальний колектив були нагороджені грамотами обласного оргкомітету після проведення фестивалю. 30 кращих учасників художньої самодіяльності премійовані цінними подарунками. Кращим виконавцем було вручено 627 дипломів учасника першого загальноуніверситетського фестивалю¹³³. Проводились тематичні й урочисті вечори, присвячені річниці Жовтня, Міжнародному дню Першого травня, Дню Перемоги. Так, тільки до святкування 40-річчя Жовтня було організовано і проведено 64 факультетських і університетських вечори, 15 екскурсій історичними місцями міста¹³⁴. Попри певну заорганізованість та добровільно-примусовий характер усіх цих заходів вони розширювали кругозір студентів, збагачували їх дозвілля.

Значними успіхами вирізнялася спортивно-масова робота в ДДУ. Упродовж цих років в університеті культивувалося понад 20 видів спорту. До участі в спортивному житті залучалася основна маса студентів, щорічно проводилися змагання на першість факультетів, міжвузівські спартакіади. Спортсмени університету брали участь у збірних командах міста в змаганнях за першість УРСР та СРСР.

Помітних спортивних результатів досягли в 1959 р. Тоді 23 видами спорту займалися понад 2 тис. студентів. У ДДУ провели спартакіаду на першість факультетів із дев'яти видів спорту. Студенти університету взяли участь у міжвузівській спартакіаді з 25 видів спорту, у збірних командах міста в змаганнях на першість УРСР та СРСР. Спортивний колектив ДДУ підготував майстра спорту й кандидата в майстри спорту, 24 спортсменів першого розряду, 66 – другого, 206 – третього розряду¹³⁵.

Важливу роль у суспільно-політичному житті університету відіграла багатотиражна газета «За передову науку» (орган партбюро, ректорату, комітету комсомолу, профкому та місцевому), на сторінках якої всебічно висвітлювались усі сторони життя університету – навчальної, наукової та виховної роботи. Редакторами газети в ці роки успішно працювали Я. Мамонтов, І. Бондаренко, Ю. Карцев, Ю. Колотій¹³⁶.

У першій половині 1960-х рр. університет продовжував жити інтенсивним громадсько-політичним і культурним життям. Активно діяли партійна (секретарі парткому Ф. А. Ярмиш, Д. І. Росін), комсомольська (секретарі комітету комсомолу І. І. Задорожний, А. Поповський) та

профспілкова (голови профкому С. Дубовик, П. Ф. Мартюхін, П. Г. Филімонов) організації. За їх участі в університеті на факультетах проводилась цілеспрямована ідейно-виховна і культурно-масова робота серед викладачів і студентів. Вона виконувалася відповідно до плану ректора, парткому, що затверджувався парткомом на кожний семестр. Усі основні заходи цього плану конкретизувалися у планах комітету комсомолу, профкому університету, а на факультетах – у планах роботи факультетських партійних, комсомольських і профспілкових організацій, а також студентського клубу, лекторію ДДУ¹³⁷.

Загальний план ідейно-виховної роботи передбачав проведення загальноуніверситетських зборів і конференцій, агітаційно-масові заходи, спеціальний план партійної освіти, регулярне проведення методологічних семінарів на факультетах, політзанять у академічних групах. У зв'язку з перебудовою навчального процесу вдосконалювалися форми й методи ідейно-виховної роботи у студентських колективах.

Протягом багатьох років виховна робота в академічних групах проводилася на політзаняттях двічі на місяць у формі політінформацій під керівництвом викладача-агітатора. У листопаді 1962 р. на загальноуніверситетських партійних зборах було ухвалено рішення з другого семестру 1963/64 навчального року перебудувати зміст і організацію виховної роботи в академічних групах¹³⁸. На його виконання у кожній студентській групі регулярно не рідше одного разу на тиждень проводилася виховна година. Політзаняття в академічних групах відбувалися в єдиний постійний день – понеділок, що дозволяло вдосконалити методику їх проведення і контроль за ними¹³⁹.

План проведення бесід у виховні години розроблявся активом групи з урахуванням інтересів студентів і затверджувався загальними зборами групи. У плані, поряд із обов'язковими бесідами на суспільно-політичні теми, передбачалося обговорення результатів успішності, поведінки студентів, проведення бесід на морально-етичні теми, диспути на теми прочитаних книг, переглянутих кінофільмів. Таким чином, академічні групи перетворювалися на колективного вихователя студента, щоденно тримали його в центрі уваги, несли колективну відповідальність за його навчання, поведінку, моральне обличчя.

Виховання здійснювалося в дусі морального кодексу будівника комунізму. У виховні години в академічних групах розглядалися питання дисципліни, успішності, відвідування занять, поведінки студентів, порушувалися питання

про неробство, піддавалися дієвій критиці студенти, що ухилялися від громадських доручень, порушники дисципліни, відстаючі у навчанні. Регулярно проводилися також політінформації з актуальних питань суспільно-політичного життя і міжнародного становища країни тощо¹⁴⁰.

Важливе значення у вихованні студентів надавалося організації змагання за звання кращої академічної групи університету, кімнати комуністичного побуту в гуртожитку. Так, у змаганні студентів за почесне звання передової академічної групи із виховання активних будівників комунізму, розгорнутому у 1963/64 навчальному році, взяли участь 150 академічних груп із 175, 13 із них було присвоєне це почесне звання¹⁴¹.

Трудове виховання студентів включало подальше вдосконалення самообслуговування в гуртожитках, навчальних корпусах, їдальнях, участь у спорудженні навчального корпусу № 5, у шефській роботі на підприємствах, у колгоспах підшефного Синельниківського району, у збиранні врожаю на колгоспних ланах, цілині, недільниках із благоустрою міста. Так, тільки у вересні-жовтні 1964 р. на сільськогосподарських роботах у Синельниківському районі Дніпропетровської області, а також Запорізькій області брали участь 2 508 студентів університету. За плідну роботу 170 студентів були нагороджені грамотами обкомів комсомолу, партійних комітетів, виробничих управлінь¹⁴².

Підвищення ідейно-політичного рівня викладачів здійснювалося по лінії партійної освіти, участі в гуртках із вивчення праць класиків марксизму-ленінізму з питань філософії, політичної економії, марксистсько-ленінської етики, матеріалів ХХ, ХХІІ з'їздів КПРС. Так, у 1963/64 навчальному році в системі партійної освіти було організовано 14 гуртків, у тому числі гурток із вивчення історії КПРС, 3 політшколи, а також 18 теоретичних семінарів з питань філософії, історії КПРС, міжнародного комуністичного і робітничого руху¹⁴³.

Проводилися загальноуніверситетські теоретичні конференції, круглі столи, тематичні й урочисті вечори, вечори запитань і відповідей. Так, у 1963/64 навчальному році були організовані загальноуніверситетські теоретичні конференції на теми «Про закономірності будівництва комуністичного суспільства в СРСР» (з доповідями виступали професори Г. Б. Мельников, Ф. С. Павлов, доценти Д. І. Росін, В. В. Мартинкова та ін.), «Антикомунізм – ворог людства» (доповідачі – Я. Д. Мамонтов, І. Г. Мельниченко, Б. М. Шляхов та ін.), наукова конференція, присвячена 150-річчю з дня

народження геніального українського поета Т. Г. Шевченка, а також тематичні вечори: «Ти з нами, Тарасе, в сім'ї вольній, новій», «Вечір трудової слави», «Вечір відмінників навчання»; урочисті вечори, присвячені річниці Жовтня, Дню Радянської Конституції, Дню Радянської армії і Військово-Морського флоту, Міжнародному жіночому дню – 8 Березня, Міжнародному дню 1 Травня, Дню Перемоги тощо¹⁴⁴.

Організовувалися зустрічі з випускниками минулих літ, ветеранами війни, відомими поетами, письменниками, акторами театрів. Такі зустрічі відбулися із відомим московським поетом Р. Рождественським, українським письменником, випускником ДДУ Олесем Гончаром, із акторами Дніпропетровського українського музично-драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка тощо¹⁴⁵.

У царині політико-виховної та культурно-масової роботи проводилася лекційна пропаганда політичних і наукових знань, внутрішньої і зовнішньої політики КПРС. При університеті діяло відділення товариства «Знання» у складі викладачів та наукових співробітників ДДУ. Лише у 1961/62 навчальному році членами товариства були прочитані більше 2 тис. лекцій для студентів, робітників, службовців, колгоспників. Кращими лекторами були визнані професори Г. Б. Мельников, М. С. Малиновський, Ф. С. Павлов, О. А. Бельгард, доценти Ф. А. Ярмиш, В. П. Юбкін, І. К. Воропай, Ю. М. Колотій та ін.¹⁴⁶

Значна увага приділялася естетичному вихованню. Здійснювалися культпоходи в музеї, театри, кінотеатри на прем'єри художніх фільмів, студенти залучалися до участі в художній самодіяльності. Це був час «хрущовської відлиги», коли спостерігалася тенденція до певної демократизації суспільного життя, пробудження інтересу до національної культури. При клубі університету в 1961 р. діяло 11 гуртків художньої самодіяльності, зведений хоровий колектив, танцювальний ансамбль, колектив бандуристів, група баяністів. Усі вони брали участь у міжвузівському огляді художньої самодіяльності, отримували високі оцінки, нагороджувалися грамотами. Із 1963 р. була відновлена практика проведення міжфакультетських оглядів художньої самодіяльності, що значною мірою активізувало студентів і сприяло тому, що університет став переможцем обласного огляду художньої самодіяльності¹⁴⁷. Студентськими колективами художньої самодіяльності лише під час літніх канікул 1964 р. на ГЗКа, ціліні та у трудовому таборі «Дружба» було організовано 119 концертів¹⁴⁸.

Велика увага приділялася фізичному вихованню студентської молоді. В колективі

університету культивувалися 24 види спорту. В 1962/63 навчальному році у навчальних і спортивно-масових заняттях брали участь 2 771 чол. Навчальні заняття проводилися двічі на тиждень, спортивні тренування – 3–4 рази. Студенти залучалися до участі у спартакіадах різного рівня (міжфакультетських, міжвузівських, обласних, республіканських).

У 1962/63 навчальному році пройшла міжфакультетська спартакіада, присвячена третій Спартакіаді народів СРСР. У ній взяли участь 922 чол. Зокрема, були організовані змагання з легкої атлетики, спортивної і художньої гімнастики, баскетболу, волейболу, кульової стрільби, фехтування, плавання, настільного тенісу. У командному заліку перше місце посів фізико-технічний факультет¹⁴⁹.

Спортивні команди університету брали участь і в обласній спартакіаді СДСО «Буревістник» із 35 видів спорту. Загалом вони завоювали 2-ге місце, поступившись металургійному інституту. У спартакіаді обласної ради взяли участь 506 чол., а на спартакіаді МВССО УРСР команда ДДУ посіла почесне перше місце¹⁵⁰.

Наведений матеріал свідчить, що тодішня система використовувала різноманітні форми і методи виховної роботи, прагнучи сформувати і якісного спеціаліста, і водночас радянського громадянина, патріота Радянського Союзу. Безсумнівно, за умов постсталінської епохи студентство університету виховувалося на ідеях теорії та практики марксизму-ленінізму. І панування єдиної комуністичної ідеології давалося взнаки. Переважна більшість студентів, яка проходила тотальну ідеологічну обробку ще у школі, де послідовно ставала жовтєнтами, піонерами та комсомольцями, навіть не піддавала сумніву основ «вічно живого вчення», яким називали марксизм-ленінізм. І це цілком відповідало ментальності тодішнього соціуму, в якому жили мільйони свідків жахливих часів сталінщини, коли за одне необережно сказане слово можна було отримати тавро «ворога народу».

Десталінізація, яка розпочалася після смерті Й. В. Сталіна й активізувалася після XX з'їзду КПРС, привела до певної лібералізації й демократизації суспільно-політичного життя. Хрущовська «відлига» породила серед радянських людей і особливо молодого покоління надії на те, що комуністична система демократизується і конституційні права та свободи наповняться реальним змістом. Проте система пильно стежила за тим, щоб її фундаментальні основи залишалися непорушними і відразу ж викорнювала вільнодумство, яке не збігалось з генеральною лінією партії. За таких обставин уже в другій половині 50-х рр. XX ст. в суспільно-

політичному житті зародилося дисидентство, в якому виявилася незгода окремих представників суспільства з політикою комуністичної влади.

Перші виявлені прояви інакомислення серед студентів Дніпропетровського державного університету прийшлися на час проведення XX з'їзду КПРС. Саме у лютому 1956 р. Дніпропетровський обласний суд розглянув справу Миколи Івановича Кучера, який на час арешту був студентом 5-го курсу історико-філологічного факультету ДДУ. Радянський суд звинуватив колишнього студента у виготовленні листів, написаних на адресу вищих органів влади та закордонних радіостанцій, що містили «наклепи на радянську дійсність, керівників партії і уряду, внутрішню і зовнішню політику». Характерно, що звинувачуючи М. І. Кучера, тодішні судді керувалися діючим у той час кримінальним кодексом 1927 р.

М. І. Кучер зайняв дійсно гостро безкомпромісну громадянську позицію. Так, в одному з листів під назвою «Звернення до Радянського уряду» він, зокрема, писав: «... Найважливішою складовою частиною політграмоти є марксизм-ленінізм, з якого ви зробили своєрідну релігію, що прищеплюється в обов'язковому порядку підростаючому поколінню. Різниця, правда, в тому, що в істинності релігійних догматів людина має право сумніватися, чого не може робити особа відносно марксизму-ленінізму...»

...З фанатизмом і жорстокістю інквізиторів ви знищуєте і гноїте у в'язницях і таборах всіх, хто хоч словом заїкнувся проти урядової ієрархії, здійснюючи своє улюблене гасло: «Хто не з нами, той проти нас...»¹⁵¹.

Ці слова дорого коштували М. І. Кучеру, якого засудили на 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Верховний Суд УРСР зменшив термін покарання до п'яти років. Лише у 1991 р. М. І. Кучера було реабілітовано¹⁵².

У листопаді 1960 р. студенти фізико-технічного факультету ДДУ О. М. Дупліщев, П. А. Білоножко, Є. І. Бойко теж потрапили в поле зору КДБ і звинувачувалися у прослуховуванні антирадянських радіопередач, розповсюдженні їх змісту серед інших студентів. До того ж студенту О. М. Дупліщеву інкримінували написання двох анонімних антирадянських листів до редакції газети «Комсомольская правда». Внаслідок цього студента-інакодумця виключили з університету¹⁵³.

У лютому-червні 1960 р. студенти університету Г. Завгородній і С. Трущ, випускник ДДУ О. Овчаренко разом зі студентом медичного інституту В. Лелюхом обговорювали проблеми розвитку української мови, літератури та мистецтва в УРСР та вели розмови

про необхідність розширення прав союзної республіки. При цьому вони вирішили створити гурток для обговорення національного питання в Україні. Гуртківці збиралися тричі, заслуховували реферати Олександра Овчаренка «Кирило-Мефодійське братство» і «Великодержавні погляди В. Белінського». У червні 1960 р. учасники гуртка розглянули проекти програми і статуту гуртка, які відзначалися антирадянським духом. Проте подальшої роботи не проводилося і гурток фактично саморозпустився¹⁵⁴.

Отже, за історично стислий період Дніпропетровський університет не тільки відновив свій потенціал, але й зробив значний крок уперед у справі підготовки кваліфікованих кадрів фахівців із різних галузей народного господарства. Серед випускників другої половини 40-х – початку 60-х рр. – інженери і вчителі, відомі вчені й громадські діячі, письменники та конструктори. У їх числі Президент України (1994–2004) Л. Д. Кучма, секретар Ради безпеки і оборони України В. П. Горбулін, генеральний конструктор НВО «Енергія» академік РАН Ю. П. Семенов, генеральний конструктор і керівник КБ «Південне» академік С. М. Конюхов, директор ІТМ АН України академік НАН України В. В. Пилипенко, директор Інституту лімнології член-кореспондент РАН Г. І. Галазій, директор НВО «Орбіта» О. О. Макаров, ректор ДДУ (1964–1986 рр.) академік АН України В. І. Моссаковський, ректор ДДУ (1986–1998 рр.) академік НАН України В. Ф. Прісняков, головний конструктор бойових ракетних комплексів КБ «Південне» С. І. Ус, видатні українські письменники Олесь Гончар, Павло Загребельний, поети Віктор Корж, Ігор Пушпо та ін.¹⁵⁵

Незважаючи на великі труднощі, з якими зіткнулася республіка в післявоєнні роки, а відповідно й колектив університету, в ньому утвердився й постійно розвивався дух енергії, активності й творчості. Торуючи шлях до статусу одного з базових ВНЗ країни, колектив післявоєнного ДДУ започаткував серйозні структурні зміни, відбудував і зміцнив матеріально-технічну базу, помітно прискорив науково-дослідні розробки, вдосконалив форми й методи навчальної та виховної роботи зі студентством, поліпшив якість підготовки фахівців для різних галузей народного господарства. Безсумнівно, позитивну роль у зазначених процесах відіграло загальне оздоровлення суспільства, спричинене «хрущовською відлигою». Проте підвалини системи зберігалися непорушними, а тому будь-які прояви інакомислення відразу ж викоринювалися.

Розділ 7

ПЕРЕТВОРЕННЯ НА БАЗОВИЙ КЛАСИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КРАЇНИ (1964–1991)

7.1. СТВОРЕННЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО МІСТЕЧКА

У 1964 р. на посаду ректора Дніпропетровського університету був призначений доктор фізико-математичних наук, професор Володимир Іванович Моссаковський. Колишній фронтовик і випускник ДДУ 1950 р. став визначним ученим у галузі механіки, праці якого стосувалися контактних задач теорії пружності, теорії оболонок. В. І. Моссаковський заснував власну наукову школу, став академіком АН УРСР (1972), лауреатом Державної премії СРСР (1970), Героєм Соціалістичної Праці¹. Ректор ДНУ обирався депутатом Верховної Ради УРСР (1979–1984). Неоціненними є його заслуги у справі розвитку університету. Він забезпечив помітне зростання матеріально-технічної бази, підготовку науково-педагогічних кадрів, створення нових підрозділів, введення перспективних спеціальностей, зміцнення зв'язків з провідними підприємствами України².

Ставши ректором ДДУ, В. І. Моссаковський добре усвідомлював, що виконання більшості завдань, що стояли перед університетом, залежало від стану його матеріально-технічної бази. У 1960 р. ДДУ мав три навчальні корпуси (№ 2, 3, 4 на просп. К. Маркса), адміністративно-житловий корпус (вул. Шевченка, 59), а також два студентські гуртожитки (№ 1 та 2 на просп. Гагаріна і вул. Університетській). Проте цього було явно недостатньо. Університет відчував гостру нестачу площі: на одного студента денного відділення припадало тільки 4,5 кв. м навчальної площі (загальна кількість – 13 617 кв. м).

Через півтора десятиріччя після закінчення війни все ще залишалися досить складними й побутові умови викладачів, співробітників і студентів університету. Так, у гуртожитку № 1

за наявності 800 місць проживало 1 000 студентів, у гуртожитку № 2 (тоді на вул. Університетській) – 400 студентів і 30 сімей професорсько-викладацького складу. Понад 500 студентів мешкали на «куточках». У гуртожитку на одного мешканця припадало 3 кв м площі. Університет усіляко допомагав студентам, які наймали «кутки». З його фондів виділялися постіль, вугілля, дрова, виплачувалися гроші³. Трохи покращилась ситуація з житлом після введення в експлуатацію в 1965 р. гуртожитку № 3, однак темпи зростання кількості студентів стійко випереджали темпи будівництва гуртожитків протягом усіх наступних років.

Тимчасовий вихід із такого становища знайшли в оренді шкільних приміщень. Однак, незважаючи на це, навчальні заняття проводилися у дві, а то й у три зміни, що створювало суттєві труднощі і негативно позначалося на якості підготовки студентів. Ця проблема для підрозділів університету могла вирішуватись тільки за рахунок розширення власної матеріально-технічної бази. Досягти результату можна було двома шляхами: поверненням колишніх будівель університету, передачею йому нових будівель або розгортанням власного широкомасштабного будівництва. У цих напрямках і діяв університет. Розпочиналися спроби повернути ДДУ корпус на вул. Московській, 6.

Ще в листопаді 1961 р. міністр вищої й середньої спеціальної освіти УРСР Ю. М. Даденков звернувся в ЦК Компартії України з проханням про передачу Дніпропетровському державному університету приміщення по вул. Московській, 6, яке раніше (до 1953 р.) належало ВНЗ й пізніше було передане обласній

партійній школі, а на момент складання листа було вільним⁴. Однак повернути це приміщення університету не вдалося.

Тому залишився один вихід – проектування й будівництво власного університетського містечка. Відповідне рішення ухвалили ректор В. І. Моссаковський і партійний комітет ДДУ. Основні проектні роботи розпочалися ще 1964 р. У 1967 р. для організації будівельних робіт в університеті створили відділ капітального будівництва. Помічником ректора з цього напрямку роботи був запрошений Г. А. Гриневський.

Питання капітального будівництва були в центрі уваги ректора університету професора В. І. Моссаковського, який вважав цей напрям пріоритетним. Уже в другій половині 1960-х рр. були досягнуті певні успіхи. У 1967 р. ввели в експлуатацію корпус фізико-технічних лабораторій (корпус № 6) загальною площею 4 065 кв. м. У наступному, 1968 р., завершили будівництво нового навчального корпусу № 5 на просп. К. Маркса. У ньому розмістилися механіко-математичний факультет, обчислювальний центр і ректорат. Того ж року завершилося будівництво корпусу № 7, що належав біологічному факультету, та біостанції при Кочерезькому лісництві. Проте всі зазначені заходи проблеми з площами не вичерпали.

Наприкінці 1960-х рр. проблема капітального будівництва набувала дедалі більшої актуальності. Восени 1968 р., у зв'язку з аварійним станом, вийшов із ладу навчальний корпус історико-філологічного факультету по вул. Шевченка, 59. Знов збільшилася оренда приміщень для проведення навчальних занять у десятих школах міста.

У тому ж 1968 р. остаточно визначилось місце будівництва університетського комплексу. Із цього приводу керівництво університету вело активну роботу з Мінвузом СРСР та Радою Міністрів УРСР. За погодженням Мінвузу СРСР Рада Міністрів УРСР ухвалила рішення № 1217-р від 8 грудня 1969 р. про будівництво комплексу Дніпропетровського державного університету на новому будівельному майданчику в районі Ботанічного саду (просп. Гагаріна, вул. Козакова, вул. Генерала Пушкіна) площею 49 га згідно з розробленим генеральним планом. Детальне планування й визначення черговості будівництва разом із ДДУ доручались Державному проектному інституту «Укрміськбуд-проект»⁵. Так була закладена основа для спорудження в наступні десятиріччя не тільки нових навчальних і навчально-лабораторних корпусів, але й об'єктів соціального, культурного й побутового призначення, потреба в яких була не менш гострою.

Фінансування університетського містечка здійснювалося Мінвузом СРСР. Генеральним підрядником будівництва об'єктів ДДУ виступив Трест № 17 Мінтяжбуду УРСР. Велика робота із утілення генерального плану забудови в життя була здійснена тодішнім управляючим трестом П. П. Пироговим, головним інженером тресту Д. Ю. Фрідманом, начальниками будівельних управлінь Л. В. Уровим, Д. П. Шаповалом, старшим виконробом Д. С. Алмановим. Підрядною організацією на будівництві корпусу № 9 виступав ще й комбінат «Дніпропетровськбуд» (начальник – В. В. Шелешков).

Будівництво університетського містечка стало справою всього колективу ДДУ. У забудові брали активну участь майже всі працівники й абсолютно всі студенти. Великий внесок у справу будівництва зробили працівники відділу капітального будівництва університету: Т. М. Гречановський, Б. О. Сербулов, М. М. Корсаков, М. А. Дяченко, Г. А. Полянська, М. К. Зубенко, Р. Р. Балаян, А. Б. Баяк. Координацію допомоги будівельникам здійснював створений штаб комсомольського будівництва, першим начальником якого був В. З. Гришак. Активно допомагали й студентські будівельні загони та їх штаби, у діяльності яких помітну роль відіграли Л. Я. Замковий, О. Ф. Патоков, І. В. Шелешков, О. Г. Лейзерович, П. І. Товбін, О. Є. Пахомов, В. Ф. Опанасенко, Б. О. Навроцький, Ю. В. Єрмак.

У першій половині 1970-х рр. будівництво університетського містечка велося високими темпами. У фінансуванні робіт крім Мінвузу СРСР брали участь і такі союзні міністерства, як Міністерство чорної металургії СРСР, Міністерство загального машинобудування СРСР, Міністерство радіопромисловості СРСР. У результаті значно розширилася матеріально-технічна база. Насамперед це відобразилося на введенні в дію нових об'єктів, серед яких були головний навчально-адміністративний корпус № 1, корпуси № 8, 9, 10, 11, спеціальна кафедра (корпус № 13), тир, житловий будинок (86 квартир), експозиційна оранжерея Ботанічного саду, експериментально-господарський блок (перша черга), культурно-побутовий комплекс (КПК), спортивно-оздоровчий табір у с. Кочережки Павлоградського району (новий комплекс), стаціонарне хокейне поле, два гуртожитки більше ніж на 1,5 тис. місць у сукупності (№ 4 і 5).

На спорудження адміністративно-навчального корпусу № 1 на просп. Гагаріна, 72 були направлені найкращі будівельні бригади міста. Їх зусиллями досягнутий результат – 1 березня 1974 р. корпус урочисто відкрили. Це дало можливість розташувати на 1–4-му поверхах

ректорат, на 5–6-му – історичний, а на 7–13-му – філологічний факультети. Головний корпус став візиткою нашого ВНЗ. Його зображення обов'язково присутнє у фотоальбомах про Дніпропетровськ, на листівках, календарях і поштових конвертах⁶.

Упродовж 1976–1980 рр. в університеті з'явилися нові унікальні споруди. У цей період були збудовані та введені в експлуатацію навчально-лабораторний корпус радіофізичного факультету (№ 12), спортивний комплекс із чотирма спортивними залами й двома плавальними басейнами⁷.

Спорудження спортивного комплексу розпочалося в 1974 р. будівельним трестом № 17 за проектом «Дніпровузу». Урочисте відкриття відбулось 16 лютого 1979 р. Палац спорту ДДУ став кращим у республіці, маючи загальну площу 9 230 кв. м. Спортивна зала має довжину 130 метрів і ширину 40 метрів. В ігровому, легкоатлетичному, фехтувальному та інших залах одночасно могли займатися 300 осіб. Крім того, у спортивному комплексі були побудовані баскетбольні та волейбольні майданчики, боксерський ринг, важкоатлетичний поміст, акробатичні доріжки, батути. Плавці мали два басейни. Перший, як і на «Метеорі», міжнародних стандартів (50 на 25 м) з десятьма доріжками, другий – для малюків (розміром 12 на 6 м). До комплексу входили також тренувальний зал, три сауни, медичні кабінети, кімнати для тренерів і викладачів, роздягальні, душові⁸.

Крім того, у зазначений період були введені в експлуатацію такі новобудови, як експериментальні наукові майстерні загальною площею 5 080 кв. м, біогеоценологічна база в с. Андріївка Новомосковського району загальною площею 1 200 кв. м., будиночки в спортивно-оздоровчому таборі в с. Кочережки загальною площею 406 кв. м.

Результатами цієї роботи стало поліпшення умов праці й побуту викладачів і студентів університету. Уперше за багато років університет зміг відмовитися від оренди приміщень в інших організаціях, перейти на однозмінні заняття. Водночас далеко не всі потреби, пов'язані з навчальними та іншими площами, були задоволені.

У 1981–1985 рр. матеріальна база ДДУ поповнилася двома навчальними корпусами механіко-математичного і фізичного факультетів (№ 14 та № 15 введені в експлуатацію в 1981 р. і 1984 р.), гуртожитком № 6 на 350 місць (1982), третьою чергою експериментально-навчально-наукових майстерень (1983), унікальним комплексом водної станції з навчально-науковими лабораторіями «Акваріум», єдиним в Україні і найкращим в Євро-

пі (1984), шістьма черговими будиночками в оздоровчо-спортивному таборі в с. Кочережки, неподалік штучного водоймища тощо.

Новосілля механіко-математичного і фізичного факультетів дозволило не тільки покращити умови функціонування цих підрозділів, а й низки інших факультетів. Водночас поліпшені умови життя в гуртожитках – закінчений капітальний ремонт у гуртожитку № 2, внаслідок якого студенти мали змогу користуватися гарячою водою, яка була проведена на всі поверхи; здійснені ремонтні роботи з перекриття покрівлі в гуртожитку №1. У всі гуртожитки були завезені нові меблі, замінені залізні ліжка на дерев'яні. При гуртожитку № 2 відкрите кафе «Вечірне» для студентів. Крім того, що особливо важливо, з'явилися можливості більш широко вести наукову (особливо для біологів) і експериментально-виробничу роботу. Комфортнішим став літній відпочинок в оздоровчо-спортивному таборі «Сосновий бір».

Період 1986–1990 рр. характеризувався успішним продовженням забудови університетського містечка. У той час важливим завданням була ліквідація урвища глибиною 25 м між головним корпусом і спорудами університету, яке являло собою один із відрогів Красноповстанської балки і створювало незручності в роботі вищого навчального закладу. Тому ректорат ухвалив рішення про засипку урвища.

Московський проектний інститут «ГІПРОВУЗ» провів пошукові роботи і видав рекомендації щодо здійснення цього задуму. Згідно з розробленими проектами на дні урвища виконали водовідведення, проклали дренажний дюкер і на всю 25-метрову висоту змонтували колодязі. Після цього рів засипали ґрунтом, що виймався пізніше, під час прокладання лінії дніпропетровського метрополітену. На засипаній території було розміщене спортивне ядро з легкоатлетичними секторами, на якому передбачалося проведення тодішніх всесоюзних та республіканських змагань та чемпіонатів.

У другій половині 1980-х рр. в університеті були збудовані такі об'єкти: навчально-лабораторні корпуси хімічного та біологічного факультетів, гуртожиток № 7 на 352 місця, будова і дальні до головного корпусу ДДУ на 120 місць площею 954 кв. м. Особливою окрасою університетського містечка стала міжвузівська фундаментальна бібліотека на 1,9 млн томів загальною площею 12 200 кв. м. Усі ці об'єкти були споруджені будівельно-монтажним трестом № 17 за активної підтримки ударного комсомольського будівництва та його керівників О. Є. Пахомова та Ю. Й. Лисичкіної.

Отже, упродовж 1960–1980-х рр. у ДДУ стало університетське містечко. Воно суттєво зміцнило матеріально-технічну базу і в осно-

вних рисах визначило сучасний вигляд нашого ВНЗ.

7.2. СТРУКТУРНА МОДЕРНІЗАЦІЯ

У вересні 1966 р. ДДУ був переданий у відомче підпорядкування Головного управління навчальних закладів Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР і отримав статус базового університету. Головною причиною такого рішення стала наявність низки факультетів, насамперед фізико-технічного, які готували спеціалістів і проводили науково-дослідну роботу для високотехнологічних галузей народного господарства. Як базовому ВНЗ, університету відводилася роль координувального методичного центру в регіоні, що виконував функцію полігона для вдосконалення системи вищої освіти.

У 1960-х рр. ДДУ зазнав нових структурних змін. Потреби розвитку народного господарства, освіти та науки вимагали розширення переліку спеціалістів, яких потрібно було підготувати. Відтоді почалася підготовка студентів за новими спеціальностями: «Обчислювальна математика», «Радіоелектроніка», «Промислова автоматика», «Промислова радіоелектроніка», «Гідроаеродинаміка», «Динаміка та міцність машин», «Історія», «Англійська мова», «Французька мова», «Німецька мова» та ін.

Відтак створювалися нові кафедри, зокрема обчислювальної математики, прикладної газової динаміки і тепломасообміну, аеродинаміки, геометрії та алгебри (механіко-математичний факультет), економіки та організації виробництва промислових підприємств (фізико-технічний факультет), біофізики і біохімії (біологічний факультет), фізики надвисоких частот, біоніки (пізніше кафедра ЕОМ), радіоелектроніки (фізичний факультет), історичних дисциплін (пізніше поділилася на кафедри всесвітньої історії, історії СРСР і УРСР), англійської філології, англійської, німецької, французької мови – усе на базі кафедри іноземних мов (історико-філологічний факультет).

У середині 1960-х рр. керівництво країни в рішеннях щодо вищої школи заявило про перевагу стаціонарного навчання над заочним як за міркуваннями якісними, так і економічними. Почався процес розширення наборів на денне відділення та їх скорочення на вечірне й заочне. На кінець 1969/70 навчального року в університеті кількість вечірників і заочників у

загальному обсязі знизилася до половини (по три тисячі кожної з форм при шести тисячах на стаціонарі).

У 1960-х рр. в університеті утворилися курси іноземних мов для навчання спеціалістів, яких планувалося відряджати за кордон. Вони надавали необхідну мовну підготовку інженерам, які направлялися в закордонні відрядження для спорудження й експлуатації промислових підприємств, спеціалістам – для стажування, викладацької, наукової роботи тощо.

У 1967 р. в університеті відкрився факультет підвищення кваліфікації викладачів (ФПК). Окрім ДДУ таку роботу доручалося вести в Україні тільки Київському й Харківському університетам. ФПК ДДУ вже в перший рік своєї роботи прийняв на навчання представників 60 ВНЗ Латвії, Литви, Естонії, Білорусі, Росії та багатьох областей України.

У 1969 р. за рішенням уряду в ДДУ, як і в інших ВНЗ, було створене підготовче відділення для працюючої молоді. Прообразом підготовчого відділення в університеті стали безкоштовні підготовчі курси (робсільфак), відкриті за ініціативою студентів у 1960 р. Вони проіснували до 1969 р. і провели велику роботу серед молодих робітників і колгоспників області.

На кінець 1960-х рр. у складі університету налічувалося 17 науково-дослідних підрозділів, а саме: 2 науково-дослідні інститути, Ботанічний сад, 2 проблемні лабораторії, 2 галузеві лабораторії, обчислювальний центр, 7 науково-дослідних лабораторій, науково-дослідні групи. Самі ж лабораторії після перейменування деяких з них називалися так: електролюмінесценції, теплотехніки, корозійної міцності металів, очищення промислових стічних вод, дослідження лісів степової зони України.

У березні 1969 р. при Інституті геології ДДУ був створений відділ математичної геології. Його було відкрито у зв'язку з постійною необхідністю застосування математичних методів у науці. Застосовуючи математичні методи, в основному ймовірно-статистичні, можна прогнозувати знаходження корисних копалин у тій чи іншій місцевості⁹.

Прикметною була спроба відкрити в Дніпропетровську фізико-технічний інститут, що існував тут у 1930-х рр. як науково-дослідний підрозділ. Передбачалося на базі фізико-технічного факультету ДДУ створити самостійний вищий навчальний заклад. Але здійснити цей задум не вдалося. Про серйозність намірів реорганізації свідчать документи. 11 червня 1970 р. на вченій раді університету спеціально розглядалося питання «Про організацію науково-дослідного фізико-технічного інституту»¹⁰.

Для розробки основних завдань нового НДІ планувалося об'єднати зусилля провідних учених фізичного, фізико-технічного, механіко-математичного факультетів (7 професорів та 37 доцентів і кандидатів наук), а також ряду науково-дослідних підрозділів. Очолив групу розробників положення про Науково-дослідний фізико-технічний інститут при ДДУ професор Ф. І. Коломойцев. Ця установа була заснована на громадських засадах і проіснувала в такому статусі два роки¹¹.

Невдала спроба створення окремого фізико-технічного інституту в остаточному підсумку мала й важливий позитивний результат для університету. Він був збережений у повному обсязі своїх факультетів. Виділення фізико-технічного факультету, який тоді, єдиний з усіх, мав міцні широкомасштабні зв'язки з оборонними підприємствами, призвело б до згорання цільового фінансування ДДУ з боку військово-промислового комплексу. За умов пріоритету оборонних завдань, панівного технократизму це могло б призвести до послаблення університету, наближення його до рівня педінституту. Втім обрали оптимальний напрямок розвитку, що підтвердив досвід передових університетів світу, які мали у своєму складі як могутні підрозділи науково-технічного профілю, так і факультети фундаментальних наук.

Збільшення наукових підрозділів за десятиріччя було досить значним, про що свідчили не тільки кількісні показники, але й результати роботи. Усі вони в основному були спрямовані на проведення наукових досліджень в інтересах розвитку промисловості. Фундаментальні ж проблеми науки розроблялися головним чином у межах кафедральних держбюджетних тем (у 1969 р. ДДУ мав 58 кафедр). Практично всі науково-дослідні підрозділи створювалися для вирішення проблем розвитку техніки й промисловості, а частина лабораторій і груп, що займалися природничими й гуманітарними проблемами, була незначною.

У 1970-х рр. університет мав у своєму складі 8 факультетів: механіко-математичний, фізич-

ний, хімічний, фізико-технічний, історико-філологічний, біологічний, заочний, факультет підвищення кваліфікації викладачів ВНЗ, на яких функціонували 61 кафедра й 59 навчальних лабораторій. В університеті 1970 р. існували 2 НДІ, 2 проблемні й 2 галузеві лабораторії, 8 науково-дослідних лабораторій і груп. За всіма формами навчання налічувалося більше 12 тис. студентів, половину з них складала студенти денного відділення. У той час в університеті проводилася підготовка за 28 спеціальностями¹².

Навчальний процес забезпечували 34 доктори наук і професори, 316 кандидатів наук і доцентів. Серед професорів університету були О. Л. Бельгард, Ю. С. Бабенко, В. Я. Борщевський, В. С. Ващенко, С. П. Гавеля, З. С. Донцова, М. І. Дупліщев, Ф. І. Коломойцев, М. П. Корнейчук, Г. Б. Мельников, М. С. Малиновський, П. Є. Моцний, Ф. С. Павлов, Д. П. Пойда, В. Т. Чуйко, М. Ю. Швайко та ін. У ці роки список професорів університету поповнився новими іменами: Д. Х. Баранника, М. М. Беляєва, В. О. Власенка, Г. П. Дишканта, О. М. Кваші, І. К. Коська, Б. І. Крюкова, А. Ю. Кудзіна, Ю. М. Лошкарьова, З. А. Матисіної, І. С. Мірошниченка, О. Ф. Михайлова, В. П. Моторного, Е. А. Носенко, В. О. Остапенка, В. Ф. Пріснякова, О. Д. Рєви, О. В. Синякова, З. П. Соломка, А. П. Травлеєва, Ф. М. Тулюпи, В. М. Туркіна, С. П. Федія, К. П. Фролової, В. Т. Чуйка, О. М. Шаповалової, Ю. Д. Шептуна, О. М. Шиловського, О. О. Шугурова, а також тих, які прийшли на роботу в ДДУ: А. Г. Макаренкова, В. П. Малайчука, О. М. Марюти, В. Т. Сиротенка, А. М. Черненка, В. С. Щербакова та ін.

Представники університетської професури, за поодинокими винятками, пройшли в стінах університету шлях від асистента до професора, багато з них були його випускниками. Зі збільшенням кількості штатних викладачів зменшилося число сумісників. Ці зміни дозволили покращити якісні показники завідувачів кафедр. У 1980 р. завідувачами кафедр були переважно професори або доктори наук.

Ректору В. І. Моссаковському вдалося сформувати працездатну і стабільну команду. Проректорами з навчальної роботи в 1970-х рр. були В. І. Онищенко (до 1972 р.) і В. Ф. Прісняков (1972–1977), а потім В. М. Чернищенко. Факультети очолювали: механіко-математичний – професори В. О. Остапенко і В. П. Моторний; фізичний – А. П. Ярошенко; радіофізичний – доцент О. Я. Якунін; біологічний – професор А. Г. Апостолов, доцент І. А. Снісар; історичний – доценти М. Ф. Карпенко, Р. С. Попова, професор А. М. Черненко; хімічний – профе-

сор Ю. М. Лошкар'юв; фізико-технічний – доценти Г. Д. Макаров, М. К. Гладченко; філологічний – професор Д. Х. Баранник; економічний – доцент І. Ю. Губа¹³.

Протягом десятиріччя вдалося реалізувати складені в попередні роки плани стосовно відкриття нових факультетів. У 1971 р. відбувся поділ історико-філологічного факультету, унаслідок якого був створений (або, вірніше, відтворений той, що існував у попередні роки) історичний факультет у складі кафедр історії РСР і УРСР, всесвітньої історії. У 1976 р. відкритий економічний факультет (кафедри економіки народного господарства, економіки та організації виробництва, політичної економії), а в 1977 р. – радіофізичний (кафедри радіоелектроніки, фізики НВЧ, ЕОМ, загальної фізики)¹⁴. Тоді були створені й нові кафедри, у тому числі: економіки народного господарства, мікробіології, англійської філології, німецької філології, гідрогеології, інженерної геології, охорони праці.

Нововведенням було запровадження атестації, що проводилася двічі на семестр з метою контролю за самостійною роботою студентів і виявлення рівня їх підготовки. Теоретично метою атестації вважалося надання допомоги в ліквідації прогалин у знаннях до проведення сесії. На практиці ж цей захід став надмірно формалізованим. Ще одним нововведенням була так звана навчально-дослідна робота студентів (НДРС), яка навіть вносилася в розклад занять. По суті справи це було реакцією на певну втрату студентами інтересу до знань. Займаючись організацією НДРС, викладачі намагалися зацікавити студентів науковою літературою й творчою роботою.

У 1978–1980 рр. з окремих дисциплін почали проводитися письмові іспити. Як правило, це були курсові іспити з фундаментальних і загальноосвітніх предметів. Проведення екзаменів у письмовій формі дозволяло комплексно перевірити підготовку студента: знання предмета, уміння логічно мислити, загальну ерудицію.

Поряд з указаною роботою в університеті посилювався контроль за відвідуванням занять. Із цією метою на ЕОМ узагальнювалася інформація про щоденне й щотижневе відвідування по групах, курсах, факультетах. Пропуски без поважної причини були основою для відрахування з університету. За даними того часу, вжиті заходи були ефективними: за п'ять років (1971–1975) кількість пропусків без поважної причини скоротилася з 6 до 1 відсотка.

У навчальній роботі університету, як і в попередні роки, особлива увага приділялася впровадженню в навчальний процес нових дисци-

плін. У більшості випадків це зумовлювалося потребами підприємств і організацій, що приймали студентів на практику, стажування й роботу після закінчення навчання. Наприклад, у 1970 р. з'явилися нові спеціальні курси педагогічної спрямованості, метою яких було забезпечення підготовки вчителів на природничих факультетах.

Стали викладатися квантова хімія (хімічний факультет), логічні основи ЕОМ (радіофізичний факультет). У 1978 р. уведені нові спецкурси: на радіофізичному факультеті – з імпульсної техніки, антенно-фідерних пристроїв, «Теорія і проектування ЕЦОМ», «Периферійні пристрої ЕОМ», «Обчислювальні системи й комплекси»; на фізичному – «Ядерно-фізичні методи дослідження», «Основи імпульсної техніки», «Основи теорії оптимального управління», на економічному – «Автоматизовані системи управління», «Технічне нормування праці». Новим у роботі викладачів університету стало введення висновків про якість навчальних занять – технологічних карт. На початку 1970-х рр. в університеті створені проблемні ради з провідних наукових напрямів: «Порошкова металургія» (професор П. Галушко), «Високотемпературна теплофізика» (професор В. Прісняков), «Очищення промислових стоків» (професор В. Чуйко) та ін. У ці роки тривала реорганізація існуючих наукових підрозділів з метою наблизити дослідження, з одного боку, до фундаментальної тематики, а з іншого – до потреб народного господарства.

У 1974 р. НДІ гідробіології був перетворений на Науково-дослідний інститут біології, що зумовило розширення тематики його досліджень. Тоді ж до його складу включили новий відділ молекулярної біології та лабораторію космічної біології. У проблемній лабораторії струминних і трубних течій газу створений відділ теплофізики високих температур. У 1975 р. створена проблемна науково-дослідна лабораторія автоматизованого контролю й управління.

Серйозних перетворень зазнав обчислювальний центр ДДУ. У 1974 р. було ухвалено рішення про його реорганізацію на Міжвузівський обчислювальний центр, а в 1979 р. – про перетворення на Міжвузівський центр організації наукових досліджень при ДДУ (МЦОНД).

На 1980 р. у Дніпропетровському університеті налічувалося вже 9 факультетів денного відділення, заочний факультет, факультет підвищення кваліфікації викладачів, 2 НДІ, 3 проблемні й 5 галузевих лабораторій, Ботанічний сад, 27 кабінетів, 135 навчальних лабораторій. На 68 кафедрах ДДУ працювали 50 про-

фесорів, 491 доцент, 134 старші викладачі й 301 асистент. Таким чином, понад 35 % його співробітників мали вчені звання. У першій половині 80-х рр. професорами університету стали В. Г. Дрюк, М. М. Булгаков, С. С. Вдовін, А. Г. Долгова, М. П. Ковальський, І. І. Меншиков, В. А. Силін, Ю. К. Стехін, І. А. Мороз, Н. М. Цветкова. За 25 спеціальностями навчалося 13 тис. студентів (8 тис. на стаціонарі та по 2,5 – на заочному факультеті й вечірніх відділеннях факультетів), соціальний склад студентської аудиторії був такий: робітники і вихідці з сімей робітників – майже 40 %, селяни й вихідці з сімей селян – близько 10, службовці й вихідці з сімей службовців – понад 50 %¹⁵.

У 1980-х рр. у структурі університету виникали нові факультети. У 1984 р. механіко-математичний факультет був поділений на два факультети: власне механіко-математичний і прикладної математики. До складу знову створеного факультету увійшли кафедри прикладної теорії пружності, обчислювальної математики, математичного забезпечення ЕОМ, математичного моделювання. У тому ж 1984 р. був створений педагогічний факультет, який у перші роки існування мав ознаки штучного утворення, що виникло значною мірою внаслідок урядової постанови «Основні напрямки реформи середньої загальноосвітньої і професійної школи». Факультет мав готувати вчителів фізики, математики, хімії й біології, які направлялися на роботу в школу. На користь цього кроку свідчило те, що випускники природничих факультетів не бажали отримувати направлення в школи.

Дійсно, потрібно було набирати на перший курс абітурієнтів, орієнтованих на вчительську роботу. Усе це можна було регулювати окремим набором на педагогічне відділення або в педагогічну групу існуючого факультету, де окрім університетської спеціальності можна було надати поглиблену педагогічну підготовку.

Замість цього зі студентів механіко-математичного, фізичного, хімічного, біологічного факультетів створювалися студентські групи й оголошувався прийом абітурієнтів на перший курс. До складу факультету увійшли кафедри педагогіки й психології, фізичної та економічної географії, зоології, геометрії та алгебри, теоретичної фізики, методики викладання природничих дисциплін.

Якщо два новостворені факультети продовжили підготовку кадрів за вже існуючими в ДДУ спеціальностями, то введена з 1981 р. спеціальність «Робототехнічні системи» на фізико-технічному факультеті сприяла формуванню нових. У першій половині 1980-х рр. створені кафедри робототехнічних систем,

методики викладання природничих дисциплін, економічної кібернетики, автоматизації проектування.

За наказом Мінвузу 1979 р. в університеті була організована кафедра охорони праці. Вона забезпечила підготовку студентів із курсів «Охорона праці», «Радянське право», «Охорона навколишнього середовища». Курс «Охорона праці» був уведений у навчальні плани більшості факультетів. Крім лекційного курсу і циклу лабораторних робіт студенти фізико-технічного, хімічного, радіофізичного, фізичного, біологічного й економічного факультетів під час виконання дипломних робіт розробили окремі питання, пов'язані з охороною праці. Кафедра виконала певну роботу з оснащення навчальних лабораторій необхідним обладнанням¹⁶.

26 лютого 1980 р. відбулись перші заняття на всіх відділеннях факультету громадських професій, створеного в університеті. Мета відкриття цього факультету – широке залучення студентів до громадської діяльності, озброєння їх теоретичними знаннями і практичними навичками організаторської та ідейно-виховної роботи в колективі. У межах факультету були створені 19 відділень: комсомольського активу і комсомольських пропагандистів, молодого лектора, журналістики, піонерської роботи, прикладної естетики, туристичне, екскурсійне, спортивних суддів і інструкторів, правових знань, охорони природи та ін.¹⁷

У навчальній роботі кафедр університету з'явилася низка нових форм. У практику стали впроваджуватися програми безперервної підготовки спеціалістів, розроблялись методичні комплекси за всіма дисциплінами, що вивчалися.

У 1970–1980-х рр. факультети очолювали: фізико-технічний – професор І. К. Косько, механіко-математичний – доцент Г. Ф. Курочкин, хімічний – професор Ю. М. Лошкар'єв, філологічний – професор Д. Х. Баранник, історичний – професор А. М. Черненко, біологічний – професор А. Г. Долгова, факультет прикладної математики – доцент В. З. Гришак, економічний – доцент В. О. Нападайло, педагогічний – доценти В. І. Ткачук і Г. І. Щербаків, радіофізичний – доцент О. Я. Якунін. Проректором ДДУ з навчальної роботи в 1975–1987 рр. був професор В. М. Чернишенко, проректорами із заочної та вечірньої освіти – доценти А. С. Зав'ялов і Є. Р. Абрамовський.

У 1983/84 навчальному році здійснився перехід на нові навчальні плани за всіма спеціальностями, спрямований на укріплення зв'язку освіти й народного господарства. Для визначення якості засвоєння матеріалу з фун-

даментальних дисциплін широко застосовувалися письмові контрольні роботи.

У зв'язку з розвитком науково-дослідного сектора стало питання про відкриття додаткових лабораторій. Так, у першій половині 1980-х рр. у структурі університету з'явилися 4 проблемні науково-дослідні лабораторії (економіки, охорони навколишнього середовища, електроосадження металів, нейрохімії) і 4 галузеві (прикладної радіофізики, голографії, кристалів світловодних засобів зв'язку, газової динаміки)¹⁸.

У 1985 р., від якого бере початок період «горбачовської перебудови», кипіння політичних пристрастей, серйозних геополітичних змін на території СРСР, Дніпропетровський університет залишався базовим ВНЗ Мінвузу СРСР (пізніше Державного комітету з народної освіти СРСР), зі стійкими позиціями в питаннях постановки навчання студентів і організації науково-дослідної роботи. У його складі було 11 факультетів денного відділення: фізико-технічний, механіко-математичний, прикладної математики, біологічний, хімічний, фізичний, радіофізичний, історичний, філологічний, економічний, педагогічний (причому 8 з них мали вечірнє відділення), заочний факультет і факультет підвищення кваліфікації викладацьких кадрів навчальних закладів, 2 НДІ, Ботанічний сад, галузеві й проблемні лабораторії. В університеті навчалось більше 13 тис. чол., з них на денному відділенні – 7,8 тис., вечірньому й заочному – по 2,5 тис. На кафедрах працювали 972 викладачі, з яких 63 були професорами, 572 – доцентами (усього кандидатів наук було 606 чол.), 94 – старшими викладачами і 243 – асистентами; близько двох третин працюючих мали вчені ступені та наукові звання. Це був досить серйозний кадровий потенціал, хоча проблема підготовки кадрів високої кваліфікації не була повністю вирішена.

У 1986 р. ректором Дніпропетровського університету був призначений доктор технічних наук, професор В. Ф. Прісняков – відомий учений у галузі двигунобудування¹⁹. У 1985–1991 рр. проректорами з навчальної роботи були професори В. М. Чернишенко, П. П. Падун і Є. Р. Абрамовський (посада проректора із заочної та вечірньої освіти перетворена на посаду проректора з навчальної роботи). Факультети очолювали: філологічний – професори Д. Х. Баранник, І. І. Меншиков; історичний – професори А. М. Черненко, А. Г. Болєбрух; хімічний – професор Ю. М. Лошкар'єв; фізико-технічний – доцент Є. О. Джур; еко-

номічний – професор В. О. Гуня; фізичний – доцент Г. Ф. Курочкін, професор В. В. Скалозуб; радіофізичний – доценти О. Я. Якунін, В. М. Долгов; механіко-математичний – професор М. М. Беляєв, доцент М. В. Поляков; геолого-географічний – професор Г. В. Пасічний; психолого-педагогічний – доценти Г. І. Щербаков, І. В. Распопов; еколого-біологічний – професор Л. Г. Долгова, доцент О. Є. Пахомов; прикладної математики – професори В. З. Грицак, І. І. Міцишин.

У другій половині 1980-х – на початку 1990-х рр. в університеті почалося навчання студентів за такими перспективними спеціальностями: «Фінанси і кредит», «Правознавство», «Психологія», «Педагогіка і психологія», «Конструювання і технологія виробництва радіоелектронних засобів», «Автоматизовані системи обробки інформації та управління», «Географія», «Політологія», «Соціологія», «Журналістика», «Металорізальні верстати та інструменти», «Охорона навколишнього середовища і раціональне використання природних ресурсів», «Біологічні й медичні апарати та системи», «Програмне забезпечення обчислювальної техніки та автоматизованих систем», «Фізичні методи та пристрої інтроскопії», «Економічна інформатика та соціологія праці» (замість спеціальності «Економіка праці»).

У 1989 р. зазнали структурних змін педагогічний та біологічний факультети. Перший, зберігши підготовку за спеціальностями «Географія», «Психологія», «Педагогіка і психологія», повернув решту на відповідні факультети. За рахунок упрощення відповідної підготовки на всіх спеціальностях біологічний факультет був перетворений на еколого-біологічний і разом з НДІ біології склав біокомплекс ДДУ «Еколог».

У 1990 р. почав свою роботу геолого-географічний факультет у складі кафедр фізичної та економічної географії, геології та гідрогеології, зосередивши в собі підготовку географів і гідрогеологів, а потім і спеціалістів з екології та раціонального природокористування. Новий факультет поєднав зусилля з НДІ геології в геокомплексі ДДУ «Геолог».

Розширення кількості спеціальностей, за якими велось навчання, реорганізація існуючих факультетів зумовили зміну загального профілю ДДУ. У ньому були рівноцінно представлені гуманітарні, інженерні й природничі напрямки замість існуючого раніше пріоритету інженерної підготовки²⁰.

7.3. УДОСКОНАЛЕННЯ ФОРМ І МЕТОДІВ НАВЧАННЯ

Упродовж 1960-х рр. університет поступово почав здійснювати навчання за новими програмами. Велике значення для підвищення якості підготовки спеціалістів мало впровадження спеціальних курсів і спецсеминарів, що відображали найновіші досягнення науки. У 1969/70 навчальному році студенти біологічного факультету приступили до вивчення загального курсу «Мікробіологія» і модернізованих курсів «Генетика», «Фізіологія рослин», «Рослинництво»; математики почали опанування нового курсу «Експериментальне дослідження стійкості в тонкостінних конструкціях». На фізико-технічному факультеті видозмінили курси «Технологія конструкційних матеріалів» і «Технологія машинобудування», а до курсу «Вибрані глави неорганічної хімії» (хімічний факультет) ввели новий розділ «Теорія кислот і сполук»²¹.

У ДДУ створювались навчальні лабораторії (електронних, точних і напівпровідникових приладів, синтезу й випробування пластмас, опору металів, анатомії та фізіології рослин, біохімії рослин) і кабінети (філософії, педагогіки, мовознавства, методики викладання фізики й математики, нових методів навчання, програмного навчання, лінгафонний). Запроваджувалися нові форми викладання, що базувалися на застосуванні технічних засобів навчання (ТЗН), у першу чергу – навчального кіно. У 1963/64 навчальному році була створена ініціативна група з програмного навчання під керівництвом доцента Г. Я. Фірюліна, до якої увійшли 25 чол. (професор П. Є. Моцний, доценти Ф. Ф. Каджеспіров, В. П. Галушко, О. В. Синяков та ін.)²².

Постійно працював також діючий семінар із технічних засобів навчання, проводилися науково-практичні конференції. Прийом попередніх заліків на машинах К-53 («Ластівка») та інших навчально-контролюючих пристроях доповнив нові (експериментальні програми практичних занять, тренувальні вправи) та вже традиційні (співбесіди, колоквиуми, індивідуальний графік занять) форми навчання²³.

У січні 1967 р. на механіко-математичному факультеті відкрилася навчальна лабораторія аналогових обчислювальних машин. Вона була оснащена комплектами електронних машин МК-7. Ці машини призначались для моделювання перехідних процесів, які описуються системами нелінійних диференціальних рівнянь до шостого порядку включно. Дана електромодель могла працювати спільно з реальною апаратурою. Уже за перший се-

мєстр роботи машини в лабораторії пройшли п'ятитижневу практику 6 груп математиків. Крім того, при лабораторії працювали студентські гуртки I–III курсів²⁴.

У 1969/70 навчальному році у двох кабінетах з програмного навчання (на 50 місць) провели 600 год з прийому контрольних робіт, заліків, колоквиумів. Хоча технічне оснащення навчального процесу було ще недостатнім, уже були й певні досягнення. Так, стали використовуватися кінофільми на лекціях і практичних заняттях. ДДУ налагодив міцні зв'язки з провідними навчальними центрами, що стало особливо важливим для розвитку теоретичних дисциплін і підготовки фахівців у цих галузях. Студенти, які спеціалізувалися з теоретичної фізики, проходили практику у Фізичному інституті ім. П. М. Лебедева, Об'єднаному інституті фізики АН України. Почала здійснюватися педагогічна практика. Підготовка студента включала навчальну, виробничу, переддипломну практики.

Для 1960-х рр. стали характерними такі методи роботи, як екскурсії на промислові підприємства, у колгоспи й радгоспи, науководослідні інститути, застосування виробничого досвіду самих студентів, зустрічі з передовиками виробництва, діячами науки, культури й народної освіти. Упродовж цього десятиліття університет приділяв особливу увагу розвитку форм освіти без відриву від виробництва, що диктувалося рішеннями директивних органів.

Для викладання в ДДУ запрошувалися висококваліфіковані спеціалісти: двічі Герой Соціалістичної Праці, професор О. М. Макаров; член-кореспондент АН України, видатний керівник Південмашу М. Ф. Герасюта; академік АН України В. С. Будник; член-кореспондент АН України, професор В. М. Ковтуненко. Практикувалося запрошення для читання лекцій видатних учених країни, наприклад директора Інституту теоретичної фізики АН України академіка АН СРСР М. М. Боголюбова; директора Інституту металургії АН СРСР академіка АН СРСР Г. В. Курдюмова; академіка АН України О. Я. Усикова (Харків) та ін.

Викладачі ДДУ, у свою чергу, надавали допомогу іншим ВНЗ в організації та забезпеченні навчального процесу. Ряд провідних професорів, становлення яких як учених і педагогів відбувалось у стінах університету, переводились до інших навчальних закладів і наукових установ. Зокрема, В. А. Махін, І. В. Саллі з університету перейшли до філіалу Інституту механіки АН України, до Донецького універ-

ситету – В. П. Шевченко, який згодом став його ректором, Ю. А. Шевляков (пізніше – проректор Сімферопольського університету), а також О. О. Боргардт, В. В. Ільєнко.

Суттєво зросла в університеті кількість науково-дослідних підрозділів. У 1960–1969 рр. проректорами з наукової роботи були доцент М. Г. Алхімов, професори Ф. І. Коломойцев, З. С. Донцова.

Поступово модернізувався Обчислювальний центр ДДУ. До 1970 р. у ньому з'явилися сучасні тоді цифрові машини М-50, Мінськ-22, ВНПЕМ-1, аналогова машина МН-8. На його базі проводилася наукова робота, організовувалася практика студентів.

На кафедрі педагогіки та психології були винайдені моделі для виявлення кінцевого результату іспитів. За цими моделями всі контрольні запитання розподілялися на три групи: творчого характеру, середньої важкості та прості. Кожна група питань, у свою чергу, ще поділялася на підгрупи. На основі цих моделей була розроблена електрична схема технічного пристрою, яку назвали «Помічник екзаменатора – 2» (ПЕ-2). Він контролював відповідь студента, задавав додаткові запитання, і в результаті повідомляв підсумкову оцінку. Далі планувалося вдосконалити цей пристрій – зробити його кишеньковим, аби кожен викладач мав змогу самостійно вносити дані своєї дисципліни²⁵.

Для наукових досліджень у галузі методики навчання викладачі університету опрацьовували такі теми: «Модель спеціаліста університетського профілю», «Бюджет часу студента», «Технічні засоби навчання в навчальному процесі» та ін. Результатом цієї роботи стала розробка університетської науково-методичної концепції «Шляхи вдосконалення підготовки і використання спеціалістів дніпропетровських вузів» і Всесоюзна нарада-семинар із подальшого підвищення якості підготовки фахівців із вищою освітою за спеціальностями «Біофізика» й «Біохімія».

Університет набув позитивного досвіду в організації практичної підготовки майбутніх спеціалістів. Наявність комплексних баз практики дозволяла зміцнювати інтеграцію освіти й виробництва, удосконалювати систему розподілу. Самі випускники отримували можливість скоротити термін своєї адаптації та прискорити просування службовими сходами. У 1970-х рр. університет закінчили близько 21 тис. чол., у тому числі понад 11,5 тис. – денне відділення.

На 1975 р. були розроблені паспорти всіх спеціальностей університету. Вони розсилалися до міністерств і відомств, підпри-

ємств і установ, які приймали студентів на практику, а випускників – на роботу. Це сприяло розширенню місць роботи випускників.

За десятиріччя на факультеті підвищення кваліфікації (ФПК) ДДУ пройшли перепідготовку 1840 викладачів більше ніж із 70 вищих навчальних закладів, у тому числі з 50 ВНЗ Білорусії, Молдови, Азербайджану, Латвії, Литви. До читання лекцій і проведення занять на ФПК залучалися не тільки провідні викладачі міста, але й Москви, Ленінграда. У цей час практикувалося укладання комплексних договорів ДДУ з іншими ВНЗ, зокрема з Ужгородським, Кишинівським, Саратовським, Уральським, Ташкентським університетами, Харківським авіаційним інститутом. Договори передбачали надання взаємодопомоги з основних питань: навчально-методичної роботи, підготовки й підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів, проведення спільних наукових досліджень. Укладалися міжвузівські договори з координації зусиль у вирішенні значних проблем науково-методичного характеру й виконання окремих науково-технічних завдань. Тільки в другій половині 1970-х рр. в інші ВНЗ були відряджені для надання навчально-методичної допомоги 26 провідних викладачів університету (професор В. М. Туркін – до Бельцького педагогічного інституту, професор К. П. Фролова – до Львівського держуніверситету, професор Ю. М. Лошкар'єв – до Алма-Атинського університету й Інституту хімії в Молдавії тощо)²⁶.

Чітко виявлялося бажання зорієнтувати роботу університету не тільки на вдосконалення своєї освітньої функції, а й на покращання підготовки випускників до роботи на конкретному виробництві. Показником якості такої роботи стало те, що в 1983 р. 80 % студентів, які навчалися на семи спеціальностях механіко-математичного, фізико-технічного, радіофізичного факультетів, проходили практику за місцем свого майбутнього працевлаштування.

У результаті взаємозв'язку з виробництвом, а також упровадження в навчальний процес досягнень наукових досліджень тільки в 1982 р. був розроблений ряд нових спецкурсів: на фізичному факультеті – «Електронні системи», «Елементи електронних систем»; на радіофізичному – «Теорія і проектування ЕОМ», «Периферійні пристрої ЕОМ», «Обчислювальні системи і комплекси»; на хімічному – «Корозія і захист металів», «Електроліти цинкування і міднення»; на біологічному – «Промислова мікробіологія»; на факультеті прикладної математики – курси з програмування.

За п'ять років у ДДУ підготували більше 11 тис. спеціалістів для промислових підприємств, науково-дослідних установ, навчальних закладів тощо, у тому числі більше 7 тис. чол. – на стаціонарі.

У 1960-х рр. тривав процес розвитку традиційних і створення нових форм залучення студентів до науково-дослідної роботи: наукові гуртки при кафедрах, де студенти I–IV курсів вивчали додаткову літературу, готували доповіді, відпрацьовували техніку точного експерименту, участь студентів у держбюджетних і держдоговірних роботах кафедр, робота в студентських конструкторських бюро.

У другій половині 1960-х рр. університет займався посиленням інтеграції освіти й виробництва, створивши передову систему роботи в цій галузі. Незважаючи на ряд недоліків, викликаних бюрократією, у своїй основі ця ініціатива мала, безумовно, практичну цінність.

У 1986 р. навчальний відділ, деканати й профілюючі кафедри фізико-технічного, радіофізичного, фізичного факультетів, кафедри математичного циклу механіко-математичного факультету разом із відділом підготовки кадрів ПО «Дніпровський машинобудівний завод» почали роботу зі створення комплексної системи: школа – ПТУ (технікум) – ВНЗ – завод. Передбачалася активна профорієнтація в школах і на підшефних базових підприємствах із метою підготовки молоді для вступу на заводські спеціальності до ПТУ, радіоприладобудівного технікуму, а після їх закінчення – на технічні спеціальності ДДУ. Першим кроком у цьому напрямку стала переддипломна практика студентів-математиків і фізиків у технікумах і профтехучилищах із проведенням додаткових та факультативних занять за університетськими спеціальностями. Радіоприладобудівний технікум, наприклад, отримав дозвіл розробити разом із відповідними кафедрами ДДУ індивідуальні навчальні плани, що дозволяли продовжувати вже у ВНЗ підготовку інженерів за спеціальностями «Робототехнічні системи» і «Радіоелектроніка». Випускники університету повинні були розподілятися на роботу на ПО «ДМЗ». Так був укладений перший договір за принципом «школа–технікум–університет–завод».

Згодом ДДУ провів роботу щодо відкриття класів із поглибленим вивченням низки предметів, уніфікації програм технікумів і факультетів університету. Протягом трьох років були створені 4 навчально-науково-виробничі комплекси (ННВК), а саме: ННВК «Машинобудівник» (до нього увійшли ДДУ, 3 школи,

ПТУ, ВО «Дніпровський машинобудівний завод», радіоприладобудівний технікум); ННВК «ДДУ – ВО «Гамма» у м. Запоріжжя (ДДУ, 2 школи, технікум електронних приладів, ВО «Гамма»); ННВК «ДДУ-ВО «Південний машинобудівний завод» (ДДУ, 3 школи, 2 ПТУ, механічний, машинобудівний, зварювальний технікуми, ВО «ПМЗ»); ННВК «ДДУ-КБ «Південне» (ДДУ, 3 школи, механічний технікум, КБ «Південне»). Пізніше межі їх розширилися за рахунок включення до складу комплексів нових шкіл, професійно-технічних училищ, технікумів. До орбіти ННВК були приєднані виробничі об'єднання «Комунар», «Моторобудівник» (м. Запоріжжя), завод «Електрон» (м. Жовті Води). У Жовтих Водах був відкритий філіал ННВК «Машинобудівник».

Фактично всі підприємства Придніпровського регіону, які надавали місця працевлаштування випускникам інженерних спеціальностей ДДУ, входили до цих комплексів. Тому була розроблена лінія на перехід від екстенсивного розвитку ННВК до пошуку нових форм зв'язку, міжкомплексних взаємовідносин. Із цієї причини в 1991 р. усі ННВК об'єдналися в єдиний Центр безперервної інженерної освіти ДДУ.

Центр являв собою об'єднання самостійних навчальних закладів і промислових підприємств у Дніпропетровську (ВО «ДМЗ», ВО «ПМЗ», «КБП, ВО «Весна», ВО із випуску важких пресів, завод полімерного машинобудування, агрегатний завод, радіоприладобудівний коледж, коледж автоматики і телемеханіки, технікуми ракетно-космічного машинобудування та електроніки і зварювання, механіко-будівельний технікум, близько 15 шкіл, СПТУ); у Жовтих Водах (Південний радіозавод, 5 шкіл і СПТУ); в Орджонікідзе (завод «Кварцит», 2 школи); у Запоріжжі (ВО «Гамма», «Моторобудівник», «Комунар», коледж електронних приладів, 4 школи); у Мелітополі (моторний завод і школа).

Знайшла своє втілення ідея створення філіалів кафедр університету на підприємствах і в навчальних закладах, висунута ще на початку 1980-х рр. Філіали були покликані перенести процес навчання у виробничі умови, залучити до викладацької діяльності кращих практиків. У 1987 р., коли почалася вказана робота, до 1990 р. були створені 29 філіалів кафедр, до цього процесу залучені 6 факультетів ДДУ.

Університет удосконалив систему розподілу випускників, приступивши до укладання договорів про цільову підготовку спеціалістів із підприємствами, організаціями та навчаль-

ними закладами. На початок 1990-х рр. 80 % студентів були забезпечені майбутнім місцем роботи. Особливий попит мали такі спеціальності, як «Українська мова і література», «Психологія», «Правознавство», «Географія» та ряд інших. Із 1990 р. почали вводитися індивідуальні договори щодо підготовки спеціалістів, це дозволило вирішити питання матеріального забезпечення, проходження практики та дипломування, працевлаштування студентів після закінчення університету.

У 1986–1992 рр. у ДДУ були підготовлені більше 10 тис. спеціалістів, переважна більшість – на денному відділенні. Робота ДДУ з інтеграції освіти й виробництва отримала високу оцінку і значне поширення. Свідченням цього стало проведення в травні 1989 р. на базі ДДУ і ВО «ПМЗ» наради – «Інтеграція освіти, науки і виробництва як фактор підвищення якості підготовки спеціалістів», у якій взяли участь представники ВНЗ, підприємств, органів народної освіти, міністерств і відомств 12 республік СРСР. Складне й суперечливе суспільно-політичне життя другої половини 1980-х – початку 1990-х рр. вимагало внесення також і інших вагомих коректив у роботу вищої школи. Університет у числі перших ВНЗ СРСР і України поставив питання про гуманізацію та гуманітаризацію освіти. До навчальних планів факультетів були включені нові предмети, у тому числі українська мова, історія України, історія культури, соціологія, історія філософії, етика, естетика, екологія та ін.

Процес національно-культурного відродження України супроводжувався розширенням сфери використання української мови та здобутків культури українського народу. Випереджаючи деякі урядові рішення, університет багато зробив, причому перший, у цьому напрямку. Так, були відкриті кафедри історії України, української історії та етнополітики, української філології, науково-дослідні лабораторії українського фольклору та історії Придніпровського регіону. Викладання ряду дисциплін почало проводитись українською мовою; був уведений вступний диктант із української мови для абітурієнтів філологічного факультету. Готувалися підручники, навчальні посібники, словники авіаційної та ракетно-космічної техніки, джерелознавства, права державною мовою. До навчального процесу впроваджувався комплекс дисциплін з українознавства, які студенти повинні були

засвоювати протягом усього періоду навчання.

Формуванню цілісної системи гуманітаризації сприяло створення в травні 1991 р. Центру гуманітарної освіти ДДУ (Гуманітарного центру). На факультетах уведена посада заступника декана з гуманізації та гуманітаризації навчального процесу, відкриті лабораторії соціологічних досліджень і соціально-психологічна служба.

У 1989 р. ДДУ прийняв першу групу іноземних студентів із НДР, Судану, Монголії, Лаосу, Перу, Індії, Чехословаччини для навчання на спеціальностях «Російська мова та література», «Ботаніка», «Біохімія», «Мікробіологія», «Фінанси і кредит», «Економіка і соціологія праці», «Економічна кібернетика» «Економічна інформатика і АСУ», «Аеродинаміка». Тоді ж були створені загальноуніверситетський деканат по роботі з іноземними студентами й кафедра російської мови для іноземних студентів на філологічному факультеті. Чисельність іноземних студентів у ДДУ постійно збільшувалася. Вони навчалися на 9 факультетах: біолого-екологічному («Зоологія», «Ботаніка», «Мікробіологія»), економічному («Фінанси і кредит», «Економіка і соціологія праці», «Економічна інформатика та АСУ», «Економічна кібернетика»), механіко-математичному («Математика», «Механіка», «Гідроаеродинаміка»), фізичному («Фізика»), прикладної математики («Прикладна математика»), радіофізичному («Обчислювальні машини, комплекси, системи і мережі»), хімічному («Хімія»), геолого-географічному («Гідрогеологія», «Інженерна геологія»), фізико-технічному («Двигунобудування», «Робототехніка»), філологічному («Журналістика»). Було створене підготовче відділення для іноземних студентів.

У ДДУ щороку працювали більше 10 зарубіжних викладачів, стажистів і аспірантів технічних і гуманітарних спеціальностей: «Історії», «Російської мови», «Математики», «Політології» тощо. Усього ж іноземні громадяни представляли 36 країн світу (Велику Британію, Францію, США, Канаду, Колумбію, Перу, Індію, Китай, Монголію, В'єтнам, Ліван, Йорданію, Анголу, Мозамбік, Конго, Ефіопію та ін.). Лекції з економіки, менеджменту, історії, політології, математики, фізики студентам університету приїздили читати професори з Канади, США, Китаю²⁷.

7.4. НАУКОВИЙ СВІТ УНІВЕРСИТЕТУ

Як базовий вищий навчальний заклад університет багато уваги приділяв науковим розробкам проблем вищої школи та впровадженню їх результатів у практику своєї діяльності. Такими були, наприклад, питання методичного забезпечення навчального процесу із залученням ТЗН і створення системи контролю знань (професор Е. А. Носенко), комплексного застосування ТЗН для різних форм і видів навчання (доцент В. Г. Письменний), вивчення форм і методів удосконалення процесу розподілу випускників університету.

У середині 1960-х – на початку 1970-х рр. в університеті розгорнули плідну наукову діяльність багато вчених, які мали авторитет у світовій і вітчизняній науці. Вони розвивали традиційні для ВНЗ наукові напрями та створювали сучасні. Примножувалися досягнення існуючих наукових шкіл, організовувалися нові. Більше 25 напрямів науково-дослідних робіт сформувалися й успішно функціонували протягом 1960–1980-х рр.

У згаданий період вагомий внесок у зміцнення наукового авторитету ДДУ зробили представники точних наук. У математиці й механіці виділялися досягнення вчених ДДУ з таких напрямів, як теорія наближення функцій і лінійних функціоналів, точні й наближені методи аерогідродинаміки й тепломасоперенесення, контактні та змішані задачі теорії пружності, несуча здатність конструкцій і матеріалів.

У галузі теорії функцій нову сторінку відкрив М. П. Корнейчук, який у 1960–1970-х рр. до самого переходу в Інститут математики АН УРСР завідував в університеті кафедрою теорії функцій і геометрії. Дослідження М. П. Корнейчука наближених функцій, що мають заданий модус безперервності, належать до кращих досягнень у світовій науці. Він розробив принципово нове розв'язання екстремальних задач теорії наближення. У 1961 р. дніпропетровський учений блискуче розв'язав задачу, яку сформулював у 1937 р. французький математик Фавар. Ставши професором і членом-кореспондентом Академії наук України, М. П. Корнейчук представляв країну на міжнародних конгресах математиків. У 1976 р. він опублікував дослідження «Екстремальні теорії наближення».

Екстремальні задачі теорії апроксимації в галузі теорії наближення функцій розглядав професор В. П. Моторний. Професор В. М. Чернишенко займався вивченням наближених методів розв'язання нелінійних задач.

Дослідження деяких класів диференціальних та інтегро-диференціальних рівнянь проводили професори В. О. Остапенко і Б. І. Крюков. Успішно розвивалася в університеті школа академіка О. М. Динника.

Контактні й змішані задачі теорії пружності й пластичності, оптимальне проектування й несуча здатність конструкцій, стійкість тонкостінних конструкцій у напруженому стані, динамічні характеристики й динамічна міцність та стійкість елементів металургійного обладнання вивчалися під керівництвом академіка АН України В. І. Моссаковського. Професори М. Ю. Швайко і А. К. Приварников розробляли теоретичні й експериментальні задачі теорії пружності й пластичності для однорідних і неоднорідних середовищ. У 60-х рр. професор Ю. А. Шевляков одержав важливі результати в ході дослідження міцності й стійкості елементів конструкцій та інженерних методів розрахунку несучої здатності тонкостінних оболонок.

Значний внесок у розвиток знань про аеродинаміку й тепломасообмін літальних апаратів зробив зі своїми учнями член-кореспондент АН УРСР і АН СРСР В. М. Ковтуненко, який довгий час працював у ДДУ за сумісництвом. Нестационарне й стаціонарне обтікання пружних тіл, аеродинаміку струминних і трубних течій вивчав доцент В. Є. Давідсон²⁸.

Учені університету досягли значних результатів у галузі фізики. Серед найперспективніших напрямів – фізика кристалів активних діелектриків, що мають сегнетоелектричні, акустичні та п'єзоелектричні властивості, дослідження й розробка методів і засобів радіовимірювання на базі сучасних елементів і матеріалів, теоретичне й експериментальне визначення характеристик атомів і молекул. На кафедрі електрофізики в 1980-х рр. інтенсивно розвивався науковий напрям – вирощування і дослідження фізичних властивостей активних діелектриків. Саме на їх основі створюються системи управління лазерами й системи обробки та збереження інформації. Природно, що одним із центральних питань стала розробка технології синтезу й вирощування монокристалів, які застосовуються в оптоелектроніці²⁹.

У 1960–70-х рр. були зроблені важливі дослідження професора О. В. Синякова із сегнетоелектрики, професора В. С. Россіхіна з фізико-хімічних процесів у низькотемпературній плазмі та спектральному аналізі. Почавши в 1960-х рр. вивчення монокристалів твердих розчинів титанату барію, професор А. Ю. Ку-

дзін протягом трьох десятиріч працював над створенням нових кристалів активних діелектриків.

У той же час для розвитку радіофізики й радіоелектроніки в ДДУ багато зробив професор Ф. І. Коломойцев. Під його керівництвом розроблялися й удосконалювалися НВЧ – системи й пристрої, вивчалися діелектричні напівпровідники й феритові матеріали, явище електролюмінесценції. Були створені матричні екрани, нові конструкції комутаторів і перемикачів, цифрові індикатори та інші пристрої безвакуумного типу.

Професор О. О. Шугуров проводив дослідження на межі фізики й біології, вивчаючи механізм управління в рефлекторних апаратах спинного мозку, він здійснив математичне й фізичне моделювання цих процесів. Професор С. С. Вдовін розглядав фізичні процеси в електричних колах із метою розробки засад теорії потужних імпульсивних трансформаторів.

Із 1960-х рр. завдяки роботі науковців кафедри теоретичної фізики Дніпропетровський університет разом з Інститутом теоретичної фізики АН України й лабораторією теоретичної фізики Ужгородського університету став одним із трьох провідних центрів у галузі ядерної фізики. Праці доцента В. С. Ваняшина, професора М. П. Коркіної та інших науковців присвячені теорії елементарних частинок, теорії гравітації, групам симетрії релятивістських рівнянь тощо.

У 1972 р. на фізичному факультеті почався пошук, створення і дослідження фероеластиків. Під керівництвом доцента О. Ф. Дудника активно працювала група наукових співробітників, аспірантів, студентів, яка виконувала науково-дослідну роботу в цій сфері. Був запропонований спосіб одержання речовин, які мають великі п'єзооптичні коефіцієнти.

Завдяки унікальному поєднанню оптичних і механічних властивостей фероеластики знайшли застосування в техніці. За їх допомогою можна виміряти малі механічні напруження, керувати променем оптичного квантового генератора.

Колектив науковців упровадив результати роботи в народне господарство шляхом розробки госпдогвірної теми. У 1979 р. цикл робіт зі створення нових класів фероеластиків та дослідження їх фізичних властивостей, виконаний на кафедрі електрофізики ДДУ, був визнаний Науковою радою з фізики сегнетоелектриків та діелектриків Академії наук СРСР кращим³⁰.

У галузі хімії пріоритетними напрямками були електроосадження та захист металів від

корозії, хімія органічних та елементоорганічних сполук. Фізико-хімічні методи дослідження процесів осадження й комплексоутворення рідких і розсіяних елементів – така тематика досліджень, що проводилися під керівництвом професора В. Т. Чуйка. Професор В. П. Галушка вивчав закономірності електроосадження заліза, нікелю, міді, алюмінію в умовах високої густини струму, процес катодного відновлення важкорозчинних сполук. Застосовувалася хімічна стійкість у різноманітних агресивних середовищах і розроблялися методи протикорозійного захисту титану, цирконію, гафнію та їх металоподобних сполук, що дозволило створити інгібітори корозії металів (доцент О. П. Бринза). Праці професора Ю. М. Лошкарьова з питань електровідновлення металів, спрямовані на створення нових електролітів цинкування, міднення, кадміювання, латунювання, знайшли широке застосування в промисловості.

Професор М. С. Малиновський і його послідовники вивчали механізм епоксидування. Багаторічні дослідження з вивчення солей олефінової кислоти відобразились у монографії «Окиси олефінів та їх похідні» (1962), яка в 1965 р. була перевидана в США. Професори М. С. Малиновський і В. Г. Дрюк займалися також розробкою доступних методів епоксидування олефінів шляхом синтезу й вивчення реакційної здатності й фізіологічної активності оксиданів та їх похідних. Результатом їх спільної діяльності є праця «Курс органічної хімії».

Хімії природних і синтетичних біологічно активних сполук присвячені роботи професора З. П. Соломка. Результати його досліджень знайшли застосування в процесі розробки каучуків для автопокришок, створення лікарських препаратів діуретичної, нейролептичної, антигіпоксичної, біоцидної, коронаророзширювальної, гіпотонічної дії.

У галузі біологічних наук отримали визнання праці вчених університету з дослідження закономірностей розвитку органічного світу й наукових основ використання та відтворення ресурсів біосфери, функціональної активності головного мозку, фізико-хімічних основ організації біохімічних систем.

У 1960–1970-х рр. у стінах ДДУ під керівництвом професора Г. Б. Мельникова вивчалися проблеми космічної біології, що мали велике народногосподарське й наукове значення. Цей перспективний напрям, на жаль, був несправедливо забутий у подальші роки. Лабораторія космічної біології (пізніше відділ НДІ біології) вивчала проблему включення водної ланки до замкненої екологічної системи. Із цією метою з'ясовувався вплив факторів космічного по-

льоту (вібрацій, перевантажень, невагомості тощо) на риб та інших гідробіонтів. Результати досліджень Г. Б. Мельникова опубліковані в його монографії «Космічна біологія».

Професор О. А. Бельгарда розвивав наукові основи степового лісництва. Комплексна лісостепова експедиція збирала дані для впорядкування лісів на півдні України, створення стійких захисних насаджень, озеленення промислових центрів. Результати наукових пошуків О. А. Бельгарда знайшли відображення в його фундаментальних монографіях «Штучні ліси степової зони України», «Лісова рослинність південного сходу УРСР», «Степове лісознавство»³¹.

Роботи О. А. Бельгарда продовжили професори Л. Г. Апостолов і А. П. Травлєєв. Перший дослідив шкідливу етнофауну лісових біогеоценозів південного сходу України. Біогеоценози Придніпров'я досліджував і А. П. Травлєєв. Ним були вивчені перетворювальні середовища, захисні й реакційні функції лісових біогеоценозів та розроблені заходи щодо збереження лісів в умовах інтенсивного антропогенного впливу.

Почате в 1950-х рр. З. С. Донцова вивчення фонові активності головного мозку до кінця 80-х рр. розвивалося в пошуках потрібного напрямку. Професор З. С. Донцова стала автором монографії «Роль фонові активності в діяльності мозку».

Професор О. Д. Рева заклав основи вивчення радіаційної біохімії та біофізики. Його роботи, зокрема монографія «Іонізуюче випромінювання й нейрохімія», були присвячені біофізичним і біохімічним змінам у мозку після дії іонізуючої радіації.

У межах наукового напрямку «Фізико-хімічні основи організації біологічних систем» вивчалися ферменти, що дозволило поглибити уявлення про функціональну роль ферментних систем.

Розвиток досліджень у галузі промислової та технічної мікробіології (професор Ю. С. Бабенко) дозволив використовувати деякі види бактерій (гетеротрофних мікроорганізмів) для переробки руди (марганцю, наприклад); застосовувати властивості патогенних стафілококів для профілактики та лікування стафілококових захворювань, а також дослідити бактеріологічні ферментні комплекси актиноміцетів і розробити методи отримання поліцитолізину.

Вивчаючи рослинний і тваринний світ, біологи розробили методи вирішення проблем використання ресурсів живої природи, зокрема рибопродуктивності природних та штучних водоймищ степової зони України. Гідробіологи розробляли питання очищення

стічних вод, біологічного захисту гідротехнічних споруд.

Професор П. Є. Моцний організував проведення нейрофізіологічних досліджень, які полягали у вивченні природи основних нервових процесів центрального збудження й гальмування. Фізіолого-генетичні основи морфогенезу рослин аналізував професор О. Ф. Михайлов.

Геологи університету головними завданнями своїх досліджень вважали розробку теоретичних основ гідрогеологічних і гідрохімічних прогнозів для забезпечення будівництва значних меліоративних систем, гідротехнічних споруд, водозаборів підземних вод і втілення цих розробок у проектування та будівництво, а також вивчення закономірностей утворення та розміщення родовищ заліза, марганцю, нікелю та інших важливих для народного господарства корисних копалин, поглиблений аналіз складу руд для обґрунтування їх раціонального комплексного використання.

Гідрогеологи проводили дослідження меліорації земель та водопостачання. За їх участю вирішувалися проблеми енергетичного освоєння Дніпра, проектувалися Каховська, Дніпродзержинська, Кременчуцька, Канівська, Київська гідроелектростанції; Рівненська атомна станція, Південно-Кримська, Кам'янсько-Дніпровська зрошувальні системи, канали Дніпро – Донбас, Дніпро – Інгулець, інші гідротехнічні споруди.

Учені дослідили режим ґрунтових вод, фільтраційні процеси, закономірності формування водного балансу й сольового режиму масивів, що зрошуються, динаміку підтоплення земель, створили ефективні види вимірювальної апаратури для комплексного й оперативного контролю гідрофізичного режиму сільськогосподарських земель, що зрошуються. Була розроблена теорія аналітичних геофільтраційних моделей – нового виду математичних моделей у підземній гідродинаміці та меліоративній гідрогеології.

Значним внеском у вивчення гідрогеології стали праці професора І. А. Скабаллановича, видані в 1960-х рр.: «Гідрогеологічні розрахунки з динаміки підземних вод» і «Методика дослідницьких відкачувань».

Професор М. Ф. Носовський здійснив фундаментальні біостратиграфічні та палеогеографічні дослідження мезо-кайнозойських відкладень півдня України в ході державного геологічного картографування та пошуків корисних копалин. У 1975 р. вийшла його монографія «Стратиграфія УРСР. Неоген».

Проводилися також літологічні й мінералого-геохімічні дослідження. Спеціаліс-

ти здійснили комплексне вивчення Південно-Українського рудного басейну, залізорудних родовищ Керченського, Таманського півостровів, Північного Приазов'я, Білозерської залізорудної формації, порід Придніпров'я та пов'язаних із ними корисних копалин вуглебною товщі Західного Донбасу, Орехово-Павлоградської магнітної аномалії тощо. Були отримані нові дані із петрографії і тектоніки Придніпров'я та Приазов'я, стратиграфії Причорномор'я та Криму. Розроблялися математичні й кібернетичні методи в геології, на базі яких були складені регресійний, факторні та тренд-аналізи, прогнозування рудоносних порід. Водночас були закладені основи для формування наукової школи в галузі ракетних двигунів. Важливе значення для цього мали роботи про рідинні реактивні двигуни професорів Ю. І. Гризодуба та В. А. Махіна.

Нова школа під керівництвом академіка В. Ф. Пріснякова виникла в галузі динаміки теплових процесів із фазовими перетвореннями робочих тіл у високотемпературних агрегатах. Він та його учні досліджували процеси в системах і агрегатах двигунів літальних апаратів та космічних пристроїв.

У 1980-х рр. в університеті розвивався такий перспективний напрям, як порошкова технологія виготовлення деталей із матеріалів на основі заліза й тугоплавких металів (професор О. М. Кваша). Учені отримали порошкові матеріали конструкційного, антифрикційного та інструментального призначення, а також розробили технологічні процеси виготовлення деталей із металевих порошків.

У галузевій лабораторії печатних плат (В. І. Троценко, А. Б. Журавльова) розробили прогресивну технологію найтоншої фольги із заданими фізико-хімічними й фізико-математичними властивостями. Вагомі результати були отримані в ході дослідження процесів керування в складних системах (професор Ю. Д. Шептун).

Після виокремлення в 1971 р. історичного факультету в самостійний підрозділ поступово склалися умови для широкого розвитку історичних розвідок, основу яких заклав у роки створення університету академік Д. І. Яворницький. У 1970-х рр. сформувалися наукові школи професора Д. П. Пойди, а в 1980-х рр. – професора М. П. Ковальського.

Професор Д. П. Пойда досліджував селянське питання в Україні пореформеного періоду, заснував ряд нових методологічних підходів до вивчення проблеми. Він був ініціатором наукової дискусії з історії селянського руху в Правобережній Україні, розгорнутої на сторінках «Українського історичного журналу»

(1966). Учений написав праці з історії Катеринославщини, Дніпропетровського університету, про діяльність видатного українського історика Д. І. Яворницького³².

У 1960-х рр. професор Д. П. Пойда увійшов до складу редколегії фундаментального історико-краєзнавчого видання «Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область» (К., 1969), а в 1970-х рр. – до головної редакційної колегії багатотомної праці «Історія Української РСР» (у восьми томах і десяти книгах), що побачила світ у двох виданнях українською та російською мовами протягом 1970–1980-х рр. Заслугою професора Д. П. Пойди було заснування наукової школи ДДУ з аграрної історії України ХІХ–ХХ ст.

У 1970–1980-х рр. у ДДУ активно розвивався новий науковий напрям у галузі джерелознавства історії України ХVІ–ХVІІІ ст., представлений насамперед працями М. П. Ковальського та його учнів Ю. А. Мицика, С. М. Плохія, Г. К. Швидько та ін. Водночас набули розвитку й дослідження в царині історіографії, історії Росії та України ХVІІІ–ХХ ст., репрезентовані передусім розвідками В. І. Шевцова та учнів М. П. Ковальського – А. Г. Болебруха та В. К. Якуніна.

Важливе значення для утвердження цих наукових напрямків мало систематичне видання з 1970-х рр. збірника наукових праць «Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории» та проведення на базі історичного факультету ДДУ ІV Всесоюзної конференції «Актуальні проблеми джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін» (1983) і VІІІ Всесоюзної історіографічної конференції «Питання розвитку історіографічних досліджень і вдосконалення вузівських навчальних курсів історіографії» (1984). Вагомий особистий внесок у поступ досліджень у галузях джерелознавства, історіографії та археографії історії України зробив професор М. П. Ковальський, який сформував в Україні та СРСР наукову школу.

Завдяки науковій роботі професора М. П. Ковальського Дніпропетровський університет став провідним центром республіки з вивчення джерелознавства історії України. Праці вченого стосувалися аналізу джерел з історії України ХVІ–ХVІІ ст., актуальних теоретичних проблем джерелознавства та історіографії.

У 1970–1980-х рр. під керівництвом професора А. С. Зав'ялова працювала група з вивчення історії Німеччини нового й новітнього часу і на цій основі поступово сформувалася наукова школа з германістики, із 1973 р. у ДДУ почав

видаватися міжвузівський науковий збірник «Вопросы германской истории».

Із 1976 р. великий колектив істориків під керівництвом професора А. М. Черненка вивчав проблеми історії російської соціал-демократичної еміграції. Дніпропетровськими науковцями, які вивчали історію даної партії, виявлені нові факти в діяльності революціонерів у еміграції, значно розширена джерельна база дослідження. Історико-партійна школа професора А. М. Черненка, що сформувалася в ДДУ впродовж 1970–1980-х рр., була відома в Україні та в СРСР.

У 1960-х рр. археологи університету відновили наукові дослідження. Великого наукового імпульсу в розвитку цього напрямку надало створення в 1971 р. археологічної експедиції під керівництвом доцента І. Ф. Ковальової. Із 1972 р. археологи університету розпочали активні розкопки під час будівництва Царичанської та Магдалинівської зрошувальних систем. Вивчався етногенез і соціально-економічна історія племен степової України в період бронзового, залізного віків і неоліту. У результаті роботи дніпропетровських археологів отримали наукове визнання як в Україні, так і в СРСР. Із 1970-х рр. у ДДУ почала формуватися дніпропетровська археологічна школа.

Філологи університету займалися дослідженням української та російської мов. У 1960–1970-х рр. продовжував свою роботу в ДДУ професор В. С. Ващенко, який вивчав українські говори Подніпров'я і заклав основу для подальшого розвитку вказаного напрямку своїми учнями і послідовниками. Його перу належать монографія «Мова Тараса Шевченка», праці «Стилістична морфологія української мови», «З історії та географії діалектичних слів», «Словник полтавських говорів», різні підручники з української мови, що вийшли в 1960-х рр.

Плідні дослідження в галузі української мови проводив професор Д. Х. Баранник, який разом із В. С. Ващенком входив до складу авторитетного авторського колективу п'ятитомного академічного курсу «Сучасна українська мова». Спільно з Інститутом мовознавства АН України мовознавцями ДДУ були підготовлені «Синонімічний словник української мови», «Загальнослов'янський синонімічний атлас».

У літературознавстві особливо виділявся напрям вивчення естетичних категорій, початок розвитку якого поклала професор К. П. Фролова. Вченою були проаналізовані твори класиків української літератури П. Мирного, І. Франка, І. Нечуя-Левицького, М. Павлика, Н. Кобринської та ін. У результаті досліджень

ученими ДДУ в аспекті естетичних категорій фактично був запропонований новий підхід до історії української літератури. Безсумнівну наукову цінність мали дослідження в галузі зарубіжної літератури доцента Н. С. Шрейдер і праці з історії українського роману професора В. О. Власенка.

Протягом 60–80-х рр. університет багаторазово експонував досягнення своїх учених та навіть студентів на різноманітних виставках і насамперед на ВДНГ СРСР і ВДНГ України. Так, 1 листопада 1977 р. у головному корпусі університету пройшла виставка досягнень науковців ДДУ. Були продемонстровані 150 експонатів, серед них і ті, які були представлені й на ВДНГ. Слід відзначити, що в експозиції представлялися і праці студентів. Серед найцікавіших – покриття літньої естради в парку ім. В. Чкалова, розроблене старшим викладачем І. Ю. Графським та студентом мехмату Ю. Чумаковим. Були відзначені також студенти та викладачі економічного факультету³³.

Серед виставлених на ВДНГ СРСР у 1960-х рр. були експонати й розрахунки з економічного ефекту від упровадження до виробництва електротехнічного борування деталей машин та інструментів, підготовлені кафедрою технічної хімії спільно з Новомосковським металургійним заводом (1964). У 1966 р. у павільйоні «Фізика» АН СРСР демонстрували пристрій, розроблений на кафедрі електрофізики, який одержав нагороди. У павільйоні «Квітництво та озеленення» були представлені 45 видів і сортів квітів, виведені в Ботанічному саду ДДУ. На ВДНГ СРСР експонувалися астатичний авторегулятор тиску газу (інженер І. Ф. Токар, кафедра теплотехніки), генератор керованих ідеалізованих прямокутних імпульсів і генератор синусоїдальної напруги з реактивними керованими контурами (доцент М. М. Іваненко, кафедра радіоелектронної автоматики), найтонші порошки металів і вироби з них (професор В. П. Галушко, доцент Є. Ф. Завгородня, кафедра технічної хімії). Там же демонструвалися результати робіт комплексної експедиції ДДУ з вивчення лісів степової зони України (схема і монографія – професор О. А. Бельгара) і електрохімічний захист трубопроводів, обладнання для захисту технічного водопостачання від біологічного обростання (доцент Г. П. Луб'янов, НДІ гідробіології). У 1968 р. на ВДНГ СРСР відзначені медалями роботи доцентів Г. М. Патеюка, О. С. Синякова, А. Ю. Кудзіна та О. М. Кваші.

Далі (табл. 1) подаються дані про участь представників ДДУ у ВДНГ СРСР.

Таблиця 1

Участь представників ДДУ у ВДНГ СРСР

Показник	1971– 1975 рр.	1976– 1980 рр.	1981– 1985 рр.
Кількість представлених експонатів	164	198	76
Кількість отриманих нагород	39	46	63
У тому числі:			
золотих	1	2	1
срібних	8	6	10
бронзових	21	34	51
дипломів	9	4	1

Як бачимо, зниження кількості представлених на виставці робіт на початку 80-х рр. не вплинуло на кількість нагород. Збільшення кількості медалістів і дипломантів ВДНГ відображало зростання творчого потенціалу колективу університету. Співробітники університету досить активно брали участь у винахідницькій діяльності. Цьому сприяло створення в 1969 р. патентно-ліцензійного відділу.

Університет брав участь в організованому в 1980-х рр. Всесоюзному огляді винахідницької, раціоналізаторської та патентно-ліцензійної діяльності. Його робота відзначалася призовими місцями протягом 3 років (1983–1985), а в 1984 р. він посів друге місце серед університетів усього СРСР.

Результати наукових досліджень професорсько-викладацького складу університету висвітлювалися в центральних, республіканських, міжвузівських та університетських виданнях. Відсутність в університеті власного видавництва стримувала збільшення публікацій монографічних досліджень. Однак провідні вчені ДДУ мали можливість видавати свої праці у видавництвах Москви, Києва, Харкова, Львова, Донецька та інших міст. Низка наукових публікацій оформлювалася у вигляді навчальних посібників і конспектів лекцій. Прагнення до відкриття видавництва університету в ті роки, на жаль, не дало очікуваного результату. Водночас наявність редакційно-видавничого відділу дозволила видавати міжвузівські збірники наукових праць.

Учені університету видавали монографії з проблем мовознавства та літературознавства (В. С. Ващенко, К. П. Фролова, Г. М. Гай, Л. Л. Іванов, Д. Х. Баранник, В. Л. Силін, С. С. Лінський, Л. Я. Потьомкіна, П. В. Табахян та ін.), біологічних наук (О. Л. Бельгард, О. М. Вінниченко, О. Д. Рева, А. І. Дворецький, П. Ф. Калініна, З. С. Донцова, Г. Б. Мельников), механіки (В. І. Моссаковський,

Л. В. Андреев), історії, у тому числі й історії України (Д. П. Пойда, В. Я. Борщевський, А. С. Зав'ялов, А. М. Черненко), математики (М. П. Корнейчук, С. Л. Владимиров, О. П. Тіман, Б. І. Крюков), фізики (І. В. Саллі, Й. І. Пясецький, В. В. Скалозуб), філософії (І. А. Мороз, Є. І. Суїменко, А. В. Сьомушкін, П. І. Гнатенко), психології (Е. Л. Носенко), ракетно-космічної техніки (В. Ф. Прісняков, В. А. Махін, В. М. Ковтуненко, Л. В. Пронь, А. Г. Макаренков), геології (М. Ф. Носовський, В. І. Грязнов), хімії (М. С. Малиновський) та з інших галузей науки. Роботи названих авторів були відомі в науковому світі СРСР і за кордоном.

Якщо монографії готувалися не в стінах університету, а друкувалися за його межами, то весь процес підготовки збірників наукових статей був зосереджений у ДДУ. На кінець 1960-х рр. завершилося видання «Наукових записок Дніпропетровського університету». Ліквідацію «Наукових записок» слід вважати втратою, оскільки зникло своєрідне університетське видання. Однак можливості для публікації статей ученими університету в остаточному підсумку тільки збільшилися, оскільки почали видаватися тематичні збірники. Їх кількість коливалася від 20 до 40 на рік, обсяг кожного становив 8–10 друкованих аркушів, а тираж – 500–1000 екземплярів.

Ряд збірників одержав статус міжвідомчих і міжвузівських та виходив періодично протягом кількох десятиріч. До таких належали: «Гідроаеромеханіка і теорія пружності», «Питання германської історії», «Проблеми історіографії та джерелознавства», «Археологія Подніпров'я», «Динаміка і міцність важких машин». Вони містили статті провідних учених СРСР і України.

Великий авторитет у спеціалістів мали збірники «Стратиграфія Північного Причорномор'я і Криму», «Питання високотемпературної техніки», «Методи та пристрої автоматизації експериментальних досліджень», «Питання степового лісівництва та охорони лісів», «Геологія та рудоносність Півдня України», «Струмнинні й трубно-течії газу», «Дослідження з сучасних проблем підсумовування і наближення функцій та їх доданків» та ін.

Поліпшенню видавничої діяльності сприяло створення 1 березня 1968 р. друкарні ДДУ – згідно з наказом МВССО СРСР № 135 від 16 лютого 1968 р. Із цього часу переважна більшість університетських видань друкувалася на цьому поліграфічному підприємстві, яке з червня 1970 р. очолила Н. П. Рубець.

Учені університету доповідали про свої результати на численних наукових конференціях і нарадах. Тільки в 60-х рр. вони брали участь

більше ніж у 250 всесоюзних, республіканських і міжвузівських конференціях. Університет виступав організатором представницьких форумів із тих проблем, де його кафедри, лабораторії та НДІ одержали визнання наукової громадськості. Так, у 1960-х рр. на базі ДДУ були проведені Перша міжвузівська наукова конференція з питань сегнетоелектрики й фізики неорганічних діелектриків, Республіканська конференція зі спектрального аналізу й атомної спектроскопії, XII Українська славістична конференція (1969), Всесоюзна конференція з теорії пластин і оболонок, Всесоюзна конференція з інженерних методів аеродинаміки літальних апаратів великих швидкостей (1969) та ін.

У подальшому кількість всесоюзних республіканських конференцій, проведених в університеті, зросла. Потреби університету в наукових кадрах задовольнялися в розглядуваному періоді головним чином за рахунок підготовки докторів і кандидатів наук серед власних співробітників та випускників. Можливості для цього були: наявність аспірантури, спеціалізованих рад із захисту дисертацій, кадрів наукових керівників і консультантів.

Картина захисту дисертацій викладачами та співпрацівниками мала такий вигляд: 1960–1969 рр. – 14 докторських і понад 200 кандидатських дисертацій, 1970–1979 рр. – 42 докторські й близько 500 кандидатських, 1980–1985 рр. – 27 докторських і 187 кандидатських.

Згідно з існуючим в університеті перспективним планом підготовки кадрів вищої кваліфікації докторантам надавалася допомога, основними видами якої були переведення в старші наукові співробітники, надання творчих відпусток, відрядження за кордон, виділення додаткових ставок за §52, прикріплення до інших ВНЗ. Тільки з 1971 р. до 1980 р. посаду старшого наукового співробітника обіймали 38 викладачів, які працювали над докторськими дисертаціями, у творчих відпустках перебували 32 викладачі, розвантажені за § 52 – від 29 до 30 чол. щороку. У другій половині 1980-х рр. за кордон направили 27 чол. із докторантів.

За чверть століття збільшилася кількість спеціалізованих рад із захисту дисертацій. На початку 60-х рр. у ДДУ діяли 4 ради, де захищалися кандидатські дисертації. Докторські дисертації розглядалися на раді університету. На кінець 70-х рр. працювали вже 9 рад, у тому числі 4 – із присудження докторського й 5 – кандидатського ступеня.

Велика увага приділялася розвитку аспірантури. Вводилася підготовка за новими перспективними спеціальностями, ліквідовувалися ті напрями, які вже не користувалися

попитом. Якщо в 1960 р. проводилася підготовка за 26 спеціальностями, то в 1970 р. – за 44, а в 1980 р. – за 48. Серед ліквідованих тільки в 1970-х рр. спеціальностей були: «Математичний аналіз», «Гідрохімія», «Радіобіологія», «Біоніка», а серед знову введених у той же час – «Технічна кібернетика і теорія інформації», «Математичні методи і застосування обчислювальної техніки в економічних дослідженнях», «Наукова організація і економіка праці», «Петрографія, літологія і мінералогія», «Палеонтологія і стратиграфія», «Прикладна соціологія», «Загальне мовознавство», «Теорія і історія педагогіки» та ін.

Збільшилася кількість аспірантів. У 1960/61 навчальному році їх було 97 чол. (у тому числі 53 – очної форми навчання), а в 1968/69 – вже 294 (169 – очної форми). За короткий термін набір до аспірантури різко зріс, що сприяло розширенню підготовки кандидатів наук для університету. У 1970 р. налічувалося вже 390 аспірантів (у тому числі 227 денного відділення).

Вжиті заходи принесли позитивний результат: була ліквідована викликана збільшенням кількості штатних працівників тенденція до зменшення кількості викладачів із вченим ступенем, що чітко сформувався із середини 1960-х рр. Згодом контингент аспірантів був скорочений, і в 1980 р. він становив 204 чол. (163 – денне відділення). В аспірантурі досить широко були представлені інженерні, природничо-наукові та гуманітарні спеціальності. Але не вистачало аспірантів на фізико-технічному та механіко-математично-му факультетах³⁴.

Учені університету мали міцний зв'язок із виробництвом, великими науковими центрами СРСР. Між ДДУ, промисловими підприємствами та науково-дослідними установами укладалися численні договори про співпрацю. У 1985 р. університет мав 95 договорів про співдружність тільки з НДІ та вузами. Важливим партнером університету стало науково-виробниче об'єднання «Південний машинобудівний завод», який до 1986 р. очолював О. М. Макаров. Із 1986 р. генеральним директором НВО «Південмаш» став випускник ДДУ, майбутній Прем'єр-міністр, а потім і Президент України Л. Д. Кучма. Леонід Данилович сприяв розвитку університету, зміцненню зв'язків із науковцями. Його власна наукова діяльність була пов'язана з ДДУ. Вчена рада ДДУ присвоїла йому звання Почесного доктора Дніпропетровського національного університету.

Щорічний обсяг госпдоговірних робіт значно зріс. На початку 1960-х рр. він дорівнював

160 тис. крб, на початку 1970-х рр. – 2 млн крб³⁵, а до середини 80-х рр. – більше 5 млн крб. У 1976 р. в університеті зростає кількість цих робіт. У народне господарство були впроваджені 33 закінчені роботи з економіки. У ДДУ в ці роки зростає ефективність наукової роботи. Цьому сприяло укрупнення наукової тематики і концентрація сил та коштів на розвиток перспективних наукових напрямів. Серед цих досліджень слід виділити галузі чорної металургії, охорони оточуючого середовища, дослідження монокристалів та ін.³⁶ У 1983 р. учні університету проводили дослідження за 207 науково-дослідними роботами, причому господарна тематика становила більше половини загального обсягу. Університет наполегливо шукав додаткові джерела фінансування, а не тільки сподівався на видатки міністерства.

ДДУ брав участь у виконанні завдань різного рівня. У 1985 р. виконувалися завдання за 17 союзними, 11 республіканськими й 5 регіональними науково-дослідними програмами. Найважливішими з них були «Отримання і застосування сегнето- і п'єзоелектричних матеріалів», «Захист металів від корозії», «Людина й навколишнє середовище, проблеми охорони природи», «Ефективні методи відтворення родючості ґрунтів, комплексного використання земельних ресурсів і раціонального застосування підживлень».

Визнанням авторитету вчених ДДУ стало включення їх до складу науково-методичних і координаційних рад Мінвузу СРСР і АН СРСР та УРСР. Серед споживачів наукової продукції університету – університети й інститути країни, підрозділи академії наук, галузеві інститути, заводи.

Розширення міжнародних контактів, зумовлене ліквідацією «залізної завіси» у період «відлиги», позитивно відобразилося й на діяльності Дніпропетровського університету. Із 1960-х рр. до практики університету ввійшли відрядження вчених за кордон на викладацьку роботу, для стажування, участі в наукових конференціях, обміну досвідом. Значного розвитку така практика тоді не набула через особливий статус Дніпропетровська, у який у зв'язку з його важливим оборонним значенням не дозволявся в'їзд іноземців (із 1959 до 1987 рр.)³⁷.

Рада університету в травні 1969 р. розглянула питання «Про стан і заходи щодо подальшої організації та підвищення ефективності наукових і культурних зв'язків університету з вузами зарубіжних країн», підбила підсумки роботи в цьому напрямку за 1964–1968 рр. У закордонних наукових відрядженнях побували 25 чол., у тому числі: на науковому стажуванні

– 8, на конгресах, симпозіумах, конференціях – 5, із метою обміну досвідом – 6, на курсах іноземних мов – 3, як перекладачі – 3. Зокрема, на стажуванні в зарубіжних наукових центрах побували В. І. Моссаковський (США, Франція), Є. Р. Абрамовський (США), В. С. Ваняшин (Італія), О. Д. Рева (Угорщина), В. М. Чернишенко (Франція) та ін.

Рекордсменом із міжнародних наукових контактів став Ботанічний сад, який підтримував зв'язки із 160 ботанічними закладами із 46 країн світу.

Розвиток наукових напрямів зумовив визнання заслуг окремих учених університету, які в 1970–1980-х рр. брали дедалі активнішу участь у міжнародних конференціях, конгресах, симпозіумах. Член-кореспондент АН України М. П. Корнейчук у роки своєї роботи в університеті брав участь у міжнародних конгресах математиків. Доцент А. Ю. Кудзін був серед делегатів II та IV європейських конгресів із сегнетоелектрики (1971 і 1979 рр.). Професор М. Ф. Носовський виступив на X конгресі Карпато-Балканської геологічної асоціації (1973), VI Міжнародному конгресі із стратиграфії Середземноморського регіону (1975), VII Міжнародному конгресі з неогену Середземномор'я (1985).

Академік В. І. Моссаковський був делегатом XV і XVI міжнародних конгресів із теоретичної та прикладної механіки (1976 і 1980 рр.). Професор В. Ф. Прісняков виступив із доповідями на IV і V міжнародних конгресах із теплопередачі (1970 і 1974 рр.), XI і XII міжнародних симпозіумах із космічної техніки (1975 і 1977 рр.). Професор Ю. М. Лошкар'єв брав участь у XXVIII і XXIX сесіях міжнародного товариства з електрохімії (1977 і 1978 рр.), професор Е. А. Носенко була делегатом XXI Міжнародного конгресу психологів (1980). Доцент В. А. Великін брав участь у Міжнародній конференції з конструктивної теорії функцій (1977), професор В. П. Моторний – у Міжнародній конференції «Функції, ряди, оператори» (1980). Ці та інші виступи дніпропетровських учених на міжнародних форумах сприяли зміцненню співпраці ДДУ із закордонними науковими центрами, науковими школами та налагодженню особистих контактів із ученими різних країн світу.

Науковці університету набували досвіду патентування своїх винаходів за кордоном. У 1980-х рр., наприклад, винахід «Літичний фермент і засіб його отримання» був запатентований не тільки в СРСР, але й у США, Великобританії, Франції, Канаді. Однак налагодження міжнародних наукових зв'язків, їх масштаб могли бути значно більшими, якби до цього

процесу додавалося менше політичних обмежень, жорсткої регламентації та існували необхідні фінансові можливості.

Із другої половини 1980-х рр. активізувалася міжнародна діяльність університету. До традиційного обміну стажерами додалися такі форми роботи, як інформаційний обмін, проведення спільних досліджень, результатом яких був обмін науковцями, викладачами, студентами, а також навчальними програмами й методичним матеріалом. ДДУ почав вести зовнішньоекономічну діяльність. Основна робота йшла в напрямку укладання двосторонніх договорів, пошуків партнерів для співпраці.

На 1991 р. були укладені більше 25 угод із навчальними й науковими організаціями 18 країн (США, Канада, ФРН, Великобританія, Франція, Італія, Китаю, Індії, Ізраїлю, Іспанії, Лівії, Швеції, Данії, Голландії, Польщі, Чехії, Румунії, Угорщини). До 1991 р. університет був головним закладом із всесоюзних науково-технічних програм «Людина та навколишнє середовище» (член-кореспондент АН України А. П. Травлєєв), «Корозія» (професор Ю. М. Лошкар'єв), республіканської програми «Матеріалоємність» (професор І. М. Спиридонова) та ін. Перемагли в конкурсному відборі Держкомітету СРСР із народної освіти програми «Модульні тренажери» (професор О. О. Шугуров), «Нові закономірності ядерних взаємодій» (доцент В. О. Ваняшин), «Екологія та розвиток біологічних систем» (професори О. М. Вінниченко, А. Н. Місюра). «Механіка тіл та середовищ, що деформується» (академік В. І. Моссаковський, професор Н. І. Ободан), «Оптичні процесори» (доценти В. М. Моїсеєнко та А. С. Кушнір), «Математичне модулювання у наукових і технічних системах» (професор О. А. Рядно) та ін.

Після створення національної системи України в галузі наукових досліджень ДДУ було доручене виконання програм із термо-ядерного керованого синтезу і плазмових джерел енергії, технологій на базі мікроелектроніки напівпровідників і оптики, розробки експертних оцінок міцності й ресурсу машин, біоінженерії тварин, наукоємних технологій, нових металічних матеріалів, оцінки стану й прогнозу відновлення якості природних вод, збереження земельних ресурсів, аморфних і монокристалічних матеріалів, охорони та відновлення земельних ресурсів.

У другій половині 1980-х – на початку 1990-х рр. почали розвиватися наукові школи й напрями, що одержали визнання як у СРСР, так і за кордоном. Серед них – динаміка теплових процесів із фазовими перетвореннями (академік В. Ф. Прісняков), електроосаджен-

ня й захист металів від корозії (професор Ю. М. Лошкар'єв), механіка твердого деформованого тіла (академік В. І. Моссаковський, професори А. В. Андрєєв, М. Ю. Швайко), тепломасообмін і гідродинаміка однофазових систем за різних дій і умов протікання (професори М. М. Бєляєв, О. А. Рядно), елементи і засоби радіофізичних систем обробки інформації (професори Ф. І. Коломойцев, І. М. Черненко), екологія і розвиток біологічних систем (член-кореспондент АН України А. П. Травлєєв), нейрокібернетика й молекулярна нейробіологія (професор О. О. Шугуров, доцент С. М. Корогод), фізика активних діелектриків і елементів на їх основі (професор А. Ю. Кудзін), фізико-хімічні основи організації та функціонування біологічних систем (професори А. І. Вінніков, А. І. Дворецький, В. О. Березін), джерелознавство історії України (професор М. П. Ковальський), археологія Подніпров'я (професор І. Ф. Ковальова), історія України (професор Г. К. Швидько), філософія (професор П. І. Гнатенко), історія суспільної та історичної думки (професор А. Г. Болєбрух), мова друкованих і електронних засобів масової комунікації (професор Д. Х. Баранник та його учні), фізика елементарних частинок (доцент В. С. Ваняшин). Продовжували традиції математичної школи професори В. П. Моторний, В. Ф. Бабенко, В. О. Остапенко, М. В. Поляков.

Великих успіхів досягли вчені ДДУ в галузі досліджень сучасних технологій. Серед них – розробки з утилізації відходів машинобудування (професор О. М. Шаповалова), удосконалення ракетно-космічної техніки (доцент А. С. Макарова), виготовлення нових порошкових матеріалів (професор О. М. Кваша).

Як за вказаними науковими напрямами, так і за іншими зберігається спадкоємність у роботі. На зміну засновникам наукових шкіл, провідним ученим приходять учні, які поглиблюють і розширюють досягнення попередників.

Про значущість наукових досліджень, які проводилися в університеті, свідчить кількість захистів дисертацій його співробітниками (табл. 2).

Таблиця 2

Кількість захистів дисертацій співробітниками ДДУ в 1986–1991 рр.

Рок	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Кандидатські	31	28	17	19	30	24
Докторські	3	7	6	6	15	12

Збільшення кількості спеціалістів вищої кваліфікації відбувалося за рахунок власних

кадрів, без залучення їх з інших ВНЗ, організацій та закладів. За таких показників підвищення кваліфікації власних працівників університет міг дозволити собі запрошувати на роботу мінімальну кількість професорів, докторів наук, а всі інші потреби задовольнялися завдяки внутрішнім резервам.

Найбільша кількість дисертацій була захищена з фізико-математичних, історичних, технічних, біологічних, філологічних наук.

На всіх факультетах працювали спеціалісти вищої кваліфікації, що дозволяло здійснювати навчальний процес на базі найновіших досягнень науки. Результати досліджень викладачів і співробітників ДДУ достатньо широко представлені в наукових виданнях, про що свідчать наведені нижче дані (табл. 3). Тисячі статей, сотні методичних посібників і монографій – такий підсумок роботи спеціалістів у галузі гуманітарних і природничих наук.

Таблиця 3

Публікації в ДДУ 1986–1991 рр.

Рік видання	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Монографії	19	16	14	15	19	19
Підручники з грифом Мінвузу	3	5	3	-	-	-
Наукові збірники, у тому числі міжвузівські	7	8	-	5	8	6
Навчальні посібники, методичні розробки	205	233	212	160	216	135
Наукові статті, у тому числі в центральних виданнях	1 319	1 580	1 622	1 870	1 873	1 509
	20	19	28	37	36	23

Учені університету присвячували свої монографічні дослідження як фундаментальним, так і прикладним науковим проблемам. Збільшилася кількість опублікованих монографій. Велику роль тут відіграло відкриття в 1990 р., як результат багатолітньої цілеспрямованої роботи, видавництва Дніпропетровського університету. Вийшли у світ монографії з ґрунтознавства та рекультиватії земель (Л. П. Травлев), історії, у тому числі з історії України (М. П. Ковальський, А. Г. Болєбрух, Ю. А. Мицик, В. В. Іваненко, В. В. Підгасецький), українського літературознавства (К. П. Фролова, Ф. М. Білецький), фразеології української мови (М. П. Коломієць), нейробіології (В. О. Березін), технології виробництва (С. С. Вдовін), стійкості оболонки (Л. В. Андреев, Н. І. Ободан), міцності ракетних конструкцій (В. І. Моссаковський, А. Г. Макаренко), радіобіології (А. І. Дворецький), філософії (П. І. Гнатенко, В. О. Панфілов), економіки (О. Г. Воронков, А. І. Щетинін) та ін.

Серед міжвузівських збірників, що містять статті провідних учених ДДУ, спеціалістів усієї України та СРСР, були такі, як «Питання германської історії», «Проблеми археології Подніпров'я», «Гідроаеромеханіка і теорія пружності», «Гуманітарні проблеми освіти», «Проблеми історіографії та джерелознавства», «Динаміка і міцність важких машин», «Біомоніторинг лісових екосистем лісової зони», «Кадастрові дослідження степових біогеоценозів Присамар'я, їх антропогенна динаміка й охорона».

Про підсумки наукових пошуків представники ДДУ неодноразово доповідали на

різноманітних конференціях. На базі ДДУ в 1986–1991 рр. були проведені 27 конференцій. Серед них: «Плазмові прискорювачі та іонні інжектори» (1986), Всесоюзна науково-технічна конференція «Ресурсозберігаючі технологічні процеси обробки титанових сплавів та їхніх відходів» (1987), VII Всесоюзна школа-семинар «Сегнетоеластики, властивості, застосування» (1986), Всесоюзна наукова конференція «Актуальні проблеми історичної лексики і лексикографії слов'янських мов» (1988), Всесоюзна наукова конференція «Тепломасообмін і гідродинаміка тонких струменів у в'язкій рідині», Республіканська конференція «Цифрові методи обробки матеріалів у завданнях управління» (1989), Всесоюзна нарада «Рослини і промислове середовище», Всесоюзний семінар «Хімія, будування і застосування ізо- і гетерополіпосадань» (1990), з'їзд Українського радіобіологічного товариства, Міжнародний симпозіум «Богдан Хмельницький: людина й епоха» (1991) та ін.

У ДДУ розглядуваного періоду одержала свій подальший розвиток винахідницька робота. Серед упроваджених у виробництво винаходів були, наприклад, спосіб цементатії в ході формуванні зносостійких покриттів на основі заліза та бору (професор І. М. Спиридонова), новий електроліт цинкування (професор Ю. М. Лошкар'єв), способи одержання заготовок із порошків швидкорізальної сталі (доцент В. А. Доморацький), сортування магнітопроводів для високоякісного зварювання труб (доцент В. Є. Груздов) та ін. Значне поширення в інших країнах одержав пакет при-

кладних програм «Крона» для моделювання електричних процесів у розгалужених нейрональних структурах (доцент С. М. Корогод)³⁸.

У 1960-х рр. продовжувалися розвиток традиційних і створення нових форм залучення студентів до науково-дослідної роботи. Серед них слід відзначити наукові гуртки при кафедрах, де студенти I–IV курсів вивчали додаткову літературу, готували доповіді, відпрацьовували техніку точного експерименту; участь студентів у держбюджетних і держдоговірних роботах кафедр, роботу в студентських конструкторських бюро.

Ефективною формою залучення студентів до технічної творчості стало організоване в 1959 р. на фізико-технічному факультеті студентське конструкторське бюро (СКБ). У 1965 р. СКБ налічувало 45 чол., у 1968 р. – 140, а в 1970 р. – 225. Результати багатьох робіт, виконаних у СКБ, упроваджувалися у виробництво.

У 1970-х рр. у ДДУ діяли 25–35 наукових гуртків, де працювали від 600 до 700 студентів. Серед керівників студентських гуртків того часу були професори Ф. Г. Коломойцев, П. Є. Моцний та ін. Наведемо декілька прикладів значних досягнень студентів у галузі науки. Студент біологічного факультету А. А. Зюзін у 1975 р., працюючи у складі комплексної експедиції ДДУ із вивчення фауни лісів Присамар'я, виявив 10 нових для фауни СРСР видів павуків і до 20 – для фауни України. Його дослідження біоекологічного характеру одержали високу оцінку в Інституті зоології АН СРСР.

За активної участі студентів фізичного факультету М. І. Твердоступа і А. М. Полюшкіна був спроектований та виготовлений пристрій для розробки феритових кілець, який почав застосовуватися на Ворошиловградському трубному заводі й в 1975 р. експонувався у ВДНГ УРСР, ВДНГ СРСР, на Виставці досягнень радянської науки й техніки в Болгарії (м. Софія) і подібній виставці в Італії (м. Мілан).

Із 1976 р. в університеті існувало студентське товариство авіаційного моделювання, у якому працювали студенти з фізико-технічного і механіко-математичного факультетів. У 1980 р. на базі ДДУ відбулося змагання Мінвузу СРСР з авіабудування, і дніпропетровський колектив показав гарний результат.

На хімічному факультеті під керівництвом доцента кафедри політекономії М. І. Новічкової працював науковий гурток. Метою його діяльності було навчити працювати студентів із літературою, першоджерелами, правильно оформлювати наукові роботи³⁹.

У згадуваний період свій внесок у залучення студентів до активної участі в науково-дослідній роботі, у гуртках студентського на-

укового товариства (СНТ) і студентських конструкторських бюро зробила комсомольська організація. До кінця 1975 р. СНТ нараховувало 2500 членів.

Члени СНТ брали активну участь у різноманітних конкурсах студентських наукових робіт. У 1973/74 навчальному році студенти фізико-технічного факультету за наукові роботи одержали 2 дипломи всесоюзного й 1 диплом республіканського конкурсів, бронзову медаль ВДНГ, низку нагород обласного конкурсу ім. А. В. Писаржевського. У 1974 р. студенти хімічного факультету одержали 3 дипломи республіканського конкурсу. У 1975 р. студент історичного факультету В. І. Костенко за роботу «Місце Підгороднянських могильників у системі сарматських пам'яток України» був нагороджений на конкурсі молодих учених і студентів медаллю АН СРСР. У 1981 р. студент того ж факультету А. В. Андросов одержав медаль АН України за роботу «Скіфський курганний могильник біля села Башмачка Солонянського району Дніпропетровської області».

Широке залучення студентів університету до науково-дослідної роботи виявилось в їх участі у всесоюзних конкурсах із проблем суспільних наук, історії ВЛКСМ і міжнародного молодіжного руху. На III Всесоюзний конкурс, присвячений 100-річчю від дня народження В. І. Леніна, була підготовлена 141 робота, з яких на республіканський тур конкурсу направлено 32 роботи та відзначені дипломами Мінвузу УРСР і ЦК ЛКСУ 18 робіт. У IV Всесоюзному конкурсі брали участь 1700 студентів, а в V – 2300. Представлені на ці конкурси роботи одержали 48 республіканських і 5 всесоюзних дипломів⁴⁰.

Особливо успішною була участь студентів у X Всесоюзному конкурсі, присвяченому 65-й річниці Жовтневої революції й 60-річчю утворення СРСР. Ними були одержані 105 дипломів і грамот обкому комсомолу, 35 дипломів і грамот Мінвузу УРСР, ЦК ЛКСМ України й Президії товариства «Знання» УРСР⁴¹.

Кращі студенти-історики з 19 ВНЗ України взяли участь у республіканському турі Всесоюзної олімпіади, що у травні 1985 р. відбувся на базі історичного факультету ДДУ. Студенти університету зайняли в командному заліку друге місце.

Відзначалися і студенти економічного факультету. Студентка П. П. Вальтер (науковий керівник – доцент В. А. Нападайло) одержала нагороду – диплом другого ступеня на XIII Всесоюзному конкурсі студентських наукових робіт, студент О. А. Биков у 1985 р. став переможцем вузівської олімпіади «Студент і НТП», а в республіканському конкурсі посів третє місце⁴².

7.5. ІДЕЙНО-ВИХОВНА РОБОТА: ЗДОБУТКИ І ПРОРАХУНКИ

У 1960–1980-х рр. ідейно-виховна робота відіграла важливу роль в діяльності науково-педагогічних кадрів та студентів ДДУ. Головною метою її різноманітних форм було прищеплення студентській молоді наукового світогляду, громадянської відповідальності, патріотизму, високих моральних цінностей та гуманізму.

Упродовж указаних десятиліть ідейно-виховна робота ґрунтувалася на панівній на той час ідеології марксизму-ленінізму, визначалася й спрямовувалася партійним комітетом університету (секретарі – М. Ф. Носовський, Г. Д. Макаров, О. М. Кваша, Б. М. Шляхов, Є. Р. Абрамовський, Г. І. Щербаків, П. П. Падун, В. В. Іваненко). Партійна організація здійснювала ідейне керівництво й іншими громадськими організаціями в університеті: комсомольською і профспілковою організаціями, групою народного контролю, добровільною народною дружиною, ДТСААФ та ін.

У той час функціонувала система політичного навчання професорсько-викладацького складу та співробітників університету на методологічних і теоретичних семінарах, рівнем проведення яких певною мірою визначалася ефективність ідеологічного впливу. Так, у 1971/72 навчальному році в ДДУ системою політичного навчання були охоплені 1242 особи (з них 454 комуністи), діяли 26 теоретичних і 10 методологічних семінарів, 8 шкіл основ марксизму-ленінізму, 2 початкові політшколи та 2 школи основ економічних знань.

У 1975/76 навчальному році вже налічувалося 36 теоретичних і 16 методологічних семінарів, 10 шкіл основ марксизму-ленінізму, в яких навчалися 1637 чол., у тому числі 451 комуніст. Покращився якісний склад керівників шкіл і семінарів, керівників академічних груп. Утім ефективність цієї роботи нерідко була низькою через формалізм і відрив теоретичних знань від реалій життя, адже впродовж 1970-х рр. суспільство стало все більше відчувати застійні явища, які поступово наростали. Проте в межах комуністичної системи виховання молоді здійснювалися постійні пошуки нових форм і методів роботи. Певну допомогу партійній організації в ідейному вихованні студентства надавала суспільно-політична практика. Партком затвердив нове «Положення про суспільно-політичну практику», доручив комітету комсомолу справу організації системи контролю суспільних доручень, Ленінського заліку. Відповідно до Положення

про СПП був розроблений цикл лекцій «Організація та проведення масово-політичної роботи у колективі»⁴³.

На засіданнях парткому та партбюро факультетів, ректорату й вченої ради ДДУ систематично розглядалися питання формування марксистсько-ленінського світогляду студентської молоді та конкретні завдання комуністів, спрямовані на виконання рішень ХХІІ–ХХVІІІ з'їздів КПРС, постанов ЦК КПРС, присвячених 50-річчю та 60-річчю Жовтневої революції, 100-річчю та 110-річчю з дня народження В. І. Леніна тощо. Серед ухвалених рішень особливе місце належало тим, які були зорієнтовані на комплексний підхід щодо ідейно-виховної роботи, розвитку системи політнавчання, підвищення якості агітації та лекційної пропаганди.

Значна відповідальність покладалася на викладачів-суспільствознавців. За їх особистої участі протягом п'яти років було проведено 10 науково-практичних конференцій, присвячених таким проблемам, як комплексна постановка ідейно-виховної роботи зі студентами, актуальні питання критики сучасної буржуазної ідеології та ревізіонізму, загострення ідеологічної боротьби на сучасному етапі, виховання активної життєвої позиції, система суспільно-політичної практики в університеті та ін. На 75 теоретичних семінарах вивчалися різні аспекти радянського способу життя, актуальні питання теорії та політики КПРС. Заняття за системою політичної освіти проводили найбільш досвідчені кадри пропагандистів, серед яких 8 деканів і 25 завідувачів кафедр, 20 професорів.

У роки десятої п'ятирічки (1976–1980) набув подальшого розвитку інститут політінформаторів. Спеціальним рішенням партійного комітету для політичного інформування був уведений єдиний політдень. Із метою координації діяльності політінформаторів була створена університетська рада. До неї ввійшли члени парткому, керівники теоретичних семінарів, партгрупорги кафедр суспільних наук, представники комітету комсомолу.

На 17 відділеннях факультету суспільних професій студенти одержували основи знань із ведення пропагандистської, культурно-масової роботи, оволодівали навичками керівництва художньою самодіяльністю, спортивними секціями. Більш масовою стала участь студентів у Всесоюзному конкурсі студентських наукових праць із суспільних наук, історії ВЛКСМ

і міжнародного молодіжного руху. Так, якщо в 1976 р. у конкурсі брали участь 11 % студентів денного відділення, то в 1980-х рр. – 94,3 %⁴⁴. Утім із роками прагнення охопити якомога більше учасників і досягти гарних цифр усе більше призводило до формалізму та викликало неприйняття молоді.

Надзвичайно важливі завдання ідейно-політичного виховання вдавалося виконувати належним чином далеко не всім викладачам, кураторам, адміністраторам: бракувало відповідної психологічної та педагогічної підготовки, часу, відповідального ставлення до цієї ділянки роботи, іноді й вроджених рис вихователя. Внаслідок цього в ідейно-виховній сфері прорахунків було не менше, ніж здобутків.

Формально-бюрократичний підхід, який часто насаджувався «згори», особливо не сприймався в середовищі комсомольської організації, що постійно зростала і до жовтня 1975 р. нараховувала 7456 чол., 355 первинних організацій. На виборній комсомольській роботі були зайняті 2500 чол., серед активу – 111 молодих комуністів.

Комсомольська організація вважалася резервом партійної та повністю підпорядковувалася останній. Члени парткому, секретарі й члени партійних бюро, комуністи-викладачі та студенти систематично були присутні на засіданнях бюро, комсомольських зборах, вели в комсомольському середовищі активну організаційну й політичну роботу.

У центрі уваги комсомольської організації ДДУ були питання навчального процесу: глибоке оволодіння знаннями, правильна постановка самостійної роботи студентів, надання товариської допомоги слабкій у навчанні молоді. Це сприяло зростанню успішності. Найважливішим елементом у роботі комсомольців університету вважалася повсякденна турбота про глибоке засвоєння марксистсько-ленінської теорії. Комітет комсомолу та факультетські бюро АКСМУ регулярно перевіряли відвідування студентами лекцій і семінарів із суспільних наук.

І все ж слід визнати: виховні зусилля університетського колективу – від ректорату, парткому, профкому, комітету комсомолу до академічної групи включно – загалом мали позитивне значення. Ці зусилля свідчили про ті вимоги, які висував час до суспільства, молоді, нового покоління вітчизняної інтелігенції. І переважна частина студентів саме так сприймала (принаймні до 1980-х рр.) призначення, а не форми ідейно-виховної роботи.

Одним із найдієвіших факторів виховної діяльності був особистий приклад самого вихователя, його професійний рівень як викла-

дача, ерудиція, громадська робота, моральні пріоритети. Можна назвати багато імен університетських викладачів, які користувалися у своїх вихованців повагою та авторитетом, це – К. М. Слепенчук, М. І. Алхімов, О. Л. Бельгард, Л. Ф. Миронюк, М. Ф. Носовський, Є. М. Шабаліна, Ф. І. Коломойцев, О. М. Кваша, І. Ф. Ковальова, В. М. Туркін та ін.

На формування культури, ерудиції, інтелігентності кожного, хто хотів стати сучасним фахівцем, було спрямоване морально-етичне й естетичне виховання студентів. Сформована в університеті система включала насамперед курси лекцій з етики, естетики, історії мистецтв. У позаурочний час студенти цікавилися музикою, літературою («Клуб аматорів музики», «Естетичний клуб», «Філософський клуб» та ін.), брали участь у різних гуртках, у тому числі художньої самодіяльності. Успішно діяла літературна студія на філологічному факультеті. Велику популярність мали педагогічний клуб «Джерело», історичний клуб «Альма-матер», клуб аматорів мистецтва «Гармонія» та ін.

У 15 університетських і 43 факультетських колективах художньої самодіяльності було задіяно більше 1500 чол. Виступи ансамблів «Дніпряни», «Орфей», академічного хору викладачів і співробітників мали успіх не тільки в університеті, але й за його межами. Ансамбль «Дніпряни» виступав у Польщі, НДР, Великобританії, Іспанії, в Зоряному містечку космонавтів. Щорічно проводилися міжвузівські та міжфакультетські фестивалі, звіти-конкурси колективів художньої самодіяльності, фестивалі «Студентська весна» та ін.⁴⁵

Чималий досвід роботи був накопичений партійною, комсомольською та профспілковою організаціями в період підготовки й святкування 50-річчя утворення СРСР, 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Юнаки та дівчата переймалися почуттям історичної відповідальності за долю Батьківщини, соціалізму. Радянський патріотизм і соціалістичний інтернаціоналізм прищеплювалися як головні морально-ціннісні настанови особистості студента⁴⁶.

Більш активною стала участь комітету комсомолу (секретарі – Д. С. Шелест, П. П. Падун, П. Ф. Добреля, О. Г. Хмельников, В. В. Стукало, В. Г. Вікторов, В. І. Свір, О. М. Лантух, В. М. Павловський, М. О. Гунько, Є. І. Бородін, О. Л. Охредько) у справі організації дозвілля студентів, розвитку їх творчих здібностей. У численних гуртках і колективах було зайнято близько 2000 студентів, викладачів і співробітників університету. На факультетах і при гуртожитку працювали такі гуртки: «Подвиг», «Думка», «Гармонія», «Батьківщина», клуб ама-

торів мистецтв, ізостудія, фотостудія, кіно-студія. Понад 30 років працювала літературна студія «Гарт», членами якої у свій час були відомі радянські українські письменники Олесь Гончар, Павло Загребельний, дніпропетровські поети Віктор Корж, Сергій Бурлаков та ін. Величезну популярність мали фестивалі художньої самодіяльності «Студентська весна», в яких брали участь студенти всіх факультетів. У місті й області були добре відомими академічна капела викладачів, цирковий колектив, ансамбль зримої пісні «Юність», відзначений званням народного.

Спортивні секції університету об'єднували майже 1500 студентів. Усьому світу стали відомі імена вихованців ДДУ Василя Юрченка (заслуженого майстра спорту, дворазового чемпіона світу та Європи з веслування на каное), Раїси Курвякової (заслуженого майстра спорту, олімпійської чемпіонки з баскетболу) та ін. За заслуги у справі підготовки фахівців для народного господарства в 1978 р. університет був нагороджений Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР⁴⁷.

Активізації виховної діяльності сприяли постійні огляди, конкурси, змагання серед кафедр, факультетів, студентських груп. Зокрема, в середині 1960-х рр. у дусі часу проводилися змагання до дня народження В. І. Леніна, переможцями в яких стали 13 академічних груп із 150. Перелік нормативів Ленінського огляду академічних груп змушував студентів до всебічного розвитку (краєзнавство, спорт, художня творчість тощо). Переможці нагороджувалися безкоштовною путівкою до Ленінграда або Казані чи Ульяновська (за вибором студентів). Серед кращих стали студенти II курсу російського відділення філфаку (комсорг Г. Сич). Показово, що ці студенти мали не лише високий рівень успішності, але й взяли шефство над дитячим будинком № 1, де вели різноманітні секції.

Корисними були і політінформації, якщо вони проводилися неформально, оскільки цікаво організовані, вони, безумовно, розширювали громадянський кругозір студентів, викликали бажання не залишатися пасивними спостерігачами сучасних подій. На ці політгодини нерідко запрошували здібних лекторів, відомих працівників радянських і партійних органів, діячів мистецтва тощо.

У 1981–1982 рр. у всіх студентських колективах проходили тижні дружби, дні союзних республік, вахти та вечори дружби, літературні конкурси, присвячені «ленінській дружбі народів». Студентський клуб «Дружба народів» організував проведення читачьких конференцій, суспільно-політичних читань творів

Чингіза Айтматова, Едуардаса Межелайтиса, Івана Мележа й інших радянських письменників.

Святування 40-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні активізувало участь студентів у Всесоюзному поході по місцях революційної, бойової та трудової слави КПРС і радянського народу, в якому були задіяні більше 5 тис. комсомольців університету. Беручи участь у Всесоюзній пошуковій експедиції «Літопис Великої Вітчизняної», наші студенти взяли шефство над 240 інвалідами, багатьма ветеранами війни, родинами загиблих воїнів. Студенти філологічного факультету створили фонотеку із записами спогадів ветеранів війни – викладачів і співробітників університету⁴⁸.

Регулярно, особливо напередодні 23 лютого (Дня Радянської армії та Військово-морського флоту) та 9 Травня (Дня Перемоги), студентські аудиторії відвідували ветерани Великої Вітчизняної війни. Велике враження справляли на молодь розповіді Героя Радянського Союзу В. П. Юбка, учасників війни А. К. Василевського, О. В. Синякова, І. П. Луб'янова, Д. П. Пойди, В. Я. Борщевського, Д. Г. Юрка, І. О. Земляного, О. Д. Реви та багатьох інших.

Певне позитивне, в патріотичному сенсі, значення мали заходи, пов'язані з увічненням пам'яті тих солдат, хто віддав своє життя в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, зокрема покладання вінків до монумента Слави, відповідних пам'ятників та пам'ятних місць. У тих заходах брали участь як учасники бойових дій, так і представники студентських груп.

Надзвичайну популярність (у 1970-х рр.) у студентському середовищі набула «Землянка» – своєрідні вечори пам'яті, започатковані за ініціативою доцента Л. І. Бакіної на фізикотехнічному факультеті. Згодом цей захід став фактично університетським. Періодично (3–4 рази на рік) студенти-фізтехівці збиралися біля вогнища неподалік свого гуртожитку (вул. Козакова), запрошували ветеранів війни, співали разом фронтові пісні, слухали мелодії, що лунали зі справжньої гармошки, варили куліш тощо. У такій невимушеній обстановці два покоління вели щирі розмови про героїчні будні минулої війни.

У 1970-х рр. започатковуються такі цікаві форми студентського дозвілля, як Клуб веселих і кмітливих (КВК) та дискотеки. Команда КВК ДДУ, в якій брали участь студенти Я. Міносян, В. Тимошенко, Є. Чепурняк та ін., посідала перші місця на всесоюзних змаганнях у Москві. Дискотека економічного факультету «Риф» була організована однією з перших в

області та зайняла 2-ге місце в Республіканському конкурсі дискотек у 1979 р., у чому особлива заслуга студентів В. Скрипки, В. Суганяки, О. Попкова. Масовими були дні математиків, дні фізиків, на які приїжджали студенти з інших союзних республік. Популярність мали студентські вечори, які проводилися в гуртожитках, у студентському клубі (КБК), у спортивному комплексі ДДУ.

У 1960–1970-х рр. удосконалювалося трудове виховання студентів, причому успішно використовувався досвід минулих років, з'являлися нові форми роботи. Трудова діяльність включала шефську роботу на підприємствах, у колгоспах, радгоспах, школах, роботу на робсільфаці, участь у сільськогосподарських роботах і благоустрої міста. Ще на початку 1960-х рр. зародився чудовий рух студентської молоді – «третій трудовий семестр».

Студенти брали активну участь у збиранні врожаю на полях Дніпропетровської та Запорізької областей. Новою формою шефської роботи була організація трудових таборів. Одночасно студенти проводили політико-виховні й культурно-масові заходи: читали лекції, влаштовували вечори та концерти⁴⁹.

Поїздки студентів на село сприяли їх трудовому загартуванню, залученню до різних форм громадської роботи, зміцненню студентських колективів. Водночас не можна не відмітити, що вони були вимушеним кроком влади, яка, використовуючи в такий спосіб дешеvu робочу силу, могла виконувати тактичні завдання зі збирання врожаю в колгоспах і радгоспах, але тим самим консервувала екстенсивні методи господарювання, відкладаючи на невизначений час переведення сільського господарства на шлях інтенсивного розвитку. До того ж слід пам'ятати, що «третій трудовий семестр» на селі здебільшого проходив за рахунок першого навчального семестру, який щорічно для більшості студентів розпочинався лише на початку, а то й у середині жовтня. Не підлягає сумніву, що це негативно впливало на якість підготовки спеціалістів із вищою освітою впродовж багатьох років.

«Третій трудовий семестр» студентів ДДУ проходив не тільки на Придніпров'ї, а й у віддалених регіонах Казахстану і Росії. Так, у 1964 р. на ціліні працювали два комсомольських загони університету у складі 120 чол. Причому це вже були спеціалізовані будівельні загони. У червні 1968 р. у Казахстан і Тюмень вирушили три будівельних загони чисельністю 180 чол. Там, наприклад, знаходився мехматівський будівельний студентський загін «Юність». «Бійці» загону під керівництвом студента Валерія Сванідзе в радгоспі «Бюйректаль» (Казахстан)

у 1967–1968 рр. зводили різноманітні будівлі, регулярно виступали з номерами художньої самодіяльності (брати участь повинен був кожен «боєць» загону) перед місцевим населенням.

У 1975 р. у студентських будівельних загонах (СБЗ) працювали понад 500 чол., які виконали обсяг робіт більше ніж на 1 млн крб. Роботи велися на будівництвах Кустанайської й Тюменської областей, у колгоспах і радгоспах Дніпропетровської області. Особливо відзначалися загони, що працювали на будівництві комплексу університету⁵⁰.

Цей рух студентських будівельних загонів мав надзвичайно велике виховне значення, тим більше, що він ґрунтувався на принципах добровільності. Усього в 1968/69 навчальному році більше 900 студентів працювали на ціліні й у Сибіру, понад 400 – на будівництвах області, 500 – на ремонті гуртожитків і навчальних корпусів університету. Щомісяця на будівництві університетського комплексу трудилося близько 200 юнаків і дівчат.

Набула поширення робота на робсільфаці, в юнацькій математичній школі, у піонерських таборах і на дитячих майданчиках при житлоуправліннях. Щорічно сотні студентів працювали вожатими в піонерських таборах. У години дозвілля вони проводили тематичні вечори, концерти, зустрічі з ветеранами революції, війни та праці, студентські «Вогники», зустрічі команд КВК.

Особливий успіх мав музичний лекторій, якому в 1968 р. виповнилося вже 20 років. Робота колективів художньої самодіяльності концентрувалася в клубі університету. Крім факультетських колективів у ньому працював ряд загальноуніверситетських гуртків, духовий та естрадний оркестри, хор, ансамбль «Юність», театр читця, танцювальний колектив, вокальна студія, ансамбль гітаристів, бандуристів. Вони брали активну участь у різних оглядах-конкурсах, посідали призові місця.

Велику роль в організації виховання та дозвілля студентів, підготовці їх до праці й оборони, у зміцненні здоров'я юнаків і дівчат відігравали фізкультура та спорт. Успішно працювали спортивний клуб, численні секції. Відповідно до нової програми фізичного виховання студентів завдання спортивного вдосконалення виконувалися в секціях легкої атлетики, спортивної та художньої гімнастики, плавання, баскетболу, волейболу, фехтування, класичної боротьби, веслування, велосипедного спорту. З туризму, альпінізму, скелелазіння, хокею, шахів та інших видів спорту заняття проводилися на громадських засадах під керівництвом інструкторів із провідних спортсменів – студентів і співробітників університету. Рік у рік

зростали фізичне загартування та спортивна майстерність студентів і викладачів університету. Тільки за 1966–1967 рр. були підготовлені 10 майстрів і 18 кандидатів у майстри спорту та 2524 спортсмени-розрядники.

У ювілейних змаганнях, проведених у 1967 р. обласною радою СДСТ «Буревісник», студенти-спортсмени університету стали чемпіонами в командних першостях із легкої атлетики, плавання, спортивної та художньої гімнастики. Багато вихованців університету (В. Руденко, Т. Новикова, Л. Гаєвська та ін.) стали відомими в Україні й у Радянському Союзі спортсменами⁵¹. Але знову повернемося до ідейно-виховної ділянки роботи, де поступово, навіть за умов хрущовської «відлиги» почали наростати негативні тенденції. Прихід у 1964 р. нового керівництва в партії та державі на чолі з Л. І. Брежневим сприяв посиленню ролі суспільних дисциплін у вищій школі. Вже у 1965–1966 рр. були переглянуті навчальні програми в усьому суспільствознавчому навчальному блоці, який передбачав розширення вивчення першоджерел, збільшення кількості годин на такі дисципліни, як «Історія КПРС», «Марксистсько-ленінська філософія», «Політична економія та науковий комунізм»⁵². Проте за умов монопартійності суспільні науки стали насамперед важливим інструментом задоволення владних потреб правлячої КПРС. Не випадково з кожним роком зменшувалася кількість творчих дискусій (навіть у межах офіційної ідеології!), а дійсно творчий підхід усе частіше підмінявся догматизмом і формалізмом, що наочно проявлялося в адміністративно-командних методах керівництва такою чутливою духовною сферою. Ідейно-виховна робота такого натиску не витримувала і крок за кроком переміщалася з реального суспільного життя до звітної документації.

Дилетантство та некомпетентність у виховній діяльності призводили до зворотного (стосовно передбаченої мети) результату: зростала зневіра у владній пропагандистській машині, засадах суспільно-політичного життя, а згодом і в самих соціалістичних ідеалах. Моральне, духовне, ідейне здоров'я суспільства, головним чином молодого покоління, зазнавало серйозних розладів. Так, жорстко запроваджені «єдині дні політичного інформування трудящих» повинні були перетворитися не лише на справді інформаційні заходи, але й на колективне схвалення всіх рішень партії, уряду, місцевих компартійних і радянських органів. Радянський суспільний лад поступово давав тріщину, до якої призводило також складне економічне становище країни, що час від часу погіршувалося.

Утім офіційна влада постійно декларувала та демонструвала «монолітну єдність» радянського народу навколо КПРС. При цьому вияви дисидентського інакодумства хоч і притлумлено, все ж таки спостерігались у студентському середовищі ДДУ. Деякі студенти, попри масовану ідеологічну обробку, не сприймали офіційну інтерпретацію минулого та сучасності.

Тоді ж окремі носії дисидентських ідей стали об'єднуватися в невеликі опозиційні гуртки. Так, Управління КДБ при Раді Міністрів УРСР 18 вересня та 20 листопада 1965 р., 2 лютого 1966 р. інформувало першого секретаря Дніпропетровського обкому КПУ О. Ф. Ватченка про те, що група осіб «розповсюджувала ідеологічно шкідливі документи націоналістичного характеру».

До складу цього осередку інакодумства, що об'єднував лише п'ять однодумців, входили, зокрема, студенти Дніпропетровського державного університету Олександр Сергійович Завгородній та Іван Григорович Сокульський. У травні 1966 р. майже 26-річний студент історико-філологічного факультету І. Г. Сокульський був виключений із комсомолу та ДДУ за «негідну поведінку», що полягала в написанні «пасквільних віршів про Україну». Насправді занепокоєння влади викликало те, що Іван Сокульський говорив і писав вірші тільки українською мовою, і, за агентурними даними, зберігав у себе книгу західного дослідника І. Кошелевця «Панорама найновішої літератури в УРСР»⁵³.

Після відчислення із ДДУ І. Г. Сокульський працював у районних багатотиражних газетах. Так, навесні 1968 р. він влаштувався на посаду літературного співробітника багатотиражки Придніпровської ГРЕС. Невдовзі колишній студент ДДУ встановив зв'язок із колишніми студентами Київського державного університету Б. І. Уніятю та М. Т. Скориком, виключеними «за націоналістичну діяльність», і взяв участь в організації «Клубу творчої молоді». 13 квітня 1968 р. у Палаці культури м. Придніпровська відбувся вечір поезії, на якому виступили І. Сокульський, О. Завгородній, М. Скорик, Т. Скорик, члени літературної студії ДДУ.

Наступного дня, після проведеного вечора поезії, група його учасників виїхала на могилу київського князя Святослава в с. Нікольське Солонянського району Дніпропетровської області, де, зокрема, читався нелегальний документ на адресу письменника М. С. Тихонова із закидами стосовно «нібито шовіністичних поглядів його і газети «Комсомольская правда», обговорювалося питання «про русифікацію», а також позитивно оцінювався роман Олеся Гончара «Собор». Після цього І. Г. Со-

кульський був «повторно профілактований» співробітниками обласного управління КДБ. У результаті він звільнився з роботи в багатотиражці та влаштувався вихователем у гуртожитку «Дніпросантехмонтаж»⁵⁴.

Про те, що навесні 1968 р. ідеї інакодумства «вitalи в повітрі», свідчить і випадок у гуртожитку № 2 ДДУ, де проживали студенти історико-філологічного факультету. Якимось у ньому вивісили стінгазету, в якій помістили статтю члена редколегії, студента російського відділення Сергія Василенка «Один день Івана Денисова», яка за назвою дуже нагадувала відомий твір російського письменника О. І. Солженіцина «Один день из жизни Ивана Денисовича». Газета висіла вже кілька днів і була прочитана багатьма студентами, які, можливо, ніяких «ідейно шкідливих аналогій» в ній і не помітили. Втім секретар партійного бюро факультету, який навідався до гуртожитку і, побачивши стінну пресу, відразу ж розпорядився: «Негайно зняти газету!». Цікаво, що його роз'яснення ідеологічної шкідливості твору О. І. Солженіцина і натяку на нього у стінгазеті, зроблені голові студентської ради гуртожитку, мали зворотню реакцію і тільки привернули увагу до цього твору⁵⁵.

Детонатором виявив вільнодумства серед студентів і випускників університету, які з часом переростали в інакодумство, стало цькування роману «Собор» та його автора – відомого письменника та випускника ДДУ 1946 р. – Олесь Гончара, що розпочалося в компартійних колах тієї ж весни 1968 р. Розв'язана компанія проти Гончарівського роману збіглася з 50-річним ювілеєм талановитого письменника, автора серії романів: «Прапороносці», «Таврія», «Перекоп», «Людина і зброя», «Тронка» – прози, влучно названої визначним поетом Миколою Бажаном «словом, напоєним світлом»⁵⁶. Проте вихід у світ роману «Собор», негативно оціненого першим секретарем Дніпропетровського обкому КПУ, зробив, на думку місцевих компартійних чиновників, поїздки на Гончарівський ювілей «не бажаною». Із таким підходом зіткнувся на початку квітня 1968 р. український поет Віктор Федорович Корж. Цей випускник Дніпропетровського державного університету 1962 р., на той час автор збірок «Барвій» (1966), «Закон пензля» (1967), працював інструктором культурно-масового відділу облпрофспілки та відповідав за організацію роботи серед молодих літераторів, самодіяльних художників і композиторів.

Отримавши особисте запрошення на ювілей від О. Т. Гончара, В. Ф. Корж даремно намагався добитися офіційного дозволу на по-

їздки в Київ – його під різними приводами не випускали із Дніпропетровської області. Поет не злякався наслідків невиконання негласної заборони. «Я знаю, що мені загрожує казенний дім, – із викликом говорив він своїй безпосередній начальниці, – але я нічого не боюсь і поїду в Київ». І це були не тільки слова – свій намір поет здійснив, що майже відразу стало відомо співробітникам КДБ⁵⁷.

Дещо пізніше анонімний інформатор повідомляв першому секретарю Дніпропетровського обкому КПУ: «Ювілей Гончара перетворився на антирадянську акцію, він став неприхованим, безпрецедентним випадком проти пленуму ЦК КПУ, на якому йшлося про серйозні ідейні хиби «Собору». На цьому зібранні патріотично налаштованої української інтелігенції був і дніпропетровський поет В. Ф. Корж...». Лише в часи «перебудови» він зміг влаштуватися на роботу в рідний університет, де з 1988 р. працював спочатку викладачем, а згодом і завідувачем кафедри української літератури⁵⁸.

Після ювілею О. Т. Гончара кампанія цькування «Собору» набрала нових обертів. У ході її пропагандистської «розкрутки» компартійна влада не цуралася втягувати в неї і студентство. Так, одного дня у «кращих традиціях» тієї доби із деканату історико-філологічного факультету (а поруч була й кімната партбюро) надійшла вказівка, певно, пущена «згори», зібрати підписи студентів під відкритим листом до Олесь Гончара, спрямованим проти «Собору», для термінової публікації в обласній газеті «Прапор юності». Однак студенти-філологи відмовилися підписувати невідомо ким складений лист. Так само вчинили і студенти-історики 2-го і 3-го курсів. Організаторам збирання підписів вдалося умовити лише 7–8 «підписантів» із 1-го курсу. Характерно, що випадок із відкритим листом тільки посилив інтерес студентів до роману письменника, який вже був опублікований у часописі «Вітчизна»⁵⁹.

20 травня 1968 р. серед деяких студентів-істориків ДДУ спонтанно виникла ідея проведення літературного диспуту стосовно роману Олесь Гончара «Собор». Незабаром на інформаційній дошці без відома викладачів і громадських організацій факультету з'явилося оголошення, де зазначалася дата майбутнього обговорення твору – 22 травня⁶⁰.

Звичайно, можна припустити випадковий збіг хронології, але загальновідомо, що 22 травня (за новим стилем) 1861 р. на Чернечій горі в Каневі за участю студентів-народолюбців і місцевих селян відбулося перепоховання геніального українського поета Т. Г. Шевченка, яке викликало справжній переляк тодішньої

царської влади⁶¹. Але, напевно, ще більшої інтриги додавало те, що 22 травня 1967 р. біля пам'ятника Кобзарю, напроти головного корпусу Київського державного університету, вшанувати пам'ять великого сина української нації зібралось більше тисячі осіб. Тоді ж міліція розпочала розгін несанкціонованого мітингу. У відповідь на арешт чотирьох учасників зібрання мітингувальники організували демонстрацію до будинку ЦК КПУ і не розходилися до звільнення заарештованих⁶².

Не відреагувати на оголошення про диспут керівництво факультету не могло. У ході бесіди зі студентами тодішнього декана факультету професора Ф. С. Павлова з'ясувалося, що серед майбутніх істориків є такі, які висловлюють невдоволення з того приводу, «що в нас не дозволяють вільно висловлювати свою думку». За цих обставин досвідчений керівник і педагог дав дозвіл на проведення диспуту, але не в масштабах усього факультету, а лише в межах окремого курсу. Наступного дня студенти заручилися підтримкою й секретаря партбюро доцента Ф. М. Білецького. Але керівництво університету, враховуючи загальну ситуацію навколо «Собору», вирішило диспут не проводити, хоча у випадку, якщо студенти будуть наполягати, не виключалося його перенесення та ретельна підготовка до нього на початку червня, звісно, за попередньою згодою обкому КПУ.

Тим часом влада робила все, щоб не допустити небажаного розгортання подій в університеті. Вже 22 травня 1968 р. студенти-другокурсники історичного відділення Юрій Мицик і Віктор Лаврищев (автори оголошення про диспут) були «взяті на перевірку» співробітниками КДБ. Того ж дня Управління КДБ при Раді Міністрів УРСР по Дніпропетровській області інформувало першого секретаря Дніпропетровського обкому КПУ стосовно спроби обговорення роману Олеся Гончара «Собор» на історико-філологічному факультеті ДДУ. Наслідком цього стали вказівки та розпорядження з обкому щодо «термінового втручання» та «вжиття заходів із посилення політико-виховної роботи на факультеті»⁶³. У результаті літературний диспут так і не відбувся. Але все ж таки є підстави вважати, що події навколо роману «Собор», які дивовижно збіглися з атмосферою «празької весни», не пройшли безслідно для деяких його учасників⁶⁴.

Цькування роману О. Т. Гончара «Собор» стало приводом до написання «Листа творчої молоді м. Дніпропетровська», який вийшов з-під пера Івана Сокульського за участю журналістів Володимира Заремби та Михайла Скорика в червні 1968 р. Протягом серпня –

грудня того ж року цей документ, адресований голові Ради Міністрів УРСР В. В. Щербицькому, секретареві ЦК КПУ Ф. Д. Овчаренку та секретареві Спілки письменників України Д. В. Павличку, за допомогою мешканців Дніпропетровська Миколи Кульчинського, Віктора Савченка та Олександра Кузьменка був розісланий у різні організації та установи Дніпропетровська та Києва, а незабаром потрапив за кордон і побачив світ на шпальтах журналу «Сучасність»⁶⁵.

Автори «Листа творчої молоді м. Дніпропетровська» піддали безстрашній і жорсткій критиці антигончарівську кампанію, назвавши її «настільки безпардонною та безпринципною, що перед нею бліднуть найдикіші витівки відомих усьому світові китайських хунвейбінів»⁶⁶. На підтвердження цього автори документа навели численні приклади відвертих переслідувань із боку компартійної влади всіх тих, хто намірився мати свою думку (відмінну від офіційної) щодо роману «Собор». Для таких людей це вільнодумство закінчувалося виключенням із партії, комсомолу, суворими доганами, звільненням із роботи тощо. Серед іншого автори листа згадали і факти з діяльності Дніпропетровського державного університету, зокрема заборону обкомом КП України вшанування 50-річчя письменника на історико-філологічному факультеті та заборону обговорення роману «Собор», яке збиралися провести студенти-історики⁶⁷.

Показавши репресивні методи влади стосовно «цілої фаланги української творчої молоді», Іван Сокульський та його співавтори розкрили величезний розрив між словом і ділом у політиці та повсякденній практиці КПУ, виявом чого були факти безкарного перебування в лавах партії справжніх злочинців: убивць, крадіїв державних коштів, моральних покидьків. На сторінках «Листа творчої молоді м. Дніпропетровська» актуалізувалися питання стану рідної української мови, ставлення влади до української історії та культури в Дніпропетровську, розвінчувався міф про «націоналістичну небезпеку», який поширювався «свідомими й несвідомими «друзями» українського народу»⁶⁸.

«Ми, творча молодь Дніпропетровська, – йшлося у відкритому листі, – вимагаємо притягти до відповідальності їх і всіх тих, хто вчиняє брутальні україножерські кампанії – відьомські пабаші на терені української культури, хто переслідує чесних, відданих народові людей тільки за те, що вони хочуть бути самими собою і ніким іншим, що вони хочуть виховувати своїх дітей в українських дитячих садках, школах, технікумах і вузах. Вважаємо,

що такі кампанії в кінцевому рахунку досягають одного – сіють ворожнечу між двома великими братніми народами»⁶⁹.

Безсумнівно, «Лист творчої молоді м. Дніпропетровська» став прямим викликом комуністичній системі того часу. Автори цього документа були людьми великої громадянської мужності, національної гідності та справжніми патріотами України, які не побоюлися наслідків із боку неосталіністського режиму.

Компартійна влада прийняла виклик дисидентів. У червні 1969 р. органами КДБ були заарештовані І. Сокульський, М. Кульчинський та В. Савченко. На судовому процесі, який відбувся в січні 1970 р., обвинуваченим інкримінували антирадянську діяльність, зокрема підготовку та розповсюдження «Листа творчої молоді м. Дніпропетровська», а також читання таких «кримінальних» творів, як «Український народ в его прошлом и настоящем» М. Грушевського, «Інтернаціоналізм чи русифікація» І. Дзюби, «Репортаж із заповідника ім. Берії» В. Мороза. У результаті І. Сокульський був засуджений до 4,5 років таборів, М. Кульчинський – до 2,5 років ув'язнення та В. Савченко – до 2 років умовно з трирічним випробним терміном⁷⁰.

Ув'язнення не зламало Івана Сокульського. Після звільнення він продовжив громадську діяльність, вступив до Української Гельсінської групи, неодноразово ставав на захист в'язнів совісті, виступав проти незаконних репресій стосовно дисидентів. У березні 1980 р. український правозахисник знову був підданий обшукам КДБ, під час яких у нього вилучили вірші, щоденники, особисті нотатки, друкарську машинку. Внаслідок цього у квітні того ж року була порушена кримінальна справа та розпочалося дев'ятимісячне слідство, яке призвело до судового процесу в січні 1981 р. Покарання виявилось надзвичайно жорстоким – 10 років позбавлення волі та 5 років обмеження прав. Довгоочікувана воля прийшла лише в 1988 р. Але 13 років в'язниць і таборів, 73 доби карцеру підірвали здоров'я Івана Григоровича Сокульського, який відійшов у вічність 22 квітня 1992 р.⁷¹

Наведене свідчить, що навіть у важкі в ідеологічному відношенні часи постсталінського компартійного режиму окремі студенти та випускники ДДУ піддавали критичному аналізу теорію та практику правлячої партії, долучалися до дисидентського правозахисного руху.

Політичні події горбачовської «перебудови» 1985–1991 рр. у СРСР зумовили певні зміни в організації засад громадсько-політичного життя колективу університету. У колах наукової інтелігенції процес осмислення подій відбувався

швидше, ніж у виробничих колективах. Тому втрата впливу партійного та комсомольського комітетів у ДДУ була логічним наслідком перебудовних політичних реформ. Почався процес виходу викладачів, наукових співробітників, студентів із лав КПРС та ВЛКСМ. Частина комуністів виявила симпатію до демократичної платформи в КПРС. Розгорнулася кампанія щодо деполітизації закладів освіти. Політичного забарвлення набрало, зокрема, обговорення нового законодавства УРСР про освіту. Водночас розрив із комуністичною партійністю низки представників ДДУ супроводжувався вступом інших (а то й тих самих, які позбулися квитка члена КПРС) в інші партії.

Певну підтримку одержав серед представників університету Народний рух України за перебудову. Вибори до Верховної Ради УРСР та місцевих рад у березні 1990 р. надали новий досвід конкурентних виборів, чим скористалися не тільки викладачі, а й студенти університету. Уже не потрібно було висувати єдину погоджену з владою кандидатуру. Популярність кандидату забезпечувала ще й незалежність від керівництва. Низка представників ДДУ стали депутатами Дніпропетровської обласної ради народних депутатів. Керівництву університету, як і інших установ та організацій, довелося звикати до того, що в кожного члена колективу є власна політична позиція, і це його особиста справа та громадянське право, гарантоване Конституцією СРСР.

У ті часи відчувався потяг ряду університетських викладачів до так званих неформальних громадських організацій, наприклад Товариства української мови, «Меморіалу», екологічних, професійних об'єднань. Молоді викладачі історичного факультету створили Дніпропетровську обласну асоціацію молодих істориків. Не відставали від них і студенти. Майдан перед першим корпусом ДДУ по проспекту ім. Гагаріна, де проходили на початку 1980-х рр. мітинги протесту проти розміщення «крилатих» ракет США в Європі та інші подібні заходи, став місцем проведення студентських акцій, ініційованих політиками, із гаслами виведення парткомів і комітетів комсомолу з ВНЗ, націоналізації майна КПРС та ВЛКСМ, виходу України зі складу СРСР, ліквідації викладання марксизму-ленінізму. Тоді ж були створені осередки Української Студентської Спілки (УСС). На установчому з'їзді УСС (Київ) у грудні 1989 р. була делегація Дніпропетровська в складі 15 осіб, 6 з яких представляли Дніпропетровський державний університет. У той час, коли одна частина молодіжного активу брала участь у Всесоюзному студентському

форумі (листопад 1989 р.), XXVI з'їзді комсомолу України (червень 1991 р.), Всеукраїнській студентській конференції (травень 1991 р.), інша – активно підтримувала голодування студентів на площі Жовтневої революції в Києві (жовтень 1990 р.).

Політичний плюралізм поступово входив у життя, вимагаючи поваги до поглядів опонентів, які працювали на одній кафедрі, навчалися в одній групі. І це випробування було пройдене.

Невдовзі відбулася розв'язка – 24 серпня 1991 р. була проголошена незалежність України, а 1 грудня 1991 р. це рішення знайшло підтримку на референдумі та виборах Президента України. Закінчився не тільки певний період історії ДДУ, а й ціла історична епоха в житті країни.

Отже, із середини 1960-х рр. і до 1991 р. Дніпропетровський державний університет зумів суттєво зміцнити свої позиції серед провідних наукових і освітніх установ СРСР. Зміни, що відбулися за чверть століття, були значними, оскільки мало місце зростання як у кількісному, так і в якісному відношеннях. Розвиток навчального закладу здійснювався на фоні загальних суспільно-політичних і соціально-економічних процесів, що проходили в країні. Безпосередні впливи хрущовської «відлиги», спроби економічних реформ, які незабаром змінилися посиленням адміністративно-командних методів управління, уповільнення темпів розвитку й усе більш наростаючі кризові тенденції соціально-економічних і суспільно-політичних відносин – усе це, звичайно, не могло не відбитися на вищій освіті та стані справ у Дніпропетровському університеті. Вносили серйозні корективи до його структури та напрямів діяльності численні

партійно-урядові рішення стосовно вищої школи, прийняті більше ніж за чверть століття. Життя підтверджувало правильність одних і непотрібність, а то й шкідливість інших.

Поступово змінювалися пріоритети, проте головна лінія розвитку ДДУ виявилась у зростанні його як вищого навчального закладу та наукового центру країни. Незважаючи на скороминуще значення багатьох кампаній, в університеті випраджувались інновації вітчизняної, а нерідко й світової освіти. Створювалися нові факультети, кафедри й лабораторії, виникали перспективні спеціалізації, наукові школи та напрями. Головними ж підсумками всієї праці ставали підготовлені для народного господарства кваліфіковані кадри, упровадження в практику результатів прикладних і фундаментальних наукових досліджень.

Від середини 1960-х і до початку 1990-х рр. колектив університету приділяв головну увагу відкриттю нових спеціальностей і спеціалізацій, що диктувалося потребами народного господарства, освіти та культури, удосконалення методів навчання й організації навчального процесу, підвищенню якості підготовки спеціалістів, створенню умов для розширення підготовки докторів наук. У галузі наукових досліджень пріоритетне значення надавалося становленню фундаментальних, комплексних напрямів, усуненню дрібних тем і зміцненню зв'язків науки з виробництвом. Однак застійні тенденції, а також безсистемність реформ періоду горбачовської «перебудови» не дозволили завершити багато корисних починань. Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. виникла загроза втрати багатьох надбань. За цих умов колектив університету виявився здатним зберегти відданість альма-матер, знайти сили для подальшої творчої роботи.

Розділ 8

**У ПОШУКАХ ОПТИМАЛЬНОЇ
МОДЕЛІ РОЗВИТКУ
В УМОВАХ ПОСТРАДЯНСЬКИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ (1991–1998)**

8.1. КАДРОВІ ТА СТРУКТУРНІ ЗМІНИ

Колектив Дніпропетровського державного університету зустрів 1 вересня 1991 р. у принципово нових соціально-політичних умовах державної незалежності. Акт проголошення незалежності України, ухвалений Верховною Радою 24 серпня 1991 р., незабаром підтвердив Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р. Розпочався складний процес становлення власної державності з усіма її атрибутами в економіці, політиці, соціальних відносинах, культурі, освіті.

Один із провідних навчально-виховних і науково-дослідних закладів колишнього СРСР – Дніпропетровський університет – вступив у період нелегких системних трансформацій, що полягали передусім у розробці нової концепції підготовки висококваліфікованих кадрів для України як самостійної держави із власними особливостями та пріоритетами суспільного розвитку. Потребували перегляду й кардинальних змін найважливіші напрями діяльності університету: номенклатура спеціальностей, навчальні плани й програми практично з усіх дисциплін, принципи й технологія організації навчально-виховного процесу, тематика наукових досліджень тощо.

Проблеми ускладнювалися тим, що на той час ще не були розроблені відповідні нормативні документи республіканського міністерства, а відтак доводилося змінювати те, що входило до компетенції ВНЗ. Тому перший навчальний рік в умовах незалежності України ДДУ в основному опрацьовував програму дій на майбутнє й вирішував низку невідкладних питань організаційного та соціально-економічного характеру.

Для Дніпропетровського державного університету як колишнього базового ВНЗ СРСР

нові умови означали в першу чергу зміну пріоритетів у підготовці фахівців. Якщо в попередні десятиліття перелік спеціальностей і спеціалізацій формувався із урахуванням потреб народного господарства й культури всього СРСР, то з кінця 1991 р. постало питання про те, скільки та яких саме кадрів необхідно власне самій Україні. Такий підхід вимагав переорієнтації роботи всіх факультетів – як інженерно-технічних і природничих, так і гуманітарних. Справа в тому, що багато десятиліть постійними і масовими замовниками випускників інженерно-технічних факультетів (фізико-технічного, радіофізичного та ін.) були підприємства та конструкторські бюро військово-промислового комплексу СРСР. Із початку 1990-х рр. подібні фахівці в такій кількості стали не потрібні.

Натомість Україна невдовзі почала відчувати нестачу кадрів, необхідних для функціонування ринкової економіки, сучасної фінансової системи, демократичних інститутів, нових галузей народного господарства (економістів, комп'ютерників, програмістів, юристів, соціологів, політологів, фахівців у галузі фінансів і банківської справи та ін.).

Суттєвого оновлення зазнав і гуманітарний комплекс ДДУ. Становлення національної державності, процес відродження національної духовної культури нагально вимагали збільшення підготовки викладачів української історії, мови, культури тощо. Гуманітарна освіта мала виконувати надзвичайно важливі соціально-культурні функції, плідно впливаючи на процеси державотворення, реформаторського поступу, формування українського народу як політичної нації. Освітяни-гуманітарії покликані були сприяти гармонійному розви-

тку молодій людині, допомогти їй самореалізуватися, самоутвердитися в житті, розкрити свої здібності й таланти, спрямувати їх на користь народу.

Правовою основою реформ у національній вищій школі стали закон України «Про освіту», державна програма «Освіта (Україна ХХІ століття)», «Основні напрямки реформування вищої освіти в Україні» та інші урядові документи¹. Їх поява надала реформаторським зусиллям університетського колективу певної чіткості і в меті, і в засобах її досягнення.

На 1 вересня 1991 р. у структурі ДДУ нараховувалося 13 факультетів (фізико-технічний, радіофізичний, фізичний, механіко-математичний, хімічний, економічний, прикладної математики, геолого-географічний, філологічний, історичний, педагогічний, біологічний, факультет підвищення кваліфікації), підготовче відділення, науково-дослідні інститути геології та біології, 38 науково-дослідних лабораторій (у тому числі 7, створених спільно з науково-дослідними інститутами Академії наук України), Ботанічний сад.

У складі 82 кафедр працювали 92 доктори наук, професори, 617 кандидатів наук, доцентів, що складало 3/4 викладацького корпусу (з 963). У 1997 р. загальна кількість викладачів університету склала 1328 осіб². Такі кількісні та якісні показники забезпечували ДДУ передові позиції серед ВНЗ України.

Керівництво ректорату, деканатів, кафедр стимулювало постійне підвищення кваліфікації професорсько-викладацького корпусу університету, підготовку нових докторів наук. Почала діяти докторантура з ряду спеціальностей, і на 1 вересня 1996 р. у ДДУ нараховувалося 28 докторантів, а 8 учених її закінчили. Збільшувалася кількість спеціалізованих учених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій (із 11 до 18), зростала кількість спеціальностей у них (із 20 до 42).

Безпосередньо ДДУ проводив підготовку докторантів із 16 спеціальностей (дані на 1.09.1996 р.). Ректорат надавав допомогу докторантам у виданні монографій, їх участі у виконанні держбюджетних науково-дослідних робіт, зменшенні навчального навантаження. Це мало позитивні наслідки, оскільки щороку захищалися 7–18 докторських дисертацій. Найбільша кількість захистів відбулася в 1992 р. – 18, а в подальшому спостерігалася їх зменшення: 1993 р. – 12, 1994 р. – 9, 1995 р. – 8, 1996 р. – 7.

Негативна динаміка захисту докторських дисертацій пояснювалася, крім інших причин, помітним погіршенням фінансування вищої школи та матеріального становища викла-

дачів у ті непрості роки становлення незалежної України, що характеризувалися глибокою і системною кризою всіх сфер життя суспільства. Позначалися на процесі підготовки докторів наук (та й кандидатів) неодноразові зміни вимог до дисертацій з боку Вищої атестаційної комісії України. Та, незважаючи на наявні труднощі, кількість докторів наук і професорів у ДДУ з вересня 1991 р. до вересня 1996 р. зростала до 132 чол., а їх частка серед викладачів становила 12,6 % (попередній показник – 9,3 %).

Успішно захистили докторські дисертації за цей період понад 50 співробітників університету: І. М. Барг, В. Є. Білозьоров, Н. Є. Бойцун, В. О. Габринєць, О. Г. Гоман, М. Д. Волнянський, Є. О. Джур, В. Г. Дейнеко, Л. М. Деркач, С. І. Жук, С. Є. Зірка, О. М. Капулкін, О. А. Кириченко, В. Д. Демченко, В. В. Клименко, І. І. Колесник, С. М. Корогод, О. О. Кочубей, С. І. Краснікова, В. В. Лобода, А. С. Макарова, К. А. Марков, А. Ф. Миронюк, Л. П. Мицик, В. М. Моїсєєнко, В. О. Панфілов, А. М. Пасічник, Т. Н. Пахсарьян, С. О. Пічугов, В. В. Підгаєцький, Т. М. Потничева, О. П. Приставка, Т. С. Пристайко, О. А. Приходько, М. А. Прялін, В. С. Савчук, А. І. Скуратовська, С. О. Смирнов, Є. Д. Солдатова, В. І. Судаков, О. С. Токовенко, О. Ф. Тонкошкур, Р. С. Тутік, Л. Є. Уколова, С. О. Фльорова, С. П. Фомін, В. С. Хандецький, В. К. Хрущ, Ю. А. Черняков, Ф. О. Чмиленко, Н. І. Штеменко, О. І. Щетинін.

На початку 1997/98 навчального року в ДДУ працювали 2 дійсних члени Національної академії наук України (В. І. Моссаковський, В. Ф. Прісняков), 1 член-кореспондент НАНУ (А. П. Травлєєв), 18 академіків та 8 членів-кореспондентів галузевих академій, 15 заслужених діячів науки й техніки, освіти, культури України.

Учені Дніпропетровського університету протягом 1990-х рр. здобули й міжнародне визнання: членами-кореспондентами Нью-Йоркської академії наук стали професори В. Ф. Бабенко, О. М. Вінниченко, О. М. Марюта; дійсним членом Міжнародної академії біоенергетичних технологій – Ф. П. Санін, членом-кореспондентом Санкт-Петербурзької академії гуманітарних наук – В. Г. Гордяненко, Міжнародної академії астронавтики – М. М. Бєляєв і В. Ф. Прісняков.

Важливою формою підготовки науково-педагогічних кадрів залишалася аспірантура, у якій навчалися обдаровані випускники університету та інших ВНЗ із різних регіонів України. Аспірантура ДДУ мала багаті традиції, спиралася на відомі наукові школи й ефективно працювала. Прийом аспірантів у

1991–1996 рр. зріс більше ніж удвічі (з 71 до 164), а загальна кількість аспірантів досягла 445 чол. (вересень 1996 р.). Щоправда, наступного року відбулося зменшення їх кількості до 3993. У докторантурі в цей час перебувало 30 викладачів.

Скорочення бюджетного фінансування та загальні фінансові негаразди в країні призвели в середині 1990-х рр. і до зменшення штатної кількості професорсько-викладацького складу. Якщо на початку 1996/97 навчального року на кафедрах університету працювали понад 1040 викладачів, то на кінець року – 936. Загалом економічну кризу, що охопила Україну на початку 1990-х рр., сповна відчула й вітчизняна вища школа. Суттєво зменшені бюджетні асигнування не дозволяли підтримувати на належному рівні матеріально-технічну базу, почалися затримки із виплатою заробітної плати й стипендій. Розміри окладів викладачів майже виключали можливість купувати новітню літературу, їздити у відрядження, на наукові конференції. Знижувалася престижність педагогічної праці, що було зумовлене передусім низькою заробітною платою, а це призвело до переходу викладачів, особливо здібної молоді, в інші сфери діяльності, від'їзду за кордон.

На порядок денний вузівського життя як ніколи гостро було поставлене питання пошуку нових, так званих альтернативних джерел фінансування: організація платних освітніх послуг, здавання в оренду приміщень, майна та обладнання, розвиток різноманітних форм господарської діяльності, іноді зовсім не властивих для ВНЗ. У той же час розгорнулося доволі гостре конкурентне суперництво між різними вищими навчальними закладами Дніпропетровська за лідерство в тій чи іншій сфері за джерела позадержавного фінансування.

Провідна роль Дніпропетровського університету в регіоні за радянських часів визначалася його базовим статусом: у ньому велася підготовка фахівців із найбільш перспективних спеціальностей, зосереджувалися найкваліфікованіші викладацькі кадри із цих освітніх напрямів. Тепер же багато технічних або галузевих інститутів відкривали, практично не маючи відповідної навчально-наукової та кадрової бази, традиційно університетські спеціальності, освітні центри, факультети гуманітарного профілю, відшукуючи спонсорів, міжнародні фонди й програми.

Дніпропетровський університет протягом непростого перехідного періоду в 90-х рр. ХХ ст. зумів посісти своє місце в процесі становлення демократичного суспільства з ринковою економікою, а головне – зберегти статус університету як класичного ВНЗ.

Однією з важливих новацій реформи вищої освіти України стала періодична атестація всіх навчальних закладів. У 1992/93 навчальному році таку процедуру пройшов і Дніпропетровський університет. Атестації передувала велика підготовча робота в усіх підрозділах університету: ректораті, деканатах, на факультетах, кафедрах, у лабораторіях тощо. Це допомогло упорядкувати відповідно до нових вимог усі складники системи організації навчально-методичної, науково-дослідної, виховної, адміністративної, господарської роботи.

Внаслідок напруженої діяльності професорсько-викладацького складу та студентського колективу компетентна акредитаційна комісія, а потім і Міністерство освіти України підтвердили високий статус університету. У жовтні 1994 р. це було закріплено наказом міністра освіти № 278, згідно з яким ДДУ акредитувався в повному обсязі за IV рівнем, крім декількох нових спеціальностей, яким був присвоєний III рівень³.

Після акредитації та ліцензування Дніпропетровський університет продовжував адаптувати свій навчально-методичний комплекс до швидкоплинних процесів економічної та соціально-політичної модернізації країни. Зокрема, вводились нові спеціальності, покликані підготувати нове покоління фахівців із вищою університетською освітою, здатних ефективно працювати в умовах структурних перетворень в економіці та суспільстві. Водночас зменшувався, а згодом і припинився приріст на ті спеціальності, випускники яких користувалися все меншим попитом на ринку праці. При цьому значне перегрупування в номенклатурі спеціальностей університету фактично не призвело до зменшення кількості студентів: якщо в 1991 р. їх налічувалося 12801 (у тому числі на денному відділенні 8487), то в 1996 р. – 11797 (у тому числі 8837 – на стаціонарі). У 1997 р. у ДДУ навчалися 15315 студентів⁴.

У 1991–1996 рр. прийом на I курс збільшився з 2350 до 2940 осіб (приріст на чверть) при зміні структури форм навчання, результатом чого була, зокрема, ліквідація вечірнього відділення. У 1997 р. університет підготував 1477 фахівців із вищою освітою⁵.

Протягом 1990-х рр. зазнала істотних змін і загальна структура Дніпропетровського університету. У зв'язку із розширенням підготовки психологів різного профілю в 1992 р. педагогічний факультет був перетворений на психолого-педагогічний. Певні реорганізації відбулися також на історичному, філологічному, економічному факультетах. Так, на іс-

торичному факультеті, починаючи з 1989 р., проводилася складна робота зі становлення нових спеціальностей – правознавства, політології, соціології – складалися навчальні плани, методична документація, формувалися нові кафедральні колективи тощо. У 1994 р. зі складу історичного факультету була виведена підготовка юристів та соціологів і створений окремий факультет права та соціології з кафедрами філософії, історії держави й права, цивільного права та основ підприємництва, кримінального права, соціології. У тому ж році утворився факультет української філології з кафедрами загального та слов'янського мовознавства, української літератури, української мови, теорії літератури й мистецтва, іноземних мов для гуманітарних факультетів.

Розвиток економічного напряму підготовки фахівців сприяв створенню в 1995 р. двох факультетів: прикладної економіки (кафедри:

економіки й управління підприємством, економічної інформатики й САУ, економічної кібернетики, економіки народного господарства) та фінансово-кредитного (кафедри: фінансів, економічної теорії, банківської справи, іноземних мов для економічних спеціальностей). Водночас фізико-технічний і біолого-екологічний факультети були перетворені відповідно на Фізико-технічний та Біолого-медичний інститути.

У 1997 р. на базі факультетів права й соціології та психолого-педагогічного відкриті нові – юридичний та психології й соціології, а у складі Біолого-медичного інституту утворився медичний факультет. Зі складу фізико-технічного факультету відокремився ряд спеціальностей і кафедр, що оформилися у факультет міжнародної економіки та факультет журналістики (невдовзі перейменований на факультет систем і засобів масової комунікації)⁶.

8.2. ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Структурна перебудова освітньої системи в Україні була викликана передусім започаткуванням нових, актуальних для сучасного світу напрямів освітньої діяльності. Цей процес був стрімким і до того ж різновекторним. Уже в 1991 р. з'явилися спеціальності «Журналістика», «Програмне забезпечення ЕОМ», «Біотехнічні й медичні апарати та системи», «Охорона навколишнього середовища», «Металорізальні верстати та інструменти», «Соціологія»; у 1992 р. – «Фізичні методи й прилади інтроскопії»; у 1993 р. – «Економіка й управління виробництвом у машинобудуванні», «Міжнародні економічні відносини», «Китайська мова», «Хімія високомолекулярних сполук»; у 1995 р. – «Літальні апарати», «Імпульсні теплові машини», «Прилади ідентифікування й генерації радіосигналів», «Міжнародна інформація», «Облік і аудит», «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємств», «Інформатика», «Промислова екологія та охорона навколишнього середовища»; у 1997 р. – «Менеджмент у невиробничій сфері», «Опoeлектроніка», «Статистика», «Теплофізика», «Мікроелектроніка й напівпровідникові прилади», «Біомедична електроніка», «Прикладна фізика»⁷. Лише цей короткий перелік нових спеціальностей, на які ДДУ одержав ліцензію протягом шести років, переконливо свідчить про надзвичайно велику роботу, проведену

тоді професорсько-викладацьким колективом.

З метою розширення можливостей для працевлаштування випускників Міністерство освіти України дозволило ввести подвійні спеціальності, унаслідок чого студенти отримали можливість на базі основного фаху одержати додатковий (у спорідненому освітньому напрямі). Так у ДДУ з'явилися спеціальності «Історія та основи правознавства», «Історія й психологія», «Українська мова, література та практична психологія», «Українська мова, література та англійська мова», «Російська мова, література та українська мова, література», «Російська мова, література та соціальна педагогіка», «Біологія та практична психологія», «Математика й основи економіки».

Таким чином, із 1991 до 1998 рр. кількість навчальних спеціальностей у ДДУ збільшилася із 41 до 80, тобто практично подвоїлася, що свідчило про істотне розширення сфери освітніх послуг в університеті. Це закономерно викликало необхідність організації нових кафедр. Їх загальна кількість зросла із 82 до 103, причому 17 новостворених кафедр мали соціально-гуманітарний профіль: української історії та етнополітики, технології й психології навчання, теорії та практики лікувально-діагностичного процесу, соціальної медицини й медичного менеджменту, фінансово-економі-

чної інформації, педіатрії, хімії та технології молекулярних сполук, міжнародних фінансів тощо⁷.

Модернізацію навчального процесу в університеті протягом 1990-х рр. наочно підтверджує динаміка зміни конкурсів на вступних іспитах. Ці дані демонструють істотні зміни кон'юнктури спеціальностей. Так, із 1992 до 1997 рр. найбільш популярними серед абітурієнтів були такі спеціальності, як «Японська мова та література» (середній конкурс – 3,1 особи на місце в 1997 р.), «Правознавство» (збільшення конкурсу із 2,83 до 4,9 особи на місце). І, навпаки, суттєво знизився інтерес абітурієнтів до спеціальностей технічного та природничого напрямків⁸.

Удосконалювався навчально-методичний процес. На зміну традиційним приходили сучасні форми роботи викладачів і студентів. На всіх факультетах упроваджувалася письмова форма проведення семестрового контролю знань студентів та державної атестації випускників, а також рейтингова система оцінки знань студентів із кожної дисципліни. З 1 вересня 1997 р. ця система стала обов'язковою для всіх першокурсників⁹. Було розроблене «Положення про рейтингову систему оцінки педагогічної діяльності викладачів ДДУ», за яким урахувалися всі показники викладача (навчальне навантаження, підготовка підручників і посібників, застосування новітніх технологій навчання, володіння державною та іноземними мовами тощо). Рейтингові бали враховувалися вченою радою університету (факультету), атестаційними й конкурсними комісіями у випадку обрання викладачів на певну посаду.

Із 1996 р. в університеті почалося поступове впровадження триступеневої системи освіти: «Базова вища освіта (бакалавр)», «Спеціаліст», «Магістр». Вона передбачала, по-перше, адаптацію української національної системи освіти до стандартів світової, а по-друге, – розмежування рівня підготовки фахівців. Із 23 грудня 1996 р. відновилася давня університетська форма навчання – екстернат, відкритий на 19 спеціальностях. У перший же рік екстернати стали 98 осіб¹⁰.

Розвивався Інститут післядипломної освіти. У 1997 р. у ньому відкрили нові спеціальності за програмою перепідготовки «Соціальна робота», «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємства», а за напрямом підвищення кваліфікації спеціалістів – «Основи комп'ютерної грамотності», «Маркетинг», «Технічне креслення», «Міжнародний менеджмент». Почали працювати й короткотермінові курси для користувачів ПЕОМ, фахівців

із бухгалтерського обліку із застосуванням комп'ютера тощо. Велася також перепідготовка кадрів у рамках співробітництва ДДУ з обласним центром зайнятості та управлінням освіти облдержадміністрації.

Дніпропетровський університет одержав ліцензію на підготовку фахівців за програмою «Магістр державного управління» (спеціальності «Соціальна робота», «Фінансовий менеджмент», «Менеджмент персоналу», «Правове забезпечення органів державної виконавчої влади»). Для того щоб працювати за міжнародними стандартами, ППО ДДУ розширював свої партнерські зв'язки із ВНЗ Києва, Чернівців, Одеси, Івано-Франківська, Львова, а також із провідними навчальними закладами Російської Федерації, Бельгії, Голландії. Удосконаленню роботи Інституту післядипломної освіти сприяла його участь у виконанні одного з проектів міжнародної програми TEMPUS¹¹.

Проблеми з працевлаштуванням випускників гостро постали в середині 1990-х рр. Але ДДУ докладав максимум зусиль для їх ефективного вирішення. Наприкінці 1996/97 навчального року університет підготував 1477 фахівців із вищою освітою. Працевлаштувати вдалося 1098 випускників ДДУ, тобто 75 %, що було досить високим коефіцієнтом у тих непростих умовах. При цьому на роботу на підприємства та організації м. Дніпропетровська були направлені 653 випускники, Дніпропетровської області – 178¹².

Чималу увагу в першій половині 1990-х рр. колектив ДДУ приділяв виконанню «Закону про мови», прийнятому ще в 1989 р. Відбувався перехід (часом нелегкий) викладачів на державну мову навчання студентів: українською мовою перекладалися робочі програми курсів, методичні вказівки для студентів, писалися нові конспекти лекцій, навчальні посібники, підручники, словники. В 1996/97 навчальному році заняття українською мовою вела половина викладачів університету, нею викладалася приблизно половина дисциплін¹³.

При цьому проводилася постійна робота із забезпечення переведення навчального процесу на українську мову необхідними методичними та довідковими матеріалами. Зокрема, у 1997 р. в університеті був виданий фундаментальний «Російсько-український словник з авіаційної та ракетно-космічної техніки», підготовлений Д. Х. Баранником, М. С. Ковальчуком, В. І. Місюрою, І. С. Поповою, В. Ф. Прісняковим, В. М. Серебрянським. Видання налічувало 40 тис. термінів з авіації, космонавтики, термодинаміки, гідрогазодинаміки, тепломасообміну.

Для сприяння розвитку нових форм освіти в 1993 р. був відкритий Інститут бізнесу ДДУ. Перед ним стояло завдання підготовки та перепідготовки в галузі економіки й управління керівних працівників виробничого об'єднання «Південний машинобудівний завод», співробітників недержавних підприємств, а також навчання старшокласників міста з таких дисциплін, як «Прикладна економіка», «Інформаційні технології», «Менеджмент». За взірць навчання взяті апробовані в США та Європі програми «Магістр ділової адміністрації» юніорської підготовки. Здійснювалося також навчання викладачів ВНЗ і спеціалістів підприємств за французькою програмою, що фінансувалася Фондом підтримки підприємництва Франції. Підтримував Інститут бізнесу ДДУ існуючий тоді при Кабінеті Міністрів України Інститут державного управління й самоврядування, надавав необхідні гранти й фонд «Відродження».

У 1995 р. був заснований Французько-український інститут управління, який реалізовував спільну програму ДДУ та Національного фонду навчання управлінню підприємствами (Франція), сприяв залученню в Придніпровський регіон зарубіжних інвестицій та технологій. В інституті керівники українських підприємств проходили курс інтенсивного оволодіння французькою мовою, маркетингом, менеджментом, іншими економічними дисциплінами. До викладання зазначених предметів залучалися професори університетів і вищих комерційних шкіл Франції, а також кращі викладачі ДДУ. Упродовж короткого терміну курс навчання пройшли 100 керівників підприємств Дніпропетровської, Харківської, Запорізької, Кіровоградської областей, м. Києва й Автономної Республіки Крим.

Зміцнювалися зв'язки ДДУ із середньою загальноосвітньою школою та професійно-технічними закладами освіти. У 1991 р. відкрився регіональний центр безперервної освіти «Придніпров'я» (на базі колишнього Центру безперервної інженерної освіти). Через 3 роки до його складу входили 32 загальноосвітні середні школи, 6 технікумів, 4 середніх спеціальних училища, 7 коледжів, 21 підприємство та організація Дніпропетровської, Запорізької, Сумської областей України, а також Калузької області Росії, міст Казахстану. Центр «Придніпров'я» мав за мету підготовку якісного контингенту абітурієнтів та студентів, забезпечення належних умов для виробничої практики. У 1997 р. він уже об'єднував 90 навчальних закладів різного рівня, зокрема 54 середні школи, 6 професійно-технічних училищ, 14 технікумів, 8 коледжів, 7 ліцеїв та

гімназій¹⁴. Випускники навчальних закладів центру, з якими ДДУ мав скоординовані навчальні плани, зараховувалися за співбесідою на I–III курси відповідних факультетів.

Іншою формою підготовки гідної студентської зміни стало створення при ДДУ власних середніх навчальних закладів для здібної молоді. У 1991 р. відкрився Ліцей інформаційних технологій (ЛІТ), який зараз тримає першість серед подібних закладів області. Сучасний рівень викладання, здійснюваний викладачами університету, учителями вищої кваліфікації, потужна матеріально-технічна база забезпечують випускникам ліцею пільговий вступ до багатьох факультетів. ЛІТ дає можливість учням одержати повноцінну середню освіту та поглиблено вивчати низку профільних дисциплін: математику, фізику, інформатику, іноземну мову.

Рішенням обласної державної адміністрації від 15 липня 1997 р. на базі Дніпропетровського державного університету був створений обласний ліцей-інтернат фізико-математичного профілю. Його урочисте відкриття відбулося 31 серпня 1998 р. У 1999 р. у ліцеї навчалися вже 68 учнів, із них – 42 ліцеїсти із 14 районів Дніпропетровської області¹⁵.

Водночас структурно розширювався й сам університет. Рішенням Кабінету Міністрів України (1997) до складу ДДУ увійшли машинобудівний коледж, технікум ракетно-космічного машинобудування, педагогічне училище Дніпропетровська й Жовтоводський промисловий технікум¹⁶.

Керівництво ДДУ добре усвідомлювало, що для становлення незалежної, демократичної, цивілізованої України слід належним чином виховувати нове покоління її громадян, здатних втілити в життя величні плани докорінної модернізації нашої держави. Професорсько-викладацький колектив ДДУ розумів, що одне з головних завдань освітян полягає у створенні умов для гармонійного розвитку особистості, її соціально відповідальної самореалізації, виховання повноцінної людини-громадянина. Саме тому ректорат, деканати, кафедри зайнялися вирішенням проблеми гуманізації та гуманітаризації освіти, вбачаючи в цьому одну з магістральних світових тенденцій. Необхідно було рішуче подолати панування технократичних підходів, застарілі стереотипи й штампи минулого в організації навчально-виховного процесу, наповнити його якісно новим змістом.

Новаторським для України став досвід діяльності ради з питань гуманітарної освіти ДДУ та Центру гуманітарних проблем освіти (1991). Рада й центр як її виконавчий орган

розглядали питання викладання соціально-гуманітарних дисциплін, їх методичного забезпечення, здійснення відповідних наукових досліджень, проведення науково-практичних конференцій, студентського самоврядування тощо. Центр об'єднав і скоординував діяль-

ність низки науково-дослідних лабораторій, соціально-психологічної служби; при ньому працювали «Клуб цікавих зустрічей», «Зелена вітальня», улаштувалися виставки, екскурсії та ін.¹⁷

8.3. ДО НОВИХ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ ПРІОРИТЕТІВ

Поряд із навчальною діяльністю колектив ДДУ в 1990-х рр. продовжував активно займатися науково-дослідною роботою, зберігаючи статус одного з провідних наукових центрів Придніпров'я. На 1997 р. у ДДУ функціонували 3 науково-дослідні інститути, 44 науково-дослідні лабораторії, у яких працювали понад 500 співробітників.

У складних фінансово-економічних умовах університет не лише забезпечував діяльність існуючих наукових підрозділів, але й знаходив можливість відкривати нові (НАІ енергетики, Інститут українсько-німецьких досліджень, лабораторії неруйнівного контролю й діагностики складних систем, археології Придніпров'я, історії Придніпровського регіону, національної психології в системі національних відносин, теоретичної фізики та кібернетики, радіофізичних систем, обчислювальної техніки й моделювання геохімічних процесів, комп'ютерних технологій в історичних дослідженнях та ін.). Усього в науково-дослідній роботі брали участь 1043 викладачі, у тому числі 118 докторів наук, професорів, 543 кандидати наук, доценти.

У ДДУ склалися й продовжували активно діяти наукові школи, очолювані відомими вченими: механіка деформівного твердого тіла (академік НАН України В. І. Моссаковський), геоботаніка, ґрунтознавство та екологія (член-кореспондент НАН України А. П. Травлєєв), теорія наближення функцій (член-кореспондент НАН України В. П. Моторний, професор В. Ф. Бабенко), термодинаміка й гідродинаміка процесів із фазовими перетвореннями речовини (академік НАН України В. Ф. Прісняков), молекулярна біологія, фізіологія рослин та екологія (професор О. М. Вінниченко), радіобіологія й прісноводна радіоекологія (професор А. І. Дворецький), фізика кристалів і активних діелектриків (професор А. Ю. Кудзін), електроосадження матеріалів (професор Ю. М. Лошкар'єв), фізичне та математичне моделювання нейрокібернетичних процесів (професор С. М. Корогод), педагогічна психологія (про-

фесор Е. А. Носенко), стратиграфія осадових відкладень фанерозою (професор М. Ф. Носовський), фундаментальні квантові процеси в екстремальних зовнішніх умовах (професор В. В. Скалзуб), палеографія й геоморфологія (професор Г. В. Пасічний), археологія та етнографія України (професор І. Ф. Ковальова), кліометрика (професор В. В. Підгасцький), українська історіографія (професор І. І. Колесник) та ін.

Наявність в університеті широкого спектра спеціальностей і вчених різноманітних наукових напрямків створювала умови для досліджень актуальних проблем у галузях технічних, природничих та гуманітарних наук. Станом на 1998 р. наукові дослідження в ДДУ зосереджувалися на найбільш перспективних темах, висунутих на перший план процесом розвитку науки, техніки, народного господарства незалежної України. Це стосувалося насамперед таких сфер, як енергетика, електроніка, радіотехніка, обчислювальна техніка, металургія, машинобудування, оборонна промисловість, космічна техніка, приладобудування, хімічна технологія, транспорт, ресурсозбереження, сільське господарство, геологія, гірничорудна промисловість, харчова промисловість, медицина.

У ряді галузей науки й техніки ДДУ знову зміг вийти на передові позиції серед наукових центрів країни. Університет займався дослідженням і розробкою нових базових матеріалів (ультратонкої фольги для радіоелектронної апаратури й обчислювальної техніки); екологічних основ рекультивациі техногенних земель; технології нанесення мідних покриттів на вироби електроніки; програмних засобів для експертних оцінок міцності, надійності та ресурсу машин і конструкцій; систем екологічного моніторингу області; високоефективних вітродвигунів; ресурсозберігаючих технологій одержання металевих і керамічних порошків для виробництва різальних інструментів; аеродинаміки конструкцій та споруд тощо.

Дослідження університетських учених протягом 1990-х рр. включалися до різних національних програм, які здійснювали провідні наукові центри України. За програмами Державного комітету України з питань науки й техніки ДДУ був призначений виконавцем робіт із біоінженерії тварин, плазмооптики, наукомістких технологій, нових речовин та матеріалів, оцінки стану, прогнозу й оновлення якості природних вод України, нетрадиційних джерел енергії, методів та засобів енергозбереження в економіці, підвищення надійності та попередження катастрофічних руйнувань транспортних газотурбінних двигунів, збереження рослинного й тваринного світу України, аморфних і мікрокристалічних матеріалів, науки про Землю й проблем навколишнього середовища, фізики та астрономії. За планами Міністерства освіти розроблялися теми, пов'язані з археографією історії України XVI–XIX ст. (професор М. П. Ковальський), етнічною історією й культурою давнього населення Подніпров'я (професор І. Ф. Ковальова), українською суспільною та воєнною думкою XVI–XIX ст. (професор А. Г. Болебрух, доцент І. С. Стороженко). Проводилися також розробки в рамках Державної програми невідкладних заходів із ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС.

Колектив фізико-технічного факультету (із 1995 р. – інституту), одного з найголовніших у світі центрів наукових досліджень у галузі ракетно-космічної техніки, разом із Національним космічним агентством України, низкою академічних установ продовжував займатися проблемами проектування й конструювання космічних літальних апаратів, двигунів, систем керування тощо.

Наукові здобутки вчених ДДУ отримали гідне визнання держави. У 1994 р. Державною премією України відзначена наукова праця В. П. Моторного, В. Ф. Бабенка, В. Л. Великіна «Теорія сплайнів та її застосування в оптимізації наблизень». Державної премії України в 1995 р. удостоєна робота, присвячена теорії та застосуванню теплових труб (автори – В. Ф. Прісняков, Ю. К. Гонтарев).

Незважаючи на складний для розвитку науки час, у ДДУ в 1990-х рр. продовжували постійно проводитися представницькі наукові форуми. Так, у 1992/93 навчальному році відбулися ІХ з'їзд Українського ботанічного товариства (один з організаторів – кафедра геоботаніки), Всеукраїнська конференція «Ринок праці та управління зайнятістю населення регіону» (кафедра економіки й організації праці); міжрегіональні конференції «Національна психологія та проблеми її дослідження», «Фі-

лософія й культура в сучасному світі», «Гуманізація та гуманітаризація – пріоритетний напрям державної політики України в галузі вищої освіти» та ін.

У 1995/96 навчальному році ДДУ був організатором 6 конференцій і з'їздів, проведених спільно з Міністерством освіти, а також наради-семінару проректорів ВНЗ України з інноваційної діяльності. Серед них відзначимо Міжнародну науково-практичну конференцію «Стійкий розвиток: забруднення навколишнього середовища й екологічна безпека», учасники якої порушили чимало нагальних проблем негативних наслідків виробничої діяльності для довкілля та запропонували конкретні заходи щодо виправлення ситуації.

Певній активізації науково-дослідної роботи в університеті сприяло введення рейтингової оцінки її результатів як на рівні підрозділів, так і за індивідуальними показниками. У 1995 р. були підбиті перші підсумки цього експерименту; найбільшу кількість балів набрали вчені В. Ф. Бабенко, А. Г. Болебрух, В. Г. Городяненко, С. І. Жук, В. В. Іваненко, М. П. Коломієць, Л. А. Курдаченко, З. А. Матисіна, В. П. Моторний, В. Д. Нарівська, Е. Л. Носенко та ін.

Після деякої перерви, викликані перебудовою патентної й винахідницької справи в Україні, університетські дослідники почали одержувати патенти на свої відкриття. У 1994 р. доцент Ю. О. Крикун одержав патент (як співавтор) на працю, що дозволяла говорити про п'ятий стан речовини, – «Явище аномальної взаємодії рентгенівського випромінювання із середовищем, яке містить ультрадисперсні частинки». Наступного року він же був нагороджений дипломом за відкриття «Аномальний розподіл рентгенівського випромінювання в ультрадисперсних середовищах».

Дипломом Академії природничих наук й Асоціації авторів наукових відкриттів була відзначена праця О. М. Вінниченка «Закономірність зміни життєдіяльності вторинно оліговимірних безхребетних тварин в умовах термовакууму».

Скорочення бюджетного фінансування призвело до зменшення кількості студентів, які брали участь у виконанні науково-дослідних тем на платній основі. Так, у 1993 р. цей показник порівняно з попереднім роком знизився в 5 разів (з 450 до 92 студентів), а в 1996 р. він дорівнював усього 0,6% від загальної кількості студентів (56 студентів). Проте університетський принцип поєднання навчання з науковою діяльністю все ж загалом витримувався. Справжніми ентузіастами цієї справи були

професор Л. І. Касьян, доценти Т. Д. Липовська, Н. А. Меншикова, Ю. А. Наумов та інші викладачі. Студенти ДДУ брали участь у республіканських, регіональних, вузівських конкурсах, конференціях, олімпіадах. За 1992 р., наприклад, вони одержали 23 нагороди (2 медалі, 3 грамоти НАН України, медалі та дипломи Міністерства освіти). На олімпіадах студенти університету неодноразово виборювали призові місця з багатьох спеціальностей

(«Математика», «Геологія», «Біологія», «Програмування», «Історія», «Українська мова й література», «Фізика», «Екологія», «Географія», «Німецька мова» та ін.). Так, студент геолого-географічного факультету В. Фойняк на Всеукраїнській олімпіаді в 1995 р. завоював перше місце, а в 1996 р. – третє. Активно проходили університетські підсумкові конференції, на яких щорічно заслуховувалися 700–800 студентських доповідей.

8.4. АКТИВІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ КОНТАКТІВ

Із 1991 р. Дніпропетровський університет докладав чимало зусиль для налагодження міжнародних зв'язків, взаємовигідного співробітництва із зарубіжними колегами. Головною метою цієї діяльності була дієва інтеграція у світове освітянське та наукове співтовариство, обмін досвідом із провідними науковими центрами, популяризація досягнень самого університету.

Почали укладатися угоди з відомими міжнародними освітніми та науковими центрами за програмами Європейського Союзу, ЮНЕСКО, ЮНІДО (TEMPUS, TACIS та ін.). Прикладом такого ефективного співробітництва може слугувати проект Фізико-технічного інституту, підтриманий у 1995 р. програмою TEMPUS – TACIS. У результаті виникло «Агентство міжнародного співробітництва» – консалтингова структура, покликана допомагати вченим реалізовувати продукти їх інтелектуальної діяльності. Розпочалася також реалізація демонстраційного проекту TACIS «Маркетинг і менеджмент у розподілі сільськогосподарської продукції в Дніпропетровській та Донецькій областях». Інший проект TACIS – «Модернізація економічної освіти в ДДУ» – дозволив групі викладачів університету пройти ефективне стажування в європейських ВНЗ.

Усього за 1991–1996 рр. 575 викладачів і наукових співробітників ДДУ побували в службових відрядженнях за кордоном. Більше можливостей навчатися в зарубіжних освітніх установах тепер одержали й студенти (102 чол.). У 1998/99 навчальному році 54 викладачі університету пройшли навчання і стажування в закордонних університетських центрах, здебільшого в Західній Європі¹⁸. Іншою формою міжнародного співробітництва було запрошення зарубіжних учених у ДДУ для викладацької діяльності: 105 іноземних педагогів читали в

першій половині 1990-х рр. лекції студентам університету, у тому числі в рамках проекту «Громадянська освіта».

Одночасно Дніпропетровський університет увійшов до складу потужних міжнародних об'єднань: Міжнародної асоціації університетів UNINET, мережі університетського співробітництва країн Європи та Центральної Азії, Міжнародної академії наук вищої школи, Євразійської асоціації університетів. Засноване ДДУ Астронавтичне товариство було прийняте колективним членом до Міжнародної астронавтичної федерації. В університеті були створені також товариства «Україна-Франція», «Україна-Індія», «Україна-Японія», «Альянс-Франсез», які відіграли велику роль у культурному житті міста й регіону. Так, «Альянс-Франсез» організовувало науково-практичні конференції, семінари, навчальні курси, дні науки та культури Франції в Дніпропетровську, міжнародні обміни тощо.

Інноваційні розробки вчених ДДУ були представлені в 1997 р. на виставці «Тера-тек-97» (м. Лейпциг, Німеччина) та на виставці наукових досягнень України, що проходила в Кореї. Вісім проектів увійшли до програми співробітництва з Японією в галузі охорони навколишнього середовища, екології, охорони здоров'я та освіти. На конференції «Екологія та конверсія», що її проводило НАТО (квітень 1997 р.), були заслухані 50 доповідей учених ДДУ.

Після 1991 р. Дніпропетровський університет розпочав підготовку зарубіжних студентів та аспірантів на ряді факультетів. Зокрема, у 1998/99 навчальному році підготовка іноземних студентів здійснювалася на 14 факультетах, найбільше – на юридичному, філологічному та факультеті міжнародної економіки. Разом це склало 209 студентів¹⁹. Досить широким був перелік країн, представники

яких навчалися протягом 1990-х рр. у ДДУ. Це Ангола, Азербайджан, Буркіна-Фасо, Іран, Ізраїль, Індія, Йорданія, Китай, Колумбія, Нігерія, Палестина, Росія, Сирія, Узбекистан, Югославія.

Активні й ефективно примножувані міжнародні зв'язки сприяли, по-перше, модернізації всіх сфер діяльності університету, наближенню до світових стандартів освітньої та науково-дослідної роботи, збагаченню його потенціалу як класичного вищого навчального закладу, а по-друге, – здобуттю певного іміджу та авторитету на міжнародній арені.

Таким чином, упродовж 1991–1998 рр., у непростий перехідний період від радянського суспільства до становлення незалежної

України, Дніпропетровський державний університет вистояв і зумів стати ефективною складовою частиною освітньо-виховних та науково-дослідних структур українського суспільства. Університет, як і всі інші заклади подібного типу, сповна відчув на собі дію кризи в соціально-гуманітарній сфері та економіці. Проте досвід історії Дніпропетровського університету в перші роки незалежності свідчить, що за цей час вдалося зберегти практично всі традиційні напрями діяльності колективу, водночас активно додавши нові форми та методи діяльності (відкриття нових спеціальностей, факультетів тощо) відповідно до нових суспільно-культурних запитів ринкової доби.

Розділ 9

СУЧАСНИЙ КЛАСИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ (1998–2008)

9.1. КАДРОВЕ, СТРУКТУРНЕ ТА МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ОНОВЛЕННЯ

Вісторію Дніпропетровського державного університету 1998 рік увійшов як ювілейний – нашій альма-матер виповнилося 80 років від часу заснування. Напередодні ювілею, 25 листопада 1998 року, Міністерство освіти України затвердило на посаді ректора ДДУ відомого вченого-механіка, доктора фізико-математичних наук, професора, академіка АН вищої школи України Миколу Вікторовича Полякова, який вже набув багатогранного досвіду науково-педагогічної та адміністративно-організаційної роботи, до призначення працюючи деканом механіко-математичного факультету (1989–1996), затім проректором ДДУ з навчальної роботи (1996–1998). Та головне – він завжди користувався довірою й повагою у колективі, йому притаманні високі професійні та людські якості¹.

Під керівництвом новопризначеного ректора й була завершена підготовка до університетського свята. В урочистостях з нагоди 80-річчя ДДУ взяв участь Президент України (1994–2004), випускник університету Леонід Данилович Кучма. За вагомі особисті заслуги на науково-освітній ниві Глава Держави вручив академіку НАНУ В. І. Моссаковському, який протягом 22 років очолював університет, а потім був почесним ректором, орден Ярослава Мудрого V ступеня, професорам І. Ф. Ковальовій – орден княгині Ольги III ступеня, П. І. Гнатенку – орден «За заслуги» III ступеня.

Велика група співробітників ДДУ (23 особи) отримала почесні звання заслужених діячів науки і техніки, заслужених працівників освіти, культури тощо. Відзнаку заслуженого діяча науки і техніки України одержали провідні професори: В. Ф. Бабенко, В. Ф. Варгалюк,

А. І. Вінніков, А. І. Дворецький, В. В. Іваненко, Л. І. Касьян, Л. А. Курдаченко, М. Ф. Носовський, М. В. Поляков, Ф. П. Санін, І. М. Спиридонова, А. П. Травлєєв, О. М. Шаповалова, відзнаку заслуженого працівника народної освіти України – доцент В. І. Авраменко, професори: А. Ю. Кудзін, І. І. Меншиков, І. І. Міцишин, В. К. Хрущ та І. М. Черненко. Заслуженими працівниками культури України стали керівник самодіяльного колективу Палацу студентів ДДУ Л. Г. Винокурова та директор бібліотеки С. В. Кубишкіна, заслуженим журналістом України – професор В. Д. Демченко, а заслуженим працівником фізичної культури і спорту України – доцент Л. В. Хайкін.

Водночас рішенням вченої ради ДДУ були встановлені почесні звання – заслужений професор Дніпропетровського університету, заслужений викладач Дніпропетровського університету, заслужений науковий співробітник Дніпропетровського університету, заслужений працівник Дніпропетровського університету. Всього за 10 років такі звання присвоєні 76 працівникам університету.

Святкування ювілею наочно продемонструвало, що Дніпропетровський державний університет був і залишається одним із провідних вищих навчальних закладів не тільки регіону, а й усієї країни. Утім перед новим лідером університету відразу ж постали непрості завдання, передусім у справі фінансово-економічної стабілізації і поступового зростання, оновлення матеріально-технічної бази, модернізації навчально-виховного процесу, підвищення ефективності наукових досліджень, соціального захисту студентів та співробітників. Виконання цих завдань було під силу лише згур-

тованій, по-доброму амбітній команді однокумців, яка й почала поступово формуватися.

Ядро нового керівництва склали досвідчені, енергійні кадри проректорів – професор О. О. Кочубей, професор В. В. Іваненко, професор М. М. Дронь, доцент В. В. Костирко, доцент В. Г. Мусіяка. Упродовж 1998–2000 рр. ними було ініційовано та здійснено комплекс заходів, спрямованих на вдосконалення внутрішньої структури вищого навчального закладу, впорядкування механізму і розширення демократичних засад управління підрозділами, поліпшення морально-психологічного клімату в колективі й головне – зосередження оптимального контингенту викладачів на вирішенні нагальних освітянських і наукових проблем у справі реформування вищої школи, підвищення якості підготовки фахівців університетського рівня.

Певне кадрове оновлення торкнулося і складу деканів факультетів. Так, у 2002 р. деканом філологічного факультету було обрано і затверджено доцента О. В. Родного, деканом історичного факультету – професора С. І. Світленка, деканом факультету прикладної математики – доцента С. В. Чернишенка. Надалі кадрова ротація у складі деканів тривала. У 2005 р. професори К. А. Марков, В. Г. Мусіяка, І. А. Сазонець та О. С. Токовенко були висунуті на посади деканів юридичного факультету, факультетів психології і міжнародної економіки та соціально-гуманітарного відповідно. У 2006 р. деканом фізико-технічного факультету став професор О. М. Петренко, а деканом медичного факультету – професор О. П. Татарський.

Наприкінці 1990-х рр. ДДУ являв собою інтегрований навчальний комплекс, в структурі налічувалося 18 факультетів, 105 кафедр, Дніпропетровський машинобудівний коледж, Дніпропетровський технікум ракетно-космічного машинобудування, Дніпропетровське педагогічне училище та Жовтоводський промисловий технікум, Міський ліцей інформаційних технологій, Жовтоводська гуманітарна гімназія і Нікопольська спеціалізована природничо-математична школа. Пізніше при ДДУ було відкрито обласний ліцей фізико-математичного профілю², а у 2004/05 навчальному році до Регіонального центру безперервної освіти «Придніпров'я» увійшли ще два навчально-виховні комплекси Дніпропетровська (№ 28 і № 139). Тим самим зроблено чергові кроки в напрямку наближення провідного ВНЗ регіону до середньої загальноосвітньої школи, виявлення обдарованої молоді, розширення можливостей її прямого доступу до здобуття якісної університетської освіти, що є одним із важливих

складників реформаторського поступу вітчизняного освітнього комплексу відповідно до нової Національної доктрини розвитку освіти в Україні у XXI ст. (2001 р.).

Класичний університет означеного періоду забезпечував підготовку фахівців усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів за 85 спеціальностями, а також готував науковців вищої кваліфікації – кандидатів і докторів наук. Довузівська підготовка та післядипломна освіта здійснювалися на базі Інституту довузівської підготовки та післядипломної освіти.

Вагомим успіхом нової керівної команди університету на чолі з професором М. В. Поляковим стало присвоєння Дніпропетровському державному університету статусу національного (Указ Президента України від 11 вересня 2000 р.). Такий високий статус надається провідним закладам освіти, чий здобутки в модернізації навчально-виховного процесу, розвитку пріоритетних напрямів фундаментальної і прикладної науки, виробленні та впровадженні важливих державних програм соціально-гуманітарного спрямування, реалізації ідей національного відродження України, максимально сприятливих умов для праці, навчання й відпочинку набули загальнодержавного та міжнародного визнання. Колектив сприйняв Указ Президента України як довіру та високу оцінку діяльності університету. Одночасно це стало надихаючим стимулом для оновлення й посилення всіх ділянок роботи. Вже наступного дня, 12 вересня 2000 р., до Дніпропетровського національного університету прибув Президент України Л. Д. Кучма. Одним із важливих заходів під час цього офіційного візиту Глави Держави до ДНУ було засідання вченої ради, на якому відбулася зацікавлена розмова про досягнення, поточні справи та плани діяльності колективу.

З кінця 1990-х рр. були втілені в життя певні заходи, спрямовані на вдосконалення структури та організації управління університету. Зокрема, задля підвищення рівня управління, поліпшення якості підготовки молодих фахівців біологічного та медичного профілю у 1999 р. здійснено реорганізацію біолого-медичного інституту, зі складу якого виділили, точніше, відновили біолого-екологічний і медичний факультети із самостійним статусом функціонування, які відповідно очолили професор О. Є. Пахомов і доцент Ю. С. Сапа. У тому ж році в університеті відкрито факультет додаткових професій, до складу якого увійшли інститут бізнесу ДДУ і щойно створений на базі дворічних курсів центр інтенсивного навчання іноземних мов. Новий підрозділ, деканом якого був обраний В. А. Куземко, став одним

із важливих джерел фінансового поповнення університетського бюджету³. У 2000/01 навчальному році наказом ректора було створено підготовче відділення для іноземців. З метою запрошення іноземних громадян на навчання до ДНУ були підготовлені та оформлені проспекти університету кількома іноземними мовами – англійською, німецькою та китайською.

2002 рік став точкою відліку функціонування в структурі університету ще двох підрозділів навчального призначення – Інституту економіки (директор професор С. О. Смирнов), утвореного шляхом інтеграції факультетів прикладної економіки й фінансово-економічного, і факультету заочної та дистанційної освіти (декан доцент С. І. Поляков). Згідно з постановою президії Академії педагогічних наук України у грудні 2002 р. в ДНУ було започатковано Науково-методичний центр дистанційного навчання (керівники – професори Е. А. Носенко і С. В. Чернищенко).

Структурні зміни відбулися і всередині факультетів, яких налічувалося 15 (108 кафедр). З метою впорядкування спеціальностей за напрямками спеціальність «Інформатика» була переведена з факультету міжнародної економіки на факультет прикладної математики, звідки, у свою чергу, спеціальність «Динаміка та міцність» – на механіко-математичний факультет; кафедру іноземних мов для інженерних спеціальностей було розділено на дві: для технічних та природничих факультетів і факультету міжнародної економіки; кафедру української філології філологічного факультету переведено до складу факультету української філології та мистецтвознавства; кафедру образотворчого мистецтва та культурознавства перейменовано на кафедру образотворчого мистецтва та дизайну, а кафедру автоматизації проектування – на кафедру електронних засобів телекомунікацій.

Керівництво університету усвідомлювало, що діяльність вищого закладу може бути більш ефективною і прозорою лише за умов належного інформаційного забезпечення та чіткої орієнтації в сучасному інформаційному просторі. Тому в лютому 2000 р. було започатковано інформаційно-аналітичне та рекламне агентство УНІ-ПРЕС (керівник А. М. Бахметьєва), яке стало поширювати інформацію про наукову, освітянську, громадську та культурну діяльність у ВНЗ. Вже наступного року агентством було забезпечено інформаційне супроводження 82 університетських заходів і близько 230 публікацій у пресі. Цілеспрямовано працювали у цьому напрямку викладачі та студенти факультету систем і засобів масової

комунікації (декан – професор В. Д. Демченко). Різні аспекти багатогранного життя колективу регулярно висвітлювались на шпальтах газети «Дніпропетровський університет» (редактор – Т. А. Собка)⁴. Авторитет ДНУ значно зріс у результаті утворення в 2003 р. ще одного структурного підрозділу – центру телекомунікаційних мереж, завданням якого було впровадження сучасних інформаційних технологій та забезпечення розвитку інфраструктури телекомунікаційних мереж в університеті⁵.

Виклики сьогодення спонукають керівництво ДНУ до постійного творчого пошуку оптимальних моделей управління одним із найбільших вищих навчальних закладів країни. Вдаючись до різноманітних експериментів, ризиків, керівництво напружувало своє стратегічне бачення розвитку університету.

Тим часом структурні трансформації всередині ДНУ тривали. Найсуттєвіші з них відбулися протягом 2004/05 навчального року, коли:

- кафедру двигунобудування поділено на дві: двигунобудування та енергетики;
- створено кафедру міжнародних відносин на факультеті міжнародної економіки;
- Інститут економіки перейменовано на економічний факультет, фізико-технічний інститут – на фізико-технічний факультет, Інститут довузівської підготовки та післядипломної освіти – на факультет післядипломної освіти, факультет психології та соціології – на факультет психології, факультет додаткових професій – на факультет безперервної освіти, де на один рік збільшено термін навчання слухачів для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр;
- створено нові факультети: довузівської підготовки; соціально-гуманітарний (об'єднав підготовку фахівців за спеціальностями «соціологія», «соціальна робота», «політологія», «філософія»); української й іноземної філології та мистецтвознавства.

Провідне значення Дніпропетровського національного університету в системі освіти та науки країни, а також високопрофесійну роботу університетської родини було підтверджено й під час двох знаменних подій – святкування 50-річчя фізико-технічного інституту 14 вересня 2001 р. та 85-річчя ДНУ 17 жовтня 2003 р. Урочистості проходили за участю випускника фізтеху, Президента України Л. Д. Кучми, урядовців, народних депутатів, керівників місцевої влади та інших високих гостей.

До ювілею ФТІ з'явилася нова університетська символіка – прапор, герб, а дещо пізніше – і гімн. Ці атрибути прищеплюють студентам та співробітникам любов і повагу до рідної

альма-матер, почуття гордості за свою причетність до неї. Тоді ж уперше було підготовлено й видано синтетичну книгу нарисів з історії фізико-технічного інституту під назвою «Секретний» підрозділ галузі». Презентація цього видання відбулася за участю Л. Д. Кучми в науковій бібліотеці ДНУ.

Знайомство з науковою бібліотекою справило у цілому позитивне враження на Президента України, але, певне, саме тоді він дійшов думки про необхідність реконструкції університетської книгозбірні. Вельми актуальним було оновлення зовнішнього вигляду і внутрішніх комунікацій цієї споруди радянських часів, установа сучасного підйомника літератури, обладнання комп'ютерного класу тощо. Дещо пізніше, направляючи на Дніпропетровщину нового главу обласної державної адміністрації В. Г. Яцубу, до речі, сильного господарника і досвідченого управлінця організатора, Президент поставив перед ним завдання і щодо оновлення університетської бібліотеки.

Новопризначений глава обласної державної адміністрації В. Г. Яцуба, прибувши до Дніпропетровська, невдовзі відвідав університет і на робочій нараді з його керівним складом у Палаці студентів ДНУ 10 вересня 2003 р. оприлюднив намір докорінної реконструкції наукової бібліотеки, чим викликав щирі симпатії у присутніх. Принагідно зазначимо, що свого слова В. Г. Яцуба дотримав, і реконструкція бібліотеки була проведена під його жорстким контролем у небувало стислі терміни.

У ході реконструкції наукової бібліотеки злагоджено працювала адміністративно-господарча частина університету на чолі з енергійним проректором з АГР М. М. Ружиним, який нещодавно змінив на цій посаді шанованого ветерана праці М. С. Зураб'янца. Велику допомогу надавали і студенти всіх факультетів. В результаті восени того ж року університет отримав практично нову наукову бібліотеку, яка стала дійсно сучасною архітектурною перлиною всього міста, а за оснащенням не поступалася кращим книгозбірням столичних університетів.

Відкриття після капітального ремонту наукової бібліотеки, якій було присвоєно ім'я Олеся Гончара, стало чудовим подарунком до 85-річчя ДНУ.

На урочистих зборах, присвячених ювілею, які відбулися 17 жовтня 2003 р., за вагомих внесок у розвиток освіти і науки України велика група працівників університету була відзначена державними нагородами, почесними званнями, подяками. Зокрема, орден «За заслуги» II ступеня одержав ректор М. В. Поляков, ка-

валерами ордена «За заслуги» III ступеня стали проректор В. В. Іваненко, заступник проректора В. Ф. Хмельницький. Орден княгині Ольги III ступеня отримала завідувач кафедри професор Е. Л. Носенко. Медаллю «За працю і звитягу» нагородили завідувача лабораторії Є. Й. Касьянова й начальника юридичного відділу О. О. Уса.

Почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України» отримали директор ФТІ професор Є. О. Джур, проректор професор М. М. Дронь, завідувач кафедри професор О. М. Кисельова, директор інституту економіки професор С. О. Смирнов, декан фізичного факультету професор Р. С. Тутік, завідувач кафедри професор Ф. О. Чмиленко.

Почесного звання «Заслужений працівник освіти України» удостоїлися професор Є. Р. Абрамовський, професор А. К. Василевський, завідувач кафедри професор В. Г. Городяненко, декан радіофізичного факультету професор В. М. Долгов, директор інституту довузівської підготовки та післядипломної освіти професор В. П. Клясов, завідувач кафедри професор В. В. Лобода, проректор В. Г. Мусіяка, професор В. С. Савчук, декан механіко-математичного факультету професор В. О. Сяєв.

Почесне звання «Заслужений економіст України» отримала начальник фінансово-економічного управління Н. М. Ващенко, «Заслужений працівник культури України» – головний режисер Палацу студентів І. Я. Трахт, «Заслужений діяч мистецтв України» – художній керівник і диригент камерних хорів «Юність» та «Струни серця» О. В. Переверзев.

Ряд працівників університету, зокрема декан геолого-географічного факультету професор В. В. Богданович, декан факультету української філології та мистецтвознавства професор І. С. Попова, начальник кафедри військової підготовки О. М. Романовський, декан історичного факультету професор С. І. Світленко, відзначені Подякою Президента України.

Звичайно, таке нагородження стало знаком високої оцінки Президентом України творчої праці колективу ДНУ, виявом його впевненості у подальшому динамічному розвитку альма-матер.

На часі державні відзнаки, як і ювілейні урочистості в цілому, мали неабияке стимулююче значення для подальшого поступального розвитку Дніпропетровського національного університету, вкотре засвідчили, що і на початку нового століття він залишається одним із визнаних флагманів вищої класичної освіти в Україні. Так, за підсумками навчального 2005/06 року Дніпропетровський національ-

ний університет став лауреатом конкурсу-рейтингу серед 400 вищих навчальних закладів України «Софія Київська», впевнено увійшовши у двадцятку лідерів. Наступного року за незалежним рейтингом вищих навчальних закладів «Топ-200 Україна», що проводили 47 експертів з 20 європейських країн, Дніпропетровський національний університет посів шосте місце, а за рейтингом класичних університетів – четверте⁶.

На той час ДНУ вів підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавр, спеціаліст, магістр за 39 напрямками підготовки та 80 спеціальностями. Навчальний процес в університеті забезпечували 111 кафедр, з яких 92 були випусковими (після реорганізації кількість кафедр становить 104, випускових – 90).

Триває вдосконалення університетської інфраструктури й дотепер, для чого здійснюються відповідні перетворення. Для прикладу – на базі фізичного факультету та факультету електроніки, телекомунікацій та комп'ютерних систем нещодавно був створений факультет фізики, електроніки та комп'ютерних систем (ФФЕКС). Певні зміни сприяли зменшенню кількості кафедр, покращенню якісного складу їх завідувачів. Так, у результаті злиття двох кафедр з'явилася об'єднана кафедра фізики твердого тіла та оптоелектроніки; кафедра фізики виведена із структури фізико-технічного факультету, поєднавшись з кафедрою квантової макрофізики ФФЕКС; на юридичному факультеті шляхом інтеграції кількох кафедр створено кафедру теорії держави та права, конституційного й адміністративного права.

Починаючи з 1 вересня 2007 р. значні новації торкнулися і факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства, де була створена єдина кафедра української мови шляхом об'єднання з кафедрою української філології. Водночас складником кафедри української літератури стала кафедра теорії мистецтва, а кафедри зарубіжної літератури – кафедра порівняльного та російського літературознавства.

На факультеті міжнародної економіки створена кафедра менеджменту внаслідок об'єднання кафедри міжнародного менеджменту з кафедрою управління фізико-технічного факультету. З метою зосередження циклу психолого-педагогічних дисциплін на факультеті психології викладачі-психологи з кафедри міжнародного менеджменту ФМЕ були переведені на кафедру соціальної психології та психології управління факультету психології.

Означені структурні перетворення здійснювалися відповідно до потреб удосконалення системи університетського менеджменту і як наслідок позитивно вплинули на якісні характеристики статутної діяльності ВНЗ.

Останні роки характеризувалися й подальшими позитивними змінами у сфері зміцнення матеріально-технічної бази університету. Після оновлення наукової бібліотеки ім. Олеса Гончара керівництво приступило до докорінної реконструкції головного корпусу університету, який за 30 років безупинної експлуатації матеріально й морально застарів. Цей об'єкт узяв під свій патронат А. Д. Кучма.

Уже навесні 2004 р. студенти історичного, юридичного та філологічного факультетів, факультету української філології та мистецтвознавства звільнили корпус для ремонту і розпочали заняття у другу зміну в корпусах № 2, 14, 15, 16. Корпус почав реконструюватися значною мірою за рахунок спонсорських коштів, що було принципово важливо за умов край обмежених бюджетних можливостей для такого великого обсягу робіт. Адаже треба було замінити застарілий фасад, всі внутрішні комунікаційні мережі через їх непридатність.

23 вересня 2004 р. А. Д. Кучма прибув до рідного університету з метою ознайомлення з ходом реконструкції адміністративно-навчального корпусу № 1. Крім Президента України, супроводжуючих його осіб та керівництва ДНУ тут були присутні голова наглядової ради КБ «ПриватБанк» І. В. Коломийський, головний архітектор проекту С. Є. Лагунов, керівники генеральної підрядної організації, що здійснювала реконструкцію.

Принадно зазначимо, що А. Д. Кучма й надалі постійно цікавився ходом реконструкції і, вже не будучи Президентом України, суттєво допомагав у завершенні докорінного оновлення корпусу, хоча це була непроста задача. І ось 14 вересня 2007 р. він взяв участь в урочистому відкритті реконструйованого корпусу. Його задум нарешті втілюється у життя. Разом з А. Д. Кучмою на церемонії були присутні голова облдержадміністрації В. В. Бондар, голова обласної ради Ю. Г. Вілкул, міський голова І. І. Куліченко та ін. На майдані перед корпусом високих гостей зустрічали ректор університету М. В. Поляков та голова наглядової ради ДНУ М. І. Деркач.

Під оплески присутніх заступник начальника департаменту будівництва ЗАТ «Авіас плюс» М. В. Сурдин передав символічний ключ від корпусу ректору М. В. Полякову, який щиро подякував будівельникам, меценатам, властям за чудовий подарунок до ювілею уні-

верситету – повністю оновлений суперсучасний корпус європейського зразка.

Гості ж висловили своє захоплення не тільки новобудовою, а й щонайперше інтелектуальним скарбом ДНУ – людьми, які в ньому працюють, навчаються і творять в ім'я майбутнього української нації. Побажавши колективу й надалі зберігати потужну і конструктивну енергетику свого поступального розвитку, Л. Д. Кучма, зокрема, образно зауважив, що такого «корабля з блакитними вітрилами» слід пошукати не лише в Україні, а й у Європі⁷.

9.2. МОДЕРНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ І РОЗШИРЕННЯ СФЕРИ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

На рубежі ХХ–ХХІ ст. одним із найголовніших пріоритетів університету стала робота над оптимізацією навчального процесу з метою підвищення якості знань студентів. Актуальність цього завдання диктувало саме життя. Адже українська ринкова економіка поступово виходила з кризового стану, намітилася й утверджувалася тенденція до її поступального зростання.

Важливою складовою частиною організації навчального процесу в університеті залишалася діяльність кафедр і факультетів з акредитації та ліцензування, яка забезпечувала постійне розширення сфери освітніх послуг. З 1998 р. розпочалась підготовка студентів за сучасними й перспективними спеціальностями «Дизайн», «Інтелектуальні системи прийняття рішень», «Міжнародна економіка», «Прикладне матеріалознавство»; у 1999 р. відкрито нові спеціальності – «Економічна статистика», «Облік і аудит», «Економіка підприємства»; 2001 р. – «Екологія та охорона навколишнього середовища», «Математика та основи інформатики»; 2002 р. – «Філософія», «Видавнича справа й редактування», 2003 р. – «Апаратура радіозв'язку, радіомовлення та телебачення»⁸.

Незважаючи на тривалі фінансово-економічні труднощі, університет наполегливо продовжував модернізувати навчально-виховний процес, підвищувати його якість та ефективність. Науково-педагогічні працівники взяли активну участь в обговоренні проекту Національної доктрини розвитку освіти в ХХІ ст. і внесли чимало цінних пропозицій щодо її вдосконалення. У своїй практичній діяльності колектив університету прагнув реалізувати положення цього важливого документа, що було особливо насущним з огляду

на необхідність проходження ДДУ чергової атестації.

Так головний корпус ДНУ здобув друге життя. Невдовзі в новій університетській оселі розмістилися історичний, соціально-гуманітарний факультети, факультет української та зарубіжної філології й мистецтвознавства. 8 жовтня 2007 р. в реконструйованому корпусі відновилися навчальні заняття. Незабаром тут розпочали роботу служби ректорату. Оновлений головний корпус ДНУ став добрим символом змін на краще в нашому університетському домі.

на необхідність проходження ДДУ чергової атестації.

Протягом 1999–2001 рр. була проведена державна атестація університету в цілому та його спеціальностей. Для цього профілюючими кафедрами була здійснена велика робота: відкориговані освітньо-професійні програми, відпрацьовані навчальні плани, програми дисциплін, освітньо-кваліфікаційні характеристики, комплексні кваліфікаційні завдання і контрольні роботи тощо. В результаті успішна атестація засвідчила, що підготовка фахівців в університеті повністю відповідає найвищому – IV рівню і сучасним вимогам⁹.

У цей час підготовка фахівців в університеті здійснювалася за денною, заочною та екстернатною формами навчання у фізико-технічному інституті та на 17 факультетах за 10 галузями знань, 35 напрямками підготовки та 66 спеціальностями з ліцензованим обсягом прийому 2805 осіб. За дозволом Міністерства освіти і науки України розгорнулася підготовка магістрів за десятьма новими спеціальностями. Студентський контингент кількісно коливався від 13 до 13,6 тис. осіб, з яких майже 80 % навчалися за денною формою, інші – на заочному відділенні чи в екстернаті. Понад 2500 студентів отримували освіту за позабюджетні кошти.

Значно зріс кількісно і професорсько-викладацький корпус, головним чином за рахунок цільового перерозподілу й використання позабюджетних коштів (1998/99 навчальний рік – 1145 штатних одиниць, 2001/02 навчальний рік – 1225). Позитивною тенденцією стало поступове збільшення кількості докторів наук, професорів (з 129 до 141, у відсотках – з 11,3 до 11,9), а також їх питомої ваги у викла-

дацькому складі. Водночас дещо зменшилась частка кандидатів наук, доцентів (з 47,2% до 46%, усього 548 осіб), що пояснюється недостатньою престижністю наукової праці в суспільстві, низькою зарплатою, мізерним держбюджетним фінансуванням НДР тощо.

Для подолання подібних негативних тенденцій, зростання творчої активності кадрового складу, поліпшення його якісних ознак була відпрацьована і впроваджена досить гнучка система морального й матеріального стимулювання працівників за високі показники в роботі. Керівництво ВНЗ, підрозділів стало уважніше ставитись до людей, висуваючи кандидатури найкращих на здобуття відзнак загальнодержавного, місцевого та університетського рівнів, ширше використовувати ресурси преміального фонду.

Університет прагнув розширити сферу освітніх послуг, у тому числі за рахунок залучення до навчання молоді з інших країн, керуючись розробленою й впровадженою відповідною програмою дій. У результаті студенти із 24 країн світу оволодівали основами обраного фаху за 25 спеціальностями.

Ефективним інструментом удосконалення навчального процесу стало написання науково-педагогічними працівниками ДНУ підручників, посібників, словників та інших навчально-методичних праць нового покоління. Кілька навчальних праць отримали гриф Міністерства освіти і науки України, ставши надбанням не лише студентів університету, а й національної вищої школи в цілому (професори В. Г. Городяненко, Є. О. Джур, І. І. Колесник, В. Г. Мусіяка, Ф. П. Санін та ін.). Вагомим здобутком стали також видані словники відомого мовознавця проф. В. О. Горпинича, а також «Російсько-український словник з математики, фізики та інформатики» (автори – доценти В. І. Перехрест, М. Н. Половина, А. Ф. Волик). Важливе значення для осмислення науково-освітнього досвіду університету мала книга професора М. В. Полякова «Дніпропетровський національний університет: учора, сьогодні, завтра», а також видана у співавторстві з ним професорами В. В. Іваненком та А. І. Голубом узагальнююча брошура «Вища школа Дніпропетровщини в умовах незалежності: тенденції та перспективи розвитку» (2002). Великий внесок у видання навчально-методичної літератури зробив колектив редакційно-видавничого відділу (завідувач – В. О. Насекан).

На кафедрах університету тривала копійка робота по впровадженню інноваційних методик та підходів у навчальний процес. Так, при кафедрі англійської філології відкрито

лабораторію сучасних технологій навчання іноземних мов; за рахунок укладання договорів про співпрацю з Обласним шкірновенерологічним диспансером та з міською лікарнею № 5 розширена клінічна база медичного факультету. За підсумками державного ліцензійного інтегрованого іспиту в 2002/03 навчальному році інтерни факультету посіли 1 місце, а випускники – 2 місце серед вищих медичних закладів освіти України.

Освітня політика університету останнього десятиліття значною мірою була націлена також і на використання передового іноземного досвіду за умови збереження кращих вітчизняних традицій. Ще у 1997 р. в Інституті доузівської підготовки та післядипломної освіти (ІДППО, директор – професор В. П. Ключев) була розпочата підготовка магістрів за спеціальністю «Державне управління», яка спиралась на розроблену співробітниками інституту концепцію із урахуванням досвіду Великобританії, Німеччини, Іспанії та США. Особливо «відкриті» для зарубіжних запозичень нові спеціальності та дисципліни, оскільки Україна впевненіше крокує шляхами європейської цивілізації і нам треба орієнтуватися на континентальні стандарти. Приміром, студенти спеціальності «Облік і аудит» в інституті економіки опановували міжнародні принципи обліку в сучасних ринкових відносинах; за європейськими зразками працював колектив факультету міжнародної економіки; складовою частиною проекту «ТЕМПУС» (програма Євросоюзу) стала розробка спеціалізації з європейської історії та культури на історичному факультеті.

Важливою ділянкою роботи університету стала активна участь його колективу в перепідготовці кадрів у ході масштабної реструктуризації виробництва з вивільненням чималої кількості працівників різних професій. За домовленостями з обласною та міською владою на факультеті перепідготовки спеціалістів ІДППО навчальний процес був адаптований до потреб регіону – розгорнулась перепідготовка кадрів за спеціальностями: «Фінанси», «Банківська справа», «Облік і аудит», «Психологія», «Комп'ютерні системи та мережі», «Соціальна робота», «Економіка підприємства» та ін. У 2001 р. факультет став одним із 10 переможців конкурсу серед ВНЗ України за право здійснювати Президентську програму перепідготовки управлінських кадрів для сфери підприємництва. Практичним вирішенням цієї проблеми займався також факультет підвищення кваліфікації ІДППО (декан – професор О. В. Сопільник), де започатковано новий освітній напрям – «підвищення компетенцій».

На факультеті навчалися мешканці Дніпропетровська, Дніпродзержинська, Кривого Рогу, Запоріжжя, Полтави та ін.

Упровадженню сучасних технологій у навчальний процес сприяло послідовне зміцнення його фондоозброєності, передусім – істотне розширення парку новітньої комп'ютерної техніки, обладнання нею практично всіх кафедр та лабораторій. Навчальні та наукові підрозділи одержали доступ до глобальної інформаційної мережі Internet, що дає можливість урахувати новітні досягнення зарубіжної наукової думки й знайомити науково-освітнянську громадськість за кордоном із здобутками вчених Дніпропетровського університету.

Низка новаторських ідей щодо вдосконалення схеми організаційної побудови навчального процесу в дусі вимог часу була закладена у підготовленому з ініціативи ректорату «Положенні про організацію і проведення поточного та семестрового контролю знань студентів у Дніпропетровському національному університеті», яким керувалися й керуються дотепер навчальні підрозділи. Документом передбачено, зокрема, введення проміжних атестацій студентів на 7–8 та 15–16 навчальних тижнях кожного семестру. Це нововведення позитивно позначилося на успішності студентів, стимулювало їх до більш системної роботи. Так, у 2002/03 навчальному році практично кожні 9 студентів із 10 складали сесії своєчасно, а кожний четвертий студент – на «добре» і «відмінно». Найкраща успішність за результатами двох сесій була у студентів факультетів – історичного, міжнародної економіки, психології та соціології, інституту економіки¹⁰.

У 2003/04 навчальному році в ДНУ успішно завершилася повторна акредитація за IV рівнем у цілому. Велику організаційну роботу в даному напрямку проводив особисто ректор професор М. В. Поляков, тодішній проректор з науково-педагогічної роботи доцент В. Г. Мусяка, декани факультетів, завідувачі кафедр. Ця робота дозволила забезпечити одну з найважливіших передумов для підтвердження такої акредитації, а саме наявність не менше 2/3 спеціальностей, акредитованих за цим рівнем. Водночас повторно було акредитовано за найвищим рівнем 47 спеціальностей, а на початку 2004 р. ще дві – «Правознавство» та «Лікувальна справа» (за III рівнем), що засвідчувало високий ступінь поступального розвитку університету на початку нового сторіччя¹¹.

Характерно, що робота з акредитації та ліцензування окремих спеціальностей тривала й надалі. Так, наприкінці 2003/04 навчального року перелік акредитованих за IV рівнем

спеціальностей поповнився ще чотирма: «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності» (ФМЕ), «Статистика» (ММФ), «Прикладне матеріалознавство» (ФТП), «Інтелектуальні системи прийняття рішень» (ФПМ). Водночас були успішно ліцензовані нові спеціальності: «Архівознавство» (ІФ), «Переклад» (ФФ), «Міжнародні відносини» (ФМЕ), «Маркетинг» (ІЕ)¹².

У 2004/05 навчальному році пройшли акредитацію за IV рівнем такі спеціальності, як «Літальні апарати», «Фізична та біомедична електроніка», «Мікроелектроніка і напівпровідникові прилади», «Економічна статистика». Завдяки низці спеціальностей, зокрема таких, як «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», «Політологія», «Програмне забезпечення АС», «Інформатика», «Математика», «Фінанси», «Банківська справа», «Економічна кібернетика», «Економіка підприємства», «Облік і аудит», вдалося суттєво збільшити ліцензійний обсяг. Крім того, у 2004/05 навчальному році відкрилися й нові спеціальності: «Дефектологія» (ФПС), «Технологія харчування» (ХФ), «Фізіологія» (БЕФ), «Археологія» (ІФ)¹³.

У 2006/07 навчальному році в університеті була акредитована за IV рівнем спеціальність «Філософія», за III рівнем – «Видавнича справа та редагування». Усього на той час з 83 спеціальностей 84 % були акредитовані за найвищим рівнем¹⁴.

Колектив ДНУ усвідомлював, що розширення номенклатури освітніх послуг мало супроводжуватися підвищенням їх якості. Необхідність суттєвого поліпшення якості освіти відчували і в Міністерстві освіти і науки України. Оновлене після «помаранчевої революції» його керівництво ініціювало нову стратегію, реалізація якої в період з 2005 р. до 2008 р. являла собою чи не найбільш радикальну за останні десятиліття спробу модернізувати освітянську галузь у руслі нових світових викликів і тенденцій, обумовлених процесами глобалізації та хвилеподібною, суперечливою практикою власного соціально-господарського просування по шляху ринкової економіки і демократії. Звичайно, це було пов'язано також із приєднанням України у 2005 р. до т. зв. Болонського процесу, сутність якого полягає у формуванні загальноєвропейської системи вищої освіти, яка б інтегрувала національні освітні системи в європейський простір за єдиними вимогами, критеріями та стандартами стосовно підготовки сучасних спеціалістів¹⁵.

Перехід до практичної реалізації положень Болонської декларації в ДНУ розпочався в 2005/06 навчальному році щонайперше з упровадження кредитно-модульної системи (КМС) організації навчального процесу на основі

критеріїв відпрацьованої в Європі кредитно-трансферної системи (ECTS). Передбачалося, що в ході переходу до КМС вдасться подолати такий істотний недолік існуючої системи освіти, як відсутність систематичної роботи студентів протягом навчального семестру, значно поліпшити якість підготовки спеціалістів з вищою освітою, наблизивши сучасний її зміст до рівня провідних європейських університетів¹⁶. При цьому важливим завданням стало подолання психологічної неготовності, а інколи й небажання частини викладачів ламати усталені стереотипи та обтяжувати себе додатково працею¹⁷. Все це яскраво проявилось під час обговорення процесу переходу до КМС на багатьох факультетах і кафедрах.

Незважаючи на труднощі, послідовну лінію на впровадження Болонської системи в навчальний процес тримали ректор професор М. В. Поляков, новопризначений проректор з науково-педагогічної роботи професор С. О. Чернецький, начальник навчального відділу О. В. Верба, навчально-методичне управління у цілому, декани факультетів. Уведення КМС стало стратегічним курсом модернізації навчального процесу у ДНУ, основним шляхом до конкурентоспроможності випускників університету на світовому ринку праці. У 2007/08 навчальному році організація навчального процесу студентів денної форми навчання (крім IV курсу) вже здійснювалася відповідно до «Положення про КМС ОНП ДНУ», яке пройшло практичну апробацію у попередньому році.

Цей документ урахував низку недоліків, виявлених під час форсованого переходу до КМС у 2005/06 навчальному році. Так, важливими заходами слід також вважати повернення до семестрової системи організації навчального процесу та обов'язкової сесії, ліквідованої на початку переходу до КМС. Цей крок сприяв систематизації студентами навчального матеріалу, набуттю ними більш якісних знань і практичних навичок. Позитивним моментом стало вироблення нового додатку до робочої програми дисципліни – Положення про рейтингову систему оцінки дисципліни, яка встановила особливості рейтингу з дисципліни, методику його розрахунку та принципи застосування. Все це унормувало роботу викладача і надавало можливості студентам планувати свою роботу протягом семестру¹⁸.

У цілому перехід до Болонської системи організації навчального процесу започаткував системну зміну дидактичних пріоритетів у напрямку від екстенсивних до інтенсивних методів підготовки спеціалістів, актуалізував пошук оптимальних форм самостійної роботи

студентів та її контролю з боку професорсько-викладацького складу. Водночас не можна не відзначити, що кілька років указаної реформи ще не принесли очікуваних результатів стосовно підвищення рівня якості освітніх послуг.

Актуальним завданням факультетів і випускових кафедр залишається вдосконалення змістового наповнення кредитів, їх структури і обсягів, місця в структурно-логічній схемі навчального процесу, а також відмова від формальних підходів у процесі впровадження тестових технологій поточного та підсумкового контролю знань з метою максимальної об'єктивності оцінювання вмінь та навичок студентів, надання їм можливості корегувати результати навчання. Важливого значення набуває ретельне опрацювання затвердженої наказом по ДНУ «Методики складання навчальних планів підготовки фахівців за кредитно-модульною системою», в якій були сформульовані рекомендації щодо формування циклів дисциплін, співвідношення між нормативною та вибірковою частинами навчальних планів¹⁹.

Певні інновації торкнулися і такого важливого етапу підготовки фахівців, як державна атестація. У 2006/07 навчальному році її проводили у формі тестового державного екзамену, що стало новою нормативною формою складання державної атестації, та захисту дипломних робіт (проектів) за усіма ОКР. Оцінювання державної атестації за ОКР спеціаліста, магістра здійснювалося за 100-бальною системою з переведенням в оцінки за національною та ЄСПК шкалою. Усього в 2006/07 навчальному році у ДНУ підготовлено за ОКР бакалавра 2479 осіб (у тому числі 347 випускників отримали дипломи з відзнакою), спеціаліста – 1798 та магістра – 640 осіб (сумарно 313 – з відзнакою)²⁰.

У 2007/08 навчальному році найбільш актуальними завданнями навчально-методичної роботи, над якими працювали підрозділи, були такі: планування навчального навантаження (у попередньому році воно склало в середньому 784 години на науково-педагогічного працівника) з дотриманням вимог ліцензування та акредитації; забезпечення проведення занять з магістрами лише доцентами та професорами університету; удосконалення структури навчальних лабораторій; продовження впровадження КМС; завершення розробки рейтингової системи оцінювання дисциплін, іншого науково-методичного забезпечення студентів, розробка пропозицій щодо впровадження у навчальний процес нових технологій навчання іноземних мов; формування переліку базових підприємств, установ та укладання з ними відповідних угод про проходження

студентами навчально-виробничих практик; проведення серед роботодавців моніторингових досліджень щодо їх бачення технологій, процедур та правил організації й проведення навчально-виробничих практик тощо²¹.

Як бачимо, за останнє десятиріччя у навчально-методичній діяльності університету сталося чимало змін інноваційного характеру, відбувся перехід на треступеневу систему підготовки фахівців (бакалавр – спеціаліст – магістр), на повну силу запрацювали механізми Болонського процесу, що, безумовно, позитивно позначилося на якості навчання та підвищенні конкурентоздатності студентів на ринку

праці. Такий концентрований висновок щодо рівня освітніх послуг, які надаються в сучасному університеті, підтверджується численними незалежними оцінками державних інституцій, громадських структур, роботодавців, зарубіжних експертів та й самих студентів, як це видно, зокрема, з матеріалів соціологічного дослідження, проведеного в ДНУ наприкінці 2007 – на початку 2008 р., з метою виявлення передумов, ризиків і наслідків реформування національної вищої школи у змістовому контексті накопиченого досвіду модернізації системи викладання та навчання студентства за сучасними методиками й технологіями.

9.3. ВИХОВАННЯ ФАХІВЦІВ-ПАТРІОТІВ

Важливим стратегічним завданням вітчизняного освітнього комплексу на сучасному етапі є створення сприятливих умов для виявлення і всебічного розвитку інтелектуальних та професійних здібностей молоді, формування духовно багатих, соціально активних, національно свідомих особистостей-патріотів, здатних до постійного самовдосконалення, критичної самооцінки своїх дій, вчинків, лінії поведінки. Адже чим потужніший освітній, духовний, життєвий потенціал людини, нації в цілому, тим легше долати кризові ситуації, оволодівати конструктивними моделями і технологіями життєстрою, цивілізаційного поступу. Показово, що, за аналітичними оцінками ЮНЕСКО, національної гармонії і благополуччя на рівні існуючих світових стандартів досягнуть лише ті країни, де особи з вищою освітою становитимуть не менше 40–60% працездатного населення. При цьому, як зазначається в Національній доктрині розвитку освіти, затвердженій Указом Президента України у квітні 2002 р., «освіта має гуманітарний характер і **ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності**» (виділено авт.)²².

Спіраючись на цей постулат, акцентуємо, що особливої значущості набуває гуманітарно-виховна діяльність у вищій школі, покликана забезпечити органічну єдність процесу навчання та виховання студентської молоді на ідеях національної самоідентифікації, у душі кращих надбань вітчизняної і світової духовності, моралі, культури. І це цілком закономірно з огляду на те, що вихована людина завжди інтуїтивно сприймається як освічена, а освічена, у свою чергу, як, безумовно, вихована. За всіх

соціокультурних труднощів та протиріч нашого сьогодення, подеколи загальної недооцінки гуманітарного сектора в освітній сфері така парадигма організації навчально-виховного процесу у ВНЗ зберігається в головному і нині, дозволяючи вести його планомірно, системно, ефективно.

На рубежі ХХ–ХХІ століть проблеми гуманізації та гуманітаризації освітянського середовища набули, як відомо, ще більшої гостроти у зв'язку із стрімкими і досить непростими викликами глобалізованого світу, відтак стимулювали вихід на якісно нові параметри та стандарти функціональної підготовки молодих спеціалістів, всебічно озброєних основами сучасних знань з обраної професії, а крім того, й чіткими світоглядними орієнтирами, широким соціальним мисленням, науковим баченням загальної картини планетарного розвитку. Тобто всім, без чого важко уявити справжню особистість, творчого фахівця світового класу. А втім самі по собі окреслені параметри не сформуються, навіть у наш вік «інформаційного буму», до чого, на жаль, закликають деякі недалекоглядні технократи. Вони ж з'являться лише під благодотворним впливом продуманої і цілеспрямованої повсякденної роботи з молоддю.

Отже, саме життя потребує суттєвого розширення і зміцнення гуманітарного складника в діяльності освітніх установ, постійного пошуку і впровадження нових концептуальних засад, форм та методів виховання молоді.

Усвідомлення назрілих потреб перебудови всього виховного комплексу в поєднанні з модернізацією навчального процесу в університеті припадає на кінець 1990-х рр., що було

пов'язано з іменами нових керівників – ректора професора М. В. Полякова та проректора з науково-педагогічної роботи у сфері гуманітарної освіти та виховання молоді професора В. В. Іваненка. За їхньої активної підтримки вже у 1999/2000 навчальному році були вжиті невідкладні заходи, спрямовані на впорядкування системи управління гуманітарно-виховним процесом по всій адміністративній вертикалі, зокрема, відновлено інститут заступників деканів даного профілю, оновлено склад кураторського корпусу, профспілкового активу, сформовано органи студентського самоврядування – ради студентів тощо. Водночас помітної реорганізації зазнав Центр гуманітарних проблем освіти, перетворений на основний координаційний осередок гуманітарно-виховної діяльності в університеті.

Під патронатом оновленого керівництва центру спочатку на чолі професором О. С. Токоченком, а згодом – доцентом Н. П. Олійник, завідувачем методичного кабінету В. О. Архіревою почався процес переосмислення накопиченого досвіду, змістової парадигми навчання та виховання студентства. Необхідність змін у цій царині стала ще більше актуальною після отримання університетом статусу «національного».

Не випадково означені вище питання виявилися в епіцентрі численних науково-практичних конференцій різних рівнів, проведених на базі університету. Серед них найбільш масштабними були всеукраїнські форуми: «Україна в XXI столітті: перспективи розвитку гуманітарних наук та освіти» (2000), «Сучасні засоби навчання для гуманітарної освіти» (2002), «Виховна парадигма національної вищої школи: головні складові та джерела» (2003) та ін.²³ У жовтні 2007 р. ДНУ став ініціатором і організатором ще однієї резонансної, тепер – міжнародної конференції «Соціально-гуманітарна освіта в контексті сучасних євроінтеграційних процесів».

За ініціативою й під егідою центру у 2000/01 навчальному році було вироблено й розпочато реалізацію Комплексної програми соціогуманітарної освіти молоді, яка передбачала оновлення, по суті, всіх основних елементів навчального процесу й виховної роботи в позааудиторний час у контексті поглиблення її гуманізації та гуманітаризації. У напрямку перетворення на науково-освітній комплекс почав трансформуватися й сам Гуманітарний центр, де було створено шість основних підрозділів-центрів з реалізації конкретних цільових програм в галузі історичної освіти та релігієзнавства, політологічної освіти та політехнологій, психологічної освіти й соціально-

го моніторингу, юридичної, економічної, культурологічної й мовної освіти²⁴. За підсумками обласного огляду-конкурсу вузівських концепцій та програм у галузі гуманітарної освіти, влаштованого Фондом соціальної підтримки вчених, університетська програма була визнана кращою, а досвід її практичного здійснення таким, що заслуговує на узагальнення й поширення не лише в регіоні, але й у країні²⁵. Програма стала надійним організаційно-правовим підґрунтям для подальшого вдосконалення управління виховною роботою та посилення її ефективності.

У цьому ж контексті варто згадати й про такі внутрішньоуніверситетські документи нормативного характеру, як Кодекс честі та гідності студента ДНУ, Кодекс працівника ДНУ (2003), де чітко виписані їх права, обов'язки, морально-етичні критерії й норми поведінки під час навчання, на робочому місці та у повсякденному житті. Прийняття і впровадження кодексів чинило цілком очевидний виховний вплив, тим самим сприяло прищепленню студентській молоді та працівникам любові й поваги до рідного університету, почуття гордості за свою причетність до нього. Ці документи були високо оцінені Міністром освіти і науки України В. Г. Кременем.

Логічним продовженням названих документів стала вироблена невдовзі (2005) Концепція формування ціннісних орієнтирів студента ДНУ, котра являє собою своєрідну хартію трьох «П» – професіоналізм, патріотизм, порядність. Успішна реалізація цього триєдиного завдання в кінцевому підсумку має забезпечити підготовку сучасного фахівця з високим рівнем світоглядної, духовної та морально-етичної культури. Причому і сама концепція, і шляхи втілення її в життя конструювались не в тиші кабінетів університетськими гуманітаріями, а народжувались з реальної практики живого спілкування зі студентською молоддю, бажання зрозуміти нове покоління і порозумітися з ним. До того ж під час відпрацювання конкретного змісту, вимог та очікуваних результатів формування ціннісного горизонту студентства були враховані висновки та узагальнення, що випливали з матеріалів попередньо проведеного спеціального соціологічного дослідження, яким був охоплений кожний десятий студент денної форми навчання, на тему «Соціально-культурні орієнтації студентської молоді ДНУ».

Розвитку вироблених в університеті програм та концепцій, поліпшенню управління гуманітарно-виховною роботою сприяло створення за основними її напрямками на базі окремих підрозділів координаційно-

методичних центрів на громадських засадах, зокрема, з національно-громадянського виховання молоді (історичний факультет), правового (юридичний), культурології та естетичного виховання (факультет української філології та мистецтвознавства), воєнно-патріотичного (військова кафедра), екологічного (біолого-екологічний), волонтерства та соціальних ініціатив (психології та соціології), змістовного дозвілля молоді (Палац студентів), здорового способу життя (кафедра фізвиховання та спорту) тощо.

Провідну роль у формуванні ціннісного горизонту, гуманістичної культури, громадянської зрілості студентства вже за самим своїм призначенням відіграють, як і раніше, кафедри та факультети соціально-гуманітарного спрямування, що складають майже половину всіх навчальних підрозділів ДНУ. Їх діяльність помітно поживалася з кінця 1990-х – початку 2000-х рр. Зауважимо принагідно: попри численні економічні негаразди й хронічний дефіцит «усього і вся» на зорі української незалежності, різке падіння соціального статусу й заклики з боку певних кіл національної інтелігенції щодо радикального оновлення науково-педагогічного корпусу вузівських гуманітаріїв і перегляду діючих навчальних планів та програм, багато в чому саме завдяки їх професіоналізму, виваженості й мудрості наше студентство, а з ним і перше пострадянське покоління молодих фахівців, на диво, «м'яко» перейшло від колишніх політичних настанов і соціальних цінностей до нового, незаангажованого, відкритого погляду на життя, тим самим вразно демонструючи приклад гідної суспільної поведінки.

І сталося це передусім тому, що переважна більшість викладачів соціогуманітарних дисциплін змогла швидко адаптуватися до нових конкретно-історичних реалій, свідомо підтримала курс демократичних перетворень, проголошений новою українською елітою. Певні підсумки напрацювань університетських гуманітаріїв у цій площині підбиті в кінці 2006 р. на регіональній науково-практичній конференції «Роль кафедр соціально-гуманітарних дисциплін у формуванні морально-етичної культури студентів», проведеної в ДНУ.

Найважливішим пріоритетом і ключовим напрямом у становленні громадянина, особистості є національно-патріотичне виховання молоді, у ході якого формується її національна самосвідомість, засвоюється духовна і матеріальна культура нації, забезпечується духовний зв'язок поколінь. Одним же з інтегральних показників цієї роботи, реалізації гуманітарної політики в університеті загалом є послідовне

розширення сфери вжитку державної мови у навчальному процесі та повсякденному житті колективу, чому сприяло, зокрема, створення при Гуманітарному центрі спеціального громадського осередку під керівництвом доц. В. І. Перехреста (1998 р.), пізніше – Обласного центру історії та розвитку української мови при ДНУ (наук. кер. проф. І. С. Попова, директор доц. Н. С. Голікова), відкритого 1 вересня 2006 р. за участю голови облдержадміністрації Н. М. Дєєвої, голови обласної ради Ю. Г. Вілкула, народної артистки України Ніни Матвієнко.

Відрадно, що сьогодні більшість викладачів ведуть заняття мовою титульної нації, нею ж видається практично вся навчально-методична література. З року в рік зростає кількість україномовних підручників та навчальних посібників з грифом Міністерства освіти і науки України, написаних вченими ДНУ. Крім того, їх зусиллями підготовлено й видано низку фундаментальних словників української мови, серед яких оригінальні праці професорів Д. Х. Баранника, В. О. Горпинича, М. П. Коломійця та ін. А нещодавно побачили світ такі російсько-українські словники: прізвищ мешканців м. Дніпропетровська, в якому вміщено понад 46 тисяч прізвищ (Д., 2007. – 500 с.; автори-упорядники професори Т. С. Пристайко, І. С. Попова, доценти І. І. Турута, М. С. Ковальчук), з математики, фізики та інформатики на понад 45 тисяч термінів (К., 2008. – 695 с.; автор доц. В. І. Перехрест).

Ворганічній єдності з навчальним процесом здійснюється багатогранна просвітницько-виховна робота патріотичної спрямованості зі студентами в позааудиторний час, яка сприяє виробленню у них шанобливого ставлення до рідного університету, краю, Батьківщини, почуття гордості за Україну. Серед розмаїття форм і засобів цієї роботи варто виокремити передусім студентські наукові конференції, круглі столи, фахові олімпіади, конкурси, вікторини на кращого знавця української мови, літератури, мистецтва, історії, дні й тижні рідної мови та культури, свята історичної українистики, тематичні вечори пам'яті видатних діячів національної минувшини – Богдана Хмельницького, Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Михайла Грушевського, Олеся Гончара, наших визначних сучасників, відомих науковців і вихованців університету, зустрічі з представниками вищої політичної еліти держави, органів місцевої влади, народними депутатами, митцями та ін.

З 2003 року, приміром, в університеті започатковано щорічний студентський конкурс «Культура професійного мовлення». В ньому

беруть участь сотні студентів усіх спеціальностей, а переможці представляють ДНУ на міжнародному конкурсі з української мови імені Петра Яцика. Широкою популярністю серед молоді користуються фотоконкурси на кращі світлини, які влаштовуються з 2004 р., відтоді як пройшов перший такий конкурс під девізом «Дніпропетровськ очима студентів». Потім були «Студентський об'єктив-2005», «Моя країна – Україна». До того ж в останньому порівняно з першим взяли участь втричі більше студентів майже всіх факультетів. Навесні 2008 р. оголошено черговий фотоконкурс до 90-річчя університету «ДНУ – моя альма-матер!»

Доброю традицією на факультеті української й іноземної філології та мистецтвознавства стали щорічні Гончарівські й Шрейдерівські читання, літературні читання до ювілеїв таких майстрів слова, як Валеріан Підмогильний, Василь Стус, на історичному – наукові читання, присвячені пам'яті одного з фундаторів університету академіка-енциклопедиста Дмитра Яворницького, професорів Дмитра Пойди, Анатолія Черненка, Микола Ковальського, на мехматі – на честь основоположника всесвітньо відомої дніпропетровської школи механіків академіка Олександра Динника і продовжувача його справи, багаторічного ректора ДДУ академіка Володимира Моссаковського та ін.

З метою увічнення зіркової плеяди вчених і вихованців університету в пам'яті нащадків на багатьох факультетах відкриті іменні аудиторії, фотостенди, засновані іменні стипендії. До 90-річного ювілею ДНУ встановлюється меморіальна стела біля головного корпусу. На відзначення видатних заслуг у розвитку науки і техніки, університету в 2007 р. засновано почесну медаль «Володимир Моссаковський». Тоді ж у ДНУ відбулася представницька міжнародна конференція з механіки, присвячена пам'яті В. І. Моссаковського. Готується до друку том вибраних праць ученого, яким буде започатковано нове серійне видання під загальною рубрикою «Визначні постаті Дніпропетровського національного університету»²⁶.

Акції подібного змісту стають в ДНУ традиційними. Так, у 2005 р. тут пройшла I Всеукраїнська наукова конференція на пошану нашого знаменитого випускника, Героя України, письменника Павла Загребельного, чий творчий портрет до того ж був відтворений у документальному фільмі «Далекий, мов зоря, близький, як промінь сонця», виготовленому агентством УНІ-ПРЕС і презентованому на конференції.

В історію Дніпропетровського університету назавжди вписане ім'я Олесь Гончара – нашого

славного випускника, світоча національної культури і літератури, Героя України. Упродовж усього свого повсякденного життя він підтримував найтісніші зв'язки з альма-матер. Тут склалася і зберігається з покоління в покоління атмосфера винятково бережливого, шанобливого ставлення до особи Олесь Терентійовича та його творчості, ім'ям письменника освячено чимало добрих справ: традиційними стали літературні читання, присвячені пам'яті письменника, проведено низку резонансних наукових конференцій (остання – «Творчість Олесь Гончара в соціокультурному й національному параметрах» – до 90-річчя митця пройшла у квітні нинішнього року), його ім'я присвоєно науковій бібліотеці ДНУ, науково-дослідній лабораторії фольклору, народних говорів та літератури Придніпров'я, підготовлено й видано книжку про О. Гончара (2003 р.; 2008 р. – вид. друге, доп., перероблене; автори-упорядники: І. С. Попова, Н. П. Олійник, А. І. Рудинська). До 85-ліття від дня народження Олесь Гончара, у квітні 2003 р., на фасаді навчального корпусу № 2 було урочисто відкрито його скульптурне зображення – бронзове погруддя роботи знаного скульптора, народного художника України В. П. Небоженка²⁷. А щойно розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 червня 2008 р. № 884-р ім'я Олесь Гончара отримав і університет на ознаку достойного вшанування пам'яті видатного українського письменника, ученого і громадського діяча.

Високим патріотизмом були пройняті студентські заходи, які присвячувалися 60-річчю визволення України від німецько-фашистських загарбників і 60-річчю Перемоги над нацизмом у Другій світовій війні та Великій Вітчизняній війні. До цих подій на історичному факультеті були приурочені студентська наукова конференція (жовтень 2004 р.) та міжнародна науково-теоретична конференція «Велика Вітчизняна війна 1941–1945 рр.: сучасні проблеми історичної освіти і науки» (травень 2005 р.), де на одній із секцій розглянуто сучасні проблеми патріотичного виховання студентства у контексті вивчення історії України. В рамках започаткованої тоді ж в ДНУ акції «Збережемо в пам'яті...» студенти-філологи підготували матеріали до збірника «Записи спогадів учасників бойових дій», а на факультеті систем та засобів масової комунікації – програми для обласного радіо про Героїв Радянського Союзу, які працювали або навчалися в університеті, наукова бібліотека – виставку «Твої герої, альма-матер», котра супроводжувалась циклом радіопередач, присвячених Героям Радянського Союзу С. І. Швецю, В. П. Юбкіну, а також поету В. Д. Булаенку, радіожурналісту А. Х. За-

барі. На всіх факультетах проведені зустрічі з ветеранами, відвідини студентами сімей фронтовиків. Кульмінацією ж ювілейних заходів стало відкриття біля наукової бібліотеки Пам'ятної стели, на якій золотом викарбувані імена 160 працівників і студентів ДНУ, загиблих під час війни за честь, свободу й незалежність Вітчизни.

Університетська спільнота не залишила поза увагою й іншу лиховісну дату нашої історії – український голодомор 1932–1933 рр., провівши цикл круглих столів, конференцій, презентацій новітніх історико-документальних видань, спрямованих на осягнення в середовищі нинішніх поколінь українців, передусім у власному ВНЗ, усієї причинно-наслідкової палітри національної трагедії. Студенти і викладачі більшості факультетів були долучені до збирання документальних матеріалів, спогадів очевидців та інших історичних свідчень. Найактивнішу участь у підготовці обласної Книги пам'яті жертв голодомору взяли професори В. В. Іваненко, С. І. Світленко, О. Б. Шляхов, О. І. Журба, доценти Г. М. Книш, О. Ф. Нікілев, В. Д. Мирончук та ін.

Плідно співпрацює університет з органами державної влади та місцевого самоврядування і на інших ділянках гуманітарно-наукового життя. Системний характер має організація спільних науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів з актуальних проблем нашого минулого та сьогодення, регіонального розвитку, що сприяє зміцненню позитивного іміджу і авторитету ДНУ як визначного флагмана освіти, науки і культури краю.

Науковці-гуманітарії університету надають конструктивну інтелектуальну підтримку в реалізації важливих проектів та програм, ініційованих місцевими властями. Так, наприкінці 2002 р. за пропозицією міської ради колектив вчених-істориків (керівник професор А. Г. Болєбрух) розпочав роботу зі створення фундаментальної наукової історії м. Дніпропетровська, яка успішно була завершена в 2006 р. виходом у світ об'ємної монографії. В той же час за дорученням облдержадміністрації зусиллями вчених ДНУ було підготовлено й видано українською та англійською мовами книгу «Дніпропетровщина: хто ми є, звідки й куди йдемо» про багатогранне життя нашої області в умовах незалежності для її презентації на міжнародній конференції в Брюсселі «Україна – Європа»²⁸.

Наразі науковцями університету реалізується масштабна програма з історії ріднокраю, зокрема завершується підготовка науково-документальної серії книг в рамках обласного проекту «Реабілітовані історією» (науковий

керівник професор В. В. Іваненко), готується синтетична праця в жанрі нарисів про минуле Катеринославщини – Дніпропетровщини, відпрацьовується концепція, механізм, кадрове забезпечення щодо написання нової версії тому «Історія міст і сіл України» тощо. Поступово розгортається здійснення комплексу заходів гуманітарного спрямування, передбачених планом дій щодо участі ДНУ у програмі організації та проведення в нашому місті групового турніру фінальної частини футбольного чемпіонату Євро-2012 (підготовка перекладачів, гідів-екскурсоводів, волонтерів, стюардів, культурної програми для гостей і т. п.).

До нагальних потреб регіону привертається постійна увага студентів, на що орієнтується тематика їх курсових, випускних, дипломних робіт, навчальна та виробнича практика, наукові студії. Студенти факультету психології, наприклад, беруть діяльну участь у волонтерському русі з питань пропаганди здорового способу життя та профілактики негативних явищ серед університетської молоді міста і області, комплексного обстеження школярів з метою виявлення причин їх девіантної поведінки й соціальної реабілітації, а медики – у реалізації прийнятої в ДНУ програми «Милосердя», професійно допомагаючи, зокрема, дитячим будинкам, притулкам та санаторіям. У 2002 р. з ініціативи ради студентів університет взяв шефство над дитбудинком № 1 обласного центру для сиріт і розпочав планомірну акцію милосердя щодо їх гуманітарної підтримки під промовистою назвою «Від серця до серця». Цікавий штрих: вперше за весь час існування цього дитячого осередку кілька його вихованців вступили до університету і закінчили його.

Тим часом студенти-філологи з інтересом збирають фольклор, народні звичаї, обряди, літературну спадщину Придніпров'я, відображають неповторний колорит його природи та архітектури засобами мистецтва; історики беруть участь в археологічних, етнографічних та історико-краєзнавчих експедиціях на теренах ріднокраю, соціологи – у моніторингу громадської думки; політологи й журналісти – у виборчих кампаніях та практичній роботі в органах місцевого самоврядування, юристи й економісти – стажуються у правоохоронних та бізнесово-фінансових структурах, біологи – в охороні навколишнього середовища і т. д.

Слід зазначити, що у першому семестрі 2004/05 навчального року великий вплив на весь комплекс гуманітарно-виховної роботи у ДНУ справляла загальна суспільно-політична

ситуація в Україні, яка різко загострилася восени у зв'язку з президентською виборчою кампанією. Як виявилось, драматичний другий тур виборів Президента України 21 листопада 2004 р. остаточно не визначив нового лідера нації. Відразу після закінчення голосування з різних куточків нашої країни стали надходити повідомлення про брутальні фальсифікації народного волевиявлення. В це не хотілося вірити, адже тим самим перекреслювалися надії мільйонів людей на честь і достоїнство, на свободу вибору, на краще майбутнє, без подвійної моралі і цинізму в політиці. Вже 22 і 24 листопада 2004 р. у центрі міста в демонстраціях протесту проти фальсифікації виборів взяло участь кілька тисяч осіб, у тому числі чимало студентів.

Схоже, що ті непрості, напружені дні зробили більше для політичного й національного самоусвідомлення нашого народу, аніж вся доба української незалежності. Проте ця нова якість суспільної свідомості з'явилася не на порожньому місці, а визрівала поступово упродовж попередніх років, позначених глибокими трансформаційними зрушеннями в Україні. Вочевидь, далися взнаки й університетські лекції з історії та політології, права та соціології. Так, покоління, яке народилося в період горбачовської «перебудови», стало фактично першим поколінням «нових українців» – носіїв ідеї сучасної демократичної нації і демократичного майбутнього України.

«Помаранчеві» демонстранти неодноразово заходили й у студентське містечко ДНУ. Процес угамування пристрастей очолив ректор університету М. В. Поляков, якого підтримали проректори, декани, більшість професорів, викладачів і студентів. Мітингові стихії були протиставлені виваженість, мудрість, повага до різних ідейних переконань, віра в те, що політичну кризу можна вирішити легітимними, конституційними засобами.

25 листопада 2004 р. на засіданні вченої ради університету було ухвалено рішення звернутися до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та всіх співвітчизників із закликом «до рішучого пошуку політичного компромісу, до поміркованих і зважених дій» в ім'я «демократичної, соборної і сильної України». Зрештою, гору взяли не мітингова стихія і емоції, а розуміння неприпустимості змішування суспільно-політичного, виборчого і навчально-виховного процесів. Цій принциповій лінії на неухильне дотримання законодавства України керівництво університету твердо слідує й дотепер. До того ж університетська автономія як один із принципів Болонського процесу поступово утверджується у вузівському житті, виступаю-

чи бар'єром на шляху «демократичної» політизації вищої школи.

Завершення виборів сприяло стабілізації суспільно-політичної ситуації в країні у цілому і в ДНУ зокрема. Професорсько-викладацький склад і студентство приступили до реалізації невідкладних завдань університетського життя. Дедалі зростаючу роль в різних його сегментах стала відігравати система студентського самоврядування, процес формування якої на чолі з радою студентів (голова В. Цибенко, з 2007 р. – О. Долинчук) завершився. Оновлені ради працювали на всіх факультетах і в гуртожитках.

Одночасно посилилась увага до студентських проблем та ініціатив з боку профкомів (голова доцент О. А. Тупиця) і профспілкового активу. Усіляко сприяли широкому залученню студентства у русло системного опанування знань, творчості, здорового способу життя Наукова бібліотека, Палац студентів, кафедри фізвиховання та спорту, військової підготовки, інші загальноуніверситетські підрозділи²⁹.

Скажімо, університетська бібліотека ім. Олеса Гончара (директор С. В. Кубишкіна) по праву вважається унікальним осередком духовності та культури не лише нашого навчального закладу, а й усього регіону, однією з кращих в освітянському просторі країни. Попри фінансові труднощі, які переслідували університет, ректорат віднаходив необхідні кошти для постійного поповнення її фондів. За останнє десятиліття вони зросли сумарно майже на 150 тис. примірників. Свідченням дійсно вагомої культурницької місії нашої книжкової скарбниці стало проведення у лютому 2007 р. на базі ДНУ Всеукраїнської наради директорів бібліотек ВНЗ III–IV рівнів акредитації за участю Міністра освіти і науки України С. М. Ніколаєнка.

На справжній центр просвітництва та організації змістовного дозвілля молоді перетворився Палац студентів ДНУ (директор доцент В. В. Стукало), який нещодавно відзначив своє 50-річчя і став переможцем всеукраїнського огляду-конкурсу культурно-освітніх закладів. Майже щодня тут відбуваються різноманітні заходи (посвячення в студенти, тематичні вечори, конкурси, фестивалі, концерти, виставки, презентації, наукові форуми тощо), постійно проходять традиційні дні факультетів, що перетворюються на яскраві свята-шоу, успішно функціонують 24 творчі колективи та об'єднання (половина з них має почесні звання «народний» і «зразковий»), кращі з яких очолюють заслужені працівники культури і діячі мистецтв України. Широковідомими не лише в університеті, регіоні, але й в Україні є ансамблі «Чарівниці» (керівники Л. С. Воріна,

С. В. Овчарова), «Веселка» (керівник С. І. Жир), театри «Маски» (керівник І. Я. Трахт), «Світанок» (керівники Л. Г. і О. Є. Винокурови), циркова студія «Райдуга» (керівники Л. І. Старикова, Т. О. Золотова), джаз-балет «Стіль» (керівник Л. І. Петрова), танцспортклуб «Ритм» (керівник Г. Г. Лідовська), хорові капели «Промісвіт» (керівник Л. П. Журавський), «Юність», «Струни серця» (керівник О. В. Переверзев) та ін. Наприкінці 90-х в Палаці відкрито «гетьманську залу» та «Проспект мистецтв» («Університетський ермітаж»), де експонуються аматорські твори працівників і студентів ДДУ. 27 жовтня 2006 р. тут уперше було проведено День університету та Університетський бал, які відтоді стали традиційними.

Багато заходів в Палаці студентів відбувається завдяки співпраці з місцевою владою, зокрема з Жовтневою районною радою – І вокальний фестиваль «З коханими не розлучайтесь!», свято гумору, розважальні програми до Дня молоді, Дня Незалежності України; з міською радою – фестиваль клубів веселих та кмітливих «Дніпровська ліга», тематичні вечори для молоді з обмеженими можливостями – «Крізь терни до зірок», «Віват, ерудит!»; з обласною державною адміністрацією – фестивалі «Дзвени, бандуро!», туристської пісні та ін. За підсумками міжвузівських фестивалів «Студентська весна» колективи самодіяльної художньої творчості ДНУ незмінно посідають перші місця і отримують Гран-прі та цінні подарунки від облдержадміністрації й міської ради. Кращі з них неодноразово виступали у звітних концертах Дніпропетровщини на сцені Національного палацу «Україна» в Києві, були лауреатами престижних всеукраїнських та міжнародних фестивалів і конкурсів³⁰.

В університеті створені належні умови для формування у молоді здорового способу життя, зміцнення престижності здоров'я. Фізична культура займає чільне місце в навчальному процесі ДНУ, у повсякденній спортивно-оздоровчій роботі, що організується кафедрою фізичного виховання та спорту (завідувач доцент Г. С. Петров) на базі Палацу спорту – однієї з кращих споруд такого типу в освітньому секторі України. Щоденно тут займаються близько 3 тисяч студентів, майже кожного тижня проводяться спортивно-масові заходи: змагання груп, курсів, факультетів, загальноуніверситетська спартакіада, кубки першкурсників з ігрових видів спорту тощо. Під час зимових канікул викладачі університету беруть участь у «Спартакіаді здоров'я», змаганнях на «Кубок ректора» з волейболу, турнірі ветеранів з фехтування.

Сьогодні в університеті працюють секції з 30 видів спорту, де тренуються близько 500 студентів, функціонує дитячо-юнацька школа олімпійського резерву з водного поло (200 осіб), оздоровчий центр, який регулярно відвідують близько 2 тисяч студентів, співробітників, членів їх родин та мешканців міста.

Протягом останнього десятиріччя (1998–2008) в університеті підготовлено 4 майстри спорту міжнародного класу і 18 майстрів спорту, більше двох десятків осіб стали чемпіонами і понад 100 – призерами першостей України. Щороку 10–15 з них входять до складу збірних команд України з різних видів спорту. В обласних міжвузівських змаганнях студенти ДНУ постійно виборюють друге-третє місце. Нашою гордістю є майстри спорту міжнародного класу – чемпіон світу з карате студент економічного факультету Ігор Караіванов, чемпіонка Європи з бадмінтону студентка того ж факультету Лариса Грига, срібний призер чемпіонату Європи з легкої атлетики випускниця біологічного факультету Юлія Акуленко, майстри спорту – чемпіонка світу і Європи з легкої атлетики серед параолімпійців студентка факультету психології Оксана Ботурчак, бронзовий призер Всесвітньої універсиади зі стрибків у воду студент юридичного факультету Юрій Шляхов, призер чемпіонату світу з кікбоксингу студент соціально-гуманітарного факультету Микола Різо, переможці першостей України Ганна Носенко і Світлана Акуленко (легка атлетика), Євгенія Кирилюк і Ольга Козюк (веслувальний слалом), Іван Очередько (плавання), Віталій Сазонець (фігурне катання), Марія Бердникова, Віктор Кравчук та Марія Жиган (спортивне орієнтування), Дмитро Семенко (кікбоксинг), Дмитро Суцєвський (вітрильний спорт) та ін. З 1998 р. жіноча команда ДНУ виступає у вищій лізі національної першості з водного поло.

Приклад спортивного довголіття демонструють викладачі університету – ветерани спорту Г. С. Петров (веслування), М. К. Присяжна (бадмінтон), В. А. Кайданович (фехтування), В. В. Заєрко (спортивне орієнтування), Т. А. Глоба, М. М. Зайцев (настільний теніс), член-кореспондент НАН України В. П. Моторний, В. О. Коробов (баскетбол), П. Н. Мановський (волейбол) та ін.

Значна увага приділяється в університеті розвитку системних форм виховного впливу на молодь, таких насамперед, як клуби, гуртки та студії за інтересами, внаслідок чого їх кількість невідомо зростає, віддзеркалюючи одну з прикметних рис сучасного університетського життя. Причому більшість з них ініціюють і започатковують самі студенти, прагнучи у

такий спосіб реалізувати свої здібності. Великою популярністю серед студентів не лише ДНУ, а й інших вищих навчальних закладів регіону користується, наприклад, літературна студія «Гарт» під керівництвом відомого поета доцента В. Коржа, дискусійний філософський клуб «XXI століття» (керівник доцент А. О. Кострюкова). Цікаво і плідно працюють створені нещодавно клуби творчої молоді «Паростки» (керівник В. О. Архиреева), політичний клуб «Форум» (керівник доцент В. І. Пащенко).

Чимало творчих осередків з'явилося безпосередньо у навчальних підрозділах. Так, на факультеті української й іноземної філології та мистецтвознавства діє український літературно-музичний театр (керівник доцент О. В. Гонюк), студентські німецько- та франкомовні театри, клуб східної культури, театральне об'єднання «Мистецька орбіта» (керівник доцент В. А. Галацька), студії молодих поетів, художників, дизайнерів, самодіяльного кіно та інші. Захопленість творчістю студентів біолого-екологічного факультету сприяла появі студентського фотоклубу та поетичного клубу «Колібри», керівниками яких, до речі, є самі студенти. Аналогічною творчою ініціативою відзначається й історичний факультет, де виникло кілька студентських об'єднань, серед яких варто виділити поетичний клуб «Обрії». На факультеті фізики, електроніки та комп'ютерних систем створені клуби сучасного танцю і драми, а на економічному – команда КВК «Золотий запас». Виявленню і розвитку творчих здібностей молоді на фізико-технічному факультеті допомагає започаткований тут конкурс «Міс фізтех»³¹.

Ключовою фігурою у роботі з молоддю залишається викладач-наставник, куратор академічної групи, а це понад 600 наших науково-педагогічних працівників, як правило, авторитетних, висококультурних, небайдужих до проблем та повсякденної життєдіяльності студентства. Досвід кращих з них, таких, приміром, як Н. М. Мисливець, В. С. Коваленко, І. І. Григоренко, В. А. Галацька, К. Ю. Васильєв, В. А. Гриценко, В. О. Гуня, Ю. Д. Крохмаль, А. М. Лук'яненко, Т. М. Кондратюк, В. Д. Мирончук, О. С. Палькевич, О. Ф. Пилипенко та ін., узагальнений у книзі «З любов'ю в серці...» (Д., 2005. – 34 с.), засвідчує, що робота куратора зі студентами не зводиться лише до боротьби з тими, хто пропускає заняття, має заборгованості чи порушує дисципліну, це перш за все підтримка і допомога тим, хто цілеспрямовано йде до мети, окрилений обраним фахом, прагне до справжньої інтелігентності, гармонійного розвитку, якнайповнішої самореалізації, самоствердження.

З 2000-х років добрим порадиником студентів, передусім молодших курсів, з багатьох питань організації навчання, побуту та дозвілля зарекомендувала себе соціально-психологічна служба (керівник В. В. Марченко), створена спочатку при Гуманітарному центрі, а після його реорганізації і оновлення керівництва (професор І. Г. Батраченко) у 2007 р. виокремлена в самостійний структурний підрозділ. Служба широко використовує такі ефективні форми роботи, як індивідуальне консультування студентів, викладачів й співробітників, проведення групових тренінгів з метою кращого ознайомлення студентів з обраною спеціальністю та її специфікою, вироблення у них професійних і комунікативних навичок, досвіду спілкування в різних середовищах, вміння долати складні й конфліктні ситуації. При цьому особливий акцент робиться на організації відповідних тематичних занять з першокурсниками, які допомагають їм швидше адаптуватися до життя і навчання у вищій школі, підвищити рівень згуртованості групи тощо.

Надзвичайно насиченим в гуманітарному плані виявився 2007/08 навчальний рік, позначений інтенсивною підготовкою до 90-річчя університету на всіх рівнях життєдіяльності нашого колективу. Ювілейним духом освячувалися численні заходи організаційного, просвітницького, наукового характеру, які мало не щодня відбуваються в ДНУ³².

Підсумовуючи все вищевикладене, можна зробити висновок про те, що за останнє десятиліття (1998–2008) в гуманітарно-виховному секторі університету відбулися і продовжують відбуватися помітні якісні зрушення, завдяки чому ця діяльність стає більш динамічною, різноманітною, результативною, стимулюючи, з одного боку, формування справді демократичної моделі партнерства у взаєминах викладачів та студентів, засвоєння останніми ґрунтовних фахових знань, основ гуманістичної культури і моралі, а з іншого – сприяючи реалізації корисних ініціатив самої молоді, залученню її до усвідомленої участі в багатогранному житті університету, регіону, країни³³.

Звичайно, з новим поколінням працювати складно. І не тільки тому, що ми все ще шукаємо цінності, які б об'єднали все наше суспільство, всі його соціальні та політичні табори, всю нашу країну, без поділу на «східняків» та «західників», а й тому, що воно виросло, не знаючи, так би мовити, «тоталітарного батога». Для них (можливо, навіть скоріше, ніж для старшого покоління) поняття «почуття власного достоїнства», «честь», «гідність» вже наповнені справжнім змістом. З новим поколінням наших вихованців вже не можна роз-

мовляти окриком чи навіть віддавати йому накази, які не підлягають обговоренню. З ним можна і потрібно вести постійне спілкування лише в режимі діалогу, де у жодної із сторін немає права вважати, що вона володіє істиною в останній інстанції. Мовляв, є дві точки зору: моя та інша, невірна.

Досвід, накопичений університетом, якраз і важливий з огляду на цю нову для нас грань

взаємовідносин з вихованцями, коли не лише ми їх виховуємо, але й одночасно вчимося у них, як це не дивно у даному контексті прозвучить. Бо в бесідах, обговореннях, дискусіях правий не той, хто має титули, наукові звання чи командирський голос, а той, хто спирається на найбільш переконливу аргументацію, широту знань, ерудицію, життєву мудрість.

9.4. НА ПЕРЕДОВИХ РУБЕЖАХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Дніпропетровський національний університет впевнено посів одне з провідних місць серед класичних ВНЗ країни в царині науково-дослідних робіт. Основою цього є збалансована система організації та забезпечення фундаментальних та прикладних досліджень, дослідно-конструкторських робіт, наукових, науково-технічних та інноваційних форм діяльності, що сприяє поєднанню інтересів освіти, науки і виробництва. А саме такий інтегративний синтетичний підхід є єдино правильний на шляху формування цілісної наукової картини світу й сучасного світогляду у студентської молоді, розвитку здібностей і навичок самостійного наукового мислення і пізнання, здатності до творчої праці та мобільності у засвоєнні й впровадженні новітніх наукоємних та інформаційних технологій.

У Дніпропетровському національному університеті наукові дослідження виконуються співробітниками трьох науково-дослідних інститутів, 16 факультетів, 110 кафедр, 46 науково-дослідних лабораторій³⁴. У 2007 р. до наукової роботи було залучено 1264 працівники. Робота науково-дослідної частини ДНУ організаційно і методично структурована відповідно до видів науково-дослідних робіт:

- держбюджетні, що фінансуються за рахунок коштів Міністерства освіти і науки;
- госпдоговірні, що фінансуються за рахунок коштів замовників;
- НДР, що виконуються викладачами за рахунок другої половини їх робочого дня;
- НДР, що здійснюються за договорами про співробітництво зі сторонніми організаціями³⁵.

Безсумнівно, в основі успіху науково-дослідних робіт лежить оптимальне планування фундаментальних досліджень та прикладних розробок, яке відповідає основним

цілям державної науково-технічної політики, охоплюючи всі пріоритетні напрями розвитку науки і техніки в Україні, а також його фінансування. Аналіз цього чинника поступу університетської науки свідчить, що обсяги фінансування зросли за останнє десятиліття майже в 10 раз і збільшилися з 1,1 млн грн у 1998 р. до понад 10 млн грн у 2008 р. Ця позитивна динаміка чітко простежується за нижченаведеними даними (табл. 1).

Вагомий науковий потенціал та широкий спектр досліджень класичного університету дозволяють із року в рік виконувати досить об'ємні плани фундаментальних та прикладних робіт. Так, у 2007 р. вчені ДНУ розробляли 77 фундаментальних і прикладних тем, які охоплювали майже всі пріоритетні напрями розвитку науки й техніки України, у тому числі: «Фундаментальні дослідження з найважливіших проблем природничих, суспільних і гуманітарних наук» – 25 тем, «Новітні та ресурсощадні технології в енергетиці, промисловості та агропромисловому комплексі» – 16, «Нові речовини та матеріали» – 12 та ін.³⁶

Основоположне значення для підтримки високого наукового авторитету ДНУ мають відкриття вчених, винаходи та інші об'єкти інтелектуальної власності, які патентуються, ліцензуються і визначають подальший науково-технічний прогрес. Так, у 2000–2001 рр. у ході виконання однієї з науково-дослідних робіт учені університету професор Є. О. Джур і доцент Ю. О. Крикун зробили два наукові відкриття, пов'язані з виявленням нових явищ та закономірностей дії рентгенівського випромінювання в шарі рентгенолюмінатора й у полімері з металевими включеннями. За оцінками фахівців, вони набувають широкого впровадження, зокрема, в медицині, дозволяючи істотно знизити рівень радіаційного впливу під час сеансів рентгенотерапії.

Обсяг фінансування за д/б НДР та госпдогвірними темами (тис. грн)

Рік	Фундаментальні	Прикладні	Сума бюдж. фінанс.	Госп. теми	Загальний обсяг
1998	1059,0	33,1	1092,1	48,1	1140,2
1999	596,0	19,2	615,2	153,0	768,2
2000	2168,4	34,0	2202,4	119,3	2321,7
2001	2100,7	265,1	2365,8	49,3	2415,1
2002	2283,2	295,	2578,3	242,0	2820,3
2003	2732,1	226,2	2958,3	323,7	3282
2004	2856,8	245,7	3102,5	548,0	3650,5
2005	3858,3	354,0	4212,3	706,9	4919,2
2006	5595,5	1996,8	7592,3	473,0	8065,3
2007	7481,976	609,861	8091,837	1353,5	9445,3
2008					>10 млн грн

Резонансним у 2002 р. стало наукове відкриття «Явище аномальної зміни інтенсивності потоку квантів проникаючого випромінювання моно- та багатоелементарними середовищами» (автори: Ю. С. Алексєєв, Є. О. Джур, В. А. Іванов, Ю. О. Крикун, Л. Д. Кучма та ін.), здійснене завдяки творчій співпраці вчених з конструкторами та виробничниками. Це дійсно інноваційний прорив, уже названий фахівцями «переворотом», «революцією» у фізиці. І це не дивно, адже знайдена науковцями диво-речовина не має аналогів у світовому матеріалознавстві, містить унікальні антирадіаційні властивості, а отже, важко переоцінити її значення для практичного вирішення надзвичайно гострої соціально-технологічної проблеми сучасності – налагодження максимально безпечної утилізації радіоактивних і хімічних відходів за нинішніх несприятливих екологічних умов.

У тому ж 2002 р. наука збагатилася ще одним фундаментальним відкриттям – «Закономірність експресії нейроспецифічних білків у структурах головного мозку тварин при формуванні енграм пам'яті», одним із авторів якого є професор ДНУ В. І. Чорна. Ця наукова інновація дозволяє виявити зміни у структурах головного мозку на ранній стадії й відкриває простір для розробки практичних методів по відновленню клітин головного мозку³⁷. У 2007 р. у колективі з вченими Дніпропетровської державної медичної академії професор В. І. Чорна зробила і зареєструвала чергове відкриття – «Закономірність зміни активності катепсинів В, L, Н у структурах головного мозку тварин при формуванні енграм пам'яті». За це відкриття дослідниця нагороджена пам'ятною медаллю ім. П. А. Капиці³⁸.

У 2003 р. визнано відкриття «Явище саморе-

гулювання електрогенезу центральної передачі мозку людини», одним із співавторів якого став завідувач кафедри медичного факультету доцент С. М. Лукашов. У процесі наукового дослідження встановлено невідоме раніше явище – універсальний нейрохімічний механізм, за допомогою якого головний мозок регулює функції всіх органів і систем людського організму. Теоретично та експериментально обґрунтовано нову патофізіологічну концепцію застосування нейрофармапрепаратів й отримано можливість цілеспрямованого нейрофармакологічного регулювання функцій центральної нервової системи. Безперечно, відкрите явище знайде застосування у практичній медицині³⁹. У 2007 р. під керівництвом цього ж ученого проведена розробка ендоскопічної техніки і технології вживлення сітчастого рестриктора для хірургічного лікування дилатаційної кардіоміопатії⁴⁰.

Цікаво, що окремі наукові знахідки робилися у співпраці зі студентами під час виконання ними курсових і дипломних робіт. Саме такою є науково-дослідна робота «Інтенсифікація пробопідготовки геологічних проб з вмістом платини, золота, срібла стосовно до рудних формацій родовищ України» (науковий керівник професор хімічного факультету Ф. О. Чмиленко). У результаті її здійснення (за участю студента під час виконання ним курсової роботи) розроблено спосіб розкриття природних зразків геологічних порід, що містять благородні метали, який захищено патентом⁴¹.

У жовтні 2003 р. ДНУ взяв участь у Всеукраїнському конкурсі «Винахід року», на якому були представлені запатентовані розробки, здійснені під керівництвом професорів І. М. Спиридонової та О. М. Шаповалової. Перша з них – «Спосіб борування алюмінію

та його сплавів» була науково обґрунтована і впроваджена у відділі динамічної металофізики фізичного факультету у 2001–2003 рр. під час виконання НДР й стала одним із переможців конкурсу. У квітні 2004 р. авторський колектив цього винаходу (І. М. Спиридонова, Л. І. Федоренкова та С. Б. Піляєва) рекомендовано Державним департаментом інтелектуальної власності на номінацію Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) як кращі жінки-винахідники, а у вересні 2004 р. нагороджено золотою медаллю Всесвітньої організації інтелектуальної власності⁴².

Авторський колектив науковців (членом якого є І. М. Спиридонова) за комплекс робіт з розробки борвмісних матеріалів та покриттів для чорної металургії одержав Державну премію України в галузі науки і техніки.

Водночас престижними преміями на загальноукраїнському рівні були відзначені й інші вчені ДНУ. Так, у 2004 р. професор О. А. Приходько за цикл робіт з аеродинаміки отримав премію НАН України ім. О. К. Антонова, а у 2005 р. професор М. В. Поляков та професор М. М. Дронь за цикл робіт з гідрогазодинаміки та динаміки польоту літальних апаратів удостоєні премії НАН України ім. М. К. Янгеля⁴³.

У другій половині 2000-х рр. ефективним було виконання й інших науково-дослідних тем у технічній та природничій царинах. Наприклад, у 2007 р. в процесі розробки теми «Аліциклічні та гетероциклічні оксигено- та нітрогеновмісні сполуки. Синтез, структура, реакційна здатність» під керівництвом професорки Л. І. Касьян було подано 4 заявки на винаходи, одержано 2 патенти України і 2 рішення про видачу патенту на синтезовані біолого-активні сполуки, які можуть набути широкого застосування у медицині; за 2 роки виконання теми «Формування системи адаптивних реакцій рослин до абіотичних факторів в умовах нестабільного середовища» (керівник – проф. О. М. Вінниченко) було одержано 3 патенти України. Науковий потенціал цих тем відповідає світовому рівню, і вони можуть претендувати на широке застосування у відповідних галузях науки і виробництва⁴⁴.

Дніпропетровськ був і залишається одним із світових центрів створення ракетно-космічної техніки, а тому цілком заслужено є головним осередком розробки космічних технологій України. Численні наукові дослідження з цієї тематики проводяться на фізико-технічному факультеті ДНУ, який вже понад півстоліття готує фахівців-виробничників і науковців для потреб ракетобудівного комплексу. Тісно співпрацюючи з колективами базових підприємств галузі – виробничим об'єднанням «Пів-

денний машинобудівний завод ім. О. М. Макарова» (генеральний директор до 2006 р. – Герой України, випускник фізико-технічного факультету Ю. С. Алексєєв, нині – Герой України В. А. Щеголь) і ДКБ «Південне» (генеральний директор – Генеральний конструктор, академік, теж вихованець ФТФ С. М. Конюхов), учені університету здійснюють важливі дослідження з проектування та конструювання космічних літальних апаратів, двигунів, систем управління, розробки нових матеріалів і технологій, математичного й програмного забезпечення, методів контролю та прогнозування довговічності конструкцій.

Плідно працюють у цьому напрямку наукового пошуку колективи вчених під керівництвом таких професорів, як Є. О. Джур, В. П. Малайчук, В. Є. Білозьоров, Л. В. Пронь, М. М. Дронь та ін. В результаті низку розробок учених фізико-технічного факультету (декан – професор О. М. Петренко) застосовано для вдосконалення деяких вузлів та агрегатів ракети-носія «Зеніт», що сприяло її вдалим пускам у рамках реалізації унікального за технічними вимірами міжнародного проекту «Морський старт»⁴⁵.

Загальний патентний фонд винахідників ДНУ, який, наприклад, у 2003 р. складав понад 1600 патентів та авторських свідоцтв, з кожним роком поповнюється десятками нових винаходів⁴⁶. Проведений аналіз показує, що охороноспроможна тематика, тобто така, у результаті якої можлива розробка нового технічного рішення, що може бути захищене патентом, в університеті протягом уже трьох років залишається стабільною і становить в середньому 34 % від загальної кількості науково-дослідних робіт (2005 р. – 34,5%, 2006 р. – 30%, 2007 р. – 38%)⁴⁷.

Упродовж 1998–2008 рр. продовжувався пошук і освоєння нових організаційних форм і змістових параметрів науково-дослідницької діяльності, конкретних механізмів системного підходу щодо її організації та нормативно-методичного забезпечення, альтернативних джерел фінансування наукових розробок. У результаті поступово відбувалася переорієнтація значної частини тематики прикладного характеру на вирішення нагальних проблем міста, області, Придніпровського регіону. Спонукальними імпульсами на цьому шляху стали договори університету про повномасштабну довгострокову співпрацю з Дніпропетровською обласною державною адміністрацією та мерією м. Дніпропетровська, укладені ще у 1998–1999 рр.

Згідно з наміченою програмою взаємодії університету і влади на період до 2010 р. від-

крилися перспективи для отримання додаткового фінансового забезпечення з місцевого бюджету потреб наукових досліджень в університеті, що, безперечно, стимулює науковців до подальшої роботи щодо інтенсифікації народного господарства регіону. При цьому було визначено основні сфери, що потребують першочергового інтелектуального впливу науковців: охорона та відновлення біорізноманіття промислового Придніпров'я (керівники – професори А. І. Дворецький, А. П. Травлєєв, О. Є. Пахомов); розробка впровадження наукоємних, передусім енерго- й ресурсощадних технологій (професори І. М. Спиридонова, О. М. Шаповалова); аналітичне осмислення та прогнозування місцевих економіко-соціальних тенденцій (професори С. О. Смирнов, А. М. Тимошенко, С. І. Краснікова, В. Г. Городяненко) та ін. Водночас за університетом закріпилась функція координатора використання наукових розробок інших ВНЗ для потреб регіону.

Важливою віхою стало включення ДНУ у 2003 р. до реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави, з врученням Свідоцтва встановленого зразка за № 00221 від 7 липня 2003 р. відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2001 р. № 380. Цим підтверджується, що наш університет належить до провідних ВНЗ, які, крім освітньої, здійснюють наукову, науково-технічну та науково-інноваційну діяльність, що відповідає вимогам закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність». Процедурі включення передувала й значна організаційна робота наукової частини під керівництвом проректора М. М. Дроня зі збереження й розвитку наукових шкіл, стабілізації фінансування НДР, що виконуються за тематичним планом, який координується МОНУ, участі у виконанні державних науково-технічних програм. Важливо, що у 2008 р. університет втретє підтвердив здобутий статус.

Останніми роками університет уже здійснив ряд наукових проектів за програмою співробітництва з облдержадміністрацією та міськвиконкомом, які мають важливе практичне значення. Серед них – виготовлення й сертифікація контейнерів для зберігання шкідливих відходів (керівник – професор Є. О. Джур); дослідження розподілу важких металів та радіонуклідів у зоні накопичувачів радіоактивних відходів і вироблення рекомендацій щодо рекультивції забруднених ґрунтів (керівник – М. З. Серебряна); моніторинг еколого-токсичного стану поверхневих вод у районах підвищеної екологічної небезпеки та підготовка пропозицій щодо мінімізації їх не-

гативного впливу на процеси життєдіяльності в області (керівник – професор А. І. Дворецький); розробка проекту створення та розвитку об'єкта природно-заповідного фонду області (керівник – професор О. Є. Пахомов) та ін.⁴⁸

Хід виконання взаємних договірних зобов'язань університету та місцевої влади постійно обговорюється на спільних засіданнях відповідних робочих груп, науково-практичних семінарах, конференціях, висвітлюється у засобах масової інформації. Розширенню інвестицій у науковий комплекс ДНУ сприяє підготовлений і виданий окремими збірниками в 2001–2002 рр. пакет бізнес-пропозицій інноваційних проектів, що містить понад 140 найменувань.

Окрім наукових досліджень за рахунок коштів державного бюджету, у ДНУ виконуються науково-дослідні роботи за господарчими договорами, що сприяє розширенню фонду розвитку матеріально-технічної бази НДР. Так, лише за останні два роки договори виконувались на замовлення «Мотор-Січі», компаній «Інтерпайп», «Сіті-Білдінг», «Енергоатом», ВАТ «Криворіжрибсільгосп», «Арселор Міттал Кривий Ріг», Національного наукового центру «Харківський фізико-технічний інститут», Державного регіонального проектно-дослідного інституту «Дніпровдгосп», ПМЗ ім. Макарова, КП «Південукргеологія», ВАТ «Павлоградвугілля», АКП «Севміськводоканал», «Елент А» та інших державних і комерційних установ. Укладено рамкові угоди з Далеянським бізнес-інкубатором (КНР), фірмою Дженерал Моторс (США).

Реалізуючи різні наукові проекти, учені ДНУ внесли чимало конструктивних пропозицій, спрямованих на розв'язання цілої низки гострих проблем регіонального розвитку. Так, під керівництвом члена-кореспондента НАН України, професора А. П. Травлєєва на основі комплексного вивчення структурно-функціональних закономірностей та особливостей функціонування еталонних і так званих деструктивних лісів встановлено й обґрунтовано принципи відновлення лісових екосистем, що зазнали негативного впливу, опрацьовано ефективний механізм управління процесами ґрунтоутворення та сингенезу в лісах на порушених землях.

Проведені дослідження мають важливе практичне значення, відкривають перспективу для вироблення всебічно збалансованої державної програми з відтворення, охорони й раціонального використання лісових масивів. А. П. Травлєєв упродовж багатьох років незмінно очолює Комплексну експедицію із дослідження лісів степової зони, що діє вже

понад півстоліття, а також Присамарський науково-освітній біосферний стаціонар університету, який одержав статус міжнародного центру підготовки фахівців-екологів на Півдні України⁴⁹.

На сучасному етапі поступу університетської науки поряд з технічною і природничою тематикою НДР динамічного розвитку набув широкий спектр соціально-гуманітарних, історичних, філологічних, юридичних досліджень, що повністю відповідає стратегічному курсу незалежної України на побудову демократичної, правової та соціальної держави. Більшість із них здійснюється в рамках державних проєктів та програм, визнаних пріоритетними в нашій країні.

Соціально важлива робота проводиться групою співробітників під керівництвом засновника й лідера Дніпропетровського відділення Міжнародної академії соціальних технологій та місцевого самоврядування (м. Москва) професора В. Г. Городяненка. Цей творчий колектив всебічно вивчає таку актуальну проблему, як соціальна стратегія й адаптивна поведінка студентської молоді в сучасних умовах. У ході дослідження проведений комплексний соціологічний моніторинг студентів вищих навчальних закладів регіону, виявлені закономірності та особливості формування їх життєвих пріоритетів, ставлення до навчання й майбутньої професії, вироблено науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення навчально-виховної роботи у ВНЗ. Методика дослідження застосована також для розробки стратегії реформування соціологічної освіти в Україні вченими Дніпропетровська, Харкова, Луганська та Херсона в рамках мегапроєкту «Вища освіта: лідерство для прогресу», організованого фондом «Відродження». Підготовлений авторським колективом на чолі з В. Г. Городяненком підручник з соціології для студентів вузів (К., 2002) став одним з найбільш популярних у країні. Рішенням вченої ради ДНУ його було висунуто на здобуття Державної премії України в галузі науки й техніки за 2003 р. у номінації «Підручники»⁵⁰.

Не менш соціально важливі проблеми з відродження історичної пам'яті, подолання стереотипів і міфологем радянського минулого, утвердження української національної свідомості розв'язували історики ДНУ. Так, під керівництвом професора В. В. Іваненка активно працював науковий центр з дослідження репресивної політики й практики радянської влади на Дніпропетровщині, який діяв в рамках національної програми «Реабілітовані історією». Унаслідок багаторічних досліджень було встановлено і названо поіменно понад

25 тис. осіб, які стали безневинними жертвами політичних репресій за часів сталінського тоталітарного режиму. Зусилля наукового центру увінчалися виданням унікальної науково-документальної серії у 5 томах і 8 книгах, підготовленої до друку його науковцями.

З ініціативи й під керівництвом В. В. Іваненка реалізовано й ряд інших проєктів, включених Міністерством освіти і науки до переліку найважливіших в Україні. Серед них – «Українське питання в Російській імперії та СРСР», «Державницькі ідеї в українській суспільно-політичній думці першої половини ХХ ст.», «Радянська державність в Україні: пріоритети й особливості розвитку у ХХІ ст.» та ін.⁵¹ Узагальнені результати досліджень професора В. В. Іваненка були опубліковані у ґрунтовних монографіях – «Біль і звитяга: ХХ століття в українському вимірі», «Україна непівська: аналіз соціальних аномалій південного регіону» (співавтор доцент І. В. Іщенко) та «ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології» (співавтор професор В. К. Якунін) та ін.

Одним із найважливіших досягнень істориків університету вказаного періоду (разом із дослідниками деяких інших установ міста і області) стало видання колективної монографії «Історія міста Дніпропетровська» (Д., 2006) обсягом близько 70 друк. арк., в якій вперше в історіографії докладно висвітлено історію формування та розвитку рідного міста від найдавніших часів до сьогодення. До складу авторського колективу увійшли такі історики ДНУ, як професор А. Г. Болебрух (науковий редактор), професор І. Ф. Ковальова, доцент І. С. Стороженко, доцент О. М. Посунько, доцент М. Е. Кавун, професор С. І. Світленко, професор А. І. Голуб, професор В. В. Іваненко. Ґрунтовне видання було здійснено за сприяння міського голови м. Дніпропетровська І. І. Куліченка.

Вагомі наукові здобутки в галузі комплексного вивчення низки фундаментальних проблем історії та археології України отримали професори А. Г. Болебрух, В. В. Іваненко, І. Ф. Ковальова, С. І. Світленко, А. І. Голуб, В. В. Підгасецький, С. Й. Бобилева; історії науки й техніки України – Ф. П. Санін, В. С. Савчук, В. О. Панфілов; національної й експериментальної психології – члени-кореспонденти Академії педагогічних наук України П. І. Гнатенко і Е. А. Носенко; мово- й літературознавства і фольклористики – професори Н. І. Заверталюк, В. А. Гусев, Т. М. Потничева; журналістики – В. Д. Демченко, А. А. Бойко.

Активізація наукових досліджень у ДНУ в 1998–2007 рр. виявилася в суттєвому збільшенні кількості публікацій (монографії, під-

ручники, навчальні посібники, статті), виступів учених університету на конференціях, патентів та заявок на винаходи. Всі ці показники належать до основних критеріїв Міністерства освіти і науки України у визначенні рівня науково-дослідних робіт ВНЗ. Позитивну динаміку практично всіх цих показників можна простежити наочно (табл. 2).

Новітні результати фахових досліджень учених ДНУ широко публікуються в науковому журналі «Вісник Дніпропетровського університету» (голова редакційної ради – професор М. В. Поляков), який має 16 серій: «Математика», «Медицина і охорона здоров'я», «Історія і філософія науки і техніки», «Мовознавство», «Економіка», «Хімія», «Педагогіка і психологія», «Геологія та географія», «Філософія, соціологія, політологія», «Літературознавство і журналістика», «Біологія. Екологія», «Фізика і радіоелектроніка», «Правознавство», «Історія та археологія», «Ракетно-космічна техніка», «Механіка». Крім того, на базі університету виходять з

друку десятки журналів та збірників наукових праць з різних наукових напрямів: «Екологія та ноосферологія», «Грунтознавство», «Питання степового лісознавства та лісової рекультивациі земель», «Актуальні проблеми автоматизації та інформаційних технологій», «Економіка: проблеми теорії і практики», «Вопросы германской истории», «Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України», «Проблеми археології Придніпров'я», «Наддніпряньська Україна: історичні процеси, події, постаті», «Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження», «Проблеми політичної історії України», «Філософія, соціологія в контексті сучасної культури», «Література в контексті культури», «Від бароко до постмодернізму», «Питання прикладної математики і математичного моделювання», «Проблеми обчислювальної механіки і міцності конструкцій» та інші. Велику роль у підготовці цих наукових видань до друку відіграє видавництво ДНУ (директор – професор С. В. Чернишенко).

Таблиця 2

Динаміка збільшення кількості публікацій (1998–2007)

Вид публікації	Рік									
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Монографії	23	21	20	21	21	23	25	29	29	32
Підручники	8	7	10	8	9	6	9	6	9	10
Навчальні та методичні посібники	203	228	278	288	368	370	388	330	385	342
Статті	1796	1809	1960	2160	2170	2200	2208	2284	2327	2550
Доповіді на конференціях	3350	3187	3713	4103	4148	4137	4280	3929	4108	4150
Охоронні документи (патенти)	7	7	6	10	21	22	23	22	36	30
Заявки на винаходи	14	17	16	20	25	33	31	22	27	30

З урахуванням реальної динаміки науково-дослідного процесу в університеті та побажань учених постійно вдосконалюється система рейтингової оцінки наукової діяльності колективів і співробітників. Упродовж останніх років найбільш високий індивідуальний рейтинг мали професори О. М. Шаповалова, Ф. О. Чмиленко, М. В. Поляков, О. Є. Пахомов, В. В. Іваненко, С. І. Світленко, В. Ф. Бабенко, Ю. А. Меншиков, О. А. Приходько, О. Й. Шевцова, І. М. Спиридонова, Е. А. Носенко та ін. Найвищі узагальнюючі рейтингові результати серед підрозділів переважно досягалися біолого-екологічним факультетом (серед інженерних та природничих підрозділів) та історичним (серед гуманітарних та соціально-економічних).

Важливим фактором, що суттєво впливає на рівень науково-дослідних робіт, є підготов-

ка наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. Організація цього процесу через аспірантуру й докторантуру є одним із основних джерел постійного поповнення та оновлення інтелектуального потенціалу Дніпропетровського національного університету, Придніпровського регіону й України в цілому, з огляду на щорічну підготовку 10–15 аспірантів-цільовиків для інших навчальних закладів країни.

У ДНУ ця робота ведеться за 62 спеціальностями в рамках 16 наукових галузей. При цьому слід зазначити, що робота з розширення мережі аспірантури та докторантури ведеться постійно. Практично кожного року в університеті відкривається одна–дві, а іноді і три спеціальності в аспірантурі.

До 1998/99 навчального року в підготовці кадрів вищої кваліфікації спостерігався ряд

серйозних недоліків. Так, у період з вересня 1997 р. по вересень 1998 р. в університеті не було захищено жодної докторської дисертації, співробітниками ДДУ захищено лише 27 кандидатських дисертацій. У попередні три роки (з 1995 р. до 1998 р.) штучно нарощувалась чисельність аспірантів, що помітно позначилося на якості підготовки: майже половина зарахованих мали значну кількість трійок у дипломі, кількість аспірантів-боржників перевищувала 70 осіб за сесію, знизилась відповідальність наукових керівників.

З огляду на ситуацію було розроблено та вжито низку заходів для покращення підготовки кадрів, якими було передбачено:

– поліпшення якісного складу вступників до аспірантури;

– виключення випадків зарахування до аспірантури осіб, які мають велику кількість задовільних оцінок в дипломі, та осіб, що склали вступний іспит зі спеціальності на «задовільно»;

– унеможливлення випадків надання рекомендацій усім бажаним;

– підвищення вимог до керівників, усунення від керівництва викладачів, ефективність роботи з аспірантами яких була низькою.

Підсумки підготовки кадрів через аспірантуру та докторантуру щорічно розглядались вченою радою університету з аналізом роботи по кожному факультету.

Унаслідок вжитих заходів підготовка кадрів через аспірантуру та докторантуру поліпшилася, про що свідчать дані табл. 3, 4, 5.

Таблиця 3

Кількість вступників до аспірантури

1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
160	150	124	99	91	101	111	112	95	127

Таблиця 4

Захист кандидатських дисертацій

2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
52	55	56	44	43	60	49

Таблиця 5

Захист докторських дисертацій

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
–	1	6	5	8	7	8	11	11

Велике значення для апробації результатів дисертаційних досліджень, розвитку обмінів між представниками різних наукових шкіл та напрямів має організація і проведення на базі ДНУ науково-теоретичних та науково-практичних конференцій міжнародного, всеукраїнського та регіонального статусу. За останнє десятиліття у цьому напрямку роботи в університеті спостерігається наявний прогрес, виявом чого стало збільшення кількості наукових форумів і поліпшення якості організації їх проведення (табл. 6).

Як бачимо, лише протягом 2007 р. в університеті відбулося 50 конференцій та семінарів різного рівня й статусу. Всього ж за 1999–2007 рр. проведено 98 міжнародних, 56 всеукраїнських і 73 регіональні конференції (разом – 227). По кожній конференції відділом були розіслані інформаційні повідомлення і відправлені звіти до МОНУ та УкрІНТЕІ.

Серед наукових конференцій, проведених на базі ДНУ, слід відзначити такі, що не втрача-

ють своєї актуальності, а отже, завжди збирають велику кількість учасників, у тому числі й зарубіжних гостей: «Вода: проблеми й рішення», «Фінанси України», «Людина й космос», «Вібрації в техніці та технологіях», «Математичне та програмне забезпечення інтелектуальних систем», «Біорізноманіття та роль зооценозу в природних та антропогенних екосистемах», «Франція та Україна: науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур», «Лексико-граматичні інновації в сучасних східнослов'янських мовах» та ін.

Важливе значення у вивченні історії та сьогодення рідного краю мало започаткування і проведення на базі ДНУ у 2007–2008 рр. I Всеукраїнських Яворницьких наукових читань, II Всеукраїнських наукових читань на пошану професора М. П. Ковальського, III обласної науково-краєзнавчої конференції «Історія Дніпровського Надпоріжжя», низки інших всеукраїнських та регіональних науково-

практичних конференцій: «Динаміка екологічних досліджень у промислових регіонах України», «Економічне, соціальне та природоохоронне значення збереження, відновлення

біологічного різноманіття у Придніпровському регіоні» й «Екологічні проблеми Дніпропетровської області» та ін.

Таблиця 6

Динаміка зростання кількості проведених конференцій (1998–2007)

Рік	Конференції за статусом			Усього
	Міжнародні	Всеукраїнські	Регіональні	
1998	2	–	–	2
1999	3	2	1	6
2000	4	4	2	10
2001	14	3	8	25
2002	7	2	8	17
2003	12	6	8	26
2004	10	10	7	27
2005	13	10	11	34
2006	11	8	13	32
2007	24	11	15	50

Не менш показовою прикметою піднесення наукового життя у ДНУ за останні десять років є тенденція збільшення кількості організованих та проведених на базі університету виставок, а також участі представників університету у виставкових експозиціях різного рівня в Україні та за її межами. За період 1998–2007 рр. університет був організатором та учасником 81 виставки. До того ж, якщо у 1999 р. університет брав участь у 2 виставкових експозиціях, то в 2007 р. їх кількість за участю університету зросла до 17. Тобто спостерігається позитивна динаміка розширення участі ДНУ у проведенні виставок (табл. 7).

Таблиця 7

Динаміка розширення участі ДНУ у проведенні виставок

Рік	Виставки за статусом		Загальна кількість
	Міжнародні	Регіональні	
1998	–	–	–
1999	2	–	2
2000	3	5	8
2001	2	6	8
2002	2	5	7
2003	3	5	8
2004	6	5	11
2005	10	4	14
2006	9	6	15
2007	9	8	17

Щорічне проведення виставок на базі ДНУ та участь у міжнародних виставкових експозиціях давали можливість презентувати на-

укові та науково-технічні досягнення вчених класичного університету у масових науково-технічних заходах загальнодержавного і міжнародного рівнів, а також сприяли впровадженню результатів наукових розробок у виробництво. Представники ДНУ презентували наукові здобутки вчених нашого ВНЗ на різноманітних виставках за кордоном, зокрема таких, як: «Дні України в Москві» (2001), «Матеріалознавство та суміжні проблеми» (м. Хайдарабад, Республіка Індія, 3–8 березня 2003 р.), «Міжнародна виставка Днів науки і техніки України в Республіці Індія» (м. Делі, 20–23 грудня 2004 р.), «Дні України в Польщі» (м. Варшава, м. Краків, 15–20 травня 2005 р.), «Дні науки і техніки України в Китайській Народній Республіці» (м. Шанхай, 21–31 жовтня 2005 р.), «Міжнародна виставка наукових розробок і технологій України в Соціалістичній Республіці В'єтнам» (м. Ханой, 2–4 грудня 2006 р.) та ін.

Впровадження інновацій у навчально-виховний процес, нові форми виховання молоді, здобутки в царині модернізації освіти Дніпропетровський національний університет успішно представляє на щорічних Міжнародних виставках, зокрема «Світ освіти», «Освіта», «Сучасна освіта в Україні», на яких неодноразово одержував дипломи і медалі за інновації в галузі освіти. Так, на виставці «Сучасна освіта в Україні 2007» ДНУ отримав звання лідера сучасної освіти, посів II місце та став володарем срібної медалі у номінації – «Інтеграція науки і освіти у вищому навчальному закладі»⁵².

З метою залучення інвесторів для наукових і науково-технічних розробок університет бере активну участь у щорічній спеціалізова-

ній виставці енергетики, енергозбереження і електротехніки «Енергопром» в Експоцентрі «Метеор», що проходить під патронатом виробничого об'єднання «Південний машинобудівний завод ім. О. М. Макарова», а також у виставках «Машпром», «Промисловість. Інвестиції. Технології», «Хімія. Металургія», «Україндустрія», «Освіта. Кар'єра. Суспільство», «Університет – місту» та ін. Поряд з цим ДНУ організовує та бере участь у книжкових виставках, на яких представляються наукові та науково-методичні видання вчених університету – монографії та підручники, навчальні посібники, збірники наукових праць, наукові вісники та матеріали конференцій, проведених на базі ДНУ.

Важливим напрямом наукової діяльності класичного університету є залучення студентів до науково-дослідної роботи. Цей процес починається з лекційних курсів, на лабораторних роботах, семінарських та практичних заняттях, у ході яких широко використовуються матеріали наукових досліджень. Науково-дослідні роботи, що виконуються на всіх факультетах, є основою для студентських курсових, бакалаврських і магістерських випускних дипломних робіт.

Однією з масових форм організації НДРС залишаються наукові гуртки при кафедрах, тематика роботи яких тісно пов'язана з науковою кафедральною тематикою. Характерно, що кількість наукових гуртків дедалі зростає. Так, якщо у 2000 р. в університеті налічувалося 126 наукових гуртків, в яких працювали 1,5 тис. студентів, то в 2007 р. – вже 162 гуртки (2 тис. студентів)⁵³.

Більш складною формою наукового гуртка є студентське конструкторське бюро університету, роботу якого було відновлено в 2004 р. СКБ очолює доцент ФТФ А. М. Кулабухов. Плідна робота СКБ дає відповідні результати. Так, у 2006 р. члени СКБ взяли участь у конкурсі Національного космічного агентства України разом з Національним центром аерокосмічної освіти молоді України «Український молодіжний супутник – 2006» і отримали Диплом за кращий проект.

У листопаді 2006 р. до Дня студента Міністерством освіти і науки у Києві була проведена виставка кращих науково-дослідних робіт студентів ВНЗ у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук. У цій виставці член СКБ студент 6 курсу ФТФ О. Клочков (науковий керівник – доцент А. М. Кулабухов) одержав Диплом переможця за діючий макет «Модель літального апарата на основі ефекту Біффелда-Брауна»⁵⁴.

Результати участі студентів у різноманітних формах науково-дослідної роботи оприлюднюються на засіданнях наукових семінарів, у доповідях на науково-практичних конференціях та у численних студентських публікаціях. Показово, що за останні роки значно збільшилася кількість студентів, які брали участь у роботі кафедральних наукових семінарів. Наприклад, у 1999 р. число учасників становило 623, у 2003 р. – 1044, а в 2006 р. – 1374⁵⁵.

За останнє десятиріччя більш ніж утричі виросла кількість студентських публікацій. Так, у 1999 р. за участю студентів опубліковано 296 статей, із них 72 – самостійно, а у 2007 р. відповідно 1015 та 301. Лідерами за цим показником є хімічний, геолого-географічний факультети та факультет української й іноземної філології та мистецтвознавства⁵⁶.

Уп'ятеро збільшилась кількість студентів, які брали участь у міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: у 1999 р. – 159, у 2006 р. – 844. Найактивнішими учасниками конференцій є студенти економічного і геолого-географічного факультетів, факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства⁵⁷.

Важливим показником стану роботи з талановитою молоддю є участь студентів у II етапі Всеукраїнської студентської олімпіади. У вказаний період значно виросла кількість учасників та переможців із ДНУ. Зокрема, у 1999 р. нараховувалося 27 учасників та 4 переможці, а у 2006 р. – 89 учасників та 16 переможців. Динаміку зростання кількості переможців II етапу Всеукраїнської студентської олімпіади із ДНУ яскраво відображають дані табл. 8:

Таблиця 8

Динаміка зростання кількості переможців II етапу Всеукраїнської студентської олімпіади

Рік	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Переможці	4	11	11	8	14	14	15	16	15

Значних успіхів в олімпійському студентському русі досяг талановитий студент 5 курсу механіко-математичного факультету Дмитро Скороходов, який упродовж 4 років (2004–2007) щорічно посідав призові місця у II етапі

Всеукраїнської студентської олімпіади з математики, а з 2005 р. вийшов у лідери серед студентів-математиків на міжнародних змаганнях (I місце на XII Міжнародній олімпіаді студентів університетів в Благоевграді (Болга-

рія). У 2006 р. він одержав золоту медаль, а в 2007 р. – бронзову на Міжнародній математичній олімпіаді в Тегерані (Ісламська республіка Іран) та здобув II місце на XIII Міжнародній олімпіаді студентів університетів в Одесі. За перемоги у міжнародних олімпіадах Д. Скороходов до Дня студента нагороджений Почесною грамотою ДНУ та іменним наручним годинником⁵⁸.

Студенти та молоді науковці ДНУ брали активну участь у престижних конкурсах наукових робіт всеукраїнського рівня. Так, у 2001 р. на Всеукраїнському конкурсі з історії, культури та економіки, присвяченому 10-й річниці незалежності України, диплом I ступеня здобула студентка історичного факультету Н. Харченко (науковий керівник – професор С. І. Світленко), а диплом III ступеня – студентка інституту економіки О. Вотніцева (науковий керівник – старший викладач О. О. Кухарева).

Один із найважливіших конкурсів для здібної молоді – щорічний конкурс Президії Національної академії наук України «На здобуття премій для молодих учених і студентів вищих навчальних закладів за кращі наукові роботи». У цьому престижному змаганні представники студентства нашого університету неодноразово здобували нагороди. У 2001 р. студентка історичного факультету Т. Портнова (науковий керівник – доцент О. І. Журба) отримала Почесну грамоту Президії НАН України за кращу студентську наукову роботу в галузі історії; в 2003 р. студентка біолого-екологічного факультету В. Крашевська (науковий керівник – професор А. І. Вінніков) – премію НАН України за кращу студентську наукову роботу в галузі біології; в 2005 р. молодший науковий співробітник фізичного факультету В. І. Демчик – премію НАН України за серію робіт у галузі фізики; у 2006 р. магістр біолого-екологічного факультету Ю. Воронкова – премію НАН України за кращу студентську наукову роботу в галузі біології⁵⁹.

Останніми роками студенти та молоді науковці ДНУ здобували перемоги у Всеукраїнських конкурсах на гранти Президента України. Так, у 2004 р. студентки медичного факультету О. Коцарева та Т. Лінник отримали президентський грант на дослідження «Ендогенний кліренс легенів», а аспірантка радіофізичного факультету О. Довженко – на проведення діагностичного дослідження⁶⁰.

2006 рік приніс нові перемоги. Зокрема, магістр біолого-екологічного факультету С. М. Сметана отримав грант Президента України для реалізації проекту «Зелене кільце Криворіжжя як частина екологічної мережі Кривбасу»; доцент біолого-екологічного факультету

В. В. Бригадиренко – на виконання наукового проекту «Дослідження формування трофічних мереж герпетобії степових лісів методами імітаційного моделювання»; доцент факультету міжнародної економіки Т. В. Гринько – для реалізації проекту «Впровадження нової енергозберігаючої технології TERMO-SHIELD з метою економії бюджетних коштів на оплату теплопостачання»⁶¹.

Упродовж останніх п'яти років наукова молодь ДНУ активно працювала над створенням нових розробок та бізнес-пропозицій для вирішення актуальних проблем Дніпропетровська. У 2003–2007 рр. університет був гідно представлений на традиційному міському конкурсі «Інтелект – творчість – успіх», що проводиться міською організацією роботодавців за сприяння управління освіти і науки Дніпропетровської міської ради. Переможцями конкурсу неодноразово ставали студенти ДНУ. За підсумками конкурсу університет двічі (2006 та 2007 рр.) нагороджений Дипломом оргкомітету за активну участь та високий рівень науково-практичних розробок. Крім того, щороку молоді науковці беруть активну участь та стають переможцями у міському конкурсі наукових проектів на грант міського голови «Молодь Дніпропетровська – рідному місту», який фінансується з міського бюджету. Одним з переможців конкурсу став доцент біолого-екологічного факультету В. В. Бригадиренко⁶².

У 2006 р. університет уперше став учасником та переможцем всеукраїнських студентських наукових заходів, організованих приватними фондами та компаніями. Наприклад, у жовтні того року ДНУ взяв участь у програмі підтримки талановитої молоді «Завтра. UA». Це перша в Україні приватна загальнонаціональна програма, яка здійснюється благодійним Фондом Віктора Пінчука. В її рамках було оголошено конкурс студентських наукових робіт, у якому взяли участь 18 студентів з 10 факультетів, 8 з них стали переможцями. Вони отримують стипендію Фонду в розмірі 500 грн., а також підтримку щодо їх участі у вітчизняних та зарубіжних наукових конференціях, стажуванні тощо. У 2007 р. активність студентів помітно зросла. На конкурс було представлено вже 57 робіт, а 40 кращих з них надіслано до оргкомітету конкурсу⁶³.

Основні показники студентської науково-дослідної діяльності наведені в табл. 9.

Як видно, наукова думка в університеті продовжує енергійно пульсувати, продукуючи нові фундаментальні та прикладні знання, перспективні ідеї, спостереження, технології.

Динаміка розвитку студентської науково-дослідної діяльності

Показники	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Кількість студентів, які брали участь у всіх формах науково-дослідної діяльності	3179	4033	4327	4847	4594	4241	4721	4256	4204
У тому числі займались науково-дослідною діяльністю у позанавчальний час	2124	2833	3152	3478	3135	3200	3201	3296	3387
Кількість студентів, які брали участь у кафедральних наукових семінарах	623	794	1009	1144	1044	1110	1069	1374	1453
Кількість статей, опублікованих студентами:									
– всього	296	400	493	627	632	794	859	1001	1173
– самостійно	72	91	130	120	170	211	256	295	301
– в співавторстві з викладачами	226	309	362	507	462	583	603	706	872
Кількість студентів, які брали участь у I етапі Всеукраїнської студентської олімпіади	2807	2816	2856	2911	2937	2953	2973	2975	2968
Кількість студентів, які брали участь у II етапі Всеукраїнської студентської олімпіади	27	68	78	68	70	74	78	89	71
Кількість переможців II етапу Всеукраїнської студентської олімпіади	4	11	11	8	14	14	15	16	15
Кількість студентів, які брали участь у всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях	159	261	330	471	499	619	764	844	1031
Кількість студентів, які брали участь у науково-практичній конференції ДНУ за підсумками науково-дослідної роботи	1850	1864	1853	1862	1795	1813	1820	1847	2003

9.5. ШЛЯХАМИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

За 1998–2008 рр. Дніпропетровський національний університет досяг значних успіхів у розвитку міжнародного співробітництва із зарубіжними освітянськими та науково-дослідними закладами. Головним завданням міжнародної діяльності університету в цей період була подальша інтеграція університету в європейське та світове освітянське співтовариство шляхом посилення академічної мобільності студентів, аспірантів і науково-педагогічних працівників, розширення участі університету в міжнародних проектах, програмах і спільних наукових дослідженнях.

Для реалізації цих завдань відділом міжнародних зв'язків ДНУ розроблена Web-сторінка з інформацією про існуючі програми та гран-

ти, уведена у дію комп'ютеризована система аналітично-інформаційного забезпечення міжнародного співробітництва ДНУ з базою даних про міжнародні освітні та наукові програми, що підтримуються Міністерством освіти і науки України, ведеться облік закордонних відряджень студентів, аспірантів та співробітників університету, а також іноземних студентів та громадян, запрошених до університету. З метою розширення інформаційної бази з пошуку партнерів та участі в міжнародних програмах студентів та співробітників створено Інформаційний центр ТЕМПУС-ТАСІС, укладено договори з Американською Радою зі співробітництва в галузі освіти і вивчення мов, Інститутом Франції в Україні, Центром куль-

тури і лінгвістичного співробітництва при Посольстві Франції в Україні, громадською організацією «Альянс Франсез», а також договір про членство ДНУ в громадській організації «Інноваційний центр міжнародних утворювальних програм «ІНКОС».

Для поширення за кордоном інформації про структурні підрозділи ДНУ та основні напрямки його діяльності підготовлено й видано рекламні брошури та буклети англійською, німецькою, французькою, болгарською та китайською мовами, розроблено нову пам'ятку випускникам підготовчого відділення для іноземців, а також випущено рекламний проспект до 15-річчя деканату по роботі з іноземними студентами. Університет має свою сторінку в мережі Інтернет www.dsu.dp.ua⁶⁴. З кінця 1990-х р. й дотепер з ініціативи й на базі університету було організовано й проведено 40 міжнародних виставок та понад 100 конференцій⁶⁵.

Нині в сфері міжнародної діяльності, і зокрема виконання міжнародних проектів, під егідою Європейського Союзу, ДНУ є безумовним регіональним лідером. Приміром, загальною грантова допомога університету з початку участі у міжнародній програмі TEMPUS (1994) склала понад 2 млн доларів США⁶⁶. Усього за цією програмою ДНУ виграв 10 проектів. Серед них – «Моделювання у навчанні економіки та соціології», «Курси моделювання та Інтернет у соціальних науках», а у 2003 р. в університеті успішно завершився мегапроект «Міжнародні відносини та дисципліни з європейської тематики – нова навчальна програма та її спеціальні курси», результатом якого стало відкриття нової спеціальності «Міжнародні відносини» на факультеті міжнародної економіки. З метою підвищення рівня адміністрації університетів – учасників з інформаційного менеджменту – було реалізовано програму TEMPUS «Системна модернізація університетського менеджменту (SMOOTH)», контрактером і координатором якого є університет Кобленц-Ландау в Німеччині (керівник зі сторони ДНУ – професор С. В. Чернишенко)⁶⁷. У 2007 р. ДНУ став переможцем на отримання гранту щодо реалізації ще одного проекту «Розробка стратегії міжнародної мобільності студентів України з використанням можливостей ECTS», який є продовженням виконаного раніше проекту під назвою «Всеукраїнська мережа регіональних консультаційних відділів європейської кредитно-модульної системи (ECTS)». Проектом передбачається розробка та видання протягом року «Інструкції щодо реалізації можливостей міжнародної мобільності для студентів України»⁶⁸.

Університет активно співпрацював з Міжнародним фондом «Відродження», за грантовою допомогою якого у 2001–2003 рр. виконувався мегапроект «Вища освіта: лідерство заради прогресу». Мета його – підтримка системних зрушень у сфері викладання й вивчення суспільно-гуманітарних дисциплін у вищих навчальних закладах України. В рамках проекту найбільш вагомі результати здобули науковці кафедр теорії та історії соціології (керівник – професор В. Г. Городяненко), історіографії та джерелознавства (керівник – професор В. В. Підгаєцький). На останній кафедрі, зокрема, завершилася значна робота над створенням спільного пакета пропозицій для Міністерства освіти та науки України щодо реально можливих модифікацій навчального процесу, написання і видання серії навчальних посібників з проблем теорії, методології, методики та інформаційного забезпечення історичних досліджень. На базі НДА комп'ютерних технологій регулярно проводилися історичні дослідження, семінари з обміну досвідом викладачів історичних дисциплін стосовно запровадження в освітній діяльності новітніх методологій та інформаційних технологій.

Майже одночасно учасником спільного з Фондом «Відродження» проекту «Нова парадигма освіти України – інновації, інтеграція, прогрес» був і факультет міжнародної економіки (керівник – професор Н. Є. Бойцун), обсяг фінансування якого становив 165 тис. дол. США. Як і планувалося, було створено Центр «Освітні студії», на базі якого розгорнулася розробка та впровадження нових програм, курсів та методик на основі кращих українських та світових зразків, сформовано механізми взаємного визнання освітніх кваліфікацій із зарубіжними партнерами, впровадження нових форм підвищення кваліфікації викладачів і дослідників тощо.

З 2003 р. в ДНУ за програмою «Дніпро» виконувалися спільні з Національним інститутом охорони здоров'я та медичних досліджень у м. Марселі (Франція) науково-дослідні проекти: «Обчислювальна функція дендритних розгалужень нейронів ссавців при обробці нервової інформації» (керівник – професор С. М. Корогод) та «Стабільність часового електричного розряду нейрона: стохастичні йонні канали та пластичність» (керівник – доцент Л. П. Савченко)⁶⁹. Ці проекти підтримувалися Міністерством освіти і науки України та Центром наукових досліджень Франції, щорічний загальний обсяг фінансування яких склав 22 тис. грн. Упродовж 2005–2007 рр. у рамках українсько-французької програми «Дніпро» разом із Комісаріатом з атомної енергії Фран-

ції виконувався проект «Фізичне і математичне моделювання кризи кипіння» (керівник – професор М. В. Поляков)⁷⁰.

Результативним показником діяльності ДНУ на міжнародній арені є виконання договорів про співробітництво з провідними вищими закладами освіти та науковими центрами багатьох країн світу. Всього за 1998–2008 рр. університет уклав понад 50 договорів щодо обміну студентами та викладачами, організації спільних наукових досліджень, культурного обміну з партнерами Німеччини, Франції, Швеції, Іспанії, Італії, Польщі, Туреччини, Болгарії, Росії, Білорусі, Латвії, Бразилії, США, Канади, КНР та інших країн.

Яскравим прикладом такої співпраці слугує договір із всесвітньо визнаним флагманом новаторства у галузі вищої класичної освіти і науки – Московським державним університетом ім. М. В. Ломоносова, в межах якого вже чимало зроблено для відновлення повномасштабних партнерських зв'язків між науковцями двох престижних освітніх закладів, що склалися й плідно розвивалися в попередні десятиліття. Це передусім створення режиму найбільшого сприяння в обміні інноваційними ідеями й технологіями організації навчально-виховного процесу, наукових досліджень, культурно-просвітницької та спортивно-оздоровчої роботи. У МДУ добре відомі імена наших професорів: А. П. Травлева, В. А. Булахова, О. Є. Пахомова, А. І. Віннікова, М. Ф. Носовського, І. М. Барга, В. В. Богдановича, В. Г. Городяненка, В. В. Іваненка, В. Д. Демченка, А. В. Чайкіна, а в ДНУ – московських колег: академіка В. І. Сергєєва, членів кореспондентів РАН Д. А. Кривоуцького, А. С. Сверцова, професорів Д. П. Найдіна, Б. Т. Яніна, А. О. Карпачевського, Т. О. Зубкової, С. А. Шоби, Я. М. Загорського, Г. А. Вороненкової, А. Й. Бородкіна, О. С. Орлова та ін.

Особливо тісні творчі стосунки встановилися у біологів, геологів, істориків, соціологів, журналістів. Низку цікавих спільних досліджень було виконано за державною науковою програмою Російської Федерації «Університети Росії». На паритетних засадах використовуються бази навчальних практик, відбувається обмін навчально-методичною й науковою літературою, студентами й магістрами під час дипломування тощо. Студенти МДУ, приміром, щороку проходять практику в Присамарському біосферному заповіднику, а студенти-геологи ДНУ – на Кримській навчальній базі ім. академіка А. А. Богданова. Науковці доповідають про результати своїх дослідницьких пошуків на спільних конференціях, семінарах, беруть участь у роботі редколегій фахо-

вих журналів та збірників, що видаються в цих університетах⁷¹.

Водночас достатньо результативними є взаємини ДНУ із заокеанськими партнерами – США, Канадою, Бразилією. Так, упродовж 2000–2004 рр. за рахунок Держдепартаменту США виконувався проект «Заснування багатостороннього партнерства між Дніпропетровським університетом та Ель Каміно Колежд, Каліфорнія» (керівник – доцент Т. Ю. Введенська), обсяг фінансування якого склав майже 110 тис. дол. США. Метою програми партнерства було навчання нових засобів викладання англійської мови, реструктуризація навчальних програм з вікової психології, забезпечення підвищення кваліфікації викладачів, співробітництво у галузі дистанційної освіти. Позитивні результати такої співпраці, зокрема успішне завершення роботи кафедри педпсихології та англійської мови над проектом «Дитяча педагогіка та вікова психологія», дозволили в 2004/05 навчальному році продовжити партнерство коледжу Ель Каміно з ДНУ в межах проекту «До глобального досвіду криз інноваційні технології». Проектом передбачена розробка курсу, спрямованого на порівняльне вивчення культур 4 держав – учасниць проекту – України (ДНУ), США (колежд Ель Каміно), Лівану (The Lebanese University in Beirut), Італії (Dipartimento di Scienze Sociali, Cognitive e Quantitative Universita di Modena e Reggio Emilia) – шляхом проведення відео- та аудіо-конференцій для груп студентів з цих країн⁷².

Успішно триває проект «Регіональне навчання та розвиток консультативних можливостей в Україні» (партнер – університет Мак Гілл, м. Монреаль, Канада), який здійснюється консорціумом ВНЗ України і передбачає організацію нових форм післядипломної освіти в ДНУ, спрямованих на короткотермінову підготовку представників малого та середнього бізнесу Придніпровського регіону⁷³.

Окрім того, динамічно реалізовувався договір про співробітництво між ДНУ та польським Університетом Марії Кюрі-Склодовської (УМКС, м. Люблін). В рамках його виконання у вересні 2004 року відбувся візит до ДНУ представника Інституту слов'янської філології УМКС доктора Т. Карабовича та фінансового директора університету Г. Кота. У свою чергу, плідним виявився візит до УМКС делегації ДНУ на чолі з ректором професором М. В. Поляковим, в ході якого між двома ВНЗ була підписана «Програма наукового, освітнього та культурного співробітництва на 2005–2007 рр.» в рамках Болонського процесу. Водночас ДНУ ввійшов до Європейського

колегіуму польських та українських університетів (заснований у 2001 р. в УМКС), що дало можливість випускникам ДНУ навчатися в аспірантурі колегіуму⁷⁴.

З 2002 р. були встановлені перспективні зв'язки між ДНУ та Середньосхідним технічним університетом (ССТУ, м. Анкара, Туреччина), а у 2004 р. в ході візиту делегації ДНУ на чолі з ректором професором М. В. Поляковим до Туреччини був підписаний повномасштабний договір про співробітництво між ними. В рамках його виконання у 2004 р. під час відповідного візиту делегації ССТУ на чолі з ректором професором Уралом Акбулутом було підписано протокол про реалізацію двох спільних проєктів, фінансування яких зобов'язувалася забезпечити турецька сторона. Крім того, у 2005 р. в результаті повторного приїзду до Дніпропетровська турецька делегація з ССТУ запропонувала новий науково-технічний проєкт по розробці мікро-рідинного ракетного двигуна⁷⁵.

Особливої уваги заслуговує договір про співпрацю між ДНУ та Шандунським текстильним інститутом (ШТІ, м. Вейфан, Китай). Метою договору, підписаного у 2004 р. в ході візиту делегації ШТІ на чолі з ректором професором Сюй Цзіаньмінем, є зміцнення китайсько-українського співробітництва в галузі освіти, поліпшення якості та рівня викладання китайської мови в Україні й підготовки висококваліфікованих спеціалістів для КНР. У 2005 р. делегація ДНУ на чолі з ректором професором М. В. Поляковим взяла участь у Євразійському форумі-конференції (м. Вейфан), співзасновниками якої стали ДНУ та ШТІ, засвідчивши тим самим новий рівень співпраці. Цей представницький форум зібрав учасників з таких країн, як: Україна, Китай, Японія, Південна Корея, Таїланд, Малайзія, Сінгапур. З метою сприяння розвитку всебічного співробітництва між країнами й участі у спільних навчальних і наукових проєктах в ході форуму було вирішено створити міжнародну організацію «Євразійський Форум». Президентом Форуму було обрано ректора ШТІ, головою – ректора ДНУ. Під час роботи Форуму керівництво ДНУ підписало договір про співпрацю з Нанчанським інститутом аерокосмічних технологій (м. Нанчань, Китай) (координатор професор О. О. Кочубей), яким передбачено спільну підготовку магістрів і бакалаврів, обмін студентами, співробітництво у сфері навчальної та наукової роботи⁷⁶.

У рамках договору про співробітництво з відділом клітинної біології університету Люнда (Швеція) продовжується виконання спільного українсько-шведського проєкту «Прото-

бїонти, рамки доброго та шкідливого: транслокація ДНК молочнокислих бактерій у клітини тканин реципієнтів», що фінансується за рахунок програми ВІСБІ шведського уряду (координатор доцент Г. А. Ушакова)⁷⁷.

Водночас університет в рамках двосторонніх міжнародних угод плідно співпрацює з іншими зарубіжними ВНЗ та науковими центрами: МДТУ ім. Баумана та Об'єднаним інститутом ядерних досліджень (Москва), Московським авіаційним інститутом, Тамбовським державним університетом (Росія), університетами Вейна, Кумберленда та Сем Х'юстон (США), Інститутом бізнесу провінції Марсель, університетами Париж-8 і Жан Мулен Ліон-13 (Франція), Центром молекулярної нейробиології Гамбурга, Бранденбурзьким технічним університетом, університетами Кобленц-Ландау та університетом Міттвайди (Німеччина), університетом Тренто (Італія), університетом Кордови (Іспанія), Тракійським та Пловдивським («Паїсій Хілендарські») університетами (Болгарія), Харбінським технологічним інститутом та університетом Ечжоу (Китай), Варшавським і Вроцлавським класичними та Лодзьським технічним університетами (Польща), Балтійським російським інститутом (м. Рига, Латвія), Стамбульським університетом (Туреччина), університетами Амстердама, Копенгагена, Трієста та ін.

У 2003/04 навчальному році відкрито філіал ДНУ в Баку (Азербайджан), чому передувала копійка робота щодо створення підготовчого відділення для іноземців в місті Вейфан (КНР) на базі Шандунської текстильної академії⁷⁸.

З 1997 року на історичному факультеті функціонує Українсько-німецький інститут (керівник – професор С. І. Бобилєва). Наслідком активної взаємодії, зокрема, з Інститутом культури та історії німців Північно-Східної Європи (Німеччина) стало надання чотирьох грантів для проведення історико-етнографічної експедиції «Мала Вітчизна», а з Центром вивчення історії менонітів (університет Торонто, Канада) – трьох грантів на підготовку кандидатських дисертацій. У вересні 2007 р. в ДНУ пройшла представницька Міжнародна наукова конференція «Німці України і Росії в конфліктах та компромісах ХІХ–ХХ століть». Її організаторами виступили Міністерство освіти і науки України (Департамент міжнародного співробітництва і європейської інтеграції), Дніпропетровська обласна державна адміністрація, Дніпропетровський національний університет та Інститут культури і історії німців Північно-Східної Європи (Геттінгенське відділення).

Загалом упродовж 1998–2008 рр. ДНУ відвідало понад 250 іноземних делегацій, що є прямим свідченням високого авторитету ДНУ та значного інтересу до нього з боку міжнародної освітянської спільноти. Серед них відзначимо візити надзвичайних і повноважних послів в Україні: США – Джона Гербста, Фінляндії – Лаури Рейнілі, Азербайджану – Алієва Талят Мусеїб Огли, Франції – Філіпа де Сюрмена (в ході його візиту ректору ДНУ була вручена державна нагорода Франції «Академічна Пальмова Гілка»), Болгарії – Ангела Ганева, Польщі – Марек Зюлковскі (брав участь у відкритті виставки польської наукової книги у ДНУ), КНР – Гао Юйшен, Словаччини – Урбана Руснака, делегацій апарату Конгресу США на чолі з Джері Вансом та групи консультантів Єврокомісії з питань Болонського процесу під керівництвом Лорен Дротті, приїзди радника з питань культури Посольства ФРН Жан-Г'єра Фролі, аташе Посольства Франції Гійома Касперскі та Мішеля Максимовича, другого секретаря Посольства КНР Лю Синьвей, представника Єврокомісії в Росії, Білорусі та Україні Дірка Шубеля, радника з питань культури Посольства Російської Федерації В. Б. Тюркіна, ректорів – Університету Кордоба (Іспанія) проф. Хосе Мануеля Ресіо, Середньосхідного технічного (Туреччина) проф. У. Акбулута, університету Марії Кюрі-Склодовської (Польща) проф. М. Герасим'юка, Балтійського російського інституту (Латвія) С. А. Бука, проректора Католицького університету (м. Люблін, Польща) проф. А. Київської, координатора проекту ТЕМПУС з університету Амстердама (Нідерланди) Хенка Ван Герде та ін.⁷⁹

Спроможність реалізовувати важливі науково-дослідні проекти та високий професійний рівень працівників ДНУ, а відтак й репутація надійного партнера слугують підґрунтям для розширення напрямків взаємодії із зарубіжними ВНЗ, зокрема створення сприятливих умов для участі викладачів, науковців і студентів університету у різних формах міжнародної діяльності університету. Показово, що протягом 1999–2008 рр. за кордон було відправлено понад 1300 співробітників (Великобританія, Росія, Бельгія, Швеція, Словаччина, Польща, Італія, Німеччина, Франція, Туреччина, США, Іспанія, Греція, Болгарія, Канада, Данія, В'єтнам, Португалія, Китай, Литва, Сербія, Чорногорія та ін.) та близько 700 студентів ДНУ (Китай, США, Італія, Німеччина, Франція, Іспанія, Туреччина, Росія, Іран, Білорусь, Польща, Канада, Словацька республіка) для участі у конференціях, симпозіумах, стажування, навчання, виконання спільних наукових досліджень, читання лекцій тощо. Цікавий

досвід в налагодженні студентських обмінів зі спеціальності «Інформатика», скажімо, накопичено впродовж останніх років між ДНУ та університетом Кобленц-Ландау (Німеччина), в т. ч. щодо подвійного керівництва дипломними роботами.

У 2007 р. університет у складі консорціуму ВНЗ здобув європейський грант з академічних обмінів в рамках програми «Erasmus Mundus», яка фінансується Європейською комісією. До консорціуму входять 20 університетів, половина з яких представляють Україну, Молдову та Білорусь, інші – провідні ВНЗ Європи. Кілька груп студентів соціально-гуманітарного, механіко-математичного факультетів та факультету прикладної математики вже пройшли навчання у європейських вищих навчальних закладах⁸⁰.

Університету вдалося зберегти динамічну тенденцію щодо зростання кількості наших студентів, які перемагають у міжнародних конкурсах на отримання грантів для навчання за кордоном, що фінансуються програмами DAAD, ACTR/ACCVELS, INTAS, Бюро Освітніх програм, Уряду Франції, TEMPUS, OSI, P. I. C. S, «Фулбрайт», НАТО, «Громадська освіта» та ін. Такий результат забезпечується шляхом розширення поінформованості студентів ДНУ, а також підвищення якості підготовки до конкурсу: мовної, професійної, документальної. У ДНУ працюють дворічні курси з англійської та французької мов (спільно з Французьким культурним центром і організацією «Альянс Франсез»), які дають змогу студентам і фахівцям удосконалювати свій мовний рівень.

Значну роль у поліпшенні якості підготовки викладачів і студентів університету відіграє обмін досвідом з міжнародними колегами, для чого в рамках існуючих міжнародних угод з різними закордонними освітніми установами та фондами ДНУ має можливість запрошувати іноземних науковців. Зокрема, з 1995 р. на кафедрі порівняльної філології східних та англійських країн факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства викладацьку роботу здійснювали спеціалісти з Китаю (Цян Гохой, Чень Чжунсян, Хуан Мін'є, Ян Мін-і, Лю Тяньї, Се Шао Хуа) та Японії (Ураї Такуя); на кафедрі германської філології за сприяння фонду DAAD понад 10 років працюють викладачі з Німеччини (Вільгельм Бернхард, Дагмар Венцель); в 2000/01 навчальному році на ФСЗМК проводив заняття доцент університету Удіне (Італія) Д. Лунгі; у 2003 р. стипендіат фонду Фулбрайта (США) Дебора Вілкінсон протягом семестру прочитала курс лекцій «Порівняльний аналіз європейського

та американського права» студентам факультету міжнародної економіки, а на історичному та соціально-гуманітарному факультетах з 2006 р. читають лекції стипендіати фонду Фулбрайта Шин Янгте та Лінда Грей (США).

Важливим напрямком нашої міжнародної співпраці є організація навчання іноземних студентів в ДНУ. До речі, це одна із статей реального прибутку вузу (близько 1,5 млн грн щорічно). Усього в університеті пройшли навчання студенти більш ніж з 35 країн світу⁸¹. Особливо інтенсивно цей вид взаємодії здійснюється згідно з угодою від 2000 р. про співробітництво в галузі освіти між Міністерством освіти і науки України і Міністерством освіти КНР. У 2005 р. ДНУ отримав грант від уряду КНР у вигляді лінгафонного кабінету, який встановлено на кафедрі порівняльної філології східних та англомовних країн для наших студентів, що вивчають китайську мову. Важливе значення мало також відкриття на базі університету Китайського центру, що разом з успішно функціонуючим Французьким центром стало стимулюючим фактором розвитку стосунків з цими країнами у сфері науки, освіти та культури.

Науковці ДНУ є членами багатьох міжнародних організацій. Серед них: ректор, академік АН ВШ України, професор М. В. Поляков – член американського математичного товариства; член-кореспондент НАНУ, професор А. П. Травлаєв – член Міжнародного співтовариства ґрунтознавців; професор С. М. Корогод, доценти І. Б. Кулагіна, Г. О. Ушакова – члени Міжнародної організації з вивчення мозку; професор С. В. Чернишенко – член Міжнародної академії інформатизації, віцепрезидент Східноєвропейського товариства математичної екології; доцент В. В. Манюк – член Європейської асоціації зі збереження геологічної спадщини; професор В. Г. Городяненко – член Російського товариства соціологів, Гуманітарної академії Санкт-Петербурга. Крім того, членами Міжнародної академії соціальних технологій та місцевого самоврядування є професори М. В. Поляков, В. Г. Городяненко, О. О. Кочубей, В. П. Ключев, С. О. Смирнов, М. М. Дронь, В. В. Іваненко, В. Д. Демченко, С. І. Світленко, В. В. Костирко, А. Ф. Санін, В. А. Куземко, І. Ф. Аршава та ін.

ДНУ є колективним членом Євразійської асоціації університетів (з 1997 р.), Європейського колеґіуму польських та українських університетів (з 2002 р.) та Євразійського Форуму (з 2005 р.), що відкриває неабиякі можливості для плідного співробітництва із закордонними

ВНЗ та розширення географії міжнародних зв'язків, сприяє підвищенню якості та ефективності науково-освітньої діяльності в університеті. У червні 2006 р. наш вуз виступив одним із засновників створення академічної мережі центрально- та східноєвропейських університетів. Ця мережа нараховує 52 університети з України, Росії, Білорусі, Польщі, Литви, Чехії, Словаччини і, природно, слугує ефективним механізмом реалізації ідей Болонського процесу в окресленому регіоні. Окрім іншого, таке об'єднання університетських громад дозволяє напряму приєднатись до наукових та освітніх програм Євросоюзу, розширити мобільність, ділові взаємодії, обміни студентами та викладачами⁸².

Цікавий факт: у 2007 р. співробітник біолого-екологічного факультету В. Я. Гаско був направлений у відрядження до Європейського парламенту (м. Брюссель), під час якого працював в офісі депутата від Польщі д-ра Чеслава Сікерського, відвідував засідання за участю міністрів охорони здоров'я та охорони довкілля Німеччини, брав участь у слуханнях різних комісій (сільського господарства, навколишнього середовища та ін.), знайомився з принципами роботи ЄП, Єврокомісії та Ради Європи. У ході зустрічей та обміну науковою інформацією обговорювалися перспективи співпраці ДНУ з навчальними та науковими закладами Євросоюзу. В результаті були досягнуті попередні домовленості про долучення Дніпропетровського університету до Міжнародної наукової програми ЄС у рамках FP6: «Biostrat» – Developing the EU Biodiversity Research Strategy (Розвиток стратегії наукових досліджень біорізноманіття в ЄС).

У 2007 р. в науковій бібліотеці ДНУ було відкрито Інформаційний центр Європейського Союзу, сьомий в Україні. Відтепер студенти нашого університету та інших ВНЗ міста мають змогу безпосередньо одержувати новітню інформацію з різноманітних питань його історії та сьогодення, політики і практики.

Таким чином, у 1998–2008 рр. міжнародна складова статутної діяльності університету отримала новий могутній імпульс, ставши важливим чинником прискорення модернізації навчального і наукового процесу, підвищення якісного рівня підготовки й конкурентоспроможності наших молодих фахівців, інтеграції альма-матер у європейський та світовий освітній простір. Інакше кажучи, і на цьому стратегічно пріоритетному напрямі університетського життя відбулися істотні позитивні зміни.

ПІСЛЯМОВА

Знаменно, що Дніпропетровський національний університет – напередодні 90-річного ювілею. Історичний шлях розвитку цього одного з найпотужніших класичних університетів незалежної України увібрав у себе не тільки головні віхи вітчизняної історії ХХ – початку ХХІ ст., але й мав свої особливості. Показово, що царський режим так і не спромігся відкрити в Катеринославі класичний університет. Натомість вже за дореволюційної епохи в місті сформувався необхідний техніко-економічний потенціал, інтелектуальне суспільне середовище, що стали важливими чинниками відкриття Катеринославського університету.

Видається цілком не випадковим, що в обставині революції та громадянської війни питання про заснування нового університету на берегах Дніпра не було зняте з порядку денного. Більше того, у 1918 р., за часів Української держави гетьмана П. Скоропадського, рішення про відкриття Катеринославського університету не тільки ухвалили, а й виконали. У складних, навіть драматичних обставинах історичного буття в Катеринославі розпочали підготовку фахівців класичного профілю з вищою освітою.

Уже на початковому етапі функціонування університету, що припав на 1918–1920 рр., закладаються перші традиції науково-педагогічної діяльності професорсько-викладацького складу, започатковуються провідні напрями фундаментальних і прикладних досліджень у галузях гуманітарних, природничих та технічних наук.

За часів утвердження радянської влади навчальний заклад переживав непрості часи. Адже вже в 1920 р. Катеринославський університет було трансформовано в Катеринославський (згодом Дніпропетровський) інститут народної освіти, який діяв до 1933 р.

Нова економічна політика, українізація, ентузіазм широких народних мас, які відбудовували країну, уражену лихоліттям Першої світової війни, формаційними та цивілізаційними змінами внаслідок революції та громадянської війни, – все це створювало атмосферу творчого пошуку й зростання, властиву етапу реорганізації університету. Саме в цей історичний період формуються й здобувають визнання відомі наукові школи, здійснюються перші випуски дипломованих спеціалістів, необхідних для поступу освіти і науки країни. Однак упродовж 1920 – на початку 1930-х рр. професорсько-викладацький склад відчув драматичні особливості доби диктатури пролетаріату – вже тоді почала створюватись атмосфера необґрунтованих підозр і обвинувачень.

Нова сторінка історії ДНУ розпочалася в 1933 р., коли Дніпропетровський державний університет було відновлено – складні завдання перших радянських п'ятирічок диктували необхідність фундаменталізації освітньої справи і на-

укових досліджень. Проте процес відродження університету фактично збігся з посиленням сталінського тоталітарного режиму, який призвів до масових репресій в університетському середовищі, непоправних втрат кадрів, до збурення морально-психологічного клімату в колективі. Залишається до кінця непізнаним феномен, як за умов «великого терору» університет вистояв, послідовно виконуючи низку важливих соціальних функцій.

Величезних кадрових і матеріальних втрат університет зазнав і у роки Великої Вітчизняної війни. Частина професорсько-викладацького складу й студентів пішла захищати Батьківщину від німецько-фашистських загарбників, інші наближали день Перемоги, працюючи в евакуації. Дехто сподівався будь-якою ціною зберегти університет, перебуваючи в окупації. Проте в планах нацистів українська освіта і наука не мали жодних реальних перспектив. Лише переможні дії Радянської армії відкрили перед Дніпропетровським університетом світ майбутнього. У повоєнний період відбувається друге відродження ДДУ, заліковуються рани війни.

Особливо динамічно університет розвивався в період з середини 1960-х до середини 1980-х рр. ДДУ поступово перетворюється на одний із базових класичних ВНЗ країни. У цей час відбувається зростання кадрового потенціалу, розвиток фундаментальних теоретичних і прикладних досліджень, з'являються нові наукові школи і напрями, проводиться пошук у сферах навчально-методичної та виховної роботи, небачена забудова університетського містечка, помітне зміцнення матеріально-технічної бази. Це є свідченням того, що навіть за умов наростання негативних тенденцій у соціально-економічному, суспільно-політичному та етнокультурному житті країни в цілому колектив ДДУ зміг не тільки вийти на передові рубежі вищої школи, а й став одним із флагманів університетської класичної освіти.

Нові обрії відкрились перед Дніпропетровським університетом за часів становлення незалежної України на межі ХХ–ХХІ ст. Звичайно, навчальний заклад не міг не відчувти вплив глибокої системної кризи, що охопила українське суспільство впродовж 1990-х рр. Однак попри всі труднощі колектив університету не тільки витримав випробування сучасної епохи, а зміг оновити, модернізувати чимало ділянок роботи. Цілком закономірно, що у вересні 2000 р. Указом Президента України Дніпропетровський державний університет здобув статус національного навчального закладу, а в червні 2008 р. – ім'я видатного випускника – Олеся Гончара. Сьогодні університет у період модернізації навчально-виховного процесу розвиває славні наукові традиції, відкритий для широкого міжнародного співробітництва. У нашій альма-матер добрі перспективи динамічного розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

РОЗДІЛ 1

¹Швидько А. К. Народное образование на Екатеринославле в дооктябрьский период // Развитие образовательной и профессиональной школы на Днепропетровщине. – Д., 1989. – С. 5.

²Об учреждении университета в губернском городе Екатеринославского наместничества // Полное собрание законов Российской империи. – С.Пб., 1836. – Т. 22. – С. 227.

³Первое столетие г. Екатеринослава 1787 – 9 мая 1887 г. (Материалы для исторического очерка) / Сост. М. М. Владимиров. – Екатеринослав, 1887. – С. 158–161.

⁴Яворницький Д. П. История города Екатеринослава. – Д., 1989. – С. 46-47.

⁵Записки Одесского общества истории и древностей. – О., [б. г.]. – Т. 8. – С. 263.

⁶Гавриил (Розанов). Продолжение очерка о Новороссийском крае // Записки императорского общества истории и древностей. – Одесса, [б. г.]. – Т. 5. – С. 4.

⁷Первое столетие г. Екатеринослава... – С. 161.

⁸Екатеринославский юбилейный листок. 1787–1887. – Екатеринослав, 1887. – С. 189-190.

⁹Первое столетие г. Екатеринослава... – С. 168.

¹⁰Лісниковська І. С. Діячі освіти на Катеринославщині (XIX – початок XX ст.) / І. С. Лісниковська, В. Д. Мирончук // Грані. – 2004. – № 5. – С. 24-25.

¹¹Столетие Екатеринославской классической гимназии. 1805–1905 гг.: Краткий исторический очерк / Сост. Ф. Локоть. – Екатеринослав, 1908. – С. 50.

¹²Там же. – С. 35.

¹³Мирончук В. Д. Відомий діяч старого Катеринослава. (Сторінки біографії Я. Я. Ковалевського.) / В. Д. Мирончук, І. С. Лісниковська // Бористен. – 2002. – № 4. – С. 8–9.

¹⁴Прокопенко А. А. Освіта Катеринославщини в першій чверті XIX ст. // Грані. – 2004. – №4. – С. 17–18.

¹⁵Первое столетие г. Екатеринослава... – С. 168.

¹⁶Там же. – С. 195.

¹⁷Швидько А. К. Народное образование на Екатеринославщине в дооктябрьский период... – С. 7.

¹⁸Первое столетие г. Екатеринослава... – С. 204.

¹⁹Там же. – С. 203.

²⁰Записки Одесского общества истории и древностей. – О., [б. г.]. – Т. 3. – С. 120.

²¹Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 год. – Екатеринослав, 1864. – С. 145.

²²Столетие Екатеринославской классической гимназии... – С. 196; История міста Дніпропетровська / За наук. ред. А. Г. Болєбруха. – Д., 2006. – С. 164–165.

²³Первое столетие г. Екатеринослава... – С. 178.

²⁴История міста Дніпропетровська. – С. 165; Лісниковська І. С. Риндовська О. Я. і розвиток жіночої освіти на Катеринославщині (1865–1905 рр.). // Гуманістичні цінності світових цивілізацій і проблем сучасного світу: 36. матеріалів Всеукр. студент. наук. конф. (23-24 квіт. 2002 р.). – Кривий Ріг, 2002. – С.167-168.

²⁵Первое столетие г. Екатеринослава... – С.204-205; История міста Дніпропетровська. – С. 165.

²⁶Отчёт о деятельности общества попечительства о женском образовании в г. Екатеринославе за VII-й год с 1-го апреля 1878 г. по 2-е апреля 1879 г. – Екатеринослав, 1879. – С. 8.

²⁷Устав общества попечительства о женском образовании в г. Екатеринославе. – Екатеринослав, 1886. – С. 1-2.

²⁸Первое столетие г. Екатеринослава... – С. 193

²⁹Отчёт о деятельности общества попечительства о женском образовании в г. Екатеринославе за V-й год с 1 мая 1876 по 2-го апреля 1877 г. – Екатеринослав, 1877. – С. 17.

³⁰Утешева Г. В. З історії просвітницької діяльності Катеринославської комісії народних читань наприкінці XIX ст. // Грані. – 2002. – № 1 (21). – С. 54–58.

³¹Памятная книжка и адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1885 год. – Екатеринослав, 1886. – С. 329.

³²Первое столетие г. Екатеринослава... – С. 200.

³³Там же. – С. 203.

³⁴Десятилетие 1883–1893 Екатеринославской городской женской гимназии / Сост. Г. В. Донцов. – Екатеринослав, 1894. – С. 5–7.

³⁵Там же. – С. 35.

³⁶Первое столетие г. Екатеринослава... – С. 210.

³⁷Исторический очерк Екатеринославского реального училища за двадцать пять лет его существования. 1875–1900. – Екатеринослав, 1901. – С. 5.

³⁸Там же. – С. 23.

³⁹Первое столетие г. Екатеринослава... – С. 204-205.

⁴⁰Там же. – С. 211.

⁴¹Отчёт 2-х классового училища при ст. Екатеринослав за 1894/5 учебный год. – Екатеринослав, 1895. – С. 4-5.

⁴²Открытие Екатеринославского высшего горного училища // Памятная книжка и адрес-календарь за 1900 г. ... – С. 233.

⁴³Там же.

⁴⁴Там же.

⁴⁵Днепропетровску 200 лет. 1776–1976: Сб. док. и материалов. – К., 1976. – С. 58.

⁴⁶Там же. – С. 59.

⁴⁷Там же.

⁴⁸Там же. – С. 68; Екатеринославская губерния. – Вып. 1: Памятная книжка и адрес-календарь на 1900 г. / Под ред. Я. Г. Гололобова. – Екатеринослав, 1901. – С. 36–50.

⁴⁹Днепропетровску 200 лет. – С. 68.

⁵⁰Столетие Екатеринославской классической гимназии. 1805–1905 гг.: Краткий ист. очерк / Сост. О. Локоть. – Екатеринослав, 1908. – С. 232.

⁵¹Там же. – С. 233.

⁵²Там же. – С. 235.

⁵³Столетие Екатеринославской классической гимназии. 1805–1905 гг. – С. 238.

⁵⁴Отчет Екатеринославской губернской земской управы за 1905 год: Народное образование. – Екатеринослав, 1906. – С. 7.

⁵⁵Там же. – С. 8, 9.

⁵⁶Там же. – С. 9.

⁵⁷Там же.

⁵⁸Там же. – С. 18.

⁵⁹Фоменко А. К. Дніпропетровськ: минуле і сучасне / А. К. Фоменко, М. П. Чабан, В. І. Лазебник та ін. – Д., 2001. – С. 123.

⁶⁰Заруба В. М. Постаті (Студії з історії України. Книга друга). – Д., 1993. – С. 201.

⁶¹Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 роки) // Чабан Микола. У старому Катеринославі

- (1905–1920 рр.): Хрестоматія. Місто на Дніпрі очима українських письменників, публіцистів і громадських діячів. – Д., 2001. – С. 53–54.
- ⁶²Зрайковський В. Наче це було тільки вчора // Чабан Микола. У старому Катеринославі... – С. 170; Заруба В. М. Постаті. – С. 202.
- ⁶³Зрайковський В. Наче це було тільки вчора... – С. 171.
- ⁶⁴Там же. – С. 170–171; Косач-Борисова І. Спогади // Синявський Антін. Вибрані праці. – К., 1993. – С. 354–355.
- ⁶⁵Косач-Борисова І. Спогади. – С. 354; Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 роки). – С. 54.
- ⁶⁶Зрайковський В. Наче це було тільки вчора... – С. 171–172.
- ⁶⁷Сокіл М. Спогади // Синявський Антін. Вибрані праці. – С. 364.
- ⁶⁸Там же. – С. 363; Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 роки). – С. 54.
- ⁶⁹Зрайковський В. Наче це було тільки вчора... – С. 172.
- ⁷⁰Там же.
- ⁷¹Заруба В. М. Постаті. – С. 201–203.
- ⁷²Календарь-Ежегодник «Приднепровье». – Екатеринослав, 1910. – С. 313.
- ⁷³Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 роки). – С. 54.
- ⁷⁴Весь Екатеринослав 1912 г. – Екатеринослав, 1912. – С. 206, 207; Екатеринославский адрес-календарь 1916 год. – Екатеринослав, 1916. – С. 197, 198.
- ⁷⁵Сокіл М. Спогади // Синявський Антін. Вибрані праці. – С. 361–362.
- ⁷⁶Столетие Екатеринославской классической гимназии. – С. 318–320.
- ⁷⁷Весь Екатеринослав 1912 г. – С. 207–208.
- ⁷⁸Там же. – С. 208; Известия Екатеринославского городского общественного управления. – 1910. – № 12. – 15 июня. – С. 1150–1152.
- ⁷⁹Екатеринославский адрес-календарь 1916 год. – С. 198.
- ⁸⁰Весь Екатеринослав 1912 г. – С. 208–209.
- ⁸¹Там же. – С. 211.
- ⁸²Историческая записка о 1-й Городской Женской Гимназии к 25-летию существования / Сост. П. А. Соколовым. – Екатеринослав, [б. г.]. – С. 32–33.
- ⁸³Фоменко А. К. Дніпропетровськ: минуле і сучасне. – С. 117.
- ⁸⁴Историческая записка о 1-й Городской Женской Гимназии... – С. 96.
- ⁸⁵Там же. – С. 78–79.
- ⁸⁶Там же. – С. 62, 64.
- ⁸⁷Там же. – С. 65.
- ⁸⁸Там же. – С. 65–66.
- ⁸⁹Там же. – С. 66–67.
- ⁹⁰Там же. – С. 78–79.
- ⁹¹Там же. – С. 84.
- ⁹²Там же. – С. 117.
- ⁹³Там же. – С. 120.
- ⁹⁴Там же. – С. 102, 104.
- ⁹⁵Там же. – С. 96.
- ⁹⁶Там же. – С. 96, 98.
- ⁹⁷Там же. – С. 97.
- ⁹⁸Там же. – С. 125.
- ⁹⁹Весь Екатеринослав 1912 г. – С. 213.
- ¹⁰⁰Фоменко А. К. Дніпропетровськ: минуле і сучасне. – С. 119.
- ¹⁰¹Весь Екатеринослав 1912 г. – С. 214.
- ¹⁰²Екатеринославский адрес-календарь 1916 г. – С. 120.
- ¹⁰³Дніпропетровськ: минуле і сучасне. – С. 120.
- ¹⁰⁴Весь Екатеринослав 1912 г. – С. 215–218.
- ¹⁰⁵Там же. – С. 215, 217.
- ¹⁰⁶Екатеринославский адрес-календарь 1916 г. – С. 204.
- ¹⁰⁷Там же. – С. 206.
- ¹⁰⁸Отчет о состоянии народных училищ Екатеринославской губернии за 1906 г. – Екатеринослав, 1908. – С. 3–4.
- ¹⁰⁹Екатеринославский адрес-календарь 1916 г. – С. 207–209.
- ¹¹⁰Там же. – С. 209, 210.
- ¹¹¹Отчет о состоянии народных училищ... – С. 44–45.
- ¹¹²Там же. – С. 68–69.
- ¹¹³Курилов В. В. Общеобразовательные курсы для народных учителей и учительниц Екатеринославской губернии 1903 года. – Екатеринослав, 1903. – С. 1, 36.
- ¹¹⁴Там же. – С. 8, 11, 12, 36.
- ¹¹⁵Там же. – С. 23–25, 46.
- ¹¹⁶Общеобразовательные курсы для народных учителей и учительниц летом нынешнего года. – Екатеринослав, 1904. – С. 10.
- ¹¹⁷Отчет Екатеринославской губернской земской управы за 1905 год. – С. 63.
- ¹¹⁸Чанбарисов Ш. Х. Формирование советской университетской системы (1917–1938). – Уфа, 1973. – С. 39.
- ¹¹⁹Чанбарисов Ш. Х. Формирование советской университетской системы: Учеб.-метод. пособие по специальности «История». – М., 1988. – С. 43.
- ¹²⁰Пойда Д. П. Рожденный Великим Октябрем (к истории создания Екатеринославского университета и его деятельности в 1918–1920 гг.) // Великая Октябрьская Социалистическая революция и строительство коммунизма: Темат. сб. – Д., 1967. – С. 3–10.
- ¹²¹Днепропетровскому государственному университету 70 лет / Под ред. В. Ф. Присяжкова. – Д., 1988.
- ¹²²Історія Дніпропетровського університету / Відп. ред. В. Ф. Присяжков. – Д., 1993. – С. 5–23.
- ¹²³Савчук В. С. К истории организации Екатеринославского университета и его естественнонаучных факультетов // Очерки истории естествознания и техники. – 1991. – С. 38–51.
- ¹²⁴Див.: Девуреченська О. С. Органи міського самоврядування Катеринослава: формування, структура та напрями діяльності (кінець XVIII – початок XX ст.). – Д., 2006.
- ¹²⁵Добров Г. М. К вопросу о создании Академии наук УССР / Г. М. Добров, Л. Д. Кистерская, Л. В. Матвеева и др. // Очерки истории естествознания и техники. – 1989. – № 36. – С. 1–20.
- ¹²⁶Савчук В. С. Біля витоків Національної гірничої академії: Від Катеринославського вищого гірничого училища до гірничого інституту (1896–1912) // Борис-тен. – 1999. – № 12 (102). – С. 8; 2000. – № 2 (104). – С. 13–14; 2000. – № 3 (105). – С. 4–5.
- ¹²⁷Історія Дніпропетровського університету... – С. 7–8.
- ¹²⁸Див.: Яворницький Д. П. История города Екатеринослава... – С. 132.
- ¹²⁹Екатеринославский юбилейный листок. – 1887. – № 15. – С. 132.
- ¹³⁰Постановления Екатеринославского уездного земского собрания чрезвычайных и XLIII очередной сессий 1908 года. – Никополь, 1909. – С. 226–227.
- ¹³¹Доклады Екатеринославскому губернскому земскому собранию XIII очередной 1908 г. сессии. – Екатеринослав, 1909. – С. 112–116.
- ¹³²Савчук В. С. Вища жіноча освіта у Катеринославі: кінець XIX – початок XX ст. // Історія України (Зб. на пошану акад. П. Т. Тронька). – К., 2000. – Вип. 11. – С. 127–138.

- ¹³³Сидорова Т. Н. В. И. Вернадский и развитие высшего женского образования на Украине // *Материалы науч. конф. мол. ученых.* – К., 1991. – С. 59–61.
- ¹³⁴Открытие в Екатеринославе университета или политехникума // *Изв. Екатеринослав. гор. обществ. упр.* – 1915. – № 20-21. – С. 1840–1862.
- ¹³⁵Там же.
- ¹³⁶Об университете в Екатеринославе // *Екатеринославская земская газета.* – 1915. – № 27. – С. 5.
- ¹³⁷Открытие в Екатеринославе университета или политехникума... – С. 1846.
- ¹³⁸Там же. – С. 1848.
- ¹³⁹Варшавский политехникум // *Приднепровский край.* – 1915. – № 5594. – С. 5.
- ¹⁴⁰Там же.
- ¹⁴¹Открытие в Екатеринославе университета или политехникума... – С. 1859.
- ¹⁴²Російський державний історичний архів. – Ф. 733, оп. 156, спр. 561. – Далі: РДА.
- ¹⁴³Университет, политехникум и... дела семейные // *Приднепровский край.* – 1915. – № 5637.
- ¹⁴⁴Открытие в Екатеринославе университета или политехникума... – С. 1858.
- ¹⁴⁵Там же.
- ¹⁴⁶Там же.
- ¹⁴⁷Доклады и отчеты очередного губернского земского собрания 1915 г. – Екатеринослав, 1916. – С. 105-106.
- ¹⁴⁸Доклад городской управы по вопросу о переводе в Екатеринослав Юрьевского университета // *Доклады и отчеты очередного губернского земского собрания 1915 г.* – Екатеринослав, 1916. – Т. 10, № 6. – С. 412-413.
- ¹⁴⁹Тарановский Ф. Речь по вопросу об эвакуации Юрьевского университета. – Юрьев, 1916. – С. 5-6. – Окр. видб.
- ¹⁵⁰Доклад городской управы об открытии в г. Екатеринославе университета с медицинским, естественным факультетами и политехникума // *Изв. гор. обществ. упр.* – 1916. – Т. 10, № 6. – С. 326-327.
- ¹⁵¹Доклад городской управы по вопросу открытия в г. Екатеринославе университета // *Там же.* – С. 1031.
- ¹⁵²Проект новых университетов // *Рус. слово.* – 1916. – № 273.
- ¹⁵³Екатеринославская земская газета. – 1917. – №16. – С. 3-4.
- ¹⁵⁴Листування з департаментом Вищої школи про перетворення Катеринославських жіночих курсів у Катеринославський університет, проект статуту тощо // *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.* – Ф. 2201, оп. 1, спр. 370. – Далі: ЦДАВОВУ.
- ¹⁵⁵Там же. – Арк. 31, 31 зв.
- ¹⁵⁶Там же. – Арк. 31.
- ¹⁵⁷Савчук В. С. Иван Яковлевич Акинфиев. – М., 1996.
- ¹⁵⁸Яценко В. Я. Еволюція владних структур Катеринослава у 1917 р. // *Надніпрянський історико-краєзнавчий збірник.* – Д., 1998. – Вип. 1. – С. 164–170.
- ¹⁵⁹Двуреченська О. С. Органи міського самоврядування Катеринослава...
- ¹⁶⁰Листування з Департаментом вищої школи...
- теринославський університет, проект статуту тощо // *ЦДАВОВУ* – Ф. 2201, оп. 1, спр. 370. – Арк. 44 зв.
- ⁴Там же. – Арк. 18, 18 зв.
- ⁵Яворницький Д. П. История города Екатеринослава. – Д., 1989. – С. 193.
- ⁶Листування... – Арк. 20, 21.
- ⁷Там же. – Арк. 48 зв.
- ⁸Там же.
- ⁹Там же. – Арк. 32, 32 зв.
- ¹⁰Утверждение устава Екатеринославского университета // *Приднепровский край.* – 1918. – № 6611. – 25 (12) июля.
- ¹¹Листування... – Арк. 20.
- ¹²Устав Екатеринославского университета. – Екатеринослав, 1918.
- ¹³Там же. – С. 43.
- ¹⁴Даниленко В. М. Освіта України в роки національно-демократичної революції (1917 – 1920): з хроніки подій / В. М. Даниленко, О. М. Завальнюк, Ю. В. Телячий. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С. 73-74.
- ¹⁵Листування... – Арк. 11.
- ¹⁶Там же. – Арк. 91 зв.
- ¹⁷Там же. – Арк. 95.
- ¹⁸Карпов Володимир Порфирійович // *Професори Дніпропетровського національного університету.* – Д., 2003. – С. 107.
- ¹⁹Историко-филологический факультет Екатеринославского университета // *Приднепровский край.* – 1918. – № 6508. – 30 (17) янв.
- ²⁰200 лет экономической кафедре политической экономии экономического факультета МГУ (страницы истории и перспективы развития) / Отв. за вып. А. А. Пороховский. – М., 2004.
- ²¹Карцев Ю. О. Мануйлов Александр Аполлонович (1861–1929) / Ю. О. Карцев, О. Й. Шевцова // *Професори Дніпропетровського національного університету.* – 2-ге вид. – Д., 2008.
- ²²Листування... – Арк. 163.
- ²³Од'їзд В. О. Біднова // *Наша справа (Катеринослав).* – 1918. – № 6 (8 жовт.). – С. 1.
- ²⁴Листування... – Арк. 189.
- ²⁵Слово. – 1918. – 25 (12) сент.
- ²⁶Приднепровский край. – 1918. – 30 (17) июля. – С. 1-2.
- ²⁷Власть и закон // *Приднепровский край.* – 1918. – № 6611. – С. 1.
- ²⁸Письма Ф. В. Тарановского В. И. Вернадскому. Архив В. И. Вернадского из бумаг А. Е. Крымского // *Институт рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського НАНУ. Відділ рукописів.* – Спр. 27018, арк. 5 зв.
- ²⁹Чествование профессора В. П. Карпова // *Приднепровский край.* – 1918. – 17 (4) дек. – С. 2-3.
- ³⁰В Екатеринославском университете // *Слово.* – 1918. – № 132.
- ³¹Рева А. Д. История биолого-экологического факультета Днепропетровского государственного университета. – Д., 1998. – С. 9.
- ³²Даниленко В. М. Освіта України в роки національно-демократичної революції (1917 – 1920): з хроніки подій... – С. 198.
- ³³ЦДАВОВУ. – Ф. 166, оп. 1, спр. 285, арк. 38, 38 зв.
- ³⁴Там же. – Арк. 7, 7 зв., 8, 8 зв.
- ³⁵Там же. – Спр. 151, арк. 9.
- ³⁶Там же. – Спр. 285, арк. 38.
- ³⁷Карпов В. П. Шесть лет существования Екатеринославского медицинского института // *Екатеринослав. гор. мед. журн.* – 1923. – № 15-16.
- ³⁸Там же.
- ³⁹Байков А. А. Д. П. Коновалов. – Л., 1923.

РОЗДІЛ 2

¹Двуреченська О. С. Органи міського самоврядування Катеринослава...

²Яценко В. Я. Еволюція владних структур Катеринослава у 1917 р. – С. 164–170.

³Листування з департаментом Вищої школи про перетворення Катеринославських жіночих курсів у Ка-

⁴⁰Люди русской науки. Очерки о выдающихся деятелях естествознания и техники / Под ред. С. И. Вавилова. – М.; Л., 1948. – Т. 1.

⁴¹Рейнгард П. Рейнгард Леонид Владимирович // Немцы России: Энциклопедия. – М., 2006. – Т. 3. – С. 241.

⁴²Рейнгард П. Рейнгард Александр Владимирович // Там же. – С. 239-240.

⁴³Wojciech Zrodlak. Brat «krwawego» Feliksa: Władysław Dzierżyński (1881 – 1942) // Электронний ресурс: http://www.uml.lodz.pl/_plik.php?id=2067. – 10 р.

⁴⁴Васильев К. К. Из истории медицинских связей Украины и Грузии. Грузины – преподаватели и питомцы Новороссийского университета / К. К. Васильев, Н. Чихладзе // Вісн. Сум. держ. ун-ту. – 2006. – № 8 (92). – С. 41–53.

⁴⁵Электронний ресурс: <http://ru.wikipedia.org/wiki...>

⁴⁶Там же.

⁴⁷Хазин М. Послания былых времен // Вестник онлайн. – 2004. – № 9 (346). – 28 апр.

⁴⁸ЦДАВОВУ. – Ф. 166, оп. 2, спр. 1519, арк. 20.

⁴⁹Там же. – Арк. 42.

⁵⁰Карев Д. В. Академик М. К. Любавский. Судьба и наследие // Наш радовод. – Гродно, 1994. – Кн. 6, ч. 3.

⁵¹Пешковский Александр Матвеевич // Электронний ресурс: <http://ru.wikipedia.org/wiki...>

⁵²Іваненко В. В. Научно-педагогическая и общественная деятельность М. Ф. Злотникова // История общественной мысли России и Украины XVII – начала XX в. – Д., 1992. – С. 112–122.

⁵³ЦДАВОВУ. – Ф. 166, оп. 1, спр. 151, арк. 8.

⁵⁴Савчук В. С. Ф. В. Тарановський: життєвий шлях та наукова діяльність // Наука і наукознавство. – 1998. – № 1. – С. 96–102.

⁵⁵Гомсинов В. А. Федор Васильевич Тарановский: судьба и творчество // Законодательство. – 2003. – № 4, 5.

⁵⁶Ремарчук В. Александр Аполлонович Мануйлов / В. Ремарчук, Д. Гутнов // Интернет-журнал «Ломоносов». – Электронний ресурс: <http://nature.web.ru/>

⁵⁷Листування... – Арк. 139.

⁵⁸Дойков Ю. В. Георгий Гурвич – социолог-эмигрант первой волны // Социол. исслед. – 1996. – № 2. – С. 142–148.

⁵⁹Биография Е. А. Флейшиц // Правоведение. – 1958. – № 2. – С. 165.

⁶⁰Александр Михайлович Ладыженский // Правоведение. – 1962. – № 1. – С. 192.

⁶¹Листування... – Арк. 14.

РОЗДІЛ 3

¹О высшей школе // Слово. – 1918. – № 128. – 22 (9) нояб.

²Ряппо Я. П. Реформа высшей школы в Украине в годы революции (1920–1924 гг.) // ГИЗ Украины. – Х., 1925. – С. 4.

³Збірник законів, постанов, наказів та розпоряджень по народному комісаріату освіти УСРР. – Х., 1920. – Вип. 1. – С. 10-11.

⁴ЦДАВОВУ. – Ф. 166, оп. 2, спр. 250, арк. 43.

⁵Збірник законів, постанов, наказів... – С. 51–53.

⁶ЦДАВОВУ. – Ф. 166, оп. 2, спр. 250, арк. 114.

⁷Там же. – Арк. 115.

⁸Там же. – Арк. 80.

⁹Там же. – Арк. 45.

¹⁰Там же. – Арк. 90, 90 зв.

¹¹Савчук В. С. К истории организации Екатеринославского университета и его естественнонаучных фа-

культетов // Очерки истории естествознания и техники. – К., 1991. – № 40. – С. 38–51.

¹²Кашкаров М. М. Дніпропетровський Інститут народної освіти. – Д., 1927.

¹³Доповідні записки Катеринославського губвиконкому про відкриття при Катеринославському педінституті юридичного відділу і листування з Наркомосом // ЦДАВОВУ. – Ф. 2, оп. 2, спр. 805, арк. 3.

¹⁴О рабочем факультете при ИНО // Звезда. – 1923. – № 305.

¹⁵Губернский съезд работников рабфаков (итоги и перспективы) // Там же. – № 252. – С. 2.

¹⁶Там же. – № 317. – С. 4.

¹⁷Савчук В. С. Університет імені..., якою буде наступна назва // Дніпропетровський університет. – 1992. – Жовт. – С. 3.

¹⁸Протоколи засідань правління ДІНО // ЦДАВОВУ. – Ф. 166, оп. 6, спр. 4600, арк. 10, 132–139.

¹⁹Там же. – Оп. 6/111, спр. 4590, арк. 17.

²⁰Там же. – Арк. 34, 35.

²¹Там же. – Арк. 51.

²²Закони та розпорядження в справі народної освіти. – Х., 1931.

²³Фідровський В. М. За нові кадри будівників соціалістичного суспільства // Зоря. – 1930. – № 59.

²⁴Протоколи засідань Раднаркому УСРР і матеріали до них // ЦДАВОВУ. – Ф. 337, оп. 1, спр. 8536, арк. 181 зв., 182.

²⁵Там же. – Арк. 152 зв.

²⁶Там же. – Ф. 166, оп. 11, спр. 333.

²⁷Об учреждении научно-исследовательских кафедр и об обеспечении научных работников // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – К., 1921. – С. 848.

²⁸Никольский С. М. Воспоминания о Днепрпетровске. – 1998. – С. 22-23.

²⁹Савчук В. С. Иван Яковлевич Акинфиев. – М., 1996.

³⁰Отчет о деятельности Екатеринославского отделения Российского общества садоводства. – Екатеринослав, 1915. – С. 38.

³¹Матеріали про роботу Катеринославських інститутів народної освіти та теоретичних наук за 1920-1921 рік // ЦДАВОВУ. – Ф. 166, оп. 2, спр. 250, арк. 98, 98 зв., 99.

³²Касьянов Г. В. Сталінізм і українська інтелігенція / Г. В. Касьянов, В. С. Даниленко. – К., 1991.

³³Савчук В. С. Наукова інтелігенція в системі радянської влади в 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. на Дніпропетровщині: на прикладі Катеринославського (Дніпропетровського) університету // Інтелігенція і влада. Сер. «Історія». – 2006. – № 3. – С. 182–190.

³⁴ЦДАВОВУ. – Ф. 166, оп. 2, спр. 483, арк. 589 зв.

³⁵Политотчет по Екатеринославскому ИНО за истекший осенний триместр 1924 года // ЦДАВОВУ. – Ф. 166, оп. 4, спр. 633, арк. 96, 96 зв., 97 зв.

³⁶Протоколы и постановления бюро городского партийного комитета КП(б)У // ДАДО. – Ф. 18, оп. 1, спр. 298, арк. 6, 7.

³⁷Дешко. Академічна робота партосередку Інституту профосвіти // За більшовицькі педагогічні кадри. – 1931. – № 2. – 22 жовт. – С. 3. – Далі: ЗБПК.

³⁸За партійність викладання дисциплін // За більшовицькі наукові кадри. – 1931. – № 7. – 8 груд. – С. 3.

³⁹Лист товарища Сталіна в дії // ЗБПК. – 1932. – № 12-13. – 14 січ.

⁴⁰Там же. – С. 2-3.

⁴¹Там же.

⁴²ЗБПК. – 1932. – № 17. – 29 лют.

⁴³На мовознавчому фронті // ЗБПК. – 1931. – № 4. – 20 листоп.

- ⁴⁴ЗБПК. – 1932. – № 14-15. – 21 січ.
- ⁴⁵Там же.
- ⁴⁶І. Завадовський (некролог) // ЗБПК. – 1932. – № 22. – 1 трав.
- ⁴⁷Горб А. Кубло націоналістичної контрреволюційної пропаганди (про роботу історико-археологічного музею) // Зоря. – 1933. – № 197.
- ⁴⁸Класовий ворог на педагогічному фронті // Там же. – 1932. – № 9. – 11 січ.
- ⁴⁹Там же.
- ⁵⁰Савчук В. С. «Навмисно не сказав про роль партії» // Реабілітовані історією. Дніпропетровська область: У 5 т. – Д.: Моноліт, 1999. – Т. 1: Відроджена пам'ять: Книги нарисів. – С. 471–478.
- ⁵¹ЦДАВОВУ. – Ф. 8080, оп. 1, спр. 234, арк. 61.
- ⁵²Постанова Комісії Наркомату освіти УСРР про зашнування державних університетів від 3 січня 1933 року // ЦДАВОВУ. – Ф. 166, оп. 11, спр. 24, арк. 132, 133, 135.
- ⁵³Постанова Ради народних комісарів УРСР № 547. Мережа й контингенти державних університетів УРСР // Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1933. – № 43. – 13 верес.
- ⁵⁴ЦДАВОВУ. – Ф. 166, оп. 11, спр. 333, арк. 33, 33 зв.
- ⁵⁵Стан підготовки Інституту профосвіти до нового учбового року // ЗБПК. – 1932. – № 1 (29). – 10 верес.
- ⁵⁶Куй М. Г. До питання організації Дніпропетровського державного університету // Там же. – 1933. – № 11 (22).
- ⁵⁷Постанова Ради народних комісарів УСРР № 632. Про структуру та наукову базу державних університетів УСРР. – 1933. – № 49. – 5 листоп.
- ⁵⁸Куй М. Г. До питання...

РОЗДІЛ 4

- ¹История Коммунистической партии Советского Союза: В 6 т. – М., 1971. – Т. 4, кн. 2. – С. 219–225, 464–487; Очерки истории Коммунистической партии Украины. – Изд. 4-е, дополн. – К., 1977. – С. 403–501.
- ²Баффа Дж. История Советского Союза: В 2 т. – М., 1990. – Т. 1. – С. 380–383.
- ³История Днепропетровского университета. – Д., 1993. – С. 80.
- ⁴Материалы к лекциям по истории КПСС. – М., 1991. – Вып. 2. – С. 102.
- ⁵Высшее образование в СССР: Стат. сб. – М., 1961. – С. 93.
- ⁶Народное образование в СССР. 1917-1973 гг.: Сб. документов. – М., 1974. – С. 426.
- ⁷КПСС во главе культурной революции в СССР. – М., 1972. – С. 89.
- ⁸Підраховано автором: КПСС о культуре, просвещении и науке: Сб. документов. – М., 1963.
- ⁹Толочко П. Страсти по великим украинцам // 2000. – 2008. – 25–31 січ. – С. 7.
- ¹⁰Зенькович Н. А. Собрание сочинений. – М., 2004. – Т. 5; Писаренко К. А. Тридцатилетняя война в политбюро. 1923–1953. – М., 2006; Потеряйко Я. П. Борьба за власть на большевицком олимпе та її відлуння на Україні. – Х., 2007. – Кн. 1; Шубин А. В. Вожди и заговорщики: Политическая борьба в СССР в 1920–1930-х годах. – М., 2004.
- ¹¹Иного не дано. – М., 1988. – С. 363–364.
- ¹²История политических репрессий и сопротивления несвободе в СССР. – М., 2002. – С. 117–148.
- ¹³Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам: В 5 т. – М., 1967. – Т. 2. – С. 652–655.
- ¹⁴Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. Р-2307, оп. 1, спр. 18, арк. 30. – Далі: ДАДО.
- ¹⁵Там же. – Спр. 12, арк. 9.
- ¹⁶Там же. – Спр. 18, арк. 7.
- ¹⁷Там же. – Спр. 28, арк. 2, 2 зв.
- ¹⁸Там же. – Спр. 18, арк. 9.
- ¹⁹Там же. – Спр. 28, арк. 4.
- ²⁰Сторінки історії: Споруди. – Д., 2003. – С. 12–15.
- ²¹ДАДО. – Ф. Р-2307, оп. 1, спр. 12, арк. 11.
- ²²Там же. – Спр. 18, арк. 10 зв.
- ²³Там же. – Спр. 28, арк. 5.
- ²⁴Там же. – Спр. 12, арк. 8; Спр. 18, арк. 3 зв., 6; Спр. 28, арк. 3 зв., 19 зв.
- ²⁵Там же. – Спр. 12, арк. 19; Спр. 18, арк. 19.
- ²⁶Иного не дано. – С. 635–640.
- ²⁷ДАДО. – Ф. Р-2307, оп. 1, спр. 7-а.
- ²⁸Там же. – Спр. 18, арк. 13 зв.
- ²⁹Там же. – Спр. 28, арк. 22–22 зв.
- ³⁰Там же. – Спр. 18, арк. 11.
- ³¹Там же. – Спр. 12, арк. 23; Спр. 21, арк. 1–6.
- ³²Савчук В. С. Професор Дніпропетровського університету В. І. Данилів – один з можливих номінантів на Нобелівську премію з фізики 1940 р. // Вісн. ДНУ. Сер. «Історія і філософія науки і техніки». – 2007. – Т. 4, вип. 14. – С. 62–71.
- ³³Радченко П. В. О В. И. Данилове и начале физических исследований в Днепропетровске // Музей історії Дніпропетровського національного університету. – Рукопис.
- ³⁴ДАДО. – Ф. Р-2307, оп. 1, спр. 21, арк. 6.
- ³⁵Гинзбург А. Дерзание // За большевицкі наукові кадри. – 1939. – № 18. – С. 2.
- ³⁶ДАДО. – Ф. Р-2307, оп. 1, спр. 21, арк. 6.
- ³⁷Бондарев А. В. Энтомологи // За большевицкі наукові кадри. – 1939. – № 16. – С. 2.
- ³⁸ДАДО. – Ф. Р-2307, оп. 1, спр. 12, арк. 24.
- ³⁹Реабилитация: Политические процессы 30–50-х годов. – М., 1991. – С. 92–310.
- ⁴⁰Марочко В. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941) / В. Марочко, Г. Хілліг. – К., 2003; Іваненко В. В. Біль і звитяга: ХХ століття в українському вимірі. – Д., 2003; Іваненко В. В. Інтелігенція Дніпропетровщини у вирі репресій 30-х рр. / В. В. Іваненко, В. В. Ченців, А. І. Голуб // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – К., 1996. – С. 198–212; Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х – 1930-х років. Соціальний портрет та історична доля. – К., 1992; Касьянов Г. В. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-ті роки) / Г. В. Касьянов, В. М. Даниленко. – К., 1999; Онопріско В. І. Репресована наука України. – К., 1990.
- ⁴¹Повернення із небуття: Документи і матеріали про жертви сталінського свавілля у Дніпропетровському університеті / Відп. ред. В. В. Іваненко. – Д., 1995. – С. 3–12; Савчук В. С. Ученые Днепропетровска и репрессии 30-х годов // Інтелігенція: суть, історичні долі, перспективи. – Д., 1996. – С. 129–130; Іваненко В. В. Про репресії у вузах та наукових установах Дніпропетровська // Грані. – 1998. – Листопад. – С. 98–105.
- ⁴²Зоря. – 1934. – 9, 11 серп., 22 жовт.
- ⁴³Повернення із небуття... – С. 3–12.
- ⁴⁴Державний архів Служби безпеки України. Фонд управління в Дніпропетровській області. – Спр. П–4675, 6009. – Далі: ДАСБУДО.
- ⁴⁵Савчук В. С. Нариси з історії фізичних досліджень на Дніпропетровщині (1917–1945). – Д., 1997. – С. 43.
- ⁴⁶Реабилитация: Политические процессы 30–50-х годов. – С. 191–210.
- ⁴⁷Савчук В. С. Нариси... – С. 43; Швидько Г. К. За «гріхи молодості» // Реабілітовані історією. Дніпропетровська область: У 5 т. – Д., 1999. – Т. 1. – С. 207–214.
- ⁴⁸Зоря. – 1936. – 9 серп.
- ⁴⁹Там же. – 15 серп.

⁵⁰Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX в.: Энциклопедия. – М., 1996. – С. 551.

⁵¹ДАСБУДО. – Спр. П – 4675, 6009, 7555, 7655.

⁵²Зоря. – 1936. – 23 берез.

⁵³Там же. – 1937. – 3 лип.

⁵⁴Повернення із небуття... – С. 164; *Іваненко В. В.* Про репресії у вузах... С. 98–105.

⁵⁵Повернення із небуття... – С. 86.

⁵⁶*Савчук В. С.* З дніпропетровських хіміків у АН України був не лише Л. В. Писаржевський // Реабілітовані історією. – Т. 1. – С. 479–487.

⁵⁷*Савчук В. С.* «Цією галуззю фізики в СРСР ніхто не займався» // Там же. – С. 412–421.

⁵⁸*Савчук В. С.* Перший професор фізики в Дніпропетровську // Там же. – С. 328–341; *Он же.* Андрей Эдуардович Малиновский (1884–?) // Очерки истории естествознания и техники. – К., 1989. – № 36. – С. 124–128.

⁵⁹*Семенов Н. Н.* Развитие теории газовых взрывов в Советском Союзе // Социалистическая реконструкция и наука. – 1933. – № 3.

РОЗДІЛ 5

¹Музей історії Дніпропетровського національного університету. Фонди експозиції: Стенд «Університет у роки Великої Вітчизняної війни». – Далі: МІ ДНУ.

²*Ветров П. Ю.* В лесах под Новомосковском. – Д., 1963. – С. 32.

³*Рева О. Д.* Історія біолого-екологічного факультету Дніпропетровського державного університету. – Д., 1998. – С. 27–28.

⁴Герои Советского Союза. Краткий биографический словарь. – М., 1988. – Т. 2. – С. 287.

⁵Павел Рындин / Спосіб доступу: URL: http://WARHEROES.RU/HERO/HERO.ASP.HERO_ID=724. – Загол. з екрана.

⁶*Яков Вергун /* Спосіб доступу: URL: <http://WWW.KURSK.1943.MAIL.RU>. – Загол. з екрана.

⁷Історія Дніпропетровського національного університету // Голова редкол. проф. М. В. Поляков. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – Д., 2003. – С. 78.

⁸Архів Служби безпеки України в Дніпропетровській області. Слідчий відділ УНКДБ УРСР. Архів відділу «А» МДБ УРСР. – Ф. 285086, спр. 5628, арк. 124, 385.

⁹*Савчук В. С.* Нариси з історії фізичних досліджень на Дніпропетровщині (1917–1945 рр.). – Д., 1997. – С. 49–50.

¹⁰Центр исследования новейшей истории Оренбургской области. – Ф. 1465, оп. 1, д. 84, л. 8 об., 9 об. – Далее: ЦИНИОО.

¹¹Там же. – Ф. 1465, оп. 1, д. 83, л. 15.

¹²Там же. – Л. 23.

¹³Государственный архив Оренбургской области. – Ф. 971, оп. 1, д. 45, л. 2. – Далее: ГАОО.

¹⁴ЦИНИОО. – Ф. 1465, оп. 1, д. 83, л. 17.

¹⁵*Зобов Ю. С.* Историки Оренбургского края. Советский период. – Оренбург, 1993. – С. 58, 60.

¹⁶ГАОО. – Ф. 971, оп. 1, д. 45, л. 13.

¹⁷ЦИНИОО. – Ф. 1465, оп. 1, д. 83, л. 27.

¹⁸ГАОО. – Ф. 971, оп. 1, д. 13, л. 101, 101 об.

¹⁹Там же. – Л. 104 об., 109 об.

²⁰Там же. – Л. 101.

²¹ЦИНИОО. – Ф. 1465, оп. 1, д. 92, л. 29, 29 об.

²²Там же. – Д. 16, л. 16 об.

²³ГАОО. – Ф. 971, оп. 1, д. 13, л. 101.

²⁴Там же. – Д. 66, л. 1.

²⁵Історія міста Дніпропетровська / За наук. ред. А. Г. Болєбруха. – Д., 2006. – С. 460.

²⁶*Слободянюк М. А.* Рух опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) / М. А. Слободянюк, І. А. Шахрайчук. – 2-ге вид. – Д., 2005. – С. 104–105.

²⁷*Шахрайчук І. А.* Деякі аспекти діяльності громадських об'єднань на Дніпропетровщині в період німецької окупації / І. А. Шахрайчук, М. А. Слободянюк // Наддніпр. іст.-краєзн. зб. – Д., 1998. – Вип. 1. – С. 300.

²⁸*Клец В. К.* Оккупационный режим и организация работы учебных заведений Днепрпетровской области в период Второй мировой войны // Там же. – С. 294.

²⁹*Борисов Г.* Неизвестный Днепрпетровск // Наше місто. – 1996. – 10 верес. – С. 3.

³⁰*Петровський В. В.* Історія України: Неупереджений погляд: Факти, міфи, коментарі / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Х., 2007. – С. 434.

³¹*Мсиков Д.* Нові господарі: дніпропетровські архіви за німецької окупації // Пам'ятки України. – 1994. – № 3–6. – С. 108.

³²*Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – С. 263.

³³Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 166, спр. 161а, арк. 5, 10. – Далі: ЦДАВОВУ.

³⁴Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941–1945 рр. / За ред. І. О. Герасимова. – К., 2000. – С. 89.

³⁵*Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні... – С. 263.

³⁶Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 2276, оп. 1, спр. 935, арк. 394. – Далі: ДАДО.

³⁷Там же. – Ф. 19, оп. 4, спр. 52, арк. 47.

³⁸*Поль Д.* Фашистська окупація в Україні в 1941–1944 рр. у працях західних учених // Укр. іст. журн. – 1994. – № 5. – С. 37.

³⁹*Потільчак О.* «Новий порядок» в окупованій Україні (1941–1944 рр.) // Пам'ять століть. – 1999. – №1. – С. 29.

⁴⁰*Рекотов П.* Адміністративний, судовий та поліцейський апарат Рейхскомісаріату України 1941–1945 рр. // Нова політика. – 1997. – №3. – С. 18.

⁴¹*Задорожня А. В.* Соціальна політика Дніпропетровської міської управи в окупаційну добу (1941–1943 рр.) // Грані. – 2001. – № 5–6. – С. 32.

⁴²ЦДАВОВУ. – Ф. 166, оп. 15, спр. 161 а, арк. 50.

⁴³Там же. – Арк. 10, 11, 33.

⁴⁴ДАДО. – Ф. Р-2307, оп. 1, спр. 41, арк. 2; Спр. 228, арк. 3 зв.

⁴⁵МІ ДНУ. – КП 5098; Арх. 1087, арк. 6.

⁴⁶ДАДО. – Ф. Р-2307, оп. 1, спр. 41, арк. 4.

⁴⁷Там же. – Арк. 9; МІ ДНУ. – КП 5098; Арх. 1087, арк. 16.

⁴⁸МІ ДНУ. – КП 5098; Арх. 1087, арк. 6.

⁴⁹Там же.

⁵⁰ДАДО. – Ф. Р2307, оп. 1, спр. 41, арк. 4 зв., 5 зв., 6 зв.; МІ ДНУ. – КП 5098; Арх. 1087, арк. 7, 11–13.

⁵¹Там же. – Спр. 228, арк. 3 зв., 4.

⁵²Там же. – Спр. 228, арк. 10; Спр. 306, арк. 9; Спр. 405, арк. 9; Спр. 490, арк. 12; Спр. 601, арк. 12.

⁵³Там же. – Спр. 405, арк. 85 зв.

РОЗДІЛ 6

¹Музей історії ДНУ. – Арк. 16; ДАДО. – Ф. Р-2307, оп. 1, спр. 41, арк. 8.

²ДАДО. – Ф. Р-2307, оп. 1, спр. 228, арк. 3 зв., 4.

³Там же. – Спр. 159, арк. 2 зв.; Спр. 228, арк. 4; Спр. 306, арк. 6.

⁴Там же. – Спр. 159, арк. 2 зв.

⁵Там же. – Спр. 228, арк. 4; Спр. 601, арк. 1–3.

⁶Там же. – Спр. 102, арк. 2; Спр. 405, арк. 2 зв.

- ⁷ДАДО. – Ф. Р-2307, оп. 1, спр. 228, арк. 5.
⁸Там же. – Спр. 601, арк. 1–3.
⁹Там же. – Спр. 718, арк. 3.
¹⁰Там же. – Арк. 121.
¹¹Там же. – Ф. 2269, оп. 1, спр. 6, арк. 172 зв. – 173.
¹²Там же. – Ф. Р-2307, оп. 1, спр. 228, арк. 72.
¹³Там же. – Спр. 405, арк. 91 зв.; Спр. 490, арк. 133.
¹⁴Там же. – Арк. 122.
¹⁵Там же. – Спр. 228, арк. 71.
¹⁶Там же. – Спр. 490, арк. 134; Спр. 718, арк. 123.
¹⁷Там же. – Спр. 306, арк. 9 зв.; Спр. 405, арк. 9.
¹⁸Там же. – Спр. 718, арк. 123.
¹⁹Там же. – Спр. 490, арк. 135; Спр. 601, арк. 141.
²⁰Там же. – Спр. 159, арк. 9, 9 зв.
²¹Там же. – Спр. 228, арк. 10; Спр. 306, арк. 9; Спр. 405, арк. 9; Спр. 490, арк. 12; Спр. 601, арк. 12.
²²Там же. – Спр. 102, арк. 9; Спр. 490, арк. 13.
²³Там же. – Спр. 159, арк. 9 зв.; Спр. 405, арк. 8.
²⁴Там же. – Спр. 102, арк. 9; Спр. 159, арк. 9 зв.; Спр. 228, арк. 10.
²⁵Там же. – Спр. 306, арк. 9.
²⁶Там же. – Спр. 490, арк. 12; Спр. 601, арк. 8, 9; Спр. 718, арк. 9, 10.
²⁷Там же. – Спр. 41, арк. 22 зв., 24 зв.
²⁸Там же. – Спр. 159, арк. 30.
²⁹Там же. – Арк. 31.
³⁰Там же. – Спр. 102, арк. 31 зв.; Спр. 159, арк. 31 зв.; Спр. 228, арк. 42 зв.; Спр. 306, арк. 41 зв.; Спр. 405, арк. 54; Спр. 490, арк. 109; Спр. 601, арк. 124.
³¹Там же. – Спр. 405, арк. 52 зв.; Спр. 490, арк. 114; Спр. 601, арк. 125.
³²Там же. – Спр. 405, арк. 52 зв.; Спр. 490, арк. 114; Спр. 601, арк. 125–127.
³³Там же. – Спр. 405, арк. 52 зв. – 53; Спр. 490, арк. 12–13; Спр. 601, арк. 129–130.
³⁴Там же. – Спр. 405, арк. 53; Спр. 490, арк. 111; Спр. 690, арк. 127–128.
³⁵Там же. – Спр. 405, арк. 53; Спр. 490, арк. 111; Спр. 601, арк. 127.
³⁶Там же. – Спр. 405, арк. 53, 53 зв.; Спр. 490, арк. 113 114; Спр. 601, арк. 128.
³⁷Там же. – Спр. 405, арк. 55–56; Спр. 490, арк. 116–119; Спр. 601, арк. 125–132.
³⁸Там же. – Спр. 159, арк. 49 зв.
³⁹Там же. – Спр. 228, арк. 43 зв.
⁴⁰Там же. – Спр. 306, арк. 43.
⁴¹Там же. – Спр. 159, арк. 32; Спр. 228, арк. 46; Спр. 306, арк. 43; Спр. 405, арк. 57, 57 зв.
⁴²Там же. – Спр. 306, арк. 43.
⁴³Там же. – Спр. 159, арк. 49, 49 зв.
⁴⁴Там же. – Спр. 306, арк. 53.
⁴⁵Там же. – Спр. 405, арк. 85 зв.
⁴⁶Там же. – Арк. 85 зв., 86.
⁴⁷Там же. – Спр. 41, арк. 16.
⁴⁸Там же. – Спр. 102, арк. 17; Спр. 159, арк. 15.
⁴⁹Там же. – Спр. 601, арк. 132, 135.
⁵⁰Там же. – Арк. 136.
⁵¹Там же. – Ф. 2269, оп. 1, спр. 3, арк. 107 зв. – 109, 110–111.
⁵²Там же. – Спр. 6, арк. 37 – 39 зв.
⁵³Там же. – Спр. 10, арк. 33, 34.
⁵⁴Там же. – Спр. 15, арк. 77–84 зв.
⁵⁵Там же. – Арк. 61 – 64.
⁵⁶Там же. – Арк. 50 – 55.
⁵⁷Там же. – Арк. 36 зв. – 37.
⁵⁸Там же. – Ф. Р-2307, оп. 1, спр. 41, арк. 19.
⁵⁹Там же. – Спр. 601, арк. 100.
⁶⁰Там же. – Спр. 102, арк. 22 зв.
⁶¹Там же.
⁶²Там же. – Спр. 601, арк. 100.
⁶³Там же. – Спр. 228, арк. 30.
⁶⁴Там же. – Спр. 159, арк. 20.
⁶⁵Там же. – Спр. 102, арк. 83 зв.
⁶⁶Там же. – Спр. 159, арк. 20 зв.
⁶⁷История Днепропетровского университета / Отв. ред. акад. В. Ф. Присняков. – Д., 1993. – С. 149.
⁶⁸Физтех – 60. Люди и судьбы. – Д., 2000. – С. 6.
⁶⁹«Секретний» підрозділ галузі: Нариси історії Фізико-технічного інституту Дніпропетровського національного університету / Редкол.: М. В. Поляков (керівник). – Д., 2001. – С. 26–27.
⁷⁰История Днепропетровского университета. – С. 149; За передову науку. – 1954. – 8 лип.
⁷¹За передову науку. – 1954. – 31 груд.
⁷²Там же. – 8 лип.
⁷³История Днепропетровского университета. – С. 149.
⁷⁴Там же.
⁷⁵За передову науку. – 1955. – 13 трав.
⁷⁶«Секретний» підрозділ галузі... – С. 56.
⁷⁷История Днепропетровского университета. – С. 150; ДАДО. – Ф. Р-2307, оп. 1, спр. 932, арк. 3; Спр. 1565, арк. 7.
⁷⁸История Днепропетровского университета. – С. 150.
⁷⁹За передову науку. – 1955. – 17 трав.
⁸⁰Там же. – 16 груд.
⁸¹«Секретний» підрозділ галузі... – С. 41.
⁸²ДАДО. – Ф. Р-2307, оп. 1, спр. 932, арк. 1.
⁸³За передову науку. – 1958. – 29 серп.
⁸⁴ДАДО. – Ф. Р-2307, оп. 1, спр. 1565, арк. 5.
⁸⁵История Днепропетровского университета. – С. 150.
⁸⁶Там же. – С. 151.
⁸⁷Там же; ДАДО. – Ф. Р-2307, оп. 1, спр. 1440, арк. 6.
⁸⁸История Днепропетровского университета. – С. 151–152.
⁸⁹За передову науку. – 1955. – 4 берез.; История Днепропетровского университета. – С. 152.
⁹⁰За передову науку. – 1956. – 30 листоп.
⁹¹ДАДО. – Ф. Р-2307, оп. 1, спр. 1440, арк. 7; История Днепропетровского университета. – С. 152.
⁹²За передову науку. – 1955. – 4 берез.
⁹³История Днепропетровского университета. – С. 152.
⁹⁴Там же. – С. 153.
⁹⁵Там же.
⁹⁶За передову науку. – 1955. – 23 груд.
⁹⁷Там же. – 1954. – 29 жовт.
⁹⁸Там же. – 1961. – 11 квіт.
⁹⁹Там же. – 8 лип.; 1955. – 17 черв.
¹⁰⁰Там же. – 1954. – 29 жовт.
¹⁰¹ДАДО. – Ф. Р-2307, оп. 1, спр. 932, арк. 76; За передову науку. – 1955. – 23 груд.
¹⁰²ДАДО. – Ф. Р-2307, оп. 1, спр. 1565, арк. 5 – 6.
¹⁰³Там же. – Спр. 1714, арк. 6.
¹⁰⁴Там же. – Спр. 1874, арк. 5–6.
¹⁰⁵Там же. – Спр. 2051, арк. 6–7.
¹⁰⁶Там же. – Спр. 2433, арк. 8.
¹⁰⁷Там же. – Спр. 1704, арк. 405.
¹⁰⁸Там же. – Спр. 1714, арк. 8–17.
¹⁰⁹Там же. – Спр. 1562, арк. 1–2.
¹¹⁰Там же. – Арк. 7–20.
¹¹¹Там же. – Спр. 1874, арк. 12.
¹¹²За передову науку. – 1962. – 16 жовт.
¹¹³ДАДО. – Ф. Р-2307, оп. 1, спр. 2239, арк. 11.
¹¹⁴Там же. – Спр. 1874, арк. 17.
¹¹⁵Там же. – Арк. 18.
¹¹⁶Там же. – Спр. 1562, арк. 3 – 7.

- ¹¹⁷За передову науку. – 1963. – 14 трав.
¹¹⁸Там же. – 1964. – 26 трав.
¹¹⁹ДАДО. – Спр. 1562, арк. 16–19; Спр. 2238, арк. 9, 34, 35.
¹²⁰«Секретний» підрозділ галузі... – С. 55.
¹²¹За передову науку. – 1955. – 17 черв.
¹²²«Секретний» підрозділ галузі... – С. 89–90.
¹²³За передову науку. – 1958. – 16 верес.
¹²⁴Там же. – 16 лип.
¹²⁵«Секретний» підрозділ галузі... – С. 90.
¹²⁶За передову науку. – 1958. – 16 лип.
¹²⁷Физтех–60. Люди и судьбы... – С. 144.
¹²⁸За передову науку. – 1954. – 12 черв.
¹²⁹ДАДО. – Ф. Р-2307, оп. 1, спр. 1565, арк. 73, 81.
¹³⁰«Секретний» підрозділ галузі... – С. 54.
¹³¹Там же.
¹³²За передову науку. – 1955. – 25 берез., 17 черв.
¹³³Там же. – 1957. – 13 груд.
¹³⁴Там же.
¹³⁵Там же. – 1959. – 31 груд.
¹³⁶Там же. – 1953. – 2 січ.; 1954. – 3 жовт.; 1955. – 11 берез.; 1957. – 4 груд.
¹³⁷ДАДО. – Ф. Р-2307, оп. 1, спр. 2239, арк. 15.
¹³⁸Там же. – Арк. 27.
¹³⁹Там же. – Спр. 1874, арк. 20.
¹⁴⁰Там же. – Арк. 17.
¹⁴¹Там же. – Спр. 2239, арк. 18.
¹⁴²Там же. – Арк. 38.
¹⁴³Там же. – Арк. 21.
¹⁴⁴Там же. – Арк. 19–20.
¹⁴⁵Там же. – Арк. 20; Спр. 1874, арк. 22.
¹⁴⁶Там же. – Спр. 2433, арк. 32.
¹⁴⁷Там же. – Спр. 2239, арк. 36.
¹⁴⁸Там же. – Спр. 2433, арк. 36.
¹⁴⁹Там же. – Спр. 2051, арк. 29.
¹⁵⁰Там же.
¹⁵¹Терещенко Р. К. Минувле з гірким присмаком. Репресії в історичній ретроспективі радянського суспільства / Р. К. Терещенко, В. В. Іваненко, Л. А. Прокопенко. – Д., 2002. – С. 191.
¹⁵²Там же. – С. 191.
¹⁵³Там же. – С. 192.
¹⁵⁴Там же. – С. 193.
¹⁵⁵Історія Дніпропетровського національного університету. – С. 106–107.

РОЗДІЛ 7

- ¹ДАДО. – Ф. 2307, оп. 1, спр. 1704, арк. 405.
²Там же. – Спр. 2984, арк. 46–47.
³Там же. – Спр. 1874, арк. 67.
⁴Нікопенко В. Є база для рекордів! // За передову науку. – 1979. – 18 лют. – С. 2.
⁵ДАДО. – Ф. 2307, оп. 3, спр. 16, арк. 101–103.
⁶З турботою про студентів // За передову науку. – 1981. – 31 жовт. – С. 2.
⁷История Днепропетровского университета. – С. 154.
⁸Владимир Иванович Моссаковский // Укр. сов. енциклопед. слов.: В 3 т. – К., 1988. – Т. 3. – С. 444.
⁹Сторінки історії: Ректори. – Д., 2003. – С. 51–54.
¹⁰ДАДО. – Ф. 2307, оп. 1, спр. 1562, арк. 7–20.
¹¹Математика служить геологам // За передову науку. – 1969. – № 28. – С. 1.
¹²ДАДО. – Ф. 2307, оп. 1, спр. 3326, арк. 144–145.
¹³Там же. – Арк. 129–130.
¹⁴Там же. – Спр. 3333, арк. 88–90.
¹⁵Там же. – Ф. 2307, оп. 1, спр. 3531, арк. 3–5.
¹⁶Там же. – Оп. 1, спр. 3949, арк. 14; Спр. 3733. арк. 16–17.
¹⁷Там же. – Оп. 3, спр. 1041, арк. 1–2; Спр. 4126, арк. 14.
¹⁸Справа не другорядна // За передову науку. – 1980. – № 7. – С. 2.
¹⁹Почав роботу факультет громадських професій // Там же. – № 8. – С. 2.
²⁰ДАДО. – Ф. 2307, оп. 3, спр. 1030, арк. 2–12.
²¹Новий факультет // За передову науку. – 1976. – № 25. – С. 4.
²²Телетайп історії // Там же. – 1977. – № 32. – С. 4.
²³Свідчення з минувшини: Мовою документів. – Д., 2001. – С. 256–286; Терещенко Р. К. Минувле з гірким присмаком... – С. 188–210.
²⁴Сторінки історії: Ректори. – С. 54–57.
²⁵Доній О. Історія УСС мовою документів і фактів (1989–1999 рр.) / О. Доній, О. Синельников. – К., 1999. – С. 24–25.
²⁶ДАДО. – Ф. 2307, оп. 1, спр. 3318, арк. 6.
²⁷Там же. – Оп. 1, спр. 2239, арк. 11.
²⁸Там же. – Спр. 1562, арк. 3–7.
²⁹Юнко З. І. Обчислювальну техніку в учбовий процес! // За передову науку. – 1967. – № 12. – С. 1.
³⁰Рейнгард П. А. Помічник екзаменатора / И. А. Рейнгард, И. В. Распопов // Вестн. высш. шк. – 1977. – № 1. – С. 21–22.
³¹ДАДО. – Ф. 2307, оп. 3, спр. 1030, арк. 104.
³²Бабляк О. Новий гурток // За передову науку. – 1977. – № 11. – С. 4.
³³Днепропетровскому государственному университету – 70 лет: Учеб. пособие. – Д., 1988. – С. 70–72.
³⁴Там же. – С. 79–80.
³⁵Там же. – С. 66.
³⁶Новицкий Э. Активные методы обучения // Днепр вечерний. – 1985. – 18 июня.
³⁷Миколашенко Т. Виставка досягнень вчених // За передову науку. – 1977. – № 32. – С. 4.
³⁸Сторінки історії: Ректори. – С. 54–57.
³⁹Зотов М. Аспірантура: успіхи, проблеми // За передову науку. – 1977. – № 5. – С. 4.
⁴⁰Доній О. Історія УСС мовою документів і фактів (1989–1999 рр.). – С. 24–25.
⁴¹Дмитро Павлович Пойда // Дніпропетр. ун-т. – 1992. – 8 груд. – С. 4.
⁴²Бібліографія праць вчених Дніпропетровського університету. Історія України XI–XVIII ст.: 1928–1990. – Д., 1992.
⁴³Дніпропетровськ: віхи історії / Гол. ред. С. А. Квітка. – Д., 2001. – С. 211.
⁴⁴Флерова С. Вивчаються властивості кристалів // За передову науку. – 1981. – № 21. – С. 4.
⁴⁵Владимиров С. Творчий успіх / С. Владимиров, М. Кацалуха // Там же. – 1980. – № 27. – С. 4.
⁴⁶Носовський М. Вчені університету – п'ятиріччя // Там же. – 1979. – № 15. – С. 4.
⁴⁷Аналізуючи зроблене // Там же. – 1978. – № 31. – С. 4.
⁴⁸Науковці ДДУ – п'ятиріччя // Там же. – 1977. – № 31. – С. 4.
⁴⁹Дніпропетровськ: віхи історії... – С. 211.
⁵⁰Доній О. Історія УСС мовою документів і фактів (1989–1999 рр.)... – С. 24–25.
⁵¹Днепропетровскому государственному университету – 70 лет. – С. 74–75.
⁵²Там же. – С. 70–72.
⁵³Там же.
⁵⁴Гроцько П. Т. Тернистим шляхом до храму: Олесь Гончар в суспільно-політичному житті України 60–80-х рр. XX ст.: 3б. док. та матеріалів. – К., 1999. – С. 94–95, 251; Терещенко Р. К. Минувле з гірким присмаком... – С. 200.

- ⁵⁵Герещенко Р. К. Минувле з гірким присмаком... – С. 197, 201.
- ⁵⁶Швидько Г. Минувле у променях пам'яті. – К., 2004. – С. 47.
- ⁵⁷Бажан М. Слово, напоєне світлом // Гончар Олесь. Твори: У 2 т. – К., 1983. – Т. 1. – С. 5.
- ⁵⁸Гронько П. Т. Тернистим шляхом до храму... – С. 94–95, 251.
- ⁵⁹Там же. – С. 167.
- ⁶⁰Швидько Г. Минувле у променях пам'яті. – С. 46–47.
- ⁶¹Гронько П. Т. Тернистим шляхом до храму... – С. 148–149.
- ⁶²Г. Г. Шевченко. Біографія / В. С. Бородин, Є. П. Кирилюк, В. А. Смілянська та ін. – К., 1984. – С. 536.
- ⁶³Гурченко Ф. Г. Новітня історія України: Підруч. для 11 кл. серед. шк.: У 2 ч. – К., 1998. – Ч. 2 (1945–1998). – С. 128.
- ⁶⁴Гронько П. Т. Тернистим шляхом до храму... – С. 149.
- ⁶⁵Там же. – С. 148–149, 256; Апанович О. Життєвий і творчий шлях Юрія Андрійовича Мисика: Біобібліогр. покажч. / Уклад. Т.О. Патрушева. – К., 2000. – С. 7.
- ⁶⁶Гронько П. Т. Тернистим шляхом до храму... – С. 261; Герещенко Р. К. Минувле з гірким присмаком... – С. 201.
- ⁶⁷Гронько П. Т. Тернистим шляхом до храму... – С. 169.
- ⁶⁸Там же. – С. 170–173.
- ⁶⁹Там же. – С. 173–179.
- ⁷⁰Там же. – С. 179.
- ⁷¹Герещенко Р. К. Минувле з гірким присмаком... – С. 203.
- ⁷²Там же. – С. 206–208.

РОЗДІЛ 8

- ¹Кремень В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації / В. Кремень, В. Ткаченко. – К., 1999. – С. 231; Освіта України: Інформаційно-аналітичний огляд / Під заг. ред. В. Г. Кременя. – К., 2001. – С. 5–6.
- ²Доповідь ректора університету проф. Пріснякова В. Ф. на зборах професорсько-викладацького складу 3 вересня 1997 р. – Д., 1997. – С. 70.
- ³Там же. – С. 92.
- ⁴Там же. – С. 70.
- ⁵Там же. – С. 81.
- ⁶Поляков М. В. Дніпропетровський національний університет: вчора, сьогодні, завтра. – Д., 2001. – С. 5.
- ⁷Про підсумки роботи університету у 1997/98 навчальному році. – Д., 1998. – С. 19–20.
- ⁸Доповідь ректора університету проф. Пріснякова В. Ф... – С. 77–79.
- ⁹Там же. – С. 26.
- ¹⁰Там же. – С. 65–67.
- ¹¹Про підсумки роботи університету у 1997/98 навчальному році. – Д., 1998. – С. 11–16.
- ¹²Доповідь ректора університету проф. Пріснякова В. Ф... – С. 81–82.
- ¹³Там же. – С. 40.
- ¹⁴Там же. – С. 69.
- ¹⁵Про підсумки роботи університету у 1998/99 навчальному році. – Д., 1999. – С. 29–30.
- ¹⁶Про підсумки роботи університету у 1997/98 навчальному році. – Д., 1998. – С. 17–19.
- ¹⁷Там же. – С. 71–74.
- ¹⁸Про підсумки роботи університету у 1998/99 навчальному році. – Д., 1999. – С. 31.
- ¹⁹Там же. – С. 34–35.

РОЗДІЛ 9

- ¹Професори ДДУ... – С. 214.
- ²Історія Дніпропетровського національного університету. – Д., 2003. – С. 142.

- ³Там же.
- ⁴Там же. – С. 143.
- ⁵Доповідь ректора М. В. Полякова на зборах професорсько-викладацького складу 12 вересня 2003 р. – Д., 2003. – С. 45–46.
- ⁶Про підсумки роботи університету в 2006/2007 навчальному році: Доповідь ректора М. В. Полякова на зборах трудового колективу 6 вересня 2007 р. – Д., 2007. – С. 3.
- ⁷Дніпропетровський університет. – 2007. – № 17–18. – 31 жовт.
- ⁸Поляков М. В. Деякі підсумки роботи ДНУ (1998–2003) і завдання на майбутнє: Виступ на конференції трудового колективу ДНУ 14 листопада 2003 р. – Д., 2003. – С. 37; Історія Дніпропетровського національного університету... – С. 143.
- ⁹Історія Дніпропетровського національного університету... – С. 144.
- ¹⁰Доповідь ректора М. В. Полякова... – С. 6.
- ¹¹Там же. – С. 5.
- ¹²Про підсумки роботи університету у 2003/2004 навчальному році. – Д., 2004. – С. 4.
- ¹³Про підсумки роботи університету у 2004/2005 навчальному році: Доповідь ректора М. В. Полякова на зборах трудового колективу 6 вересня 2005 р. – Д., 2005. – С. 9, 10.
- ¹⁴Про підсумки роботи університету у 2006/2007 навчальному році... – С. 10.
- ¹⁵Про підсумки роботи університету у 2004/2005 навчальному році... – С. 4.
- ¹⁶Там же. – С. 5, 6.
- ¹⁷Там же.
- ¹⁸Про підсумки роботи університету у 2006/2007 навчальному році... – С. 7, 8.
- ¹⁹Там же. – С. 22.
- ²⁰Там же. – С. 14.
- ²¹Там же. – С. 24, 180.
- ²²Освіта України. – 2002. – 23 квіт.
- ²³Доповідь ректора М. В. Полякова... – С. 44, 46.
- ²⁴Поляков М. В. Вища школа Дніпропетровщини в умовах незалежності: тенденції та перспективи розвитку / М. В. Поляков, В. В. Іваненко, А. І. Голуб. – Д., 2002. – С. 15–16.
- ²⁵Історія Дніпропетровського національного університету... – С. 146.
- ²⁶Дніпропетровський університет. – 2008. – № 1–2. – 15 січ.
- ²⁷Доповідь ректора М. В. Полякова... – С. 46–47.
- ²⁸Там же. – С. 47–48.
- ²⁹Про підсумки роботи університету у 2005/2006 навчальному році... – С. 59.
- ³⁰Історія Дніпропетровського національного університету... – С. 148.
- ³¹Про підсумки роботи університету у 2004/2005 навчальному році... – С. 73.
- ³²Дніпропетровський університет. – 2008. – № 3–4. – 7 лют.
- ³³Там же. – 2007. – № 17–18. – 31 жовт.
- ³⁴Про підсумки роботи університету в 2006/2007 навчальному році... – С. 73.
- ³⁵Наукова діяльність Дніпропетровського національного університету у 2007 році. – Д., 2008. – С. 2.
- ³⁶Там же.
- ³⁷Історія Дніпропетровського національного університету... – С. 154.
- ³⁸Наукова діяльність Дніпропетровського національного університету у 2007 році... – С. 33.
- ³⁹Історія Дніпропетровського національного університету... – С. 154.

⁴⁰Наукова діяльність Дніпропетровського національного університету у 2007 році... – С. 32–33.

⁴¹Там же. – С. 60.

⁴²Підсумки науково-дослідної діяльності за 2004 рік // Інформаційний бюлетень Дніпропетровського національного університету. – Д., 2004. – С. 5–6.

⁴³Про підсумки роботи університету в 2003/2004 навчальному році... – С. 75.

⁴⁴Наукова діяльність Дніпропетровського національного університету у 2007 році... – С. 16–17.

⁴⁵Історія Дніпропетровського національного університету... – С. 154.

⁴⁶Там же. – С. 151.

⁴⁷Наукова діяльність Дніпропетровського національного університету у 2007 році... – С. 13.

⁴⁸Історія Дніпропетровського національного університету... – С. 152.

⁴⁹Там же.

⁵⁰Там же. – С. 154–155.

⁵¹Валентин Васильович Іваненко. Ювілейна соната: Біографічний нарис. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2008. – С. 11–12.

⁵²Про підсумки роботи університету в 2006/2007 навчальному році... – С. 90–91.

⁵³Підсумки науково-дослідної діяльності за 2003 рік // Інформаційний бюлетень Дніпропетровського національного університету. – Д., 2003. – С. 27; Наукова діяльність Дніпропетровського національного університету у 2007 році... – С. 37.

⁵⁴Про підсумки роботи університету в 2006/2007 навчальному році... – С. 74

⁵⁵Підсумки науково-дослідної діяльності за 2003 рік... – С. 46; Наукова діяльність Дніпропетровського національного університету у 2007 році... – С. 38.

⁵⁶Підсумки науково-дослідної діяльності за 2003 рік... – С. 17.

⁵⁷Там же.

⁵⁸Наукова діяльність Дніпропетровського національного університету у 2007 році... – С. 40.

⁵⁹Історія Дніпропетровського національного університету... – С. 157; Про підсумки роботи університету в 2004/2005 навчальному році... – С. 82–83; Про підсумки роботи університету в 2005/2006 навчальному році... – С. 79.

⁶⁰Підсумки науково-дослідної діяльності за 2004 рік... – С. 21.

⁶¹Про підсумки роботи університету в 2005/2006 навчальному році... – С. 81.

⁶²Там же; Про підсумки роботи університету в 2006/2007 навчальному році... – С. 76.

⁶³Наукова діяльність Дніпропетровського національного університету у 2007 році... – С. 42.

⁶⁴Про підсумки роботи університету у 2005/2006 навчальному році... – С. 130.

⁶⁵Підсумки науково-дослідної діяльності за 2003 рік... – С. 44; Наукова діяльність Дніпропетровського національного університету у 2007 році... – С. 8, 11.

⁶⁶Про підсумки роботи університету у 2005/2006 навчальному році... – С. 122.

⁶⁷Підсумки науково-дослідної діяльності за 2004 рік... – С. 31.

⁶⁸Там же. – С. 48.

⁶⁹Підсумки науково-дослідної діяльності за 2003 рік... – С. 35.

⁷⁰Про підсумки роботи університету у 2004/2005 навчальному році... – С. 119.

⁷¹Історія Дніпропетровського національного університету... – С. 158.

⁷²Про підсумки роботи університету у 2005/2006 навчальному році... – С. 122.

⁷³Про підсумки роботи університету у 2006/2007 навчальному році... – С. 119.

⁷⁴Про підсумки роботи університету у 2004/2005 навчальному році... – С. 113.

⁷⁵Там же. – С. 114, 115; Про підсумки роботи університету у 2005/2006 навчальному році... – С. 119.

⁷⁶Про підсумки роботи університету у 2004/2005 навчальному році... – С. 115–116.

⁷⁷Там же. – С. 119.

⁷⁸Там же.

⁷⁹Там же. – С. 117–118; Про підсумки роботи університету у 2005/2006 навчальному році... – С. 120; Підсумки науково-дослідної діяльності за 2005 рік // Інформаційний бюлетень Дніпропетровського національного університету. Д., 2005. – С. 32; Про підсумки роботи університету у 2006/2007 навчальному році... – С. 116.

⁸⁰Наукова діяльність Дніпропетровського національного університету у 2007 році... – С. 48–49.

⁸¹Про підсумки роботи університету у 2006/2007 навчальному році... – С. 120.

⁸²Про підсумки роботи університету у 2005/2006 навчальному році... – С. 120.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

(без бібліографічних посилань і додатків)

- Абрамовський Є. Р. 155, 156, 168, 172, 194
 Аверін 45
 Аверкієв М. Д. 76
 Агапітов Л. М. 114
 Агарян Г. А. (стр 279 – Агаян) 129, 143
 Адельгейм Є. 132
 Айтманов Ч. 174
 Акбулута У. 221, 223
 Акімов М. О. 136
 Акімов М. П. 72, 76, 77, 111
 Акінфієв І. Я. 16, 21, 30, 38, 44, 45, 48, 49, 72
 Аксьонова Г. І. 110
 Акуленко С. 206
 Акуленко Ю. 206
 Александров М. М. 102
 Александров Н. А. 5, 64
 Александров П. С. 71
 Алексєєв Г. П. 19
 Алексєєв Ю. С. 6, 7, 209
 Алексєєнко М. М. 22, 33
 Алхімов М. І. 71, 95, 104, 105, 129, 173
 Альтман 132
 Андрєєв Л. В. 166, 169, 170
 Андрєєв Ф. О. 50
 Андрієвський Ю. Б. 114, 117
 Андрієвський М. О. 16
 Андросов А. В. 171
 Антоконенко І. А. 119
 Антоненко О. 144
 Антонов 11
 Антонов О. К. 210
 Антонович В. Б. 25
 Апостолов А. Г. 136, 153, 163
 Аптекар Е. М. 73
 Арбузов М. П. 94, 111
 Аржанов С. П. 76
 Аркас М. М. 25
 Арнольд В. М. 50
 Арсєньєв М. С. 44
 Артеменко І. О. 122
 Архангельський В. М. 5, 49, 59, 71, 72, 74, 78, 95, 112, 113, 121
 Архієєва В. О. 207
 Аршава І. Ф. 223
 Атон П. 14
 Ашберг М. П. 21
- Бабенко В. Ф.** 169, 182, 187, 191, 213
 Бабєнко Ю. С. 163
 Бабєшин К. В. 44
 Бабій Т. О. 114
 Бабухін О. І. 50
 Багалій Д. І. 4, 40
 Бажан М. 177
 Бакіна Л. І. 174
 Бакіров В. С. 2
 Балабан В. С. 60
 Балкова Є. М. 108, 109, 110, 129
 Бандура М. М. 108
 Барабаш І. І. 74, 76
 Баранник Д. Х. 136, 153, 154, 155, 156, 165, 185, 202
- Барг І. М. 182, 220
 Бардагова Л. О. 142, 145
 Батаріна О. Ф. 142, 145
 Батраченко І. Г. 207
 Батуєв 50
 Бахметьєва А. М. 193
 Бебер І. І. 9
 Бебєшин К. В. 44
 Безпалько Л. А. 139
 Бельгард А. А. 147
 Бельгард О. А. 135
 Бельгард О. А. 72, 74, 111, 129, 131, 136, 153, 163, 173
 Берг фон 10
 Берднікова М. 206
 Березін В. О. 169, 170
 Березовська Ф. І. 74, 96, 122, 123, 129, 132
 Берестов А. І. 117
 Бєтховен Л. 123
 Беліков М. В. 108
 Белінський В. Г. 132, 148
 Белов С. Є. 108
 Белов С. Ю. 95
 Бєляєв М. М. 75, 136, 153, 156, 169, 182
 Бєляєв М. П. 75
 Бєляєв О. Н. 28
 Биков О. А. 171
 Биков 20
 Бикова Р. В. 102
 Бистрицький Г. П. 104
 Біднов В. О. 4, 45
 Біленький М. С. 74
 Білецький С. 9
 Білецький Ф. М. 136, 170
 Білий М. І. 16
 Білогуб Ф. Є. 117
 Білозьоров В. Є. 182, 210
 Білоножка П. А. 148
 Білоус В. Д. 108
 Біттнер Н. 28
 Бізнієцов О. І. 76
 Блок О. О. 115
 Блох О. А. 53
 Бляхер 131
 Бобилєва С. Й. 212, 221
 Бова О. В. 108
 Богданов А. А. 220
 Богданович В. В. 194, 220
 Боголєпов М. П. 24
 Боголєбов М. М. 157
 Богуновський Г. 14
 Бойко А. А. 212
 Бойко В. Н. 108
 Бойко Є. І. 148
 Бойко О. В. 2, 108
 Бойко Я. О. 104
 Бойцун Н. Є. 182, 219
 Болєбрух А. Г. 2, 156, 164, 169, 188, 212
 Болясний І. А. 129, 130, 132
 Бондарєв А. В. 112, 114, 120
 Бондарєнко І. 145
 Бондар В. В. 195

- Боргардт О. О. 135, 142, 158
 Боришполь М. М. 102
 Бородин Є. І. 2, 173
 Бородин А. Й. 133
 Бородин Л. Й. 220
 Борщоговський 132
 Борщевський В. Я. 129, 130, 153, 166, 174
 Ботурчак О. 206
 Бохвала М. П. 121
 Боченко В. В. 108
 Бояджієв 132
 Бражник М. І. 74
 Бракенгеймер А. І. 128
 Брежнев Л. І. 176
 Бречкевич М. В. 71, 72, 75, 76
 Бригадиренко В. В. 217
 Бринза О. П. 139, 161
 Бріліант-Лівен М. М. 29
 Бріліант-Лівен С. А. 29
 Бро Е. А. 131
 Бровко С. М. 74, 107, 122, 124, 129, 132
 Бродський О. І. 5, 74
 Брохін А. М. 99
 Брюсов В. Я. 52
 Бубнов А. С. 81
 Бугацький А. Н. 108
 Будник В. С. 141, 157
 Буйнєвич К. І. 44
 Буйнєвич К. А. 50, 51
 Бук С. А. 222
 Булаєнко В. Д. 203
 Булахов В. А. 136, 220
 Булгаков М. М. 155
 Бугаріс Є. 1, 13
 Булик Ф. К. 108
 Бунін К. П. 123
 Бунько О. Б. 129
 Бурлаков С. 174
 Буров Г. Ф. 77
 Бурова І. П. 59
 Бур'ян І. Р. 107
 Бутаков І. А. 29, 33
 Буткова Н. 137
 Бутович Н. Г. 80
 Бухаров М. 8
 Бучавер В. З. 104, 108
- Вагнер Р.** 133
 Вальтер П. П. 171
 Вальяно А. І. 19
 Ванновський П. С. 24
 Ванс Д. 222
 Ваняшин В. О. 169
 Ваняшин В. С. 135
 Варгалюк В. Ф. 191
 Варич М. І. 106, 134, 135, 139
 Варич Н. С. 129
 Варшавський 132
 Василенський А. К. 104, 174
 Василенко М. П. 4, 40, 41, 77
 Васильєв В. І. 104
 Васильєв К. Ю. 207
 Васильченко 45
 Ватченко О. Ф. 6, 176
 Ващенко В. С. 86, 96, 107, 114, 120, 131, 135, 136, 142, 153, 165, 166
- Ващук Р. Ф. 28
 Введенська Т. Ю. 220
 Вдовін С. С. 155, 170
 Великіна В. А. 168
- Вендерович О. В. 87
 Венцель Д. 222
 Верба О. В. 199
 Вергун Я. В. 5, 107
 Вернадський В. І. 4, 37, 40, 41, 42, 45, 75
 Вертоградов І. Ф. 26, 59
 Вецлер Р. Я. 121
 Ветров І. Ю. 106
 Винник Н. Ф. 122
 Виноградов А. П. 76
 Винокуров О. Є. 206
 Винокурова Л. Г. 191, 206
 Вировий Є. С. 25
 Висоцький Г. М. 74, 136
 Вишинський А. 102
 Вікторов В. Г. 173
 Вілкінсон Д. 222
 Вілкул Ю. Г. 195, 202
 Вільгельм-Йордан 122
 Вінниченко О. М. 166, 169, 182, 188, 210
 Вінніков А. І. 169, 191, 217, 220
 Вітте С. Ю. 22
 Владимиров Л. Є. 30
 Владимиров С. А. 166
 Власенко В. О. 136, 139, 153
 Вовчок Марко 15
 Волжин В. О. 30, 33
 Волик Л. Ф. 197
 Волнянський М. Д. 182
 Волоцький М. П. 29
 Воріна Л. С. 205
 Воробйов 45
 Ворожейкін М. Ю. 34, 40, 44
 Вороненко Г. А. 220
 Воронков О. Г. 170
 Воронкова Ю. 217
 Воронцов М. С. 10
 Воропай І. К. 145, 147
 Вотніцева О. 217
 Врангель П. М. 56
- Габрінець В. О. 182
 Гавеля С. П. 153
 Гагарін Ю. О. 6, 137
 Гадзинський 64
 Гай Г. М. 135, 136, 166
 Галазій Г. І. 148
 Галаур М. Н. 102
 Галацька В. А. 207
 Галінкіна О. 108
 Галушко В. П. 107, 137, 140, 161, 165
 Гальперін І. 44
 Гвоздєв І. В. 28
 Герасюта М. Ф. 141, 157
 Гер'є В. І. 52
 Герн К. І. 11
 Герне 13
 Гетце фон 122
 Гібал 8
 Гінзбург С. П. 108
 Гладкий К. С. 10, 14
 Гладченко М. К. 154
 Глузман П. Г. 5, 100
 Гнатенко П. І. 166, 169, 191, 212
 Говсєєв А. А. 33
 Гоголь М. В. 29
 Голікова Н. С. 202
 Голіцин А. 14
 Головинський І. В. 38, 43, 44, 48
 Головинський М. В. 4

- Голуб А. І. 197, 212
 Голубцов С. П. 20
 Гоман О. Г. 182
 Гонтарев Ю. К. 188
 Гончар О. Т. 3, 6, 7, 108, 148, 174, 177, 178, 202, 205
 Гонюк О. В. 207
 Горбулін В. П. 148
 Гордієнко М. А. 117
 Горицька В. В. 74
 Горовіц Б. І. 20
 Городяненко В. Г. 182, 188, 197, 211, 212, 219, 223
 Горпинич В. О. 202
 Грахов Я. Д. 11
 Грдіна Я. І. 49, 71, 75, 76, 78
 Гречановський В. Ф. 135
 Грибановський Ю. М. 108
 Гризодуб Ю. І. 164
 Гризодуб Ю. М. 136
 Гринько Т. В. 217
 Гришак В. З. 150, 155, 156
 Грищенко В. А. 207
 Гроднинський І. І. 11
 Гройсман Є. Я. 75
 Громов М. М. 95
 Громовий В. О. 86, 108
 Гроссгейм О. А. 72
 Груздов В. Є. 170
 Грузинцев Г. О. 49, 59, 70, 71, 72, 75
 Грушевський М. С. 25, 202
 Грязнов В. І. 136, 166
 Грянєнко К. К. 117
 Губа І. Ю. 104, 154
 Гудков В. М. 28, 96
 Гуня В. О. 156, 207
 Гурвіч 132
 Гуревич Г. Д. 54
 Гуревич О. В. 74
 Гурицька В. В. 74
 Гусєв В. А. 212
 Гюєн де 8
- Д**
 Давиденко 99, 100
 Давидов М. А. 161, 108
 Давидова Р. М. 109
 Давідсон В. Є. 161
 Дадєнков М. Ф. 75
 Дадєнков Ю. М. 139, 149
 Данилов В. І. 5, 74, 94, 95, 110, 111, 125
 Данішевський В. А. 102
 Дворецький А. І. 166, 169, 170, 187, 191, 211
 Дейнеко В. Г. 182
 Демченко В. Д. 182, 191, 193, 212, 220, 223
 Денікіна І. 48
 Денисенко М. М. 129
 Дерій І. Г. 124
 Деркач Л. М. 182
 Деркач М. І. 195
 Деркач П. Х. 129, 139
 Дерново-Ярмоленко А. О. 40, 72
 Дехтяренко А. І. 117, 121
 Дєєва Н. М. 202
 Джидарян А. С. 100
 Джур Є. О. 156, 182, 194, 197, 208, 210
 Дзержинський В. Е. 48, 50, 58, 75
 Дзержинський Ф. Е. 48
 Дзюбенко М. М. 120
 Динник О. М. 5, 33, 37, 38, 44, 48, 49, 70, 75, 82, 94, 95, 117, 161
 Дишкант Г. П. 153
 Добринін В. Р. 58
- Добровольський Є. І. 112
 Добролюбов М. О. 15
 Догужинєв В. Х. 6
 Долгов В. М. 194
 Долгова А. Г. 155
 Должанський Я. М. 33, 37, 38, 44, 50, 51
 Долинчук О. 205
 Доморацький В. А. 170
 Донцов Г. В. 16
 Донцова З. С. 142, 153, 163
 Доронін Ю. Я. 71
 Дорошенко Д. І. 25
 Драгоманов М. П. 25
 Дронь М. М. 2, 192, 194, 210, 211, 223
 Дрюк В. 155, 161
 Дубовик С. М. 145, 146
 Дубровський В. М. 71
 Дубяньський В. О. 40, 76
 Дупліщєв М. І. 136, 153
 Дупліщєв О. М. 148
 Дурново І. М. 20, 21
 Дьоміна А. П. 107
 Д'яченко М. П. 2
- Е**
 Ейнштейн А. 75
- Є**
 Єврейнов Г. Є. 102
 Євтюков М. З. 33
 Єгоров К. Є. 74
 Ємельяненко Г. А. 107
 Єрмак Ю. В. 150
 Єрмолов А. С. 22
 Єршов М. С. 77
 Єфимов І. М. 5, 102
 Єфимова А. Ф. 102
 Єфремов П. О. 4, 25, 72, 76, 78
 Єфремов С. О. 78
- Ж**
 Жданов А. 144
 Желєховський П. 121
 Жигачов 20
 Жиденко К. 144
 Жир С. У. 205
 Жук С. І. 182, 188
 Жуковський М. Є. 95
 Журавель П. О. 73, 136
 Журавльов А. Б. 135, 164
 Журавський Л. П. 206
 Журба О. І. 204, 217
- З**
 Забарний І. М. 120
 Заборовський С. А. 32, 38, 44, 49
 Забудько Т. Н. 74, 111
 Зав'ялов А. С. 155, 164
 Завадовський І. І. 79
 Завадовський 76
 Завадовський П. В. 9
 Завгородня Є. Ф. 165
 Заверталюк Н. І. 212
 Загорський Т. Я. 71
 Загорський Я. М. 220
 Загребельний П. А. 6, 7, 148, 174, 202
 Загубиженко П. А. 107, 139
 Загулін Є. В. 48, 76
 Загуровський М. З.
 Задеріголова М. І. 75, 80
 Задєсєнець 80
 Задорожний І. І. 145
 Зайчук В. А. 142
 Залуцький 98

- Зальцман Г. С. 129
 Залюбовський 20
 Замковий А. Я. 150
 Занько А. І. 74
 Занько А. М. 114, 117
 Задонський В. П. 81
 Захаров А. А. 44
 Захаров О. О. 54
 Зарайковський В. 26
 Зеленський 80
 Зеленський І. І. 113, 114
 Зеленцов І. І. 22
 Земляний А. І. 104, 105
 Земляний І. О. 124, 129, 136, 139, 174
 Зенгер Г. Е. 24
 Зірка С. Є. 182
 Злотников М. Ф. 44, 52, 59, 71, 72, 75, 76, 77, 79
 Зозулін В. К. 16
 Золотова Т. О. 206
 Зоммер А. Г. 37, 38
 Зорик Г. І. 104
 Зубаренко П. М. 120
 Зубенко П. М. 74, 117, 121, 122
 Зубко О. М. 95
 Зубков Т. О. 220
 Зубрицький М. А. 129
 Зураб'янц М. С. 194
 Зюзін А. А. 171
- І**ваненко В. В. 2, 98, 170, 172, 188, 191, 192, 204, 212, 213, 220, 223
 Іваненко М. М. 165
 Іванов А. Є. 14
 Іванов В. А. 209
 Іванов Є. А. 28
 Іванов І. І. 54
 Іванов Л. Д. 135, 136
 Іванов Л. Л. 4, 32, 37, 40, 44, 49, 74, 76, 92, 166
 Іванов О. Є. 36
 Ігнат'єв А. М. 35
 Ігумнов М. І. 136
 Ільвицький М. М. 136
 Ільєнко В. В. 136, 142, 158
 Ільїн В. С. 76
 Ільїн М. М. 33
 Йоффе П. Л. 23, 28
 Іраклій 8
 Іщенко А. 144
- Й**оффе А. Ф. 75
- К**абанов М. О. 4, 38, 43, 50, 51, 72
 Кавун М. Е. 2, 212
 Каган В. Ф. 90
 Кажеспіров Ф. Ф. 140
 Казьмін В. В. 108
 Кайданович В. А. 206
 Калачник М. Х. 66
 Калашников М. Д. 122
 Калининченко М. В. 122
 Калініна П. Ф. 166
 Калітасва Л. С. 117
 Каменко А. Б. 75
 Камінський Е. З. 111
 Каніболоцький М. М. 92
 Каплюк М. І. 129
 Капудькін О. М. 182
 Карабович Т. 220
 Караваєв 46, 76
 Караїванов І. 206
- Карбоньєр А. Л. 21, 28
 Карлов М. М. 116, 118, 119, 122
 Карпачевський Л. О. 220
 Карпенко М. Ф. 100, 153
 Карпов В. П. 4, 38, 43, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 77
 Карташов 47
 Карцев Ю. А. 104, 145
 Карцев Ю. 145
 Карцевський С. О. 44, 54
 Касперські Г. 222
 Кассо Л. А. 51, 53
 Касьян А. І. 189, 191
 Касьянов Г. К. 98
 Касьянов Є. Й. 194
 Касянов Г. В. 98
 Катерина II 8, 9
 Кахіані М. С. 38, 48, 50, 58
 Кацнельсон А. 132
 Качановський А. М. 117
 Кашкаров М. М. 64
 Кащенко А. Б. 76
 Кваша О. М. 153, 164, 165, 169
 Квиринг 45
 Київська А. 222
 Кирилюк Є. 206
 Кириченко О. А. 182
 Кисельова О. М. 194
 Кіров С. М. 99
 Класен Х. І. 112, 121
 Клевцова М. В. 23, 28
 Клименко В. В. 182
 Клочков О. 216
 Ключев В. П. 194, 197, 223
 Ключевський В. О. 44, 52
 Книш Г. М. 204
 Кобринська Н. 165
 Ковалевський Я. Я. 11, 17
 Коваленко В. С. 207
 Ковальова І. Ф. 165, 169, 187, 191, 212
 Ковальський М. П. 139, 155, 164, 188, 214
 Ковальчук М. С. 125, 202
 Ковтуненко В. М. 141, 157, 161, 166
 Коган 100
 Козар П. А. 113, 114, 116, 118, 119
 Козачковський О. Д. 107
 Козловський П. С. 16, 21
 Козюк О. 206
 Колбовський І. Я. 107
 Коленко З. В. 16, 18
 Колесник І. І. 182, 187, 197
 Колесников А. Д. 107
 Колмогоров А. М. 71, 90
 Коломієць М. П. 170, 188
 Коломойцев Ф. І. 95, 129, 135, 137, 142, 153, 161, 169
 Колотій Ю. М. 145, 147
 Команов В. Г. 6, 7
 Комаренко І. М. 25
 Комаровський М. Б. 5, 99, 100, 101
 Кондратьєв Б. І. 208
 Кондратюк Т. М. 2, 207
 Кондрацький 67
 Кондуар В. Т. 117, 121
 Конжаке Г. 9
 Кониський 9
 Коновалов Д. П. 49, 58, 70, 71, 74
 Конюхов С. М. 7, 148, 210
 Кошилов М. М. 33
 Кошилов М. С. 22, 37, 40
 Коренгольд М. Є. 76

- Коренчевський В. Г. 50
 Корж В. Ф. 137, 148, 174, 177, 207
 Коркіна М. П. 135
 Корнейчук М. П. 153, 166, 168
 Коробов В. О. 206
 Корогод С. М. 169, 170, 182, 187, 219, 223
 Королькевич М. І. 11
 Коротков П. В. 76
 Корчинський М. В. 75, 76, 87, 96
 Коршун Г. В. 78
 Коршун Ю. В. 72
 Костенко В. І. 171
 Костирко В. В. 192, 223
 Кострюкова Л. О. 207
 Косько І. К. 153, 155
 Кот Г. 220
 Котелов К. І. 33, 38, 44, 48, 49
 Котляревська В. П. 17
 Котляревський 56
 Котляревський І. П. 25
 Кох Е. 116
 Кох М. С. 17
 Коховський В. В. 9
 Коцарева О. 217
 Коцебу П. Е. 17
 Коцюбинський М. М. 116
 Кочубей О. О. 2, 182, 192, 220, 223
 Кравченко В. Г. 79
 Кравченко Д. Д. 108
 Кравчук В. 206
 Кранц К. І. 28
 Краснікова С. І. 182, 211
 Красноперов А. І. 117
 Красовський І. Г. 119, 121
 Крашевська В. 217
 Кремень В. Г. 201
 Криволуцький Д. А. 220
 Крижанівський В. Л. 119
 Крикун Ю. О. 188, 208, 209
 Крохмаль Ю. Д. 207
 Круг 122
 Кругликова М. О. 107
 Круглов А. О. 54
 Крупська Н. К. 63
 Крюков Б. І. 153, 161, 166
 Кубишкіна С. В. 191, 205
 Кузін А. Ю. 153, 165, 168, 187, 191
 Куземко В. А. 192, 223
 Куїс М. Г. 2, 99, 100, 102
 Куїс М. І. 5
 Кулабухов А. М. 216
 Кулагіна І. Б. 223
 Куліченко І. І. 195, 212
 Кулішер О. М. 54
 Кульчинський М. 178, 179
 Курдаченко Л. А. 188, 191
 Курдюмов Г. В. 5, 94, 110, 111, 125, 141, 157
 Курилов В. В. 29, 30, 32
 Курочкін Г. Ф. 155, 156
 Курчинський В. П. 35, 38, 72
 Курчинський М. А. 49, 51
 Курчинський М. Л. 44
 Кухарева О. О. 217
 Кучер М. І. 148
 Кучеров М. Г. 74
 Кучма Л. Д. 6, 144, 148, 167, 191, 192, 193, 195, 209
 Кушнір А. С. 169
 Лаврищев В. 178
 Лагунов С. Є. 195
 Ладигенська Н. А. 88
 Ладигенський О. М. 44, 54
 Лазебник Д. Д. 95
 Ланжевен П. 74
 Ланжерон О. Ф. 10
 Ларіонов І. Д. 54
 Лебедєв М. Й. 4, 29, 33, 37, 40, 42, 43, 44, 45, 49
 Левашевіч М. А. 117
 Левенсон І. М. 75, 76, 80
 Левітов П. В. 77
 Лейзерович О. Г. 150
 Ленін В. І. 63, 97, 171, 172, 174
 Леонтович М. О. 90
 Леонтович Ф. І. 53
 Леонтовський П. М. 4, 33, 37, 43, 44, 49, 55
 Липовська Т. Д. 189
 Лисенко Т. Д. 131
 Лисичкіна Ю. Й. 151
 Лисков В. П. 95
 Литвиненко О. У. 136
 Личков Б. Л. 42
 Ліванов В. 8
 Лівен М. М. 29
 Лідовська Г. Г. 206
 Ліндеман В. К. 50
 Лінський С. С. 166
 Лісниковська І. С. 2
 Ліфшиц Є. М. 90
 Лобковський Я. М. 107
 Лобода В. В. 182, 194
 Ломоносов М. В. 220
 Лопатін Ю. А. 2
 Лошкарєв Ю. М. 153, 154, 155, 158, 168, 187
 Луб'янов Г. П. 165
 Луб'янов І. П. 104, 105, 139, 174
 Лукашевич С. М. 108
 Лукашов С. М. 209
 Лук'яненко А. М. 207
 Лур'є 28
 Лучин А. П. 59
 Любавський М. К. 4, 44, 49, 51, 56
 Любчинський 13
 Люткевич А. Г. 35
 Ляликов К. С. 71, 74
 Мазепа І. 25
 Маймур К. 137
 Макаренко К. І. 36, 40
 Макаренко А. Г. 153, 166, 170
 Макаров Г. Д. 139, 154
 Макаров О. М. 141, 157, 167
 Макарова А. С. 182
 Малайчук В. П. 153, 210
 Малама В. Ф. 16
 Малиновський А. Е. 5, 72, 74, 76, 78, 102
 Малиновський М. С. 135, 137, 142, 147, 153, 161, 166
 Малиновський Р. Я. 122
 Малов М. М. 59, 76, 77, 113, 116, 117, 120
 Малькевич Ф. Ф. 119
 Малюничив 132
 Мамонтов Я. Д. 145, 146
 Мануйлов О. А. 44, 49, 53, 56
 Манюк В. В. 223
 Марич М. М. 38, 44, 50, 51, 72, 76
 Марков К. А. 182, 192
 Маркс К. 68, 115
 Марочка В. І. 98
 Мартинкова В. В. 142, 146
 Мартюхін П. Ф. 146

- Марченко В. В. 207
 Марченко І. 119, 120
 Марченко М. А. 117
 Марюта О. М. 153, 182
 Масальський В. А. 129, 122
 Матвієвський П. Є. 109
 Матисіна З. А. 153, 188
 Махін В. А. 136, 142, 157, 166
 Махно Н. І. 45, 48
 Мельников Г. Б. 73, 95, 123, 129, 133, 136, 143, 146, 147, 153, 166
 Мельниченко І. І. 146
 Мендельсон 133
 Меншиков І. І. 154, 155, 191
 Меншикова Н. Л. 189
 Мерсон Ю. М. 108
 Мессарош К. І. 17, 19, 24, 27
 Метц де Г. Г. 74
 Микола II 22, 24, 26
 Милорадович М. Д. 17, 19
 Миронов М. Р. 104
 Мирончук В. Д. 2, 204, 207
 Миронюк А. Ф. 173, 182
 Мисливець Н. М. 207
 Михайлович І. І. 10
 Михайлов О. В. 54
 Михайлов О. Ф. 153, 163
 Мицик А. П. 182
 Мицик Ю. А. 164, 170, 178
 Мізко Д. Т. 9, 10, 17
 Мізко Є. Г. 17
 Мізко Н. Д. 11, 17
 Мікей О. Я. 5, 102
 Міклашевський М. І. 24
 Міклашевський М. П. 10, 16
 Міклашевський П. М. 20, 21
 Міллер М. О. 79
 Мінковський Г. 75
 Місюра А. Н. 169
 Місюра В. І. 185
 Мічурін І. В. 131
 Міщенко Т. П. 9
 Міщинин І. І. 156, 191
 Могила П. 25
 Моїсєєнко В. М. 169, 182
 Молчанов С. В. 102
 Моргасвський А. Б. 117
 Морев Д. Д. 25
 Мороз І. А. 155, 166
 Мороз І. А. 119, 120, 121
 Морозенко Ю. 144
 Морозов З. А. 5
 Морозов І. І. 136
 Москаленко 79
 Моссаковський В. І. 5, 6, 135, 139, 148, 150, 153, 170, 187, 191
 Моторний В. П. 153, 161, 168, 169, 187
 Мохов М. В. 139
 Моцний П. Є. 74, 121, 122, 135, 136, 140, 153, 163, 171
 Муратова А. Я. 73
 Мусяка В. Г. 192, 194, 198
- Навер** В. 13
 Навроцький Б. О. 150
 Назаркін А. Г. 129
 Найдін Д. П. 220
 Наливайко С. Г. 108
 Нападайло В. О. 155, 171
 Нарівська В. Д. 188
- Наскан В. О. 197
 Наугольников Б. І. 74
 Наумов Ю. А. 189
 Неймарко В. Ю. 111
 Некрасов М. О. 115
 Немировський М. Я. 72, 76
 Ненадкевич П. М. 108
 Непокойчицький Є. П. 33
 Неретін В. 8
 Нескучасв В. Д. 100
 Нестелей Ю. Й. 28
 Нечуй-Коховський 9, 165
 Нікілев О. Ф. 204
 Ніколаєв Н. Г. 86
 Ніколаєв Ю. О. 10
 Ніколаєнко С. М. 205
 Нікольський С. М. 71
 Новикова М. І. 104
 Новикова Т. О. 176
 Новицький В. А. 104
 Новогрудський С. Р. 102
 Новосолов А. В. 104
 Носенко Е. А. 153, 166, 187, 193, 212
 Носовський М. Ф. 106, 136, 163, 166, 172, 187, 191, 220
- Ободан** Н. І. 169, 170
 Обюртень К. 9
 Овчаренко О. І. 148
 Овчарова С. В. 206
 Огієвський І. Ю. 49, 71, 72, 75, 95, 123
 Оглоблін О. П. 75
 Одинець-Заставський Ф. 9
 Окулов П. Т. 16
 Олександр II 17
 Олексів П. Д. 108
 Олексієнко М. М. 79
 Олійник Н. П. 203
 Ондрієвський Д. 8
 Онищенко В. І. 139, 153
 Опанасенко В. Ф. 150
 Орбелі А. 93, 117
 Орджонікідзе С. 101
 Орлов О. С. 220
 Остапенко В. О. 153, 161, 169
 Островський О. М. 133
 Остроумова О. О. 43
 Охомуш Е. А. 122
 Очередько І. 206
- Павлик** М. 165
 Павличко Д. В. 178
 Павло І 8, 14
 Павлов І. П. 93, 96
 Павлов Ф. С. 137, 139, 145, 147, 153, 178
 Павловський Б. Ф. 25
 Павловський В. М. 72, 173
 Павлуцький Г. Г. 40
 Падун П. П. 156, 172
 Пальєв С. С. 129
 Палько С. І. 81, 82
 Панафутін Г. І. 28
 Панов В. А. 54
 Панфілов В. О. 182, 212
 Пархоменко В. О. 74, 75, 76, 78
 Пасічний Г. В. 156, 187
 Пасічник А. М. 182
 Патеюк Г. М. 165
 Патоков О. Ф. 150

- Паффен 120
Пахомов О. Є. 150, 151, 156, 192, 211, 213, 220
Пахсарьян Т. Н. 182
Переверзев О. В. 194, 206
Перепеченко П. К. 129
Перехрест В. І. 197, 202
Петренко О. М. 192, 210
Петро А. 14
Петров Д. Я. 112, 116, 117, 119
Петрова Л. І. 206
Петрова О. Г. 28
Петрова П. О. 122
Петрушевський В. Є. 25
Пешковський О. М. 44, 52, 58, 76, 77
Пилипенко В. В. 148
Пилипенко О. Ф. 207
Писарев М. Є. 108, 129, 136, 139, 141
Писаржевський А. В. 4, 33, 38, 41, 44, 45, 49, 56, 71, 72, 74, 76, 82, 94, 96
Письменний В. Г. 161
Підгасцький В. В. 170, 182, 212
Підпригора Ф. Ф. 108
Підосинников М. Н. 74
Пінкевич В. Т. 71, 108
Пінчук В. 217
Пічугов С. О. 182
Платон 14, 18
Платонов С. Ф. 25
Плахотишина 129
Плохій С. М. 164
Плужник Є. Є. 74
Подворчанський В. С. 122
Подлевський А. В. 38, 44
Позняков К. І. 122
Пойда Д. П. 31, 104, 107, 130, 153, 164, 174
Полежаєв В. М. 107, 122
Поливанов М. І. 44
Половина М. Н. 197,
Поль О. М. 20, 21, 22, 30
Поляков М. В. 2, 6, 156, 169, 191, 195, 196, 197, 198, 205, 210, 213, 223, 221
Поляков С. І. 193
Понятовська 13
Понятовський А. С. 16
Попель К. І. 28, 40
Попов А. А. 102
Попов Н. Ф. 129
Попова М. О. 52
Попова І. С. 185, 194, 202, 203
Попова Р. С. 153
Поповський А. 145
Портнова Т. В. 217
Постников О. С. 53
Посуньмо О. М. 212
Потницева Т. М. 182, 212
Потьомкін Г. О. 8, 46
Потьомкіна А. Я. 166
Поюровський М. Г. 29
Прес А. А. 37
Приварников А. К. 161
Приставка О. П. 182
Пристайко Т. С. 182, 202
Приходько А. В. 129
Приходько О. А. 108, 182, 210, 213
Прісняков В. Ф. 148, 153, 156, 166, 169, 182
Пронь А. В. 166, 210
Протопопов О. К. 129
Прялін М. А. 182
Пушпо І. 137, 148
Густинський 132
Пустовойт В. І. 135
Пустошкін С. І. 10
Пушкін О. С. 20, 133
П'ясецький Й. І. 166
П'ятаков Г. А. 101
Рабинович Л. Г. 37
Рабле Ф. 48
Радек К. 101
Радциг М. І. 44, 54
Радциг С. І. 44, 54
Радченко І. В. 95
Расв М. 54
Распопов І. В. 156
Расторгуєв П. О. 44, 54
Рахманінов 133
Різо М. 206
Ревенкова Г. І. 54
Рева А. С. 5, 99, 102, 146
Рева О. Д. 104, 106, 124, 153, 163, 166, 168
Режабек 48
Резнік Г. М. 129
Рейнгард І. О. 143
Рейнгард А. В. 37, 38, 44, 49, 71, 72, 73, 74, 82, 96, 111, 123, 125, 131
Рейнгард О. В. 49, 50, 58, 59, 72, 73, 74, 96, 111, 125, 129, 136
Рейнілі А. 222
Рентген К. 74
Ресіо Х. М. 222
Репін Ф. 9
Ржига В. Ф. 44, 54
Риндін П. А. 5, 107
Риндовська О. Я. 17
Ринська Р. С. 67
Римський С. Й. 5, 101
Рішельє А. Е. де 10
Рогинський С. З. 71
Родзянко М. В. 25, 34
Родний О. В. 192
Рождественський Р. 147
Розанов (Гавріїл) 9
Розгін І. Ф. 112, 114, 115, 120
Розенберг М. А. 74, 96
Розенберг А. Б. 107
Розенберг М. О. 123
Розумовський К. Г. 13
Ройтер В. А. 71, 74, 114
Ролл К. В. 72, 74, 78
Романенко Г. Н. 136
Романець Г. Ф. 107
Романов Г. Г. 6
Романовський О. М. 194
Ромашко Р. Я. 145
Росін Д. І. 145, 146
Роскін 131
Россіхін В. С. 74, 108, 137, 161
Роткіх фон 14
Рубець Н. П. 166
Рубін П. Г. 44, 49, 76
Руденко В. 176
Ружин М. М. 194
Рудинська А. І. 203
Руснак У. 222
Рябокоть А. А. 108
Рядно О. А. 169
Ряппо Я. 55, 59, 64, 71
Сабінін О. М. 11
Савчук В. С. 2, 98, 182, 194, 212

- Сагайдачний Г. А. 104
 Сагайдачний П. 25
 Сагredo М. П. 50, 51
 Садовський М. І. 11
 Сасвський Д. 9
 Сазимов 7, 8
 Сазонець І. А. 192
 Сайгак В. М. 6
 Саллі І. В. 107, 135, 136, 142, 157, 166
 Салтиков С. М. 38, 44
 Самойленко Ф. І. 117, 129
 Санін А. Ф. 223
 Санін Ф. П. 182, 191, 197, 212
 Санов А. 132
 Сапа Ю. С. 192
 Сарті Джузеппе 8
 Сафаров 98
 Сафронов А. І. 107, 124, 129
 Сахаров Г. П. 50
 Сахно А. 137
 Саяпін І. Г. 104
 Свіренко Д. О. 45, 49, 50, 56, 58, 71, 72, 73, 74, 95, 108, 109, 131
 Світленко С. І. 2, 192, 194, 204, 212, 213, 217, 223
 Світайло І. 14
 Святополк-Мирський П. Д. 22, 25
 Севастьянов І. 9
 Семенов М. П. 92
 Семенов М. М. 75
 Семенов Ю. П. 6, 148
 Семенова М. М. 102
 Семеновський П. С. 11
 Семенюта О. Н. 112, 118, 120
 Семковський С. Ю. 101
 Серафимович О. С. 136
 Сербенто 79
 Сердюк А. С. 124, 129
 Серебряна М. З. 211
 Серебрянський В. М. 185
 Сверцов О. М. 30
 Сидельник М. А. 107
 Сидоренко М. М. 108
 Силін В. А. 155, 166
 Симоненко П. І. 102
 Синельников І. М. 8
 Синявський А. С. 25, 26
 Синяков О. В. 104, 140, 153
 Сиротенко В. Т. 153
 Січовий В. І. 6
 Скабалланович І. А. 143, 163
 Скакун Н. Є. 121
 Скалозуб В. В. 156, 166, 187
 Скоробогатов Д. С. 28
 Скоропадський П. 31, 40
 Скороходов Д. 217
 Скринчак Я. І. 117
 Скублевський Є. М. 60, 76
 Скульський 78
 Скуратовська А. І. 182
 Следкіна 13
 Слепенчук К. М. 173
 Слешков 98
 Сливко Р. Р. 104
 Слинкевич П. П. 108
 Смирнов Д. О. 76
 Смирнов С. О. 193, 194, 211, 223
 Смолинський С. М. 75, 76, 79
 Снісар І. А. 153
 Собка Т. А. 190, 193
 Соболев М. М. 44, 53
 Сойфер М. І. 132
 Сокіл М. 26
 Соколов А. А. 20
 Соколов Д. І. 142
 Соколов П. А. 29
 Соколенко М. П. 102
 Сокульський І. Г. 176
 Солдатова Є. Д. 182
 Соловйов В. Є. 124, 129
 Сологуб В. 137
 Соломко З. П. 107, 153, 161
 Сошальник О. В. 197
 Сорокін П. А. 54
 Спекторський Є. В. 40
 Спиридонова І. М. 169, 170, 191, 209, 211, 213
 Спосібний І. В. 28
 Спринчак Я. А. 113, 120, 122, 142
 Стадниченко В. Г. 129
 Сталін Й. В. 79, 84, 97, 98, 101, 102, 130
 Станіславський І. 9
 Старикова А. І. 206
 Старчева К. П. 113, 114, 116, 119, 120
 Стафійчук Є. А. 108
 Стаховський В. В. 72, 73, 76, 136, 111
 Сташков М. І. 106
 Стебун І. С. 132
 Степанів Є. С. 71
 Степанов І. І. 76
 Степанов П. 144
 Степанов Т. М. 121
 Степанова В. В. 113, 116, 120
 Степанова С. І. 28
 Стефан К. 9
 Стефановський В. Ф. 74, 123
 Стехін Ю. К. 154
 Стойкович А. І. 10
 Стороженко І. С. 188, 212
 Страхов О. 8
 Струев М. А. 38, 44
 Струков П. 13
 Стукало В. В. 173, 205
 Судаков В. І. 182
 Суїменко Є. І. 166
 Сурдин М. В. 195
 Сухоносенко М. Р. 104
 Сухоносенко Н. Д. 142
 Сучков С. М. 22
 Сушицький Ф. П. 4, 40, 42
 Сушкін П. П. 45
 Сьомушкін А. В. 166
 Сясев В. О. 194
 Табах'ян П. В. 166
 Тальянов С. М. 44
 Тальянцев А. І. 38, 50
 Танатар І. Й. 48, 92, 131
 Тарановський Ф. В. 4, 35, 44, 45, 53
 Тартаковський І. С. 108
 Татаровський О. П. 192
 Твердоступ М. І. 171
 Теверовський Б. М. 108
 Терешкевич М. О. 107, 135
 Терновський А. М. 2
 Терпигорев О. М. 33
 Теумін І. І. 95
 Тимофеев Г. Ю. 4, 38, 44, 49, 58, 70, 71, 74
 Тимошенко А. М. 211
 Тимошенко С. П. 53
 Тимошенко Ю. В. 6
 Тихомиров 51

- Тихонов Є. С. 74
Тихонова О. В. 33, 37
Тихонович 80
Тіблен Н. М. 28
Тіман О. Ф. 129, 166
Тіссен І. І. 29
Ткаченко К. Т. 74
Ткачук В. І. 155
Товбін П. І. 150
Токовенко О. С. 182, 192, 201
Токар І. Ф. 165
Толстиков О. Я. 25
Толстой Д. А. 15, 20
Толстой Л. М. 115
Томашевич В. Ц. 38, 44
Тонкошкур О. С. 182
Топчієв О. Г. 122, 136
Травасєв А. П. 153, 163, 187, 191, 211, 220, 223
Трахт І. Я. 194, 206
Трилеська В. Л. 75
Тріодіал Ю. Д. 66
Трепицин І. М. 54
Троєпольський П. 18
Тронько П. Т. 2
Тростянецький М. М. 44, 50, 51, 79
Троценко В. І. 164
Троцький Л. Д. 101
Труба І. М. 25, 42
Труш С. 148
Тулупа Ф. М. 153
Тупиця О. А. 205
Туполев А. М. 95
Тургенєв І. С. 115
Туркін В. М. 153, 158
Турута І. І. 202
Тутік Р. С. 182, 194
Тюркін В. Б. 222
- У**колова А. Є. 182
Українка Леся 202
Уніят Б. І. 176
Урусов М. П. 34
Урусова В. Г. 28
Ус О. О. 194
Ус С. І. 6, 148
Усиков О. Я. 141, 157
Ушакова Г. А. 221, 223
- Ф**авар 161
Фадєєв О. 132
Федаш П. М. 106, 129, 139
Федій С. П. 104, 153
Федоренкова Л. І. 210
Федорова Д. 40
Феоктист 13
Феотокій Н. 13
Філімонов П. Г. 146
Фідровський В. М. 5, 65, 67, 80, 102
Фінаков Д. М. 27
Фінкельштейн Б. М. 75, 95, 102, 110, 125
Фінкельштейн В. С. 5, 82, 96, 102
Фірюлін Г. Я. 140
Флейшиц К. А. 44, 54
Фльорова С. О. 132
Фовицький Г. М. 11
Фовицький О. Л. 26, 27
Фойняк В. 189
Фоменко А. К. 142, 145
Фомін С. П. 182
Фот Г. Я. 120–122
- Фохт Ю. А. 44, 48, 50, 59, 72, 76, 78
Франк Б. Д. 71, 95
Франк Д. Б. 72
Франк Д. Ф. 75
Франко І. Я. 115, 165, 202
Френкель Я. І. 75, 90
Фролі Ж.-П. 222
Фролова К. П. 136, 153, 158, 165, 166, 170
- Хайкін Л. В. 191
Хандецький В. С. 182
Харцієв В. А. 25
Харченко Н. М. 212
Хатаєвич М. М. 100
Хілліг Т. 98
Хісамутдінова Р. Р. 2
Хмарський Н. З. 86, 124, 136
Хмельников О. Г. 173
Хмельницький Б. 25
Холодна В. 45
Холодов 132
Хохлов О. В. 102
Хромой А. 144
Хрущ В. К. 182, 191
Хуа С. Ш. 222
Х'юстон С. 221
- Ц**вєткова Н. М. 155
Цзіаньмін С. 221
Цейтлін 78
Цеткін К. 67
Цибакіна Л. П. 121
Цибенко В. 205
Цимбаєнко В. В. 104
Циммерман С. П. 59, 64, 72, 76, 78, 79
Цингер М. В. 37, 45, 49, 50, 72
- Ч**аадасєв П. Я. 132
Чайкін Л. В. 202
Чайковський П. І. 133
Чанбарисов Ш. Х. 30
Чапек М. В. 121
Чвєртка А. А. 104
Чмилєнко Ф. О. 192, 194, 213
Чєпур Т. 144
Чєпурняк Є. 174
Черненко А. М. 153, 155, 165
Черненко І. М. 191
Чернецький С. О. 2, 199
Чернишенко В. М. 153, 155, 161
Чернишенко С. В. 192, 193, 213, 219, 223
Чернишов Б. І. 76
Чернова А. К. 108
Чернова О. Я. 17, 18
Черняков Ю. А. 182
Черняхівський Г. Г. 25
Чжунсян Ч. 222
Чигиринський А. С. 60
Чкалов В. 95
Чмилєнко Ф. О. 182, 194, 209, 213
Чорна В. І. 209
Чорний А. Т. 112, 117, 119
Чорнобривець В. 144
Чубар В. Я. 66
Чуйко В. Т. 153
Чумаков Ю. 165
Чуманів С. М. 38
Чупров О. І. 53
Чурсін М. П. 104, 108

- Шабаліна С. М. 173
 Шадура В. О. 139
 Шаль 14
 Шандоров Г. С. 136
 Шапіро Я. Л. 71
 Шаповалова О. М. 153,169,191, 209,211,213
 Шарбе С. Б. 33,38,44,48,49,70,76
 Шарек А. П. 114
 Шахнович В. А. 108
 Шахрайчук І. А. 2
 Швайко М. Ю. 153,161,169
 Швальгауз 131
 Шварц 21
 Швець С. І. 5
 Швидько Г. К. 164,169
 Шевелєв І. 121
 Шевляков Ю. А. 106,135, 136,139,142
 Шевцова О. Й. 213
 Шевченко В. П. 6,7
 Шевченко Т. Г. 25, 26, 115, 133, 147
 Шелемков І. В. 150
 Шептун Ю. Д. 153,164
 Шереметьєв І. М. 59
 Шнловський О. М. 136, 139, 153
 Ширшов П. П. 73
 Шляхов Б. М. 67, 143, 145, 146, 171
 Шляхов О. Б. 204
 Шляхов Ю. 206
 Шмальгаузен 131
 Шоб С. А. 220
 Шрейдер Н. С. 165
 Штебер Е. А. 33, 38, 76
 Штейн С. 21, 132
 Штебер Е. А. 76
 Штеменко Н. І. 182
 Штерич І. І. 14
 Шубель Д. 222
 Шуберт Ф. 133
 Шувалов М. 105
 Шугуров О. О. 153, 161, 169
- Шульженко К. І. 133
 Шумський О. Я. 64
- Щ**еголь В. А. 210
 Щербаков В. С. 153
 Щербаков Г. І. 155, 156, 171
 Щербина О. І. 44
 Щербинський М. Ф. 26, 28, 40
 Щербицький В. В. 178
 Щетинін А. І. 170
 Щетинін О. І. 182
- Ю**бкін В. П. 5, 107, 147, 174, 203
 Юдкович С. М. 28
 Юз Дж. 20, 22
 Юзовський Ю. 132
 Юргенс Ю. Х. 28
 Юр'єв М. О. 5, 100
 Юрко Д. Г. 104, 105, 174
 Юрловський 132
 Юрченко О. В. 27
- Я**ворницький Д. І. 4, 29, 40, 44, 70, 71, 72, 75, 76, 78, 79, 164
 Ягджисв Л. А. 6
 Ягнетинська Н. М. 99, 100
 Якимчук В. 144
 Яковенко А. М. 121
 Яковлев А. І. 104
 Якубович В. 9
 Якунін В. В. 27
 Якунін В. К. 164
 Якунін О. Я. 139, 153, 155
 Явін Б. Т. 220
 Ярмиш Ф. А. 145, 147
 Ярославенко 64
 Ярошенко А. П. 153
 Ярчук 56
 Яцин К. 144
 Якуба В. Г. 194

ДОДАТКИ

Додаток 1

РЕКТОРИ ДНУ

1. ЛЕБЕДЕЇВ МИКОЛА ЙОСИПОВИЧ
(1863–1931).
Професор, доктор геолого-мінералогічних наук.
В. о. ректора університету в 1918 р.
2. КАРПОВ ВОЛОДИМИР ПОРФИРІЙОВИЧ
(1870–1943).
Професор, учений-гістолог.
Ректор університету з 1918 до 1920 р.
3. ПИСАРЖЕВСЬКИЙ ЛЕВ ВОЛОДИМИРОВИЧ
(1871–1938).
Академік АН УСРР (1925), АН СРСР (1930), учений-хімік.
Ректор університету (голова президії ради Інституту теоретичних наук) з 1920 до 1921 р.
4. ЗЛОТНИКОВ МИХАЙЛО ФЕДОТОВИЧ
(1880–1940).
Професор, доктор історичних наук.
Ректор КВІНО з 1921 до 1923 р.
5. КАШКАРОВ М. М.
Ректор КВІНО з 1923 до 1926 р.
6. АЛЕКСАНДРОВ НАУМ ЛЬВОВИЧ
(1893–1937).
Професор, викладач історії ВКП(б).
Ректор ДІНО з 1926 до 1928 р.
7. ФІДРОВСЬКИЙ ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ
(1883–1937).
Ректор ДІНО з 1929 до 1933 р.
8. КУЇС МИКОЛА ГРИГОРОВИЧ
(1890–1937).
Ректор університету в 1933–1934 рр.
9. КОМАРОВСЬКИЙ МАРК БОРИСОВИЧ
(1901–1937).
Ректор університету в серпні–грудні 1934 р.
10. МОРОЗОВ З. Л.
Ректор університету з 1934 до 1936 р.
11. ЄФИМОВ ІВАН МИКИТОВИЧ
(1898–1937).
Професор геології.
Ректор університету в січні–червні 1937 р.
12. АРХАНГЕЛЬСЬКИЙ ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ
(1883–1944).
Професор, фізіолог.
Ректор університету з червня 1937 до 1938 р.
13. КОРЧИНСЬКИЙ МИКОЛА ВОЛОДИМИРОВИЧ
(1897–1983).
Доцент, кандидат фізико-математичних наук.
В. о. ректора університету з червня 1938 до березня 1939 р.
14. САФРОНОВ ЛЕОНІД ІВАНОВИЧ
(1904–1963).
Доцент, кандидат геолого-мінералогічних наук.
Ректор університету з 1939 до 1941 р. та з 1945 до 1951 р.
15. ПОЛЕЖАЄВ ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ
(1904–1967).
Ректор університету з вересня 1943 до 5 травня 1944 р.
16. ХМАРСЬКИЙ НИКИФОР ЗАХАРОВИЧ
(1900–1977).
Ректор університету з травня 1944 до січня 1945 р.
17. МЕЛЬНИКОВ ГЕОРГІЙ БОРИСОВИЧ
(1904–1973).
Професор, доктор біологічних наук.
Ректор ДДУ з листопада 1951 до вересня 1964 р.
18. МОССАКОВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ
(1919–2006).
Дійсний член АН УРСР, професор, доктор фізико-математичних наук.
Ректор ДДУ з 1964 до 1986 р.
19. ПРИСНЯКОВ ВОЛОДИМИР ФЕДОРОВИЧ
(народ. у 1937 р.).
Академік НАН України, професор, доктор технічних наук.
Ректор ДДУ з 1986 до 1998 р.
20. ПОЛЯКОВ МИКОЛА ВІКТОРОВИЧ
(народ. у 1946 р.).
Професор, доктор фізико-математичних наук.
Ректор ДДУ (з 2000 р. ДНУ) із 25 листопада 1998 р.

ВИХОВАНЦІ ТА ПРАЦІВНИКИ ДНУ, УДОСТОЄНІ ВИСОКИХ ЗВАНЬ ГЕРОІВ

ГЕРОЇ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

1. ВЕРГУН ЯКІВ ПАНТЕЛЕЙМОНОВИЧ
2. РИНДІН ПАВЛО АНТОНОВИЧ
3. ШВЕЦЬ СТЕПАН ІВАНОВИЧ
4. ШИРШОВ ПЕТРО ПЕТРОВИЧ
5. ЮБКІН ВАСИЛЬ ПАВЛОВИЧ

ГЕРОЇ УКРАЇНИ

1. АЛЕКСЕЄВ ЮРІЙ СЕРГІЙОВИЧ
2. ГОНЧАР ОЛЕСЬ ТЕРЕНТІЙОВИЧ
3. ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ ПАВЛО АРХИПОВИЧ
4. КОМАНОВ ВОЛОДИМИР ГЕННАДІЙОВИЧ
5. КОНЮХОВ СТАНІСЛАВ МИКОЛАЙОВИЧ
6. НІКОЛАЄВ ВОЛОДИМИР КОСТЯНТИНОВИЧ
7. СІЧОВИЙ ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ
8. ШЕВЧЕНКО ВОЛОДИМИР ПАВЛОВИЧ

ГЕРОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ПРАЦІ ВИХОВАНЦІ УНІВЕРСИТЕТУ

1. ВАТЧЕНКО ОЛЕКСІЙ ФЕДОСІЙОВИЧ
2. ГОНЧАР ОЛЕСЬ ТЕРЕНТІЙОВИЧ
3. ДОГУЖИЄВ ВІТАЛІЙ ХУСЕЙНОВИЧ
4. КОМАНОВ ГЕННАДІЙ ГЕННАДІЙОВИЧ
5. МОССАКОВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ
6. САЙГАК ВОЛОДИМИР МИХАЙЛОВИЧ
7. СЕМЕНОВ ЮРІЙ ПАВЛОВИЧ
8. УС СТАНІСЛАВ ІВАНОВИЧ
9. ЯГДЖИЄВ ЛУКА ЛАЗАРОВИЧ

ПРАЦІВНИКИ УНІВЕРСИТЕТУ

1. БУДНИК ВАСИЛЬ СЕМЕНОВИЧ
2. ГАЛАСЬ МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ
3. ГЕРАСІЮТА МИКОЛА ФЕДОРОВИЧ
4. ІВАНОВ ІВАН ІВАНОВИЧ
5. КОВТУНЕНКО В'ЯЧЕСЛАВ МИХАЙЛОВИЧ
6. МАКАРОВ ОЛЕКСАНДР МАКСИМОВИЧ (двічі Герой Соціалістичної Праці)
7. СМЕТАНІН ЮРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ
8. УТКІН ВОЛОДИМИР ФЕДОРОВИЧ (двічі Герой Соціалістичної Праці)
9. ЯНГЕЛЬ МИХАЙЛО КУЗЬМИЧ (двічі Герой Соціалістичної Праці)

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРАЦІВНИКИ ТА ВИХОВАНЦІ ДНУ – ЧЛЕНИ АН СРСР

1. БРОДСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ІЛЛІЧ – хімік, член-кореспондент із 1943 р., працював у ДДУ з 1921 до 1935 р.
2. ГАЛАЗІЙ ГРИГОРІЙ ІВАНОВИЧ – біолог, член-кореспондент, закінчив ДДУ в 1941 р.
3. ДИННИК ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ – академік із 1946 р., працював у ДДУ в 1918–1941 рр.
4. КОНОВАЛОВ ДМИТРО ПЕТРОВИЧ – природничі науки, академік із 1923 р., працював у ДДУ в 1918–1922 рр.
5. КУРДЮМОВ ГЕОРГІЙ В'ЯЧЕСЛАВОВИЧ – фізик, академік із 1953 р., працював у ДДУ в 1933–1941 рр.
6. ЛЮБАВСЬКИЙ МАТВІЙ КУЗЬМИЧ – історик, перший декан історико-філологічного факультету, завідувач кафедри російської історії, академік із 1928 р.
7. НІКОЛЬСЬКИЙ СЕРГІЙ МИХАЙЛОВИЧ – математик, академік із 1972 р., закінчив ДДУ в 1939 р.
8. НОВИК КАТЕРИНА ОСИПІВНА – геолог, закінчила ДДУ в 1923 р.
9. ПИСАРЖЕВСЬКИЙ ЛЕВ В'ЯЧЕСЛАВОВИЧ – хімік, академік з 1930 р.
10. ХАЛАТНИКОВ ІСААК МОЙСЕЙОВИЧ – фізик, закінчив ДДУ в 1936 р., директор Інституту теоретичної фізики АН СРСР.
11. ШИРШОВ ПЕТРО ПЕТРОВИЧ – гідробіолог, закінчив ДДУ в 1929 р., академік, Герой Радянського Союзу, міністр морського флоту СРСР, очолював Географічне товариство СРСР.

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРАЦІВНИКИ ТА ВИХОВАНЦІ ДНУ – ЧЛЕНИ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ІНШИХ НАЦІОНАЛЬНИХ АН

1. БРОДСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ІЛЛІЧ – хімік, академік АН УРСР із 1939 р.
2. БУДНИК ВАСИЛЬ СЕРГІЙОВИЧ – технічні науки, академік АН УРСР.
3. БУНІН КОСТЯНТИН ПЕТРОВИЧ – металофізик, член-кореспондент АН УРСР.
4. ГАЛАСЬ МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ – технічні науки, член-кореспондент АН УРСР.

5. ГЕРАСИЮТА МИКОЛА ФЕДОРОВИЧ – технічні науки, член-кореспондент АН УРСР.
6. ГОНЧАР ОЛЕСЬ ТЕРЕНТІЙОВИЧ – філолог, академік АН УРСР.
7. ГОРБУЛІН ВОЛОДИМИР ПАВЛОВИЧ – технічні науки, академік АН УРСР.
8. ГУДРАМОВИЧ ВАДИМ СЕРГІЙОВИЧ – технічні науки, член-кореспондент НАН України.
9. ГУСЛИСТИЙ КОСТЯНТИН ГРИГОРОВИЧ – історик, академік АН УРСР.
10. ДАНИЛОВ ВІТАЛІЙ ІВАНОВИЧ – фізик, академік АН УРСР.
11. ДИННИК ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ – механік, академік АН УРСР із 1929 р.
12. ЖЕНСИКБАЄВ ОЛЕКСАНДР АЛІПКАНОВИЧ – математик, академік АН Казахської РСР.
13. ІВАНОВ ІВАН ІВАНОВИЧ – технічні науки, член-кореспондент АН УРСР.
14. КОВТУНЕНКО В'ЯЧЕСЛАВ МИХАЙЛОВИЧ – технічні науки, член-кореспондент АН УРСР.
15. КОНЮХОВ СТАНІСЛАВ МИКОЛАЙОВИЧ – генеральний конструктор, академік НАНУ.
16. КОРНЕЙЧУК МИКОЛА ПАВЛОВИЧ – математик, академік АН УРСР.
17. КРИВОНОС ЮРІЙ ГЕОРГІЙОВИЧ – математик, член-кореспондент НАН України.
18. КУРДЮМОВ ГЕОРГІЙ В'ЯЧЕСЛАВОВИЧ – фізик, академік АН УРСР із 1939 р.
19. ЛЕОНОВ МИХАЙЛО ЯКОВИЧ – математик, академік АН Киргизії.
20. МОССАКОВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ – механік, академік АН УРСР.
21. МОТОРНИЙ ВІТАЛІЙ ПАВЛОВИЧ – математик, член-кореспондент НАНУ.
22. НЕДАЙВОДА АНАТОЛІЙ КОСТЯНТИНОВИЧ – технічні науки, академік РАН.
23. НІКІТІН ПАВЛО ІВАНОВИЧ – технічні науки, член-кореспондент АН УРСР.
24. ПИЛИПЕНКО ВІКТОР ВАСИЛЬОВИЧ – механік, академік НАНУ.
25. ПИСАРЖЕВСЬКИЙ ЛЕВ В'ЯЧЕСЛАВОВИЧ – хімік, академік АН УСРР з 1929 р.
26. ПІРСНЯКОВ ВОЛОДИМИР ФЕДОРОВИЧ – технічні науки, академік АН УРСР.
27. САВІН ГУРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ – механік, академік АН УРСР.
28. СВІРЕНКО ДМИТРО ОНИСИФОРОВИЧ – біолог, член-кореспондент АН УСРР.
29. СЕМЕНОВ ЮРІЙ ПАВЛОВИЧ – технічні науки, академік РАН.
30. СМЕТАНІН ЮРІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ – технічні науки, член-кореспондент АН УРСР.
31. СПОРЯГІН ЕДУАРД ОЛЕКСІЙОВИЧ – хімік, академік АН УРСР.
32. ТИМОШЕНКО ВАЛЕРІЙ ІВАНОВИЧ – технічні науки, член-кореспондент НАНУ.
33. ТОЛОК ВОЛОДИМИР ТАРАСОВИЧ – математик, фізик, член-кореспондент НАН України.
34. ТРАВАСЄВ АНАТОЛІЙ ПАВЛОВИЧ – біолог, член-кореспондент НАНУ.
35. ТРУБАЧОВ ОЛЕГ МИКОЛАЙОВИЧ – філолог, академік РАН.
36. ФІНКЕЛЬШТЕЙН ВОЛОДИМИР СОЛОМОНОВИЧ – хімік, член-кореспондент АН УСРР, 1934–1937 рр. – завідувач кафедри фізичної хімії ДДУ.
37. ШЕВЧЕНКО ВОЛОДИМИР ПАВЛОВИЧ – механік, академік НАНУ.
38. ЯВОРНИЦЬКИЙ ДМИТРО ІВАНОВИЧ – історик, академік АН УСРР.

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРАЦІВНИКИ ДНУ – ЧЛЕНИ ГАЛУЗЕВИХ АКАДЕМІЙ НАУК

1. БАБЕНКО В. Ф. – академік Академії наук вищої школи України; член-кореспондент Нью-Йоркської Академії наук.
2. БАРАННИК Д. Х. – академік Академії наук вищої освіти України; почесний академік Кримської Академії наук.
3. БОЛЕБРУХ А. Г. – академік Української академії історичних наук.
4. ВАСИЛЕВСЬКИЙ А. К. – академік Академії економічних наук України.
5. ВІННИКОВ А. І. – академік Академії наук вищої освіти України.
6. ВІННИЧЕНКО О. М. – член-кореспондент Нью-Йоркської академії наук.
7. ПЛЮН О. В. – член-кореспондент Академії соціальних технологій і місцевого самоврядування.
8. ГНАТЕНКО П. І. – член-кореспондент Академії педагогічних наук України.
9. ГОРОДЯНЕНКО В. Г. – академік Академії соціальних технологій і місцевого самоврядування; академік Академії гуманітарних наук.
10. ГОРПІНИЧ В. О. – академік Академії наук вищої освіти України.
11. ГРИЦАН Ю. І. – академік Української екологічної академії наук (УЕАН).
12. ДВОРЕЦЬКИЙ А. І. – академік Української екологічної академії наук (УЕАН).
13. ДЕМЧЕНКО В. Д. – академік Академії соціальних технологій і місцевого самоврядування; дійсний член Євразійської академії телебачення та радіо; академік Академії наук вищої освіти України.
14. ДЖУР Є. О. – академік Міжнародної академії біоенерготехнологій; академік Міжнародної академії авторів наукових відкриттів і винаходів.
15. ДОЛГОВА Л. Г. – член-кореспондент Української екологічної академії наук (УЕАН).
16. ДРОНЬ М. М. – академік Академії соціальних технологій і місцевого самоврядування (Росія); академік Академії наук вищої освіти України; академік (академік) Української екологічної академії наук (УЕАН).
17. ДУБИНА А. О. – член-кореспондент Української екологічної академії наук (УЕАН).

18. ЗВЕРКОВСЬКИЙ В. М. – академік Української екологічної академії наук (УЕАН).
19. ЗЕЛЕНСЬКА Л. І. – академік Академії педагогічних і соціальних наук.
20. ІВАНЕНКО В. В. – академік Академії соціальних технологій і місцевого самоврядування (Росія); академік Української академії історичних наук; академік Академії наук вищої освіти України.
21. ІГДАЛОВ Й. М. – академік Академії інженерних наук України.
22. КЛІВЕЦЬ П. Г. – член-кореспондент Академії економічних наук України.
23. КЛЮЄВ В. П. – член-кореспондент Академії соціальних технологій і місцевого самоврядування (Росія).
24. КОВАЛЕНКО О. В. – член-кореспондент Української екологічної академії наук (УЕАН); академік Української екологічної академії наук (УЕАН); член-кореспондент Нью-Йоркської академії наук.
25. КОСТИРКО В. В. – член-кореспондент Академії соціальних технологій і місцевого самоврядування.
26. КОЧУБЕЙ О. О. – академік Академії інформатизації освіти; академік Міжнародної академії соціальних технологій і місцевого самоврядування; академік Української екологічної академії наук (УЕАН).
27. КРИКУН Ю. А. – академік Міжнародної академії біоенергетехнологій; академік Міжнародної академії авторів наукових відкриттів і винаходів.
28. МАНЬКО Т. А. – академік Академії наук вищої освіти України.
29. МАРЮТА О. М. – академік Нью-Йоркської академії наук.
30. МИЦИК Л. П. – академік Української екологічної академії наук (УЕАН).
31. МОТОРНИЙ В. П. – академік Академії наук вищої освіти України; член-кореспондент Національної академії наук України.
32. НОСЕНКО Е. Л. – член-кореспондент Академії педагогічних наук України.
33. ПАХОМОВ О. С. – академік Української екологічної академії наук (УЕАН); академік Національної української академії наук.
34. ПОЛЯКОВ М. В. – академік Академії наук вищої освіти України; академік Академії соціальних технологій і місцевого самоврядування (Росія); академік Академії інформатизації освіти; академік Української екологічної академії наук (УЕАН).
35. РАСПОПОВ І. В. – член-кореспондент Академії соціальних технологій і місцевого самоврядування (Росія).
36. САВЧУК В. С. – академік Академії наук вищої освіти України.
37. САЗОНЕЦЬ І. Л. – член-кореспондент Міжнародної академії біоенергетехнологій; академік Академії економічних наук України.
38. САНІН А. Ф. – академік Академії наук вищої освіти України; член-кореспондент Академії соціальних технологій і місцевого самоврядування; академік Міжнародної академії біоенергетехнологій.
39. САНІН Ф. П. – академік Міжнародної академії біоенергетехнологій.
40. СВИТЛЕНКО С. І. – академік Академії соціальних технологій і місцевого самоврядування.
41. СКАЛОЗУБ В. В. – академік Академії наук вищої освіти України.
42. СМИРНОВ С. О. – академік Академії соціальних технологій і місцевого самоврядування.
43. СПИРИДОНОВА І. М. – академік Академії інженерних наук України; академік Академії наук вищої освіти України.
44. СПОРЯГІН Е. О. – академік Академії інженерних наук України.
45. ТИМОШЕНКО Л. М. – академік Академії економічних наук України.
46. ТРАВЛЄЄВ А. П. – член-кореспондент Національної академії наук України; академік Української екологічної академії наук (УЕАН).
47. ТУТІК Р. С. – академік Академії наук вищої освіти України.
48. ЦВЕТКОВА Н. М. – академік Української екологічної академії наук (УЕАН).
49. ЧЕРНЕНКО М. І. – академік Академії медикотехнічних наук України.
50. ЧЕРНИШЕНКО С. В. – академік Академії інформатизації освіти; член-кореспондент Академії екологічних наук України; член-кореспондент Академії соціальних технологій і місцевого самоврядування.
51. ЧМИЛЕНКО Ф. О. – академік Академії наук вищої освіти України.
52. ШВИДКА Л. І. – член-кореспондент Академії соціальних технологій і місцевого самоврядування.
53. ЯЧНИЙ А. М. – член-кореспондент Академії соціальних технологій і місцевого самоврядування.

ПОЧЕСНІ ДОКТОРИ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

- | | |
|---|--|
| <ol style="list-style-type: none"> 1. ГОНЧАР О. Т. (1993) 2. СЕМЕНОВ Ю. П. (1993) 3. НІКОЛЬСЬКИЙ С. М. (1993) 4. ТРОНЬКО П. Т. (1997) 5. ЛЕЩИНСЬКИЙ Є. (1998) 6. КУЧМА Л. Д. (2000) | <ol style="list-style-type: none"> 7. ТРОЇЧ КЛАУС (2001) 8. КОРНЕЙЧУК М. П. (2001) 9. ЗІГМУНД ЕРНСТ (2001) 10. ДЗЯК Г. В. (2001) 11. ЛИТВИН В. М. (2003) 12. ГАРАСИМЮК М. (2005) |
|---|--|

СПІВРОБІТНИКИ ДНУ, ЯКИМ ПРИСВОЄНІ ПОЧЕСНІ ЗВАННЯ

**ЗАСЛУЖЕНИЙ ДІЯЧ
НАУКИ І ТЕХНІКИ УКРАЇНИ**

1. БАБЕНКО В.Ф. 1998
Каф. математичного аналізу
Завідувач кафедри
2. ВІННИКОВ А. І. 1998
Каф. мікробіології
і вірусології
Завідувач кафедри
3. ВАРГАЛЮК В. Ф. 1998
Каф. неорганічної хімії
Декан
4. ГНАТЕНКО П. І. 2004
Каф. філософії
Завідувач кафедри
5. ГОМАН О. Г. 2001
Каф. аерогідромеханіки
Завідувач кафедри
6. ГОРПИНИЧ В. О. 1998
Каф. української мови
Професор
7. ДВОРЕЦЬКИЙ А. І. 1998
Каф. іхтіології
і гідробиології
Професор
8. ДЖУР Є. О. 2003
Каф. технології виробництва
Завідувач кафедри
9. ДРОНЬ М. М. 2003
Ректорат
Проректор
10. ІВАНЕНКО В. В. 1998
Каф. російської історії
Завідувач кафедри, проректор
11. КАСЬЯН Л. І. 1998
Каф. органічної хімії
Професор
12. КИСЕЛЬОВА О. М. 2003
Каф. обчислювальної математики
і математичної кібернетики
Завідувач кафедри
13. КОВАЛЕНКО М. Д.
Каф. двигунобудування
Професор-сумісник
14. КОЧУБЕЙ О. О. 2002
Ректорат
Проректор
15. КУРДАЧЕНКО Л. А. 1998
Каф. геометрії і алгебри
Завідувач кафедри
16. МАКАРОВА А. С. 1999
Каф. проектування і конструкцій
Головний науковий співробітник
17. МОССАКОВСЬКИЙ В. І. 1978
Ректорат
Радник ректора
18. МОТОРНИЙ В. П. 1991
Каф. теорії функцій
Завідувач кафедри
19. НОСОВСЬКИЙ М. Ф. 1998
НДІ геології
Головний науковий співробітник
20. ПАСІЧНИЙ Г. В. 1993
Каф. геоекології та раціонального
природокористування
Професор
21. ПЕРЕВЕРЗЄВ Є. С.
Каф. статистики та теорії ймовірностей
Професор-сумісник
22. ПЕРЛИК В. І.
Каф. проектування і конструювання ЛА
Професор-сумісник
23. ПОЛЯКОВ М. В. 1998
Каф. диференціальних рівнянь
Завідувач кафедри, ректор
24. ПОПОВА І. С. 2007
ФУІФМ
Декан
25. САНІН Ф. П. 1998
Каф. технології виробництва
Професор
26. СКАЛОЗУБ В. В. 1993
Каф. квантової макрофізики
Завідувач кафедри
27. СМІРНОВ С. О. 2003
Економічний факультет
Декан
28. СПИРИДОНОВА І. М. 1998
Каф. металофізики
Професор
29. ТИМОШЕНКО Л. М. 2003
Каф. економіки та управління
національним господарством
Завідувач кафедри
30. ТРАВЛЄЄВ А. П. 1998
Каф. геоботаніки
Професор
31. ТУТК Р. С. 2003
Каф. теоретичної фізики
Професор
32. ЧМИЛЕНКО Ф. О. 2003
Каф. аналітичної хімії
Завідувач кафедри
33. ШАПОВАЛОВА О. М. 1998
ФТІ
Завідувач лабораторії

**ЗАСЛУЖЕНИЙ ПРАЦІВНИК
ОСВІТИ УКРАЇНИ**

1. АБРАМОВСЬКИЙ Є. Р. 2003
НДЛ аерогідродинамічного моделювання
Провідний науковий співробітник
2. АВРАМЕНКО В. І. 1998
Каф. аналітичної хімії
Доцент
3. АВРАХОВ Ф. І. 2000
Каф. аерогідромеханіки
Доцент, звільнений у 2003 р.
4. АРШАВА І. Ф. 2004
Каф. мед. психології, психодіагностики
і психотерапії
Завідувач кафедри
5. БАРАННИК Д. Х. 1985
Каф. української мови
Професор

6. БІЛОЗЬОРОВ В. Є. 2001
Каф. прикладної математики
Завідувач кафедри
7. БОЛЕБРУХ А. Г. 1993
Каф. історіографії та джерелознавства
Завідувач кафедри
8. ВАСИЛЕВСЬКИЙ А. К. 2003
Каф. міжнародних відносин
Професор
9. ВІННИЧЕНКО О. М.
Каф. фізіології рослин
Професор
10. ГОРОДЯНЕНКО В. Г. 2003
Каф. теорії і історії соціології
Завідувач кафедри
11. ДАВІДСОН В. Є. 2000
ПНДА
Каф. струминних труб течій газу
Старший науковий співробітник
12. ДОЛГОВ В. М. 2003
ФФЕКС
Декан
13. КЛЮЄВ В. П. 2003
ФПДО
Декан
14. КУДЗІН А. Ю. 1998
Каф. фізики твердого тіла
Професор, помер у 2006 р.
15. ЛАРІН В. О. 1999
Каф. систем автоматичного управління
Завідувач кафедри
16. ЛОБОДА В. В. 2003
Каф. теоретичної та прикладної механіки
Завідувач кафедри
17. МІЩИШИН І. І. 1998
Каф. математичного забезпечення ЕОМ
Завідувач кафедри, помер у 2005 р.
18. МЕНШИКОВ І. І. 1998
Каф. загального і російського мовознавства
Професор
19. МУСІЯКА В. Г. 2003
ФПТ
Т. в. о. декана
20. НОСЕНКО Е. А. 1993
Каф. педагогіки, психології та англійської мови
Завідувач кафедри
21. НОСОВСЬКИЙ М. Ф.
НДІ геології
Головний науковий співробітник, професор
22. ПЕТРЕНКО О. М. 2001
ФТФ
Декан
23. ПРОНЬ А. В. 1998
Каф. двигунобудування
Завідувач кафедри
24. САВЧУК В. С. 2003
Каф. квантової макрофізики
Професор
25. СКВІРСЬКА А. О. 1976
Каф. теорії практики ЛДП
Професор, звільнена в 2003 р.
26. СЯСЄВ В. О. 2003
ММФ
Декан
27. ХИЖА О. А. 2001
Каф. математичного забезпечення ЕОМ
Доцент
28. ХРУЩ В. К. 1998
Каф. аерогідромеханіки
Завідувач кафедри
29. ЧЕРНЕНКО І. М. 1998
Каф. радіоелектроніки
Професор
30. ШВАЙКО М. Ю. 1987
Каф. теоретичної та прикладної механіки
Професор
31. ЮДІН С. П. 2001
Каф. квантової макрофізики
Професор
32. ЯКУНІН О. Я. 1975
Каф. радіоелектроніки
Доцент
33. ЯКУШКІН М. О. 2000
Каф. систем автоматичного управління
Професор

ЗАСЛУЖЕНИЙ ПРАЦІВНИК КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

1. БОГОЛЮБ В. К. 1981
Палац культури студентів
Керівник колективу
2. ВІНОКУРОВА А. Г. 1998
Палац культури студентів
Керівник колективу
3. ВОРІНА А. С. 1976
Палац культури студентів
Керівник колективу
4. КУБИШКІНА С. В. 1998
Бібліотека
Директор
5. КУЛАГІН А. М. 1998
НДІ енергетики
Зав. лабораторією
6. ЛІДОВСЬКА Г. Г. 2003
Палац культури студентів
Керівник колективу
7. ОВЧАРОВА С. В. 2004
Палац культури студентів
Акомпаніатор 2 категорії
8. ПЕРЕВЕРЗЄВ О. В. 2003
Палац культури студентів
Керівник колективу
9. СТУКАЛО В. В. 2001
Палац студентів
Директор
10. ТРАХТ І. Я. 2003
Палац культури студентів
Головний режисер

ЗАСЛУЖЕНИЙ ПРАЦІВНИК ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

- ХАЙКІН А. В. 1998
Каф. фізичного виховання і спорту
Завідувач кафедри

ЗАСЛУЖЕНИЙ ЖУРНАЛІСТ УКРАЇНИ

1. ДЕМЧЕНКО В. Д. 1998
Каф. журналістики
Декан

- ПОЛЯКОВА Т. О. 2000
Каф. масової та міжнародної комунікації
Старший викладач

ЗАСЛУЖЕНИЙ ЕКОНОМІСТ УКРАЇНИ

- ПУРИГІНА О. Г. 1999
Каф. міжнародних відносин
Завідувач кафедри
- ГОВОРУХА Н. М. 2003
Фінансово-економічне управління
Начальник
- ДЕЄВА Н. М. 2007
Каф. економіки та управління національним господарством
Професор-сумісник

ЛАУРЕАТИ ДЕРЖАВНИХ ПРЕМІЙ І НАГОРОД

ЛЕНІНСЬКА ПРЕМІЯ

- ІГДАЛОВ Й. М. 1961
Каф. робототехнічних систем
Професор

ДЕРЖАВНА ПРЕМІЯ СРСР

- ІГДАЛОВ Й. М. 1988
Каф. робото технічних систем
Професор
- КОВАЛЕНКО М. Д. 1987
Каф. двигунобудування
Професор-сумісник
- ЛОГВИНЕНКО Е. О. 1979
Каф. технічної механіки
Доцент
- МОССАКОВСЬКИЙ В. І. 1960
НДА прикладної математики та механіки
Головний науковий співробітник
- САНІН Ф. П. 1983
Каф. технології виробництва
Професор

ПРЕМІЯ РАДИ МІНІСТРІВ СРСР

- ДРОНЬ М. М. 1990
- ЖУРАВЛЬОВА А. Б. 1990
- МОССАКОВСЬКИЙ В. І. 1990
- ТРОЦЕНКО В. І. 1990

ДЕРЖАВНА ПРЕМІЯ УКРАЇНИ

- БАБЕНКО В. Ф. 1994
Каф. математичного аналізу
Завідувач кафедри
- ВЕЛИКІН В. А. 1994
Каф. теорії функцій
Доцент
- ГОНТАРЕВ Ю. К. 1994
ФТЛ-2
Завідувач лабораторії
- МОТОРНИЙ В. П. 1994
Каф. теорії функцій
Завідувач кафедри
- СПИРИДОНОВА І. М. 2000
Каф. металофізики
Професор

ЗАСЛУЖЕНИЙ ДІЯЧ МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ

- ПЕРЕВЕРЗЄВ О. В. 2003
Палац культури студентів
Керівник колективу, звільнений у 2006 р.

ЗАСЛУЖЕНИЙ ХУДОЖНИК УКРАЇНИ

- НЕБОЖЕНКО В. П. 1989
Палац культури студентів
Провідний художник

ОРДЕН «ЯРОСЛАВА МУДРОГО» V СТУПЕНЯ

- БАРАННИК Д. Х. 1996
Каф. української мови
Професор
- МОССАКОВСЬКИЙ В. І. 1998
НДА прикладної математики і механіки
Головний науковий співробітник

ОРДЕН «ЗА ЗАСЛУГИ» I СТУПЕНЯ

- ПОЛЯКОВ М. В. 2006
Ректорат
Ректор, завідувач кафедри

ОРДЕН «ЗА ЗАСЛУГИ» II СТУПЕНЯ

- ПОЛЯКОВ М. В. 2003
Ректорат
Ректор, завідувач кафедри

ОРДЕН «ЗА ЗАСЛУГИ» III СТУПЕНЯ

- БОНДАРЕНКО С. Г. 2001
НДІ енергетики
Провідний науковий співробітник
- ГНАТЕНКО П. І. 1998
Каф. філософії
Завідувач кафедри
- ДЖУР Є. О. 2000
Каф. технології виробництва
Завідувач кафедри
- ІВАНЕНКО В. В. 2003
Ректорат
Проректор, завідувач кафедри
- ЛУК'ЯНОВ С. К. 2001
Каф. військової підготовки
Викладач, звільнений
- МАЛАЙЧУК В. П. 2001
Каф. радіоелектронної автоматики
Професор
- ПОЛЯКОВ М. В. 2000
Ректорат
Ректор, завідувач кафедри
- ТРАВЛЄЄВ А. П. 2006
Каф. геоботаніки, ґрунтознавства та екології
Професор

9. ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ В. Ф. 2003
Ректорат
Заступник проректора, помер у 2004 р.
10. ШЕПТУН Ю. Д. 2001
Каф. робототехнічних систем
Завідувач кафедри

ОРДЕН «КНЯГИНИ ОЛЬГИ» ІІІ СТУПЕНЯ

1. КОВАЛЬОВА І. Ф. 1998
Каф. історіографії, джерелознавства та архівознавства
Професор
2. ПРОНЬ Л. В. 2001
Каф. двигунобудування
Завідувач кафедри
3. НОСЕНКО Е. А. 2003
Каф. загальної та педагогічної психології
Завідувач кафедри
4. ПУРИГІНА О. Г. 2003
Каф. міжнародних відносин
Завідувач кафедри

ОРДЕН «ЗНАК ПОШАНИ»

1. ЗАВЕРТАЛЮК Н. І. 1987
Каф. української літератури
Професор
2. САНІН Ф. П. 1976
Каф. технології виробництва
Професор

ВІДМІННИК ОСВІТИ УКРАЇНИ

1. АВРАХОВ Ф. І. 1998
Каф. аерогідромеханіки
Доцент
2. АРШАВА І. Ф. 2003
Каф. медицини, психології, психодіагностики і психіатрії
Завідувач кафедри
3. АХМЕТШІН О. М. 2003
АСОІ
Професор
4. БАГМЕТ С. О. 1999
Жовтоводський технікум
Директор
5. БАРАННИК Д. Х. 2000
Каф. української мови
Професор
6. БАРГ І. М. 1998
Каф. геології і гідрогеології
Професор
7. БАРСОВ В. О.
Каф. зоології та екології
Завідувач кафедри
8. БЛИЗНИЧЕНКО В. В. 2003
Каф. проектування та конструювання літальних апаратів
Доцент
9. БОГДАНОВИЧ В. В. 1998
ГТФ
Декан
10. БОЙЦУН Н. Є. 2000
Каф. міжнародних фінансів
Завідувач кафедри

11. БОНДАРЕНКО З. П. 2003
Педагогіки та психології
Старший викладач
12. БОНДАРЕНКО С. Г. 1997
НАІ енергетики
Провідний науковий співробітник
13. БУСУРУЛОВ О. О. 1998
Каф. диференціальних рівнянь
Доцент
14. ВАРГАЛЮК В. Ф. 2002
ХФ
Декан
15. ВАСИЛЕВСЬКИЙ А. К. 2000
Каф. міжнародних відносин
Професор
16. ВАЩЕНКО Н. М. 1998
ДНУ
Головний бухгалтер
17. ВЕЛИКІН В. А. 1989
Каф. теорії функцій
Доцент
18. ГАЛАЦЬКА В. А. 2005
НДА фольклору та народних говорів
Старший науковий співробітник
19. ГНАТЕНКО П. І. 2003
Каф. філософії
Завідувач кафедри
20. ГУСЄВ В. А. 2003
Каф. порівняльного та російського літературознавства
Завідувач кафедри
21. ДЕМЧЕНКО В. Д. 1998
ФСЗМК
Декан
22. ДЗЮБА А. П. 1998
Каф. обчислювальної механіки і міцності конструкцій
Завідувач кафедри
23. ДОЛГОВ В. М. 1998
ФФЕКС
Декан
24. ДОЛГОВА А. Г. 2003
Каф. фізіології рослин та екології
Професор
25. ДОЦЕНКО А. В. 2003
Каф. геоєкології та раціонального природокористування
Завідувач кафедри
26. ДРОНЬ М. М. 1998
Ректорат
Проректор
27. ДУДНІКОВ В. С. 2001
Каф. технічної механіки
Доцент
28. ЗАВЕРТАЛЮК Н. І. 1998
Каф. української літератури
Професор
29. ЗЕЛЕНСЬКА А. І. 1998
Каф. фізичної і економічної географії
Завідувач кафедри
30. ІВАНЕНКО В. В. 2004
Кафедра російської історії
Завідувач кафедри
31. ІЛЬІНА С. М. 2000
Каф. диференціальних рівнянь
Старший викладач

32. КАЛАШНИКОВ В. М. 2003
Каф. міжнародного права та порівняльного правознавства
Завідувач кафедри
33. КАЮК С. М. 2007
Каф. історії України
Доцент
34. КІСЕЛЬОВА О. М. 1998
Каф. обчислювальної математики і математичної кібернетики
Завідувач кафедри
35. КОГУТ П. І. 2002
Каф. диференціальних рівнянь
Професор
36. КОНДРАТЮК А. Ф. 2003
Каф. міжнародних відносин
Доцент
37. КОНОВАЛ Т. С. 2003
Відділ кадрів
Начальник
38. КОСТИРКО В. В. 1998
Каф. теоретичної та прикладної механіки
Професор
39. КОЧУБЕЙ О. О. 2002
Ректорат
Перший проректор, завідувач кафедри
40. КРИВИЙ І. О. 1998
Каф. української історії та етнополітики
Доцент
41. ЛАМЗЮК В. Д. 1998
Каф. математичного моделювання
Завідувач кафедри
42. ЛИСИЧАРОВА Г. О. 2001
Каф. фізичної та економічної географії
Старший викладач
43. ЛОБОДА В. В. 1998
Каф. теоретичної і прикладної механіки
Завідувач кафедри
44. ЛОГВИНЕНКО Є. О.
Каф. технічної механіки
Доцент
45. МАНЬКО Т. А. 2001
Технології виробництва
Професор
46. МАРІНА З. П. 2007
Каф. історіографії, джерелознавства та архівознавства
Доцент
47. МАРКОВ К. А. 1998
Каф. теорії держави і права
Завідувач кафедри
48. МИРОНЕНКО Л. А. 2002
Каф. видавничої справи та міжкультурної комунікації
Професор
49. МПЦІШИН І. І.
Каф. математичного забезпечення ЕОМ
Професор
50. МОРОЗ І. А. 2000
Каф. філософії
Професор
51. МОРОЗ В. Я. 2005
Каф. української мови
Доцент
52. МУСІЯКА В. Г. 1998
Ректорат
Проректор
53. НІКІТІНА І. М. 2003
Каф. видавничої справи та міжкультурної комунікації
Доцент
54. ОЛІЙНИК Н. П. 2003
Каф. української літератури
Завідувач кафедри
55. ОРЛЯНСЬКИЙ О. Ю. 2003
Каф. теоретичної фізики
Завідувач кафедри
56. ПАВЛЕНКО І. Д. 2003
Каф. обчислювальної механіки і міцності конструкцій
Доцент
57. ПАНФІЛОВ В. О. 2007
Каф. філософії
Професор
58. ПАХОМОВ О. Є. 2003
БЕФ
Декан
59. ПОЛЯКОВ М. В. 2001
Ректор ДНУ
60. ПОЛЯКОВ О. В. 2000
Каф. математичного аналізу
Доцент
61. ПОЛЯКОВА Т. Ф. 2001
Каф. фундаментальних дисциплін ФПДО
Старший викладач
62. ПОПОВА І. С. 2000
ФУІФМ
Декан
63. ПОТУРАЄВА Л. В. 1999
Каф. загальної та педагогічної психології
Доцент
64. ПРИСТАВКА О. П. 2003
Каф. математичного забезпечення ЕОМ
Професор
65. РАСПОПОВ І. В. 1998
Каф. педагогіки і психології
Завідувач кафедри
66. РОДНИЙ О. В. 2003
Каф. порівняльного та російського літературознавства
Доцент
67. САВЧУК В. С. 2001
Каф. квантової макрофізики
Професор
68. СВИТЛЕНКО С. І. 2007
Історичний факультет
Декан
69. СМІРНОВ С. О. 2000
ЕФ
Декан
70. СОКОЛ Г. І. 2001
Каф. технічної механіки
Доцент
71. СОПІЛЬНИК О. В. 2003
Каф. ЕОМ
Професор
72. СТАУЕР Е. В. 2000
РФФ
73. СТОЛЯРОВА Л. П. 1998
Каф. лінгвістичної підготовки іноземців
Завідувач кафедри
74. СТУКАЛО В. В. 2003
Палац культури студентів
Директор, доцент

- | | |
|--|---|
| <p>75. СЯСЄВ В. О. 1998
ММФ
Декан</p> <p>76. ТИМОШЕНКО Л. М. 1998
Каф. економіки та управління національним господарством
Завідувач кафедри</p> <p>77. ТУПИЦЯ О. А. 2003
Каф. політології
Завідувач кафедри</p> <p>78. ТУРЧИН В. М.
Каф. статистики й теорії ймовірностей
Завідувач кафедри</p> <p>79. ТУТІК Р. С. 1998
Каф. теоретичної фізики
Декан</p> <p>80. ХАЙКІН А. В. 2003
Каф. фізичного виховання та спорту
Завідувач кафедри</p> <p>81. ХАМІНІЧ О. В. 2003
ФДВП
Декан, доцент</p> <p>82. ХИЖА О. Л.
Каф. математичного забезпечення ЕОМ
Доцент</p> <p>83. ХМЕЛОВСЬКА С. О. 2005
Каф. загальної хімії та харчових технологій
Старший викладач</p> <p>84. ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ В. Ф. 1999
Ректорат
Заступник проректора з наукової роботи</p> | <p>85. ХОДАНЕН Т. В. 2006
НДЛ механічного руйнування та пластичної деформації
Науковий співробітник</p> <p>86. ЦИГАНОК А. П. 2003
Каф. хімії та хімічних технологій ВМС
Професор</p> <p>87. ЧЕРНЕЦЬКИЙ С. О. 2000
Ректорат
Проректор, професор</p> <p>88. ЧЕРНИШЕНКО С. В. 2000
ФПМ
Декан</p> <p>89. ЧМИЛЕНКО Ф. О. 1998
Каф. аналітичної хімії
Завідувач кафедри</p> <p>90. ШАБАЛІНА Є. М. 1998
Каф. філософії
Професор</p> <p>91. ШЕВЦОВА О. Й.
Каф. банківської справи
Завідувач кафедри</p> <p>92. ШИНКАРЕНКО І. Р. 2007
Юридичний факультет</p> <p>93. ШУГУРОВ О. О. 2000
Каф. експериментальної фізики
Професор</p> <p>94. ЯКОВЕНКО О. Г. 2003
Каф. економічної кібернетики
Завідувач кафедри</p> <p>95. ЯКУНІН О. Я. 2000
Каф. радіоелектроніки
Доцент</p> |
|--|---|

ПРАЦІВНИКИ УНІВЕРСИТЕТУ, УДОСТОЄНІ ПОЧЕСНИХ ЗВАНЬ ДНУ

ЗАСЛУЖЕНИЙ ПРОФЕСОР ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

- | | |
|---|---|
| <p>1. АНДРЕЄВ А. В. 1998
Каф. ОМ і МК
Професор</p> <p>2. БАБЕНКО В. Ф. 2003
Каф. математичного аналізу
Завідувач кафедри</p> <p>3. БАБЕНКО Ю. С. 1998
Професор</p> <p>4. БАРАННИК Д. Х. 1998
Каф. української мови
Професор</p> <p>5. ВДОВІН С. С. 1998
Каф. САУ
Професор</p> <p>6. ГУСЄВ В. А. 2003
Каф. порівняльного російського літературознавства
Завідувач кафедри</p> <p>7. ДОЛГОВА Л. Г. 2004
Каф. фізіології рослин та екології
Професор</p> <p>8. КОРКІНА М. П. 2006
Каф. теоретичної фізики
Професор</p> <p>9. КУДЗІН А. Ю. 2003
Каф. фізики твердого тіла та оптоелектроніки
Професор</p> | <p>10. КУРДАЧЕНКО А. А. 2003
Каф. геометрії і алгебри
Завідувач кафедри</p> <p>11. МАЛАЙЧУК В. П. 2000
Каф. радіоелектронної автоматики
Професор</p> <p>12. МАРЮТА О. М. 2004
Каф. економічної інформатики та статистики
Професор</p> <p>13. МАТИСІНА З. А. 1998
Каф. експериментальної фізики
Професор</p> <p>14. МОССАКОВСЬКИЙ В. І. 1998
НДЛ прикладної математики і механіки
Головний науковий співробітник</p> <p>15. МОТОРНИЙ В. П. 1999
Каф. теорії функцій
Завідувач кафедри</p> <p>16. ОБОДАН Н. І. 2007
Каф. обчислювальної математики та математичної кібернетики
Професор</p> <p>17. ОСТАПЕНКО В. О. 1998
Каф. диференціальних рівнянь
Професор</p> <p>18. РЕВА О. Д. 1998
Каф. молекулярної біології
Молодший науковий співробітник</p> <p>19. СІАН В. А. 1998
Каф. германської філології
Професор</p> |
|---|---|

20. СОЛОМКО З. П. 1998
Каф. органічної хімії
Професор
21. ТРАВЛЄЄВ А. П. 1998
Каф. геоботаніки, ґрунтознавства та екології
Професор
22. ЦВЕТКОВА Н. М. 2002
Каф. геоботаніки
Професор
23. ШВАЙКО М. Ю. 1998
Каф. теоретичної і прикладної механіки
Професор
24. ШЕПТУН Ю. Д. 1998
Каф. робототехнічних систем
Завідувач кафедри
25. ШУГУРОВ О. О. 1998
Каф. експериментальної фізики
Професор

ЗАСЛУЖЕНИЙ НАУКОВИЙ СПІВРОБІТНИК ДНУ

1. ВІННИЧЕНКО О. М. 1999
Каф. фізіології рослин і екології
Завідувач кафедри
2. ГОНТАРЕВ Ю. К. 2002
НФТЛ-2
Завідувач лабораторії
3. ДРОНЬ М. М. 2000
Ректорат
Проректор
4. КОРОГОД С. М. 1998
Каф. експериментальної фізики
Завідувач кафедри
5. ПОЛІШКО О. М. 2007
НДЧ
Начальник
6. ПРИСТАВКА О. П. 2003
Каф. математичного забезпечення ЕОМ
Професор
7. СПИРИДОНОВА І. М. 2001
Каф. металофізики
Професор
8. СТОРОЖЕНКО І. С. 2004
НДА історії Придніпровського регіону
Провідний науковий співробітник
9. СУХОВА О. В. 2006
Каф. металофізики
Професор

ЗАСЛУЖЕНИЙ ПРАЦІВНИК ДНУ

1. БОЙКО Н. І. 1998
Комendant 12-го корпусу
2. ВІНОГРАДОВ В. А. 1999
НТІ
Завідувач відділу
3. ГРАБОВИЙ В. А. 2001
Каф. двигунобудування
Завідувач лабораторії
4. КУЛЕБЯКІН О. М. 2003
Каф. обчислювальної механіки та міцності конструкцій
Завідувач лабораторії
5. МАЯКОВА А. І. 2007
Загальний відділ
Начальник

6. НАСЕКАН В. О. 2002
РВВ
Завідувач відділу
7. ОПАНАСЕНКО В. Ф. 2004
Ботанічний сад
Директор
8. РИБАЛКО С. М. 2005
Ботанічний сад
Завідувач лабораторії
9. РУТШТЕЙН С. В. 2005
ММФ
Завідувач лабораторії
10. УС О. О. 2006
Юридичний відділ
Начальник
11. ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ В. Ф. 2000
Ректорат
Заступник проректора
12. ШИЛОВ Є. А. 2004
Каф. оптоелектроніки
Завідувач лабораторії

ЗАСЛУЖЕНИЙ ВИКЛАДАЧ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

1. БОЙЦУН А. Г. 1998
Каф. математичного аналізу
Доцент
2. БУЛАННИЙ М. Ф. 2001
Каф. радіоелектроніки
Професор
3. БУЛАХОВ В. А. 1999
Каф. зоології і екології
Професор
4. БУРДЮК В. Я. 2003
Каф. обчислювальної математики та математичної кібернетики
Доцент
5. ВАРЕХ Н. В. 2001
Каф. математичного моделювання
Доцент
6. ВЕЛИКІН В. А. 2001
Каф. теорії функцій
Доцент
7. ДАВІДСОН В. Є. 1999
Науково-дослідна лабораторія струминних течій газу
Старший науковий співробітник
8. ДУБИНА А. О. 2003
Каф. геоботаніки, ґрунтознавства та екології
Доцент
9. ЗАВЕРТАЛЮК Н. І. 2001
Каф. української літератури
Професор
10. КАЛАШНИКОВ В. М. 2007
Каф. міжнародного права і порівняльного правознавства
Завідувач кафедри
11. КАРЦЕВ Ю. А. 2003
Каф. економічної теорії
Професор
12. КОВАЛЕНКО В. С. 2006
Каф. фізичної хімії та електрохімії
Доцент
13. КОВТУН В. Н. 1999
Каф. фізичної хімії
Доцент

14. КРИЦЬКА С. С. 2005
КОФЕІ
Доцент
15. ЛАМЗЮК В. Д. 2007
Каф. математичного моделювання
Завідувач кафедри
16. ЛИПОВСЬКА Т. Д. 2002
Каф. російської історії
Доцент
17. МИСЛИВЕЦЬ Н. М. 2004
Каф. української літератури
Доцент
18. МОРОЗОВ В. П. 1998
Каф. оптоелектроніки
Професор
19. МУРЗІН О. Б. 2006
Каф. фізіології людини і тварин
Професор
20. ОРАИК Н. П. 2002
Каф. зарубіжної літератури
Доцент
21. ПЕРЕТОКІНА В. Ф. 2005
Каф. іноземних мов для гуманітарних факультетів
Доцент
22. РИБНІКОВА Т. І. 2002
Каф. матаналізу
Доцент
23. РИЖИКОВА С. Ю. 2006
Каф. іноземних мов для гуманітарних факультетів
Завідувач кафедри
24. СКУРАТОВСЬКА Л. І. 1998
Каф. зарубіжної літератури
Професор
25. СОПІЛЬНИК О. В. 2007
Каф. ЕОМ
Професор
26. ТЕТЕРІНА Л. М. 2005
Каф. англійської філології
Доцент
27. ТРОФИМЕНКО В. В. 2004
Каф. фізичної хімії та електрохімії
Доцент
28. ТУРЧИНА В. А. 2004
Каф. обчислювальної математики та математичної кібернетики
Доцент
29. ЦИГАНОК А. П. 1999
Каф. хімії та хімічних технологій ВМС
Професор
30. ЯКУНІН О. Я. 2000
Каф. радіоелектроніки
Доцент

**ПЕРЕЛІК МОНОГРАФІЙ, ПІДРУЧНИКІВ, ПОСІБНИКІВ,
ВИБРАНИХ ПРАЦЬ, АРХЕОГРАФІЧНИХ ПУБЛІКАЦІЙ,
ЕНЦИКЛОПЕДІЙ, ВИДАНИХ СПІВРОБІТНИКАМИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
У 1918–2008 РОКАХ**

1918–1949

1. *Акимов М. П.* Пресноводные животные / М. П. Акимов, В. В. Стаховский. – К., 1927.
2. *Барабаш-Никифоров П. П.* Калан, или морская выдра. – М., 1933.
3. *Барабаш-Никифоров П. П.* Фауна китообразных Черного моря, ее состав и происхождение. – Воронеж, 1940.
4. *Беляев Н. П.* Учебники по высшей математике. – Б. м., 1928.
5. *Бродский А. П.* Химическое равновесие и растворитель. – Б. м., 1925.
6. *Бродский А. П.* Физическая химия. Ч. 1. – Д., 1927.
7. *Бродский А. П.* Физическая химия. Ч. 2. – Д., 1929.
8. *Бродский А. П.* Современная теория электролитов. – Л., 1934.
9. *Ващенко В. С.* Грамматика украинского языка. – К., 1938.
10. *Грузинцев Г. А.* Элементы теории множеств. – Д., 1927.
11. *Грузинцев Г. А.* Очерки по истории науки. – Б. м., 1928.
12. *Гудков В. М.* Лекции по немецкому языку. – Б. м., 1928.
13. *Давыдов А. Л.* Фотоэлектрический колориметр и его применение в химическом анализе. – Д., 1941.
14. *Давыдов А. Л.* Фотоэлектрические методы анализа черных, цветных металлов и руд / А. Л. Давыдов, З. М. Вайсберг. – К., 1943.
15. *Динник А. Н.* Продольный изгиб. Теория и приложения. – М.; Л., 1939.
16. *Динник А. Н.* Кручение. Теория и приложения. – М.; Л., 1938.
17. *Завадовский Г. И.* Основы мовознавства. – Б. м., 1928.
18. *Задериголова Н. П.* История педагогики. – Б. м., 1927.
19. *Злотников М. Ф.* Сахарная промышленность в России в период континентальной блокады. – Б. м., 1927.
20. *Иванов А. А.* Определитель горных пород по внешним признакам. – Х.; Д., 1931.
21. *Иванов А. А.* Определитель минералов. – Б. м., 1926.
22. *Каменко А. Б.* Школьные гистологические препараты. – Б. м., 1926.
23. *Коновалов Д. П.* Металлы и процессы химической технологии. – Б. м., 1924.
24. *Корчинский Н. В.* Учебники по элементарной математике. – Б. м., 1929.
25. *Курдюмов Г. В.* Отпускная хрупкость конструкционных сталей / Г. В. Курдюмов, Р. И. Энтин. – М., 1945.
26. *Лебедев Н. П.* Записки по исторической геологии. По лекциям, читанным профессором Лебедевым в 1916–1917 гг. – Екатеринбург, 1919.
27. *Лебедев Н. П.* Систематика ископаемых организмов к курсу «Исторической геологии и палеонтологии» и таблицы стратиграфии и сопоставлений подразделений геологических систем. – Д., 1931. – Вып. 1.
28. *Левинсон П. М.* Наука о поведении человека. – Б. м., 1927.
29. *Левинсон П. М.* Анатомия и физиология человека. – Б. м., 1928.
30. *Огиевецкий П. Е.* Дифференциальное исчисление. – Д., 1931.
31. *Писаржевский А. В.* Учебник химии. – О., 1918.
32. *Писаржевский А. В.* Основы неорганической химии. – Х.; Екатеринбург, 1922.
33. *Писаржевский А. В.* Основы химии. Ч. 1. – Х.; Екатеринбург, 1922.
34. *Писаржевский А. В.* Введение в химию на основе строения атома и электронно-ионного строения молекул. – Д., 1923.
35. *Писаржевский А. В.* Электрон в химии растворов и электрохимии / А. В. Писаржевский, М. А. Розенберг. – Екатеринбург, 1923.
36. *Писаржевский А. В.* Введение в химию на основе атома и электронно-ионного строения молекул. – К., 1926.
37. *Писаржевский А. В.* Курс лекций неорганической химии. Ч. 2 / А. В. Писаржевский, М. А. Розенберг. – Д., 1927.
38. *Писаржевский А. В.* Электрон в электрохимии. – Д., 1929.
39. *Писаржевский А. В.* От атома к электрону. – Х., 1929.
40. *Писаржевский А. В.* Вступ до хімії на основі будови атома та електронно-іонної будови молекул. – Х., 1930.
41. *Писаржевський А. В.* До питання про механізм каталітичних явищ. – Х., 1930.
42. *Писаржевський А. В.* Неорганічна хімія / А. В. Писаржевський, М. А. Розенберг. – Д., 1930.
43. *Писаржевський А. В.* Диссоціації атомів металла на іони та електрони та осмотична теорія виникнення тока. – Тифліс, 1930.
44. *Писаржевський А. В.* Неорганічна хімія / А. В. Писаржевський, М. А. Розенберг. – Д., 1930; Х., 1933; Х.; К., 1934.
45. *Писаржевський А. В.* Неорганічна хімія. – К., 1933.
46. *Писаржевський А. В.* Избранные труды (Сборник работ в честь 40-летнего юбилея научной, общественной и педагогической деятельности). – К., 1936.
47. *Писаржевський А. В.* Избранные труды. – К., 1936.
48. *Пронь А. В.* Исследование аварийных ситуаций жидкостных ракетных двигателей. Математическое моделирование в инженерных расчетах сложных систем. – Д., 1947.

49. Рейнгад О. В. Короткий курс анатомії з додатком методики готування анатомічних препаратів. – Д., 1930.
50. Розенберг М. А. Лекции по неорганической химии. – 1926.
51. Розенберг М. А. Хімія. – Д., 1928.
52. Розенберг М. А. Практикум по курсу загальної хімії. – Д., 1928.
53. Ринський С. І. Підручник з економічної географії. – Б. м., 1928.
54. Сапожников Н. І. Підручник з загальної теорії права та держави. – Б. м., 1928.
55. Сахаров С. К. Военная администрация. – Б. м., 1928.
56. Свиренко А. О. Микрофлора стоячих водоемов. – Б. м., 1922.
57. Свиренко А. О. Определитель пресноводных водорослей УССР. – К., 1938.
58. Свиренко А. О. Днепровское водохранилище. – Д., 1938.
59. Смолинський С. М. Нариси з педагогіки колективу. – Б. м., 1929.
60. Яворницький Д. І. Українсько-російське козацтво перед судом історії. Читано в Катеринославському університеті 20 вересня 1918 р. – Катеринослав, 1918.
61. Яворницький Д. І. Словник української мови. Т.1: А-К. – Катеринослав, 1920.
62. Яворницький Д. І. Дніпровські пороги. – Х., 1928.
63. Яворницький Д. І. До історії степової України. – Д., 1929.

1950–1960

1. Акимов М. П. Экология животных. – К., 1959.
2. Бельгард А. А. Искусственные леса степной зоны Украины. – Х., 1960.
3. Ващенко В. С. Шевченкова лексика. Словопоказчик до поезій Т. Г. Шевченка / В. С. Ващенко, П. О. Петрова. – К., 1951.
4. Ващенко В. С. Лексика «Енеїди» П. Котляревського / В. С. Ващенко, Ф. П. Медведєв, П. О. Петрова. – Х., 1955.
5. Ващенко В. С. Полтавські говори. – Х., 1957.
6. Ващенко В. С. Стилістичні явища в українській мові: У 3 кн. – Х., 1958.
7. Ващенко В. С. Українська мова. – Х., 1959.
8. Ващенко В. С. Словник полтавських говорів. – Х., 1960.
9. Гай Г. Н. Пушкин в оценке Герцена. – К., 1954.
10. Гай Г. Н. Творчество А. С. Серафимовича. – Х., 1958.
11. Гай Г. Н. Роман и повесть А. И. Герцена 30–40-х годов. – К., 1959.
12. Давидсон В. Е. Сборник задач по газовой динамике. – К., 1959.
13. Динник А. Н. Устойчивость упругих систем. – М.; Л., 1950.
14. Долинин Н. П. Подмосковные полки (казацкие «таборы») в национально-освободительном движении 1611-1612 гг. – Х., 1958.
15. Журавель П. О. Як збагатити корм для риб у прісних водоймах. – Д., 1957.
16. Зайцев А. М. Экономика труда в колхозах. – Х., 1959.
17. Иванов А. Д. Михаил Коцюбинский. Критико-биографический очерк. – М., 1956.
18. Петрова П. О. Шевченкове слово та поетичний контекст. – Х., 1960.

19. Писаржевский А. В. Избранные труды в области катализа. – К., 1955.
20. Писаржевский А. В. Электрон в химии. Избранные труды. – К., 1956.
21. Плахотишина В. Т. Поэма Некрасова «Кому на Руси жить хорошо». – К., 1956.
22. Плахотишина В. Т. Художественное мастерство А. Н. Толстого в романе «Воскресение». – К., 1958.
23. Плахотишина В. Т. Мастерство А. Н. Толстого романиста. – Д., 1960.
24. Пойда Д. П. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период. – Д., 1960.
25. Скабалланович П. А. Инженерная геология, гидрогеология и осушение месторождений / И. А. Скабалланович, М. В. Седенко. – М., 1955.
26. Скабалланович П. А. Методика опытных откачек. – Д., 1960.
27. Скабалланович П. А. Гидрогеологические расчеты по динамике подземных вод. – М., 1960.
28. Спринчак Я. А. Очерк русского исторического синтаксиса: В 2 ч. – К., 1960.
29. Тиман А. Ф. Теория приближения функций действительного переменного. – М., 1960.
30. Шадура В. О. Лексика мови П. Тичини. Ч. 1. – Д., 1960.

1961–1970

1. Баранник Д. Х. Драматичний діалог. Питання мовної композиції / Д. Х. Баранник, Г. Н. Гай. – К., 1961.
2. Баранник Д. Х. Устный монолог. – Д., 1969.
3. Белецкий Ф. М. Лесь Мартович. – К., 1961.
4. Бельгард А. А. Лесная растительность юго-востока УССР. – К., 1968.
5. Беляев Н. М. Некоторые вопросы теории и экспериментальных исследований двигателей на комбинированных топливах / Н. М. Беляев, Л. П. Базанова, М. И. Дуплищев. – М., 1968.
6. Беляев Н. М. Расчет и экспериментальная отработка микросопел газореактивных систем / Н. М. Беляев, Л. И. Новиков, Е. И. Уваров. – М., 1968.
7. Беляев Н. М. Управление вектором тяги и теплообмен в ракетных двигателях на твердом топливе / Н. М. Беляев, В. Ф. Кондратенко, В. М. Ковтуненко. – М., 1968.
8. Бондаревская Т. Н. Педагогический такт. – М., 1961.
9. Борщевский В. Я. Робітники Катеринослава в дні Жовтня: В 2 т. – Д., 1961.
10. Борщевский В. Я. Рабочий класс и Советы Донецко-Криворожского бассейна в Октябрьской революции: В 2 т. – Д., 1962.
11. Ващенко В. С. Мова Тараса Шевченка. – Х., 1963.
12. Ващенко В. С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини. Лексичні матеріали. – Д., 1968.
13. Власенко В. О. Художня майстерність І. С. Нечуя-Левицького. – К., 1969.
14. Давидсон В. Е. Основы газовой динамики в задачах. – М., 1965.
15. Донцова З. С. Роль фоновой активности в деятельности мозга: В 3 кн. – М., 1969.
16. Злотников М. Ф. Континентальная блокада и Россия. – М.; Л., 1966.
17. Иванов А. Д. Творчество Р. Роллана. – Л., 1961.
18. Ильенко В. В. Вклад советских наций и народностей в обогащение русских языковых культур. – Д., 1966.
19. Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська обл. – К., 1969.

20. *Калиберда Ю. Т.* Основы расчета длительности производственного цикла. – М., 1962.
21. Клапаны бортовых систем стратегических ракет дальнего действия и космических аппаратов / М. К. Янгель, В. Ф. Уткин, В. Ф. Присняков и др. – М., 1969.
22. *Крюков Б. П.* Динамика вибрационных машин резонансного типа. – К., 1967.
23. *Лебедев А. А.* Баллистика ракет / А. А. Лебедев, Н. Ф. Герасюга. – М., 1970.
24. *Малиновский М. С.* Окиси олефинов и их производные. – М., 1962. (Переиздана в 1965 г. в США).
25. *Махин В. А.* Динамика ЖРД / В. А. Махин, В. Ф. Присняков, Н. П. Белик. – М., 1969.
26. *Мельников Г. Б.* Космічна біологія. – К., 1967.
27. *Морозов П. П.* Устойчивость кипящих аппаратов / И. И. Морозов, В. А. Герлига. – М., 1964.
28. *Остапенко В. А.* Механические виброударные системы. – К., 1966.
29. *Павлов Ф. С.* Моральные и материальные стимулы к труду. – Д., 1961.
30. *Павлов Ф. С.* Успехи КНР в строительстве социализма. – Д., 1961.
31. *Присняков В. Ф.* Динамика жидкостных ракетных двигателей / В. Ф. Присняков, В. А. Махин, Н. П. Белик. – М., 1969.
32. *Присняков В. Ф.* Предохранительные клапаны топливных баков ракет дальнего действия / В. Ф. Присняков, В. Ф. Бугаенко, В. А. Махин. – М., 1969.
33. *Салли П. В.* Физические основы формирования структуры сплавов. – М., 1963.
34. *Салли П. В.* Производство полупроводникового кремния / И. В. Салли, Э. С. Фалькевич. – М., 1970.
35. *Сухоносенко Н. Д.* Накопление и потребление в колхозах. – М., 1967.
36. *Черненко А. М.* Ленін і закордонні більшовицькі організації. – К., 1969.

1971–1976

1. *Ари Э. П.* Высокочастотный автогенераторный контроль в горном деле. – М., 1971.
2. *Ари Э. П.* Автогенераторные измерения. – М., 1975.
3. *Бельгард А. А.* Степное лесоведение. – М., 1971.
4. *Беляев Н. М.* Расчет и проектирование реактивных систем управления космических летательных аппаратов / Н. М. Беляев, Е. В. Уваров. – М., 1974.
5. *Беляев Н. М.* Системы надува топливных баков. – М., 1976.
6. Геохимические особенности ультраосновных и основных интрузивных комплексов Украинского щита / Э. А. Бурцев, М. М. Ильвицкий, Р. В. Колбанцев, З. И. Танатар-Бараш. – М., 1976.
7. *Винниченко А. Н.* Биохимические препараты в сельском хозяйстве / А. Н. Винниченко, А. И. Дворецкий. – Д., 1975.
8. *Ковтуненко В. М.* Космическая стрела / В. М. Ковтуненко, А. М. Обухова. – М., 1975.
9. *Ковтуненко В. М.* Системы надува топливных баков / В. М. Ковтуненко, Н. М. Беляев. – М., 1976.
10. *Корнейчук Н. П.* Экстремальные задачи теории приближения. – М., 1976.
11. *Леонтьев А. М.* Резервы экономики металлургических предприятий. – Д., 1975.
12. *Лисицин А. П.* Моделирование процессов обработки металлов давлением (оптические методы) / А. И. Лисицин, В. Я. Остренко. – К., 1976.

13. *Махин В. А.* Теоретические основы экспериментальной обработки ЖРД / В. А. Махин, Н. П. Миленко, Л. В. Пронь. – М., 1973.
14. *Новоселов А. В.* Некоторые вопросы анализа двух экономических подразделений. – Х., 1972.
15. *Новоселов М. Ф.* Стратиграфия УССР. Неоген. – К., 1975.
16. Органы управления вектором РДТТ (расчеты, проектирование, экспериментальные исследования) / Н. М. Беляев, Н. С. Голубенко, В. И. Кукушкин, А. А. Макаров – М., 1974.
17. *Пономарчук В. А.* Синтаксический повтор как коммуникативный вид повествовательного предложения. – К., 1975.
18. *Почтман Ю. М.* Динамическое программирование в задачах строительной механики. – М., 1975.
19. *Присняков В. Ф.* Элементы теории автоматического регулирования. – Д., 1975.
20. *Рева А. Д.* Ионизирующие излучения и нейрохимия. – М., 1974.
21. *Салли П. В.* Кристаллизация при сверхбольших скоростях охлаждения. – К., 1972.
22. *Салли П. В.* Углерод на поверхности растворов внедрения. – К., 1973.
23. *Салли П. В.* Кристаллизация сплавов. – К., 1974.
24. *Флоров А. К.* Автоматизация обработки информации при высококачественных измерениях. – К., 1975.
25. *Фролова К. П.* Аналіз художнього твору. – К., 1975.

1977

1. *Калинина П. Ф.* Птицы и млекопитающие Днепропетровщины и пути их охраны. – М., 1977.
2. *Ковтуненко В. М.* Аэродинамика орбитальных космических аппаратов / В. М. Ковтуненко, В. Ф. Камеко, Э. П. Яскевич. – К., 1977.
3. *Луарсабов К. А.* Летные испытания ЖРД / К. А. Луарсабов, Л. В. Пронь, А. В. Сердюк. – М., 1977.
4. *Николаев Д. Д.* Статистическая оптимизация конструкций летательных аппаратов / Д. Д. Николаев, В. И. Перлик, В. И. Кукушкин. – М., 1977.
5. Методические разработки для обоснования орошения на Керченском полуострове. – К., 1977.
6. *Моссаковский В. П.* Моделирование несущей способности цилиндрических оболочек / В. И. Моссаковский, А. И. Маневич, А. М. Мильцын. – К., 1977.
7. *Пилипенко В. В.* Кавитационные атоколебания и динамика гидросистем / В. В. Пилипенко, В. А. Задонцев, М. С. Натанзон. – М., 1977.
8. *Присняков В. Ф.* Двигатели летательных аппаратов. – Д., 1977.
9. *Присняков В. Ф.* Теория физики кипения жидкостей. – Д., 1977.
10. *Пронь Л. В.* Летные испытания ЖРД / Л. В. Пронь, К. А. Луарсабов, А. В. Сердюк. – М., 1977.
11. *Шевляков Ю. А.* Матричные алгоритмы в теории упругости неоднородных сред. – К.; О., 1977.

1978

1. *Беляев Н. М.* Методы нестационарной теплопроводности / Н. М. Беляев, А. А. Рядно. – М., 1978.
2. *Линский С. С.* История английского литературного языка. – К., 1978.
3. *Мороз П. А.* Диалектика развития социализма. Проблема диалектических противоположностей. – К., 1978.

4. Моссаковский В. И. Контактные задачи теории оболочек и стержней / В. И. Моссаковский, В. С. Гудрамович, Е. М. Макеев. – М., 1978.
5. Моссаковский В. И. Материалоемкость и новая техника / В. И. Моссаковский, А. В. Андреев. – М., 1978.
6. Почтман Ю. М. Расчет и оптимальное проектирование конструкций с учетом приспособляемости / Ю. М. Почтман, З. И. Пятигорский. – М., 1978.
7. Тимошенко Л. М. Резервы промышленного предприятия. – К., 1978.

1979

1. Ари Э. И. Автогенераторные методы и средства измерений. – М., 1979.
2. Беляев Н. М. Реактивные системы управления космическими летательными аппаратами / Н. М. Беляев, Н. П. Белик, Е. И. Уваров. – М., 1979.
3. Владимиров С. А. Групповые свойства релятивистских уравнений. – М., 1979.
4. Маневич А. И. Устойчивость и оптимальное проектирование подкрепленных оболочек. – К.; Донецк, 1979.
5. Надежность технических устройств / В. С. Авдеевский, В. Ф. Грибачов, В. С. Гудрамович и др. – М., 1979.
6. Никозаков Д. Д. Статистическая оптимизация конструкций летательных аппаратов / Д. Д. Никозаков, В. И. Перлик, В. И. Кукушкин. – М., 1979.
7. Потёмкина Л. Я. Проблемы творчества III. Софрея. – К., 1979.
8. Присяков В. Ф. Динамические характеристики ракетных двигателей на твердом топливе. – Д., 1979.
9. Присяков В. Ф. Механика твердотопливных силовых установок. – Д., 1979.
10. Репринцев Ф. С. Революционные связи и боевое содружество советского и венгерского народов (1917–1945). – К., 1979.
11. Сотников С. Е. Нормирование инженерно-управленческого труда на горных предприятиях. – К., 1979.

1980

1. Завьялов А. С. Единным фронтом: демократические партии ГДР в борьбе за социализм (1949–1961). – К., 1980.
2. Макаренко А. Г. Расчет конструкций РДТТ. – М., 1980.
3. Нестационарный теплообмен в трубах / Н. М. Беляев, А. А. Кочубей, А. А. Рядно, В. Ф. Фалий. – К., 1980.
4. Присяков В. Ф. Кинетика фазовых превращений. – Д., 1980.
5. Скабалланович П. А. Гидрогеология, инженерная геология и осушение месторождений / И. А. Скабалланович, М. В. Седенко. – 4-е изд. – М., 1980.
6. Табахьян П. В. Сопоставительная стилистика русского и немецкого фольклора. – К., 1980.

1981

1. Андреев Л. В. Оболочные конструкции. – М., 1981.
2. Веденькова М. С. Употребление форм глагола по коммуникативным регистрам. – К., 1981.
3. Гудрамович В. С. Несущая способность и долговечность элементов конструкций / В. С. Гудрамович, Е. С. Переверзев. – К., 1981.

4. Долинина Н. Н. Механика управления гетерогенным горным массивом / Н. Н. Долинина, А. Н. Зорин, В. М. Колесников. – К., 1981.
5. Кауфман А. И. Национальные отношения и телевидение. – Д., 1981.
6. Носенко Э. А. Эмоциональное состояние и речь. – К., 1981.
7. Технология производства летательных аппаратов: Учебник. / А. Н. Кваша, Д. Н. Медведев, В. Е. Приходько, А. П. Сергеев. – М., 1981.
8. Якушкин М. А. Радиоспектроскопия твердого тела / М. А. Якушкин, И. В. Штамбур. – Д., 1981.

1982

1. Беляев Н. М. Методы теории теплопроводности: В 2 т. / Н. М. Беляев, А. А. Рядно. – М., 1982.
2. Карновский П. А. Методы оптимального управления колебаниями деформируемых систем / И. А. Карновский, Ю. М. Почтман. – К., 1982.
3. Корнейчук Н. П. Точные константы в теории приближения. – М., 1982.
4. Корнейчук Н. П. Аппроксимация с ограничениями / Н. П. Корнейчук, А. А. Лигун, В. Г. Доронин. – М., 1982.
5. Крохин В. В. Методические основы применения экономико-статистических моделей при разработке нормативов / В. В. Крохин, В. В. Гуай, Ю. М. Захарчук. – М., 1982.
6. Маневич А. И. Асимптотические методы в теории упругости ортотропного тела / А. И. Маневич, А. В. Павленко, С. Г. Коблик. – К., 1982.
7. Мирошниченко П. С. Закалка сплавов из жидкого состояния. – М., 1982.
8. Присяков В. Ф. Термогидродинамика при кипении. – Д., 1982.
9. Тимошенко Л. М. Економіка і економія. – К., 1982.
10. Ударно-вибрационная технология уплотнения бетонных смесей / В. В. Гусев, А. Д. Демина, В. М. Крюков, Е. А. Логвиненко. – М., 1982.

1983

1. Беляев Н. М. Расчет пневмогидравлических систем ракет. – М., 1983.
2. Беляев Н. М. Численные методы конвективного теплообмена / Н. М. Беляев, А. А. Приходько. – Д., 1983.
3. Власенко В. О. Украинский дооктябрьский роман. (Проблематика. Образная система. Поэтика). – К., 1983.
4. Кауфман А. М. Развитие интернационально-массовой информации в СССР. – К., 1983.
5. Макаренко А. Г. Основы строительной механики тонкостенных конструкций. – Д., 1983.
6. Моссаковский В. И. Контактные и смешанные задачи теории упругости / В. И. Моссаковский, Н. Е. Качаловская. – Д., 1983.
7. Присяков В. Ф. Динамика жидкостных ракетных двигательных установок и систем питания. – М., 1983.
8. Россихин В. В. Потенциальные постоянные и электростатические параметры молекул / В. В. Россихин, В. П. Морозов. – М., 1983.
9. Ухов Е. И. Взаимозаменяемость в производстве изделий: Учеб. пособие. – Д., 1983.
10. Фролова К. П. Морально-етичні пошуки в сучасній українській ліриці. – К., 1983.

11. Фролова К. П. Субстанції незримой вогонь. – К., 1983.
12. Чернышев В. С. Социалистическая обрядность в системе формирования коммунистических идеалов. – К., 1983.

1984

1. Алексеев А. Я. Беседы о стилистике / А. Я. Алексеев, С. В. Раплян. – Кишинев, 1984.
2. Ахметшин М. А. Технологические пути повышения герметичности изделий: Учеб. пособие / М. А. Ахметшин, Е. И. Ухов. – Д., 1984.
3. Беляев Н. М. Расчет пневмогидравлических систем ракет. – М., 1984.
4. Беляев Н. М. Численные методы теории конвективного теплообмена / Н. М. Беляев, В. Ю. Безуглый. – К., 1984.
5. Беляев Н. М. Численный расчет сверхзвуковых течений газа / Н. М. Беляев, В. К. Хрущ. – К., 1984.
6. Василевский А. К. Потребительская стоимость: качество, цена, спрос. – К., 1984.
7. Гиатенко П. І. Національний характер: міфи і реальність. – К., 1984.
8. Гудрамович В. С. Предельное состояние оболочек при сложном нагружении ползучести материалов. – К., 1984.
9. Гудрамович В. С. Теория ползучести и ее приложения к расчету конструкций. – Д., 1984.
10. Дзюба А. П. Методы расчета и оптимального проектирования силовых шпангоутов оболочек / А. П. Дзюба, Т. В. Ткачѐва. – Д., 1984.
11. Дзюба А. П. Оптимальное проектирование конструкций на основе принципа максимума Понтрягина. – Д., 1984.
12. Корнейчук Н. А. Сплаины в теории приближения. – М., 1984.
13. Марюта А. Н. Моделирование процесса магнитной сепарации руд. – К., 1984.
14. Натушкин В. Ф. Способы и устройства предотвращения сваливания и штопора самолета. – М., 1984.
15. Почтман Ю. М. Модели и методы многокритериальной оптимизации конструкций. – Д., 1984.
16. Присяжков В. Ф. Динамика ракетных двигателей твердого топлива. – М., 1984.

1985

1. Андрианов П. В. Метод усреднения в статике и динамике ребристых оболочек / И. В. Андрианов, В. А. Лесничая, Л. И. Маневич. – М., 1985.
2. Белик Н. П. Термоакустические колебания газожидкостных потоков в сложных трубопроводах энергетических установок / Н. П. Белик, Н. М. Беляев, А. В. Польшин. – К.; Донецк, 1985.
3. Беляев Н. М. Термодинамические колебания газожидкостных потоков в сложных трубопроводах энергетических установок / Н. М. Беляев, Н. П. Белик, А. В. Польшин. – К., 1985.
4. Борщевский У. Я. Источниковедение истории СССР: 1917–1985. – К., 1985.
5. Ватченко С. А. У истоков английского антиколониалистского романа (творческие поиски Афры Бэн в романтической прозе). – К., 1985.
6. Гулий В. В. Применение экономико-математических методов и моделей для управления промышленным производством отрасли / В. В. Гулий, М. Г. Антоненко, В. В. Крохин. – М., 1985.

7. Дзюба А. П. Оптимизация формы круглых пластин и оболочек вращения / А. П. Дзюба, Л. Д. Левицина. – Д., 1985.

8. Моссаковский В. П. Контактные задачи математической теории упругости / В. И. Моссаковский, Н. Е. Качаловская, С. С. Голикова. – К., 1985.

9. Маневич Л. П. Метод усреднения в статистике и динамике ребристых оболочек / Л. И. Маневич, В. И. Андрианов, В. А. Лесничая. – М., 1985.

10. Почтман Ю. М. Многокритериальная оптимизация конструкций / Ю. М. Почтман, В. В. Скалозуб, Е. И. Герасимов. – К., 1985.

11. Резание: технология, оснастка, инструмент / М. А. Прялин, В. М. Кульчев, М. А. Урицкий и др. – Д., 1985.

12. Семушкин А. В. Эмпедакл. – М., 1985.

13. Слепенчук К. М. Теория бесконечных произведений. – Д., 1985. – Т. 1.

14. Технология изготовления трубопроводов летательных аппаратов / В. Ф. Присяжков, И. Н. Анкундинов, В. С. Лобанов, О. Г. Клочко. – М., 1985.

15. Тимошенко А. М. Проблемы интенсификации использования производственных ресурсов. – К., 1985.

16. Ухов Е. П. Формоизменяющие операции в производстве изделий: Учеб. пособие. – Д., 1985.

1986

1. Абрамовский Е. Р. Аэродинамика ветродвигателей / Е. Р. Абрамовский, С. В. Горюшко, Н. В. Свиридов. – Д., 1986.

2. Андреев А. В. В мире оболочек: от живой клетки до космического корабля. – М., 1986.

3. Беляев Н. М. Численные методы решения уравнений Навье-Стокса сжимаемого газа / Н. М. Беляев, А. А. Приходько. – Д., 1986.

4. Грищак В. З. Устойчивость и колебания конических оболочек / В. З. Грищак, И. Н. Преображенский. – М., 1986.

5. Гудрамович В. З. Тонкостенные элементы зеркальных антенн / В. З. Гудрамович, Е. Н. Макеев, И. Я. Дисковский. – К., 1986.

6. Завьялов А. С. Демократические партии ГДР в период строительства развитого социализма. – К., 1986.

7. Кононенко В. Г. Оценка технологичности и унификации машин / В. Г. Кононенко, С. Г. Кушнарченко, М. А. Прялин. – М., 1986.

8. Мисюра В. П. Дисковые насосы / В. И. Мисюра, Б. В. Овсянников, В. Ф. Присяжков. – М., 1986.

9. Присяжков В. Ф. Двигатели летательных аппаратов. – К., 1986.

10. Присяжков В. Ф. Математическое моделирование термогидравлических характеристик процесса кипения. – Новосибирск, 1986.

11. Прокопало Е. Ф. Прочность высоконапряженных элементов тонкостенных конструкций. – Д., 1986.

12. Расчет прочности ребристых оболочек инженерных конструкций / И. В. Андрианов, В. А. Лесничая, В. В. Лобода и др. – К.; Донецк, 1986.

13. Слепенчук К. М. Теория бесконечных произведений. – Д., 1986. – Т. 2.

14. Ухов Е. П. Технология изготовления клепаных конструкций: Учеб. пособие. – Д., 1986.

15. Pracas ľudmjo pracovnom kolektive / В. В. Васильев, В. А. Мокряк, Г. В. Бражник, В. Ф. Мишуренко. – Bratislava, 1986.

1987

1. *Беляев Н. М.* Термодинамика. – К., 1987.
2. *Гудрамович В. С.* Устойчивость упругоэластических оболочек. – К., 1987.
3. *Дрюк В. Г.* Курс органической химии / В. Г. Дрюк, М. С. Малиновский. – К., 1987.
4. *Дручков В. Д.* Механическая обработка неметаллических материалов: Учеб. пособие / В. Д. Дручков, В. А. Найденков. – Д., 1987.
5. *Васильев В. В.* Руководитель производственного коллектива: подготовка и профессиональный рост / В. В. Васильев, В. А. Мокряк, Н. А. Сакада. – К., 1987.
6. Очерки истории Днепропетровской областной комсомольской организации. – К., 1987.
7. *Переверзев Е. С.* Случайные процессы в параметрических моделях надежности. – К., 1987.
8. *Почтман Ю. М.* Оптимальное проектирование подкрепленных и многослойных пластин и оболочек. – Д., 1987.
9. *Рудаков В. К.* Охрана территорий при гидротехническом и мелиоративном строительстве. – К., 1987.
10. *Ухов Е. П.* Основы технологического обеспечения производства изделий машиностроения: Учеб. пособие – Д., 1987.
11. *Фролова К. П.* Цікаве літературознавство. – К., 1987.

1988

1. Автоматизация метеорологического обслуживания средств измерений промышленного предприятия / В. У. Игнаткин, Н. Н. Грунский, М. А. Якушкин и др. – М., 1988.
2. *Андреев Л. В.* Динамика пластин и оболочек с сосредоточенными массами / Л. В. Андреев, А. Л. Дышко, И. Д. Павленко. – М., 1988.
3. *Андреев Л. В.* Устойчивость оболочек при неосимметричной деформации / Л. В. Андреев, Н. И. Ободан, А. Г. Лебедев. – М., 1988.
4. *Бинкевич Е. В.* Применение метода конечных элементов в задачах о контактом взаимодействии элементов конструкций / Е. В. Бинкевич, С. А. Летучая. – Д., 1988.
5. *Беляев Н. М.* Пневмогидросистемы. Расчет и проектирование / Н. М. Беляев, Ю. М. Степанчук, Е. И. Уваров. – М., 1988.
6. *Пегунов Н. П.* Влагообмен в приборах и аппаратах. – М., 1988.
7. *Кожурин Ф. Д.* Прогресс управления. – М., 1988.
8. *Коломієць М. Ф.* Словник фразеологічних синонімів / М. Ф. Коломієць, Є. С. Регулевський. – К., 1988.
9. *Косько П. К.* Динамика переходных процессов / И. К. Косько, А. П. Скачко, Г. И. Сокол. – Д., 1988.
10. *Малайчук В. П.* Основы теории оптимального управления та регулювання / В. П. Малайчук, О. М. Петренко. – Д., 1988.
11. *Моссаковский В. П.* Контактные взаимодействия элементов оболочечных конструкций / В. И. Моссаковский, В. С. Гудрамович, Е. М. Макеев. – К., 1988.
12. *Носенко Э. А.* ЭВМ в обучении иностранным языкам в вузе. – М., 1988.
13. *Пампуха С. П.* Повышение технического уровня производства и пути снижения себестоимости сельскохозяйственной продукции / С. И. Пампуха, Е. Р. Чудаков. – К., 1988.
14. Положение об аттестации, учете и планировании рабочих мест в машиностроении / А. А. Прига-

- рин, В. В. Бойко, В. Н. Чернявский, Е. Ю. Николаенко. – М., 1988.
15. *Присяжков В. Ф.* Кипение. – К., 1988.
16. Проектирование технологических процессов сборки: Учеб. пособие / И. В. Шибко, Б. Д. Буц, В. Е. Приходько и др. – Д., 1988.

1989

1. *Андрянов П. В.* Асимптотические методы и физические теории / И. В. Андрянов, Л. И. Маневич. – М., 1989.
2. *Андреев Л. В.* Этюды об инженерном творчестве. – Д., 1989.
3. *Андреев Л. В.* Устойчивость оболочек при неосимметричной деформации / Л. В. Андреев, Н. И. Ободан, А. Г. Лебедев. – М., 1989.
4. *Беляев Н. М.* Основы теплопередачи: Учебник. – К., 1989.
5. *Беляев Н. М.* Основные численные методы расчета течений вязкого газа / Н. М. Беляев, О. Б. Полевой, А. А. Приходько. – Д., 1989.
6. *Вдовин С. П.* Методы расчета и проектирования на ЭВМ процессов штамповки листовых и профильных заготовок. – М., 1989.
7. *Грицак В. З.* Элементы тензорного исчисления в механике деформируемого твердого тела / В. З. Грицак, А. И. Писанко. – Д., 1989.
8. *Давидсон В. Е.* Элементы технологической гидродинамики. – М., 1989.
9. Ионные инжекторы и плазменные ускорители. – М., 1989.
10. Математические модели динамики и синтез устройств управления источников волн / В. Д. Ломакин, В. П. Малайчук, А. Н. Петренко, А. Ф. Скрипник. – Д., 1989.
11. *Маневич Л. П.* Метод нормальных колебаний для существенно нелинейных систем / Л. И. Маневич, Ю. В. Михлин, В. Н. Пилипчук. – М., 1989.
12. *Можжев Г. В.* Синтез орбитальных структур спутниковых систем (теоретико-групповой подход). – М., 1989.
13. *Переверзев Е. С.* Параметрические модели отказов и методы оценки надежности технических систем / Е. С. Переверзев, А. Д. Чумаков. – К., 1989.
14. *Плохий С. Н.* Папство и Украина. – К., 1989.
15. *Плохий С. М.* Тії слави козацької повік не забудем / С. М. Плохий, Ю. А. Мицик, І. С. Стороженко. – Д., 1989.
16. *Савчук В. П.* Байесовские методы статистического оценивания: надежность технических систем. – М., 1989.
17. *Салли П. В.* Управление формой роста кристаллов / И. В. Салли, Э. С. Фалькевич. – К., 1989.
18. Системы производства и распределения энергоносителей промышленных предприятий / Н. М. Беляев, В. Г. Лисенко, А. П. Несенчук и др. – Минск, 1989.
19. Теоретические основы рекультивации земель в условиях степи / Л. В. Доценко, А. П. Травлєев, В. Н. Зверковский и др. – М., 1989.
20. *Черненко А. М.* Российская революционная эмиграция в Америке (конец XIX в. – 1917 г.). – К., 1989.
21. *Швайко Н. Ю.* Сложное нагружение и вопросы устойчивости. – Д., 1989.
22. *Якунин В. К.* На пути к правде истории. – К., 1989.

1990

1. Березин У. А. Специфические белки нервной ткани / У. А. Березин, Н. В. Белик. – К., 1990.
2. Воронков О. Г. Факторы повышения качества продукции / О. Г. Воронков, Н. А. Чердниченко, Ю. П. Кушевский. – К., 1990.
3. Грищак А. Е. Конспект лекций по начертательной геометрии – Д., 1990.
4. Грищак А. Е. Составление эскизов и рабочих чертежей деталей машин / А. Е. Грищак, С. С. Алефиренко. – Д., 1990.
5. Гудрамович В. С. Предельный анализ элементов конструкций / В. С. Гудрамович, В. П. Герасимов, А. Ф. Деменков. – К., 1990.
6. Заруцкий В. А. Оптимизация подкрепленных цилиндрических оболочек / В. А. Заруцкий, Ю. М. Почтман, В. В. Скалозуб. – К., 1990.
7. Макаренков А. Г. Прочность ракетных конструкций. – М., 1990.
8. Манько Т. А. Технология производства интегральных схем: Учеб. пособие. – Д., 1990.
9. Мицик Ю. А. За світ встали козаченьки / Ю. А. Мицик, І. С. Стороженко. – Д., 1990.
10. Найденов В. А. Химические, электрохимические и электрофизические методы размерной обработки: Учеб. пособие / В. А. Найденов, Е. И. Ухов. – Д., 1990.
11. Переверзев Е. С. Надежность и испытания технических систем. – К., 1990.
12. Плохий С. М. Як козаки воювали / С. М. Плохий, Ю. А. Мицик, І. С. Стороженко. – Д., 1990.
13. Присняков В. Ф. Математическое моделирование переработки информации оператором человеко-машинных систем / В. Ф. Присняков, Л. М. Приснякова. – М., 1990.
14. Проблемы экологии и рационального природопользования черноземов / А. П. Травлеев, В. И. Зверковский, Н. Н. Цветкова и др. – М., 1990.
15. Прочность ракетных конструкций / В. И. Моссаковский, А. Г. Макаренков, П. И. Никитин и др. – К., 1990.
16. Рахленко А. Я. Сборник задач по начертательной геометрии. – Д., 1992.
17. Трансмембранный перенос ионов при действии ионизирующей радиации / А. А. Дворецкий, С. Н. Айрапетян, А. М. Шаинская, Е. Е. Чеботарев. – К., 1990.
18. Manevich A. I. Stany zakrytyczne i nosnosc graniczna cienkosciennych dzwigarow o scianach plaskich. – Warsaw, 1990.

1991

1. Бабенко В. Я. Экстремальные свойства полиномов и сплайнов / В. Я. Бабенко, Н. П. Корнейчук, А. А. Лигун. – К., 1991.
2. Воронков О. Г. Факторы повышения качества продукции. – К., 1991.
3. Вдовин С. С. Проектирование импульсных трансформаторов. – Л., 1991.
4. Гудрамович В. С. Упругопластические конструкции с несовершенствами формы и остаточными напряжениями / В. С. Гудрамович, А. Ф. Деменков. – К., 1991.
5. Джур Е. А. Разработка технологической части дипломного проекта: Учеб. пособие / Е. А. Джур, В. А. Найденов, Б. Д. Буц. – Д., 1991.

6. Дубина М. М. Моделирование и расчет термомеханического состояния мерзлых пород / М. М. Дубина, Ю. А. Черняков. – Новосибирск, 1991.

7. Елисеев В. П. Процессы переноса в струях несмешивающихся жидкостей / В. И. Елисеев, В. М. Коровкин. – Л., 1991.
8. Идентификация и восстановление распределений на ЭВМ / А. Ф. Приставка, О. В. Райко, О. В. Малаховская, А. К. Мымриков. – Д., 1991.
9. Козаков Е. А. Научные кадры и их подготовка / Е. А. Козаков, В. Ф. Присняков. – Д., 1991.
10. Маневич А. П. Асимптотические методы в микромеханике композитов / А. И. Маневич, А. В. Павленко. – К., 1991.
11. Манько Т. А. Технология сборки интегральных схем: Учеб. пособие. – Д., 1991.
12. Марюта А. Н. Теория моделирования колебаний рабочих органов механизмов и ее приложения. – Д., 1991.
13. Матыгина З. А. Теория растворимости примесей в упорядоченных фазах / З. А. Матыгина, М. И. Милан. – Д., 1991.
14. Момот Н. С. Введение в рыночную экономику / Н. С. Момот, Ф. С. Веселков. – Л., 1991.
15. Нагорный А. І. Основи взаємозамінності деталей машин. – Д., 1991.
16. Папфилов В. А. Генезис диалектического осмысления математики. – Д., 1991.
17. Поляков Н. В. Численно-аналитические методы решения нелинейных краевых задач. – Д., 1991.
18. Попкова Л. В. Экономические проблемы технического обслуживания машиностроительного производства. – Д., 1991.
19. Прикладные задачи металлургической теплофизики / Н. М. Беляев, В. И. Тимошпольский, А. А. Рядно и др. – Минск, 1991.
20. Приставка А. Ф. Гистосплайны / А. Ф. Приставка, О. В. Райко. – Д., 1991.
21. Травлеев А. П. Алюминий в почвах и его значение в жизни растений / А. П. Травлеев, С. П. Зонн. – Д., 1991.
22. Черняков Ю. А. Моделирование и расчет горных пород в окрестности выработки / Ю. А. Черняков, М. М. Дубин. – Новосибирск, 1991.
23. Швайко Н. Ю. Влияние истории нагружения на устойчивость элементов конструкций. – Д., 1991.
24. Prisnyakov V. F. Essays of the theoretical psychology / V. F. Prisnyakov, L. M. Prisnyakova. – D., 1991.

1992

1. Астахова Л. П. Единицы речи и языка: функция, значение, структура. – Д., 1992.
2. Бабенко В. Ф. Экстремальные свойства полиномов и сплайнов / В. Ф. Бабенко, Н. П. Корнейчук, А. А. Лигун. – К., 1992.
3. Білецький Ф. М. Розвиток сатиричних жанрів в українській прозі. – Д., 1992.
4. Ващенко В. С. Українська мова в школі. Науково-методична література з українського мовознавства / В. С. Ващенко, А. М. Поповський, П. Є. Мишуренко. – Д., 1992.
5. Винниченко А. П. Белки созревающего зерна кукурузы. – Д., 1992.
6. Гнатенко П. П. Национальный характер. – Д., 1992.
7. Гордеева Л. П. Профессиональная специализация рабочих при переходе к рыночным отношениям. – Д., 1992.

8. Іваненко В. В. Джерело народної дипломатії: міжнародні зв'язки трудящих України в 20–30-ті роки / В. В. Іваненко, А. І. Голуб. – Д., 1992.
9. Калашикіна М. Антиколоніальна боротьба індієв Северної Америки в XVII–XVIII вв. – Д., 1992.
10. Кобзар Е. Н. Русская советская проза 30-х годов: проблема историзма. – Д., 1992.
11. Макаренко А. Г. Расчет на прочность топливных отсеков ЖРД и РДТТ. – Д., 1992.
12. Малайчук В. П. Обработка информации в системах неразрушающего контроля. – Д., 1992.
13. Марков К. А. Переселенцы и их организации в Западной Германии. – Д., 1992.
14. Мороз Б. П. Организация процессов обработки информации по критериям ценности и старения в АСУ / Б. П. Мороз, В. В. Свиридов. – Х., 1992.
15. Мицик Ю. А. Ф. Софонович. «Хроніка з літописців стародавніх». – К., 1992.
16. Переверзев Е. С. Случайные сигналы в задачах оценки состояния технических систем / Е. С. Переверзев, Ю. Ф. Даниев, Г. П. Филей. – К., 1992.
17. Подгаецкий В. В. Социальные структуры городов Украины в годы НЭПа. – Д., 1992.
18. Процессы переноса тепла и массы в тепловых трубах / В. Ф. Присняков, В. И. Луценко, Ю. В. Наврузов и др. – К., 1992.
19. Профсоюзы Днепропетровщины. Краткий исторический очерк. – Д., 1992.
20. Распов И. В. Картина мира в системе познания / И. В. Распов, А. В. Решетниченко. – Д., 1992.
21. Силин В. А. Этимология и лексическая семантика. – Д., 1992.
22. Скуратовская А. П. Детская английская литература. – Д., 1992.
23. Таран Н. А. Пойменные леса в условиях шахтных подработок. – Д., 1992.
24. Теплотехнология металлургических мини-заводов / Н. М. Беляев, В. И. Тимошпольский, Ю. В. Фектистов и др. – Минск, 1992.
25. Технология производства космических ракет: Учебник / Е. А. Джур, С. И. Вдовин, Л. Д. Кучма и др. – Д., 1992.
26. Травлев А. П. Алюминий в грунтах / А. П. Травлев, С. В. Зонн. – Д., 1992.
27. Турчин В. М. Математична статистика в прикладах та задачах: Навч. посіб. — Д., 1992.
28. Уколова Л. Е. Стиль и стилиобразующие факторы. – Д., 1992.
29. Цветкова Н. Н. Особенности миграции органоминеральных веществ и тяжелых металлов в лесных экосистемах степной Украины. – Д., 1992.
30. Швайко М. Ю. Опір матеріалів. Ч.1. – Д., 1992.
31. Швайко М. Ю. Сопротивление материалов. Ч.1. – Д., 1992.
32. Шляхов А. Б. Моряки и политика. – Д., 1992.
33. Шумрикова А. П. Александра Коллонтай – женщина и политик. – Д., 1992.
34. Щетинін А. І. Соціальна сфера в механізмі раціонального відтворення. – Д., 1992.
35. Andrew L. V. In the world of shell. – М., 1992.

1993

1. Барг П. М. Биостратиграфия верхнего кайнозоя Южной Украины. – Д., 1993.
2. Беляев М. М. Сушка металевих виробів перед

- іспитом на герметичність / М. М. Беляев, А. А. Долинський, Л. Д. Кучма. – Д., 1993.
3. Беляев Н. М. Математические методы теплопроводности: Справочник / Н. М. Беляев, А. А. Рядно. – К., 1993.
4. Березкина-Липина В. П. Становление современной английской прозы. – Д., 1993.
5. Бурдюк В. Я. Відстані. – Д., 1993.
6. Бусурулов О. О. Лекції з курсу звичайних диференціальних рівнянь: Навч. посіб. – Д., 1993.
7. Быкова Н. М. Говорят выпускники университета / Н. М. Быкова, В. Д. Демченко, Л. Л. Прокопенко. – Д., 1993.
8. Журба О. І. Київська археографічна комісія. 1843–1921: Нарис історії і діяльності. – К., 1993.
9. История Днепровского университета / Отв. ред. В. Ф. Присняков; В. С. Савчук, С. И. Поляков, Ю. А. Лопатин и др. – Д., 1993.
10. Книш Г. Н. Учащаяся молодежь в российских революциях. – Д., 1993.
11. Колесник П. П. Историографическая мысль в России: от Татищева до Карамзина. – Д., 1993.
12. Макаренко А. Г. Прочность конструкций РДТТ / А. Г. Макаренко, И. С. Чернышенко, А. Н. Гузь. – К., 1993.
13. Марюта А. Я. Фрикционные колебания. – М., 1993.
14. Меньшиков І. І. Поетичне слово Кобзаря: Словник лексичних компонентів атрибутивних конструкцій / І. І. Меньшиков, Н. В. Підмогильна. – Д., 1993.
15. Миронюк А. Ф. Семантико-стилістична типологія російських і українських зооморфічних дієслів. – Д., 1993.
16. Мусіяка В. Г. Чисельні методи механіки. – Д., 1993.
17. Николенко Е. Ю. Технология общей сборки космических ракет на жидком топливе: Учеб. пособие. – Д., 1993.
18. Семешко Э. Г. Оптимизация систем охлаждения воздуха в глубоких шахтах. – К., 1993.
19. Теплотехнология металлургических мини-заводов / Н. М. Беляев, В. И. Тимошпольский, А. В. Стеблов и др. – Минск, 1993.
20. Турчин В. Н. Задачи и примеры по теории вероятностей: Учеб. пособие. – Д., 1993.
21. Турчин В. М. Математична статистика в прикладах та задачах: Навч. посіб. – К., 1993.
22. Штеменко Н. П. Аминокислоты кукурузы. – Д., 1993.
23. Solar, Energy and Space / V. F. Prisnyakov, L.S. Deschamps, K.P. Bogus et al. – Paris, 1993.

1994

1. Андрианов П. В. Асимптотология: идеи, методы, результаты / И. В. Андрианов, Л. И. Маневич. – М., 1994.
2. Барг П. М. Биостратиграфия верхнего кайнозоя Южной Украины. – Д., 1994.
3. Беляев М. М. Технічна термодинаміка: Навч. посіб. / М. М. Беляев, Ю. Д. Морозов, В. Ф. Присняков. – К., 1994.
4. Бубир І. Г. Категорії політології / І. Г. Бубир, О. М. Рудік. – Д., 1994.
5. Бусурулов О. О. Дифференциальные уравнения. – Д., 1994.
6. Горпинич В. О. Словник відтопонімних прикметників і назв жителів. – Д., 1994.

7. Джур Є. О. Технологія створення термокатодів на основі лантанбор (La В 460). – Д., 1994.
8. Герметичність в ракетній техніці: Підручник / Є. О. Джур, Ф. П. Санін, Л. Д. Кучма, В. А. Найдюнов. – Д., 1994.
9. Доронин В. Г. Оптимальное восстановление функций и функционалов / В. Г. Доронин, А. А. Лигун, В. П. Моторный. – Д., 1994.
10. Дуб К. С. Хрестоматія з історії української літератури: Підручник. – Д., 1994.
11. Історія суспільної думки України (друга половина XIX – початок XX ст): Хрестоматія / Уклад. А. Г. Болєбрух. – Д., 1994.
12. Кириченко А. А. Основы судебной микрологии. – Д., 1994.
13. Коробов Е. Т. Активные методы обучения. – Д., 1994.
14. Костенко В. П. Сарматы в Нижнем Поднепровье. – Д., 1994.
15. Линник А. К. Конструирование корпусов жидкостных баллистических ракет: Учеб. пособие. – Д., 1994.
16. Лошкарьов Ю. М. Електролітичне цинкування. – Д., 1994.
17. Мусіяка В. Г. Основы чисельних методів механіки: Посібник. – К., 1994.
18. Нарівська В. Д. Національний характер української прози 50-70-х років XX ст. – Д., 1994.
19. Овчинников П. Г. Расчёт и оптимальное проектирование конструкций, подверженных коррозионному износу / И. Г. Овчинников, Ю. М. Почтман. – Д., 1994.
20. Пастушенко А. І. Становлення роману бароко у Німеччині XVII ст. (поетика та стилістика). – Д., 1994.
21. Поповський А. М. Українські народні говора: Словник-показчик. – Д., 1994.
22. Присняков В. Ф. Нестационарные психологические процессы / В. Ф. Присняков, Л. М. Приснякова. – Д., 1994.
23. Рудинская А. П. Орнамент: Искусство математика и художника. Ч. 1. – Д., 1994.
24. Санін Ф. П. Герметичність конструкцій: Підручник / Ф. П. Санін, Є. О. Джур, Л. Д. Кучма. – К., 1994.
25. Токовенко А. С. Эволюционная эпистемология. – Д., 1994.
26. Турчин В. М. Теорія ймовірностей у прикладах та задачах: Навч. посіб. – К., 1994.
27. Черненко А. М. Вечный оппозиционер (С. В. Косиор). – Д., 1994.
28. Чмиленко Ф. А. Подготовка к экзамену по химии с контролем на ЭВМ / Ф. А. Чмиленко, Н. Г. Винниченко, Т. С. Чмиленко. – М., 1994.
29. Швайко М. Ю. Опір матеріалів: Підручник. Ч.1. – Д., 1994.
30. Швайко М. Ю. Сопротивление материалов. Ч.2. – Д., 1994.
31. Швидько Г. К. Історія України: Підруч. для 10 кл. середніх шк. – Д., 1994.
32. Babenko V. F. Extremal Properties of Polynomials and Splanes / V. F. Babenko, N. P. Korneichuk, A. A. Ligun. – Nova, 1994.
2. Гнатенко П. І. Філософія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. України. – К., 1995.
3. Гнатенко П. П. Этнические установки и этнические стереотипы / П. И. Гнатенко, В. М. Павленко. – Д., 1995.
4. Герметичність у ракетно-космічній техніці: Підручник / Ф. П. Санін, Є. О. Джур, Л. Д. Кучма, В. А. Найдюнов. – Д., 1995.
5. Давидсон В. Е. Введение в гидрогазодинамику. – Д., 1995.
6. Динамика тонкостенных конструкций с присоединенными массами / Л. В. Андреев, А. Л. Дышко, И. Д. Павленко, А. И. Станкевич. – М., 1995.
7. Кириченко А. А. Проблемы судебной микрологии. – Д., 1995.
8. Коломісць М. П. Словник української мови в малянках. – К., 1995.
9. Коцубинская Н. П. Эколого-физиологические аспекты адаптации культурных растений. – Д., 1995.
10. Моторный В. П. Оптимальное восстановление функций и функционалов. – Д., 1995.
11. Носенко Е. А. Картина світу як інтегруючий і гуманізуючий фактор у змісті освіти. – Д., 1995.
12. Овчинников П. Г. Тонкостенные конструкции в условиях коррозионного износа / И. Г. Овчинников, Ю. М. Почтман. – Д., 1995.
13. Пам'ятки суспільної думки України XVIII – першої половини XIX ст. / Під ред. проф. А. Г. Болєбруха. – Д., 1995.
14. Переверзев Е. С. Модели накопления поврежденный в задачах долговечности. – К., 1995.
15. Повернення з небуття: Документи і матеріали про жертви сталінського свавілля в Дніпропетровському університеті. – Д., 1995.
16. Подгаецкий В. В. Города Украины в годы НЭПа. – Д., 1995.
17. Поповський А. М. Самобутні тенденції у розвитку мови / А. М. Поповський, В. С. Ващенко. – Д., 1995.
18. Приставка А. Ф. Сплайн-распределения в статистическом анализе. – Д., 1995.
19. Приходько А. А. Статика: Конспект лекцій. – Д., 1995.
20. Ромашко В. А. Поздний бронзовый век в пограничье Лесостепи и Степи Левобережной Украины. – Д., 1995.
21. Рудинская А. П. Орнамент. Антисимметрия. Ч. 2. – Д., 1995.
22. Савчук В. С. Естественно-научные общества Юга Российской империи. Вторая половина XIX – начало XX ст. – Д., 1995.
23. Світленко С. І. Народництво в Україні 60-80-х років XIX ст.: Аналіз публікацій документальних джерел: Монографія. – Д., 1995.
24. Судаков В. П. Социологическое познание: современные тенденции и стимулы развития. – Д., 1995.
25. Ткач В. І. Гетерополікомплєкси як аналітичні реагенти на азотовміщуючі органічні речовини. – Д., 1995.
26. Турчин В. Н. Теория вероятностей и математическая статистика. Т. 1, ч. 1, 2. – Д., 1995.
27. Хмеловська С. О. Нетрадиційний підхід до вивчення хімії елементів / С. О. Хмеловська, В. Ф. Варгалюк, Н. В. Стець. – Д., 1995.
28. Черненко А. М. Українська національна ідея. – Д., 1995.
29. Чмиленко Ф. А. Анализ поваренной соли и расолов / Ф. А. Чмиленко, А. Н. Бакланов, Г. М. Безбровный. – Д., 1995.

1995

1. Бинарные тепловые электростанции с использованием парожидкометаллической технологии / В. Ф. Присняков, Ю. Д. Морозов, А. Н. Привалов, И. Н. Стаценко. – Д., 1995.

30. Manevich A. I. Statecznosc, stany zakrytyczne i nosnosc cienkosciennych konstrukcji o ortotropowych scianach plaskich. – Lodz, 1995.

1996

1. Андреев А. В. Динамические процессы в пластинках и оболочках / А. В. Андреев, И. Д. Павленко, А. А. Дышко. – М., 1996.

2. Андрианов И. К. Асимптотические методы решения и исследования задач теории цилиндрических оболочек / И. К. Андрианов, А. П. Пасечник. – Д., 1996.

3. Батраченко І. Г. Психологія розвитку антиципації людини. – Д., 1996.

4. Белова Н. А. Биоэкологические и микроморфологические особенности строения лесных биогеоценозов степной зоны Украины. – Д., 1996.

5. Биология почв техногенных территорий / А. Г. Долгова, В. Н. Гришко, В. Н. Кучма, Н. Ф. Павлюкова. – Д., 1996.

6. Инженерно-геологический мониторинг промыслов Ямала. Т.1. Моделирование термомеханического взаимодействия сооружений с группами / М. М. Дубина, В. В. Коновалов, В. Р. Цибульский, Ю. А. Черняков. – Новосибирск, 1996.

7. Касьян А. П. Аллициклические эпоксидные соединения / А. И. Касьян, М. Ф. Сеферова, С. И. Оковитый. – Д., 1996.

8. Литвинюк О. П. Prüfungshelfer für Deutschlehrer / О. И. Литвинюк, Т. И. Маякина, В. В. Мошков. – Д., 1996.

9. Манько Т. А. Технологія виробництва гібридних інтегральних схем: Навч. посіб. – Д., 1996.

10. Найдьонов В. А. Вакуумна техніка: Навч. посіб. / В. А. Найдьонов, А. Ф. Санін. – Д., 1996.

11. Найдьонов В. А. Хімічні, електрохімічні та електрофізичні методи розмірної обробки: Навч. посіб. / В. А. Найдьонов, Є. І. Ухов, Д. І. Шевчук. – Д., 1996.

12. Носенко Э. А. Память и эмоциональное состояние / Э. А. Носенко, С. Н. Егорова. – Д., 1996.

13. Присяжков В. Ф. Введение в нестационарную макроэкономику: Учеб. пособие. – Д., 1996.

14. Присяжков В. Ф. Тепловые трубы: исследование, методика расчетов, конструктивная разработка и применение в Украине. – Д., 1996.

15. Присяжков В. Ф. Розвиток механіки у вищій школі Придніпровського регіону / В. Ф. Присяжков, Є. Р. Абрамовський, М. Ю. Швайко. – Д., 1996.

16. Приставка О. П. Сплайн-распределения в статистическом анализе. – Д., 1996.

17. Пристайко Т. С. Лексико-номинативная организация специального текста. – Д., 1996.

18. Развитие механики в вузах Приднепровского региона / В. Ф. Присяжков, В. В. Лобода, Н. Ю. Швайко и др. – Д., 1996.

19. Разработка дипломного проекта: Учеб. пособие / Б. Д. Буц, Е. А. Джур, В. А. Найдёнов и др. – Д., 1996.

20. Савчук В. С. Иван Яковлевич Акинфиев. – М., 1996.

21. Світленко С. І. Народницький рух в Україні 1860–1880-х років: Аналіз джерел архівних фондів Росії: Навч. посіб. – Д., 1996.

22. Стороженко І. С. Богдан Хмельницький і воєнне містечко у Визвольній війні українського народу середини XVII ст. Кн. I: Воєнні дії: 1648–1652 рр. – Д., 1996.

23. Судакова В. М. Свобода и ненасилие в современном общественном развитии. – Д., 1996.

24. Теория и технология несимметричной прокатки / Е. В. Бинкевич, В. А. Николаев, В. П. Мазур, А. Д. Голубченко. – К.; М., 1996.

25. Цветкова Н. Н. Свинец и радионуклиды в наземных биогеоценозах Приднепровья / Н. Н. Цветкова, А. Ф. Кулик. – Д., 1996.

26. Цыганок А. П. Особенности реакций образования и восстановления ГПК элементов подгруппы галлия / А. П. Цыганок, А. Б. Вишникин. – Д., 1996.

27. Korneichuk N. P. Extremal properties of polynomials and splines / N. P. Korneichuk, A. A. Ligun, V. F. Babenko. – New York, 1996.

28. Kurdachenko L. A. Modules over Delekind Lomain / L. A. Kurdachenko, I. Ja. Subotin. – USA, 1996.

29. Normal Modes and Localization in Nonlinear systems / A. V. Vakakis, L. I. Manevitch, Yu. V. Mikhlin et al. – Wiley; New-York, 1996.

1997

1. Авдєєв В. В. Низькоорбітальні групи космічних апаратів. – Д., 1997.

2. Барє І. М. Нариси геологічної історії Дніпропетровщини. – Д., 1997.

3. Беркович П. Ю. Контактна задача для площини зі щільною / П. Ю. Беркович, А. Т. Бойко. – Д., 1997.

4. Воронов О. Г. Математические методы в управленнии качеством. – Д., 1997.

5. Воронов О. Г. Критические технологии / О. Г. Воронов, В. А. Ткаченко, В. Г. Лукомский. – Д., 1997.

6. Гнатенко П. І. Український національний характер. – К., 1997.

7. Горпинич В. А. Русская адъектономия XIII–XIV веков. – Д., 1997.

8. Горпинич В. О. Російсько-український професійно-технічний словник. – Д., 1997.

9. Дронь Н. М. Угловая стабилизация вращающихся летательных аппаратов. – Д., 1997.

10. Екологія людини: Медико-географічний атлас Дніпропетровської області / А. І. Зеленська, Ю. О. Агєєв, Т. Д. Васильєва та ін. – К.; Д., 1997.

11. Зегжда Г. А. От аминокислот до иммунопептидов в комплексах платины. – Д., 1997.

12. Іваненко В. В. Очищення правдою. Відома і невідома Україна в об'єктиві історії XX сторіччя / В. В. Іваненко, А. І. Голуб, О. А. Улод. – К., 1997.

13. Инженерно-геологический мониторинг промыслов Ямала / Ю. А. Черняков, М. М. Дубина, В. Р. Цибульский, В. В. Коновалов. – Д., 1997.

14. Калатиников В. М. Доминиканский монах Бернар де Люка о Крымском ханстве. – Запорожье, 1997.

15. Комплексний аналіз. Ч. 1 / В. Г. Доронін, А. О. Лигун, О. В. Моторна, В. П. Моторний. – Д., 1997.

16. Клюй А. І. Історія політичної думки в Україні. – Д., 1997.

17. Малайчук В. П. Введение в психологию принятия решений. – Д., 1997.

18. Математическое моделирование распространения загрязнений в окружающей среде / В. К. Хрущ, М. З. Згуровский, В. В. Сканецкий, Н. М. Беляев. – К., 1997.

19. Мицук А. П. Дерновий покрив техногенних територій / А. П. Мицук, Ю. В. Лихолат. – Д., 1997.

20. Пандфилов В. А. Философия математики Платона. – Д., 1997.

21. Панченко Е. П. Сжатый текст и его лингвистическая характеристика. – Д., 1997.
22. Подмогиляная Н. В. Адъективный атрибут в поэзии. – Д., 1997.
23. Почтман Ю. М. Методы расчета надежности и оптимального проектирования конструкций, функционирующих в экстремальных условиях / Ю. М. Почтман, М. М Фридман. – Д., 1997.
24. Присняков В. Ф. Солнечные энергетические спутники / В. Ф. Присняков, С. Ф. Лягушин. – Нью-Йорк, 1997.
25. Пристайко Т. О. Лексико-номинативная организация специального текста. – Д., 1997.
26. Пронякин В. П. Предмет и познавательные средства метафизики: Монография. – Д., 1997.
27. Решетніченко А. В. Парадигма життєдіяльності та світогляда: методологічний аспект. – Д., 1997.
28. Російсько-український словник з авіаційної та ракетно-космічної техніки / За ред. Д. Х. Баранника і В. Ф. Пріснякова; Уклад.: Д. Х. Баранник та ін. – Д., 1997.
29. Савчук В. С. Нариси з історії фізичних досліджень на Дніпропетровщині (1917–1945). – Д., 1997.
30. Цифровое моделирование процессов управления: Учеб. пособие. – Д., 1997.
31. Численное моделирование распространения загрязнений в окружающей среде / М. З. Згуровский, В. В. Скопецкий, В. К. Хрущ, Н. Н. Беляев. – К., 1997.
32. Яковенко А. Г. Теплообмен при фазовом превращении рабочих сред в конструкциях летательных аппаратов. – Д., 1997.

1998

1. Алексеевко П. Г. Европейская модель конституционной юстиции. – Д., 1998.
2. Воронкова О. Г. Поручительский дистрибьютинг / О. Г. Воронкова, О. Б. Лобкова, С. Н. Княк. – Д., 1998.
3. Герасюта Н. Ф. Динамика полета / Н. Ф. Герасюта, А. В. Новиков, Н. Г. Белецкая. – Д., 1998.
4. Горпинич В. О. Російсько-український професійно-технічний словник. – Д., 1998.
5. Горпинич В. О. Україно-російський орфоспічний словник. – Д., 1998.
6. Дронь М. М. Основы патентознавства. – Д., 1998.
7. Жулай С. Т. Навчальний посібник «Латинська мова для студентів-юристів» / С. Т. Жулай, О. К. Куварова. – К., 1998.
8. Зеленская Л. П. Теоретические и методологические основы создания средств обучения географии (региональный компонент). – Д., 1998.
9. Коломісць М. П. Словник іншомовних слів. – К., 1998.
10. Лісіцин А. І. Метод фотопружності. – Д., 1998.
11. Оперативное управление производством. Технологическая база управления / В. А. Ткаченко, Б. И. Холод, А. Г. Бойко, О. Г. Воронков. – К., Д., 1998.
12. Осташева Н. В. На переломе эпох... Менонитское сообщество в Украине в 1914–1931 гг. – М., 1998.
13. Пасечный В. Г. Роль палеорусел в формировании водопритоков шахт Западного Донбасса. – К., 1998.
14. Петренко О. М. Теоретичні основи проектування систем автоматичного управління та контролю електричних ракетних двигунних установок. – Д., 1998.
15. Посушко О. М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – Запоріжжя, 1998.
16. Приходько А. А. Математическое и экспериментальное моделирование аэродинамики элементов

- транспортных систем вблизи экрана / А. А. Приходько, А. В. Сохацкий. – К., 1998.
17. Приходько О. А. Кінематика. – Д., 1998.
18. Святець Ю. А. Кліометрика. Інформаційні технології та інструменти / Ю. А. Святець, П. К. Доорн. – Д., 1998.
19. Турчин В. М. Математична статистика в прикладах та задачах. – Д., 1998. – Ч. 1-2.
20. Українська ділова мова / Л. В. Куценко, С. А. Ганжа, О. В. Назаренко, Н. М. Сінкевич. – Д., 1998.
21. Українське питання в Російській імперії та Радянському Союзі (XVIII – перша половина XX ст.) / В. В. Іваненко, А. І. Голуб, С. І. Світленко та ін. – Д., 1998.
22. Чукаєва В. А. Русские княжества и Золотая Орда. – Д., 1998.
23. Шевцова О. П. Методичні основи аналізу інфраструктурних підрозділів промислового підприємства / О. П. Шевцова, В. А. Ткаченко. – Д., 1998.
24. Шевцова О. П. Проблеми формування механізму управління промислової інфраструктури. – Д., 1998.
25. Якунин В. К. Клио и Сталин / В. К. Якунин, Н. Д. Мартынов. – Д., 1998.
26. Awrejcewicz J. Asymptotic Approaches in Nonlinear Dynamics: New Trends and Applications / J. Awrejcewicz, I. Andrianov, L. Manevitch. – Berlin-Heidelberg –New York, 1998.
27. Kurdachenko L. A. Noetherian modules over group ri National University / L. A. Kurdachenko, J. Otal, I. Ya. Subbotin. – Los Angeles, 1998.
28. Kurdachenko L. A. Groups with many similar proper factor-groups / L. A. Kurdachenko, J. Otal, I. Ya. Subbotin. – Universidad de Zaragoza, 1998.
29. Prisiakov V. F. Solar power module as the basis for nearterm space power projects / V. F. Prisiakov, S. F. Lyagushun // Solar Power Satellites. A Spase Energy System for Earth / Ed. P. E. Glaser et al. – Praxis, 1998. – P. 372–393.

1999

1. Андреев А. В. Предварительно напряженные цилиндрические оболочки / А. В. Андреев, В. И. Рузин, А. А. Рябовол. – Д., 1999.
2. Белозеров В. Е. Геометрические методы модального управления / В. Е. Белозеров, В. Е. Капустян. – К., 1999.
3. Блюсс Б. А. Проблемы гравитационного обогащения титано-цирконовых песков / Б. А. Блюсс, А. М. Сокил, О. Г. Гоман. – Д., 1999.
4. Бойко А. А. Реклама в засобах масової інформації. – Д., 1999.
5. Васильев В. В. Система адаптації робітників до професійної діяльності. – Д., 1999.
6. Відроджена пам'ять: Книга нарисів / За наук. ред. д-ра іст. наук, проф. В. В. Іваненка. – Д., 1999.
7. Гнатенко П. П. Идентичность: философский и психологический анализ / П. И. Гнатенко, В. М. Павленко. – К., 1999.
8. Городяненко В. Г. Соціологія. – К., 1999.
9. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова: морфеміка, словотвір, морфонологія: Навч. посіб. – К., 1999.
10. Здесенко А. П. Конфліктологія: Навч. посіб. – Д., 1999.
11. Калашников В. М. Еволюція інститутів держави і права в північноамериканських колоніях європейських країн (XVII-XVIII сторіччя). – Д., 1999.

12. Карев В. Немцы России. Энциклопедия. Т.1: А–И / В. Карев, А. Айсфельд, С. Бобылева. – М., 1999.
13. Коломісць М. П. Російсько-українсько-англійський словник термінів математичної статистики та надійності. – К., 1999.
14. Комплексний аналіз. Ч. 2. / В. Г. Доронін, А. О. Лигун, О. В. Моторна, В. П. Моторний. – Д., 1999.
15. Куценко А. В. Українська мова. – Д., 1999.
16. Малайчук В. П. Основи теорії кодування та передачі інформації / В. П. Малайчук, О. М. Петренко. – Д., 1999.
17. Манько Т. А. Печатний монтаж: Навч. посіб. – Д., 1999.
18. Носенко Е. А. Трансформація цілісних орієнтацій молоді на зламних етапах розвитку / Е. А. Носенко, Н. В. Фролова. – Д., 1999.
19. Основи реклами / В. Демченко, М. Бутиріна, Т. Колісниченко, О. Рибальська – К., 1999.
20. Очерки истории немцев и менонитов Юга Украины / С. Бобылева, О. Кудинова, А. Безносков и др. – Д., 1999.
21. Переверзев Е. С. Испытания и надежность технических систем / Е. С. Переверзев, Ю. Ф. Даниев. – Д., 1999.
22. Подмогильная Н. В. Поэтическое слово Пушкина. Словарь лексических компонентов атрибутивных конструкций / Н. В. Подмогильная, И. И. Меньшиков, В. И. Мордань. – Д., 1999.
23. Пошивалов В. П. Застосування Excel в економічних задачах. – Нікополь, 1999.
24. Розробка дипломного проекту технологічного напрямку: Навч. посіб. / Б. Д. Буц, Є. О. Джур, Є. Ю. Ніколенко, Д. І. Шевчук. – Д., 1999.
25. Світленко С. І. Народництво в Україні 60-80-х років XIX століття. Теоретичні проблеми джерелознавства та історії: Монографія. – Д., 1999.
26. Соціологія: Посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Під ред. В. Г. Городяненка. – К., 1999.
27. Технологія конструкційних матеріалів: Навч. посіб. / Н. Є. Калініна, А. Г. Фесенко, В. М. Демура та ін. – Д., 1999.
28. Твердопаливні ракетні двигуни: технології та матеріали / Ф. П. Санін, Є. О. Джур, А. Д. Кучма, А. Ф. Санін. – Д., 1999.
29. Турчин В. М. Математична статистика. – К., 1999.
30. Шевчук Д. І. Виробництво профілів із алюмінієвих сплавів: Навч. посіб. / Д. І. Шевчук, М. М. Убизький, Ю. В. Ткачов. – Д., 1999.
31. Шурикова-Карагодіна А. П. Видатні жінки України і їх внесок у розвиток національної і світової культури кінця XIX – початку XX ст. – Д., 1999.
32. Юзікова Н. С. Проблеми кримінально-правового захисту інтересів неповнолітніх. – Д., 1999.
33. Юзікова Н. С. Система судових та правоохоронних органів України. – Д., 1999.
34. Якушкін М. О. Цифрове моделювання в процесі управління. – Д., 1999.
35. Storozhenko I. S. Zolte Wody 1648 / I. Storozhenko, T. Krzatek, W. Majewski, M. Nagielski. – Warszawa – Lodz, 1999.
3. Булат А. Ф. Напряженно-деформированное состояние анизотропного породного массива при обработке угольных пластов / А. Ф. Булат, О. В. Витушко, О. Г. Гоман. – Д., 2000.
4. Буряк В. Д. Журналістська творчість як система образної комунікації. – Д., 2000.
5. Высоконадежное металлургическое оборудование в ресурсоберегающих технологиях / И. М. Спиридонова, В. И. Большаков, А. Г. Величко, А. П. Ващенко. – Д., 2000.
6. Глазунов С. В. Соціологія сім'ї. – Д., 2000.
7. Гнатенко П. П. Национальная психология. – Д., 2000.
8. Гнатенко П. П. Основи правових знань: Підруч. для учнів проф.-техн. навч. закл. – К., 2000.
9. Гончаренко Е. П. Творчество Джайса и модернизм 1900–1930 гг. – Д., 2000.
10. Гончаренко Е. П. «Дублинцы» Джеймса Джайса: классика модернистской новеллы. – Д., 2000.
11. Горпинич В. О. Прізвища степової України: Словник. – Д., 2000.
12. Горпинич В. О. Словник відтопонімних прикметників і назв жителів України. – Д., 2000.
13. Дронь М. М. Правовий захист інтелектуальної власності вищого закладу освіти / М. М. Дронь, О. М. Никифорова. – Д., 2000.
14. Жулай С. Т. Латинська мова для студентів-юристів: Навч. посіб. / С. Т. Жулай, О. К. Куварова. – К., 2000.
15. Кливец П. Г. Менеджмент: теория и практика. – Д., 2000.
16. Кливец П. Г. Проблемы подготовки персонала управления: вопросы теории и практики. – Д., 2000.
17. Колесник І. І. Українська історіографія. XVIII – початок XX ст. – К., 2000.
18. Колесниченко Т. В. Паблик Рилейшинз: основные вопросы теории и практика. – Д., 2000.
19. Куценко А. В. Практична стилістика української мови: Зб. вправ для журналістів. – Д., 2000.
20. Лабораторний практикум з аерогідромеханіки та гідравліки / Ф. І. Аврахов, П. І. Кудінов, О. А. Приходько, В. О. Сяєв. – Д., 2000.
21. Меньшиков І. І. Речення як предикативна, комунікативна і функціональна одиниця мовлення: Навч. посіб. / І. І. Меньшиков, І. С. Попова. – Д., 2000.
22. Меньшиков І. І. Структура словосполучення в сучасній українській літературній мові: Навч. посіб. / І. І. Меньшиков, І. С. Попова. – Д., 2000.
23. Нікітіна І. М. Зарубіжне та українське кіно / І. М. Нікітіна, А. В. Куценко, Н. І. Іванова. – Д., 2000.
24. Окороков В. Б. Метафізика епохи трансцендентального мислення. – Д., 2000.
25. Основи правознавства: Підруч. для ПТУ / П. І. Гнатенко, К. А. Марков, В. М. Калашников та ін. – К., 2000.
26. Підмогильная Н. В. Поетичне слово Котляревського. Словник лексичних компонентів атрибутивних конструкцій. – Д., 2000.
27. Половина М. Н. Російсько-український словник з математики, фізики та інформатики / М. Н. Половина, В. І. Перехрест, А. Ф. Волик. – Д., 2000.
28. Почтман Ю. М. Основы теории управления ресурсами. – Д., 2000.
29. Почтман Ю. М. Модели и методы решения задач об управлении персоналом. – Д., 2000.
30. Приходько О. А. Вступ до аерогідромеханіки та гідравліки. – Д., 2000.

2000

1. Акастьолова Н. О. Робота в AutoCAD: Навч. посіб. – Д., 2000.
2. Беляев Н. Н. Прогнозирование качества воздушной среды методом вычислительного эксперимента / Н. Н. Беляев, Е. Д. Коренюк, В. К. Хрущ. – Д., 2000.

31. *Приходько О. А.* Елементи аналітичної механіки – Д., 2000.
32. Розробка дипломного проекту технологічного напрямку: Навч. посіб. / Б. Д. Буц, Є. О. Джур, Є. Ю. Ніколенко, Д. І. Шевчук. – Д., 2000.
33. *Сокол Г. П.* Особенности акустических процессов в инфразвуковом диапазоне частот. – Д., 2000.
34. *Удод О. А.* Історія в дзеркалі аксіології: Роль історичної науки та освіти у формуванні духовних цінностей українського народу в 1920–1930-х роках. – К., 2000.
35. Хімія: Завдання і тести / Г. Г. Резнікова, Ф. О. Чмиленко та ін. – К., 2000.
36. *Швайко М. Ю.* Основи теорії коливальних механічних систем. – Д., 2000.
37. *Юзікова Н. С.* Система судових та правоохоронних органів України. – 2-ге вид., переробл. та доповн. – Д., 2000.
38. *Kurdachenko L. A.* Modules with finiteness conditions over soluble groups / L. A. Kurdachenko, I. Ya. Subbotin. – Los Angeles, 2000.

2001

1. *Агєєв Ю. О.* Навчально-методичний посібник з математики (6–11 клас) / Ю. О. Агєєв, Л. Ф. Вінніченко. – Д., 2001.
2. *Акастьолова Н. О.* Розв'язання інженерних та економічних задач в Excel: Навч. посіб. / Н. О. Акастьолова, О. Є. Джур. – Д., 2001.
3. *Алексєнко І. Г.* Правова охорона конституції: Україна та зарубіжний досвід. – Д., 2001.
4. *Андрєєв А. В.* Уроки і наслідки / А. В. Андрєєв, С. Н. Конюхов, М. М. Янгель. – Д., 2001.
5. *Бєляєв Н. Н.* Компьютерное моделирование динамики движения и загрязнения подземных вод / Н. Н. Бєляєв, Е. Д. Коренюк, В. К. Хрущ. – Д., 2001.
6. *Бойко А. А.* Преса православної церкви в Україні 1900–1917. – Д., 2001.
7. *Буряк В. Д.* Поетика інформаційно-художньої свідомості. – Д., 2001.
8. *Волкова Н. П.* Педагогіка. – К., 2001.
9. *Горпинич В. О.* Словник географічних назв України (топоніми і відтопонімі прикметники). – К., 2001.
10. *Дєреза А. В.* Русская поэтическая сказка I половины XIX в. – Д., 2001.
11. Дніпропетровськ: віхи історії / А. Г. Болебрух, В. В. Іваненко, М. Є. Кавун та ін. – Д., 2001.
12. Дніпропетровська область: Моя мала Батьківщина: Геогр. атл. / Голова редкол. А. І. Зеленська. – К., 2001.
13. *Дронь М. М.* Основи теорії захисту інформації / М. М. Дронь, В. П. Малайчук, О. М. Петренко. – Д., 2001.
14. *Зеленська А. І.* Сонячні стежини рідного краю. Географія Дніпропетровської області: Підруч. для 5-го кл. серед. шк. – 2-ге вид. – Д., 2001.
15. *Карпов О. Н.* Технология построения устройств распознавания речи. – Д., 2001.
16. *Колодяжний А. П.* Задачі з математики для 7–8 класів / А. П. Колодяжний, В. Н. Добровольський, В. Б. Круглушина. – Д., 2001.
17. *Малайчук В. П.* Інформаційно-вимірвальні технології неруйнівного контролю / В. П. Малайчук, О. В. Мозговий, О. М. Петренко. – Д., 2001.
18. *Малайчук В. П.* Основи теорії ймовірності і математичної статистики / В. П. Малайчук, О. М. Петренко, В. Ф. Рожковський. – Д., 2001.
19. *Марюта О. М.* Моделирование и прогнозирование движения населения и трудовых ресурсов для промышленных регионов страны / О. М. Марюта, Л. Г. Миронова. – Д., 2001.
20. *Марюта О. М.* Экономико-математическое моделирование и оптимизация управления предприятиями / О. М. Марюта, Н. Е. Бойцун. – Д., 2001.
21. *Мєшиков І. І.* Синтаксичні зв'язки слів у сучасній українській літературній мові: Навч. посіб. / І. І. Мєшиков, І. С. Попова. – Д., 2001.
22. Метод конечных элементов для расчета фундаментов на выпштапованных котлованах и устойчивости откосов / Д. К. Тєслєнко, М. М. Дубина, В. М. Цєлицо, Ю. А. Черняков. – М., 2001.
23. *Мєшко Н. П.* Основы применения маркетингового подхода в управлении промышленным предприятием / Н. П. Мєшко, Ю. Д. Морозов. – Д., 2001.
24. *Мосинєнко Ю. П.* И ракеты голос громкий. Очерки по ракетно-космической технике / Ю. П. Мосинєнко, И. Г. Ханин, Е. Р. Абрамовский. – Д., 2001.
25. *Мусіяка В. Г.* Вступ до інтегральних рівнянь та приклади їх застосування в механіці. – Д., 2001.
26. *Мусіяка В. Г.* Чисельні методи в теорії пружності. – Д., 2001.
27. *Нікітіна І. М.* Історія мистецтв. – Д., 2001.
28. *Окорєков В. Б.* Метафізика епохи трансцендентального мислення. – Д., 2001.
29. *Панфілов В. А.* Философия математики Декарта. – Д., 2001.
30. *Пічугіна Т. Є.* Из історії німецькомовної літератури ХХ століття. – Д., 2001.
31. *Потємкина А. Я.* Пути развития французского романа в XVII веке. Ч. 1. – 2-е изд. / Под ред. Н. П. Орлик. – Д., 2001.
32. *Приходько О. А.* Основи теоретичної механіки. – Д., 2001.
33. Ротационное движение космических тросовых систем / Н. М. Дронь, В. С. Хорошилов и др. – К., 2001.
34. *Савчук В. С.* Фізичний практикум. Електрика і магнетизм. – Д., 2001.
35. Свідчення з минувшини: Мовою документів / Під ред. проф. В. В. Іванєнка. – Д., 2001.
36. «Секретний» підрозділ галузі / В. С. Савчук, Ф. П. Санін та ін. – Д., 2001.
37. Соціологія: Підручник / Під ред. В. Г. Городяненка. – К., 2001.
38. Статистична обробка даних / В. П. Бабак, А. Я. Білецький, О. П. Приставка, П. О. Приставка. – К., 2001.
39. *Тєрлецька І. В.* Політична реклама. – Д., 2001.
40. Технологія конструкційних матеріалів: обробка матеріалів тиском: Навч. посіб. / В. М. Дємура, Н. Є. Калініна, А. Г. Фєсенко та ін. – Д., 2001.
41. *Удод О. А.* Історія: осягнення духовності. – К., 2001.
42. *Чмиленко Ф. А.* Ультразвук в аналитической химии. Теория и практика: Монография / Ф. А. Чмиленко, А. Н. Бакланов. – Д., 2001.

2002

1. *Бойко А. А.* Преса православної церкви в Україні. 1900–1917. – Д., 2002.

2. Булахов В. А. Будова амніот / В. А. Булахов, О. Є. Пахомов, О. А. Рева. – Д., 2002.
3. Беляев Н. Н. Методы экспресс-расчета уровня загрязнения атмосферы / Н. Н. Беляев, Е. Д. Коренюк, В. К. Хрущ. – Д., 2002.
4. Ващенко В. В. Неврастения: Непрочитані історії. – Д., 2002.
5. Веселовский В. Б. Методы расчета и исследования теплофизических процессов в промышленных аппаратах и технологиях. – Д., 2002.
6. Використання гетерополіаніонів структури Кегіна в аналізі органічних та неорганічних сполук / В. І. Ткач, Н. І. Карандєєва, Л. П. Циганок, А. Б. Вишкін. – Д., 2002.
7. Гнатенко П. І. Национальная психология и бытие общества / П. И. Гнатенко, М. П. Бузкий. – Д., 2002.
8. Гнатенко П. І. Філософія політики: Корот. енцикл. слов. – К., 2002.
9. Городяненко В. Г. Соціологія. – К., 2002.
10. Горпинич В. О. Українська морфологія: Посібник. – Д., 2002.
11. Давидсон В. Е. Введение в газодинамику / В. Е. Давидсон, Н. Н. Лычагин. – Д., 2002.
12. Давидсон В. Є. Вступ у газодинаміку / В. Є. Давидсон, М. М. Личагін. – Д., 2002.
13. Дронь М. М. Основи теорії захисту інформації / М. М. Дронь, В. П. Малайчук, О. М. Петренко. – Д., 2002.
14. Касьян А. П. Алициклические эпоксидные соединения / А. И. Касьян, А. О. Касьян, С. И. Оковитый. – Д., 2002.
15. Клівець П. Г. Менеджмент: теорія і практика. – Д., 2002.
16. Клівець П. Г. Менеджмент: теорія і практика. – 2-е изд. – Д., 2002.
17. Кудінов П. І. Рівняння газової динаміки одно- та двовимірних течій. – Д., 2002.
18. Кудінов П. І. Методичний посібник до виконання курсового завдання з прикладної гідрогазодинаміки / П. І. Кудінов, В. А. Єричева. – Д., 2002.
19. Марюта О. М. Статистичні методи і моделі в економіці: Монографія / О. М. Марюта, Н. Є. Бойцун. – Д.: Пороги, 2002.
20. Матусина З. А. Водород и твердофазные превращения в металлах, сплавах и фуллеритах / З. А. Матусина, Д. В. Щур. – Д., 2002.
21. Матусина З. А. Дефекты структуры кристаллов / З. А. Матусина, С. Ю. Загинайченко. – Д., 2002.
22. Меншиков І. І. Речення як предикативна, комунікативна і функціональна одиниця мовлення / І. І. Меншиков, І. С. Попова. – Д., 2002.
23. Металознавство і термічна обробка металів і сплавів / І. М. Спиридонова, Т. С. Хохлова, Ю. М. Таран та ін. – Д., 2002.
24. Минуте з гірким присмаком: Репресії в історичній ретроспективі радянського суспільства / За наук. ред. В. В. Іваненка. – Д., 2002.
25. Надежность технических систем / Е. Переверзев, А. Алпатов, Ю. Даниев, П. Новак. – Д., 2002.
26. Немцы Украины. Материалы к энциклопедии / Под ред. С. И. Бобылевой. – М., 2002.
27. Носенко Е. А. Формування когнітивних структур особистості як проблема педагогічної психології / Е. А. Носенко, І. М. Заярна. – Д., 2002.
28. Повернені імена. Мартиролог / Під ред. проф. В. В. Іваненка. Т.4, кн. 1. – Д., 2002.
29. Поляков М. В. Вища школа Дніпропетровщини в умовах незалежності / М. В. Поляков, В. В. Іваненко, А. І. Голуб. – Д., 2002.
30. Поляков М. В. Університет учора, сьогодні, завтра. – Д., 2002.
31. Посушко О. М. Історія Нове Србије и Славеносрбије. – Нови Сад, 2002.
32. Приходько О. А. Технічна аерогідромеханіка / О. А. Приходько, Д. О. Сьомін. – Луганськ, 2002.
33. Розвиток ракетно-космічної техніки в Україні / Ф. П. Санін, Є. О. Джур, Л. Д. Кучма, В. В. Хуторний. – Д., 2002.
34. Савоськіна Л. А. Жанрово-стильові особливості романов І. С. Тургєнєва. – Д., 2002.
35. Сокол Г. І. Теорія механізмів робототехнічних систем. Кінематика – Д., 2002.
36. Чмиленко Ф. О. Методи атомної спектроскопії: атомно-абсорбційний спектральний аналіз / Ф. О. Чмиленко, Т. М. Деркач. – Д., 2002.
37. Чукаєва В. О. Пізні кочовики східноєвропейсько-го степу. – Луганськ, 2002.
38. Шевцова Е. П. Процессы организации и управления структурными формированиями банка / Е. И. Шевцова, И. В. Ивашина. – Д., 2002.
39. Шенєлев М. А. Глобальний мир, Ordo Nuovo и новая политическая наука: Монографія. – Д., 2002.
40. Юзикова Н. С. Государственное строительство и местное самоуправление в Украине / Н. С. Юзикова, В. О. Чукаєва. – Д., 2002.
41. Andrianov I. V. Asymptology. Ideas, Methods, and Applications / I. V. Andrianov, L. I. Manevitch. – Dordrecht; Boston; London, 2002.
42. Kurdachenko L. A. Groups with prescribed quotient groups and associated module theory. World Scientific / L. A. Kurdachenko, J. Otal, I. Ya. Subbotin. – New Jersey; London; Singapore; Hong Kong, 2002.
43. Manevitch L. I. Mechanics of Periodically Heterogeneous Structures / L. I. Manevitch, I. V. Andrianov, V. G. Oshmyan. – Berlin; Heidelberg; New York, 2002.

2003

1. Аналіз інформаційних технологій задачі оперативного аналізу ф'ючерсних ринків / Д. В. Кудренко, О. П. Приставка, С. О. Смирнов, О. М. Хохольков. – Д., 2003.
2. Артеменко Ю. Ф. Навчальний посібник з курсу «Математичне програмування». Ч. 1 / Ю. Ф. Артеменко, В. В. Огліх. – Д., 2003.
3. Байбуз О. Г. Алгоритмізація та імітаційне моделювання схем обслуговування / О. Г. Байбуз, О. П. Приставка. – Д., 2003.
4. Байбуз О. Г. Сплайни в надійності. – Д., 2003.
5. Бобилєва С. П. Історія Німеччини з найдавніших часів до 1945 р. – Д., 2003.
6. Бойцун Н. Є. Міжнародний лізинг: Монографія / Н. Є. Бойцун, Н. В. Стукало, А. В. Сологуб. – Д., 2003.
7. Бригадиренко В. В. Основи систематики комах. – Д., 2003.
8. Буряк В. Д. Поетика інформаційно-художньої свідомості. Еволюція форм і методів вираження інформації (факту) у контексті інтелектуалізації творчої свідомості. – Д., 2003.
9. Буряк В. Д. Філософські та концептуальні основи інформаційно-художньої свідомості. – Д., 2003.
10. Влияние горнодобывающей промышленности на гидрогеологические и почвенно-мелиоративные условия территорий. – Д., 2003.

11. *Воронов В. І.* Джерелознавство історії України: Курс лекцій. – Д., 2003.
12. *Гнатенко П. І.* Культурологія: Підруч. для вищ. навч. закл. України. – К., 2003.
13. *Гудошич О. В.* Історія виникнення преси. Ч. 1. – Д., 2003.
14. *Давідсон В. Є.* Вступ у гідродинаміку. – Д., 2003.
15. *Джур Є. О.* Полімерні композиційні матеріали в ракетній техніці / Є. О. Джур, Л. Д. Кучма, Т. А. Манько. – К., 2003.
16. *Дронь М. М.* Правові засади охорони інтелектуальної власності в Україні / М. М. Дронь, О. М. Нікіфорова. – Д., 2003.
17. *Елисеєва Ш. К.* Диагностика и управление производственно-экономическими процессами / Ш. К. Елисеєва, В. Н. Узунов. – Д., 2003.
18. Історія Дніпропетровського національного університету / Голова редкол. проф. М. В. Поляков. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – Д., 2003.
19. *Карпов О. М.* Вычислительные схемы представления функций многих переменных в классах функций меньшего числа переменных. – Д., 2003.
20. *Касьян Л. П.* Алициклические эпоксидные соединения. Методы синтеза / Л. И. Касьян, М. С. Сеферова, С. И. Оковитый. – Д., 2003.
21. *Касьян Л. П.* Алициклические эпоксидные соединения. Реакционная способность / Л. И. Касьян, А. О. Касьян, С. И. Оковитый. – Д., 2003.
22. *Клівець П. Г.* Операційний менеджмент: Практикум. – Д., 2003.
23. *Ковальова І. Ф.* Кургани енеоліту-бронзи у Криворізькій течії Інгульця / І. Ф. Ковальова, З. П. Маріна, В. А. Ромашко. – Д., 2003.
24. *Кожемьякин П. Г.* Избирательное право и избирательные системы зарубежных стран. – Д., 2003.
25. *Кузьменко В. І.* Вступ до системного аналізу / В. І. Кузьменко, Б. С. Бусигін. – Д., 2003.
26. *Ларіонова О. О.* Голографічні технології в авіаційно-космічній техніці / О. О. Ларіонова, В. Ф. Рожковський, Ю. В. Сохач. – Д., 2003.
27. *Летуча С. А.* Опір матеріалів. – Д., 2003.
28. *Марюта А. Н.* Случайные процессы и управление в производственно-экономических системах / А. Н. Марюта, С. А. Смирнов, А. А. Добровольский. – Д., 2003.
29. *Марюта А. Н.* Статистические методы и модели в экономике / А. Н. Марюта, Н. Е. Бойцун. – Д., 2003.
30. *Мироненко Л. А.* Франция: 19 век. – Донецк, 2003.
31. Нерівності для производных и их приложения / В. Ф. Бабенко, Н. П. Корнейчук, В. А. Кофанов, С. А. Пичугов. – К., 2003.
32. *Носенко Е. А.* Методологічні аспекти забезпечення запам'ятовування інформації при розробці дистанційних навчальних курсів / Е. А. Носенко, С. В. Чернишенко. – Д., 2003.
33. *Окорков В. Б.* Релятивистская реконструкция феноменологических топологий мышления Э. Гуссерля и М. Хайдеггера: Учеб. пособие. – Д., 2003.
34. Основи теорії ймовірностей та математичної статистики / В. П. Бабак, А. Я. Білецький, О. П. Приставка, П. О. Приставка. – К., 2003.
35. *Петренко О. М.* Інформаційна безпека: організація захисту програм та даних / О. М. Петренко, В. М. Косарів. – Д., 2003.
36. Повернені імена. Мартиролог / Під ред. проф. В. В. Іваненка. Т. 4, кн. 2. – Д., 2003.
37. Полімерні композиційні матеріали в ракетно-космічній техніці: Підручник / Є. О. Джур, Л. Д. Кучма, Т. А. Манько та ін. – К., 2003.
38. *Поляков М. В.* Класичний університет: минуле, сучасний стан, перспективи / М. В. Поляков, В. С. Савчук. – К., 2003.
39. *Святець Ю. А.* Кліометрика. Математико-статистичні та формально-кількісні методи. Ч. 2. – Д., 2003.
40. *Смирнов С. А.* Случайные процессы и управление в производственно-экономических системах: Учеб. пособие / С. А. Смирнов, А. Н. Марюта, А. А. Добровольский. – Д., 2003.
41. *Смирнов С. О.* Діагностування виробничо-економічних систем / С. О. Смирнов, О. К. Елисеєва. – Д., 2003.
42. *Смирнов С. О.* Економіко-математичні моделі на базі теорії ігор. – Д., 2003.
43. *Смирнов С. О.* Математика для економістів. Ч. 1 / С. О. Смирнов, О. Г. Яковенко, С. С. Крицька. – Д., 2003.
44. Соціологія: Підручник / Під ред. В. Г. Городеяненка. – К., 2003.
45. *Столярова Л. П.* Базовий словарь лингвистических терминов / Л. П. Столярова, Т. С. Пристайко, Л. П. Попко. – К., 2003.
46. *Стукало Н. В.* Міжнародні фінанси. – Д., 2003.
47. *Ульянова Л. П.* Політекономія. Опорний конспект лекцій: Навч. посіб. – Д., 2003.
48. *Чукаєва В. О.* Державне будівництво / В. О. Чукаєва, В. П. Гомаль. – К., 2003.
49. *Шерстюк Н. П.* Стратиграфия и геологическое развитие Равнинного Крыма и Керченского полуострова в миоценовую эпоху / Н. П. Шерстюк, Ю. Д. Степаняк. – Д., 2003.
50. *Шляхов О. Б.* Судновласники і моряки Азово-Чорноморського басейну (90-ті рр. XIX ст. – 1914 р.) – Д., 2003.
51. *Штеменко Н. І.* Органічна хімія і основи статичної біохімії / Н. І. Штеменко, З. І. Соломко, В. І. Авраменко. – Д., 2003.
52. *Якунин В. К.* Крах КПСС: Историкографические и теоретико-методологические аспекты. Ч. 1: Идеинотеоретические основы КПСС и исторический опыт XX столетия. – Д., 2003.

2004

1. *Андреанов П. В.* Асимптотическая математика и синергетика / И. В. Андреанов, Р. Г. Баранцев, Л. И. Маневич. – М., 2004.
2. *Андреанов І. В.* Асимптотичні методи дослідження математичних моделей прикладних задач / І. В. Андреанов, А. М. Пасічник. – Д., 2004.
3. *Байдачний С. С.* Net Framework. Секреты создания Windows-приложений. – М., 2004.
4. *Басюк О. К.* Методи і алгоритми розпізнавання мови / О. К. Басюк, Г. В. Зірнесєва, О. М. Карпов. – Д., 2004.
5. *Бикова В. Г.* Навчально-методичний посібник з дисципліни «Фінансовий аналіз» / В. Г. Бикова, Л. М. Котлова. – Д., 2004.
6. *Бойцун Н. Є.* Міжнародний лізинг / Н. Є. Бойцун, Н. В. Стукало. – Д., 2004.
7. *Бойцун Н. Є.* Міжнародні фінанси / Н. Є. Бойцун, Н. В. Стукало. – Д., 2004.
8. *Бойцун Н. Є.* Моделювання оптимального портфеля цінних паперів за підходом Г. Марковіца / Н. Є. Бойцун, Т. Ф. Степанчук, О. М. Кісельова. – Д., 2004.

9. *Гнатенко П. І.* Основи правознавства: Навч. посіб. для учнів проф.-техн. закл. – К., 2004.
10. *Губенко С. П.* Материаловедение и пластическая обработка материалов: Учеб. пособие / С. И. Губенко, В. Г. Ситало, Т. А. Манько. – Д., 2004.
11. *Гусева Е. А.* Русский очерк конца XIX века. – Д., 2004.
12. *Євграфікіна Г. П.* Вивчення та прогнозування гідрогеологічних процесів методами математичного моделювання / Г. П. Євграфікіна, Н. П. Шерстюк. – Д., 2004.
13. *Єфімов В. М.* Програмування мовою ПРОЛОГ. – Д., 2004.
14. *Калиніна Н. Е.* Новые процессы термической обработки: Монография. – Х., 2004.
15. *Карцев Ю. А.* Опорний конспект лекцій з курсу «История экономических учений»: Навч. посіб. – Д., 2004.
16. *Кисельова О. М.* Розпізнавання образів / О. М. Кисельова, Л. С. Коряшкіна, К. А. Кузнєцов. – Д., 2004.
17. *Клівець П. Г.* Стратегія підприємства / П. Г. Клівець, Е. Ш. Ісхаков. – Д., 2004.
18. *Клівець П. Г.* Стратегія управління підприємством / П. Г. Клівець, Е. Ш. Ісхаков. – Д., 2004.
19. *Марюта А. Н.* Диагностика и управление производственно-экономическими системами / А. Н. Марюта, О. К. Елисеева, В. Н. Узунов. – Д., 2004.
20. *Марюта А. Н.* Инвестиции и риски. – Д., 2004.
21. *Матяш М. В.* Посібник з курсу «Аналіз інвестиційних проєктів» / М. В. Матяш, Л. М. Олешкевич. – Д., 2004.
22. *Методика розв'язування задач з хімії:* Навч. посіб. / Г. Г. Резнікова, Л. В. Борщевич, Л. В. Шевченко, Н. І. Цокур. – Д., 2004.
23. *Мешко Н. П.* Механізм управління інвестиційно-інноваційним потенціалом: макрорівень. – К., 2004.
24. *Мозговая П. В.* Интернет-технологии / И. В. Мозговая, В. М. Остропицкий. – Д., 2004.
25. *Мурзін О. Б.* Посібник до практичних занять з фізіології людини. – Д., 2004.
26. *Немцы России: Энциклопедия.* Т. 2: К – О / Сост. В. Карев и др. – М., 2004.
27. *Нікелєв О. Ф.* Виробнича інтелігенція українського села: творення соціальної верстви (середина 40-х – середина 60-х рр. XX ст.): Монографія. – Д., 2004.
28. *Окороков В. Б.* Онтологія: Посібник. – Д., 2004.
29. *Панфилов В. А.* Философия математики Лейбница. – Д., 2004.
30. *Переверзев Е. С.* Вероятностные распределения и их применение / Е. С. Переверзев, Ю. Ф. Даннев. – Д., 2004.
31. *Пічугов С. О.* Ряди Фур'є. Апроксимація, підсумовування / С. О. Пічугов, О. В. Черницька. – Д., 2004.
32. *Повернені імена.* Мартиролог. Т. 4, кн. 4 / Під ред. проф. В. В. Іваненка. – Д., 2004.
33. *Притоманова О. М.* Моделювання кредитного ризику із застосуванням нейронечітких технологій / О. М. Притоманова, Т. О. Степанчук. – Д., 2004.
34. *Ракета как объект управления:* Учебник / И. М. Игдалов, Л. Д. Кучма, Н. В. Поляков, Ю. Д. Шептун. – Д., 2004.
35. *Сазонєць І. А.* Міжнародна інвестиційна діяльність / І. А. Сазонєць, О. А. Джусов, О. М. Сазонєць. – К., 2004.
36. *Світленко С. І.* Приорілля: історико-краєзнавчі нариси / С. І. Світленко, А. М. Білокінь; Під ред. проф. М. М. Дроня. – Д., 2004.
37. *Середєва Б. П.* Поверхневе зміцнення матеріалів: Монографія / Б. П. Середєва, Н. Є. Калініна, І. В. Кругляк. – Запоріжжя, 2004.
38. *Смирнов С. О.* Математика для економістів. Ч. 2 / С. О. Смирнов, О. Г. Яковенко, С. С. Крицька. – Д., 2004.
39. *Спеціальне матеріалознавство:* Підручник / Т. А. Манько, Л. Д. Кучма, С. І. Губенко та ін. – Д., 2004.
40. *Стохастические сигналы и спектры* / В. П. Бабак, А. Я. Білецький, О. П. Приставка, П. О. Приставка. – К., 2004.
41. *Суспільствознавство.* Людина. Суспільство. Світ: Навч. посіб. / В. Г. Городяненко, А. В. Демичева, О. В. Ходус, Л. І. Швидка. – Д., 2004.
42. *Технологія виконання розрахунків у MathCAD:* Навч. посіб. / Н. О. Акастьолова, І. І. Карпович, О. В. Карпович, М. М. Убізький. – Д., 2004.
43. *Турчин В. М.* Теорія ймовірностей: основні поняття, приклади, задачі: Навч. посіб. — К., 2004.
44. *Турчина В. А.* Задачі паралельного упорядкування / В. А. Турчина, О. Д. Фірсов. – К., 2004.
45. *Ульянова Л. П.* Політекономія. Опорний конспект лекцій: Навч. посіб. – Д., 2004.
46. *Ульянова Л. П.* Політекономія. Питання і відповіді: Навч. посіб. – К., 2004.
47. *Хімія елементів з основами загальної хімії* / С. О. Хмеловська, В. Ф. Варгальюк, Н. А. Хмеловська, Н. В. Стець. – Д., 2004.
48. *Чмиленко Ф. О.* Сучасна аналітична хімія / Ф. О. Чмиленко, І. В. Коробова, Л. П. Сидорова. – Д., 2004.
49. *Шахрайчук І. А.* Рух опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни / І. А. Шахрайчук, М. А. Слободянюк. – Д., 2004.
50. *Шеньова В. Б.* Історія фінансової думки: Опорний конспект лекцій. – Д., 2004.
51. *Шенєєв М. А.* Глобалізація управління як тенденція сучасного світового розвитку: Монографія. – К., 2004.
52. *Шенєєв М. А.* Теорія міжнародних відносин: Підручник. – К., 2004.
53. *Яворницький Д.* Твори: У 20 т. / Редкол.: П. Сохань (голов. ред.) та ін. – К.; Запоріжжя, 2004. – Т. 1.
54. *Andrianov I.* Asymptotical Mechanics of Thin-Walled Structures / I. Andrianov, L. Manevitch. – Berlin; Heidelberg; New York, 2004.

2005

1. *Агєєв Ю. О.* Навчально-методичний посібник з математики (6–11 клас) / Ю. О. Агєєв, Л. Ф. Вінниченко. – Д., 2005.
2. *Артемєнко Ю. Ф.* Навчальний посібник із дисципліни «Математичне програмування». Ч.2 / Ю. Ф. Артемєнко, В. В. Огліх. – Д., 2005.
3. *Басюк О. К.* Методи і алгоритми розпізнавання мови / О. К. Басюк, Г. В. Зірнєєва, О. М. Карпов. – Д., 2005.
4. *Берилій – конструкційний матеріал аерокосмічної техніки:* Монографія / В. М. Ажажа, А. В. Бабун, К. В. Ковтун та ін. – Д., 2005.
5. *Бойцун Н. Є.* Міжнародні фінанси / Н. Є. Бойцун, Н. В. Стукало. – К., 2005.
6. *Болебрух А. Г.* Василь Назарович Каразін (1773–1842) / А. Г. Болебрух, С. М. Кудєлко, А. В. Хрідочкін. – Х., 2005.
7. *Буц Б. А.* Розрахунок режимів різання металів: Навч. посіб. / Б. А. Буц, В. Є. Приходько, Ю. В. Ткачов. – Д., 2005.
8. *Волкова В. В.* Навчальний посібник до вивчення дисципліни «Макроекономіка» / В. В. Волкова, Т. Г. Ніколаєв. – Д., 2005.

9. Гусева Е. А. История русской журналистики (XX – начало XXI в.). – Д., 2005.
10. Десва Н. М. Фінансовий аналіз / Н. М. Десва, О. І. Дедіков. – Д., 2005.
11. Демченко С. В. Вища освіта в Україні і Болонський процес. – Д., 2005.
12. Джусов О. А. Інвестиційні стратегії інституційних інвесторів. – Д., 2005.
13. Грабчук О. М. Навчально-методичний комплекс з дисципліни «Управління фінансовими ризиками» / О. М. Грабчук, В. Г. Бикова. – Д., 2005.
14. Грицько Т. В. Механізм формування конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на міжнародних ринках. – Кривий Ріг, 2005.
15. Гришкін В. О. Соціалізація економіки України: теорія, методологія, перспективи. – Д., 2005.
16. Гудрамович В. С. Теория ползучести и ее приложения к расчету элементов тонкостенных конструкций. – К., 2005.
17. Інвестиції та інвестування в соціалізації економіки України: теорія, методологія, перспективи / Л. М. Тимошенко, Н. М. Десва, В. О. Гришкін та ін. – Д., 2005.
18. Каламбет С. В. Податкове регулювання доходів фізичних осіб / С. В. Каламбет, В. В. Буряковський, О. О. Кухарева. – Д., 2005.
19. Киселева Е. М. Непрерывные задачи оптимального разбиения множеств: теория, алгоритм, приложения / Е. М. Киселева, Н. З. Шор. – К., 2005.
20. Компьютерные технологии распознавания речевых сигналов / А. Г. Габович, О. М. Карпов, Б. Г. Марченко та ін. – Д., 2005.
21. Космічні літальні апарати. Призначення, структура та основні етапи створення / Під ред. проф. О. М. Петренка. – Д., 2005.
22. Космические летательные аппараты. Назначение, структура и основные этапы создания: Учеб. пособие / Ю. Ф. Даниев, А. В. Демченко, В. С. Зивако и др. – Д., 2005.
23. Косолап А. П. Выпуклый анализ и многокритериальная оптимизация. – Д., 2005.
24. Кулабухов А. М. Проектування цифрових автоматів і мікропроцесорних систем керування: Навч. посіб. / А. М. Кулабухов, В. О. Ларін, М. О. Якушкін. – Д., 2005.
25. Курдаченко А. А. Вибрані розділи алгебри та теорії чисел / А. А. Курдаченко, В. В. Кириченко, М. М. Семко. – К., 2005.
26. Ляшенко В. П. Вегетативна нервова система / В. П. Ляшенко, І. В. Дреговаль. – Д., 2005.
27. Малайчук В. П. Математична дефектоскопія / В. П. Малайчук, О. В. Мозговий. – Д., 2005.
28. Малайчук В. П. Обробка вимірювань і сигналів неруйнівного контролю: Навч. посіб. / В. П. Малайчук, О. М. Петренко, В. Ф. Рожковський. – Д., 2005.
29. Манько Т. А. Прикладное материаловедение и технология конструкционных материалов: Учеб. пособие. – Д., 2005.
30. Математическое моделирование процесса обработки металлов давлением / В. Н. Данченко, А. А. Миленин, В. И. Кузьменко, В. А. Тришкевич. – Д., 2005.
31. Міжнародна інвестиційна діяльність (з основами технічного аналізу) / І. Л. Сазонець, О. І. Даній, О. А. Джусов, О. М. Сазонець. – Запоріжжя, 2005.
32. Мікробіологія / М. Г. Сергійчук, В. К. Позур, А. І. Вінніков та ін. – К., 2005.
33. Мещеряков А. А. Фінансовий менеджмент у банках / А. А. Мещеряков, Л. В. Лисяк. – К., 2005.
34. Огліх В. В. Навчальний посібник до вивчення дисципліни «Моделювання економіки» / В. В. Огліх, Т. Г. Ніколаєв. – Д., 2005.
35. Основи економічної теорії: Конспект лекцій / Відп. за випуск Н. І. Дучинська. – Д., 2005.
36. Основи теорії та проектування РДТП / В. О. Габрінець, Г. А. Горбенко, В. П. Гумницький та ін. – Д., 2005.
37. Пахомов О. Є. Еколого-біологічні особливості існування *Aedes vexans* (Diptera, Culicidae) в умовах заплавної діброви степового Придніпров'я / О. Є. Пахомов, В. В. Горбань, Н. В. Воронова. – Д., 2005.
38. Пахомов О. Є. Функціональне різноманіття ґрунтової мезофауни заплавної степових лісів в умовах штучного забруднення середовища / О. Є. Пахомов, О. М. Кунах. – Д., 2005.
39. Принятие решений в системах мониторинга / Т. Г. Емельяненко, А. В. Зберовский, А. Ф. Приставка, Б. Е. Собко. – Д., 2005.
40. Приставка О. П. Оперативний аналіз у системах моніторингу / О. П. Приставка, О. Г. Байбуз, С. В. Земляная. – Д., 2005.
41. Смирнов С. А. Эвристический системный анализ экономики / С. А. Смирнов, А. Н. Марюта. – Д., 2005.
42. Степанчук Т. Ф. Моделювання кредитного ризику комерційного банку із застосуванням нейронетичких технологій / Т. Ф. Степанчук, О. М. Притоманова, О. М. Кісельова. – Д., 2005.
43. Степанчук Т. Ф. Моделювання оптимального портфеля цінних паперів за методом оцінки капітальних активів (МОКА) / Т. Ф. Степанчук, О. М. Кісельова. – Д., 2005.
44. Ткачов Ю. В. Методологія визначення параметрів і умов механічної обробки матеріалів: Навч. посіб. / Ю. В. Ткачов, Р. П. Дідик, В. Г. Олейниченко. – Д., 2005.
45. Ульянова А. П. Політекономія. Конспект лекцій: Навч. посіб. – Д., 2005.
46. Хамініч С. Ю. Економічна культура в системі управління. – Д., 2005.
47. Чернышенко С. В. Нелинейные методы анализа динамики лесных биогеоценозов. – Д., 2005.
48. Чмиленко Ф. О. Аналітична хімія ґрунтів / Ф. О. Чмиленко, Н. М. Смітюк. – Д., 2005.
49. Шахрайчук І. А. Рух опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни / І. А. Шахрайчук, М. А. Слободянюк. – 2-ге вид., доп. – Д., 2005.
50. Шерстюк Н. П. Моллюски томаковских Южной Украины / Н. П. Шерстюк, Ю. Д. Степаняк. – Д., 2005.
51. Щеньова В. Б. Опорний конспект лекцій по курсу «Мікроекономіка». – Д., 2005.
52. Яворницький А. Твори: У 20 т. / Редкол.: П. Сохань (голов. ред.) та ін. – К.; Запоріжжя, 2005. – Т. 2.
53. Manevich A. I. The Mechanics of Nonlinear Systems with Internal Resonances / A. I. Manevich, L. I. Manevich. – London, 2005.

2006

1. Артеменко Ю. Ф. Математичні методи в економічній діагностиці: Навч. посіб. – Д., 2006.
2. Байбуз О. Г. Математичне забезпечення імітаційного моделювання технічних систем / О. Г. Байбуз, О. П. Приставка, П. О. Приставка. – Д., 2006.
3. Белозеров В. Е. Геометрический подход к проблеме стабилизации систем управления / В. Е. Белозеров, С. А. Волкова. – Д., 2006.
4. Бородин С. І. Історія формування державної молодіжної політики в Україні (1991–2004 рр.). – Д., 2006.

5. Булахов В. А. Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. Ссавці (Mammalia) / В. А. Булахов, О. Є. Пахомов. – Д., 2006.
6. Буряковський В. В. Управління фінансовою санацією підприємства: Навч.-метод. посіб. / В. В. Буряковський, Л. М. Котлова, В. Г. Бикова. – Д., 2006.
7. Важкий шлях до правди. Наукове осмислення репресивної політики радянського тоталітаризму на Дніпропетровщині / Під ред. В. В. Іваненка. – Д., 2006.
8. Давидсон В. Е. Основы гидрогазодинамики в приборах и задачах. – Д., 2006.
9. Десва Н. М. Бюджетний менеджмент. – Д., 2006.
10. Десва Н. М. Державні фінанси і бюджетний процес. – Д., 2006.
11. Десва Н. М. Потенціал соціалізації і його регулювання в економіці: теорія, методологія, перспективи. – Д., 2006.
12. Десва Н. М. Управління корпоративними фінансами / Н. М. Десва, В. Я. Олійник, Т. Ф. Григораш. – Д., 2006.
13. Евангельское движение в Российской империи (1850–1917): Екатеринославская губерния / Сост. О. В. Безносова. – Д., 2006.
14. Єліссєва О. К. Методологія управління персоналом: статистичні методи та моделі / О. К. Єліссєва, О. О. Третяк, В. В. Узунов. – Д., 2006.
15. Живи и помни... История меннонитских колоний Екатеринославщины / С. И. Бобылева, А. И. Безносова, Н. В. Венгер и др. – Д., 2006.
16. Залигіна Н. В. Управлінський облік: Конспект лекцій. – Д., 2006.
17. Загальна соціологія: Хрестоматія / Упоряд.: В. Г. Городяненко, С. В. Лєгеза. – Д., 2006.
18. Іваненко В. В. ОУН і УПА в Другій світовій війні: Проблеми історіографії та методології / В. В. Іваненко, В. К. Яқунін. – Д., 2006.
19. Іваненко В. В. Україна непівська: аналіз соціальних аномалій Південного регіону / В. В. Іваненко, І. В. Іщенко. – Д., 2006.
20. Історія міста Дніпропетровська / Під ред. проф. А. Г. Болєбруха. – Д., 2006.
21. Кісельова О. М. Елементи теорії функції множин / О. М. Кісельова, Л. А. Гарт. – Д., 2006.
22. Клівець П. Г. Менеджмент: теорія та практика. – Д., 2006.
23. Кочубей О. О. Прикладна теорія цифрових автоматів. Арифметичні основи / О. О. Кочубей, О. В. Сопільник. – Д., 2006.
24. Македон В. В. Операційний менеджмент: Практикум. – Д., 2006.
25. Манько Т. А. Технологія виготовлення електричних та електронних елементів і пристроїв: Навч. посіб. – Д., 2006.
26. Марецький В. Я. Основи програмування мовою С++. – Д., 2006.
27. Методи та алгоритми оцінки ситуативних відхилень параметрів мовних сигналів / О. М. Карпов, О. А. Чугай, Г. В. Зірнеєва, В. А. Асадулін. – Д., 2006.
28. Нагрузки и прочность балочных и оболочечных конструкций при сейсмических воздействиях / А. А. Василенко, В. В. Гусев, О. Э. Арлекинова и др. – Д., 2006.
29. Надутый В. П. Синтез параметров валковых вибрационных классификаторов / В. П. Надутый, В. А. Остапенко, В. Ф. Ягнюков. – К., 2006.
30. Немцы России: Энциклопедия. Т. 3: П–Я / Сост.: О. Кубицкая и др. – М., 2006.
31. Ніколенко Є. Ю. Основи технології виробництва РКЛА: Навч. посіб. / Є. Ю. Ніколенко, Ю. В. Ткачов. – Д., 2006.
32. Пахомов О. Є. Виготовлення зоологічних научних посібників та наукових колекцій / О. Є. Пахомов, Ю. Л. Кульбачко. – Д., 2006.
33. Політична філософія: Підручник / Є. М. Суліма, М. А. Шепелев, В. В. Кривошеїн, В. Ю. Полянська. – К., 2006.
34. Притоманова О. М. Інформаційні системи і технології у фінансах / О. М. Притоманова, Ю. В. Ульяновська. – Д., 2006.
35. Пронякин В. П. Западноевропейская метафизика: истоки, эволюционные трансформации, перспективы: Монография. – Д., 2006.
36. Прочность элементов оболочечных конструкций при воздействии импульсных нагрузок / Ю. И. Савин, А. Д. Макаренко, А. П. Дзюба и др. – Д., 2006.
37. Работоспособность оболочечных конструкций при локальном ударном нагружении / А. В. Аксененко, В. С. Гудрамович, А. П. Дзюба, А. К. Козлов. – Д., 2006.
38. Романюха О. А. Посібник до вивчення курсу «Системи підтримки прийняття рішень». – Д., 2006.
39. Російсько-українсько-англійський словник термінів з інформаційних технологій / О. Г. Байбуз, В. П. Бабак, О. П. Приставка та ін. – К., 2006.
40. Сазонєць І. А. Інвестування: міжнародний аспект / І. А. Сазонєць, В. А. Федорова. – К., 2006.
41. Сазонєць І. А. Міжнародні фінансові інвестиції / І. А. Сазонєць, О. А. Джусов, О. М. Сазонєць. – Д., 2006.
42. Сазонєць І. А. Національна система іпотечного кредитування. – Суми, 2006.
43. Сазонєць І. А. Розміщення продуктивних сил / І. А. Сазонєць, В. В. Джинджоян, О. А. Чубарь. – К., 2006.
44. Сазонєць І. А. Управління місцевими фінансами / І. А. Сазонєць, Т. В. Гринько, Г. Ю. Придатко. – К., 2006.
45. Санітарна мікробіологія / А. І. Вінніков, Н. В. Черевач, Т. М. Полішко та ін. – Д., 2006.
46. Світленко С. І. Суспільний рух на Катеринославщині у 50–80-х роках ХІХ ст. – Д., 2006.
47. Смирнов С. О. Економетрика: Конспект лекцій / С. О. Смирнов, І. В. Харун, О. М. Притоманова. – Д., 2006.
48. Стукало Н. В. Глобалізація та розвиток фінансової системи України. – Д., 2006.
49. Ткачов Ю. В. Технологічні основи вибору обладнання машинобудівних цехів: Навч. посіб. / Ю. В. Ткачов, Є. О. Джур, Є. Ю. Ніколенко. – Д., 2006.
50. Турчин В. М. Теорія ймовірностей і математична статистика: основні поняття, приклади, задачі. – Д., 2006.
51. Хамініч С. Ю. Управління підприємством на заходах освітнього потенціалу. – Д., 2006.
52. Хімічні елементи та речовини в організмі людини в нормі та при патології / Ф. О. Чмиленко, Т. С. Чмиленко, Ю. С. Сапа, О. В. Сасвич. – Д., 2006.
53. Чмиленко Ф. О. Контроль якості харчових продуктів / Ф. О. Чмиленко, Л. П. Сидорова. – Д., 2006.
54. Щеньова В. Б. Опорний конспект лекцій з курсу «Ціноутворення». – Д., 2006.
55. Шепелев М. А. Глобально-цивілізаційні процеси і планетарне свідомість // Цивілізаційна структура сучасного світу: В 3 т. – К., 2006. – Т.1: Глобальні трансформації сучасності.

56. *Яворницький Д.* Твори: У 20 т. / Редакол.: П. Сохань (голов. ред.) та ін. – К.; Запоріжжя, 2006. – Т. 8.
57. *Яковенко О. Г.* Посібник до вивчення дисципліни «Математичні моделі трансформаційної економіки». – Д., 2006.

2007

1. *Абрамовский Е. Р.* Атмосфера больших городов / Е. Р. Абрамовский, Н. Н. Переметник. – Д., 2007.
2. *Блинова Н. М.* Посібник до вивчення дисципліни «Сучасна українська літературна мова». – Д., 2007.
3. *Блинова Н. М.* Редакційно-видавнича та комп'ютерна підготовка періодичних видань. – Д., 2007.
4. *Борщ В. А.* Математичні методи в біології. Основи теорії ймовірностей / В. А. Борщ, Ю. П. Світ. – Д., 2007.
5. *Булахов В. А.* Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. Земноводні та плазуни (Amphibia et Reptilia) / В. А. Булахов, В. Я. Гассо, О. Є. Пахомов. – Д., 2007.
6. *Буряковський В. В.* Національна економіка: Навч. посіб. – Д., 2007.
7. *Ващенко В. В.* Від самопрезентації до методології: психобіографічний вимір простору історіописання М. Грушевського. – Д., 2007.
8. *Галан Н. І.* Державна підтримка малого та середнього бізнесу: досвід розвинених країн. – Д., 2007.
9. *Голобородько К. К.* Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. Булавоусі лускокрилі (Lepidoptera: Hesperioidea, Papilionoidea) / К. К. Голобородько, О. Є. Пахомов. – Д., 2007.
10. Динамика космических систем с тросовыми и шарнирными соединениями / Н. М. Дронь, В. С. Хорошилов и др. – М.: Ижевск, 2007.
11. *Вишинська Н. І.* Організація ділової кар'єри та самоменеджмент / Н. І. Вишинська, А. І. Лозовська. – Д., 2007.
12. *Дучинська Н. І.* Нагромадження капіталу в умовах трансформації економіки України. – К., 2007.
13. *Єлиссєва О. К.* Методи та моделі оцінки і прогнозування фінансового стану підприємства / О. К. Єлиссєва, Т. В. Решетняк. – Краматорськ, 2007.
14. *Іваненко В. В.* Історія радянської держави (1917–1991 рр.) / В. В. Іваненко, А. І. Голуб, А. Ю. Шевченко. – Д., 2007.
15. *Калініна Н. Є.* Методи захисту металів від корозії. Жаростійкі сплави: Навч. посіб. / Н. Є. Калініна, Ю. В. Ткачов, В. Т. Калінін. – Д., 2007.
16. *Ковальова І. Ф.* Каталог старожитностей доби пізнього середньовіччя містечка Самарь та Богородицької фортеці / І. Ф. Ковальова, В. М. Шалобудов, В. О. Венкленко. – Д., 2007.
17. *Корнєєв М. В.* Аналіз фінансово-економічної трансформації: Навч. посіб. – Д., 2007.
18. *Корнєєв М. В.* Оцінка вартості підприємства: Навч. посіб. / М. В. Корнєєв, А. М. Котлова. – Д., 2007.
19. *Корнєєв М. В.* Соціальне страхування: Навч. посіб. / М. В. Корнєєв, А. М. Котлова. – Д., 2007.
20. *Корнєєв М. В.* Фінанси підприємств: Навч. посіб. / М. В. Корнєєв, О. О. Кухарева. – Д., 2007.
21. *Корнєєв М. В.* Фінансовий ринок: Навч. посіб. / М. В. Корнєєв, О. О. Кухарева. – Д., 2007.
22. Космические летательные аппараты. Введение в ракетно-космическую технику: Учеб. пособие / Ю. Ф. Даниев, А. В. Демченко, В. С. Зевако и др. – Д., 2007.
23. Космос и технологии: Учебник / Ф. П. Санин, Е. А. Джур, А. Ф. Санин, В. В. Хуторный. – Д., 2007.
24. *Котлова А. М.* Практикум з дисципліни «Ринок фінансових послуг»: Навч. посіб. / А. М. Котлова, В. Г. Бикова. – Д., 2007.
25. *Котлова А. М.* Фінансовий ринок: Навч. посіб. / А. М. Котлова, В. В. Буряковський, В. Г. Бикова. – Д., 2007.
26. *Кирилова О. В.* НМКД: Вступ до спеціальності. – Д., 2007.
27. *Кливець П. Г.* Стратегія підприємства. – К., 2007.
28. *Коряшкіна А. С.* Чисельні методи / А. С. Коряшкіна, М. М. Одровол. – Д., 2007.
29. *Лакей І. М.* Опорний конспект лекцій з курсу «Макроекономіка»: Навч. посіб. – К., 2007.
30. *Лапушкіна С. К.* Міжнародний менеджмент. – Д., 2007.
31. *Лапушкіна С. К.* Планування діяльності підприємств. – Д., 2007.
32. *Лиса О. В.* Посібник до вивчення курсу «Казначейська справа» / О. В. Лиса, М. В. Матяш. – Д., 2007.
33. *Македон В. В.* Міжнародний менеджмент: Практикум. – Д., 2007.
34. *Македон В. В.* Корпоративне управління: Практикум. – Д., 2007.
35. *Манько Т. А.* Современное материаловедение: Учеб. пособие. – Д., 2007.
36. *Марюта А. Н.* Инновационные решения (в образовании, науке, производстве, экономике) / А. Н. Марюта, Ю. Д. Зубенко. – Д., 2007.
37. *Марюта А. Н.* Системное представление процесса производственно-экономического планирования / А. Н. Марюта, А. Г. Миронова. – Д., 2007.
38. *Марюта А. Н.* Стратегические и тактические планы-модели маркетинга / А. Н. Марюта, Ю. А. Марищук. – Д., 2007.
39. Математика. Підготовка до зовнішнього оцінювання / Ю. П. Бабич, В. П. Горох, С. М. Ільїна, Є. П. Нелін. – Х., 2007.
40. Материалы и технологии авиационно-космической техники: Учебник / В. А. Богуслаев, А. Я. Качан, Н. Е. Калинина и др. – Запорожье, 2007.
41. Методи та алгоритми оцінки ситуативних відхилень параметрів мови людини / В. А. Асдулін, Г. В. Зірнєєва, О. М. Карпов, А. О. Чугай. – Д., 2007.
42. *Миронова А. Г.* Благополучие населения и экономика страны / А. Г. Миронова, А. Н. Марюта. – Д., 2007.
43. *Ніколаєв Т. Г.* Управління проектами: Посібник. – Д., 2007.
44. *Новицький Р. А.* Откройте для себя карпфишинг. – Д., 2007.
45. *Ободан Н. І.* Моделі і методи систем штучного інтелекту / Н. І. Ободан, В. О. Громов. – Д., 2007.
46. *Окороків В. Б.* Філософія. – К., 2007.
47. *Осетрова О. А.* Феномен суїцида в истории западной философии. – К., 2007.
48. Подвійні діаграми стану металевих сплавів: Навч. посіб. / С. І. Мамчур, Н. Є. Калініна, Т. В. Носова, В. Т. Калінін. – Д., 2007.
49. *Поляков М. В.* Классический университет: от идей античности к идеям Болонского процесса / Н. В. Поляков, В. С. Савчук. – Д., 2007.
50. *Попкова А. В.* Посібник до виконання випускних магістерських робіт студентами спеціальності «Економіка підприємства» / А. В. Попкова, І. Ю. Калмикова. – Д., 2007.
51. Посібник до навчальної польової практики із зоології / О. Є. Пахомов, В. Я. Гассо, В. А. Булахов та ін. – Д., 2007.

52. Проектування та конструкція ракет-носіїв / В. В. Близниченко, Є. О. Джур, Р. Д. Краснікова та ін. – Д., 2007.

53. *Пуригіна О. Г.* Міжнародна міграція / О. Г. Пуригіна, С. Е. Сардак. – К., 2007.

54. Ракети-носії і космічні ступені ракет як об'єкти керування / І. А. Ігдалов, А. Д. Кучма, М. В. Поляков, Ю. П. Шептун. – Д., 2007.

55. *Сазонцев І. А.* Інвестиційна діяльність корпорацій / І. А. Сазонцев, О. Д. Сучкова. – К., 2007.

56. *Сазонцев І. А.* Інвестування: євроінтеграційний напрям. – К., 2007.

57. *Сазонцев І. А.* Корпоративне управління: світовий досвід та механізм залучення інвестицій. – К., 2007.

58. *Сазонцев І. А.* Міжнародна інвестиційна діяльність / І. А. Сазонцев, О. А. Джусов, О. М. Сазонцев. – К., 2007.

59. *Сазонцев І. А.* Національна система іпотечного кредитування. – Суми, 2007.

60. *Сазонцев І. А.* Основи зовнішньоекономічної діяльності / І. А. Сазонцев, Ж. М. Чабаненко, І. Ю. Приварникова. – К., 2007.

61. *Світленко С. І.* Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття: Зб. наук. пр. – Д., 2007.

62. *Святець Ю. А.* Історіографія всесвітньої історії: Курс лекцій / Ю. А. Святець, Р. В. Топка. – Д., 2007.

63. *Святець Ю. А.* Українське селянське господарство та нова економічна політика (кліометричний аналіз соціально-економічного процесу). – Д., 2007.

64. *Скрипник Н. Є.* Контролінг: Навч. посіб. для студ. спец. «Економіка підприємства» / Н. Є. Скрипник, І. Ю. Калмикова. – Д., 2007.

65. *Смирнов С. О.* Фінансовий механізм системи пенсійного забезпечення / С. О. Смирнов, О. І. Бобирь. – Д., 2007.

66. *Соколова І. Є.* Основи імунології / І. Є. Соколова, А. І. Вінніков, Т. М. Полішко. – Д., 2007.

67. Соціологія: Підручник / Під ред. В. Г. Городяненка. – К., 2007.

68. *Стороженко І. С.* Богдан Хмельницький і Запорозька Січ кінця XVI – середини XVII ст. Кн. 2: Генезис, еволюція та реформування організаційної структури Січі. – Дніпродзержинськ, 2007.

69. *Сясов А. В.* Диференціальні рівняння: Навч. посіб. – Д., 2007.

70. *Турчин В. М.* Теорія ймовірностей і математична статистика. — К., 2007.

71. *Хаминич С. Ю.* Опорний конспект лекцій по дисципліні «Міжнародна економіка» / С. Ю. Хаминич, П. М. Сокол. – Д., 2007.

72. *Ханин П. Г.* Управление международной выставочной деятельностью / И. Г. Ханин, А. И. Падашуля. – Д., 2007.

73. *Шевцов С. В.* Метафізика и мифология поэтического мышления (античность – современность: событийный диалог): Монография. – Д., 2007.

74. *Kurdachenko L. A.* Artinian modules over group rings. *Frontiers in Mathematics* / L. A. Kurdachenko, J. Otal, I. Ya. Subbotin. – Basel, 2007.

2008

1. *Гнатенко П. І.* Основи філософії: Навч. посіб. для учнів серед. спец. навч. закл. – К., 2008.

2. *Линник А. К.* Основи конструювання ракет-носіїв. – Д., 2008.

3. *Македон В. В.* Бізнес-планування: Навч. посіб. – Д., 2008.

4. *Манько Т. А.* Технологія виготовлення електричних та електронних елементів і пристроїв: Навч. посіб. – Д., 2008.

5. *Марюта А. Н.* Модели макроэкономических решений (информационно-системный подход) / А. Н. Марюта, Ю. Д. Зубенко. – Д., 2008.

6. *Остапович М. В.* Дискретна математика для інформатиків / М. В. Остапович, С. В. Чернищенко, О. А. Ротар. – Д., 2008.

7. *Остапович М. В.* Математичний апарат обчислювальної математики / М. В. Остапович, С. В. Чернищенко. – Д., 2008.

8. *Остапович М. В.* Числові методи лінійної алгебри / М. В. Остапович, С. В. Чернищенко, О. Ф. Ващенко. – Д., 2008.

9. *Пінчук В. П.* Програмування мовою С++ з прикладами та вправами / В. П. Пінчук, А. І. Лозовська. – Запоріжжя, 2008.

10. *Приставка О. П.* Інформаційні технології у системах моніторингу / О. П. Приставка, А. Є. Полонська, С. А. Смирнов. – Д., 2008.

11. *Репан О.* Палімпсест: Козацькі поселення XVI–XVIII ст. в історії Дніпропетровська / О. Репан, О. Харлан, О. Старостін. – Д., 2008.

12. *Сазонцев О. М.* Інформатизація світогосподарського розвитку. – К., 2008.

13. *Сазонцев О. М.* Інформаційна складова глобальних економічних процесів. – Донецьк, 2008.

14. *Сазонцев І. А.* Корпоративне управління / І. А. Сазонцев, П. І. Сокурєнко, Ю. В. Вдовиченко. – Донецьк, 2008.

15. *Турчин В. Н.* Теория вероятностей и математическая статистика. — Д., 2008.

16. *Федорова В. А.* Економіка підприємств та міжнародних компаній / В. А. Федорова, О. А. Соловйова. – Донецьк, 2008.

17. *Хаминич С. Ю.* Фінансово-економічний розвиток України в умовах глобалізації. – К., 2008.

18. Эффективность научно-технических проектов и программ / О. В. Пилипенко, Е. С. Переверзев, А. П. Алпатов и др. – Д., 2008.